This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

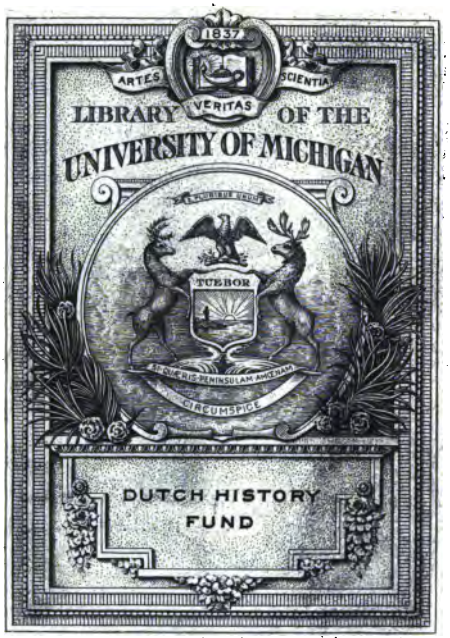
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V123

LETTER-OEFENINGEN.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Vyfde Deels, Eerſte Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VANDER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXV.

Dutch - Lit.
Nijhoff
8-3-24
10242

VOORBERIGT.

DAt ons in de uitgaave deezer Letter-oefeningen nu eens lof, dan eens laster, ten deele valle, is 't een genaartige gevolg van een werkje van die natuur, het geen zo min, als eenig ding ter waereld, aan allen altoos even veel kan behaagen; doch zo lang de algemeene goedkeuring van onpartydige verſtandigen op onze zyde blyft, waar op wy ons tot nog durven beroemen, vinden wy ons geenszins afgeſchrikt, maar veeleer aangemoedigd om op dien weg voort te gaan, welken we tot nog gehouden hebben.

Het komt ons, daar de ſmaaken en inzigten der menſchen zo verſchillend zyn, niet vreemd voor, dat men 'er zeer verſchillend over denkt; en, gelyk wy met vrymoedigheid over de werken van anderen oordeelen, zo konnen wy zeer wel dulden, dat anderen insgelyks met vrymoedigheid hunne gedagten over onzen arbeid uiten. Maar 't geen ons eenigzins verwondert, is, dat men somtyds onredelyke dingen met opzigt tot deeze Letter-oefeningen eischt, en ons laagheden wil doen begaan. Een Autheur, by voorbeeld, begeert niet alleen, dat men altoos van zyne geſchriften met lof zal ſpreeken, (deeze zwakheid is te verſchoonen;) maar hy zou ons gaarne beweegen om ons uittrekſelen van zyne eigene hand, waar in hy zich zelven den wierook van lofuitingen mildlyk toezwaait, te doen overneemen. — Een Boekverkooper wenscht niet alleen; dat men alles, wat hy hem het licht ziet, den Leezeren zal aanpryzen, (dit is een natuurlyke trek van eigenbelang;) maar hy beklaagt zich als men geen breedvoerig berigt van 't zelve geeft, en de fraiheid en nutheid daar van niet ten breedſte uitmeet; ſchoon 't werk van dien aart zy, dat het zulks niet verdiene, of een onderwerp behelze, dat niet geſchikt is, om 'er den Leezer met nut in 't breede over te onderhouden. Men vindt 'er dus, die toonen te wenſchen, dat wy, alle andere overweegingen ter zyde ſtellende, ons zouden benaarſtigen, om hun, ten koſten van 't gezond Verſtand, ten wille te zyn, en onze Leezers te misleiden of lastig te vallen, om hun in de hand te werken. Doch men verwagte nimmer van ons, dat wy denzulken gehoor zullen geeven; dewyl 't by ons vaſtſtaat niet deezen of geenen in 't byzonder te willen behaagen, maar 't algemeen van nut te zyn.

Ter bereikinge van dit oogmerk zullen wy ons in 't beoordeelen der uitkomende Schriften beſtendig houden by onze onpartydigheid; en in de opgaave van 't eene of 't andere gedeelte dier Schriften, gelyk ook in 't mededeelen van deeze en geene ſtukjes in 't Mengelwerk, altoos blyven zien op het nut en vermaak on-

zer Leezeren. — *Dit ſteeds bedoelende, hebben wy ons al overlang, onder anderen, ook voorgeſteld in 't* Mengelwerk *in te vlegten, een* Kort Begrip der Natuurkunde, *dat, als eene gereregelde Handleiding, naar de gemeene vatbaarheid geſchikt, van dienst kon zyn, om iemand op eene gemaklyke wyze een geleidelyk denkbeeld dier weetenſchap in te boezemen; het zy dat wy ons deezen of geenen Autheur ter navolginge voorſtelden, of dat wy uit verſcheidene Schryveren zodanig een opſtel maakten. — Inmiddels is ons in 't doorbladeren van* the Univerſal Magazine *zulk eene ſoort van ontvouwing der Natuurkunde in eenige agtervolgende ſtukjes voorgekomen, die zeer wel aan ons oogmerk beantwoordt; en die ons, van wegen derzelver beknoptheid, klaarheid, bondigheid en volledigheid, by aanhoudendheid, zo wel gevalt, dat wy geoordeeld hebben niet beter te konnen doen, dan dezelve grootlyks over te neemen. In gevolge hier van heeft de Leezer voortaan in ieder ſtukje, in 't* Mengelwerk, *een gedeelte van dit* Kort Begrip, *met de daar toe nodige figuuren, in frai geſneedene koperen plaaten, te verwagten; waar door wy vertrouwen veelen onzer Leezeren dienst te zullen doen.*

Dit Kort Begrip, *om zulks nog met een enkel woord te melden, is, gelyk ons in 't* Univerſal Magazine *berigt wordt, opgemaakt uit de Schriften van* DESCARTES, NEWTON, CASSINI, HUIGENS, PERRAULT, BERNOUILLI, KEIL, GRAVESANDE, BOERHAVE, MUSSCHENBROEK, DE MAUPERTUIS, DE MAIRAN, WOLFF, VOLTAIRE, DESAGULIERS, PLUCHE *en* NOLLET; *Mannen die met onvermoeiden vlyt, door de kragt van hunnen geest, en de ſchranderheid van hun verſtand, de Natuurkunde van tyd tot tyd in een helderder daglicht geſteld hebben.*

Voor 't overige ons gedraagende aan 't verzoek, in de Voorreden voor het derde Deel deezer Letter-oefeningen *geplaatst, beveelen wy dit Werk in de goede gunst van hun, die het aankweeken van kennis en weetenſchap ter harte neemen.*

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Pſalmos* XXII-XLI. *quo ſingulorum argumentum, tempus & hypotheſis explicandi imprimis ſtudioſe inquiritur, eorumque partes continua paraphraſi & ſelectis obſervationibus illuſtrantur. Leovardiæ apud* H. Æ. de Chalmot. 1763. *in quarto* 805 *pp.*

Hermannus Venema, *Verklaaring over Pſ.* XXII-XLI.

MEt de uitgaave der Verklaaringe van de een en twintig eerſte Pſalmen, door den geagten *Venema*, hebben wy den Leezer reeds onder 't oog gebragt, het groote doelwit van dien Hoogleeraar, en zyne handelwyze in deeze Verklaaringe (*); waar mede dit volgende ſtuk over Pſ. XXII en XLI eenſtemmig is, des wy daar omtrent niet anders konnen zeggen, dan dat wy 't even als 't voorgaande der leezinge en overweeginge regt waardig ſchatten. Wy hebben ons in de nadere beſchouwingen van dit Werk diestyds voornaamlyk bepaald, om na te gaan, by welke gelegenheid ieder Zangſtuk, naar 't gevoelen van onzen geëerden Schryver, opgeſteld zy: en aangemerkt het veelen niet onaangenaam geweest is, dus beknoptelyk voorgeſteld te zien, wat men mag denken byzonderlyk aanleiding gegeeven te hebben, tot het te zamenſtellen van ieder Dichtſtuk, dat aan deeze en geene byzondere ſpreekwyzen merkelyk lichts kan byzetten, zo heeft ons goedgedagt in deezen denzelfden voet te houden; en dus in dit en eenige volgende Berigten, de gedagten van den oplettenden *Venema* deswegens voor te draagen.

Betreffende den XXII Pſalm, waar mede dit tweede Deel aan-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. III D. bl.* 139. en vervolgens.

aanvangt, dezelve behelst, naar 't inzien van onzen Hoog-Leeraar, het ootmoedige gebed van een Man van aanzien, die tot een verheven ſtaat geſchikt was, en welke, ſchoon Godvrugtig, van Gode verlaaten ſcheen; als die door bloeddorſtige en magtige vyanden zo eng bezet was, dat hem het ontvlugten genoegzaam onmogelyk ware; weshalve hy in 't kort van hun gevangen en wreedlyk ter dood gebragt ſtond te worden. In deezen hoogploozen ſtaat ſtort hy deswegens zyne bittere klagten uit voor God, en ſmeekt dien redder der hulploozen om eene ſpoedige verlosſing, uit het hem dreigende gevaar, met toezegginge dat hy zulks met een dankbaar hart zal erkennen. En hier op moed ſcheppende, in de hoop van 't geluk, dat Jooden en Heidens, naar Gods beloften, zouden erlangen, en 't welk zonder zyne redding geen ſtand kon grypen, ſtelt hy zich gerust in Gode. — Men heeft hier, zynes oordeels, wel byzonder in aanmerking te neemen, dat de Perſoon, welke hier ſpreekt, niet voorkomt als iemand, die reeds in de handen zyner vyanden gevallen was, maar als iemand die zich in 't uiterſte gevaar bevindt, van eerlang gevangen en wreedlyk ter dood gebragt te zullen worden, gelyk men ten klaarſte ziet, v. 12, 13, 21 en 22. Overeenkomſtig hier mede ſtelt hy 't zwaare onheil, dat hem dreigt, ſteeds in den toekomenden tyd voor; en men heeft zyne klagten deswegens, naar 't gevoelen van onzen Hoog-Leeraar, vraagswyze te vertaalen, het welk eene ſterke ontkenning in zich vervat; zo dat de woorden van den Dichter aanduiden, dat hy vertrouwe, dat God hem in dat gevaar niet zal laaten omkomen. Dus heeft men v. 7 en 8 te vertaalen. *Sal ick, een worm en geen man, een ſmaat van menſchen ende veracht van den volcke zyn? Sullen alle die my zien my beſpotten? ſullen zy de lippe uytſteken? ſullen ſy den kop ſchudden?* zo ook v. 17, 18 en 19, (indien men onze vertaaling voorts wille houden,) *ſullen ſy myne handen ende myne voeten doorgraven? ſal ick alle myne beenderen tellen? ſullen ſy het aenſchouwen, op my ſien? ſullen ſy myne kleederen onder hen verdeelen, en 't lot over myn gewaet werpen?* Zou dit, wil de Dichter zeggen, u konnen welgevallen, dit van u toegelaaten konnen worden? Dat zy verre! en daarom, (gelyk hy v. 20 vervolgt,) *Gy dan* HEERE, *en weest niet verre enz.*

Wanneer men dit Lied, van David gedicht, dus beſchouwt, en met de lotgevallen van den Opſteller vergelykt, kan men nauwlyks twyfelen, of hy heeft deezen Pſalm gemaakt, in dien tyd toen, en by gelegenheid dat, Saul en deszelfs mannen David omcingelden in de *woestyne van Maon*, om hem te

te grypen; wanneer 'er geene ontkoming voor David geweest zou zyn, was 't niet, dat Saul, door Gods byzondere Voorzienigheid, uit hoofde van den inval der Philisty-nen in het land, bewoogen werd hier van af te zien; waar door David gelegenheid kreeg om de handen zyner Vyanden te ontvlugten. Men vergelyke 1 Sam. XXIII. 19-28, midsgaders Pf. LIV. by die gelegenheid opgeſteld, met den bovengemelden inhoud van dit Lied.

Ziet dan, denkt veelligt iemand, deeze Pſalm, die meer dan eens in de Schriften des Nieuwen Testamentes op Jeſus Christus toegepast, en wiens kruisdood v. 17 zo uitdruk-kelyk voorſpeld wordt, niet onmiddelyk op den Meſsias? Onze Hoog-Leeraar toont ons, ter beantwoordinge deezer vraage, dat 'er gewigtige reden zyn, om, met *Calvinus*, *Bucerus*, *Musculus*, *Ameſius* en anderen, hier in de eerſte plaatſe op David te denken, doch dat deeze en geene ſpreek-wyzen ons opleiden, om in de tweede plaatſe onze gedag-ten op den Meſsias te vestigen; en dus te ſtellen, dat Da-vid in 't dichten van dit Lied indiervoege door den Geest geleid zy, dat hy, van zich zelven en zyne omſtandigheden ſpreekende, tevens het lyden van den Meſsias voorſpelle. Ons beſtek laat niet toe de redenen voor dit gevoelen in 't breede te ontvouwen, alleen merken wy met een kort woord aan, dat dit Lied in de eerſte plaatſe niet wel betrek-kelyk kan zyn tot Heiland Jeſus aan 't hout des kruiſes; na-demaal de Perſoon, welke hier ſpreekt, volgens den boven-gemelden inhoud, nog niet in de handen zyner vyanden was gevallen; waar by nog komt dat de uitdrukkingen v. 3, 15, 16, 21 en 22, niet wel over te brengen zyn op het kortſtond-dige lyden van Jeſus Christus aan 't hout, dat hy met eene ſtille gelatenheid onderging, in de verzekering dat het zel-ve de weg was tot zyne heerlykheid. — Wat het 17de vers en vervolgens aangaat, zyn Hoog-Eerwaarde toont, dat men hier, in den eerſten zin, niet wel om de kruisſtraffe, of het doorbooren van handen en voeten aan 't kruis kan denken; zo, om dat David in zyne dagen geen gelegenheid had, om ſpreekwyzen van die ſtraf, welke by de Jooden in geen gebruik was, te ontleenen; als, om dat het grond-woord כָּרָה de betekenis niet heeft van *doorbooren*, *doorſteeken*, *doorgraven* of iets van dien aart, maar zo veel zegt als *uitgraaven*. Nâa eene en andere uitlegging deezer plaatſe voorgeſteld te hebben, verklaart zich onze Hoog-Leeraar ten laatſte voor eene vertaaling in deezen zin. *Daar de vergaderingen der boosdoenderen my als honden omgeven, my*

omcingelt hebben, [my wiens] *handen ende voeten uitgegraven zyn; zal ik alle myne beenen doen tellen?* enz. Des de zin met opzigt tot David zy; daar myne vyanden my, die gansch machtloos ben, (gelyk iemand wiens ledemaaten uitgegraven, geheel verzwakt, van alle kragt beroofd zyn, die handen noch voeten kan verroeren,) als woedende honden in een ronden kring aanbassen, om my eerlang te verscheuren; zal ik dan in hunne handen moeten vallen? zal ik, door hen wreedlyk gedood, met myn uitgemergeld lichaam, daar de beenderen in te tellen zyn, tot een openbaar schouwspel weezen? zullen myne vyanden zich hier over verblyden? zullen zy myne goederen als een buit deelen? Dat zy verre! enz. Dus zyn deeze woorden betrekkelyk tot de omstandigheden van David, naar den inhoud van dit Lied; maar de nadruk der spreekwyzen leidt ons, naa 't beschouwen der vervullinge in Jesus Christus, op tot het denkbeeld dat hier mede, in de tweede plaatse, een aanmerkelyk gedeelte van 's Heilands lyden voorspeld wordt; des ook hier plaats hebbe het zeggen van Apostel Petrus, *dat het Prophetische woort een licht is schynende in een duistere plaetse, tot dat de dagh aenlichte.* 2 Pet. II. 19.

De hier aan volgende XXIII Psalm wordt van veelen verklaard als een Danklied voor genootene weldaaden; doch de oplettende *Venema* merkt aan, dat zulks niet overeenstemt met de taal des Dichters, die, den toekomenden tyd, 't gansche Lied door (*), gebruikende, zeker het oog heeft, op iets dat nog toekomstig was. Als men, dit in agt neemende, leest, *Hy sal my doen nederliggen in grasige weiden; hy sal my sachtkens voeren aan seer stille wateren. Hy sal myne ziele verquicken* enz. is 't baarblyklyk, dat deeze Psalm behelst eene betuiging van David, hoe hy onwankelbaar vertrouwde, dat hy, door Gods gunstryke toeverzigt over hem, in een ruim genot van zegeningen, voorspoedig en veilig zou leeven; ja dat hy, in dit zyn vertrouwen op Gods zorge hemwaards, niet zou bezwyken, al ware 't dat hy eens, *in een dal der schaduwe des doots ginge*, schoon hem al eens de grootste gevaaren mogten dreigen. Dit zyn vertrouwen stelt hy in den aanvang met eene algemeene uitdrukking voor;

(*) In 't vyfde vers alleen leest men in den voorleeden tyd דִּשַּׁנְתָּ *gy hebt vet gemaeckt*; 't welk men egter, volgens den regel, dat de voorleeden tyd, gevoegd by den toekomenden, ook daar in overgaat, heeft te vertaalen, *gy sult vet maecken*, of *overvloedig salven.*

voor; vervolgens breidt hy zich deswegens uit in eene beſchryving van Gods toeverzigt over hem, onder 't zinnebeeld van 't gedrag eens Herders jegens zyne kudde, en dat van een Gastgeever jegens zyne dischgenooten: waar op hy ten ſlot zyne betuiging van vertrouwen op eene nadrukkelyke wyze herhaalt, en ten kragtigſte uitdrukt.

De ſpreekwyzen, welken de Koninglyke Dichter in dit Lied gebruikt, zyn zo algemeen, dat het niet gereed zy te bepaalen, wanneer en by welke gelegenheid hy deezen Pſalm opgeſteld hebbe: doch als men nagaat dat hy in deezen Pſalm niet ſpreekt van gevaaren die hem omringen, maar van de toekomende aanhoudendheid zynes geluks, het welk vooronderſtelt, dat hy 't zelve reeds eenigen tyd bezeten had; als men daar by nagaat dat hy in 't vyfde en zesde vers ſpreekt als iemand die, nog in den bloei zynes leevens, alle gevaaren niet te boven is, en in Gods Huis kan verkeeren; zo heeft men reden om te denken, dat hy dit Lied gedicht heeft, in den aanvang zyner regeeringe, toen hy van 't huisgezin van Saul niets meer te vreezen had, en van 't ganſche Volk voor Koning erkend was; toen de Philiſtynen te ondergebragt waren, en de Arke des Verbonds op Zion geplaatst was; toen Nathan hem verzekering gegeeven had van de eeuwige duurzaamheid van 't Ryksbewind in zyn huisgezin. In zodanige omſtandigheden bevond die Vorst zich natuurlyk opgewekt, tot zulk eene betuiging van zyn vertrouwen op het toeverzigt des Albeſtuurders over hem, en 't is dus niet vreemd te denken, dat dit Lied tot dien tyd betrekkelyk zy.

Vraagt men, of deeze Pſalm geen verder uitzigt hebbe dan op David, en zyne tydlyke omſtandigheden; onze Hoog-Leeraar toont denzulken, dat alle de vooronderſtellingen, op welken men dit Lied tot de dagen des Nieuwen Testamentes zou willen brengen, ongegrond zyn; dat men in 't zelve geen onderſcheidende kenmerken van de dagen des Nieuwen Testamentes vindt; en dat, daar de Dichter in eigen perſoon ſpreekt, alle de ſpreekwyzen op zynen ſtaat ſlaan, en hy v. 6 uitdrukkelyk vooronderſtelt dat de Godsdienstoefening aan een zeker Huis verbonden is, men hier bepaaldlyk op David heeft te denken. Wat verder betreft het doelwit van den Dichter, of hy alleen oogt op *tydlyke* dan of hy teffens ziet op *geeſtlyke* zegeningen, hier over merkt de Heer *Venema* aan, dat David in de eerſte plaats zeker het oog heeft op tydelyke zegeningen, doch dat hy dezelven niet beſchouwt, dan zo als ze in Gods gunst en een regt ge-

voel daar van genooten worden; des hy niet ſlegts eene uitwendige rust naar 't lichaam, maar ook eene inwendige rust zyns gemoeds bedoele. Verder is hy niet vreemd van te denken dat David in 't zinnebeeldige voorſtel van Gods toeverzigt, ſchoon in de eerſte plaatſe betrekkelyk tot zyne tydlyke omſtandigheden, ook in de tweede plaatſe een hooger uitzigt heeft, op Gods geestlyke zegeningen; en in zo ver hier aangemerkt kan worden, als verleenende eene voorbeelding van den gelukzaligen ſtaat der geloovigen onder 't Nieuwe Testament; in welken zin deeze Pſalm ook op den ſtaat dier geloovigen overgebragt kan worden.

Met den XXIV Pſalm is 't zyns oordeels op eene ſoortgelyke wyze geſteld; dezelve ziet eigenlyk op den tyd van David, doch men kan dien op de dagen des Nieuwen Testamentes ook overbrengen. In dit Lied geeft de Dichter, naa eene voorafgaande omſchryving van God; als den Schepper en Heer der ganſcher aarde, eene onderſcheidene ontvouwing van de deugdzaame gemoedsgeſteldheid, welke gevonden moet worden in de geenen die hem dienen. Hier op wenscht hy het Volk geluk met de byzondere komst des Allerhoogſten tot hen, met eene nevensgaande vermaaning om hem, als hunnen Koning, met vreugde en dankbaarheid te ontvangen; uit hoofde dat hy een magtig Koning is, die hen, binnen hunne muuren gekomen zynde, kragtdaadig zou beſchermen. Men vindt 'er, die deezen Pſalm tot de roeping der Heidenen onder 't Nieuwe Verbond brengen, doch zyn Hoog-Eerwaarde toont ons, dat 'er bondiger reden zyn, die ons bepaalen om te denken op 't brengen der Arke in Jeruſalem op den berg Zion, wanneer de HEERE, onder 't zinnebeeld der Arke, in Jeruſalem kwam, om aldaar, naa veele omzwervingen in 't land Canaan, op eene byzondere wyze zigtbaar te verblyven, naar uitwyzen der geſchiedenisſe, aangetekend 2 Sam. VI. en 1 Chron. XVI. vergel. met Ps. CXXXII. Geene der ſpreekwyzen toch behelst eenig kenmerk den dagen des Nieuwen Testamentes eigen, allen in tegendeel beantwoorden volkomen aan de omſtandigheden ten tyde der opbrenginge van de Ark in Jeruſalem; by welke gelegenheid de Dichter het Volk eigenaartig onder 't oog brengt, welke voorregten Jeruſalem geniet, daar God, wiens de geheele aarde is, Jeruſalem tot zyne byzondere verblyfplaats verkiest; daar hy, door den zetel van den Godsdienst alhier te vestigen, aanduidt, dat hy deeze plaats byzonder wil beſchermen. In zodanige omſtandigheden ſtelt hy den Volke natuurlyk voor, welk eene

deugd-

deugdzaame gemoedsgeſtalte 'er in hun plaats behoort te hebben, zal Gods byzondere gunſtryke tegenwoordigheid onder hen verblyven. Dan voor zo ver de Dichter geen gewag maakt van den byplegtigen dienst, alleen ſpreekt van de zedelyke hoedanigheden der Godvrugtigen, en uitdrukkelyk zegt, dat de ganſche aarde des HEEREN is, zou men mogen denken, dat hy heeft willen aanduiden, dat Gods byzondere tegenwoordigheid niet afhing van 't waarneemen der byplegtigheden, noch verknogt was aan de Stad zelve; maar dat de Jooden hier van beroofd zouden worden, wanneer zy de zedelyke wetten overtraden, en Gode dus aanleiding gaven, om hen te verlaaten, en zich tot andere Volken, die ook onder zyne heerſchappy ſtaan, te wenden. Ja men zou konnen ſtellen, dat de Heilige Geest des Dichters gedagten indiervoege beſtuurd heeft, dat een aandagtig Leezer door 't leezen van dit Lied opgeleid moest worden tot gedagten van dien aart, welken overeenkomen met het geen geſchied is, onder de dagen des Nieuwen Verbonds; en dus den inhoud van deezen Pſalm geestlyk tot dien tyd overbrengen.

Wat aangaat den XXV Pſalm, deeze ziet zo duidelyk op David en deszelfs byzondere omſtandigheden, dat onze Hoog-Leeraar het gansch ongegrond oordeele, hier op de dagen des Nieuwen Testamentes te denken, waar van geen het minſte kenmerk in denzelven gevonden wordt. David komt in dit Lied voor, als iemand, die van zyne vyanden omcingeld en benauwd, en over de zonden zyner jeugd gevoelig getroffen is; in dien ſtaat ſtort hy zyne verzugtingen uit voor God: betuigende aan de eene zyde op God te vertrouwen, en niets meer te wenſchen dan in deszelfs wegen te wandelen, verzekerd zynde dat het denzulken wel zal gaan; ſmeekende aan de andere zyde, dat God met hem handele naar de grootheid van deszelfs goedertierenheden, hem zyne zonden vergeeve, op de wegen der deugd geleide, de vrugt eenes oprechten wandels doe erlangen, uit de handen zyner vyanden verloſſe, en, (zo 't laatſte vers geen byvoegſel van eene andere hand zy,) het volk Israël uit hunne nooden redde. Dit is de algemeene inhoud van dit Zangſtuk, en als men nauwkeurig agt geeft op de byzondere ſpreekwyzen in 't zelve, zal men gereedlyk eenige kenmerken gewaar worden, die ons opleiden tot het bepaalen van den tyd waar in David dit Lied gedicht heeft.

1. Zyne vyanden waren menigvuldig, en leiden hem laagen. vs. 15, 19, 20. 2. Hy was, toen hy dus niet open-

lyk beſprongen, maar heimlyk belaagd werd, *eenzaam*, alleen, zonder medgezellen, zonder menschlyke hulp. vs. 16. 3. Hy had voor dien tyd nog niets van dien aart ondervonden, ſteeds in de Godlyke gunst geleefd; dus was deeze de eerſte verdrukking die hy onderging, gelyk men kan afneemen uit vs. 5 en 6. Het welk nader bevestigd wordt, 4. uit hoofde dat hy hier voorkomt als iemand die 't draagen van verdrukkingen nog niet door ondervinding had leeren kennen, gelyk zyne voorſtellingen vs. 4, 7, 10 enz. eenigzins aanduiden. 5. David kende zich in dien tyd nog niet ſchuldig, dan aan de zonden zyner jongheid; vs. 7. 't welk ons tot vroeger dagen, dan 't geval met *Bathſeba*, brengt, dewyl hy anders veel eer hier van, dan van vroegere overtreedingen geſproken zou hebben (*). Voegt hier by, 6. dat Israël, (zo vs. 22. ook van David zy), diestyds mede in benauwdheid was, en men te dugten had, dat hunne vyanden de overhand zouden hebben, zo David voor zyne vyanden bezweek.

Wanneer men nu alle deeze kenmerken t'zamenpaart, is 't baar-

(*) Veele Uitleggers zyn van oordeel, dat David vs. 11. in die woorden *want die is groot*, het oog heeft op zyne ongeregtigheid met *Bathſeba*; doch behalven dat dit denkbeeld van tyd niet beantwoordt aan de andere kenmerken, zo komt ook deeze vertaaling eenigzins vreemd voor. David bidt, volgens onze vertaaling; *om uwes naems wille, HEERE, ſoo vergeeft myne ongerechtigheyt*, en hy dringt zyn gebed aan met die rede, *want die is groot*: dus zou de grootheid der zonde inkomen als eene beweegrede ter vergeevinge, dat niet wel kan zyn; vermids ze eer eene oorzaak van zwaarder ſtraffe is. Beter vertaalt men, volgens onzen Hoog-Leeraar; deeze woorden, *ſekerlick, om uwes naems wille, HEERE, ſult gy myne ongerechtigheit vergeeven, ſchoon die groot of veel waere*. De Dichter betuigt dus te vertrouwen dat God zyn gebed vs. 7. gewislyk zal verhooren, en duidt tevens aan, dat hy zo hooge denkbeelden van Gods barmhartigheid hebbe, dat God zulks zou doen, al ware 't dat hy groote of veele zonden bedreeven hadde. Misſchien, zegt hy, moeten deeze laatſte woorden niet gebragt worden tot het voorgaande *ongerechtigheid*, maar tot het eerstgenoemde *naem*, en dan vertaald worden, *om dat die groot of veel is*, te weeten *van goedertierenheid*, 't welk men, uit het voorgaande, hier onder heeft te verſtaan; zo dat de zin zy; „ ik vertrouw vastlyk, dat gy my genadig zult weezen, om uwes naams wil, die groot is van goedertierenheid of „ weldaadigheid". Verg. Exod. XXXIV. 6. Num. XIV. 18. Jez. LXIII. 7. Ps. LXIX. 14. en meer dergelyken.

baarblykelyk dat David dit Lied niet gedicht heeft, toen hy door Abſolom openlyk verdreeven, of door Saul in 't openbaar vervolgd werd, toen hy niet geheel van alle menſchlyke hulp verſteeken was, en reeds verſcheidene rampen had ondervonden; des men hier om vroegeren tyd moete denken, en dus om die dagen toen David nog aan 't hof van Saul verkeerde. In die dagen toch was Saul hem reeds vyandig, en leide hem heimelyk laagen; toen had hy geene medgezellen, en leefde alleen in 't midden zyner vyanden; in die dagen kon David zich van wegens zyn gedrag, en den ſtaat van Israël op zodanig eene wyze uitdrukken, gelyk hy in dit Lied doet. Veelligt zou men hier nog bepaalder konnen denken, op de omſtandigheden, in welken David zich bevondt, toen Saul des nagts zyne boden zond na Davids huis, om hem aldaar te bewaaren, en des morgens te dooden; wanneer hy door de getrouwheid zyner huisvrouwe het gevaar dat hem dreigde ontkwam, en voorts alleen omzwerfde, volgens 1 Sam. XIX—XXII. Toen was de haat van Saul tegen hem gevestigd, gelyk hier vs. 19. te kennen gegeeven wordt: ten dien tyde waren zyne voeten in 't net, en hy kon vertrouwen daar uit gered te worden, zo als hy betuigt, vs. 15: in die omſtandigheden moest hy voorts, als een eenzaame, zonder menschlyke hulp omzwerven, gelyk hy ſpreekt vs. 16. In dien ſtaat, of met opzigt tot deezen toeſtand, kon David den Heer dus ernſtig bidden, om hem in zyne wegen te geleiden, zyne ongeregtigheden te vergeeven, en met zyne gunst te agtervolgen, om hem ten zynen tyde de vrugten zyner oprechtheid te doen genieten.

Deeze Pſalm heeft in de ſchikking der verzen eene byzonderheid, dat dezelve volgens eene Alphabetiſche orde opgeſteld zy; beginnende ieder vers in den Grondtext met eene letter van 't Hebreeuwſche Alphabeth in eene geregelde orde: doch men kan niet wel bepaalen, wat byzonders de Dichter hier mede bedoele. Aanmerkelyk ſchynt het intuſſchen zommigen, dat vs. 18. en 19. beiden met *Resch* beginnen, daar 't eerſte een *Koph* zou vereiſchen; midsgaders dat, daar 't Alphabeth met *Thau* ſluit, het 22 vers met een *Pe* beginnende 'er nog toegevoegd wordt: waar by ook komt, dat zommigen meenen, dat de letteren *Beth* en *Vau*, vs. 2 en 5, ontbreeken. Hieromtrent tekent onze Hoog-Leeraar het volgende aan. Het laatstgemelde ontſtaat uit eene verwarde ſchikking der verzen, vs. 2. moet men aanvangen met בך, vs. 5. begint het eerſte deel הרריבני, en het tweede deel, of de aanvang van een nieuw vers be-

ginst met ולמדיני. In 't 18 vers zou men gevoeglyk konnen leezen קראת voor ראת, dus het vers met een *Koph* doen beginnen, en vertaalen, *Elende en moeite is my overgekomen; neemt dan wech alle myne fonden.* En wat betreft het flot vs. 22, het is niet vreemd te denken, dat dit een byvoegfel is van laatere dagen; het welk de Jooden, in hunne benauwdheid deezen Pfalm gebruikende, 'er aan gehegt hebben als een formulier van dien tyd; te meer daar Ps. XXXIV. ook met een formulier van zodanigen aart eindigt.

Ontledende Verklaringe van Pfalm XXII. Door wylen den wel Eerwaardigen, zeer geleerden Heere DANIEL DE GIMMER, *in leven waardig Euangelie-Dienaar, laatst te Zwolle. Te Amfterdam, by* J. Loveringh. MDCCLXIV. *Behalven het Voorwerk* 320 *bladzyden in quarto,*

Dit Werk van den Eerwaarden *den Gimmer*, geheel afgefchreeven, was reeds onder de Drukpers, toen het den Heer van leeven en dood behaagde, deezen zynen Dienstknegt van zyne post hier op Aarde af te losfen; waar op de Eerwaarde *Rudolp Arend ten Brink*, Dienaar van 't Heilige Euangelie te Amfterdam, de verdere zorg voor deszelfs uitgaave gewillig op zich genomen heeft. By deeze gelegenheid heeft de laatstgenoemde het zelve vermeerderd met eene voorafgaande *Korte Ontledende Uitbreidinge van dit Werk*, waar uit men het ganfche beloop der *Verklaringe* van den eerstgemelden gereedlyk kan nagaan; dat van merkelyken dienst is voor de Leezeren, om met een opflag te zien, hoe de Eerwaarde *de Gimmer* deeze en geene byzonderheden, die boven anderen aanmerking verdienen, verftaat. —— Wat het Werk zelve betreft, het is naar de gewoone handelwyze en manier van denken wel uitgevoerd; behelzende eene nauwkeurige, zomtyds wat langdraadige, verklaaring der woorden, en eene ftipte aantooning der vervullinge in Jefus Christus. —— Zie hier, hoe onze Autheur het Redebeleid van deezen Pfalm, met opzigt tot deszelfs Hoofddeelen befchouwt, waar uit men zyne denkbeelden deswegens genoegzaam kan bezeffen.

„ Men vind in dezen Pfalm.

I. „ *Een Opfchrift*, meldende *den Maker*, *Opdracht* en den „ *Voornamen Inhoud vs.* 1.

II. „ *De Inhoud* van Denzelven, *vs.* 2—32. vertonende.

A. „ *Een Gebed* van den *Mesfias*, om *Verlosfing* uit *zyn Ly-*

„ *Lyden*, aangedrongen door ene *Pleitrede*, op zyn gehele
„ *Verlating*, en zyn *Heilig gedrag* in dezelve, *vs.* 2—23.

N. „ Ene *Algemene Betuiging* van den *Mesſias* aangaande zyne gehele *Verlating*, en *zyne Heilige Werkzaamheit*
„ onder dezelve, tot verkryging van *Verloſſing uit dit zyn*
„ *Lyden*, *vs.* 2, 3.

A. „ Ene verdere *Uitbreiding* van deze *Betuiging*, tot
„ *dit zelve Einde*, *vs.* 4—23.

a. „ *In Aanzien van de Heilige Werkzaamheit* van den
„ *Mesſias*, in dezen zynen *Verlatenen ſtaat*. Waar in hy on-
„ der vermelding van het geen aan *Iſraël* gebeurde, en het
„ geen *de Vaderen* in wederwaardigheden gebeurt was, aan-
„ wyst *de Wettigheit* van *zyne Verloſſing*, *vs.* 4—11.

α. „ *Het welgevallen*, dat *God* toonde in *de Heilige*
„ *Verrichtingen* van *Iſraël*, en de *Gewenſchte uitredding*, die
„ *de Vaders* door middel van dezelve, in *Hunne Gevaren*
„ verkregen hadden, *vs.* 4—6.

β. „ *De Tegengeſtelde verachte Toeſtand*, waar in de
„ *Mesſias* nog geſtelt bleef, ongeacht, dat hy op dezelve
„ wyze, als de *Vaders op God vertrouwt had*, en daar toe
„ zelfs van *zyne Eerſte kindsheit* door den *Vader* bewerkt
„ was, *vs.* 7—11.

1. „ Hoe *de Mesſias* in de *Uiterſte Verachting*, en
„ *Smaadheit* geſtelt was, en bleef, om dat hy op dezelve wy-
„ ze, als *de Vaders op God vertrouwt had*, *vs.* 7, 8, 9.

2. „ Hoe hy onder *Gods Voorkomende Genade*,
„ zelfs van *zyne Eerſte kindsheit* af aan *den Dienſt des Vaders*
„ was toegewyd en overgegeven, *vs.* 10, 11.

b. „ *In Aanzien van zynen Verlatenen ſtaat zelf*; waar
„ mede het zo verre gekomen was, als het, ingevolgen zyn
„ *Opgenomene Borgtogt*, komen moest. Waarom hy op *Ver-*
„ *loſſing uit denzelven* aandringt, *vs.* 12—23.

α. „ *De Eerſte Aanhef van zyn Gebed*, door *een Ver-*
„ *toog van zynen gehelen Verlatenen ſtaat*, bevestigt en aan-
„ gedrongen, *vs.* 12—20.

1. „ *De Eerſte Aanhef van zyn Gebed*, met enen
„ *algemenen Aandrang*, uit zyne *tegenwoordige Benauwtheit*,
„ *vs.* 12.

2. „ *De Uitvoerige Aandrang van Het zelve*, door
„ ene verder *Uitbreiding* en *Vertoning van die Engte*, waar in
„ hy geſtelt was, *vs.* 13—19.

§. „ *Door te vertonen*, wie de *Aanleiding* ge-
„ geven, en *welk Middel* zy gebruikt hadden; om hem in
„ zulk enen ſtaat te brengen, *vs.* 13, 14.

§§. „ *Door*

§§. „ *Door te vertonen*, den volkomen *Krachteloozen*, en *Uitgemergelden ſtaat zyns Lichaams*, *vs.* 15—19.

AA. „ *Ene Beſchryving* van den *Krachteloozen en Uitgemergelden ſtaat zyns Lichaams*, *vs.* 15, 16.

BB. „ *Ene Vermelding van een Voorname Oorzaak*; waar door hy in *dezen ſtaat* gebracht was, zynde „ *ene Geweldadige* en *ſmadelyke Doodſtraffe*, hem door *zyne* „ *Vyanden* aangedaan, *vs.* 17—19.

a. „ *De Volledige Verklaring* en *Uitbreiding van het* „ *zelve*, aangedrongen door het *Godverheerlykend Gevolg*, het „ welk *de Verhoring van het zelve* in hem zoude te weeg „ brengen, *vs.* 20—23.

B. „ *Ene Opwekking van den Heiligen Geest*, tot het *Godvrezend Israël*; om den *Vader* wegens *het welgevallen*, het „ welk Hy genomen had, in het voorgemelde *Lyden van den* „ *Meſſias*, *te Verheerlyken*; met ene *Verklaring* in ene *Spraakwending tot den Vader*; hoe hy dit doen zoude in ene *grote* „ *Gemeente*, en dit met *Gezegende Uitwerkzelen*, en op *wigtige Gronden*, *vs.* 24—32.

a. „ *Ene Vermaning van den Heiligen Geest* aan *de Godvruchtige in Israël*, om den *Here* met vermelding van zyne Volmaaktheden *te Loven*, en *hem* te *Vrezen*, bevestigt „ uit *de Hulpe*, die *de Vader* aan den *Meſſias* in zynen *Verlatenen ſtaat* bewezen had, *vs.* 24, 25.

b. „ *Ene Belofte van denzelven*, in ene *Spraakwending* „ *tot God den Vader*; om hem, ingevolgen de *Toezeggingen*, „ die *de Heilige Geest* gedaan had, onder *ene Grote Menigte* „ van Toehoorderen te *Verheerlyken*, in deszelfs *Uitwerkzelen* en *Gronden* aangewezen en uitgebreid, *vs.* 26—32.

a. „ *De Gelofte*, om ingevolgen *de Toezeggingen*, die *de* „ *Heilige Geest* gedaan had, *den Vader te Verheerlyken*; nevens „ de *Uitwerkzels* van het *Uitvoer* van dezelve, met opzicht „ tot *Joden* en *Heidenen*, *vs.* 26—28.

a. „ *De Gelofte*, om ingevolgen *de Toezeggingen*, „ die *de Heilige Geest* gedaan had, *den Vader* onder *ene Grote* „ *Menigte te Verheerlyken*, *vs.* 26.

β. „ *De Uitwerkzels* van het *Uitvoer* van dezelve, „ met opzicht tot *Gelovige* uit *Joden* en *Heidenen*, *vs.* 27, 28.

1. „ *Met opzicht* tot de *Gelovige uit de Joden*, „ *vs.* 27.

2. „ *Met opzicht* tot *de Heidenen*, *vs.* 28.

b. „ *De Gronden*, waar op *deze Gelofte*, en derzelver „ blyde *Uitwerkzels* ſteunden, onder *Nadere Verklaring*, en „ *uitbreiding dezer Gewrochtens*, *vs.* 29—32.

a. „ *De*

α. „ *De Grondſlag dezer Gelofte*, en derzelver blyde „ *Uitwerkzelen*, *vs.* 29.

β. „ *De Uitbreiding*, en *nadere Verklaring* van de „ *Uitwerkzelen* derzelver, *vs.* 30—32.

1. „ *De Bekering der Heidenen van allerlei Staten*, „ in den *Grondſlag derzelve*, *vs.* 30.

2. „ *De Invloed*, die *de Dienst der Gelovige uit de* „ *Joden* daar op zoude maken, *vs.* 31, 32.

§. „ *Eene Algemene Opgave* van het *Werk* van „ deze *Knechten* van den *Mesſias* en derzelver *Schikking* daar „ toe in *enen Bepaalden tyd*, *vs.* 31.

§§. „ *Ene meer Byzondere Vermelding* van het „ geen zy doen zouden aan reets *Begenadigde Volkeren*, uit „ kracht van het reets *Volmaakte Werk der Verzoening* door „ *den Heiland*, *vs.* 32.

Overeenkomſtig met dit Redebeleid vindt de Eerwaarde *de Gimmer* in dit Lied, dat de Mesſias hier zyn Lyden opgeeft „ als een Lyden, waar toe hy zich als Borge aan den „ Vader in den Eeuwigen Vrederaad verplicht had. Waar„ om hy dan ook uit kracht van dit Lyden den Vader bid „ van het Kruis om van den dood verlost, en in het bezit „ van de aan hem beloofde Heerlykheit geſtelt te worden". —— Des deeze Pſalm in zich behelze, *het Borglyden van den Heiland der Werelt, nevens deszelfs heuchelyke Gevolgen in Joden en Heidenen op het begin van de dagen des Nieuwen Testaments.* „ De Heiland beroept zich in de XI. eerſte Verſen „ op de Beloften des Vaders aan hem na een volwigtig Ly„ den in den eeuwigen Vrederaad gedaan, en dringt daar „ op met redenen op zyn Verlosſing aan. Na dezen grond „ gelegt te hebben komt hy in 't XIIde Vers voor, als zyne „ Begeerte om Verlosſing eerst in het kort, en in het ge„ meen voorſtellende; en deze zyne Bede en Heilige be„ geerte, door een Vertoog van zynen deerniswaardigſten „ en afſchuwelykſten Toeſtand, als waar in een overvloedig „ blyk was, dat hy ten vollen aan zyn Borgtogt voldaan „ had, aangedrongen hebbende vs. XIII—XIX. geeft hy daar „ op ene brede, en omſtandige Verklaring van deze zyne „ begeerte, in de vermelding van alle de byzondere Verlos„ ſingen en Voorrechten daar in opgeſloten, en waar toe hy „ zich, door het volvoer van zyn Borglyden, een Recht „ verkregen had vs. XX—XXIII. terwyl dan in het vervolg, „ en laatſte gedeelte van deezen Pſalm vs. XXIV—XXXII. „ door den Heiligen Geest, daar in ſprekende vertoont, „ verklaart word, hoe de Mesſias, zo in aanzien van Joden,

„ als

„ als in aanzien van Heidenen, in het bezit van alle die door
„ hem gebede Voorrechten zou geſtelt worden.

Nodige Verdediging van het Pleidooi en Voorberigt van PHILEKKLESIUS, *tegen't Zedige en Vrymoedig Onderzoek van* J. CORNAPPELIUS, *Predikant te Zuidbroek en Muntendam. Door* EGB. VAN EERDE, *Predikant te Ten Bour. Te Groningen, by* Hajo Spandaw 1764. *behalven het voorwerk* 190 *bladzyden in groot octavo.*

VAn dit *Pleidooi* en 't *Onderzoek* van 't zelve hebben wy by eene voorgaande gelegenheid reeds gewag gemaakt, gelyk ook van een *Familiere Brief* deswegens uitgegeeven, die ſtrekt om te doen opmerken, dat het voor't gemeen van geen nut is, zich met dit geſchil der Godgeleerden, over de vryheid der onbegenadigden tot het H. Avondmaal op te houden (*). In dit denkbeeld heeft ons het doorbladeren van deeze *Nodige Verdediging* bevestigt, dewyl daar uit blykt, dat de Eerwaarde Disputanten het nog niet eens zyn, over den ſtaat des geſchils, het welk hun Dispuut geſtadig verward maakt. Wat deeze *Noodige Verdediging* nu byzonder betreft, ze is zeer langwylig, en men ziet 'er gemeenlyk eene bitterheid in doorſtraalen; des dezelve niet dan verdrietig te leezen zy, voor hun die begrypen dat het Avondmaal eene zeer eenvoudige plegtigheid is, die alleszins tot bevordering van Liefde behoort te ſtrekken, en dus gansch oneigen tot een onderwerp van netelige geſchillen en bittere twisten gemaakt wordt. Met regt mogt *Hugo Grotius*, en wy met hem, in zyne *Klachte over 't verdeelde Christendom*, deswegens zeggen:

Wie ſoud denken, dat
't Mael dat Christus at,
't Welk ons liefde leert,
Door des duivels listen
Soude zyn verkeert
In een ſchool van twisten?

Daar het waar genoeg,
Soo men 't Volk voor droeg,
Dat het Broodt en Wyn,
Geestelyke ſpyze,
Geestelyker wyze,
Moet genuttet zyn.

(*) Zie *Vaderl. Letteroef. IV. D. bl.* 7-11.

Nieu-

Nieuwe Geographie of Aardryksbeſchryving, door den Heer ANTONI FREDRIK BUSCHING, *Doctor der H. Godgeleerdheid enz. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* JACOBUS DE JONGH *junior. Derde deels Eerſte ſtuk. Te 's Hage, by de* Wed. Ottho van Thol enz. MDCCLXIV. *Behalven het Voorwerk* 624 *bladzyden in groot octavo.*

HEt begin der uitgaave van het derde Deel deezer geagte Aardryksbeſchryvinge van den Heer *Buſching*, pronkt aan 't hoofd met eene Voorreden van den oordeelkundigen Hoog Gel. Heer *Jan Fredrik Reitz;* waar uit ons blykt dat niet alleen hy, maar ook de Hooggeleerde, en in de Aardrykskunde grondig bedreven Heer *P. Weſſeling*, dit Werk alleszins hunner aanmoediginge waardig gekeurd hebben. In welk oordeel genoegzaam alle Liefhebbers deezer Weetenſchap eenſtemmig bevonden worden; nadien dit Werk, gelyk de Heer *Reitz* zich met regt uitdrukt; „ wel groot, „ echter niet wydloopig zy, door dien deszelfs grootheid „ niet beſtaat in langdradigheid en overtolligen omſlag van „ woorden, maar in de veelheid der zaken. Want men „ ontmoet hier niet ſlechts eene droge Aardbeſchryving, „ enkel vervuld met namen van Landen, Steden en Dorpen, maar teffens eene geſchied- en natuurkundige beſchryving van derzelver Staatsgeſteltenis, aart der inwoneren, vruchtbaarheid of onvruchtbaarheid, voortbrengſels en koophandel, by andere Aardbeſchryvers te vergeefsch te zoeken, als mede de ligging en uitgeſtrektheid „ van ſommige, te voren niet genoeg bekende Landen, „ beter aangetoond, zo uit de nieuwſte en verbeterde kaarten, als uit de jongſte en getrouſte Schryvers". —— Dit algemeene getuigenis mag in volle kragt wel byzonder overgebragt worden tot dit derde Deel, waar in de onvermoeide *Buſching* het Duitſche Ryk ten nauwkeurigſte beſchryft; naa dat hy alle moeite had aangewend, om uit gedrukte en ongedrukte narichten alles met oordeel by een te verzamelen, wat ſtrekken kon, om een geregelder en onderſcheidenlyker berigt van dat Ryk te geeven, dan tot nog het licht gezien had. —— Het eerſte ſtuk van dit Deel bevat in zich, naa eene *Inleiding tot de Beſchryving van het Duitſche Ryk*, het Koningryk *Bohemen*, het Markgraafſchap *Moravien*, de Markgraafſchappen *Opper* en *Neder Lauzits*, het Hertogdom *Schleſien*, neevens het Graafſchap *Glatz*, en verder de *Oos-*

ten-

tenrykſche Kreis. —— Onder deeze opgenoemde Landen ſchynt het Hertogdom *Schleſien*, of, gelyk men 't hier gemeenlyk noemt *Sileſien*, onze aandagt byzonder tot zich te trekken; uit hoofde dat het in de laatſte jaaren, by herhaaling, een twistappel geweest is tusſchen de Hoven van Weenen en Berlyn: waarom wy, tot een ſtaal van dit Stuk, eenige byzonderheden, uit het algemeene Berigt van den Heer *Buſching*, raakende dit Hertogdom, zullen voordraagen.

Na eene voorafgaande melding van de Kaarten deezer Landſtreeke, die tot nog merkelyk beter te wenſchen zyn, en eene beſchryving der grenspaalen van dit Hertogdom, en der gebergten die 't zelve tegen het Westen omringen, geeft onze Autheur het volgende berigt van de vrugtbaarheid en de producten van dat Land. „ Op het Gebergte, en, „ in 't algemeen, in dat Deel van Opper-Schleſien, dat na „ Moravien en Hungaryen toe gelegen is, begind de Win„ ter zig vroegtydiger te doen gevoelen, duurd langer, en „ is veel ſtrenger dan op het platte Land. Als men, by voor„ beeld, aan den voet van het Reuſen-gebergte enz. in ys„ ſleden ryd, kan men, te Breslau, zig nog vermaken, met „ onder de groene boomen eene wandeling te doen. De „ bewoonders van het gebergte worden des Winters, door „ de ſneeuw, niet alleen in hunne huizen beſloten, maar „ loopen ook als dan, even gelyk de Laplanders en Krai„ ners, met lange dunne planken, die zy onder de voeten „ binden, over de ſneeuw. De zandachtige plaatzen, in 't „ Vorſtendom Glogau, en aan geen zyde van den Oder na „ Polen toe; en het bergachtige gedeelte des Lands, dat „ van een merkwaardige grootte is, brengen weinig, en ter „ onderhouding van de inwoonders, zelden de noodige „ graanen voort, dog het overige en grootſte gedeelte van „ Schleſien, heeft een vruchtbren grond, die, in voordee„ lige Jaren, meer granen voortbrengt, dan de bewoonders „ van die gedeeltens tot hun nooddruft gebruiken. Behalven „ Tarwe, Rogge, Gerst en Haver, bouwd men aldaar ook „ Mays of Turkſche Tarwe, Spelt, Boekwyt, Gierst, Linſen, „ Erweten en Boonen. De Tuingewasſen zyn te Breslau, „ Brieg, Neisze, Frankenſtein en Lignitz het aller ſmake„ lykst, en het Fruit is te Grunberg, en Neder-Beuthen het „ allerovervloedigſte en ſchoonſte; ter plaatze, alwaar het „ Aardryk niet bekwaam tot den Akkerbouw is, of daar toe „ niet gebruikt word, is het nogtans goed tot Weiden, of „ het is met hout bewasſen, en dus zyn 'er geen geheel „ onvruchtbare plaatzen in Schleſien. Die na Polen en de

„ Kreis

„ Kreis van Oppeln gelegen zyn konnen eenen goeden huis-
„ houder rykelyk onderhouden; men vind zelfs veele voor-
„ name Perzonen, die aldaar goederen koopen, en by de
„ opveiling word altoos voorgewend, dat dezelve 6 ten
„ honderd inkomſten opbrengen, en dewyl men zomtyds
„ 10—12 percent jaarlyks daar van trekt, zo blykt zulks
„ daar uit klaar. Vlasch word aldaar overvloedig gewonnen;
„ men heeft, in tegendeel, aldaar zo veel Hennip niet,
„ als men 'er verwerkt, waarom veel Hennip uit Hungaryen
„ en Polen, daar na toe gehaald word. Hoppe wast hier
„ over al, maar meest by Munſterberg. Het bouwen van
„ de Meekrappe, die, in de 16de Eeuw, door een Neder-
„ landsch Koopman hier na toe gebragt wierd, word te Bres-
„ lau, Lignitz, Ohlau en Strehlen zeer ſterk voortgezet, en
„ is een van de aanmerkelykſte zoorten van Koopmanſchap-
„ pen die uitgevoerd worden. Het planten van de Tabak
„ word mede niet verzuimd. De Saffraan, welke alhier ge-
„ wonnen word is van niet veel aanbelang. De Wyn, die
„ hier thans gewonnen word, is veeltyds zo goed, dat zy
„ zeer wel te drinken is, voornamelyk, als zy eenige jaren
„ lang in de kelder gelegen heeft. Uit de Denneboomen,
„ Pynboomen enz. bereid men, in 't Gebergten, en in het
„ Opper-Schleſiſche, Teer, Hartsch en Pek; uit de Ler-
„ chenboomen maakt men Terpentyn, en wat dies meer is.
„ Schleſien heeft wel zwaar hout genoeg tot timmeren, om
„ te branden, en andere noodwendigheden gehad; en men
„ vind, op verſcheidene plaatzen nog overvloed genoeg
„ daar van, dog neemd, op andere plaatzen, inzonderheid,
„ aan deeze zyde van den Oder, ſterk af. De zegelaarde,
„ die men by Strigau, en op veel andere plaatzen vind,
„ word hedendaags, zelden als een Geneesmiddel, maar tot
„ allerhande reine Vaten gebruikt. In het Gebergten vind
„ men Agaat, Jaspis, en ook veel Edel-geſteenten, onder
„ welke de Amathisten, van byzondere hardigheid en ſchoon-
„ heid zyn, ook Diamanten, welke te Prieborn, in 't Vor-
„ ſtendom Brieg gevonden worden, en die niet te verach-
„ ten zyn. Kalkſteen leverd het in overvloed uit: Blokken
„ om gehouwe ſteenen, Standbeelden, Cieraden en Molen-
„ ſtenen van te maken, zyn 'er genoeg te bekomen. Daar
„ is ook te Neuſalz, in Neder-Schleſien, eene Koninglyke
„ Molenſteen-factory, alwaar een Wind-Molen-ſteen, die
„ 4½ Rynſche maten lang is, voor 27 Ryksdaalders, een
„ lange Water-Molen-ſteen van 4 Rynſche maten voor 22
„ Ryksd., en een korte Water-Molen-ſteen van 3½ Ryn-

„ ſche maten lang, voor 19 Ryksd. verkogt word. Steen-
„ kolen zyn 'er overvloedig in het Vorſtendom Schweid-
„ nitz, als mede in de Vorſtendommen Neisze, Munſter-
„ berg, Jauer, en in het Gebergte van Opper-Schleſien te
„ vinden. Hier en daar, op 't platte Land, vind men goede
„ Veengrond, inzonderheid in het Vorſtendom Breslau,
„ niet verre van Neumark te Flemisdorf, en een myl van
„ Brieg, aan geen zyde den Oder, by het Dorp Leupusch,
„ daar de Turf voortreffelyk is. Verder zyn 'er in het Vor-
„ ſtendom Troppau, omtrent Beniſchau, en omtrent het
„ Vlek Wirbenthal, ryke Zilvermynen; eenige mylen van
„ de ſtad Oppeln, op den Engelsberg, een Goudmyn, in 't
„ Vorſtendom Jauer, op verſcheide plaatzen, in 't Vorſten-
„ dom Lignitz, te Goldberg, en Nikolſtad, als mede in 't
„ Vorſtendom Brieg, zyn Goud en Zilver-mynen geweest.
„ Hedendaags zyn nog te Tarnowitz, Silberberg en Rei-
„ chenſtein, Zilvermynen aan de gang. Kooperroot word
„ hier en daar gevonden. Te Kupferberg in 't Vorſtendom
„ Jauer, is een Kooper en Lootmyn; te Rudelſtad is een
„ Kooper en by Maſel een Lootmyn. Yzermynen zyn 'er
„ overvloedig. Te Warmbrun, een myl van Hirschberg, is
„ een Warm-bad. In 't Vorſtendom Schweidnitz zyn eeni-
„ ge Zuurbronnen, dergelyken 'er nog meer gevonden
„ worden. De Runder-Vee-teeld, is alhier maar matig, dog
„ daar worden zo veel koeijen, opgekweekt, als men tot
„ Melk, Booter en Kaas, als mede tot ploegen nodig heeft;
„ daar en tegen vind men 'er weinig Oſſen, dog om te
„ ſlachten bekomt men 'er zo veel te meer uit het naburige
„ Polen, en gedeeltelyk ook uit Hungaryen. De beroemd-
„ ſte Oſſenmarkten worden te Brieg, Breslau en Schweid-
„ nitz gehouden, alwaar men wel eer, 10,12,14000 en nog
„ meerder Poolſche en Hungariſche Oſſen, op eenen Jaar-
„ markt gezien heeft. De in het Land zynde Paardeſtoete-
„ ryen, brengen veele ſchoone en deugdzaame Paarden
„ voort; dog de Paarden, welke hier vallen, reiken niet
„ toe tot de behoeften des Lands, waarom 'er veel Paarden
„ uit Littauen gehaald, en ook veele op de Frankfurter
„ Miſſen gekogt worden. In 't Gebergten worden zeer vee-
„ le Geiten gehouden, en men rekent het voordeel van
„ twee goede Geiten zo veel te zyn als van een Koe, ook
„ maakt men zeer veel Kaas van derzelver Melk. De Schaa-
„ pe-teeld is, uit hoofde van haare goede Wolle, van ge-
„ wigt. De Wolle word jaarlyks, tweemalen afgeſchoren,
„ en de Zoomer-Wolle word nog boven de Winter-Wolle

„ ge-

„ geſchat, ſchoon ze iets ligter is. De grootſte en beroemd-
„ ſte Wollen-markten worden jaarlyks, tweemaal, te Bres-
„ lau gehouden. Wild is 'er, op eenige plaatzen vry veel,
„ maar op andere zeldzaam. Dieren, die uit hoofde van
„ hunne Vellen, van waarde gehouden worden, vind men
„ alhier, maar in geen groot getal, die in 't Gebergten ge-
„ vonden worden, voornamelyk Vosſen, Marters, Veld-
„ rotten, Visch-Otters en Bevers. In den Oder worden
„ Zalmen en Steuren gevangen, die, zomtyds, van 6 tot
„ 7 Ellen lang zyn, en Visſchen van 40, 50, en meer pon-
„ den zwaar, Lampreijen, Neegenoogen, en andere ſoor-
„ ten meer. In de overige Rivieren, voornamelyk in de
„ Meiren, en binnelandſche wateren, vind men veel rivier-
„ visſch, als Karpers, Forellen, Snoeken, Knorhanen enz.
„ De Byen-teeld is zo aanmerkelyk niet, dat ze zo veel
„ Honing en Wasch geeft, als 'er in het Land verbruikt
„ word, waarom, van beide die waren veel uit Polen word
„ ingevoerd. De voortteling der Zyde-Wormen, en het
„ winnen van zyde, kan, en ſtaat nog meerder voortgezet
„ te worden.

„ Betreffende de *Manufactuuren*, deswegens onderrigt ons
„ de Heer *Buſching*, dat de voornaamſte Manufactuuren, en
„ een der gewigtigſte middelen van beſtaan in Schleſien, is
„ de Garen-tweern Lywaad en Linnen Damast Manufactuur,
„ welke haare Hoofd-zeetel in het Gebergten heeft; naam-
„ lyk te Landeshut, Hirschberg, Schmiedeberg, Greiffen-
„ berg en op andere plaatzen, zo wel in Steden als op Dor-
„ pen. De Lywaat-drukkeryen, zo met water als met Olie-
„ verwen, worden, op eenige plaatzen, zeer ſterk voortge-
„ zet. Uit Linnen en Boomwolle-garen, worden veeler-
„ hande Cannefasſen en Bombazynen vervaardigt, inzon-
„ derheit te Reichenbach. Men maakt 'er effene, geſtreepte
„ en geblomde, en, met root Turks-garen doorſchote ſluijers,
„ waar van eenige zo fyn zyn, dat ze voor 4 florynen de
„ Elle en nog duurder verkogt worden; daar van is Hirsch-
„ berg voornaamlyk beroemd. Daar worden ook kanten,
„ die redelyk fyn zyn, geſpeldewerkt. Uit wolle, worden
„ ſterke en redelyk fyne Lakens geweven; als te Breslau,
„ Brieg, Grunberg, Luben, Steinau, Goldberg, Parchwitz,
„ Strehlen, en op nog andere plaatzen: Om van de Wollen-
„ kousſen en Hoeden niet te ſpreken, zo worden hier ook
„ veelerhande Tierenteien (half Linnen half Wollen ſtof-
„ fen) Rasſenſtoffen, Drogetten, gladde en gewerkte Ber-
„ kanen, Kalminken, enz. en, uit boomwolle, Gingangs

„ en andere meer vervaardigt. Daar word ook zeer goed „ leder bereid. Aan Glasblazeryen, of Glashutten is 'er „ geen gebrek; men maakt 'er ook Christalle en krytwitte- „ glazen die zeer ſchoon zyn; men vind 'er bekwame Mees- „ ters, die de Glazen zeer konſtig weten te ſlypen en te „ ſnyden. Buskruid-Molens, gegoten en geſlagen Yzer- „ werk, is 'er in overvloed te bekomen.

Wat den handel aangaat; „ de waren, (zegt onze Au- „ theur,) die uit Schleſien na buiten gevoerd worden, be- „ ſtaan voornaamlyk in Meekrappen, Molenſteenen, Linne- „ garens, Lywaten, Sluijers, Wolle, en daar van gemaakte „ Lakenen en Stoffen, als mede Papier. De Schleſiſche koop- „ luiden handelen ook ſterk in Wasch, Honing, Huiden, „ Leder en Reukwerk, welke koopmanſchappen zy uit „ Polen, Hungaryen en Rusland bekomen. Daar en tegen „ worden aldaar ingevoerd, Poolſche Granen, Wynen, „ voornaamlyk Neder en Opper-Hungariſche, Moraviſche, „ Oostenryksche, Rhynſche en Franſche Wynen, Poolſche „ en Hungariſche Oſen, Paarden, Pools-ſteen en Hallisch „ en Schonebecker Bron-zout, ſpeceryen en kruidenaryen; „ veele Manufactuur en Fabriek-waren, en andere koopman- „ ſchappen meêr. Onder de Regeering van den Koning van „ Pruiſſchen is de koophandel, door het maken van veele „ wyze ſchikkingen, op eene aanzienlyke wyze toegeno- „ men ".

De grootte van dit Hertogdom, het welk, tegen het Oosten, aan Poolen, tegen het Zuiden aan Hongaryen, te- gen het Westen aan Moravien, Bohemen, het Graafſchap Glatz en de Lauſitz, en tegen het Noorden aan de Mark Brandenburg grenst, wordt door onzen Aardrykskundigen begroot op omtrent 650 Geographiſche mylen. Het getal der Steden en Dorpen ſchynt tot nog niet nauwkeurig opge- nomen, de berigten daar omtrent altans zyn niet eenſtem- mig. Men heeft egter, volgens onzen Autheur grond, om het getal der gedeeltlyk bemuurde en gedeeltlyk opene Ste- den te brengen tot 170, dat der Marktvlekken op 14, en dat der Dorpen op omtrent 4760. Waar by men voegen kan, gelyk hy zegt, „ dat men in den winkel van Homann „ te Neurberg de moeite genomen heeft, om, in de Atlas „ van Schleſien, alle Steden, Vlekken, Sloten, Dorpen, „ Landgoederen, Schaaphouderyen, Hoven, Molens, Pek „ en Glashutten, Kloosters, Kapellen enz. of, met een „ woord, alle plaatzen, die eene byzondere benaaming heb- „ ben, by een te tellen, bedragende het getal van 6397 „ plaatzen ".

Het

Het getal der menſchen in 't Hertogdom Schleſien is, volgens onzen Autheur, meer dan 1½ Millioen. „ En het platte Land van Needer-Schleſien, (zegt hy) contribueerd, „ jaarlyks, volgens den vastgeſtelden en onveranderlyken „ voet, 1 Millioen, 181 duizend en 44 Ryksdaalders. De „ Opper Schleſiſche Contributie is my niet nauwkeurig bekend. In 't algemeen ſteld men vast, dat het gantſche „ Pruisſiſche Schleſien, nevens het Graafſchap Glatz, als „ men de inkomſten van de Domeinen, Regalien, de Accyſen, Contributien, het Zoutwezen, het gezegeld papier, (dat op een veel dragelyker voet, als het voorheen „ was, geſteld is) en die van de rechten der opperſte magt, „ te zamen rekend, jaarlyks, over de 4 Millioenen Ryksdalers bedraagd, en, na eene andere begrooting, zou het „ meer dan 9 Millioenen opbrengen. Dat deel van Schleſien, het geen aan de Boheemſche Kroon ingelyft geblee„ ven is, heeft, in het jaar 1743, eene ſomme van 1860co „ Ryksdalers moeten opbrengen.

Dus de geſteldheid en 't aanbelang van dit Hertogdom eenigzins beſchouwd hebbende, zullen wy 'er ten ſlot nog byvoegen, het beknopte berigt dat de Heer *Buſching* ons geeft, van de ſchikkinge, volgens welke de Koning van Pruisſen thans ver het meerendeel deezer Landſtreeke in bezitting heeft. Naa een kortbondig verhaal der voornaamſte lotgevallen van dit Gewest onder verſcheidene Hertogen, en van de inlyving van gansch Schleſien aan de Boheemſche Kroon, en de verdere veranderingen in de byzondere Hertogdommen van 't zelve, vervolgt hy aldus. „ Na den „ dood van Keizer Karel de VI, viel 'er eene groote veran„ dering in Sileſien voor, makende Koning Frederik de II, „ van Pruisſchen, aanſpraak op de navolgende Vorſtendom„ men. *Eerſtelyk:* op het Vorſtendom Jägerndorf, dat Mark„ graaf Georg van Brandenburg, in 't Jaar 1524, met toe„ ſtemming en goedkeuring van Lodewyk, Koning van „ Bohemen en Hungaryen, van den Huize Schellenberg ge„ kogt had, het zelve nalatende aan zynen zoon Georg Fre„ derik, van wien het, door een accoord, aan Joachim Fre„ derik, Keurvorst van Brandenburg kwam, die het aan „ zynen tweeden zoon Johan Georg overliet, welke, door „ Keizer Ferdinand de II, in den Ryksban gedaan wierd, „ uit welken hoofde hy, in 't jaar 1623, het Vorſtendom „ Jägerndorf verloor, het welk de Keizer aan het Vorſtelyk „ Lichtenſteinſche Huis ter Leen opdroeg, ſchoon het „ gansch Keur- en Markgraaffelyk Brandenburgſche Huis,

„ daar tegen proteſteerde. Keurvorst Frederik Wilhelm
„ ſtond, in 't Jaar 1686 van zyne eiſchen op dit Vorſten-
„ dom af, tegen den afſtand van de Swabiſche Kreis, die zyn
„ zoon, Keurvorst Frederik, in 't Jaar 1695 ook, voor
„ 250000 Floreinen, aan het Huis van Oostenryk te rug
„ gaf; dog Koning Frederik de II beweerde uit verſcheide
„ gronden, dat die afſtand, en dit verdrag, waar op men
„ zich beriep, onwettig en niet nagekomen waren. *Ten*
„ *tweeden*: Op de Vorſtendommen Lignitz, Brieg en Wo-
„ lau, uit hoofde van het, tuſschen Frederik, Hertog van
„ Lignitz en Brieg, en Joachim de II, Keurvorſt van Bran-
„ denburg, in 't Jaar 1537, aangegane Erfbroederſchap,
„ waar door ieder tot elkanders bezittingen en de Privile-
„ gien, die derzelver Voorouderen van de Boheemſche Ko-
„ ningen, in den Jaare 1329, 1505, 1511, 1522, 1524 en
„ 1529, verkregen hadden, ten vollen gerechtigd gewor-
„ den waren, niet tegenſtaande Keizer Ferdinand de I,
„ die Erfbroederſchap, in 't Jaar 1546, voor nietig ver-
„ klaard had; uit welken hoofde, deeze Vorſtendom-
„ men, na de dood van de Hertogen van Lignitz, aan het
„ Keurhuis Brandenburg, onrechtmatig onthouden wa-
„ ren. Deeze aanſpraak en vorderingen wierden, door
„ een in Schleſien gerukt Leeger, dermaten onderſteund
„ en uitgevoerd, dat de Erfdogter van Keizer Karel de
„ VI, Maria Thereſia, Koninginne van Hongarye en Bo-
„ hemen, in 't Jaar 1742, zo wel door het Breslauer voor-
„ lopend, als doorhet daar op gevolgde Berlynſche Hoofd-
„ tractaat van Vreede, voor haar, en haar Erfgena-
„ men en navolgers van beiderleije geſlachten aan den
„ Koning van Pruiſchen, en aan deszelfs Erfgenamen
„ en opvolgers, van beiderleije geſlachten, Neder en Op-
„ per-Schleſien, benevens de voorheen aan Moravien be-
„ hoord hebbende Diſtricten van Katſchar, en het Graaf-
„ ſchap Glatz, voor eeuwig, en in volle ſouvereiniteit en
„ onafhankelykheid van de kroon van Bohemen, afſtond,
„ dog eenige ſtukken van Opper-Schleſien aan zig behield,
„ die omtrent 90, of ten hoogſten, 100 Geographiſche
„ Quadraat-mylen uitmaken; naamlyk, het Vorſtendom
„ Teſchen, met de daar aan ingelyfde Heerlykheden, het
„ aan geene zyde de Oppa gelegene deel der Vorſtendommen
„ Troppau en Jägerndorf, het na Moravien toe gelegene
„ ſtuk aan het Vorſtendom Neisze, en een, door Opper-
„ Schleſien ingeſlooten, dog tot Moravien behoorend Di-
„ ſtrict, waar in de Heerlykheden Hennersdorf, de plaat-

„ ſen

„ zen Hozenploz, Johansthal, en anderen, gelegen zyn.
„ Hier en tegen deed de Koning van Pruisschen, voor hem
„ en zyne navolgers, afstand, van alle aanspraak en vorde-
„ ringen van de Koninginne van Hongaryen, ten zynen las-
„ te nemende de op Schlesien genegotieerde sommen gelds,
„ van de Onderdanen des Konings van Groot-Brittanien,
„ en van het Gemeenebest van Holland, als mede van de
„ Staten van Braband, op dit onderpand geleend. De gren-
„ zen tusschen het Pruissische en Oostenrykſche-Schlesien
„ wierden, in dat zelve Jaar door 138, met Blik-tafelen
„ voorziene Pilaren, afgetekend en bepaald. Dog deeze
„ Vreede duurde niet lang, maar wierd, in 't Jaar 1744,
„ door eenen nieuwen Oorlog verbroken; maar ook deeze
„ wierd, door de Dresder Vredes, verzoenings en vrien-
„ schaps Tractaat, van den 25 December 1745, geeindigd,
„ en de voorlopende Breslauer, en Berlynsche Hoofd Vree-
„ de, als mede het Grens-reces van 1742, daar by ver-
„ nieuwd en bekrachtigd: dog, in 't Jaar 1756, brak de
„ derde Oorlog wegens Schlesien uit, welke nog tegen-
„ woordig, dat ik dit schryf, blyst aanhouden, en waar in
„ Schlesien, van de Vyandlyke Troepen, zeer veel geleden
„ heeft.

„ [Terwyl wy deeze doorwrogte Aard-Ryksbeschryving,
„ vertaalen, en in 't Nederduitsch doen drukken, is deeze
„ derde Oorlog, mede gelukkig geeindigd, door het Definiti-
„ ve Vredens Tractaat, tusschen de Hoven van Wenen, Po-
„ len en Pruisschen, op den 15 February 1763, te Huberts-
„ burg gesloten, waar by de Præliminaire Vreedens Articu-
„ len van Breslau, van den 11 Juny 1742, en het Definiti-
„ ve Tractaat van dezelve Vreede, den 28 July van dat
„ zelfde jaar, te Berlyn geteekend, het Reces der Limiten
„ van het Jaar 1752, en het Vreedens Tractaat van Dres-
„ den, van den 25 December 1745, als mede de verbinte-
„ nisſen, aangegaan, betrekkelyk op de schulden, op Schle-
„ sien gehypothequeerd, zyn vernieuwd en bekrachtigd.]

Kort Begrip der Heelkonst door den Heer LAURENS HEISTER *in zyn Edl. Leven* Hofraad *en* Lyfmedicus *van den Hertog van Brunswyk en Lunenburg*, Hoogleeraar in de Genees- Heel- en Kruidkunde *in de Hooge Schoole te Helmstad, en* Lid van de Keizerlyke en Koninglyke Pruisſiſche Akademie der Wetenſchappen, en van de Koninglyke Societeit *te Londen. Naar den tweeden Druk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam by* Jan Morterre 1764, groot Octavo. 439 bladz. met Plaaten.

EEn Kort Begrip is nuttig voor Leerlingen in allerhande Weetenſchappen; en ſtrekt te gelyk tot een gemakſyke herinnering van de gemeene ſtukken eener Weetenſchap, voor meer gevorderden en kundigen. Maar een goed kort Begrip moet van een bekwaam Man, en met behoorlyke naauwkeurigheid en klaarheid geſchreeven zyn. Tot een bekwaam Man, om een kort Begrip der Heelkunde te ſchryven, wordt vereischt, dat Hy deeze Konst zelf grondig verſta, of dezelve in eige perſoon hebbe geoefend; zonder dit is Hy niet in ſtaat om te konnen oordeelen, wat in een Kort Begrip behoort gebragt of uitgelaaten te worden; ook niet om de dingen met genoegzaame klaarheid voor te ſtellen, of een gebreklyke geneeswyze en behandeling van een goede te onderſcheiden. Dit gebrek hebben hierom de Werken over de Heelkunde, van Doctooren geſchreeven, volgens de aanmerking van onzen Auteur, in zyn groote Werk (†), met naame BARBETTE, BONTEKOE, DOLÆUS, BLANCARD, VERDUC, CHARRIERE, VAUGUION, CLERC, JUNGKEN en veel anderen. De Heer HEISTER, zelf de Heelkunde, van vroeg af, onder bekwaame Voorgangers geleerd, en tot een hoogen ouderdom toe gehandhaafd hebbende ſcheen hier door geregtigd tot het opſtellen van eene Handleiding in deeze Weetenſchap, voor Aankomelingen. Maar hier koomt meer by. Hy hadt een groot Werk over de Chirurgie, waar in het beste, genoegzaam, uit alle oude en nieuwe Schryvers, was byeenverzameld, niet alleen uitgegeeven; maar verſcheiden maalen, op nieuw overgezien, vermeerderd, en met al wat, na een voorgaande Uitgaave, in 't licht gekoomen, en waardig was geweeten te worden, aangevuld, ter Drukperſe bevorderd. Een Werk byna door geheel Europa bekend, en van veele Natien in hunne Moe-

der-

(†) *Inſtitut. Chirurg.* Præfat. p. IV. Edit. 1750.

dertaale, gelyk ook in de onze, overgezet. HEISTER derhalve, na zo veel gewerkt, zo veel geleezen en geschreeven te hebben over de Heelkunde, hadt veel voornaame, ik zal niet zeggen alle vereischten, welken tot het opstellen van een kort Begrip over de Heelkonst bezeeten moeten worden. Uit het gemelde groote Werk heeft Hy dan, eindelyk, deeze *Kleine Chirurgie*, gelyk Hy dezelve genoemd heeft, samengesteld; al het hoofdzaaklyke hier in gebragt; en aangaande 't gene hier niet voegzaam ingebragt kon worden, heeft Hy den Leezer aangeweezen, waar het in zyn groote Werk te vinden zy.

Wy twyfelen niet, of dit Werk, nu in onze Taale overgebragt, zal met graagte ontfangen worden; en wy durven het gerustelyk onzen Leerlingen der Heelkunde, als een goed Kort Begrip aanpryzen. Zy zullen, byna, over alle Stukken der Heelkunde, bekwaame aanleiding vinden, om zich een denkbeeld te maaken van de Gebreken, derzelver Geneezing door Middelen, als Operatien, of Bewerkingen met de hand en Gereedschappen.

Het Werk is verdeeld in twee *Deelen*, en het eerste Deel in vier *Boeken*. In het eerste Boek wordt gehandeld van de Wonden; in het tweede van de Beenbreuken; in het derde van de Ontwrigtingen, en in het vierde van de Gezwellen. Het tweede *Deel* heeft drie voornaame Afdeelingen. De eerste vervat de voornaamste Operatien en andere Heelkundige Bewerkingen, welken aan veele Deelen van het Lichaam verrigt worden. De tweede behelst de Operatien op byzondere Deelen van het Lichaam, Hoofd, Hals, Borst en Buik. Hier op volgt dan nog eene Verhandeling van de Verloskunde.

Wy zullen hier eens, met verkorting, opgeeven, wat in het Hoofdstuk *van de Sponsagtige Uitzettingen der Gewrigten*, gezegd wordt, op dat onze Leezers van de behandeling des Schryvers, en te gelyk van de Vertaaling zouden konnen oordeelen. Wy kiezen dit Hoofdstuk te liever, om dat het Gebrek, hier in verhandeld, by sommige Heelmeesters niet zeer bekend is, en dikwils verkeerdelyk behandeld wordt. Men noemt dit gebrek een Sponsagtige Uitzetting, ook Waterzugt der Gewrigten, enkelyk, zo 't schynt, om dat het, aangeraakt, zich zagt als een Spons of een waterige zwelling doet voelen. „ Dit Gebrek, zegt de Heer HEISTER, „ is een koud en witagtig Gezwel, zagt, en op het ge„ voel byna als een Spons, geene kuilen, na de indrukking „ van het zelve behoudende; het veroorzaakt weinig of

„ geen pyn, en komt het meest voor aan de Knie. — Het
„ wordt veroorzaakt door eene vergadering van vochten,
„ welke daar ter plaatze geſchiedt, en die gemeenlyk voor-
„ komt, na een val, harde ſtoot, of Ontwrigting van de
„ Knie; ook door eene Beenbreuk, op, of naby die plaats,
„ ſomwylen ontſtaat hetzelve uit eene inwendige oorzaak,
„ en gaat gepaard met een verhindering in het gebruik des
„ beens, waar door het gaan belet wordt. Menigmaal is
„ het zo groot, dat de daar onder liggende deelen van het
„ been, door het zelve vermaagerd worden ".

In het begin laat zich dit ongemak, volgens den Schryver, nog wel geneezen, maar verouderd zynde, bezwaarlyk; en dan zyn doorgaans alle Middelen nutteloos of doen kwaad, zelfs de Opening met het Mes is dan gevaarlyk.

Om het Gebrek te doen verdwynen door Verdeeling, raadt de Heer HEISTER, „ de lydende plaats, dagelyks, eenige maalen, met warme doeken, of de *Spiritus Vini Tartari* „ *ſatus*, ſterk te wryven, en 'er dezelve daarna met ſaamengevouwen doeken eenige maalen daags opteleggen, tot „ dat het Gezwel vermindert en eindelyk geheel verdwynt. „ — Wil egter deze zo zeer gehoopte beterſchap, daar niet „ op volgen, of heeft het Ongemak al reeds te lang geduurt, „ dan kan men, in plaats van de voorgaande Middelen de „ volgende Stoving van den Heer PURMAN gebruiken. Men „ neme haring pekel 2 pond, beste Wynazyn 1 pond, Salie „ twee handen vol, roomsch Kopperrood 1 loot, Aluin „ ½ loot; dit alles kookt ſamen een half uur, en bevogtigt „ hier mede doeken, en ligtze dikmaalen warm op het Deel. „ Van gelyken is ook de volgende Stoving van veel dienst. „ — Men neemt Zilverglit ½ pond, Armeniſche Bolus 2 „ loot, Mastik en Myrrhe van elks 1 loot, Wynazyn 1 pond; „ kookt dit alles een vierendeel uurs ſamen, en gebruikt „ het als het voorgaande. Teſſens dienen 'er ook inwendig „ ſterk afdryvende, en verdeelende hulpmiddelen gebruikt, „ en eene geſchikte levenswyze gehouden te worden.

„ Wanneer de verdwyning niet gelukken wil, en den lyder kragts genoeg heeft, moet men het Gezwel, indien „ 'er vogten in ontdekt worden, aan het onderſte en bekwaamſte gedeelte des Gezwels, ruim openſnyden, „ doch niet zo diep ſteeken, dat men daar door Peezen of „ Banden kwetze. De daaruit loopende, nu eens dunne, „ dan eens dikke ſtof, moet men 'er uitdrukken; en ſom„ tyds een warm afkookzel van *Alchimilla* of *Agrimonia*,

„ met

„ met roozen honig gemengd, of wondwater met kalkwa-
„ ter verſlapt, tot beter zuivering en geneezing daar in ſpui-
„ ten: daarenboven moet men ook de opening door eene
„ met *Digestiv* beſtreeken wiek, die met een weinig aluin
„ beſtrooid is, lang genoeg open houden en dezelve met een
„ pleister dekken. Hier by kan men tot verdeeling des Ge-
„ zwels, met de bovengemelde ſtoovingen, ten minſten
„ met die, welken uit kalkwater en brandewyn zyn ſamen-
„ geſteld, voortgaan, doordien zy te gelyk het Lid verſter-
„ ken. Eindelyk kan men het Ongemak, met *Eſſentia Suc-*
„ *cini*, tot heeling brengen, en het windzel vast genoeg
„ aanleggen, opdat zich de vochten niet zo gemaklyk weêr
„ konnen byeen zaamelen. Somtyds kan men dit Gezwel
„ ook door een bytmiddel openen, maar al te verouderde,
„ of te hardt gewordene Gezwellen, of in gevalle den ly-
„ der reeds te oud geworden, of verzwakt is, daar voor is
„ het openmaaken zeer onzeeker, en derhalve niet raad-
„ zaam ".

Dit zelfde Hoofdſtuk vervat ook, 't welk eenigzins vreemd ſchynt, het Gebrek, welk *Spina bifida*, of Splyting der Ruggraat genoemd, en op de volgende wyze verhandeld wordt.

„ Dikwils worden 'er kinderen gebooren, welken aan 't
„ onderſte gedeelte der Ruggegraat, op de laatſte Wervel-
„ beenderen der Lendenen, naarby het Heiligbeen (†), een
„ Gezwel hebben, 't welk nu eens de grootte heeft van
„ eene walnoot, dan eens als een kleine, en dan wederom
„ als een groote appel is, waar mede zy ter wereld komen,
„ doch voor 't overige gezond zyn. Deze Gezwellen zyn
„ gemeenlyk ook week, even als eene Waterblaas, en veel-
„ maalen doorſchynende, gelyk men zulks in de Waarnee-
„ mingen van den Heere TULP, in zyn derde Boek, en by
„ den Heer RUISCH, in zyne Heelkundige Waarneemingen,
„ en meer andere Schryvers vindt aangeteekend en afge-
„ beeld; ook worden deze Gezwellen met den ouderdom
„ des kinds grooter. Veelen deezer kinderen ſterven ſpoe-
„ dig, anderen nogtans leeven veele jaaren; mits dat men
„ het Gezwel niet opend, of wegneemt. Opend men het-
„ zelve, of neemt men het door ſnyding weg, dan ſterven
„ deze anderzins gezond zynde kinderen, daarop zeer ſchie-
„ lyk, gelyk my dusdanige voorbeelden, zoo uit de ſchrif-

„ ten

(†) Ook wel hooger, en zelfs wel eens in de Wervelbeenen van den Hals.

„ ten van andere geleerde lieden, als door myne eigene, „ en langduurige ondervinding zeer veelen bekend zyn. „ Dus raade ik een ieder, dat zy dergelyke Gezwellen, nog „ openen, nog wegſnyden; maar deze kinderen liever leven „ laaten, zo lang het God behaage. In het jaar 1754 bragt „ men tot my een Kind 't welk agtien weeken oud, en met „ zulk een ongemak behebt was, 't welk de Ouders gaarne „ wilden geholpen hebben; ten welken einden ik begon te „ denken, of het Gezwel, niet gemaklyker door de binding „ als door ſnyding kon geneezen worden: waar op ik zulks „ met bewilliging der Ouders (in het byzyn van verſchei- „ den in de Genees- en Heelkonst ervaarne) voornam te „ doen; waar in zy lieden veel meer betrouwen ſtelden, „ dan in het doen der Operatie. Ik bragt derhalven, om „ het Gezwel een koortje, 't welk matig toegetrokken, en „ dagelyks vaster geſlooten wierdt. Dit ſcheen in de eerſte „ twaalf dagen zeer wel te zullen gaan, het kind at en zoog „ natuurlyk, en toonden zich zeer vrolyk. Maar eindelyk, „ wanneer het koord, na verloop van agt dagen een weinig „ diep hadt ingeſneeden, werdt het Kind ſpoedig, met „ ongewoone zwakheid, overvallen, en ſtierf daar op de vol- „ gende nagt, dus den veertienden dag der behandeling.

„ Hier door hebben wy allen geleerd, dat zich dat on- „ gemak, ook niet door binding wil laaten ontwortelen; „ en men ziet, dat het zelve tot dus verre (wyl nog door „ hulpmiddelen nog door het open te maaken, nog door de „ wegneeming, 't zy zulks geſchiet door ſnyding of bin- „ ding iets is uittewerken) voor ongeneeslyk moet gehou- „ den worden. Wanneer men de Gezwellen van zodanige „ kinderen, na den dood opend, ziet men, dat op de- „ ze plaats het agterſte gedeelte der Wervelbeenderen ont- „ breekt, en het ontbloote Ruggemerg, word daarin als ver- „ welkt en ſlap gevonden ". Zie daar deeze twee Gebre- ken, tot onderrigting van jonge Heelmeesters zeer wel af- geſchetst; zo dat zy genoegzaam niets anders nodig heb- ben, om zich by het voorkoomen van zodanige gevallen, wel en voorzigtig te gedraagen, en zonder ten opzichte van het laatſte gevaar te loopen, van een *Spina Bifida* voor zich krygende, het zelve voor een Waterblaasje aan te zien en te openen, of een Chyl-Gezwel te noemen, gelyk zekere ZENGVARDINUS, die zich Mr. Chirurgyn ter Zee noemt, zelf verhaalt gedaan te hebben (*). En nog minder het Ge-

brek

(*) ZENGV. *Genees- en Heelk. Aanmerk.* blad. 168.

brek tot een uitſpatting van de uitwendige Aanbei-Ader te brengen, 't welk de geleerde Schryvers van 't Werk, *Historia Morborum Wratislavienſium* gedaan ſchynen te hebben. (†)

In het Hoofdſtuk *van de kwaadaartige of langduurige Zweeren*, ſpreekt de Heer HEISTER van de Eeltagtige Zweeren, op deeze wyze: „ Eeltagtige Zweeren, of liever zulke, „ welken harde kanten hebben, konnen niet geneezen wor„ den dan wanneer de harde kanten vernietigd zyn. Wanneer „ deze niet zeer hard zyn, dan gaan zy dikwils weg, indien „ men haar met het *Unguent. Ægyptiac.* of met eenig ander „ ſcherp middel dikmaalen beſtrykt, en het *Emplaſtrum Dia„ chylum Compoſitum*, met kwikzilver ſterk bedeeld, daar „ over legt. Deze middelen werken nog beter, wanneer „ men de vereeltheid vooraf eenige maalen inſnyd, of haar „ ſomtyds met de boter van Spiesglas, of de Helſcheſteen „ zagt beſtrykt (*). Wanneer de Zweer hol is, moet men „ 'er een *Decoctum Ariſtolochiæ* met de *Ægyptiac* vermengd, „ dikwils inſpuiten, ook een wiek met de *Ægyptiac* beſtreeken „ in deſelve leggen, tot dat de vereelding verteerd is; doch „ in zenuwagtige plaatzen moet men hier omzigtig te werk „ gaan, op dat men niet te veel pyn verwekke; of indien „ het mooglyk is haar geheel uitſnyden. "

In het tweede Deel van dit Werk, waar in de Operatien verhandeld worden, is een Hoofdſtuk: *Manier om de Rokgezwellen, Knoestgezwellen en Vleezige uitwaſſen weg te neemen.* De Rokgezwellen, wordt hier gezegd, „ zyn meestentyds „ week, en onpynlyk, maar worden van tyd tot tyd groo„ ter, en menigmaal wordenze zeer groot, en van verſchei„ dene gedaanten gevonden: zy zyn in een biezonder vlies „ beſlooten, en gemeenlyk telt men 'er drieerley ſoorten, „ als *Atheroma*, wanneer de daar in bevatte ſtoffe, bryagtig „ is, waar door hetzelve de naam van bryagtig gezwel ver„ kregen, en meesten tyds zyn zitplaats in het vetvlies „ heeft: het *Knoestgezwel*, in tegendeel is in de Klieren of „ klieragtige deelen geplaatst, *Steatoma* wanneer de ſtoffe „ deszelven als ſpek of vet is; en *Melicera*, byaldien de ſtof „ naar

(†) Pag. 249.

(*) Veele hedendaagſche Heelmeesters doen dit gemaklyker en zekerder, door een ingedoopte Pleister *Sparadrap* genoemd, op de Zweer en harde kanten te leggen, en dezelve met een goed Verband te vestigen; waar door de kanten ras met de Zweer gelyk worden.

„ naar honig gelykt; wyders zyn 'er nog verſcheidenerly
„ ſoorten van. Wanneer zodanige Gezwellen op 't Hoofd
„ komen worden zy van zommige, *Talpa*, *Teſtudo*, of *Lu-*
„ *pia* genaamt. Hier onder behooren ook de Kropgezwel-
„ len aan den Hals, het zogenaamde *Kikvorsch Gezwel* onder
„ de Tong; en de *Ganglion* wordt van eenige mede onder
„ denzelven gereekend. Uitwendig gelyken zy allen naar
„ malkanderen, en hebben meestentyds een kleur met de
„ huid: doch de Knoest- en Vetgezwellen, zyn onder den-
„ zelven, de hardſte, en konnen daarom ook, door het ge-
„ voel meer dan door het gezicht, gekent, en van malkan-
„ deren onderſcheiden worden ". De Heer HEISTER is in de onderſcheiding van deeze Gezwellen, gelyk de meeste Schryvers, die hem voorgegaan of gevolgd zyn, niet naauwkeurig. De *Atheroma* en *Meliceris* zyn eigenlyk Rok- of Beursgezwellen, om dat zy in de Beurskliertjes beſtaan, en door het Beursje omvangen zyn. *Steatoma* komt in het Vetvlies, en is eene ontaarding of verharding van een gedeelte Vet. Het Kikvors-Gezwel kan ook niet als een Rokgezwel aangemerkt worden; maar beſtaat of, in eene zwelling van de Klieren onder de Tong gelegen, of in eene uitzetting en opzwelling van derzelver Ontlastbuizen, aan de uitgangen geſtopt of geſlooten zynde. Hier door zal het Kwylvogt, welk in den natuurlyken ſtaat, geduurig ontlast wordt, in deeze buizen blyven ſtaan, opgehoopt worden, en de buizen doen zwellen; op gelyke wyze als het Traanvogt de Traanzak doet zwellen, als deszelfs opening in den Neuze verſtopt is (*).

De *Slymprop der Neuze*, (*Polypus*) wordt dus beſchreeven. „ Wanneer in het ſlymagtige vlies, 't welk zich van binnen
„ in de Neus, en in verſcheiden holligheden derzelven uit-
„ breid, de eene of andere klier verſtopt wordt, dan groeit
„ het zelve dikwils, even als een vleezig uitwas, naar bui-
„ ten uit, 't welk ſomtyds één, en ſomtyds meerdere wor-
„ telen heeft, en gemeenlyk uit een der neusgaaten uit-
„ hangt, maar ſomwyle gaat hetzelve ook wel te rug, en
„ ſtrekt zich naar de keel toe uit, waar door het ſpreeken,
„ en ademhaalen zeer belemmerd wordt. Deze uitwaſſen
„ zyn nu eens weker, en dan eens harder, wit, of roodag-
„ tig, klein of groot, dan eens goedaartig, en dan weder-
„ om kwaadaartig, en ook wel kankeragtig, ſomtyds dan
„ ook met pyn, en ſomtyds zonder pyn. Dezelven ontſtaan
„ ook

(*) Men zie *Acad. Roj. de Chir.* Tom. III. p. 466.

„ ook wel uit een boosaartige Neuszweer; maar indien zy
„ een breede, en harde grond hebben, en onbeweeglyk zyn,
„ dan noemt men ze eigentlyk een Vleezig uitwas in de
„ Neus (*a*)".

De Slymprop door Middelen niet tot geneezing konnende

(*a*) Het koomt ons zeer waarſchynlyk voor, dat een *Polypus* der Neuze, doorgaans, of altyd, is een Rok- of Beursgezwel, in een of meer Beurskliertjes, van het Snotvlies ontſtaan, op gelyke wyze als een *Atheroma* of Papgezwel, in een of ander Beurskliertje van de Huid, op eenig ander deel van het Lichaam voortkoomt. Zodanig een Kliertje verſtopt, of deszelfs Ontlaſtmondje geſlooten zynde, zal zwellen, om dat 'er geſtadig meer Vogt, of eigenaartige ſtoffe van zulk een Kliertje, 't welk van natuure ſlymerig is, in opgehoopt wordt, en van tyd te tyd grooter worden; gelyk men dit in de Papgezwellen ziet gebeuren. Het gene deeze gedagte aanneemlyk maakt, is, dat zulk een *Polypus* gemeenlyk zagt is op het gevoel, niet pynlyk, en met het gemeene bekleedzel van de Neuze gedekt; en niet aangeraakt wordende lang gedraagen kan worden, zonder ander ongemak dan de belemmering in de Ademhaling, welke het Gebrek, door zyn toeneemende grootte, veroorzaakt. Ook is hier uit te begrypen dat het Gebrek overal kan ontſtaan, waar zich het Snotvlies uitbreidt. J. DRAKE heeft 'er eene gevonden in het hol van de Bovenkaak, het Hol van *Higmorus* genoemd, welke Hy beſchryft als een klierig zakje of beursje, met een ſlymige ſtoffe gevuld en door dezelve uitgezet; en 't welk een dunne hals of Steel hadt (*); gelyk men een *Atheroma* ook wel eens ziet hebben. RUISCH heeft ook eenige Slymproppen in het hol van *Higmorus* gevonden en afgebeeld; welken zeer naar de gemelde van DRAKE gelyken, doch heeft derzelver inwendige geſteldheid niet beſchreeven. (†) Hier koomt by, dat men ſomtyds zulk een Slymprop door eene of meermaalen herhaalde Inſnydingen of Scarificatien heeft geneezen (§): en de Uittrekking ten allen tyde bezwaarlyk is, en zelden gelukkig uitvalt. Of de *Polypus* ook wel beſta uit een Aanbei of Aderſpat van een of eenige der Vaten van de Neuze; en of zulks blyke uit de zwaare bloedſtorting, welke dikwils op de Uittrekking volgt, gelyk ſommigen der Ouden, en ook SEVERINUS, gewild hebben, zullen wy ons, voor als nog, niet onderwinden te bepaalen: maar datze uit eigen aart *Fungeus* of een vleeſchig Uitwas, van den beginne af zy, gelooven wy zelden gezien te worden. Indien onze bedenking gegrond is, zal men moeten bekennen, dat de Uittrekking met een Tang, geen gepaste geneeswyze, hier toe, aan de hand geeve.

(*) *Anthropolog.* pag. 320. (†) *Obſerv. Chirurg.* 77.

(§) PALFYN *Handw. der Heelkunde*, bladz. 296. SEVERIN. *de Efficaci Medic.* pag. 80.

de gebragt worden, ſtelt onze Auteur de Wegneeming voor, door het uittrekken met een Tang; of dezelven, door middel van den Tang, zo veel naar beneden te haalen, dat men haar, zo naby mooglyk is, aan den grond kan affnyden, gelyk de Heer HEISTER zegt door Hem, met een gelukkig gevolg gedaan te zyn. Of zo de Slymprop een dunne wortel of ſteel heeft, raad Hy dezelve met een Tang, zo veel de Lyder verdraagen kan, naar beneden te trekken, en dan zo hoog als geſchieden kan een draad 'er om te leggen, om het Gezwel te doen afvallen. „ Maar wanneer de„ zelve zich naar agteren, in den keel uitſtrekt, dan moet „ men haar met een kromme tang, vatten en voorzichtig „ afdraaijen; doch zorgdraagende om de Huig, of het ge„ hemelte vlies, daar mede niet te vatten, en los te ſcheu„ ren".

Van het ſnyden der Tongriem worden de volgende onderregtingen gegeeven. „ Wanneer by Kinderen de Tong„ riem zo kort is, datze de Tong niet uit den Mond kon„ nen ſteeken, en dat daar door het zuigen wordt gehin„ derd, of datze groot wordende, niet duidelyk konnen „ ſpreeken, dan is men menigmaal verpligt dezelve los te „ maaken, om daar door aan de Tong, een vrye beweeging „ te bezorgen. Ten dien einden vat men, na dat men het „ Kind door twee of drie helpers heeft doen vasthouden, „ de punt der Tong met de linkerhand, door middel van „ een linnen lapje, om het losglyden derzelve te beletten, „ ligtze een weinig op, en ſnyd de Tongriem, met een „ ſcherp mesje, of goede ſchaar zonder punten, zoo verre „ als nodig is door; en men moet zorge draagen, om nog „ de bloedvaten, de zenuwen, of ſpeekzelbuizen, welken „ onder de Tong gelegen zyn te kwetzen. Maar indien de „ Tong zeer kort is, dan ligt men dezelve, met een bie„ zonder hier toe gemaakten vorkje, of een ſpatel op, — en „ ſnyd dezelve met de ſchaar door. Na de doorſnyding be„ ſtrykt men de wond dikwils met roozen honig, of vioo„ len ſtroop. Dit losmaaken der Tong is egter maar alleen „ in de bovengemelde omſtandigheden nodig, en niet by al„ le kinderen, gelyk ſommigen meenen; wyl anders, de „ Vroedvrouwen, de kinderen dikwils buiten noodzaake„ lykheid geweld aandoen, en daar door allerly kwaade toe„ vallen veroorzaaken (a)".

Van

(a) By gelegenheid van het Snyden der Tongriem, zullen wy onze Leezers mededeelen eene Aanmerking van den Heer LAPIE, Chi-

Van het Werk genoegzaam verſlag gedaan hebbende, om het onze Heelkundige Leezers eenigzins te doen kennen, zullen wy 'er afſcheiden, en hun raden, inzonderheid jonge Lieden, om het naarſtig te leezen; zy zullen 'er een algemeene kennisſe door konnen verkrygen van de meeste Gebreken, welken tot de behandelinge van Chirurgyns behooren; en goede aanleiding vinden, hoe dezelven door Middelen, of met de hand en Werktuigen geneezen moeten worden. Gelyk men overal zyne eige opmerking, zo moet men ook dezelve onder het leezen van dit Werk, toebrengen. In eene Verhandeling van zo veelerleie zaaken, als tot de Heelkunde betrekking hebben, kan niet alles even naauwkeurig uitgewerkt zyn. Het is niet mooglyk voor een Schryver altyd, en op alles, even oplettend te zyn; of van alles even gegronde kennisſe en doorzicht te hebben. Men keurt een Geſchrift goed, wanneer het in 't algemeen zo bevonden wordt, zonder te eiſchen of te onderſtellen, dat het geene gebreken heeft. De Vertaaling is ook redelyk klaar en verſtaanbaar, ſchoon niet met de grootſte netheid van onze Neerduitſche taale, waar op het ook, in een Werk als dit, niet aan komt; evenwel verre van verachtelyk te zyn.

Chirurgyn te *Saint Severin*, enz. dat eerstgeboren Kinderen, zonder den Tongriem, of een al te korte Tong te hebben, ſomtyds niet zuigen konnen, en gevaar loopen, by gebrek van voedzel te ſterven; om datze de Tong al te ſterk tegen het Verhemelte aangeplakt, en als vast gelymd, hebben. In welk geval men dezelve moet losmaaken, en met een Spatel, of ſteel van een Lepel weerdrukken. Hier door heeft gemelde Heelmeester twee Kinderen voor den dood bevryd, die, tot dat oogenblik, geen Tepel hadden konnen vatten, zonder dat men eenige oorzaak van dit beletzel hadt konnen bemerken, om dat men hier op geene gedagten hadt, en 'er geen onderzoek naar hadt gedaan. Deeze opmerking, hoe eenvoudig, kan echter Vroedvrouwen en Vroedmeesters ontſlippen; en een voornaam Man in de Konst betuigt, zich 'er met een goeden uitſlag, van bediend te hebben, na datze door den Heer LAPIE was gemeen gemaakt (*).

(*) *Mem. de l'Acad. Roy. de Chirurg.* Tom. III. Hist. pag. 16.

Uitgezogte Verhandelingen, uit de Nieuwſte Werken van de Societeiten der Wetenſchappen in Europa, en van andere Geleerde Mannen, No. 32. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Te Amſterdam, by* F. Houttuin 1763.

IN dit Stukje, waar mede nu het agtſte Deel dezer *Verhandelingen* beſlooten wordt, vindt men de *Levensbeſchryving*

van den vermaarden CASSINI, *Heer van Thury* enz. De Bedrevenheid, en de verbeeteringen welken deze Heer in de Sterrekunde heeft gehad en gemaakt, zal veelen met begeerte hebben aangedaan, eenige byzonderheden van 's Mans leven, en bedryven, in deeze Weetenſchap, te verneemen, welke zy hier kunnen voldaan vinden. Zyn Leven van jongs af, zyne toeneemende kundigheden aangaande de hemelſche Lichaamen, worden hier op een aangenaame wyze vertoond; en daar Hy roem verdiend heeft, door iet nieuws gevonden te hebben, wordt Hem dezelve, met naauwkeurige aanwyzingen, waar in het zelve heeft beſtaan, gulhartig toe-geeigend.

Berigt weegens een Leevende Pad, welke men in Gothland, *by* Burswick, *in vaste en digte ſteenen, by de agt ellen diep, in eene Steengroeve, gevonden heeft, en Bedenkingen over de Beddingen van Steen en Aarde, die aldaar zyn, benevens den Oorſprong van den Gothlandſchen Steen; aan de Akademie der Weetenſchappen van Stokholm medegedeeld door den Heer Dr.* JOHAN FIHL, Landmedicus in Gothland. Het vinden van zulk een Pad als het merkwaardigſte voor nieuwsgierige Leezers, wordt op de volgende wyze verhaald. Onder het hakken en breeken in de Steengroeve, zag men op 't oogenblik, in digte en vaste Steen een leevende Pad zitten. „ Doch, dewyl „ de Steen, die tot een zo langduurige Gevangenis van dit „ Dier geſtrekt hadt, zeer murw was, kon men 'er niet ge„ noeg van byeen houden, om de vorm der ingedrukte Ge„ ſtalte te bewaaren; maar alles viel, door ſlaan en uitnee„ men, tot gruis. Geroepen zynde door de Arbeidslieden, „ ging ik onmidlyk neer," zegt de onderteekenaar van deeze Waarneeming; „ en nam de Pad uit de Steenen en Gruis, „ — zynde bedekt met kleine ſtukjes ſteen en gruis — ik „ nam de Pad in een ſchop, daar zy zich niet meer bewoog „ dan een ſteen. Na dat ikze een weinig bekeeken hadt, „ vond ik de kleur graauwagtig zwart, wat op den Rug ge„ ſprenkeld, en geheel beſprengd met fyn gruis van ſteen, „ gelyk de bewaarde Huid nog aantoont. Onder aan den „ Buik was zy wat bleeker, hebbende de Oogen klein en „ rond, met een dun Huidje overtoogen, waar onder zy een „ weinig ſchemerden. Vervolgens nam ik een ſtok, en raak„ te de Pad aan den Kop aan; wanneer zy de Oogen ſamen„ trok, en zo dra ik den ſtok wegnam, opende zy de Oogen „ allengs weder; doch verroerde het Lyf of de Pooten niet „ in het allerminſte. Dit werdt, verſcheidemaalen, van my, „ met denzelfden uitſlag herhaald. Midlerwyl werd ik ge„ waar,

„ waar, dat haar Bek geen opening hadt, maar met een geel-
„ agtige Huid overtoogen ware: zo dat ik denzelven met
„ den ſtok niet open maaken kon. Eindelyk drukte ik haar
„ op den Rug, wanneer zy klaar water van achteren loosde,
„ en aanſtonds daarop ſtierf. Dewyl ik wegens menigvuldi-
„ ge Beezigheden, toen geen tyd had, omze naauwer te be-
„ ſchouwen, nam ik een dun ſtukje ſteen, leid' ze daar in,
„ en bewaardeze in de Steenbreekers Hut. Wanneer ik ver-
„ volgens van de Groef afging, begon ik dit Geval nader
„ te overdenken, en het ſpeet my, dat ik de Moordenaar ge-
„ worden was van een ſchepzel, 't welk misſchien ongeloof-
„ lyk veele honderd jaaren, in zyne Gevangenis geleefd
„ hadt. Nog in 't leven was zy volkomen dik naar haare
„ grootte". [Hoe zeldzaam dit ſchyne, en hoe zeer het den Waarneemer verbaasde, het is echter niet zonder voorbeeld. R. BRADLEY ſpreekt van een dergelyk Geval aan het Koninglyk Genootſchap medegedeeld, van een leevende Pad, uit het midden van een blok Hardſteen uitgehaald (*), om van geen meer anderen te gewaagen (†).]

Waarneemingen omtrent de Zeekerheid van de Kragt en Werking der Geneesmiddelen, in zekere byzondere Ziekten; uit eigen Ondervinding, in een Praktyk van vierendertig jaaren, aan de Keizerlyke Akademie voorgedragen, door den Heer Dr. G. SCHUSTER, Ordinaar Geneesheer der Stad en Provintie van Chemnits in Hungarie. (*Nova Acta Phyſico-Med. ſive Ephem. Nat. Curioſ. Tom. II.*)

Aanmerkingen over het inwendig gebruik van Vergiftige Kruiden; waar in wordt aangetoond, dat zulks geen nieuwe Zaak zy: door den Heer PHILIP, Geneesheer van de Faculteit van Parys. (*Journ. de Medec. Chir. &c. Juill.* 1763. pag. 31.) De Schryver van deeze *Aanmerkingen* toont, dat de Heer STORCK de eerſte niet is, die een geneeskundig gebruik van de *Stramonium*, *Hyoscyamus* en *Aconitum* heeft getragt te maaken. Hy wyst naar een Werk van MELCHIOR FRICCIUS Geneesheer te Ulm, onder den Titel, *Tractatus Medicus, de Virtute Venenorum Medica*, d. i. *Geneeskundige Verhandeling van de genees-kragt der Vergiften*, met dit Opſchrift, *non timide nec temere*, d. i. *niet beſchroomd noch lichtvaardig*. [Te Ulm in 't jaar 1701 uitgegeeven.] Men ziet uit de aanhaalingen van dit Werk dat de drie gemelde Planten, hier in niet zyn voorby gegaan, hoewel de Heer PHILIP meent, dat FRICCIUS de *Stramonium* met de *Belladona* verward hebbe. *De*

(*) BRADLEY, *Wysg. Verh. van de Werken der Natuure*; bladz. 15.
(†) Men zie de *Natuurl. Hiſtoriel.* Deel, VI Stuk, bladz. 201 enz.

De ſchadelyke Uitwerkingen van het Zaad van Bilzemkruid, door den Heer PLANCHON, Doctor te Peruwels in Henegouwen. (*Journ. de Med. Chir.* &c. Juill. 1763. p. 41.) Twee Scrupels van het Zaad van Bilzemkruid (*Hyscyamus*) in den tyd van drie dagen tot negenmaalen van iemant ingenomen zynde, volgde na verloop van eene maand tyds, op eenige geringe toevallen, welken zich al van 't begin af geopenbaard hadden, Krankzinnigheid met Stuipen verzeld. Voor de ontdekking van het gebeurde aangaande het Zaad van het Bilzemkruid, werden veele middelen zonder vrugt, te werk geſteld. De Aanvallen van Woeden en Stuipen werden hoe langs hoe heviger, en gingen op 't laatst over in een waare *Epilepſia* [*Vallende Ziekte*], waar van de Vlaagen evenwel maar kort waren. De Oorzaak ontdekt zynde, werdt de Lyder, door Tegengiften van zuure Middelen en Buikzuiveringen eindelyk gered. In de Excrementen werdt de Schryver een groote menigte van de gemelde Zaadjes gewaar, die zelfs ſcheenen geſchooten te zyn. En dit, hoe wonderlyk het mag voorkoomen, zegt Hy, behelst niets ongeloofliyks: men was in den tyd der uitſpruiting, en men heeft gezien, dat Haverkoorentjes in de Maag uitgebot hadden (†). Ook vondt hy 'er in een menigte van leevende roode Wormtjes.

De kwaade Gevolgen van het eeten der Beſiën van 't Kruid genaamd Belladona, in plaats van zwarte Aalbesſen: door den Heer DE SAINT MARTIN, Vicomte de Briouze, Doctor in de Geneeskunde. (*Journ. de Med. Chir.* &c. Fevr. 1763. p. 144.) Een Kind van vier jaaren, eenige Beziën van dit Gewas gegeeten hebbende; terwyl zyn moeder, door onverſtand, dezelven in Fleſſen ſtopte, meenende, dat ze zo goed als zwarte Aalbesſen, zouden zyn, om *Ratafia* te maaken; werdt weinig tyds daar na, door een onwillig Lachen aangetast, 't welk, in 't eerst, voor Vrolykheid aangezien werdt; doch het kwam dra van jok tot ernst. Het Lachen vermeerderde, het Kind begon rond te draaijen over de kamer, en zou op den grond gevallen hebben, zo men het niet hadt vastgehouden. Het kreeg zwaare Stuiptrekkingen; de Koorts kwam 'er by; de Stuipen hielden aan en vermeerderden. In deezen toeſtand werdt 'er de Heer MARTIN bygeroepen. De Pols, zegt Hy, was ſnel, ſloeg mis en ging vergezeld met Zenuwtrekkingen. De Oorzaak na veel ondervraging eindelyk bekend zynde, werdt het Kind in een Bad gezet; waar op de Stuipen veel verminderden, en byna geheel overgingen. Hier op hielp men het Kind, door Olie en warm Water te

(†) *Journ. de Medec. Chir.* &c. Juill. 1761. p. 52.

te doen drinken, aan 't Braaken. Het wierp de Vrugten van de *Belladona*, gekneusd, doch raauw en onverteerd uit. Hierop raakte het Kind in ſlaap, en was 's anderendaags volmaakt geneezen.

De Gevaarlykheid van het inwendig gebruik der Cicuta of Dolle Kervel, ondervonden door den Heer AGASSON, Practizeerend Doctor te Lectoure. (*Journ. de Medec. Chir.* &c. Fevr. 1763. p. 127.) By een Kind gehaald zynde, 't welk men zeide door Dolle Kervel vergeeven te zyn, vondt de Schryver, boven en behalve de gemeene toevallen, een 't welk zonderling was. Van den Middel af nederwaards was het Kind ſomtyds ſtyf, en lag dan ſpraakloos; ſomtyds in Stuipen met Bazeling, en dan was het beneden den Middel geheel lam. Ik was meester, zegt de Heer AGASSON, om de Beenen te konnen uitrekken of buigen, naar myn believen, en midlerwyl kon ik niet, dan met veel moeite de Armen beweegen of vasthouden. Het Kind werdt door een Braakmiddel gelukkig gered. De Schryver voegt 'er nog by een ongelukkig gevolg van het inwendig gebruik der *Cicuta* in een Man die de Kanker in de Lip hadt, en na eenige Maanden Pilletjes van de *Cicuta* gebruikt te hebben, aan eene Bloedſtorting uit de Wond, welke negen dagen geduurd hadt, ſtierf.

Het Misbruik van de Hegtingen der Wonden in de Heelkonst, aangeweezen door den Heer PIBRAC, Lid van de Koninglyke Akademie der Heelkunde van Parys (*Mem. de l'Acad. Royale de Chirurg.* Tom. III. p. 408.) De Nut- of Noodeloosheid der Hegtingen wordt door verſcheidene Waarneemingen getoond. Een Wond in de Buik, aan de ſlinkerzyde, twee Vingeren breedte boven en bezyde den Navel, welke tot drie groote Vingerbreedten langte hadt moeten verwyd worden, om het verſtropte Darmnet in te brengen, werdt zonder Hegting ter geneezing gebragt. De Lippen van de Wond werden aan elkander gebragt, en in deezen ſtaat gehouden door Kompreſſen, die aan de zydelingſche deelen van den Buik gelegd werden, volgens de ſtrekking van de Wond; terwyl anderen van fyner Lywaat, en een mengzel van Water en Brandewyn, waar in het wit van eenige Eijeren was geklopt, op de wond gelegd werden. 't Verband des Lichaams en het Schapulier dienden om den geheelen toeſtel te bevestigen. Op welk alles om 't behoorlyk in zyn plaats te houden, vervolgens naauwkeurig acht gegeeven werdt. Eene Wond aan 't Onderlyf, tot uithaaling van een volwaſſen Kind, door de Keizerlyke Sneede, gehegt, maar de Heg-

ting uitgeſcheurd zynde, werdt zonder vernieuwde Hegting geneezen. Een doorgaande Buikwond, twee Vingeren breedte boven den Navel, werdt met twee ſteeken gehegt. De Hik en 't Braaken, welken zich van het oogenblik der Kwetzing af geopenbaard hadden, hielden aan. De Wond was den vierden dag ontſtoken, en zeer pynlyk. Men oordeelde raadzaam de Hegting af te ſnyden; waar op de toevallen bedaarden, welken men, hierom, geloofde door de Hegting veroorzaakt te zyn, en de Lyder werdt zonder Hegting geneezen. De Hegting van den Hazemond en der Lip als 'er een Kanker is uitgeſneeden, wordt insgelyks onnut en ſchaadlyk geoordeeld; en dit oordeel met Waarneemingen geſterkt.

Verhaal van eene Scheidkonſtige Verandering van Kwikzilver in Goud, door den Heer Dr. J. PH. BURGGRAAF. (*Nova Act. Phyſico-Med. ſive Ephem. Nat. Cur.* Tom. II.) Dergelyke Historietjes zyn 'er meer voorhanden, maar doorgaans uit Duitsland afkomſtig.

Een ongewoon Geval van eene Bloedſpuuwing, door den Heer Dr. E. DARWIN. Wy hebben dit Geval in onze *Letteroefeningen* reeds ingevoegd (*).

Waarneemingen omtrent de Lugtsgeſteldheid te Amſterdam, in Oktober, November *en* December, *en van de Ziekten*, in het zelfde verloop van tyd; waar in weinige en geene inzwanggaande Ziekten zyn geweest.

Diſſertatio de Generatione Puris. Præmio, ab Academia Regia Chirurgica, Pariſienſi, Ao. 1746 *propoſito, condecorata. Auctore* J. GRASHUIS, Med. Doctore, Academiæ Cæſareæ Naturæ Curioſorum, Regiæ Chirurgicæ Pariſienſis & Societatis Scientiarum Harlemenſis Socio. *Editio nova priori auctior. Accedit Morbi, non ſatis deſcripti hactenus, Brevis Delineatio. Eodem Auctore.*

Verhandeling van de Etterwording, Welke met den Prys, door de Koninglyke Akademie der Heelkonst te Parys, voor het jaar 1746 *voorgeſteld, beſchonken is. Door* J. GRASHUIS Der Med. Doctor enz. *Nieuwe vermeerderde Uitgaave. Hier is achter gevoegd, Korte Schets van eene Ziekte, tot nog toe niet genoegzaam beſchreeven. Te Hoorn, By* T. Tjallingius. *Te Amſterdam, By* A. van der Kroe, *en* Yntema en Tieboel. 1764. gr.

(*) *Vaderl. Letteroefen.* Deel III. Mengelw. blads. 382.

gr. Octavo 121 *Bladz. zonder den Inhoud der Hoofdſtukken en het Byvoegzel.*

HEt zal niet nodig zyn van den Inhoud van dit Werkje te ſpreeken. Reeds lange in 't Latyn en Neerduitsch gedrukt, en in andere Taalen overgezet geweest zynde, zal het veelen van onze Vaderlandſche Heel- en Geneesmeesters zo wel als Buitenlandſche bekend zyn. Uitverkogt zynde, hebben de Boekverkoopers, wier naamen op den Titel gemeld ſtaan, goed gevonden een nieuwe Uitgaave, onder 't opzicht van den Auteur, te bevorderen. De Verhandeling zelve is gelaaten, alsze te voren was, en den Prys heeft behaald. De Auteur heeft 'er, alleen, nog eenige weinige Aantekeningen bygevoegd; zo tot eenige meerdere verklaaring van het gezegde in den Text, als wel inzonderheid tot beantwoording van een en andere Tegenwerping, welken van eenige geachte Mannen in de Geneeskonst, tegen zyne ſtellingen waren opgeworpen; welken Hy meent geen wezenlyke zwarigheden tegen dezelven te bevatten.

Het Byvoegzel, waar mede deeze Uitgaave vermeerderd is, beſtaat in een korte beſchryving van het Gebrek, welk gemeenlyk Slym-Graveel genoemd wordt. Men ziet, hier in, de Ziekte in haaren aart en eigenſchappen afgebeeld. Een pynlyke Waterloozing, met gedurige aanperſing en ontlasting van veel taaije Slym, van langen duur en een moeilyke geneezing, maaken de voornaamſte omſtandigheden uit van dit Ongemak. De Schryver toont, uit plaatzen van verſcheiden geachte Schryvers van Waarneemingen zo wel, als van Samenſtelſels der Geneeskonst, dat het Gebrek, tot nog toe, niet naar behooren, en van ſommigen zeer verkeerdelyk is beſchreeven. De kenmerken van het zelve kortelyk voorgeſteld zynde, worden de oorzaaken onderzogt en beredeneerd, en hier uit de natuur van de Ziekte verklaard. Op de Voorzegging der gevolgen van dit Ongemak, wordt de wyze van Geneezing gevoegd, geheelenal geſchikt naar de Oorzaaken; en met ondervinding bevestigt. Deeze beſchryving zeer kort zynde kan gemaklyk van een iegelyk geleezen worden; waarom het niet nodig is 'er meer van te zeggen. Die het der moeite waardig oordeelen, de voorgeſtelde Geneeswyze te volgen, zullen best van de gegrondheid of ongegrondheid konnen oordeelen.

Ledige Uuren, of XL van Davids Pſalmen in Digtmaat overgebragt, door J. G. D. R. *Te Amſterdam, gedrukt voor den Autheur.* 80 *bladzyden in octavo.*

DE Heer *de Roller*, reeds bekend, door zyne uitgegeevene Brieven (*), komt in deezen als Dichter te voorſchyn, en geeft in dit Stukje een aantal van veertig berymde Pſalmen: betuigende in zyn Voorberigt, dat hy *nog wel een goed aantal van dezelve, eenige Gezangen, Klink- en Mengel-digten hier by gevoegd zou hebben, had by zich maar eenigſins kunnen doen gelooven, dat ze den Druk waardig gekeurd worden, of ook maar de allereenvoudigſte tot eenige ſtigtinge zyn magten; tot een proeve waar van*, zegt hy, *ik deze weinige medegedeeld hebbe.* — Zo de allereenvoudigſten door eene laffe beryming van Davids verhevene Zangliederen geſtigt konnen worden, zo zeer gemeene Verzen, daar geen Dichtkunde in te beſpeuren is, den Druk waardig te keuren zyn, dan vindt deeze proeve misſchien toejuiching; doch 't is lynrecht ſtrydig met het gezonde Verſtand zulks te verwagten. Men oordeele van deeze Proeve uit de beryminge van den XXIII. Pſalm, die ons in dit Stukje eerst voorkomt.

1. *God zorgd voor my. Nu kan my niets ontbreken.*
Hy voerd my af aan zoetvloeijende beken,
In 't klavergroen en welige Landdouwen;
Dat ſpyze of drank my nimmer werd onthouwen.
Verquikt myn ziel veel meer met zyn genade,
Om zyns Naams wil, en leyd my in zyn paden.

2. *Al moest ik zelfs ook gaan in zulke wegen,*
Daar my de dood quam, of baar ſchaduw tegen:
Ik vreesde niet. Gy zoud my onderſtutten,
Met uwen ſtav, ô Heere! en wel beſchutten.
Gy rigt myn disch, daar 't zien myn weêrpartyen,
Heel Princelyk toe, met fleur van lekkernyen.

3. *Gy hebt myn hoofd, met oly, mild begoten,*
Die lievlik ſtreeld de reuk der disgenoten.
Uw mildheid ſtrekt myn hope een wisſe borge,
Dat gy my zult myn levenstyd verzorgen.
En met uw gunſte en groote goedheid kronen.
In uw Paleyz in eeuwigheid doen wonen.

Hoedanig eene ſoort van Klinkdichten de Autheur voor de Drukpers gereed heeft liggen, kan men eenigermaate afneemen uit een zogenaamd Klinkdigt, dat by aan 't einde van dit Stukje gehegt heeft, en aldus luidt.

Een

(*) Zie *Vaderl. Letter-oef.* IV. D. bl. 319.

Een ſtuk zo wel beleid, van Vorm in Vorm gegoten,
Gekookt en nag herkookt, in koppen diep en wydt,
Geſlepen na de kunst, en elk van die om ſtryde,
Zal nimmer horenloze ontdoen, aan ſcherven ſtoten.

Ik vrees geen klaauwen, lang gekort; nog ook de poten,
Verlamd; en al zo min den bek die niemand byt.
't Is ſporelooz, geſtreên. 't Is bopelooz, gevleyd.
't Is ryp, en moet 'er door. Hier word geen bloed vergoten.

Zo roeme een band vol ſtoffs, vol wind, en opgeblazen
In boogmoed; of de kragt in lange herens lag;
En die, hoe hoog in waan, niet vielen, met een ſlag.

Het ſporelooz geſwets is enkel werk van dwazen.
En zo Geregte en Regt ooyt wyken de Overmagt:
Den Hemel leevd! die linke en linkerny belagt.

J. G. DE ROLLER.

Die den zin van dit Klinkdicht kan verſtaan, moet niet één van de allereenvoudigſten weezen; en die twyfelt of dergelyk eene ſoort van Klinkdichten den Druk waardig gekeurd zullen worden, moet een vreemden ſmaak van Klinkdichten hebben.

Nodige Aanmerkingen van Christoph Saxe, *Profeſſor te Utrecht, op de wydlopige Deductie, ter zoogenaamde Verdediginge van Meester* Pieter Burman, *Profeſſor te Amſteldam. Te Utrecht by* Willem Henrik Kroon, CIↃIↃCCLXIV. *in groot quarto, 64 bladz.*

396 p.

Dit Geſchrift behelst eenige Aanmerkingen op de voornaamſte byzonderheden, ten laste van Prof. *Saxe*, in de *Deductie* van Prof. *Burman* voorkomende, waar in de eerstgenoemde dezelven tragt te wederleggen, ter zuiveringe van zich zelven van de verregaande Beſchuldigingen des laatſten. Hier agter is gevoegd eene Verklaaring van den Heer *Noviſadi*, Schoonvader van den Hoog-Leeraar *Saxe*, welke ſtrekt om tegen den Heer *Burman* te getuigen, met opzigt tot eenige byzonderheden in deszelfs *Deductie* gemeld, die betrekkelyk zyn tot omſtandigheden en geſprekken, waar in deeze Heer deel gehad heeft, en die, volgens deeze Verklaaring, door Prof. *Burman* niet naar waarheid opgegeeven zouden zyn.

Papieren, betrekkelyk tot de Procedures jegens Gysbert Egeling, *Borger en Coopman in Wynen te Utrecht.*

Men heeft wegens dit Regtsgeding in 't licht gegeeven de herhaalde Requesten van den Suppliant met de genomene Reſolutien, waar uit men kan afneemen, dat het weezenlyke der zaake tot dus ver kortlyk hier in beſtaat.

De

De Heer *Gysbert Egeling*, Burger en Koopman in Wynen te Utrecht, een aankoop van Wynen in Frankryk gedaan hebbende, heeft vyf-en-twintig Vat Rooden Wyn, op derzelver aankomst met een Schip uit Bourdeaux voor Amſterdam, van daar, met behoorlyke aangeeving enz., doen overbrengen te Utrecht, door *Hermannus Belderman*, Burger van Utrecht, en Veerſchipper van daar op Purmerend en vice verſa. Jonkheer *Jan Floris*, Grave van Nasſau La Leck &c., Hoofd-Officier van Utrecht, heeft, op de aankomst van 't Vaartuig aldaar, gedagt, *ratione officii*, geregtigd te zyn, de voorſz. laading aan te houden, uit hoofde dat by het XI. Articul van de Ordonnantie van Hunne Ed. Mog. de Heeren Staaten 's Lands van Utrecht, aangaande den Impost op de Wynen en Wyn-edik, den 31 December 1749 gearresteerd, geſtatueerd zoude zyn: *Dat niemand, 't zy Koopman, Tapper of Particulier, eenige Wynen van buyten zoude mogen inbrengen, als met de ordinaris Veerſchippers en Voerluyden, en dus niet met particuliere ſchuyten, wagens of andere perſoonen, zelfs niet met eigen ſchuyten of reytuigen, op de verbeurte van dezelve wynen, ſchuyten, wagens en paerden, en een boete van één honderd Guldens.* De Heer *Egeling*, van oordeel zynde, dat dit Artikel op dit zyn geval niet applicabel was, heeft den Heer Hoofd-Officier deswegens zoeken te overtuigen; doch vrugtloos. Daar op is dit geval in questie voor de Ed. Agtb. Geregte der Stad Utrecht in Regten behandeld, met dat gevolg, dat bovengemelde *Egeling* gecondemneerd is, volgens den inhoud van dat Artikel, als ſchuldig aan Transgresſie van 't zelve. Deeze, zich in dat Vonnis verongelykt agtende, heeft zich voorts by Requeste geadreſſeerd aan de Ed. Mogende Heeren Staaten 's Lands van Utrecht, met verzoek om tegen deeze Sententie te mogen worden ontvangen in Reviſie: doch dit niet verleend konnende worden, heeft by vervolgens een Request overgeleverd aan de Ed. Mog. Heeren Gedeputeerde Staaten 's Lands van Utrecht, met verzoek om ontvangen te worden in Appel. De Ed. Achtb. Heeren Burgermeesteren en Vroedſchap der Stad Utrecht, oordeelende, dit ſtrydig te weezen tegen de Stads Regten, en tegen den pligt van een goed en getrouw Burger, hebben daar op na deliberatie goedgevonden den voornoemden *Egeling* te ordonneeren, om binnen 24 uuren het voorzeide Appel in te trekken, daar van af te zien, en deswegens behoorlyke acte uit te leveren: op pœne, dat de Vroedſchap, in cas van disobedientie, zo ten opzigte van deszelfs Burgerſchap, als anders, alzulke Dispoſitien zouden neemen, als Hunne Ed. Agtb. zouden oordeelen te behooren. In gevolge hier van heeft gemelde *Egeling* zich genoodzaakt gezien, zich weder by Requeste te adreſſeeren aan de Ed. Mog. Heeren Gedeputeerde Staaten 's Lands van Utrecht, om hen te verzoeken de door hem gepreſenteerde Requeste van Appel te laten buiten dispoſitie, en dezelve aan hem Suppliant weder ter hand te ſtellen, ten einde aan de voorſz. pœnale ordres van de Heeren van de Magiſtraat te kunnen voldoen.

LETTER-OEFENINGEN.

De Zedenleer, in 't Hoogduitsch opgeſteld, door JOH. FRED. STAPFER, *Bedienaar des Heil. Euangeliums in de Gereformeerde Gemeinte te Diesbach in 't Canton Bern. En in 't Nederduitsch vertaald, door* JOH. WILLEM VAN HAAR. *Tweede Deel.* (*) *In 's Gravenhage, by* Pieter van Cleef en Compagnie. MDCCLXIV. *Behalven het Voorwerk* 581 *bladzyden in groot octavo.*

DE Eerwaarde *Stapfer* in 't eerſte Deel van dit leezenswaardige Werk gehandeld hebbende, over de *Zedenleer in 't algemeen*, derzelver *noodzaaklykheid, nuttigheid* en *voortreffelykheid*; aangetoond hebbende *welke hoedanigheden en geſteldheden 'er vereischt worden in hun die de Zedenleer beleeven zullen*; en ontvouwd hebbende *de gronden onzer verpligtingen, tot de opvolging der Zedenleere*, midsgaders *de algemeene regels onzer handelingen*; vangt dit tweede Deel aan met eene Verhandeling over *de eigenſchappen der waare deugden of goede werken, zoo als zy in de Zedenleere vereischt worden.* Op eene nauwkeurige ontvouwing der onderſcheidene eigenſchappen, die in eene daad des menſchen gevonden moeten worden, zal dezelve den naam van deugd of van een goed werk draagen, en Gode welbehaagelyk zyn, volgt de beſchouwing *van 't Geweeten, als van den Rechter binnen in ons, die onze vrye handelingen vergelykt by de Wet, of ſy daar mede* al *dan* niet *overeenſtemmen en desaangaande een Vonnis velt.* Onze geagte Schryver het *Geweeten* beſchouwende, als *dat vermogen der ziele, waar door wy niet alleen van alle onze handelingen bewustheid hebben, maar dezelven ook aan 't rigtſnoer der Godlyke Wet toetſen en beoordeelen konnen, dat is, daar by vergelyken, of ſy daar mede al of niet overeen komen, of ſy recht dan onrecht zyn:* gaat in dit Hoofdſtuk na, naar welken regel het Geweeten 's menſchen behandelingen oordeelt, welke handelingen het zyn, die het Geweeten by de Wet vergelykt, en daar over ze oordeelt; als mede, de eigenlyke geſteldheid of handeling van 't Geweeten, en deszelfs verrigting in den mensch.

Het

(*) Zie een Berigt van 't eerſte deel, in 't jaar 1760 uitgegeeven, *Vaderl. Letter-Oef. 1 D. bl.* 522.

Het tot dus ver verhandelde ziet onze Zedenkundige aan als eene Inleiding, die algemeene waarheden vervat, welken men noit uit het oog moet verliezen; nu komt het, zegt hy, verder aan op de byzondere Leerſtukken van dit beoefende gedeelte der Religie, welke ſtrekt om den mensch de waare gelukzaligheid te doen erlangen; die beſtaat in de daadlyke bevryding van 't hoogſte en grootſte kwaad, en in de verkryging der waare volkomenheid. Uit hoofde hier van ſtelt hy ons verder voor twee voornaame deelen der Zedenleere; *aan de eene zyde*, de beſchouwing van 't menschlyke verderf, waar van men verlost en bevryd moet worden: en, *aan de andere zyde*, de verklaaring der deugden, die men, als een middel tot de waare volkomene gelukzaligheid, beoeffenen moet. Het eerſte Lid behandelt de Eerwaarde *Stapfer* nog in dit Deel, en wel drieledig; ſpreekende eerſt, van *'t verderf des Verſtands en der Rede*, voorts van *'t verderf des Wils en der Begeerlykheden*, en laatſtlyk van *'t verderf des Lichaams en der Temperamenten*. In ieder deezer onderdeelingen tragt hy te doen zien, hoe groot een verderf deswegens in den mensch plaats hebbe; van hoe ſchadelyken invloed dit zy op zyne betragting der Zedenleere; en hoe zeer wy gehouden zyn hier op agt te geeven, om ons daar tegen te wapenen, en een naarſtig gebruik te maaken van alle de middelen, welken hy aantoont hier toe dienſtig te konnen weezen. — Om des Autheurs leerwyze hier in gehouden eenigzins onder 't oog te brengen, zullen wy den algemeenen inhoud van het door hem voorgeſtelde wegens *het verderf des Lichaams en der Temperamenten*, opgeeven, en een gedeelte van 't zelve, wegens de *Temperamenten*, als het byzonderſte in deezen, een weinig nader ontvouwen.

Naa eene algemeene aanmerking over 't verderf des lichaams, en den invloed die lichaam en ziel op elkander hebben, meldt zyn Eerwaarde de verſcheidene ſoorten van 't verderf des lichaams, volgens welken hy deeze Verhandeling vierledig maakt.

Het eerſte Lid doet ons letten op de natuurlyke geſteldheid des lichaams, zoo als elk ten deezen opzigte reeds van nature, op de eene of andere wyze verdurven is.

Het tweede ſtrekt om te toonen, hoe dit verderf verder voortkomt, uit de verſchillende *veranderingen* en *omſtandigheden*, waar aan wy, in alle de jaaren onzes levens, onderworpen zyn.

Het derde leert ons, dat het zelve mede door het *groote*

ver-

verderf der ziele niet alleen onderhouden, maar ook op verſcheide wyzen vermeerderd wordt.

Het vierde eindelyk handelt van de vermeerdering des verderfs onzes lichaams, voor zoo verre het zelve ontſtaat uit het misbruik der *uitwendige zinnen.*

Op deeze Verhandeling volgt eene Toeeigening, welke naa eene voorafgaande beſchouwing van onze verpligting om dit groote verderf des lichaams te keer gaan, ons toont, hoe wy, ter verbeteringe van den zedelyken toeſtand des lichaams, in de eerſte plaatſe, het kwaad regt hebben te leeren kennen; vervolgens, ons niet behooren te laaten misleiden door zekere vooroordeelen, en door den uitwendigen ſchyn; voorts gehouden zyn ons te benaarſtigen om te overwinnen alle beletzelen, die ons in den weg ſtaan, waarom wy de middelen niet gebruiken willen, die tot eene waare geneezing noodig zyn; en eindelyk een naarſtig gebruik moeten maaken van die middelen, waar door het groote verderf des lichaams geneezen kan worden.

Het eerſte Lid, dat we wat byzonderder zullen nagaan, behelst eene beſchouwing der Temperamenten, waar in het verderf, gelyk de Heer *Stapfer* ſpreekt, op verſcheidene wyzen zyn zetel heeft; en met opzigt tot welken hy de volgende ſtellingen, als zulken die op de ondervinding ſteunen, voor af doet gaan. 1. „ De menſchen brengen den „ aart van hun Temperament mede op de waereld; dus het „ zelve zynen grond heeft in de geſteldheid van hun weezen „ zelve. 2. De Temperamenten zyn op zich zelven eene „ noodwendige hoedaanigheid des lighaams; want zonder „ deeze zou het zelve niet bequaam zyn tot ſyne verrich„ tingen. 3. Des moet het Temperament zelve niet gehou„ den worden quaad en zondig te zyn, maar alleen de on„ geregeldheid en het misbruik van het zelve. 4. De Tem„ peramenten hebben grootelyks invloed op de geneigdhe„ den en begeerten der ziele, als mede op alle zeden en han„ delingen des menſchen. 5. De verſcheiden aart der Tem„ peramenten is noodwendig, dewyl ſy den menſche be„ quaam maaken tot de verſchillende werkzaamheden in dit „ leven. 6. De menſchlyke t'ſamenleeving zou de grootſte „ verandering ondergaan, indien alle menſchen maar alleen „ eenerley Temperament hadden. 7. Gelyk het verderf en „ de ongeregeldheid der Temperamenten, door onachtzaam„ heid en door eene ganschlyke overgifte der handelingen „ aan deszelfs hevige drift, vergroot word, alzoo kan daar „ en tegen het Temperament, door naarſtigheid en waak-

„ zaamheid, door de rede en door de genade, verbeterd „ worden".

Hier aan hegt de Heer *Stapfer* eene bepaaling van 't geen hy door *Temperamenten* verſtaat, te weeten: „ de verſchil„ lende geſteldheid en vermenging der vloeibaare en vaste „ deelen des lighaams en derzelver werkinge jegens elkan„ der, waar uit ontſtaat eene verſchillende geſteldheid des „ lighaams en der ziele tot de bepaalingen van derzelver „ gemeene veranderingen en daaden, als mede van haare „ verſchillende neigingen en begeerten". Waar op hy zich verder in 't breede uitlaat over de verſcheidenheid der Temperamenten, zo ten aanzien der hoofdtemperamenten, als met opzigt tot derzelver mengeling, de noodzaaklykheid deezer verſcheidenheid, en den verſchillenden invloed deezer onderſcheidene Temperamenten op der menſchen bedryven. Naa eene nauwkeurige ontvouwing hier van gaat hy over tot de overweeging van 't verderf der Temperamenten. „ Oorſprongklyk, *zegt hy*, had de wyze en goedertie„ rene Schepper den menſchen het temperament, gelyk alle „ andere hoedaanigheden des lighaams en der ziele, gegee„ ven tot een goed gebruik, om dies te bequaamer te zyn „ tot de zoo verſcheide neigingen en bezigheden, die in „ het menschlyk leven voorkomen. En zoo verſcheiden „ deeze bezigheden zyn, zoo verſcheiden moeten ook zyn „ de neigingen en temperamenten. Waar toe de een niet „ bequaam is, daar toe is de ander in ſtaat. Gebruikt nu de „ mensch zyn natuurlyk temperament tot dat einde waar „ toe de Schepper hem het zelve gegeeven heeft; worden „ deeze verſcheidene temperamenten niet in verwarring ge„ bragt, zoo dat ſy, of al te hevig zyn, tegen elkander „ ſtryden, en het een het ander niet in evenwigt houdt; of „ heerſchen dezelven niet over den wille tot de zonde, dan „ zynſe niet verdurven. Maar het tegendeel geſchiedende, „ dan moeten zy gezegd worden verdurven te zyn". Overeenkomſtig hier mede beſchouwt zyn Eerwaarde het verderf der Temperamenten als drieledig. 1. „ Wanneer de mensch „ dezelven gebruikt tot een geheel ander einde, dan waar „ toe hy dezelven ontvangen heeft. 2. Wanneer ſy in ver„ warringe geraaken, tegen elkander aanloopen, zoo dat „ zonde door zonde verdreeven word, en de eene heerſchen„ de ondeugd, boven de andere, de overhand behoudt. 3. „ Wanneer het temperament over den wil heerscht, zoo „ dat dezelve zich onderwerpen moet, en een ſlaaf word, „ waar door de heerſchende of meest-geliefde zonden ont„ ſtaan".

„ ſtaan ". Dit drieerleie verderf der Temperamenten onderſcheiden nagegaan hebbende, zo geeft hy ons de volgende bedenkingen over den invloed, die dit verderf heeft, op het Verſtand en den Wil.

„ Vermits nu beide lyf en ziel zoo naauwe vereenigd zyn, „ dat de een in het ander grootlyks invloed heeft, en in „ ſyne handelingen van het ander afhangt; zo moet ook de „ reeds in zich zelve verdurvene ziel daar by lyden, en nog „ meerder verdurven worden, dewyl het lighaam, van „ welks geſteldheid veele handelingen der ziele afhangen, „ op zoo veelerleye wyzen verdurven is. Dit verderf heeft „ invloed, zoo wel op het *verſtand*, als op den *wille* der „ ziele.

„ Van waar komt het by veelen, dat hun verſtand zoo „ bot, by anderen zoo traag en vadzig, en nog by anderen „ zoo vliegend en onbeſtendig is? Van waar komt het, dat „ veele in hunne bevattingen zoo traag; in hunne kennisſe „ zoo onbequaam, ten aanzien der rede zoo lomp, omtrend „ het geheugen zoo gebreklyk, en in hunne gedachten zoo „ ydel en zondig zyn? Moet niet de waare oorzaak van dee„ ze gebreken des geestes, veeltyds, gezocht worden in de „ geſteldheid des lighaams en deszelfs geaardheid of tempe„ rament. Kan men niet, uit de gezigtstrekken van vee„ len, uit hunne beweeginge en houdinge, opmaaken, dat „ ſy dom, zot en onbequaam van geest zyn? Hoe menig„ maal word de ziel in de verrichtingen der rede, door de „ quade geſteldheid des lighaams, door de ongeſchiktheid „ van deszelfs werktuigen, door de driftige of langzaame „ beweeging des bloeds, door de losbandige begeerten des „ lighaams, door de ongeregelde temperamenten, verhin„ derd of verſtoord!

„ 't Is zoo, de oorzaaken, die den menſche, ten aanzien „ van 't regt gebruik des verſtands, in den weg ſtaan, zyn „ tweeledig. Het quaad moet gezocht worden; of in de „ ziele zelve, die door 't verderf der zonde van natuure „ blind en meer tot het quaade dan tot het goede, geneigd „ is; of het moet gezocht worden in verborgene gebreken „ en ongeregelde beweegingen des lighaams. Komen deeze „ beide oorzaaken by een; dan is het verderf ſchier onge„ neeslyk. Is het gebrek van een verkeerd gebruik der rede „ meer in de ziel dan in het lighaam; dan kan het zelve „ menigmaal door de Rede en de Schrift verbeterd en t'on„ dergebragt worden. Maar, ontſtaat dit quaad teffens uit „ het lighaam, 't welk den geest bederft en verleidt, dan

„ kan het zelve ook niet anders, dan door de verandering
„ der inwendige eigenſchappen des lighaams, des bloeds,
„ des temperaments, door de jaaren, door zekere uitwen-
„ dige omſtandigheden, ja veeltyds ook door genees-mid-
„ delen, overwonnen worden.

„ Menig een is ongeloovig, dwaalend, bygeloovig; hy
„ is een twyfelaar en vrygeest, of een geestdryver en dwee-
„ per, alleenlyk, om dat het hem ontbreekt aan eene ge-
„ noegzaame kennisſe; maar, zoo dra deeze zyne duister-
„ nisſen, door het licht der opgehelderde Rede en der God-
„ lyke Openbaaringe, verdreeven worden, zoo dra word
„ het verduisterd verſtand verbeterd, en in ſyne ziele komt
„ licht en overtuiging. Maar, is hy teffens daarom een on-
„ geloovige en twyfelaar, of een ingebeelde propheet, een
„ gewaande verlichte, een geestdryver en dweeper, dewyl
„ de geſteldheid des lighaams dit medebrengt, en is dus
„ een van deeze quaaden, zoo wel in de geſteldheid des lig-
„ haams als in de ziele geworteld; dan zullen redeneeringen
„ en plaatſen der H. Schrift weinig baaten om hem tot bete-
„ re gedachten te brengen. In het lighaam moet mede
„ eene verandering voorvallen, anders kan deeze verborge-
„ ne ziekte, die eene ziekte is, zoo wel des lighaams als
„ der ziele, niet geneezen worden. Hoe menigmaal gebeurt
„ het, dat iemand op zekeren tyd, noch een Vrygeest, noch
„ een Dweeper is, en hy word kort daar na, of het een,
„ of het ander. De oorzaak daar van kan niet altoos in de
„ ziele alleen, ook niet altoos in eene uitwendige verlei-
„ dinge, het zy door gezelſchappen, of door 't leezen van
„ zekere boeken, gezocht en gevonden worden; maar het is
„ wel eens de ziekte en ongeregeldheid van 't geſtel, welke
„ in zekere jaaren, of door eene zekere levenswyze, tot
„ dien trap ryst, die zulke ziekte des gemoeds medebrengt.
„ Deeze jaaren voorby zynde, of in het lighaam en in de
„ geſteldheid van het bloed en temperament eene zekere
„ verandering voorvallende, dan houdt menigmaal de vry-
„ geestery of dweepery van zelve op. Menigmaal is de
„ ſchyn van vroomheid en hooggaande aandacht niets an-
„ ders, dan de uitwerking van het geſtél, weshalven ſy ook
„ van geenen duur is, als hebbende haaren grondſlag ſlegts
„ in een veranderlyk temperament.

„ Nergens ziet men zo duidelyk, hoe zeer de valſche
„ begrippen des verſtands van de geſteldheid des lighaams
„ afhangen, als in de verſcheidenheid der Religie en des
„ Godsdienſtes, inzonderheid by hen, die zonder het licht

„ ee-

„ eener Godlyke Openbaaringe leeven. Vormen zich niet
„ de meeste volken zulk eenen God en zulk eene wyze van
„ Godsdienst, naar de eigenſchappen hunner geſteldheid?
„ Zyn niet de goden der bygeloovige volken altoos van
„ dien aart geweest, gelyk de volken zelven, die hen ver-
„ eerden? Waren deeze onbeſchaafd, wreed, hard en on-
„ barmhartig; met hunne goden was het even zoo geſteld:
„ Veranderden deeze volken na verloop van tyden, wier-
„ den zy meerder beſchaafd, menschlyker, rechtmaatiger,
„ meerder medelydend en barmhartig; dan veranderden zy
„ ook van gedachte, ten aanzien hunner goden; deeze wier-
„ den van even denzelfden aart als ſy.

„ Zelfs in onze gemeene bezigheden beſpeuren wy dage-
„ lyks hoe zeer nadeelig de geſteldheid des lighaams is,
„ voor de bedryven der ziele. Gebeurt het niet, dat ons
„ verſtand, in zekere uuren, meerder klaar en veel bequaa-
„ mer is, om de waarheden in eene juiste orde in te zien,
„ dan in andere tyden. Zoo veranderlyk de toeſtand des
„ lighaams is, even zoo veranderlyk is ook de toeſtand on-
„ zer ziele. Is het lighaam waar in de ziel woont, vaardig
„ en levendig; is het niet op de eene of andere wyze be-
„ zwaard, en niet te zeer bezet met hevige begeertens;
„ dan kan ook de geest gezegd worden minder benoveld
„ te zyn; hy word dies te minder in zyne werkzaamhe-
„ den verhinderd. Maar, is het lighaam, wegens verſchei-
„ de oorzaaken qualyk geſteld; dan moet ook de ziel, en
„ in 't byzonder het verſtand, daar by lyden.

„ Gelyk het verderf des lighaams invloed heeft op het
„ gebruik des verſtands, alzoo word ook behalve dat, de
„ verdorvene geſteldheid van den *wille*, door de quaade
„ geſteldheid des lighaams, vergroot; de zondige neigin-
„ gen worden ſterker en heviger. Menigmaal is het zaad
„ van onze zondige begeerten, die wy aan den wille alleen
„ toeſchryven, meerder gelegen in het geſtél des lighaams,
„ in het bloed en in de levensſappen dan in de ziele. Zyn
„ niet veele aan de ſchandelykſte ondeugden overgegeeven,
„ om dat de wortel daar van by hen in 't bloed is, welks
„ geſteldheid zy van hunne ouders overgeërfd hebben? Ge-
„ lyk 'er zyn famille- en erf-ziektens, even zoo zyn 'er fa-
„ mille- en erf-ondeugden. Zoo is wel eens iemand haas-
„ tig, een hoereerer, dief of leugenaar, dewyl hy deeze
„ ondeugden van ſyne ouders overgeërfd heeft; het zaad
„ van dit verderf word, op eene natuurlyke wyze door het
„ bloed voortgeplant, zoo dat ook de neiging tot zekere

„ zonden eene erf-ziekte is. Zoo dra de ziel met zulk een
„ lighaam vereenigd word, welk gevormd is uit even de-
„ zelfde ſtoffe, als het lighaam der ouders, welk met even
„ dezelfde begeertens bezet is; dan worden de neigingen
„ van den wille mede door even dezelfde begeerten des lig-
„ haams wechgeſleept, zoo dat ſy daar aan, zonder Gods
„ genade, geen tegenſtand bieden konnen. De ouders tee-
„ len kinders, die met haar beeld overeenkomst hebben.
„ Het voorneemen van 's menſchen wille is veeltyds goed;
„ hy neemt het beſluit, zich te zullen wachten voor deeze
„ of die zonde; maar het temperament des lighaams ſleept
„ hem mede, zoo dat hy, by de eerſte gelegenheid, weder
„ in even dezelfde zonde valt.

Eenzaame Nagtgedagten of zedelyke Betrachtingen over de Waereld en Waereldſche voorvallen. Door P. L. S. MULLER. *Profeſſor in de Philoſophie te Erlangen. Tweede Deel. Eerſte Stuk. Te Amſterdam by* Arend Diderik Selſchap 1764. *in groot octavo* 198 *bladzyden.*

DE onderwerpen der *Betrachtingen* van den Hoog-Leeraar *Muller* in dit Stuk zyn, de *Koning*, het *Paradys*, de *Adel*, de *Wanhoop*, de *Zee*, de *Regter*, de *Dood*, de *Gierigheit*, de *Predikant*, het *Bedrog*, de *Zieke* en het *Geld*; welke onderwerpen hy op eene dergelyke wyze, als de vier en twintig voorgaande in 't eerſte Deel (*), beſchouwt en behandelt. Tot een voorbeeld hier van verſtrekke een gedeelte zyner Betrachtingen over den *Predikant*.

Hy vangt dezelve aan met eene aanſpraak aan de Eerwaarde Heeren Predikanten, als *Zoonen des Donders*, *Tempelwagters des Allerhoogſten*, *en Tolken van het Hemelsch Orakel*, in welke hy te kennen geeft, dat het zyn oogmerk is, hunne Eerwaardigheid naar billykheid te verheffen, en tevens uit hunnen grooten hoop de valſche Broeders uit te monſteren. In gevolge hier van toont hy voor af, ter aanduidinge van Gods zugt ter onderwyzingen zyner Schepſelen, en van de voortreffelykheid des Leeraar-Ampts, dat de eerſte oorzaak en opperbeſtuurder van 't Heelal van 's Waerelds aanvang af *de eerſte en opperſte Leeraar* der Menſchen geweest is: dat in de eerſte dagen naa den val de Ouders wel bevoegde

Lee-

(*) Men zie wegens 't eerſte Deel, uitgegeeven 1761, *Vaderl. Letteroef. II D. bl.* 546.

Leeraars en *Zielenbeſtuurders* hunner Kinderen waren, doch dat in 't vervolg van tyd, toen dit onderwys niet genoegzaam was, om de onweetendheid te keer te gaan, en de deugd te bevorderen, de Allerhoogſte *Predikers der Geregtigheid* verwekte, die hy de daar toe vereischte bekwaamheden ſchonk. Dat God het in laatere dagen, met het toeneemen der wederſpannigheid geraaden vond byzondere Mannen, de *Propheeten*, te roepen, om, uit kragt van zyn onmiddelyk bevel, het menschdom den regten weg te leeren. Dat hy voorts, in de volheid des tyds, *zynen Zoon* gezonden heeft, om ons in alles te onderregten, wat tot onze zaligheid behoort; dat die zynen *Apostelen* last gegeeven, en hen door zynen Geest bekwaam gemaakt heeft, om den rechten weg der waarheid en der Deugd te prediken; en dat deezen onder het verrigten van het bevel hunnes Heeren, hier en daar Christelyke Gemeentens ſtigtende, in dezelven ook Leeraars aanſtelden, dien ze, door oplegging hunner handen, (aan welke plegtigheid hun Meester voor hun Perſoon alleen, eene byzondere kragt verknogt had,) hunne Gaaven mededeelde, om, als *Apoſtoliſche Mannen*, het door hun begonnen werk, naar den inhoud hunner duidelyke Schriften, voort te zetten:

„ Nu was, *vervolgt onze Autheur*, de Christelyke Gods-
„ dienst gevestigt, alle de Waarheden, die men tot zyn
„ eeuwig Heil noodig hadde te weeten, waren onuitwis-
„ ſchelyk op Perkament geſchreven en alom verbreid; de
„ weg was geweezen, dien men voortaan te bewandelen
„ hadde, 'er waaren Schoolen aangelegt, om deeze Waar-
„ heden te leeren, en eene bekwaamheit te verkrygen om
„ ze aan anderen voor te draagen. Het Geloof was nu zo
„ veel uitgebreid, en de maniere om het zelve verder uit
„ te breiden, zo geſchaapen, dat men aan de Waarheit van
„ den Christelyken Godsdienst niet meer twyffelen, veel
„ min den weg daar toe verliezen konde, als men maar op
„ den Wegwyzer en de gezonde Reden van het geſchree-
„ vene Woord letten wilde. Dus nu verder de nieuwe In-
„ geevingen des Geestes onnoodig, de Gaven om Won-
„ deren te doen, of Taalen te ſpreeken, van geen dienst,
„ en de onmiddelyke zendingen geheel overtollig waren.
„ Het eenigſte 't geen nog ontbrak, was dit, dat men in
„ de Gemeenten, by voortgang, zulke byzondere Mannen
„ hebben mogte, die 'er eenig hun Werk van maakten, en
„ die daar toe bekwaamheit hadden, alle deeze Christelyke
„ Leſſen en Waarheden tot ſtigtinge, troost, onderreg-

„ tinge en opwekkinge der Gemeenten te leeren, te ver-
„ kondigen, ernſtelyk en liefderyk in te boezemen en de
„ dwaalende op den regten weg te helpen. Dezulken wierden
„ nu van de Gemeenten uitgezogt, en byzonder daar toe
„ verkooren. Men zag op hunne Bekwaamheden, en op
„ hunnen Wandel; en zo wanneer men zodanige Perzoo-
„ nen vond, die men daar toe geloofde in ſtaat te zyn, en
„ getrouwigheid en yver daar voor te hebben, zo betrouw-
„ de men een zulk Ampt aan hun, en gaf hun het Regt, te
„ leeren, te vermaanen en te beſtraffen, met beding, dat,
„ terwyl zy nu geen tyd overig hebben zouden voor hun lee-
„ vens onderhoud te kunnen arbeiden, men voor hunne
„ Nooddruft wel zorge draagen wilde, op dat zy die den
„ Autaar bedienen ook daar van leeven konden, en zulke
„ Mannen noemde men *Leeraars*, of *Biſſchoppen*, of *Her-*
„ *ders*, en van even die natuur is ook het Ampt onzer *Lee-*
„ *raaren* en *Predikanten*.

„ Dus een Ampt en Karacter, berustende op de Voorzie-
„ nigheit Gods en op de van Christus zelve gemaakte Or-
„ der der Christelyke Kerke, om het Woord te leeren in
„ de Gemeenten, zo als het geſchreeven ſtaat, en van de
„ Apostelen geleert is. Een Ampt aldus, waar toe nu,
„ *noch* inblazing, *noch* onmiddelbaare zending noodig is;
„ maar het geen ſlegts, (*onder de Beſtieringe der Goddelyke*
„ *Voorzienigheid*,) van de eene kant de vrye en ongedwon-
„ gene ſtemme en het Betrouwen der Gemeente, en van de
„ andere kant een bekwaam, wel geſtudeerd, Deugdzaam
„ en Christelyk onopſpraakelyk Man vereischt; die op zul-
„ ke, aan hem voorgedraagene Conditien, aanneemt, het
„ Ampt aldus getrouw en naar geweeten te voeren, zo als
„ hy 't niet alleen voor de Gemeente, maar byzonder ook
„ voor God, en onzen Heere Christus, (wiens Zaake en
„ Ampt en Werk hy dryft,) gedenkt te verantwoorden, op
„ dat zyn geweeten niet met Bloed eens reukeloozen Zon-
„ daars bezwaart worde.

„ Ik roep alle Geeſtelyken tot getuige of zy zig grooter
„ waardigheit aanmaatigen durven, en ik dagvaarde alle
„ Gemeenten om nu de Agtbaarheit van hunne Leeraars
„ te zien.

„ Van God, door zyne voorzienigheid, en door de mid-
„ delbaare wegen, die Hy zelfs verordineert heeft, plegtig
„ ingeſteld te worden in de waarneeminge van een zaake,
„ daar toe wel eer de Opperſte Majeſteit zig in het Paradys
„ *zelver* aanſchortede, waar toe Hy naderhand aan *Koningen*

„ en

„ en *Propheeten* byzondere Verligtingen verleende, het geen
„ zyn *Eengebooren Zoon* zelf op Aarde waarnam, en waar
„ toe Deeze de *Heilige Apostelen* bekwaam maakte, om na-
„ melyk tot de menſchen te zeggen: *Dit is de weg dien gy*
„ *wandelen zult, wykt niet ter regter of ter ſlinkerhand!* Ik
„ zegge: Hier toe geroepen te worden, wat kan grooter
„ zyn? Heeft men agting voor Lieden die de Post van
„ voornaame Perzoonen bekleeden, waarom zoude men ag-
„ ting weigeren aan zulken, die dat tot nut der menſchen
„ verrigten zullen, wat zig noch God zelve ontzien heeft,
„ noch dies zig Christus geſchaamt heeft, het in eigen Per-
„ ſoon te verrigten.

„ Waarheden te bezigen en te leeren, die niet van men-
„ ſchelyke Wysheit zyn voortgebragt, maar die door den
„ Geest Gods beſchreeven zyn, die voortreffelyker zyn,
„ dan alle regelen der Wysgeeren, die veel grondiger den
„ weg tot eenen vernuftigen en waaragtigen Godsdienst
„ toonen, en die de allerreinſte en heiligſte Regelen be-
„ helzen; ik zegge, hier in geoeffent te zyn, die te ver-
„ ſtaan en aan anderen te leeren, wat kan heiliger, en voor-
„ treffelyker dan dat, uitgedagt worden?

„ Wat kan voor een redelyk en Godsdienſtig Christen
„ aangenaamer uitgedagt worden, dan zig in een Beroep
„ geſteld te zien, daar hy een byzonder regt toe ontfangen
„ heeft, om den mensch louter zaaken te openbaaren, in te
„ boezemen en voor te ſtellen, die hem tydelyk en eeuwig
„ gelukkig kunnen maaken.

„ Is 't niet de hoogſte billykheit, hem die ons in Wae-
„ reldſche zaaken eenen vriendelyken en goeden Raad geeft,
„ en ons door eenen bevalligen ernst van eene zotte onder-
„ neeming, welke ons ſchaadelyk zyn kon, te rugge houd;
„ byzonder te eeren en te beminnen? Hoe veel te meer
„ zyn zy dan Eere en Liefde waardig, die 'er dag en nagt
„ over denken, hoe zy ons op de beste wyze binnen de
„ paalen van Godsdienst houden, ons tot Geloove en
„ Deugd opwekken, en ons vermaanen en troosten mo-
„ gen, op dat wy onze zielen in geen ongeluk ſtorten?

„ Gewisſelyk, die dit niet weet te waardeeren, die
„ neemt in der daad weinig belang in den Godsdienst, en
„ is hy een reukelooze veragter van dit Ampt, zo kan
„ men hem niet vry pleiten, dat hy ook geen veragter
„ van dat zyn zoude, waar mede dit gewigtige Ampt zig
„ beezig houd.

Op deeze grondſlagen dringt de geagte *Muller* verder ten

ern-

ernſtigſte aan, de hooggaande verpligting der Leeraaren om zig in Leer en Wandel waardig der Bedieninge hun toevertrouwd, te gedraagen; en wendt zich voorts tot hun, die, als Huurlingen en valſche Propheeten, dit waardige Ampt door hunne buitenſpoorigheden onteeren, zich zelven beſpottelyk en hunnen dienst onnut maaken.

„ Op wat grond, *zegt hy*, waant gy, dat men u als gevolmagtigde Afgezanten der Hemelſche Majeſteit hebbe „ aan te zien? Gy wilt ons de Blixemen van uwe eigene „ partydige Driften doen aanzien als Vuurſtraalen, die God „ zelf uit den hoogen Hemel ſchiet. De Donderſlagen van „ uwe veroordeelinge en verketteringe zullen, volgens uwe „ meeninge, als ſtraf-oordeelen gelden, waar meede God „ de Verſtoorders van zyn Zion verplettert en gy bedenkt „ niet, van welken geest gy kinderen zyt. Gy doemt dien „ zonder onderſcheid ter Helle, die niet in de uiterſte geſtrengheid van een zelfs verkooren Godsdienst leeft, zonder te bedenken, dat wy eenen Hoogenpriester hebben, „ die medelyden met onze zwakheden droeg, of zonder te „ overweegen, dat het u niet betaamt, de menſchen andere Lasten op te leggen, dan die Pligten, die in Gods „ Woord beſchreeven zyn. Gy leert de menſchen het Vernuft op zulk eene wyze verzaaken, als of onze Godsdienst behoorde onvernuftig te zyn, zonder dat gy een „ duidelyk onderſcheid tuſſchen het goede en kwaade gebruik van 't Vernuft aangeeft. Het is regelregt tegen de „ Leere van 't Euangelie, het is gevaarlyk voor den Burgerſtaat, en ſchaadelyk voor de Zielen der menſchen, dat „ gy zoo ſpaarzaam de Deugd predikt daar dit de meeste „ beezigheid zo wel van Christus als van de Apostelen was. „ Gy kunt wel in tien Leerreedenen alle Geloofswaarheden „ voordraagen, en voor uwe Gemeenten bevattelyk genoeg „ voorſtellen, maar gy kunt in geene honderd Predikaatzien „ alle die Deugden, en die keeten van Zeedelesſen, die uit „ het geloove voortvloeijen, afhandelen, veel min die genoeg op de agtelooze gemoederen der menſchen, en hunne verſchillende Staats en Gemoeds-neigingen aandringen, en ziet, gy houd geen tien Zeedepreeken tegens „ honderd Verhandelingen van het Geloof.

„ Gy maakt daar door Lieden, die een *ydel gelooven* voor „ den weg ten Hemel houden, daar toch niet zy, die *Heere! Heere! zeggen*, maar die den wille van God *doen*, in „ het Koningryk der Hemelen ingaan zullen. Gy wend „ valſchelyk voor hoedanig de vreeze der ſtellinge van de

„ Ver-

„ Verdienſtelykheid der Werken u zulks gebiede. Neen, „ zeg lieyer, dat gy zelf niet veel behaagen aan de Deugd „ hebt, terwyl het gemakkelyker ſchynt, met bloot geloo„ ven in den Hemel in te gaan. Zyt gy dan wyzer, dan „ Christus en de Apostelen, die de Zeeden geleeraart heb„ ben, zonder dat zulks egter ooit tot de ſtellinge van de „ Verdienſtelykheid der Deugden gelegenheit gegeeven „ heeft? En kunt gy niet de groote Verpligting der Deugd „ inboezemen, en des niet te min ook toonen, dat zy „ eene volbrenginge van onze onbetwistbaare ſchuld zy? „ Immers de geheele kragt van uw Leeraar-Ampt gaat „ daar door verlooren, en gy maakt veel beſpiegelende en „ weinig doende Christenen. Waar blyft uw voorbeeld „ der Liefde, door welk men u'eerst voor een Discipel van „ Christus houden kan, terwyl gy zo liefdeloos tegen uwe „ Gemeente met veroordeelen of verdoemen uitvaart? of „ wanneer gy met uwe Medearbeiders zo onſtigtelyk harre„ wart? Waar blyft uwe Nederigheit en Ootmoedigheit, „ wanneer gy 'er over opgeblaazen en verwaand zyt, om van „ eenen iegelyken Rabbi genaamt te worden? Waar blyft „ uwe getrouwigheit, wanneer gy alleen de Huizen der „ Ryken, maar nooit die der geringen of armen bezoekt? „ Zyt gy niet ſchynheilig, wanneer gy overal lange gebe„ den voorwend, en, het mag pas hebben of niet, de Gods„ dienst op een gedwongen wyze in alle zaaken ophaalt, „ en overal van Verligtingen, Ingeevingen, Begenadigin„ gen en diergelyken ſpreekt? Gy preekt niet de Eere van „ God, maar uwe eigene Eere, wanneer gy de eenvoudi„ ge Waarheden des Evangeliums met een zwier van hoog„ draavenheit en inbeeldige grootsheit verkondigt, gy wilt „ door uwe Griekſche en Hebreeuwſche woorden, die veel„ al averegts genoeg uit uwen mond komen, en die uwe „ Gemeente doch op uwe Eerlykheit moet laaten aanko„ men, desgelyks door uwe opzegginge van honderd ge„ lykluidende Schriftuurtexten, waar men het woordeken „ *maar* ook elders vinden mogte, en door de aanhaalinge „ van verſcheide Overzetters, Uitleggers, Latynſche, „ Franſche en Engelſche Vertaalingen, door deeze, zegge „ ik, wilt gy niet eigenlyk uwe Gemeente ſtigten, want „ gy weet dat zy 'er geen nut van heeft, maar gy wilt maar „ uwe geleerdheit toonen, ſchoon daar in geen de minſte „ geleerdheit ter waereld ſteekt. Gewisſelyk, dat was „ nooit het oogmerk der Apostelen. Kort, zaakelyk, „ vernuftig, duidelyk en hartgrondig was de Leere der

„ Apos-

„ Apostelen, maar de uwe is lang, vol kritike kleinig-
„ heden, dikwils zeer onvernuftig, in den hoogsten graad
„ verward, en met veel koudzinnigen zwier, maar weinig
„ hartelykheid verzeld.

„ Gy zyt oorzaake, dat wy zo veele vrye Geesten in
„ de Christenheit hebben; want gy hebt, door het Chris-
„ tendom en de Religie verkeerdelyk voor te draagen, en
„ te lafhartig te verdeedigen, onzen Naam stinkende ge-
„ maakt. Gy, koudzinnige Spreekers! zyt schuld daar
„ aan, dat hoogdraavende Vernuften de Geestelykheit be-
„ spotten, terwyl zy doorgaansch onder een groote Pruik
„ en ronden Hoed veel verwaandheit, en weinig Ver-
„ stand, veel Heerschzugt en weinig menschelyke en bur-
„ gerlyke Vriendelykheid, of Agting voor andere Men-
„ schen, veel Drift en weinig Christelyke Liefde, veel
„ groote woorden en weinig Vernuft, veel Schynheilig-
„ heid en weinig daadelyke Deugd, veel Veroordeeling
„ en weinig gegronde wederlegginge vermoeden. Dus
„ hebt gy den luister van het Ampt bezwalkt, en ge-
„ maakt, dat zy schier altyd gevaarlyk van eenen Geeste-
„ lyken denken, ter tyd zy blyken krygen, dat hy een
„ handelbaar Mensch en een redelyk Christen is. Uwe
„ Kunststreeken, Kabaalen en Kuiperyen, uwe Rollen
„ die gy elkander, onder den Naam van *Broeders in den*
„ *Heere*, speelt, zyn schuld aan de minagtinge die gy by
„ het Gemeen draagt. Zy zien, zy hooren uwe misgree-
„ pen, en ergeren zig. Uwe Woorden en uwe Leer-
„ reedenen hebben deswege geen klem op hunne gemoe-
„ deren. Hoe kan men u onder het getal der trouwe
„ Wagters op Zions Muuren reekenen? Hoe kan . . . .
„ Edoch de Eerbied voor uwe Orde doet my zwygen, en
„ ik laate de Verantwoordinge aan u zelven over.

Redenkundige Gedachten over de Verborgenheden der Christenen in 't algemeen, en inzonderheit over de Verborgenheid der Heilige Drieëenheid, door JOHAN ANDREAS BUTTSTETT. *Leeraar in de Wysbegeerte en Rector der Schoole te Osterode. Naar den laatsten drnk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, by* S. van Esveldt *en elders* 1764. *behalven de Voorreden* 357 *bladzyden in octavo.*

DE Schryver deezer *Redenkundige Gedachten*, dit zyn werkje in twee deelen verdeelende, geeft in 't eerste

Stuk

Stuk, dat over de Verborgenheden der Christenen in 't algemeen gaat, met den aanvang eene verklaaring van de woorden en ſpreekmanieren, omtrent de Leer der Verborgenheden gebruikelyk; als daar is, het *Vernuft*, *Verborgenheid*, *boven* en *tegen het Vernuft*. Hier op volgt een Hoofddeel, dat ſtrekt om te toonen, *de noodzaaklykheid der verborgenheden in den waaren Godsdienst*, daar aan is gehegt eene ontvouwing van *de onbegrypelykheid*, en van de *verklaaring der verborgenheden:* verder verledigt zich onze Autheur tot eene *Verdeediging der verborgenheden tegen de zogenaamde onoplosſelyke tegenwerpingen*, en eindelyk tot eene beantwoording der tegenwerpinge, *welke de verborgenheden der Christenen met de verborgenheden der Heidenen zoekt te bevlekken.* Naa dit algemeene gaat de Heer *Buttſtett* over tot de Leer der Heilige Drieëenheid in 't byzonder. Zyne Verhandeling deswegens behelst eene *Verklaaring* en Verdeediging van het woord Perſoon; dan eene *Verklaaring, bewys en verdeediging der Heilige Drieëenheid;* midsgaders een *Bewys en verdeediging van het daadelyk onderſcheid dat tuſſchen de drie Goddelyke Perſoonen is*, en voorts eene *Verdeediging van deeze leere tegen den Tritheismus, en tegen de Ariaanen.*

Het leezen van dit Geſchrift herinnert ons het zeggen van Profeſſor *Meier* (*), „ dat men geen geleerde kennis „ deezer leere kan erlangen, of men moet dit oogmerk be„ reiken, door konſtwoorden, en door andere konſtgree„ pen der Redeneerkunde ": want dit Geſchrift is op zodanig eene wyze geſchreeven, dat het niet wel verſtaanbaar zy voor hun, die op deeze fynigheden der Redeneerkunde niet gevat zyn. En zy, die zich des verſtaan, en eenig werk gemaakt hebben van 't leezen van Schriften over dit onderwerp, zullen in dit Stukje niets byzonders vinden, dat aan de verſchillende gevoelens deswegens een nieuw licht byzet.

(*) Zie *Vaderl. Letter Oef. IV D. bl.* 242.

FRANCISCUS GOMARUS *over de Sacramenten. Uit het Latyn vertaalt door* Irenæus contra Hæreſes. *Te Leuwaerden, by* H. A. de Chalmot. *In groot octavo* 24 *bladzyden.*

DIt is eene vertaaling der hoofdſtellingen van den beroemden Hoogleeraar *Gomarus*, over de Sacramenten in 't algemeen, midsgaders over den Doop en 't Avondmaal

in

in 't byzonder, getrokken uit zyn *Epitome Locorum Communium Theologicorum*, *Amſtelod. apud Z. Janſonium* 1653. Zyn Hoog-Eerwaarde ſtelt in dezelven zyn gevoelen, wegens de Leer der Sacramenten, onderſcheiden en geleidelyk voor, op zodanig eene wyze als dezelve in dien tyd gemeenlyk in Nêerlands Kerke begreepen werd. Daar is dus op zich zelve geen byzondere rede voor de vertaalde uitgaave deezer ſtellingen; maar de hedendaagſche verſchillen der Godgeleerden in de Provincie van Groningen, over het regte gebruik des H. Avondmaals, hebben daar toe aanleiding gegeeven; gelyk men uit het Voorberigt, aan 't hoofd van dit Stukje geplaatst, kan bemerken. Die Voorreden doet ons eenigermaate zien, dat het oogmerk is, om meer uittrekſelen van die natuur, uit de Schriften der Godgeleerden van de voorleedene Eeuw, te geeven; om daar door te toonen, wat men, volgens het begrip dier Godgeleerden, wier regtzinnigheid onbetwist is, voor 't waare Gereformeerde Gevoelen heeft te houden; om daar door dezulken tegen te gaan, *die het Gereformeerde Gevoelen*, gelyk ze in dit Voorberigt beſchuldigd worden, *graag zouden willen hervormen*. Dit middel is zeker van dienst, zo men van wederzyden genegen is om dit verſchil door 't gezag der Vaderen te beſliſſen: doch daar blyft, naar ons inzien, nog eene groote zwaarigheid over. De partyen in dit geſchil houden zich beiden aan den Catechismus, en de vastgeſtelde Belydenisſe; ieder verſtaat en verklaart deezen overeenkomſtig met zyn gevoelen; ieder meent daar in ſteunſel te vinden voor zyn begrip. Zo zullen ze ook veelligt omtrent de ſchriften dier Godgeleerden handelen; de een zal in deeze, de ander in eene andere ſpreekwyze iets tot zyn voordeel meenen te vinden, en daar op al het overige eenſtemmig hier mede verſtaan willen hebben; dus zal men eerlang twisten over den zin der Vaderen, en 't geſchil zal geen einde hebben. 't Gezag der Vaderen is wel een gereede weg om een geſchil te beſliſſen, maar dan dient 'er ook wel een Gezag te weezen, dat den zin dier Vaderen bepaalt.

Amſterdam in zyne Opkomst, Aanwas, Geſchiedenisſen enz. beſchreeven, door JAN WAGENAAR, *Hiſtorieſchryver der Stad. Vyfde Stuk. Te Amſterdam by* Iſaak Tirion. MDCCLXIV.

DIt Stuk deezer geſchiedkundige beſchryvinge behelst in vyf boeken het voorgevallene te Amſterdam, en het deel

deel dier Stad in eenige byzondere geſchiedenisſen des Lands, geduurende de Jaaren 1632 en 1672; een tydbeſtek in verſcheidene opzigten niet min aanmerkelyk dan één der voorgaanden, als uit het volgende beloop van den inhoud deezer beſchryvinge is af te neemen.

Van 't jaar 1632, waar mede het vyftiende Boek, het eerſte in dit Stuk een aanvang neemt, meldt de Heer *Wagenaar* niet byzonders, dan dat Amſterdam twee Vendels Schuttery ten dienſte van den Lande leverde, die egter in dat zelfde jaar nog wederkeerden, bedankt en betaald werden; en dat de Stad, met anderen, Peter ſtond over den jonggebooren Prins van Boheme, een kleinzoon eener dogter van *Willem* den I, Prins van Oranje. In 't voorbygaan maakt hy gewag van 't maaken der Vaart, den Trek- en Wagenweg tusſchen Haarlem en Amſterdam, agtervolgens het Octroi daar toe verleend in den jaare 1631; waar toe, onder anderen, veelligt gelegenheid gegeeven had, het ongeval den voorigen jongen Prins van Boheme, in 't jaar 1629, overgekomen; die, met een Veerſchuit van Haarlem op Amſterdam vaarende in de Hollefloot ongelukkig het leeven verloor. De twee volgende jaaren leveren ons ook niet aanmerkelyks, buiten eenige byzondere ſchikkingen der Regeeringe tot nut der inwoonderen en ter verbeteringe der Stede, waar op wy niet wel ſtaan konnen blyven; dan alleen dat Amſterdam, met andere Steden, ſterk aanſtond op 't handhaaven van 's Lands Vryheid en Souverainiteit, in de handelingen der Staaten met Frankryk; 't welk ten gevolge had, dat beide Frankryk en de Staaten zich, in 't jaar 1635, verbonden, niet met Spanje te zullen ſluiten, dan met gemeen goedvinden. In dit en 't volgende jaar was de Peſt alhier zeer ſterk, des men de Peſtkeuren vernieuwde; ook ſprak men in 't jaar 1636 van 't vernieuwen der Plakaaten tegen de Roomschgezinden, doch Amſterdam vond zulks diestyds niet raadzaam. De Stad had toen mede haar deel in den bekenden windhandel der tulpen, die met het jaar 1637 egter weder ten einde liep. In dit jaar werd 'er eene kade langs de oostzyde des Amſtels tot aan Ouderkerk geleid, en men kwam overeen wegens de nieuwe vaart en weg tusſchen Amſterdam en Weesp; ook verwierf de Stad, met de ingelanden der Holendrechtſche Polder, octroi op de beheering der Polder; verder was dit jaar aanmerkelyk wegens een hoogen watervloed, die op Kersnagt inviel, en verſcheidene ſtraaten overſtroomde; als mede wegens het ſtigten van den Schouwburg, die in dit jaar voltooid werd. In 't volgende jaar

werd Amſterdam vereerd met de tegenwoordigheid van *Maria de Medicis*, *Koninginne Moeder van Frankryk*, die alhier plegtig ontvangen, onthaald, en, naa eenige dagen verblyvens, weder uitgeleid werd.

In die dagen oordeelde de Regeering van Amſterdam reden te hebben om te klaagen over de Regeering van Dantzig, uit hoofde dat de Hollandſche kooplieden aldaar te zeer in den handel bepaald werden; doch deeze klagten hadden geen ingang. De Stad kreeg diestyds ook verſchil met 's Lands algemeene Staaten, over de verpagting der convooijen en Licenten, waar tegen Amſterdam zich ſterk aankantte; Holland en Zeeland voegde zich by Amſterdam, maar de andere Provincien vielen hun tegen: men ſprak van 't geſchil aan Prinſe *Fredrik Hendrik* te willen verblyven; doch Holland was daar toe niet zeer genegen. Men wil, dat 'er gevreesd werd dat de Prins, door de Generaliteit, te veel gezags zogt over de byzondere Provincien; als mede, dat hy misnoegd was over den handel, dien men te Amſterdam onder oogluiking met den vyand voerde, waar door dezelve ſteeds van krygsbehoefte voorzien werd. Wat hier van ook te houden zy, dit verſchil was van dat gevolg, dat de algemeene Staaten, op den voorſlag des Prinſen van 't oprigten van een opperst Collegie ter Admiraliteit, waar in Holland, en Amſterdam in 't byzonder veel zwaarigheid vond, in 't jaar 1639, beſlooten eene bezending aan de Stad te doen, om dezelve tot het eene en 't andere over te haalen; dan deeze bezending was vrugtloos, dewyl Burgermeesteren zwaarigheid maakten om aan dezelve in de volle Vroedſchap gehoor toe te ſtaan, en zulks ook, met goedvinden van den Raad, weigerden; de afgevaardigden klaagden vervolgens wel deswegens ter Vergaderinge van Holland, doch de Burgermeesteren verdeedigden zich, bragten ook hunne klagten daar tegen in; en 't ganſche geſchil bleef vervolgens ſteeken. De Stad gaf, met het afloopen deezer handelingen, nog eene ſcherpe keur uit tegen ergerlyke ſchriften en 't kwaad ſpreeken van 's Lands hooge of laage Regeering, als mede van vreemde Mogenheden.

In 't begin van 't jaar 1640 leed Amſterdam merkelyke ſchaade door een zwaaren ſtormwind; en wat laater gevoelde men hier eene kortſtondige aardbeeving, die meer ſchrik dan nadeel baarde. In die dagen werd de regtsoefening over de drooggemaakte Diemermeer geregeld; en men verkreeg octroi tot het maaken van een vaart en weg van Amſterdam op Muiden en Naarden, die eerlang voltrokken werden;

ook

ook verbood de Stad op nieuw het buitentimmeren in de Vryheid, dat toen zeer ſterk in zwang gong. In 't volgende jaar verzogten de Amſterdamſche Kooplieden, by de algemeene Staaten, kragtiger beſcherming hunner Scheepsvaart, die hun ook eenigermaate vergund werd; omtrent den zelfden tyd geraakte de Admiraliteit te Amſterdam in beſchuldiging, over het verleenen van verlof tot het uitvoeren van Krygsbehoeften, dat zommigen oordeelden tot de Vergadering der algemeene Staaten te behooren, doch terwyl men hier over raadpleegde in den Haag, behandelde de Admiraliteit te Amſterdam de zaaken op denzelfden voet als tot nog geſchied was. Voorts werd nog in dit jaar een Gezant der Porte alhier op koste der algemeene Staaten eenigen tyd onthaald, en de Burgermeesters ſtonden van Stadswegen Peters over den Prins van Holſtein. Het jaar 1642 was hier byzonder aanmerkelyk van wegens de plegtige inhaaling der Koninginne van Engeland, met den jongen Prinſe van Oranje en deszelfs Gemalinne, geleid door den Prins *Fredrik Hendrik*; die pragtig onthaald, en, na eenige dagen, weder deftig uitgeleid werden. In dit jaar gelyk ook in 1643 en 1645 bediende zich *Fredrik Hendrik* van zyne magt, in telkens aan een gevangenen hier ter Stede vergiffenis te verleenen.

In 't volgende jaar, (in 't welke het Vrouwen-Tugthuis te Amſterdam afbrandde, dat egter eerlang weder opgebouwd werd,) handelde men in den Haag over 't verlengen van 't Octroi der O. I. Maatſchappye, waar mede zommigen de West-Indiſche wilden vereenigen: Amſterdam, dit niet redelyk oordeelende, verzettede zich ernſtig daar tegen, en bevorderde eindelyk naa veel moeite de vernieuwing van 't Octroi zonder die vereeniging; doch de Maatſchappy verkreeg het niet voor 't jaar 1647, en toen voor den tyd van vyf en twintig jaaren, mids betaalende 1500000 guldens eens, in de algemeene kas deezer Landen. Amſterdam nam diestyds deel in een geding der Ambagtsheeren en Dorpen van Kennemerland, tegen hunnen Baljuw, waar van de uitſlag niet gemeld wordt: en de Amſterdamſche houtkoopers klaagden in die dagen over 't verhoogen van de tollen op den Rhyn; egter duurde die last genoegzaam zo lang als de oorlog. Men vernieuwde ook de klagten over den aanwas der Roomſchen, maar Amſterdam vond niet goed de Plakaaten tegen dezelven te verbreeden. By veele andere zwaare kosten, die men in de laatſte jaaren ter verbeteringe van de Stad gemaakt had, kwam in 't jaar 1645 (in 't

welk ook in de huizing en brouwery van Schepen *Albert Pater* een gevaarlyke brand ontſtond,) de noodzaaklykheid van't herbouwen der nieuwe Kerke, die op den elfden January, (of Nieuwen Jaarsdag ouden ſtyl,) door 't vuur voor 't meerendeel uitgebrand was: het eene en 't andere, midsgaders het beſluit om in de plaats van het oude bouwvallige Stadhuis een nieuw te ſtigten, waar over reeds in 't jaar 1639 geraadpleegd was, bewoog de Regeering verſcheidene nieuwe Excynſen op te ſtellen, en van 's Lands Staaten een Octroi te verzoeken tot het heffen van een tagtigſten penning van de goederen, die binnen de Stad verkogt werden, 't welk zy ook ten behoeve der Stede verkreeg. In dit jaar viel hier verder niets aanmerkelyks voor, dan dat een Gezant van Marokko, op verlof van den Staat, met eenige Kooplieden te Amſterdam, handelde over 't koopen van een Oorlogſchip van twintig ſtukken, tegen graanen, zout of andere waaren: de uitſlag hier van is niet bekend; alleen weet men dat de Admiraliteit alhier hem vervolgens, op aanſchryven uit den Haag, voorzag van plaats op een oorlogſchip, dat op de Portugeeſche kust zou kruiſen, en hem te Saffi aan land zetten. Ook vereerde de Koningin van Poolen, in haare reis uit Frankryk over Holland na Poolen, de Stad met haare tegenwoordigheid, alwaar ze deftig ontvangen werd. Naa dat men in 't jaar 1646 te Munſter over den vreede begon te handelen, werd de oorlog flauw voortgezet; en 't overmeesteren van Antwerpen mislukte den Prinſe. Zommigen zyn niet vreemd van te denken, dat Amſterdam 's Prinſen oogmerken hier in dwarsboomde, uit vreeze voor 't verleggen van den Koophandel, die der Regeeringe van Amſterdam altoos zeer ter harte ging. Een nieuw bewys van deeze hunne zugt zag men in 't onthaalen der Deenſche en Muscoviſche Gezanten in dit jaar alhier ter Stede; in de zorg die de Regeering voor de laatſten in den Haag, en op hunne te rugreize, in 't volgende jaar droeg. Op den dood van Prins *Fredrik Hendrik*, in 't jaar 1647, wiens plaats voorts door zynen Zoon, Prins *Willem* den II, bekleed werd, volgde in 't jaar 1648 het tekenen van den Vrede te Munſter, op den dertigſten January; den vyfde July, de dag der algemeene afkondiginge was een dag van vreugde, die, inzonderheid te Amſterdam door groote vreugdebedryven op dien dag en verder betoond werd. De Raad liet ook gedenkpenningen op den Vreede ſlaan; de herbouwde nieuwe Kerk werd den tienden July met eene Dankpreek op den Vreede ingewyd; men lag vervolgens op den acht en

twin-

twintigſten October den eerſten ſteen van 't nieuwe Stadhuis, en Amſterdam leverde nog in dit zelfde jaar drie Oorlogſchepen aan den Koning van Spanje. De Regeering was verder bedagt op deeze en geene verbeteringen ten nutte der Stede; men droeg inzonderheid zorg tegen het afſpoelen van den Paardenhoek by Jaap Hannes, en lei een ſteenen gewelf ter wederzyde van den Jan-Roodenpoorts-tooren. Ook gaf men der Koninginne van Boheme, die zich, naa den dood van haaren Gemaal, in 't jaar 1632 overleeden, hier te Lande onthouden had, vyftien duizend Guldens ter leen, zonder intrest te bedingen; doch die ongelukkige Vorſtin, in 't jaar 1662 overleeden, is vermoedelyk onmagtig geweest, om deeze ſchuld, gelyk veele andere hier te Lande gemaakt, te betaalen. Dit jaar had men een ſlappen winter en natten zomer, dat een ſchraal gewas maakte, en alles in prys deed ſteigeren, doch 't kooren bleef op een maatigen prys, door den grooten toevoer uit de Oostzee. In 't volgende jaar ſtond men toe, dat een Franſche Conſul hier zyn verblyf zou houden, in die zelfde eere, en met die zelfde voorregten, die de Conſuls van den Staat in Frankryk genooten. Ook kondigde men, van wege het Hof van Holland, af, de belofte van duizend guldens aan elk die de moordenaars van *Dooreſlaar*, die als Fiskaal tegen *Karel* den I. in London gedient had, en in den Haag vermoord was; doch onder het trekken der klokke vloog 'er de klepel uit: egter liet het Geregt twee dagen daar naa eene Keur afkondigen tegen de ſchendſchriften, ter gelegenheid van dien moord verſpreid. De Franſchen, die met Spanje in oorlog bleeven, bragten door hunne kaaperyen onzen Kooplieden veel nadeels toe; de klagten deswegens vonden by 's Lands Staaten weinig ingang; de meeste Leden en de Prins waren meer geneigd om zich ſterk ten Lande dan ter Zee gewapend te houden: de kaaperyen egter namen eenigzins af, naa dat de Luitenant Admiraal *de Ruiter*, in 't jaar 1657 eenige Franſche kaapers en oorlogſcheepen overmeesterd had; doch ze hielden niet geheel op voor 't ſluiten van den Vrede in 't jaar 1659, waar op, in 't jaar 1662, een verbond van onderlinge beſcherming tuſſchen Frankryk en de Staaten volgde.

Middelerwyl was 'er eene hevige verdeeldheid tuſſchen Prins *Willem* den II. en Amſterdam ontſtaan; het ſluiten van den Munſterſchen Vrede, door Amſterdam voortgezet, was den Prinſe tegen den borst, en had zyn Hoogheid bevestigd in 't misnoegen van wylen zynen Heer Vader tegen de Stad;

de Provincie Holland was toen zeer voor 't verminderen van 's Lands uitgaaven, tegen het vermeerderen van 's Prinſen wedde, en drong geſtadig aan op 't afdanken van Krygsvolk; Amſterdam had hier in merkelyk de hand, en bewrogt ook dat 'er in 't jaar 1650 eene bezending na Engeland geſchiede uit naam der Staaten van Holland alleen, om de nieuwe Regeering aldaar te erkennen, en de belangen van Holland voor te ſtaan; ook deed ze in dien tyd eenige Scheepskapiteinen, door de Admiraliteit in hegtenis genomen, op vrye voeten ſtellen. Het eene en 't andere vermeerderde het misnoegen van den Prins; dien de Stad egter, op deszelfs verzoek, ter betaalinge zyner ſchulden, in dit jaar, nog twee millioenen Guldens ter leen verſtrekte; het welk men gedagt zou hebben, dat ſtrekken kon, om de Stad in deszelfs goede gezindheid te herſtellen; doch eerlang zag men de blyken van het tegendeel. Holland bleef ſteeds aandringen op 't afdanken van Krygsvolk, en beſloot eindelyk deszelfs aandeel in 't betaalen van eenig Krygsvolk te weigeren. Naa herhaalde handelingen hier over ter Generaliteit, bragt de Prins het zo ver, dat de Generaliteit beſloote tot eene bezending deswegens aan de Steden van Holland; in gevolge waar van de Prins, die zich aan 't hoofd deezer bezendinge ſtelde, met zyne medeafgevaardigden, den achtſten Juny na Dordrecht vertrok, en zich vervolgens na de andere Steden in 't Zuider- en Noorder-kwartier begaf. Amſterdam niet konnende goedvinden deeze bezending, als tegen den ſtyl der Regeeringe zynde, te ontvangen, diende dit den Prinſe een en anderwerf aan, met heusch verzoek dat hy de Stad wilde myden; hem tevens bekend maakende, dat men hem, zo hy egter mogt komen, in geen andere hoedanigheid dan als Stadhouder zou ontvangen. De Prins des niet tegenſtaande den drie en twintigſten Juny komende werd als Stadhouder verwelkomd; doch zyne begeerte om gehoord te worden eerst als Afgevaardigde, en daar na als Stadhouder, maar over zaaken tot die bezending betrekkelyk, werd beleefdlyk afgeweezen: waar op hy den volgenden dag verſtoord uit de Stad trok. De Prins deed voorts in den Haag verſlag van zyne bezending, en klaagde zeer over de Regeering van Amſterdam; die zich hier tegen in de Vergadering van Holland uitvoerig verdeedigde; en, toen de meeste Leden oordeelden, dat men die Verdeediging aan een zyde behoorde te leggen, ſterk aanſtond op derzelver goedkeuring.

In-

Intusſchen dat de Algemeene Staaten vervolgens met Holland in onderhandeling waren, over 't verminderen van 't Krygsvolk, en Holland hier in met de andere Provincien zogten te vereenigen, waar omtrent ook Amſterdam begon te neigen om een voorgeſtelden middelweg in te ſlaan, was de Prins bedagt op eene onderneeming tegen Amſterdam, om die ſtad door de wapenen te dwingen. De noodige ſchikkingen ter uitvoeringe van dien aanſlag gemaakt zynde, meende hy de ſtad, door eenige troepen van den Staat, onder 't beleid van Graaf *Willem Fredrik van Naſſau*, op den dertigſten July by verraſſing te overrompelen; dat ook veelligt geſchied zou zyn, was 't niet, dat het afdwaalen van eenige Compagnien Ruitery op de Gooiſche heide het optrekken van Abcoude na Amſterdam eenige uuren vertraagd had; waar door het naderen van eenige duizenden Ruiteren nog even tydig in de ſtad rugtbaar werd. De Raad, diestyds nog denkende op Zweedſche troepen die in Gulikerland lagen, of op de Lotharingſchen, die meermaalen ongeregeldheeden bedreeven, beſloot terſtond iemand na den Haag te ſchikken, om verſlag te doen van den toeſtand der ſtad, en zich zo goed als mogelyk was tegen eene overrompeling te voorzien. Dan 't leed maar weinig uuren, of zy verſtonden dat het troepen van den Staat waren, welken de Prins tegen Amſterdam had doen optrekken; naar uitwyzen van een brief des Prinſen, dien Graaf *Willem*, toen hy tot digt onder Amſterdam, of wel omtrent de Hofſtede *Welna* aan den Amſtel genaderd was, bemerkende dat de aanſlag ontdekt was, en 't niet raadzaam oordeelende iets geweldigs te onderneemen, aan de Regeeringe had afgezonden. Op het ontvangen van deezen Brief, die eigenlyk geſchikt was om overgegeeven te worden, als Graaf *Willem* met het Krygsvolk in de ſtad was, beſloot de Vroedſchap eene bezending aan den Graaf te doen, om hem te verzoeken, niet nader te komen, op dat men niet genoodzaakt zou zyn zich naar behooren te verdeedigen; verder ſtelde men de ſtad in ſtaat van tegenweer, te water en te land, nam waardgelders en matroozen aan, en maakte zodanige ſchikkingen als men in deezen het raadzaamſt oordeelde. De Prins, des avonds tyding ontvangen hebbende van het mislukken van zynen aanſlag, gaf den volgenden morgen last om het Krygsvolk te verdeelen, trok voorts in eigen perſoon na 't Leger, en kwam des avonds te Amſtelveen, alwaar hy Graaf *Willem* vond. Hier gaf men hem berigt van den toeſtand der zaaken, en ſtelde hem onder anderen voor, dat Amſterdam, met het

doorſteeken van den Diemerdyk, die op een half uur graavens na doorgedolven was, de baare zee ten lande kon inſtorten, en al het Krygsvolk vernielen. Deeze voorſtellingen troffen den Prins dermaate, dat hy wel dra beſloot met de ſtad in onderhandeling te treeden; waar van ook den volgenden dag, den eerſten Augustus, een begin gemaakt, en waar op den derden Augustus een wederzydsch Verdrag geſtooten werd. Naa 't ſluiten van dit Verdrag trok het Krygsvolk weder af, en de Prins keerde ook dien nagt, of vroeg in den volgenden morgen van Amſtelveen na 's Hage. — Onze geagte Hiſtorieſchryver geeft, in 't verhaal deezer onderneeminge van den Prins op de ſtad, een nauwkeurig berigt van veele byzonderheden; en doet te gelyk door nevensgaande aanmerkingen zien hoe onwettig deeze aanſlag was, en hoe wel beraaden de Regeering der ſtad zich in die omſtandigheden gedraagen heeft; doch de kortheid van ons beſtek laat ons niet toe dit alles voor te draagen; waarom wy, den draad der geſchiedenisſen volgende, nog maar beknoptlyk den uitſlag van dit alles zullen melden.

De ſtad vereenigde zich, volgens het eerſte punt van 't Verdrag, met de andere zes Provincien aangaande den Staat van Oorlog; waar naa, by de Provincien, tot een eenpaarigen voet van afdanking beſlooten werd. De zwaare onkosten der ſtad, by deeze gelegenheid gemaakt, werden ſpoedig afbetaald. Men bleef nog al eenigen tyd geſtadig op zyne hoede tegen eene nieuwe verraſſing, en maakte de nog vereischte ſchikking ter veiligheid van de ſtad; zelfs werden 'er twee groote blokhuizen op den Amſtel opgeregt, en de noodige verſterking aldaar gemaakt; ook verbood men op nieuw het buitentimmeren in de Vryheid, en vermeerderde het getal der Burgervendelen, brengende het zelve van twintig op vier en vyftig compagnien. Op het overlyden van Prins *Willem de II*, aan de kinderpokjes, op den zesden November deezes jaars, beſloot de Vroedſchap, op 't aanſchryven der Gecommitteerde Raaden, een goed getal van Afgevaardigden ter Dagvaart te zenden, om orde te helpen ſtellen op 's Lands Regeering; ook beſloot men eenigen tyd hier naa, dat de Heeren *Andries* en *Cornelis Bikker*, die op het aanſtaan van zyne Hoogheid, in 't maaken van 't Verdrag, zich vrywillig van de Regeering der ſtad hadden ontrokken, weder tot de bekleeding hunner voorige waardigheden zouden keeren. De Princeſſe Weduwe beviel, acht dagen naa 't overlyden van haaren Gemaal, van een Prins, die *Willem Hendrik* genaamd werd. Amſterdam bood zich

aan

aan tot Peter, en deed hem verder eene Pillegift van één duizend Guldens 's jaars: maar toen de Princeſſe Weduwe den jongen Prins vervolgens den Staaten voorſloeg tot Stadhouder, Kapitein-Generaal en Admiraal, toonde men zich in Holland daar toe luttel gezind; en men had te Amſterdam, reeds voor eenige dagen, beſlooten, voor eerst niet te treeden tot de aanſtelling van een Stadhouder, en men bleef, naa dit voorſtel der Prinſeſſe Weduwe, by 't genomene beſluit. Het beſluit lag, voor eerst niet te komen tot de aanſtelling van een Stadhouder, en de waardigheden van Stadhouder en Kapitein Generaal noit aan een en denzelfden perſoon op te draagen; doch dit laatſte moest men voor als nog geheim houden. De ſtad verkreeg in deeze dagen, toen de Staaten aan de ſtemmende Steden, wier Wethouderſchap door den Stadhouder plagt beſteld te worden, Octroi verleenden, om haare eigene Wethouderſchap te beſtellen, ook Octroi om haare verkiezing van Schepenen, welken alleen de Stadhouder plag te kiezen uit een dubbel getal door de Vroedſchap benoemd, door de handen der Burgermeesteren te doen geſchieden. Hier op volgde met den aanvang van 't jaar 1651 de bekende groote Vergadering, en toen derzelver bezigheden omtrent afgeloopen waren, kwam men tot de overweeging van een geſchrift, waar in wylen zyne Hoogheid zyn gedrag in 't jaar 1650 gehouden, verdeedigde: men vond het niet voldoende, en verklaarde het gehoudene gedrag, zo omtrent Amſterdam als in andere gevallen van dien tyd, voor een toeleg op de vryheid, hoogheid en ſouverainiteit deezer Provincie, regelregt ſtrydende met alle Wetten, Regten en Privilegien. De Staaten van Holland deeden ook onderzoek na den Opſteller hier van, als mede van de *Klagten over die van Amſterdam*, door zyne Hoogheid naa 't afloopen der bezendinge ingeleverd; doch de Opſteller hier van, de Griffier *Musch*, reeds overleeden zynde, werd 'er niets tegen hem gedaan. De Heer *van Sommelsdyk*, die de hand gehad had in den toeleg op Amſterdam, kwam het onderzoek op zyn gedrag eenigermaate voor, door zich zelven ter verantwoordinge aan te bieden, en vervolgens te verdeedigen. Men begon voorts te ſpreeken van eene algemeene vergiffenis; de Heer *van Sommelsdyk* verzogt toen daar onder begreepen te worden; dat hem, naa eenige tegenkanting van Amſterdam, eindelyk toegeſtaan werd: en eerlang ſtelde men de algemeene vergiffenis vast, en kondigde dezelve af. Intuſſchen vond Amſterdam met eenige andere Steden goed, een Geſchrift van zyne

Hoogheid, ter verdeediginge van zyn gedrag omtrent Amſterdam, naa den mislukten aanſlag in 's Hage ingeleverd, afzonderlyk te wederleggen, en ter Vergaderinge van Holland in te leveren; gelyk ook vervolgens geſchiedde op den naam van Burgermeesteren en Vroedſchappen van Amſterdam, die in hun geſchrift wel byzonder de Heeren *Bikker* verdeedigden. Men zag ook kort daar naa, met goedvinden en op 't aanraaden van Amſterdam, in openbaaren druk, het *Waaragtig en noodig Berigt;* waar in de Staaten van Holland zich verdeedigden over het gehandelde en gebeurde in 't jaar 1650. Eindelyk verwierf de ſtad toezegging van vergoeding der buitengewoone kosten, by gelegenheid van den aanſlag op dezelve, gemaakt: ook beſloot men eenige vergoeding te wegen te brengen aan de omliggende Polders, welken by die gelegenheid onder water gezet waren. Men erkende in de Vergadering van Holland, dat de gemaakte kosten ten dienſte van den Lande gedaan waren, en dat men der ſtad grooten dank ſchuldig was: ook werden haar, eenige jaaren laater, de gedragene kosten, ter ſomme van vier en vyftig duizend vyf en veertig guldens en tien ſtuivers, door 't gemeene Land van Holland, goed gedaan. En deeze was, gelyk de Heer *Wagenaar* ten ſlot van 't XVI Boek zegt, „ de „ eindelyke uitſlag eener onderneeminge, die nooit wêer„ gade gehad heeft: en, gelyk te wenſchen is, nooit wêer„ gade moge hebben".

De drie volgende Boeken zullen we by nader gelegenheid nagaan.

De Kwynende Ziekten der Nederlanders, ſpruitende uit hunne Landsgeſteldheid en Levenswyzen. Beſchreven tot dienst der Landgenooten in 't algemeen, en tot Heil der Lyders in 't byzonder: als mede tot nut voor de Zwangere en Zoogende Vrouwen en tot Opkweeking der jonge Kinderen, door LEONARDUS STOCKE, Med. Doctor. *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg, 1764. in groot Octavo, 282 bladz. behalve de Opdragt en Inhoud der Verhandelingen.

IN de Opdragt, aan de Nederlanders, des Auteurs Landgenooten, ziet men het Oogmerk welk met dit Werk bedoeld is, waarom wy onze Leezers hier van het zaaklyke zullen opgeeven. „ Dit Werk", zegt de Schryver, „is een „ der Vruchten myner dertig-jaarige Studie en Konstoefe„ ning. Het is gericht tot Ulieder welzyn en tot den bloei „ on-

„ onzes Nakroosts.. — Niemant onzer is 'er, vertrouw ik,
„ die den ſtaat der Gezondheid en der krachten van een
„ groot deel onzer Natie, en wel byzonder van hun, die
„ naby de Zeekusten woonen, met een opmerkend oog be-
„ ſchouwd heeft, of hy heeft een merkelyk verval in dezen
„ gevonden, en is overtuigd geworden wegens de nóodzaak-
„ lykheid, om ware het mooglyk, deszelfs voortgang te
„ ſtuiten, en de oorzaaken van dien aftewenden. Ik voor
„ my, die door het behandelen van een groote menigte on-
„ zer kwynende Lyders, gelegenheid gehad hebbe om dien
„ toeſtand myner Landgenooten, in de voornaamſte deelen
„ onzer aan zee grenzende Provincien van naby te beſchou-
„ wen; heb zulks zo klaar bemerkt, dat ik daar door ben
„ bewogen, om dit Werk tot UL. Heil opteſtellen en in
„ het daglicht te brengen. Ik heb ook de zwakke geſteld-
„ heid veeler Kinderen, die met deze gebrekkige erfenisſen
„ hunner Ouders geboren worden, nevens de ſmertelyke
„ gevolgen van dien, zo zichtbaar ontdekt, dat ik nodig
„ geoordeeld heb, om ook een byzonder Voorſchrift, dien-
„ ſtig voor de Zwangere en Zoogende Vrouwen, en nuttig
„ tot de gelukkige opkweeking haarer Zuigelingen aan de
„ hand te geven.

„ Gyl. die uwe gezondheid en den welſtand uwer Nako-
„ melingen dierbaar ſchat, en uwe levenswyzen en hande-
„ lingen tot dat zo gewenscht, als noodzaaklyk einde wel
„ wilt inrigten; zult hier overvloedige kenmerken en rege-
„ len ter ontdekking, ſtuiting en uitrooijing onzer onder-
„ mynende Vyanden vinden. In 't byzonder kunnen de
„ drie laatſte Hoofddeelen UL. tot nut verſtrekken. 't Is
„ daar dat de Behoedmiddelen, Wapentuigen en Konst-re-
„ gelen, die ter verdediging, afwending en overwinning
„ dienen kunnen, zyn aangeduid. Die begeerig zyn om ook
„ een klein denkbeeld te verkrygen wegens den toeſtand
„ onzes Konst-geſtels, deszelfs opbouw, onderhouding en
„ de kenteekenen zyner volkomenheden en gebreeken; ne-
„ vens de oorzaaken, den aart, aanvang, voortgang en de
„ gevolgen onzes vervals, en 't gene hier toe voornaamlyk
„ betreklyk is, zullen hier ook hun doelwit bereiken kon-
„ nen ".

Eindelyk voegt 'er de Schryver nog by, op dat men niet zou denken dat Hy voor zyn onkundige Landgenooten alleen geſchreeven hadt. „ Deze myne arbeid, hope Ik, zal
„ ook, in ſommige opzichten, niet onnut zyn ter bevor-
„ dering der Geneeskunde. Ten minſten durve Ik my ver-

„ zee-

„ zeekeren, dat men eenige duisterheden en twisten, die
„ door het verwerren der Land- en Zee-Scorbut ontstaan
„ zyn, zal opgehelderd en beslist vinden; waar door men
„ zich van derzelver nadeelige gevolgen zal bevryden kon-
„ nen. Ook zal men een *analogische* of overeenstemmende
„ bespiegeling vinden, tusschen de reukgeestige stoffen on-
„ zer ongevoelige uitwaasemingen (die Ik tot naaste oor-
„ zaak onzer Landziekte stel) en die welke uit de Planten,
„ door de werking der gisting, en des vuurs uitgaan. Ver-
„ der zal men, hier en daar, eenige byzondere aanmerkin-
„ gen vinden, welke tot opwekking van een nader onder-
„ zoek dienen konnen. Hopende dat myne Medebroede-
„ ren, die hunnen tyd en arbeid ook geerne tot den welstand
„ van 't menschlyk geslacht besteeden willen, myn begon-
„ nen werk, met scherper doorzicht, tot het algemeen nut,
„ meer en meer zullen volmaaken; en my ook, van hunnen
„ kant, zullen bevorderlyk zyn. Want Ik weet, dat 'er tot
„ de rypheid dezer Vrucht, welke Ik UL. aanbiede, nog
„ veel ontbreekt. Ik weet dat myne naspooringen, schoon
„ door de Natuur- en Geneeskunde gesterkt, en door eene
„ langwylige ervaring ondersteund zynde, nog veel te kort
„ schieten: hebbende veeltyds de eindpaalen myner vermo-
„ gens ontdekt en erkend. Des niettegenstaande, heb Ik
„ UL. niet willen onthouden van 't gene Ik tot UL. wel-
„ zyn dagt dienstig te zyn. Zynde dit het groot oogmerk
„ myns arbeids. Lof zoek Ik niet. Ook vreeze Ik geene
„ verachting, die Ik weet dat my onvermydlyk is. Want Ik
„ heb my onderwonden om veele zeer algemeene diepge-
„ wortelde vooroordeelen, en byna onuitwisbaare gewoon-
„ ten (welke door sommigen van hun, wier eigebelang met
„ dezelven verknogt is, ondersteund worden) te bestryden.
„ Ik zwyg van de Onkundigen, die, wegens hunne ver-
„ blinding, weinig bemerken, veel verwerren, meest be-
„ rispen en zelden verbeeteren". — Zie daar hoe de Heer STOCKE zich voordoet: laaten wy ons nu eens tot het Werk zelf keeren.

Het eerste Hoofddeel bevat eene *Inleiding tot het Werk*. Het tweede handelt *van de Konstgesteldheid onzes Lichaams*. Dit dunkt ons te kort en niet verstaanbaar genoeg voor ongeoefenden, en te algemeen voor kundigen. Het derde bevat den *staat der Voeding*, waar van men het zelfde, als van het tweede kan aanmerken. Het vierde verklaart *de Teekenen der Gezondheid en Ongezondheid*; waar in niets byzonders voorkoomt. Het vyfde wyst aan *de Kenmerken onzer kwy-*

nen-

mende Landziekte. Deeze Kenmerken worden zeer menigvuldig en zeer verſchillende van elkanderen, voorgeſteld; zo dat hier onder niet alleen de *Scheurbuik*, eigenlyk zo genoemd, maar ook allerhande Ongeſteldheid en Kwaadlappigheden (*)begreepen worden. En hier op toont de Schryver, na dat Hy, op zyne wyze, een zeer kenlyk onderſcheid heeft geſteld tuſſchen de Zee-Scorbut, en het gene Hy Land-Scorbut noemt, welken Hy meent niet in trappen alleen, maar ook in aart wezenlyk onderſcheiden te zyn, zyn misnoegen en verachting tegen LIND en anderen, die deeze Ziekte van verſcheide anderen, die van veelen met denzelfden naam benoemd en verwerd worden, hebben getragt te onderſcheiden. Het is der moeite waardig de woorden van den Uitmuntenden SYDENHAM die de Scheurbuik geenzins zo algemeen maakt als onze Schryver, hier over te leezen: „ Alhoewel Ik niet twyfele ", zegt Hy, „ dat de *Scheurbuik* „ in deeze Noordelyke Gewesten gevonden worde, laat Ik „ my echter geenzins vroed maaken, dat dezelve zo gemeen „ is, als men doorgaans zegt; maar geloove, dat veele van „ zulke gebreeken (om niet te zeggen, de meesten) wel„ ken men *Scheurbuik* noemt, uitwerkzelen zyn van Ziek„ ten, welken nog, in hunne opkomst, niet volkome„ lyk uitgebroken zyn, en nog geen vaste gedaante heb„ ben aangenomen; of ongelukkige overblyfzels van ee„ nige Ziekte, welke nog niet ten eenenmaale gered is (†)". Billyk mag men den Grooten SYDENHAM ſtellen tegen den Grooten BOERHAAVE, wiens gezegden over de verſcheiden verdeelingen der *Scheurbuik*, van onzen Schryver, niet zonder drift, tegen die anders gevoelen, ſtaande gehouden en verdedigd worden. En wil men iemant hooren die den Heer BOERHAAVE nader heeft beſtaan dan SYDENHAM; men leeze het Hoofdſtuk over de *Scheurbuik* van den Baron VAN SWIETEN, het welk men enkelvoudig, zonder vermenging met een drom van andere ongeſteldheden, of onderſcheidingen in heete of koude Land-of Zeeſcheurbuik, enz. en niettemin keurlyk zal bevinden (§). En de Heer DE HAEN, die de eere des naams van BOERHAAVE niet minder voorſtaat, dan Doctor STOCKE, zegt, dat Hy, na alle onderzoek, de Scheurbuik op de Scheepen, nu en dan, in toevallen eenigzins van die op het Land verſchillende, in het

(*) *Cachexia* en *Cacochymia.* (†) *Oper.* pag. 275. octavo.
(§) *Korte Beſchryving der Legerziekten* bladz. 93 enz. Derde Druk.

het voornaamſte, heeft bevonden van gelyke natuur te wezen, en rotting aan te wyzen; en de Scheurbuik op Zee of te Lande een zelfde Ziekte te zyn (*).

Het zesde Hoofdſtuk geeft eene beſchryving der *Oorzaaken onzer Land-Scorbut.* De Oorzaaken worden geſteld vierſoortig te wezen. 1. Voorſchikkende, welken ons tot het verkrygen dier ziekte vatbaarder maaken dan andere menſchen, by welken zodanige Oorzaaken geen plaats hebben. 2. Voorafgaande grondoorzaaken, welken zekere veranderingen in ons Lichaam te weeg brengen, zonder welke veranderingen die Ziekte niet ontſtaat. 3. Medewerkende Oorzaaken; welken op zich, niet in ſtaat zyn om die Ziekte voorttebrengen; doch echter dezelve grootlyks helpen bevorderen. 4. Naaste Oorzaaken; zynde de veränderingen zelve, welken door de voorafgaande Oorzaaken, in ons voortkoomen: door welke veranderingen wy al verder van onzen natuurlyken ſtaat afgeleid worden, of in eene Ziekte vervallen. Deezen worden, elk in 't byzonder nader verklaard. „ De Voorſchikkende Oorzaaken deezer Landziekte „ zyn meest eene zwakheid des Lichaams, en zekere onge„ ſteldheden der Vogten, als mede de Droefgeestigheid; „ welken wederom uit veelerleie Oorzaaken ſpruiten kon„ nen". De Voorafgaande grondoorzaaken zyn. „ De by„ zonderheden of verſcheidenheden der Landen, in welke „ die Ziekte aan-of afwezig is. De erfenisſen of beſmettin„ gen, door een ſcorbutike Moeder of Zoogſter, tot de „ Kinderen overgebragt; welken echter nog maar opzich„ telyke grond-oorzaaken zyn". Tot bewys hier van beroept zich de Auteur op de bewoonders van byzondere en verſchillende Landen; welken, naar mate dezelven laag zyn en aan de Zee grenzen, meer van de Landſcorbut zullen geplaagd zyn, dan die zich in hooger, drooger en verder van de Zee afgelegen plaatzen onthouden. Zo dat, (het welk vreemd ſchynt) de nabyheid van de *Zee* eene grond-Oorzaak word van de *Land*-Scorbut. Tot de Medewerkende Oorzaaken worden gebragt kwaade of verkeerde Levenswyzen; Ledigheid en kwaad Voedzel; waar onder de dunne, laauwe wateragtige Dranken ook geteld worden. De Naaste Oorzaaken der Ziekte, welken gevolgen der voorgemelden, en wel byzonder der grond-oorzaaken zyn, „ worden best „ uit de kennisſe der voorafgaande oorzaaken, en haar ver„ zellende omſtandigheden ontdekt. Derhalve moeten wy „ voor-

(*) Ratio Med. P. VIII. p. 435.

„ vooraf de gevonde oorzaaken, te weeten, de voorſchik-
„ kende, voorafgaande en medewerkende, yder afzonder-
„ lyk, wegens haaren aart en werkzaamheden, en met be-
„ trekking tot de voorwerpen, welken zy aandoen, onder-
„ zoeken"; gelyk vervolgens gedaan wordt. Onder de voor-afgaande grond-oorzaaken wordt van den Schryver, by uitſteekendheid, geſteld de belette Uitwaaſeming, door de veranderde of verminderde warmte en vogtigheid waar door deeze belet of teruggedreeven wordt. „ Deeze " zegt Hy, „ is myns oordeels de naaſte Oorzaak onzer Land-Scorbut. „ Want hoe zeer Ik alle andere bykoomende of verzellende „ omſtandigheden overweeg; nogtans kan Ik dezelven niet „ anders dan als voorſchikkende of medewerkende oorzaa-„ ken achten; aangezien zy, op zich, niet in ſtaat zyn, „ om onze Landziekte voorttebrengen —. Dit voorwerp „ onzer verminderde of belette Uitwaaſeming eischt der-„ halve een verdubbelde oplettendheid en 't naauwkeurigſt „ onderzoek: verdienende daarenboven de aandagt van allen „ die de geheimen der Natuur, met verlustiging naſpooren: „ want de ſtoffe onzer Uitwaaſemingen bezit veel vermo-„ gende eigenſchappen, welken als zo veele wonderen zyn „ aantemerken. Ook heb ik dieswegens eenige bedenkin-„ gen voor te ſtellen, welken ik vertrouw dat de Geneeſ-„ en Natuurkundigen zal opwekken tot verdere beſpiegelin-„ gen, ter ontdekking van Natuurs verborgenheden, en „ ter bevordering der Geneeskunde ".

Dit heeft nu de Heer STOCKE bewogen het geheel zevende Hoofddeel, welk vry groot is, te beſteeden aan eene *Verhandeling van onze ongevoelige Uitwaaſeming*. Na eenige algemeene aanmerkingen, hier over gemaakt te hebben, vervolgt Hy;

„ Deeze onze ongevoelige Uitwaaſemingen beſtaan uit „ een mengſel van veelerleie ſtoffen, en wel byzonder, uit „ Water, Olien en fyne vlugge Reukgeevende deelen ". Deeze Reukgeevende deelen of Reukgeest, worden vergeleeken by de fyne Reukdeelen, welken welriekende Planten afgeeven, en van ſommige lichaamen uitgaande, als die in gisting zyn, of van geglomme koolen, ſchaadelyk zyn en doodlyk konnen worden; gelyk ook de menigvuldige Uitwaaſemingen van menſchen en dieren, in een beſloten vertrek onaangenaam, en verderflyk zyn; en deeze verdervende en beſchadigende eigenſchap wordt, van den Schryver, aan de Reukgeest voornaamlyk toegeſchreeven; welke hier, volgens zyne uitdrukking, de hoofdrol ſpeelt, en waar van

Hy

Hy zich de eere der uitvindinge aanmatigt. HALES, die de nadeelige gevolgen aan eene berooving of verlamming van de Veerkracht der Lugt, ontſtaande door onze inademingen, heeft toegeſchreeven; en SENDIVOGIUS, die ſtelt dat de Lugt van een Levensvoedzel voorzien is, 't welk wy geſtadig opſlurpen, zo dat het uit een kleine beſlooten plaatſe haast verteerd wordt, en de Lugt hier door onbekwaam om ons Leven te voeden; wederlegd hebbende, door bybrenging van de groote vermogens der Reukgeest om onze Zenuwen en Herſenen te bedwelmen, vaart hy dus voort „ Ik „ vinde, derhalve, overvloedige en voldoende redenen, „ om te mogen beſluiten, dat onze Uitwaasſemingen, wel„ ken met veele Reukdeelen vervuld zyn, (ſchoon lang„ zaamer op ons werkende dan de menigvuldige t'zaam„ vergaderde Reukdampen, die uit de gistende vogten en „ glimmende kolen uitgaan) niet minder de grond zyn der „ gedugte gevolgen, welken men in een beſloote Lugt, ver„ vuld met onze Uitwaasſemingen, ontwaart. Want Ik „ vinde geene redenen, om wegens deeze laatſten iet meer „ of iet anders te beſluiten, dan over die onzer Uitwaasſe„ mingen: zynde de ſtoffen of planten, uit welken zy voort„ koomen; de ontbindingen der Olien en Reukgeesten; en „ de uitwerkingen op de lichaamen der Dieren eenſoortig; „ verſchillende alleen, naar maate die Reukdeelen veel, „ naauw vereenigd, en dus met min of meerdere krachten „ werkzaam zyn.

„ Vraagt men, hoe die Dampen of Reukgeesten, wel„ ken door gisting, verbranding en bewerking onzes Li„ chaams voortkoomen, op Ons en den Dieren werken? „ dan moet Ik bekennen zulks niet te weeten. Dat zy groo„ te veranderingen in onze Zenuwen te weegbrengen is „ ontwyfelbaar. Maar hoe geſchieden die veranderingen „ en waar in beſtaan dezelven? Worden de Zenuwen, of „ derzelver dierlyke Geesten vlugger, doch echter niet be„ ſchadigende, bewogen door de lieflyke en hartſterkende „ Reukdeelen, zo als door die der Kaneel? en worden, „ daarentegen, de teedere Zenuwbuisjes te veel toegetrok„ ken of verlamd, of hunne vogten te veel uitgedreeven, „ of verdikt of geſtremd, of op eenige andere wyze bele„ digd, en dus de Zenuwen of derzelver Geesten, of bei„ den tot hunnen dienst onbekwaam gemaakt, wanneer die „ Reukdeelen, met te veel magt en geweld, op dezelven „ aanvallen? Wie kan de geheimen der Natuure, tot in hun „ binnenſte doorgronden? " Tot meerderen aandrang hier van

van beroept zich de Heer STOCKE op de verborge werking van ſommige Vergiften, welken alleen in de eigenſchap van derzelver fynſte deelen kan geſteld worden; 't welk ook waar is ten opzichte van de Tegengiften. Dit Hoofdſtuk wordt met eenige Vraagen beſlooten, waar van wy onze Leezers de volgende alleen zullen mededeelen.

„ Of de *Spiritus Rector*, die in den *Opium* zeer overvloe-
„ dig is, zo als door deszelfs Reuk is op te maaken, niet
„ de grond-oorzaak is, dat de *Opium*, in kleine quantiteit
„ gebruikt zynde, verlevendigt en vervrolykt? wordende,
„ tot dat einde, door veel Oosterſche Volkeren ingenomen,
„ of als Tabak gerookt. En of zy niet, in een meerdere veel-
„ heid gebruikt zynde, de Herſenen bedwelmt, ongevoe-
„ ligheid aanbrengt, ſlaap en beroerte verwekt, en ook wel
„ den levensdraad affnydt, door eenſoortige vermogens, en
„ op dezelfde wyze, zo als wy omtrent de gistende en bran-
„ dende ſtoffen, en wegens onze ongevoelige Uitwaaſſe-
„ mingen, met welken zy zeer overeenkomſtig werkt, ge-
„ zien hebben? "

In het achtſte Hoofddeel wordt geſproken *van den oorſprong der Landſcorbut*. En hier uit poogt de Schryver te toonen, hoe zeer onze belette Uitwaaſemingen vermogende zyn tot voortbrenging van deeze Ziekte. Deeze Uitwaaſemingen, zegt Hy, „door het ſluiten der *Pori*, te veel
„ by ons blyvende, zyn oorzaak, dat onze welgeſtelde Vog-
„ ten van hunne goede hoedanigheden afwyken: zodanig,
„ dat het rood gedeelte des Bloeds te veel verdund, te los
„ t'zaamenhangende, te maklyk ſcheidende; met veel gro-
„ ve gruizige deelen bezet; niet wel vermengd en als ge-
„ ſchift wordt. Dat deszelfs weivogten lymig, ligt ſtrem-
„ mende; en de waterdeelen te menigvuldig worden. Dat
„ de wanden der Vaten te veel afgeſchaafd, en de fyne buis-
„ jes en Klieren verſtopt raken. Waar door de verdere ver-
„ ſchynſelen, welken by de Scorbut als onderſcheid-ken-
„ teekenen gevonden worden, ontſtaan ". Tot opheldering hier van dient het overige van dit Hoofdſtuk voornaamlyk, en eindelyk tot toepaſſing van alles op de zo genaamde Landſcorbut.

Het negende Hoofddeel gewaagt van *de medewerkende oorzaaken in het bevorderen der Landſcorbut*. Waar in elk der voorheen reeds gemelde omſtandig verklaard, en de gevolgen van ieder derzelven aangeweezen worden. Het tiende, *van de Ziekten die uit Landſcorbut ontſtaan*. Hier toe worden gebragt bezwaarde Ademhaaling, Pynen in 't Hoofd,

de Oogen, Ooren, Tanden, Nek enz. Verſtoppingen, Ontſteekingen, Verzweeringen, ja de Kanker; Bloedſpouwingen en andere Bloedvloeden, en Miskraamingen; Koortzen; de Waterzugt; Vermagering of Uitdrooging; en Droefgeestigheid. Het elfde Hoofddeel handelt *van de Behoedmiddelen of Verbetering der ſchadelyke Levenswyzen, tot afwending der Landſcorbut.* Tot dit einde wordt, ten opzichte van de Lugts en Landsgeſteldheid aangeraden, zich te beſchutten tegen de barre noordelyke Zeewinden, zich te wagten voor de koude Zee-nevelen, voor Togt, inzonderheid, warm of bezweet zynde; waar onder ook de Avond en Nagt-Lugt moet begreepen worden; woningen te verkiezen op de hóogſte en droogſte plaatzen, ten minſte de droogſte en warmſte vertrekken. Ten opzichte van de ledigheid, wordt alle traage beweging afgekeurd, en beweging en Lichaamsoefeningen zo tot nutte bezigheid, als vermaak aangepreezen; mids elk zyne krachten in behoorlyke aanmerking neeme. Met betrekking tot de Spyzen, is de algemeene regel, dat de zagtſte en zuiverſte de besten zyn voor zwakken; en de grove en zwaare voor arbeidzaame en ſterke menſchen. Ten opzichte van byzonderheden in deezen, wordt het eeten van gerookte, gedroogde en gezoute ſpyzen, als een ſchadelyke gewoonte veroordeeld. Graanen en veelerleie Groenten worden beeter gekeurd; mids onrype, harde, zuure en wrange vermyd worden; en de Graanen of der zelver Meelen, vooraf, een goede gisting ondergaan hebben. Vleesch van Dieren moet versch gegeeten worden; van jonge hoenderen, kalkoenen, duiven, lammeren, kalveren, is ligtst te verteeren; de Watervogelen, die meest van visch leeven zyn minder goed dan die Graanen eeten. Verſche Visch, die niet lymig is, verſchaft insgelyks een goed voedzel. Hardgekookte Eyeren worden verderflyk geoordeeld voor teederen en zwakken; ook wordt alle vette Kaas, en inzonderheid gekomynde ontraaden. Speceryen, Limoenſap, Azyn, Zout en dergelyken worden in een maatig gebruik toegeſtaan; gelyk een maatig gebruik van alle Spyzen dezelven alleen voordeelig voor de gezondheid doet zyn. Onder de Dranken worden zwaare, gezuiverde, heldere, malſche Bieren gepreezen; de laffe, geeſtelooze, ligt zuurende en de Mol den zwakken afgeraden; en de Bieren met lymige ſtoffen, en herſenberoerende ſchadelyke middelen, gelyk de Scharlei en dergelyken, veroordeeld. Wyn gemaakt van goede rype Druiven, wel gegist en helder geworden zynde, in maatigheid gebruikt, is lofwaardig. Warme waterige

Dran-

Dranken, gelyk Koffy en Thee, zyn voor alle zwakken ſchaadlyk. In het twaalfde Hoofddeel ſpreekt de Schryver *van de Levenswyzen, dienſtig voor de Zwangere, Zoogende en Kinderen.* Zwangere Vrouwen raadt Hy ligt verteerbaar voedzel te gebruiken, hoedanige zyn Melk, verſche Visch, versch Vleesch en deszelfs afkookzels, zagte Eyeren, malſche Groentens, welgegist Brood en goede Bieren. Volſappigen wil Hy dat zich, vooral zo zy van te vooren Miskraamingen gehad hebben, tegen de derde Maand een kleine Aderlating laten doen; 't welk ook voor haare Benaauwdheden, Walgingen en Braaken nuttig geoordeeld wordt. Maatige bezigheden moeten niet nagelaten worden; en alle heftige Gemoedsbewegingen vermyd. Zoogende worden insgelyks eenige algemeene regelen voorgehouden; gelyk ook voor zuigende Kinderen.

Het dertiende en laatſte Hoofddeel heeft tot opſchrift, *van de Geneezing der Landſcorbut.* Twaalf *Betrachtingen* worden hier toe opgegeeven. „ 1. De verminderde of belette Uitwaasſemingen tot haaren natuurlyken ſtaat te bevorderen. „ 2. De verſlymde of verdikte Weivogten, nevens het gruizige des Bloeds te ontbinden. 3. Het verdund rood gedeelte des Bloeds te verdikken. 4. De te los t'zaamenhangende en geſchifte Vogten te vermengen en vaster te vereenigen. 5. De ſcherpte des Bloeds te verzagten en wegteneemen. 6. De verſtopte Vaten en Klieren te openen. 7. De verzwakte Krachten te verſterken. 8. De Koorts uitteroeijen. 9. Het Overtollige te ontlasten. 10. De te groote Ontlastingen te matigen. 11. Het Ontbreekende te vervullen. 12. De beſchadigde vaste Deelen te herſtellen". Met alle deeze zo genoemde *Betrachtingen* kan men gewislyk een oneindig getal van Ziektens herſtellen. De Schryver laat zich wyders uit, hoe en waar mede of door welke Middelen dezelven moeten uitgevoerd worden; doch dit zal door zyne Landgenooten niet genoeg begreepen, en nog minder werkſtellig gemaakt konnen worden.

Men vindt in dit Werk, gelyk wy onze Leezers wel hebben willen doen zien, eenige goede Regelen, om zich voor veele kwynende Ziekten, en dus ook voor des Schryvers zo genaamd Landſcorbut te hoeden; maar de omhaal is wat groot, heeft maar weinig byzonders; en de Schryfwyze draagt blyken van winderigheid en meesteragtigheid; waar van Dr. STOCKE ook in andere zyne Werken geen duistere kentekenen heeft gegeeven.

Uitgeleeze Natuurkundige of Filozoofiſche Verhandelingen, waar in Berigt gegeeven wordt aangaande veele voornaame deelen van de Natuurkunde en Natuurlyke Historie; als mede van de Nieuwe Ontdekkingen en Waarneemingen, door voornaame Natuurkundigen, in verſcheide gedeelten des Aardryks, gedaan. Derde Deel, Tweede Stukje. Te Amſterdam by F. Houttuin. 1764. *gr. Octavo* 155 *Bladz. behalven het Bericht van den Boekverkooper* F. Houttuin, *en een gemeene Bladwyzer van de drie Deelen.*

BY welke gelegenheid en met welk een oogmerk dit Werkje ondernomen is, kan in het Voorberigt, voor het eerſte Stukje, gezien worden, en is in het Berigt van den Boekverkooper *F. Houttuin* eenigzins herhaald. De laatstgemelde zegt wyders: „ De Boekverkooper *If. Tirion*, „ onlangs, het beſluit genomen hebbende om een gedeelte, van de by Hem uitgekomen Werken openlyk te verkoopen, waar onder ook deeze *Filozoofiſche Verhandelingen*, oordeelde ik, den Liefhebberen geen ondienst te „ zullen doen, zoo ik, by die gelegenheid, dit Werk „ trachtte in te koopen, met oogmerk, om het tot een Volledig Werk te maken. Zulks gedaan hebbende, heb ik „ aanſtonds een ervaren Beminnaar van de Natuurkundige „ Weetenſchappen verzocht, de goedheid te willen hebben „ om een genoegzaam getal van Verhandelingen, uit de „ Werken van de Societeit van Londen, en zodanige anderen, als hy dacht, met de natuur van deze Filozoofiſche Verhandelingen, meest overeen te komen, en genoegzaam te zyn, ter vullinge van een *Zesde Stukje*, te „ willen byeenzamelen en in het Nederduitsch vertalen. „ Dit heeft hy gedaan, en dezelven zyn, door my, vervolgens ter Drukperſe bezorgd: 't welk de gelegenheid „ is, by welke thans een *Derde Deels Tweede Stukje* van deze Verhandelingen in 't licht komt ". En achter dit vindt men een Bladwyzer van alle de Drie Deelen. „ Het „ Werk dus — geheel volledig zynde, kunnen de Liefhebbers het zelve nu doen inbinden, en, ten hunnen gebruike, in hunne Bibliotheeken plaatſen. Want met de Uitgave, der *Uitgeleze Natuurkundige of Filozoofiſche Verhandelingen*, word hier mede een einde gemaakt, en men is „ niet voornemens meer Stukjes van dat Werk der Waereld „ mede te deelen ".

Het Werkje werdt, van het begin af, met graagte en achtin-

tinge ontfangen. De Inhoud in 't algemeen nuttig of nieuw, en niet alleen uit andere Schryvers, en Schriften, overgenomen, maar ook uit oorſpronglyke Stukken, van bekwaame Mannen toegezonden, beſtaande, gaf veel genoegen, niet alleen aan min kundigen, maar ook Geleerden en Ervarenen. De Beroemde HALLER heeft 'er, onder de Verzamelingen van Natuurkundige Schriften, met achtinge van geſproken (†). Dit tegenwoordig Stukje maakt 'er geen onaangenaam Slot aan; gelyk uit den Inhoud, welke wy kortelyk zullen opgeeven, zal konnen gezien worden.

De eerſte van deeze Verhandelingen is een *Uittrekzel van een geſchreeven Werk, dat de Koninglyke Societeit van Londen is toegezonden, en den Tytel voert*: Verhandeling over het Koraal, bevattende de nieuwe Ontdekkingen, die omtrent het zelve en andere Steenige, Hout- of Hoorn- en Sponsagtige Voortbrengzelen der Zee gedaan zyn, door den Heer de PEYSSONNEL, Med. Doct. enz. Het Werk zelf vervat den Uitſlag der Waarneemingen van meer dan dertig jaaren. In twee Deelen verdeeld zynde, is het eerſte alleen betreklyk tot het Koraal. Het tweede heeft tot Voorwerp eenige byzondere Voortbrengzels der Zee. En het geheele Werk ſtrekt om te bewyzen, dat, zo wel het Koraal, als de andere Zee-Schepſelen, daar in elk in 't byzonder opgenoemd, voortgebragt zyn door Gedierten, te weeten door verſcheiderleie ſoorten van Zee-Netels en Purpervisch. Dus wordt 'er in het begin van dit Uittrekzel van geſproken.

Vervolgens wordt gezegd, dat de Graaf van MARSIGLI, die de Koraaltakken met Bloemen beladen, zo hy meende, gevonden hebbende, de Heer PEYSSONNEL, naderhand heeft ontdekt, dat deze gewaande Bloemen Inſecten zyn, welken in het Koraal huisvesten. De achting welke de eerstgenoemde hadt by de Geleerden, en de begunſtiging van veeler gevoelen, die het Koraal voor een Plant hielden, deedt den Heer PEYSSONNEL, alle omzichtigheid in zyne waarneemingen gebruiken, welken mooglyk waren; en Hy heeft het genoegen gehad, dat zyn gevoelen de overhand heeft behaald, boven dat van den Heer MARSIGLI; dat zyne Waarneemingen door anderen zyn nagedaan en bekrachtigd, zo dat 'er tegenwoordig weinige of geene twyfeling meer overig is, of de Koraal wordt geformeerd en ſtrekt tot huisvesting van Polypen. De wyze hoe

. . . . . deeze

(†) H. BOERHAAVE *Method. Stud. Med.* Tom. I. pag. 71.

deezé waarneemingen zyn gedaan, wordt in dit Uittrekzel breedvoerig aangeweezen; gelyk ook van andere Zee-Schepſelen, de *Madrepora*, *Millepora* Sponſen, enz.

De tweede Verhandeling, zynde de agtſte van dit derde Deel, vervat *Scheid- en Geneeskundige Proefneemingen omtrent den* Orientaalſchen Bezoar; *waar uit blykt, dat dezelve die kragten niet beeft welken 'er gemeenlyk aan toegeſchreeven en van verwagt worden: door den Heer* Dr. F. SLARE, Lid van het Kollegie der Geneesheeren te Londen enz. De *Bezoar* heeft reeds een vry langen tyd by veelen haare achting verlooren, welke men, by het Gemeen, en zelfs by Geleerden, van dezelve hadt opgevat. Men ziet in deze Proeven, dat de Bezoar, op zich zelve, in een Kromhals geſtookt, niets gaf waar uit de Schryver kon beſluiten, of dezelve van een Plantaartige dan Dierlyke zelfſtandigheid ware. Verſcheiden zuure vogten op gepoeyerde Bezoar gegoten, zelfs de Salpeter-Geest, deeden 'er geene werking op, en ontbonden dezelve niet (†). De Bezoar ingegeeven zynde, met naauwkeurige opmerking op deszelfs werkzaamheid, in de menſchelyke Lichaamen, ſtelde ook te leur alle verwagting, welke men 'er van hadt opgevat.

De IX^de^ Verhandeling beſtaat in *Verſcheiden Waarneemingen betreffende* Suiker, Honig *en andere* zoete *dingen*; *benevens drie Gevallen van Menſchen, die een* groote Veelheid *Suiker gebruikt hebben, en in* ongemeene Gezondheid *hebben geleefd*; *door den Heer* Dr. F. SLARE. De Schryver wederſpreekt het gemeene Vooroordeel, 't welk men tegen de Suiker en Honig heeft. Van de drie Voorbeelden, waar mede Hy zyn gezeg zoekt te bekrachtigen, is het eerſte, van den Groot Hertog van Beaufort, die aan eene Koorts ſtierf, in het zeventigſte jaar van zynen Ouderdom. Deszelfs lyk geopend zynde, werden alle de Ingewanden gevonden, als in een Perſoon van twintig jaaren: nooit was hy met Hoest gekweld geweest, en zyne Tanden waren gaaf. Volgens getuigenisſe van zyne Huisgenooten, hadt hy, de laatſte veertig jaaren, byna een Pond Suiker, 's daags, gebruikt, zo in Sek, als in de Chokolade, en het Banket, welk hy na 't Middagmaal altoos at. Het tweede Geval is van den Heer Malory, Grootvader van den Heer SLARE. Dees hadt ſmaak gehad in allerleie ſoort van Zoetigheid.

Des.

(†) Men weet ook, by Bevinding, dat de Bezoar zelfs het zuur van den Azyn niet ſtomp maakt.

Des morgens was hy gewoon Honig en Boter op zyn Brood te ſmeeren, een gedeelte van het jaar: op andere tyden Suiker over zyn Brood en Boter te ſtrooijen Ook hadt hy gaarn alle zyne Sauſen zeer zoet. Tagtig jaaren oud zynde kon hy nog omtrent vyf uuren gaan. Zyn Gezicht was zeer goed, tusſchen de tagtig en negentig. Noit was zyne Maag, in 't allerminſte ongeſteld, en 't heugde hem niet dat hy Hoofdpyn hadt geleden. In zyn twee en tagtigſte jaar werdt zyn Hoofdhair een weinig bruiner; en in dat jaar vielen eenigen van zyn oude Tanden uit, welken men bevondt weggeſtooten te zyn door eenige jonge Tanden; en dit ging zo voort, tot dat hy een gansch ſtel hadt van nieuwe Tanden, over de geheele rondte. Hy leefde gemaklyk, vry van Pyn of eenige Ziekte, tot aan zyn honderdſte jaar, en ſtierf toen aan een Beroerte. Het derde Voorbeeld is de Schryver zelf, die by zynen Grootvader geleerd hebbende veel Zoetigheid te eeten, ook een liefhebber van Suiker was geworden. Reeds omtrent zeven en zestig jaaren oud, was hy zo gezond en wel geſteld, dat weinigen uit zyne houding, of werkzaamheid, zouden beſluiten dat hy zo veele jaaren hadt.

Wy zullen 'er alleen byvoegen, dat uit de gemelde Gevallen wel blykt, dat de Suiker geen Vergif zy, en niet zo ligt kwaad doe, als ſommigen denken: maar dat men uit eenige byzondere gevallen, van beſtendige Gezondheid en Langleevendheid, niet kan beſluiten, dat zulks aan het gebruik van de Suiker moet toegeſchreeven worden.

Xde Verhandeling. *Aanmerking omtrent het* Wiegen der Kinderen, *om ze te doen Slaapen; en de nuttigheid van dergelyke Lichaams-Oefeningen, door den Heer* J. Z. PLATNER, Hoogleeraar in de Genees- en Heelkunde te Leipzig. De Heer PLATNER maakt, in deeze Aanmerkingen, gelyk doorgaans, in zyne *Opuscula*, gebruik van zyne Geleerdheid en Letterkunde. Om dat een zagte beweging de Kinderen doet ſlaapen, en de Slaap hun heilzaam is, oordeelt de Schryver, dat het wiegen voordeelig zy. Behalven dit ſtrekt het den Kinderen voor een Lichaams oefening, welken, gelyk voor alle Zwakken, ook voor hen nuttig is. Ook meent Hy, dat door zodanige ſchudding, een eenpaarige Ademhaaling bevorderd, en de Lugt, door eenig geblaas of windmaaking vernieuwd, in de Long gebragt, en hier door de gezondheid van een Kint wordt bevorderd. Maar de Schryver waarſchouwt met ernst, dat men de Lichaamtjes niet te veel ſchudde, om dat hier door de Herſenen, wel-

ken in jonge Kinderen van een teedere zelfſtandigheid zyn, zouden konnen beledigd en beſchadigd worden; en hier uit Stuipen en Vallende Ziekte konnen ontſtaan, en mooglyk, het Verſtand der Kinderen ſtomp maaken. De Heer PLATNER veroordeelt echter het wiegen, als de Kinderen een heete Koorts hebben, of wanneer men voor Stuipen vreest.

XIde Verhandeling. *Berigt aangaande de Uitvinding van een* nauwkeurigen Tydmeeter, *of Uurwerk, dat op Zee in geregelde beweeging blyft, door* Mr. HARRISON, *te Londen, en van de* Proeven *daar omtrent genomen: waar in tevens aangetoond wordt, dat in* Vrankryk, *door* Mr. SULLY, *Horlogiemaaker van den Hertog van Orleans,* reeds, *in den jaare* 1724, *en dus vroeger dan door* HARRISON, *een* dergelyk Uurwerk *is uitgevonden en voltooid geweest, benevens de Afbeelding van het Maakzel van dit Werktuig.* Het een is getrokken, zegt de Vertaaler of Opſteller van dit Berigt, uit een Engelsch Werkje, genaamd *an Account of the Proceedings in order to the Discovery of the Longitude.* London 1763: en het ander uit een Fransch, dat den Tytel voert van *Deſcript: abregée d'un Horologe d'une nouvelle Invention, pour la juste meſure du Tems ſur Mer,* &c. a Paris. 1726.

Het Uurwerk van Mr. SULLY wordt in Plaat vertoond, en omſtandig beſchreeven. Het werdt door een Hefboom bewogen, welke deszelfs beweeging in eenpaarigheid hieldt, en de Wryvingen zo weinig van belang maakte, datze van geene uitwerking waren. Om eenige gisſingen te maaken, wat aan dit Uurwerk zou konnen gebeuren, door de gewoone beweegingen van een Schip op Zee, heeft men 'er verſcheide Proeven mede genomen. Onder anderen bevondt men, dat het Werktuig, opgehangen zynde in eene Berlyn, welke, omtrent twee Mylen ver, op een draf reedt over eene beſtraaten weg, geduurende anderhalf uur tyds, by de te rugkomst van het Rytuig, in vergelyking met een der Slingerwerken van 't *Obſervatorium*, niet meer dan éene Sekonde veranderd ware. Hier na wordt geſproken van het Werktuig van HARRISON, waar in hy zodanige veranderingen maakte, dat het, naar hy oordeelde, in ſtaat zou zyn om de ſchokkingen van het Schip op Zee, zonder verandering in zyn loop uitteſtaan. Eenige Proeven op Zee hier mede genomen, welken zeer verre voldeeden, worden hier by gemeld. Geen van beide deeze Uitvindingen is, echter, tot nog toe, voor voldoende ter bepaaling van de Lengte gehouden; zo dat men hierop nog al blyft werken en hoopen.

XIde

XII^de Verhandeling. *Beſchryving van een* Inſect, *dat meest aan alle Planten en Boomen in een wit Schuim leeft, en deswegens het* Schuim-beestje, *of* de Vloo-Sprinkhaan, *genoemd wordt: welke de Heer* C. DE GEER *aan de Koninglyke Akademie der Weetenſchappen van Sweeden, te Stokholm, medegedeeld heeft.* Dit Diertje wordt hier, ten opzichte van zyne gedaante, levenswyze en verandering, omſtandig beſchreeven, en met betrekking tot deszelfs deelen en omſtandigheden, naauwkeurig afgebeeld. De Schryver noemt het Krekel, die bruin is, met de bovenſte Wieken wit gevlakt, leevende in zeker Schuim. Het heeft vier Vleugelen, twee bovenſten en twee onderſten. De onderſten gebruikt het *Inſect* eigenlyk om te vliegen; de bovenſten dienen maar als een dekkleed, om de onderſten te beſchutten; gelyk zulks in alle vleugeldekzelen der *Inſecten* plaats heeft. Deeze Krekels konnen ſpringen, ja wel vyf of zes Voeten, en nog verder voorthippen.

XIII^de Verhandeling. *Berigt van eenige* Proefneemingen, *die door den Heer* B. ROBINS, Lid der Koninglyke Societeit, S. DA COSTA *en verſcheide andere Heeren, in 't werk geſteld zyn, om de* Hoogte *te ontdekken, tot welke men de* Vuurpylen *kan doen opſtygen, en op welk een* Afſtand *derzelver* Licht zigtbaar *zy; door den Heer* J. ELLICOT, Lid van de Koninglyke Societeit. Uit de *Philoſoph. Transact.* N° 496.

De Heer ROBINS, by zekere gelegenheid, de Hoogte waargenomen hebbende, waar toe gemeene Vuurpylen opſtygen, begreep, dat men een groot voordeel van Vuurpylen zou konnen maaken, in het bepaalen van de ligging der plaatſen, ten opzichte van elkander; en in het geeven van Seinen, ten dienſte van den Scheepvaart en van den Oorlog, als men vastſtellingen kon maaken, tot welk een Afſtand eenige Vuurpylen, tot zekere Hoogten opſtygende, kunnen gezien worden. Tot dit einde werden verſcheide Proeven genomen, met verſchillende Vuurpylen in dikte en lengte, en der zelver Hoogte, waar toe zy opſteegen, gemeeten; als ook, waar en tot hoe verre zy konden gezien worden; waar van hier verſlag gedaan wordt.

XIV^de Verhandeling. *Nieuwe Uitvinding van* Broey-Bakken, *of* Trekkasſen, *die verwarmd worden door den Damp of Waasſem van* Kookend Water; *aan 't licht gegeeven door den Heer* FRIEWALD, Capitain Mech. Architect. Milit. Reg. Sueciæ, *Lid van de Koninglyke Societeiten van Londen en Upſal.* Deeze Uitvinding beſtaat in de damp van Kookend water, 't welk in een disteleer Ketel kookend gehou-

den

den wordt, door de Pyp van den Helm te geleiden in Pypen, overal met gaten doorgeboord, en onder den grond van den Broeybak gelegd; en welken met een gemeene Pyp, door het hout van den Bak heen gaande, zich van het overtollige water en damp, door middel van een Kraan kan ontlasten. De Toeſtel en de Stookplaats worden in Plaat vertoond en alles zo duidlyk beſchreeven, dat 'er een ieder, zeer gemaklyk, gebruik van kan maaken.

Volgen nu eindelyk (XV) *Waarneemingen omtrent de* Lugtsgeſteldheid, *en de* zwaare Koude *van 't jaar* 1740 *te* Upſal *in Sweeden, door den Heer* A. CELSIUS, Hoogleeraar in de Sterrekonst, enz. Hier uit blykt, dat den 25 January, 's morgens, de Koude ongemeen ſtreng is geweest in Sweeden. De Thermometer van HAWKSBEE ſtondt op 126 Graaden onder de grootſte Zomer-Hitte, 81 Graaden onder Gemaatigde Warmte, en 61 Graaden onder het punt van Vorst, of 48¼ Graad onder dat zelfde punt, volgens den Thermometer van Fahrenheit en Prins.

Stichtelyke Gezangen; in verſcheidene gelegenheden gedicht en met eenige Aanmerkingen, tot Verſtand van eenige Stukken uit de H. Schrift verrykt, door RUTGER SCHUTTE, *Predikant te Amſterdam, Op nieuw Muziek geſteld door* LEONARD FRISCHMUTH, *Tweede Deel. Te Amſterdam by* J. Covens Junior 1764. *behalven het Voorwerk, en de muziekplaaten,* 208 *bladzyden in groot octavo.*

DIt tweede Deel der ſtigtelyke Gezangen van den Eerwaarden *Schutte*, dat van denzelfden aart, en met het eigenſte oogmerk geſchreeven is, als het eerſte (*); heeft nog dit voordeel boven het voorgaande, dat zyn Eerwaarde, door 't leezen der Schriften van den Heer *Lustig* en van den Heer *Marpurg*, over de Muziek, als mede door eigene oplettendheid, van tyd tot tyd meer gewaar geworden is, waar op men in 't dichten van Zangſtukken wel byzonder heeft agt te geeven. Van hier beantwoorden deeze Gezangen nog beter dan de voorgaanden aan den aart der Muziek, op welke dezelven gezongen of geſpeeld konnen worden.

Onze Dichtkundige Leeraar heeft in dit Deel ook een twaalftal van berymde Pſalmen gevoegd met nevensgaande Aanmerkingen tot opheldering dier Liederen; welken ter proe-

(*) Zie deswegens *Vaderl. Letteroef. III. D. bl.* 83.

proeve konnen ſtrekken van zyne gedagten over de manier, op welke men, zyns oordeels, die Godgewyde dichtſtukken behoort te verklaaren; en welke hy houden zou, indien hy, (God daar toe leeven en kragten verleenende,) te raade wierd, zyne gedagten over de Pſalmen in 't licht te geeven. Men behoort naar zyn gevoelen, meer agt te geeven, dan wel gewoonlyk geſchiedt, op de aanleiding, het oogmerk en 't tydtooneel van ieder Zangſtuk; op de verbloemde taal der Oosterſche Poëzye, en derzelver zinſpeeling op de vroegere en laatere geſchiedenisſen, gewoonten, plegtigheden enz. van 't Joodſche Volk; op de ingevoerde Reien in de Beurtzangen, als mede op de bepaaling der Boeken, der byzondere bundelen in die boeken, en de rang en ſchikking der Pſalmen in dezelven. Tot een kort voorbeeld hier van ſtrekke de volgende beryming van den vyftienden Pſalm.

„ De Heiligheid van 't Geestelyke Priesterdom (*), dat
„ in de waare tent de Kerk des N. T. verkeeren mag.
Of de XV Pſalm berymd.

„ *De Rei 't Goddelyk Orakel raadvragende nopens de*
„ *rechte geſteldheden van geestelyke Priesters.*

I.

„ *Wie zal, ô HEER in uwe tent,*
„ *Met u den zuiv'ren God verkeeren?*
„ *Wie woont by U die waarheid kent,*
„ *Op uwen heil'gen berg gewent?*
„ *Wie zal u daar als Priester eeren?*

II.

(*) „ *De Heiligheid van 't Geestelyke Priesterdom* enz.] Na dat „ in den XIV Pſalm de Godloosheid was afgemaald der Waereld-„ Burgers, zoo wordt in den XV de Heiligheid geſchilderd van „ 't geestelyke Priesterdom, dat in de waare Godstent de Kerk „ des N. Test. op den berg van Gods heiligheid verkeeren mag. „ Dit eischt de rang waar in deeze Pſalm ſtaat, en 't melden van „ enkel zedelyke hoedanigheden, zonder dat 'er een woord ge-„ repte wordt van de uitwendige die 't oude Priesterdom moest „ hebben. De Aanleiding zoek ik in die groote hervorming, „ welke David gemaakt heeft omtrent den Tabernakeldienst, en „ die ſchikking omtrent de ambten en 't werk der Priesters en „ Levieten, welke in 't vervolg van tyd duurzaam ſtand zou gry-„ pen; en byzonder mogelyk in Abjathars vernedering, nader-„ hand van een geheele verſtooting, uit hoofde van zyne trou-„ loosheid gevolgd, die uit het geſlacht van Ithamar was; en de

„ ver-

II.

't Goddelyk Orakel daar op antwoordende.

„ *Hy die oprecht als Sadok leeft.* (*)
„ *'t Verbond naar 't recht wil overleggen*
„ *Wiens heilgeloof naar 't outer ſtreeft;*
„ *Die voor bedrog en valsheid beeft,*
„ *Wiens hart en mond de waarheid zeggen.*

III.

„ *Die zich voor achterklappen hoedt,*
„ *En 't ſnelle tonglid voor 't verhaasten:*
„ *Die zynen vriend geen onrecht doet;*
„ *Geen ſmaadréen opneemt in 't gemoed,*
„ *Noch laſt'rend' werpt op zynen naasten.*

IV.

„ *Wiens oog verworpenen veracht,*
„ *Maar eert wie 's HEEREN vrees verkooren.*
„ *Die zich voor 't losſe zweeren wacht;*
„ *Bezwooren plicht getrouw betracht,*
„ *Al had hy tot zyn ſchá gezwooren.*

V.

„ *Die geld noch goed op woeker geeft,*
„ *En de onſchuld nimmer laat bezwyken;*
„ *Die voor 't geſchenk geen oogen heeft,*
„ *Al wie dit doet, en daar in leeft,*
„ *Zal van Gods heil'gen berg nooit wyken.* (†)

„ verheffing van Sadok uit Eleazars geſlacht. Zie 1 Chron. XXIII. „ en XXIV. 6. 2 Sam. VIII. 17. Vergel. met 1 Kon. I. 6, 7, 19, „ 25. en II. 26, 27, 35. —— Dat men hier een vrager moet er- „ kennen, die met het goddelyk Orakel raadpleegt v. 1, en dat „ de Godſpraak hem daar op antwoordt v. 2-5; is zoo klaar, „ dat men met ongeneeslyke vooroordeelen moet bezet weezen „ om dit niet te zien.

(*) „ *Hy die oprecht als Sadok leeft.*] Sadok wordt een *getrouw* „ *priester* genoemd, die deed *al wat in Gods hart en ziel was*, 2 „ Sam. II. 35. Vergel. 1 Kon. II. 35.

(†) „ *Zal van Gods Heil'gen berg nooit wyken*] Dus wordt van „ Sadok voorſpeld 2 Sam. II. 35. *Dien zal ik een beſtendig huis* „ *bouwen, en Hy zal altyd voor 't aangezichte myns Gezalfden* „ *wandelen.*

LETTER-OEFENINGEN.

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Pſalmos XXII—XLI.*

Tweede Berigt.

IN 't bepaalen der tydsomſtandigheden, in welken David den XXVI Pſalm, (tot aan welks beſchouwing wy in ons voorgaande Berigt gekomen zyn,) gedicht heeft, ſchynen de Uitleggers veel al over te hellen tot de gedagten, dat men hier heeft te denken op den tyd, toen David, het zy hy nog in 't Hof van Saul, of reeds veldvlugtig ware, van Saul en deszelfs hovelingen zeer belasterd werd. Maar de oplettende VENEMA doet ons zien, dat men hier op laater tyd moet denken; nadien David in dit Lied nergens ſpreekt van zyne vyanden of vlugten; zich in tegendeel beſchryft als iemand wiens ſtaat wel gevestigd is, die voor geen mensch te vreezen heeft, die den plegtigen Godsdienst ongeſtoord kan bywoonen, en betuigt daar van zyn werk te willen maaken. Hy komt in dit Zangſtuk voor als iemand die gevestigd is in eere en waardigheid, doch die beſchuldigd wordt, als had hy deezen trap beklommen, door eene reeks van wanbedryven: waar tegen hy de ernſtigſte verklaaring doet, in de betuiging zyner oprechtheid voor God als Regter; geevende tevens te kennen dat hy niets meerder wenscht, dan God in zuiverheid des harten te dienen. In deeze bewustheid zyner onſchuld ſmeekt hy den HEER, om deszelfs aanhoudende gunst over hem, op dat zyne onſchuld in 't openbaar voor aller oogen blyke. —— Deeze inhoud bepaalt ons vry duidlyk tot den tyd toen David op den throon gevestigd was, naa dat *Abner*, de Veldoverſte van Sauls huis, en *Isboſeth*, Sauls zoon en ryksopvolger, onwettig om hals gebragt waren. In die dagen kwam David natuurlyk onder verdenking van deel te hebben aan deeze wanbedryven; waarom hy ook alles aanwendde wat in zyn vermogen was, om zich daar van te zuiveren, volgens het aangetekende 2 Sam. III. en IV. Hier toe ſtrekt ook eigenaartig deeze Pſalm, waar in hy zich op God als Regter zyner onſchuld beroept, en hem hartgrondig ſmeekt om deszelfs goedertierenheid over hem, ten bewyze zyner oprechtheid: dat hem vervolgens van alle verdenking moest vryſpreeken, zo men hem niet voor den ondeugendſten en Godloosten aller menſchen hield.

De hier aan volgende XXVII. Pſalm is van veel verſchillende verklaaringen onderhevig; doch als men nauwkeurig let op de daar in voorkomende kenmerken, is 't, naar 't oordeel van onzen Hoogleeraar, niet moeilyk te bepaalen, tot welken tyd dezelve gebragt moet worden. David ſpreekt hier als iemand die onlangs gered is uit de vervolginge van Saul en deszelfs hovelingen, vs. 2; die tot nog met zyne vyanden niet in openbaaren oorlog geweest was, maar zulks in 't kort verwagtte, en reden ſcheen te hebben, om daar voor te vreezen, vs. 3. Hy komt in deezen voor, als iemand wiens ſtaat nog niet regt gevestigd, wiens hoofd nog niet boven zyne vyanden verheven was, doch die hoop had eerlang daar toe te zullen komen, vs. 5 en 6 (*). De Dichter eindelyk had diestyds nog geen vry genot van den openbaaren Godsdienst, na 't welke hy haakte, vs. 4. — Alle deeze kenmerken loopen eeniglyk te zamen in dien tyd, toen David, door Gods zonderlinge beſtuuring, uit de handen zyner vyanden gered, en tot Koning over Juda gezalfd was; toen hem een openbaare oorlog, zo van 't Huis van Saul als van de omliggende Volkeren, gedreigd werd.

In die omſtandigheden drukt David, met het opſtellen van deezen Pſalm, zyn vertrouwen op den HEER uit; te kennen geevende, dat hy zich verzekerd houdt, van Gods gunſtryke redding uit alle gevaaren, die hem mogten omringen; dat hy eerlang zyn Godvrugtig wenſchen, om den HEER plegtig te dienen, vervuld zal zien, en over zyne vyanden zal zegenpraalen. Op dit vertrouwen vestigt hy zyn gebed tot God, en hegt daar aan eene opwekking der Godvrugtigen, om op des HEEREN gunst te hoopen. Zulk een lied was zeer gepast in die omſtandigheden, zo om de onbevreesdheid van David, in zyn vertrouwen op God, te toonen; als om het Volk aan te moedigen, in de hoop en verwagting, dat God hunnen Vorst in die gevaaren zou behoeden, en dus tot hooger heerlykheid brengen. Deeze tydsbepaaling is te aanneemelyker, om dat de Griekſche Vertaalers, de oude overlevering bewaarende, aan 't hoofd geſteld hebben, dat het een Pſalm van David is, gedicht πρὸ τοῦ χρισθῆναι

voor

(*) Men heeft hier aan te merken, dat de woorden vs. 5, even als die vs. 6, in den toekomenden tyd behooren overgezet te worden. *Hy ſal my gewisſelick verſtercken in ſyne hutte ten dage des quaets, hy ſal my verbergen in 't verborgen ſyner tente, hy ſal my verhoogen op eenen rotzſteen. Oock nu ſal myn hooft verhoogt worden enz.*

toen dat hy gezalfd werd; het welk, maar't uitwyzen van den inhoud, niet gebragt kan worden, tot zyne zalving door Samuel, of over 't Huis van Juda; maar ziet op de voltrekking zyner zalvinge, toen hy tot Koning over 't geheele Volk gehuldigd werd: op welken tusschentyd de inhoud van dit Lied in alle deelen volkomen staat.

Den XXVIII. Psalm heeft men, volgens den Heer VENEMA, als tweeledig aan te merken; in 't eerste lid vs. 1—7. meldt David, hoe hy den Allerhoogsten in zyne voorgaande benauwdheden gebeden heeft, en dankt God wegens zyne verlossing uit dezelven; en in 't volgende, vs 8, 9, bidt hy God om de bestendigheid van zyn en des Volks geluk. Zyn Hoog-Eerwaarde naamlyk is van gedagten, dat men in 't eerste vers den toekomenden tyd, קָרָא, door de onzen vertaald in den tegenwoordigen tyd, *roep ich*, volgens een bekend gebruik der Oosterlche spraake, heeft over te zetten, *was ich gewoon te roepen*; en dat dan de vyf eerste verzen den inhoud van zyn gebed behelzen, dat hy in de dagen zyner benauwdheid gewoonlyk ten hemel zond; waar op hy dan vs. 6 en 7 dankbaar meldt, hoe God dit zyn gebed verhoord heeft: besluitende voorts dit Lied met eene ernstige smeeking om 't aanhoudende van Gods goedertierenheid over hem en zyn Volk. —— Uit den inhoud van 't gebed, in de dagen zyner benauwdheid, inzonderheid uit vs. 2, 4 en 5, leidt onze Hoogleeraar af, dat David 't oog heeft op zyne wederwaardigheden onder Saul, toen hy beschuldigd werd als iemand, die, onder schyn van vriendschap, Saul van den throon tragtte te berooven: en uit de benaaming van *gezalfden* waar mede hy zich zelven benoemt vs. 8, middagers uit het gansche voorstel raakende zyn en des Volks geluk, kan men, zegt hy, bemerken, dat de Dichter zyn gevestigden staat in 't Koningryk bedoelt. — De tyd derhalven in welken David dit Lied gedicht heeft is te vinden in die dagen, toen hy, tot Koning over 't geheele Volk gehuldigd, veilig en gelukkig regeerde; welke heugelyke omstandigheden hy hier stelt tegen over zyne wedervaardigheden onder Saul: God dankende, dat hy hem niet had laten omkomen, als ware hy zo Godloos geweest, als men hem beschuldigde; maar dat hy hem in tegendeel, ten blyke zyner onschuld, uit alle die benauwdheden gered, en in een gelukkigen staat hersteld had; het welk hem met vertrouwen om Gods agtervolgenden zegen doet smeeken.

In den XXIX. Psalm stelt David voor oogen de vreezelyke uitwerkselen van Gods magt, onder de volken die rondsom

Canaän woonden, terwyl Gods volk, in een gelukkigen ſtaat leevende, zich verheugden in den HEER te looven. Uit den geheelen inhoud is gereedlyk af te neemen, dat het groote oogmerk van den Dichter geweest is, de Heidenen te doen opmerken, de doorlugtige blyken van Gods magt, in 't uitſtorten der onheilen over de vyanden van zyn Volk, en 't verloſſen van Israël; of ze ook daar door bewogen mogten worden tot het eerbieden van Israëls God, of ten minſte om af te zien van tegen den HEER en tegen zyn Volk te ſtryden. Maar 't is niet wel te bepaalen, welken tyd de Dichter byzonder bedoelt; alleen ſchynt men in 't algemeen te konnen zeggen, dat de inhoud ons aanleiding geeft, om te denken op dien tyd; toen de HEER de doorſlaande blyken zyner magt gegeeven heeft, in het t'onderbrengen der naburige volkeren, in 't redden van zyn Volk, en dat in een vreedzaamen en gelukkigen ſtaat te bevestigen, zynde inmiddels de openbaare Godsdienst door David in eene geregelde orde geſchikt. —— Men heeft hier, gelyk de Heer VENEMA breeder toont, niet zo zeer te zien op ſtormwinden, watervloeden, donder, blikſem en dergelyken in eene letterlyke, als wel in eene zinnebeeldige betekenis; ter aanduidinge van Gods oordeelen over de naburige volkeren, tot heil van Israël; egter zo dat men 't letterlyke niet geheel uitſluite, vermids God meermaals zodanige middelen tot dat einde aangewend heeft. Ook mag men denken, dat hier niet alleen gezogd wordt, op dat geen het welk God gedaan heeft ter verloſſinge van zyn Volk onder David, maar tevens op alle de bewyzen van Gods magt ten deezen opzigte, in Egypte, in de woeſtyne, met de verovering van Canaän enz.

De Griekſche Vertaalers, gelyk onze Hoogleeraar nog aanmerkt, duiden in 't opſchrift aan, dat deeze Pſalm betrekkelyk is, tot *den laatſten dag van 't Loofhuttenfeest.* Indien dit eene oude overlevering is, zegt hy, waar op men eenigen ſtaat mag maaken, zo ſtelt men niet oneigen, dat David dit Lied gedicht heeft, met oogmerk, dat men 'er gebruik van zou maaken by de plegtige overbrenging van de Ark in den Tempel, het welk, volgens 2 Chron. V, geſchiedde op 't Feest der Loofhutten. Dit heeft te meer waarſchynlykheid, om dat de twee eerſte verſen van dit Zangſtuk overgenomen zyn, uit het Lied dat David gedicht heeft, by de eerſte overbrenging der Arke op den berg Zion; zie 1 Chron. XVI. 28, 29. Hier by komt nog, dat de CXXXVI Pſalm, die tot deezen zelfden tyd betrekkelyk is, in den

zin

zin met deezen XXIX. Pſalm overeenſtemt; drukkende met eigenlyke ſpreekwyzen het zelfde uit, dat hier figuurlyk gezegd wordt. Ook leidt het woord היכל vs. 9, zeer wel door *Tempel* vertaald, ons tot den Tempel door Salomon gebouwd; nademaal dat woord nooit van den Tabernakel gebruikt wordt.

De XXX. Pſalm behelst eene dankbaare lofzegging van David aan Gode; uit hoofde eener aanmerkelyke verloſſinge uit het naakende doodsgevaar, waar in God hem had doen komen, van wegen zyne trotsheid en vermetelheid; uit kragt van den gelukkigen ſtaat, waar in hy zich bevond, dien hy vermetel waande dat beſtendig zou zyn. Het ongeval, waar toe dit Lied betrekkelyk is, zal zich uit eenige kenmerken in 't zelve voorkomende ligtlyk gewaar doen worden. (1.) David ſpreekt hier niet van eenige vervolging of omzwerving, ook maakt hy geen gewag van zyne vyanden, dan alleen voor zo ver ze zich in zyn ongeval zouden verblyden, vs. 2; hy geeft zeer duidelyk te kennen, dat hy 't oog heeft op eene doodlyke ziekte, die hy vs. 4 en 10 met zodanige ſpreekwyzen voorſtelt, dat ze ons doen denken, om eene buitengewoone doodlyke ziekte hem door God toegezonden, uit hoofde zyner trotsheid op zynen gelukkigen ſtaat, vs. 7 en 8. (2.) Dit ongeval kwam hem niet over, dan naa dat hy reeds eenigen tyd gelukkig geweest was; waar uit dat vleeschlyke vertrouwen op zyn geluk ontſtond, gelyk men uit vs. 7 en 8 kan afneemen. (3.) Dit ongeval trof hem niet alleen, maar ook anderen, die hy daarom opwekt, om met hem den HEER te looven, vs. 5 en 6. (4.) Eindelyk, dit ongeval was van geen langen duur; God keerde het zelve gunſtig af, en gaf hun ſtoffe tot vreugde, als duidelyk blykt, vs. 6 en 12. Wanneer men alle deeze kenmerken nagaat, kan men niet wel twyfelen, of de Dichter oogt in deezen Pſalm op het oordeel des Allerhoogſten over David, van wegen het hoogmoedige tellen des Volks, waarom God eene peſtilentie van drie dagen over het land deed komen; die, zo ze al David niet zelven getroffen heeft, hem zeker in 't hoogſte gevaar ſtelde: dit oordeel was gewis zo treffende, zo verdervelyk voor David en 't Volk, dat 'er gewigtige reden waren, om den HEER te looven, gelyk in dit Zangſtuk geſchiedt, toen hy zyn oordeel weder had afgewend. Dit had te meer plaats, om dat God diestyds, met het ophouden der plaage, eene byzondere ſtoffe tot vreugde gaf; door op den altaar, dien David bouwde op den dorschvloer van Ornan, vuur uit den hemel te doen neder-

daalen, ten bewyze zyner gunſte; waar door de dorschvloer van Ornan afgezonderd werd, tot eene plaats voor den Tempel, dien Salomo zou bouwen. Zie 1 Chron. XXI. en XXII.

Deeze laatſte byzonderheid, gelyk de Heer VENEMA nog aanmerkt, geeft ons eene waarſchynlyke verklaaring van 't opſchrift van deezen Pſalm aan de hand. Wy leezen naamlyk, volgens onze vertaaling, aan 't hoofd; *Een Pſalm, een Liedt der inwyinge van Davids huys*, doch men behoort hier, zynes oordeels, te leezen, *Een Pſalm van David, een Liedt*, of *Een Pſalm, een Liedt ter inwyinge van het Huys. Het Huys*, hier als een Huis by uitneemendheid, הַבַּיִת, genoemd, doet ons denken op den Tempel, en leidt ons dus tot de gedagten, dat David dit Lied gedicht heeft, om gezongen te worden, ten dage der inwyinge van den Tempel, dien Salomon zou ſtigten. 't Is waar, het onderwerp, de inhoud van deezen Pſalm ſchynt niet betrekkelyk tot zulk eene omſtandigheid; maar als men nagaat dat dezelve opgeſteld is, by die gelegenheid, dat de dorschvloer van Ornan afgezonderd werd, tot eene plaats voor den Tempel, moet zulks minder vreemd voorkomen. Daar de verlosſing van de peſtilentie gepaard ging met zulk eene afzondering van den grond des Tempels, was 't niet oneigen, dat men dit Dichtſtuk, ſchoon in de eerſte plaats betrekkelyk tot die bevryding der plaage, ook ſchikte om opgezongen te worden ten dage der inwyinge; gelyk ook, volgens eene algemeene overlevering der Joden, geſchied is (*).

De inhoud van den XXXI. Pſalm, waar in David God looft, om dat hy hem uit de grootſte benauwdheden, in welken hy ſteeds op God vertrouwd, en hem om verlosſing gebeden had, gered, en in een ſtaat van geluk geſteld heeft, ter aanmoediginge der Godvrugtigen, om op den HEER te vertrouwen; ſtelt ons David voor eerst in een verdrukten en vervolgens in een heilryken ſtaat. Op welke verdrukking de Dichter hier 't oog heeft, is gereedlyk af te leiden uit de volgende kenmerken. (1.) Zyne vyanden leiden hem laagen, vs. 5. (2.) Zy zogten hem te doen omkomen vs. 14. (3.) Men verſpreidde kwaade gerugten van hem, vs. 12, 13. (4.) Hy bevond zich in groote benauwdheid, vs. 10, 11. Alle welke kenmerken t'zamenloopen in zyne verdrukkingen onder Saul, eerst aan 't Hof van dien Vorst, waar toe des Dichters gebed en betuiging vs. 2—9. betrekkelyk is, en

(*) Vide *Seldenum de Syn. L. III. C. 13.*

en vervolgens in zyn omzwerven in de woestyne, waar op zyne verzugtingen vs. 10–19. slaan. Wat den gelukkigen staat betreft, waar van de Dichter spreekt, deeze is klaar te bemerken uit vs. 20 en 22; waar uit blykt dat hy tot een bestendigen gelukstaat in eene welversterkte Stad gekomen was: het welk ons op dien tyd doet denken, toen hy in Jerusalem als Koning over 't geheele Volk heerschte. —— David heeft gevolglyk deezen Psalm gedicht, toen hy, van Saul en deszelfs Huis verlost, vry, veilig en gelukkig in 't wel versterkte Jerusalem de heerschappy voerde. Hy herdenkt in die omstandigheden aan zyne voorige benaauwdheden onder Saul, en dankt God van wegen zyne verlossing en gunstryke goedertierenheid.

Men kan hier uit zeer duidlyk bezeffen, dat de gebeden, in de 19 eerste verzen voorgesteld, niet betrekkelyk zyn tot den tyd van 't dichten deezes Psalms, maar eigenlyk behelzen den inhoud der gebeden, met welken David zich in die voorige benauwdheden tot God gewend heeft. Overeenkomstig hier mede spreekt de Dichter van die benauwdheden en redding uit dezelven in den voorleeden tyd, vs. 22 en 23; waar toe ook het oogmerk van deezen Psalm, om de Godvrugtigen, door 't voorbeeld van den Dichter, aan te moedigen, tot een onwankelbaar vertrouwen op God, vs. 24 en 25, ons als met de hand leid. De Dichter spreekt egter in deeze gebeden in den tegenwoordigen tyd, om zyne gemoedsgesteltenis in die omstandigheden, door zich als in dezelven te plaatsen, te kragtiger uit te drukken. Men zou, om dit klaarder te maaken, met den aanvang 'er een woord konnen invullen. De Dichter, zegt de Heer VENEMA, spreekt in 't begin in den voorleeden tyd, dat vertaald behoort te worden; *Op u, O HEERE, heb ick betrouwt*, als hy 'er dan op doet volgen, *en laet my niet beschaemt worden*, is 't blykbaar, dat hy een gebed voorstelt, het welk hy voorheen gedaan heeft, des men in deezer voege hebbe te leezen: *Op u, O HEERE, heb ick betrouwt*, [zeggende] *en laet my niet beschaemt worden.* Zo spreekt de Dichter ook vs. 15. *Maer ick heb vertrouwt op u, O HEERE; ik heb gezegt, Gy zyt myn Godt;* als mede vs. 23. *Ick seyde wel in myn haesten* enz. het welk deeze invulling met den aanvang billykt, als genoegzaam toonende, dat de geheele inhoud der gebeden in dien zin te verstaan zy.

Met opzigt tot den XXXII. en XXXIII. Psalm is onze Hoogleeraar van gevoelen, dat men ze voor één Zangstuk heeft te houden, op eene dergelyke wyze als Ps. I. en II, IX.

en X, XVI en XVII (*): zo om dat Pſalm XXXIII. geen opſchrift aan 't hoofd heeft, als om dat het laatſte vers van Ps. XXXII. en 't eerſte van Ps. XXXIII. zeer duidlyk aan een verknogt zyn. Het komt hem voor dat David in eene beſpiegeling van 't voorleedene, en 't toekomende, zich in dit Lied opgewekt vindt, om zich uit te laaten over 't geluk der geenen, die door de vergeeving hunner zonden weder in Gods gunst herſteld zyn; het welk hem, in 't vooruitzigt der toekomende gelukkige tyden, aanleiding geeft om de Godvrugtigen aan te moedigen tot het vermelden van den lof des Heeren. Men ziet in dit Zangſtuk, dat David ondervonden had, (1) hoe ſmertlyk het gevoel, en hoe ſchadelyk het uitwerkſel der zonden zy, vs. 3. (2.) hoe heilzaame gevolgen uit de belydenis, en daar op volgende vergeeving, der zonden voortvloejen vs. 1, 2, 5 enz. (3.) Dat hy daar benevens uit veele voorbeelden geleerd had, hoe verſchillende het lot der Godvrugtigen en der Godloozen dikwils in dit leeven is vs. 6 enz. (4.) Eindelyk dat hy eene hoop voedde, dat die menigvuldige onheilen, die hem en zyn Ryk, uit hoofde zyner zonden, by herhaaling, gedrukt hadden, in 't vervolg zouden ophouden, en dus zyn Koningryk een beſtendig geluk zou genieten; zo dat de Godvrugtigen ſtoffe zouden hebben om God met een nieuw gezang te verheerlyken; als uit het ſlot van den XXXII en den geheelen volgenden Pſalm is af te neemen. — Dit alles geeft een goeden grond om te ſtellen dat David dit Lied gedicht heeft, naa 't afloopen van alle de onheilen, die hem in zyne Regeering om zyne zonden overgekomen zyn; naa dat hy verzekerd was, dat Salomon hem in 't Ryksbewind zou opvolgen, terwyl hy in den geest de gelukkige tyden zynes Volks, onder de vreedzaame regeering van zyn Zoon, voorzag. Men heeft derhalven den tyd van 't opſtellen te brengen tot Davids laatſte dagen; in welken hy zyne hoop op het beſtendige geluk zynes Ryks onder Salomon verklaarde; en hem en het Volk vermaande, zo om den HEER te vreezen en zich in deszelfs wet te oefenen, als om hem te verheerlyken door lofzeggingen, volgens 1 Chron. XXIX. Met die onderrigting aldaar voorgeſteld is dit Lied volkomen eenſtemmig; en overeenkomſtig daar mede heeft het ook ten opſchrifte, *Een onderwyſinge Davids*, dat zo veel zegt, als een geſchrift om voorzigtig en gelukkig te maaken; dienende, om Salomon en 't Volk den weg der Deugd als

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. III D. bl.* 140, 284, 467.

als dien des Geluks voor te ſtellen, en hen op te wekken; om een recht gebruik te maaken van die gelukkige tyden, die God hun wilde doen erlangen: waarom hy ook in 't 8ſte vers zegt, *Ick zal u onderwyſen ende u leeren van den wegh dien gy gaen ſult; Ick ſal raet geven, myn ooge ſal op u zyn.*

Men vindt 'er die deeze, gelyk ook het meerendeel der andere in dit Berigt gemelde Pſalmen, brengen tot de dagen des Nieuwen Testamentes; doch onze Hoogleeraar doet telkens zien, dat 'er geen onderſcheidende kenmerken van die dagen in voorkomen; dat alle de ſpreekwyzen ons in tegendeel bepaalen tot de gemelde omſtandigheden; in hoedanig een geval men niet kan denken op voorſpellingen, raakende de dagen des Nieuwen Testamentes in de Pſalmen, zo men derzelver zin regelmaatig wille ontvouwen.

Brief van GYSBERTUS VAN ROYEN, *Oud Ouderling te Utrecht, aan den Wel Eerwaarden Heere* EGB. VAN EERDE, *Predikant te Ten Bour. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg 1764. *in groot octavo 42 bladzyden.*

DE Eerwaarde *Egbertus van Eerde* heeft in zyn onlangs uitgegeeven traktaatje (*), wegens het verſchil over de vryheid der onbegenadigden tot het H. Avondmaal, het gevoelen van *Philalethes*, voorgeſteld in deszelfs *Bedenkingen over de Beloften van allerley Heil, den Bekommerden gedaan in de Voorbereidings Predicatien enz.*, eene *Dwalinge* genoemd. De Heer *van Royen*, die, in 't jaar 1760 en vervolgens, reeds merkelyke moeilykheid gehad heeft met den Eerwaarden Kerkenraad van Utrecht, over 't ſtaande houden en verdeedigen van 't gevoelen van *Philalethes* in die *Bedenkingen* (†), heeft die benaaming van *Dwalinge*, aan een gevoelen, dat zynes oordeels duidelyk betoogd is, gegeeven, niet ongemerkt konnen laaten voorbygaan. Dit heeft hem bewoogen deswegens een Brief aan den Eerwaarden *van Eerde* in openbaaren druk uit te geeven, om hem te toonen dat hy 't gevoelen van *Philalethes* niet regt begreepen heeft, en hem tevens de waarheid der ſtellinge van *Philalethes* onder 't oog te brengen. De Heer *van Royen* betoont hier in zeer te yveren voor dit gevoelen, doch ſchryft over 't algemeen gematigd; des zy die genegen zyn de verſchillende gevoelens der God-

(*) Zie boven *bl.* 14. (†) Zie *Vaderl. Letter-Oef. I D. bl.* 692. *II D. bl.* 325.

Godgeleerden over dit onderwerp na te gaan, deezen Brief met redelyk genoegen konnen leezen. Doch voor 't meerendeel der Christenen zal 't ongetwyfeld van meer nuttigheid zyn, dat ze onbevooroordeeld oplettend leezen de inſtelling van 't Avondmaal des Heeren, zo als dezelve door de Euangelisten is aangetekend, en 't geen Apoſtel Paulus met opzigt tot dit onderwerp ſchryft, 1 Cor. X. 16, 17 en XI. 20-29; wanneer ze duidelyk gewaar zullen worden, dat men wegens het Avondmaal des Heeren neteligе geſchillen in de Kerk heeft ingevoerd, die tot de eenvoudige Leer van 't Euangelie deswegens niet behooren.

De waare en gezegende Staatkunde van eenen jongen Vorst, naar aanleidinge van 1 Kon. III. 5-15 *verklaart en voorgedragen aan de Gemeente van Steenbergen, door* ALBERT DE VULDER, *Predikant te Steenbergen. Te Rotterdam by* R. Arrenberg 1764. *behalven de Opdragt* 82 *bladzyden in Quarto.*

DE Eerwaarde *de Vulder* heeft deeze Leerreden, op het verzoek der Agtbaare Magiſtraat van Steenbergen, uitgeſproken op den 8 Maart deezes jaars, ten dage der blyde verjaaringe van zyne Doorluchtige Hoogheid *Willem den V.* Erfſtadhouder, Capitein, Admiraal en Generaal van Nederland. Dezelve is naar de gewoone predikwyze in zodanige omſtandigheden geſchikt, en kan dus gevoeglyk in eene verzameling van ſoortgelyke Leerredenen geplaatst worden.

Gedachten over het Graf, door den Eerwaarden Heere ROBERT BLAIR, *Predicant te Edenburg. Uit het Engelsch vertaald. Te Hoorn, by* T. Tjallingius MDCCLXIV. *in groot octavo* 31 *bladzyden.*

EEne verzameling van gedagten over het Graf, die meerendeels in een windrigen ſtyl, op een declameerenden toon voorgeſteld zyn; en waar onder laage en ſchertzende gedagten voorkomen, die men niet verwagten zou, in beſpiegelingen daar zich de Schryver het ernſtige en verhevene ſchynt voorgeſteld te hebben.

„ Het Graf, (dus vangt hy naa eene korte vooraſſpraak „ aan,) vreezelyk ding! de Menſch gilt als gy genoemd „ wordt. Natuur verbleekt; zy ſchudt haare gewoone ſtand-

„ vas-

„ vastigheid af. „ Ô Hoe duister is uw Koningryk! hoe uit-
„ gestrekt uwe jammerlyke verwoesting! hier heerscht niets
„ dan stilte en nacht. Duistere nacht! gelyk aan den chaos,
„ toen de Zon nog in zyne Kindsheid was t'zamen gerolt,
„ en hare straalen nog niet beproefd hadt in de diepe duis-
„ ternissen. De flaauwe fakkel, flikkerende in de laagge-
„ boogene, mistige, grafkelders, (gevoerd met draadig slym
„ en beschimmelde dampen,) vergroot de afschuwelykheid,
„ en dient alleen om den nagt akeliger te maaken ". Deeze beschryving vervolgende, onder de voorstelling van 't zien van den *ongezelligen taxus*, *dien doodschen boom*! van 't hooren loeien der winden, en 't schreeuwen van den Nagtuil, dat *onaangenaam geluid*! als mede van 't beschouwen van *agtbare Ypen*, *zo dun van kruin*, *dat naauwlyks twee Kraaijen in dezelve kunnen huisvesten*, voltooit hy deeze akele vertooning, naa 't melden van de sprookjes die de Nabuuren elkanderen van naare spooken vertellen, met het afmaalen der vreeze van een Schooljongen. „ Op dit eenzame Kerkhof, (zegt
„ hy,) in het vallen van den avond, of by den glans der
„ mane, zie ik dikwils den Schooljongen met zyn speeltuig
„ in zyne hand door 't geboomte dwalen. Hy fluit luids-
„ keels om zynen moed op te houden. Hy loopt ligtelyk
„ op zyn tenen, over de lange platte grafsterken, (met mos
„ en netels begroeit,) die in eenvouwige woorden u zeg-
„ gen, wie zy bedekken. De knaap verschrikt eensklaps!
„ hy hoort of waant te hooren, iets loeijende aan zyne hie-
„ len; hy loopt uit al zyn magt; hy durft niet omzien, tot
„ dat hy, buiten adem zynde, zyne Makkers heeft inge-
„ haalt, die hem omringende, verwondert zyn over zyn ver-
„ haal van naare verschynzels, lang en schrikkelyk, die in
„ het diepste van den nagt wandelen, of hun stilhouden in
„ het openen van een nieuw Graf; en die, (vreemt te ver-
„ halen!) verdwynen by het kraeien van den Haan.

By dit voorbeeld, waar in de Schryver zich naastdenkelyk het verhevene voorstelt, zullen we een tweede voegen, waar in men boven dat, natuurlyk, niets dan 't geen ernstig is zou verwagten. Onder andere persoonen, die hy in 't Graf beschouwt, valt zyn oog mede op de volgende. „ Hier
„ in ligt ook den Redenaar, ontwapend, onmachtig, en ont-
„ eerd, gelyk eenen wiens mond gespalkt is, zo min kan hy
„ den voorbygangers zyn leet klagen. Groote meester der
„ talen: van waar deze groote verandering? Deze stomme
„ wanhoop? Waar door hangt uw hoofd zo moedeloos? Zach-
„ te overtuiging woonde op uwe lippen; en op uwe tonge

„ ver-

„ verſchool zig de nog zachter kunst van looze indringing.
„ Helaas! hoe zyn uwe kaken vermagert! die mist der ſtil-
„ zwygenheid rust als eene vermoeide wolk op uwe borst.
„ Waar is die opgehevene arm? Die krachtige *actie*? Die ſterke woorden? Die welgekeerde *Periode?* Die heldere ſtemme met alle de mindere ſieraaden der ſpreuken? Ach! ze zyn vervlogen — voor eeuwig vervlogen, als of ze niet geweest waren. Ze zyn uitgeſchrapt uit het boek der Faam? of, nog grooter hoon voor u! men huurt misſchien een uitgehongerden krabbelaar, die uwe gedachtenis *inſulteert*, terwyl hy uwe Grafzerk bezoetelt, met laffe langdradige verhaalen, of nog dromiger rymen, die door hunne ſlegtheid in ſtaat zyn, om een dood man in toorn te ontſteken, en door roode wraak zyn verbleekte wangen te verwarmen. Maar zie ik hier ook de groote meesters der Heelkunde? Helaas! deze, in ſchyn, magtige grafrovers geven zich in ſpyt hunner *Juleppen* en *Elixers* over aan het zelfde Lot. Deftige zonen van Eſculaap! waar zyn thans uwe beroemde werktuigen? waar uwe welgevulde magazynen van gezondheid? Geen berg of dal, zo verre ooit een ſchip zeilde, ontkwam ooit uwe roovende hand. Geen ſtranden, nog beeken ontvloden u. Uit ruwe planten wrongt gy de onwillig te rugkeerende kragten, en vervolgde ze in het Vuur. Geen vlieg, geen *Inſect* bleef ongeplaagd. Geen gedraaide ſlak ontvlood uw oog. Waar toe deze *Apparatus*? Deze kosten? ô Gy ſtoute behoeders voor het Graf? Zegt ons, waar zyn uwe *Recepten* en *Cordiälen*. Waar de lange lysten van *Quitantien* voor uwe genezingen? Gy zwygt ſtil! de vrypostige bedrieger kykt niet ſimpeler nog verlegener wanneer zyn bedrog ontdekt is. — Hier is den mageren vrek, die, ongelofelyken roof van buik en rug, laf hartig hunne eige *portie* ſtal. Bevryd, van een tol, die de ſchelm onwillig aan zig zelfs betaalde, legt hy nu goedkoop gehuisvest. Niet langer wordt hy gekwelt van ſchreeuwende honger, nog vervelende rekeningen, wegens hoognodige uitgiften, maar waar zyn zyne inkomſten? Ach! nu hebt gy inderdaad den Rykaart arm gemaakt! *berooft van zyne goden*! wat is hem nu nog overgebleven? ô Vervloekte goudlust! daar den dwaas om uwent wil, zyn voordeel in beide de waerelden opgeeft! dood gehongerd in deze, verdoemt in de toekomende. ô Dood! hoe yſelyk moet uwe komst niet zyn voor hun, die hunne bezittingen in rust genieten, en, ſtaatmakende op blyde vergenoeging en lange jaaren,

„ ge-

„ geheel onbereid zyn voor de toekomende Waereld! hoe
„ vliegt de wanhopige ziel in dat naare oogenblik rondsom de
„ muuren van hare brooze wooning! ze loopt naar elk portaal
„ en ſchreeuwt om hulp! dan, alles is vergeefs. Hoe begeerlyk
„ ziet ze naar alles wat zy moet verlaten, nu het hare niet lan-
„ ger! Een weinig langer — och! noch een weinig langer; och
„ mogt ze blyven om hare vlekken af te waſchen, en zich
„ tot de grote reis te bereiden! droevig gezicht! hare oogen
„ weenen bloedige traanen, elke zucht die zy ophaalt is zwan-
„ ger van elende! alle beeden zyn vruchteloos! de Vyand,
„ als een verhard moordenaar, is onverzettelyk in zyn op-
„ zet, en vervolgt haar door elke laan van 't leven. Hy
„ mist zyn ſpoor niet eens. Hy ſchuift al aan, en dwingt
„ haar eindelyk te wyken. Zy zinkt, terwyl zy vlucht, neêr
„ in een eeuwig verderf.

Wegwyzer naar het Hemelſche Vaderland. Door THOMAS VIEROOT. *Bedienaar des H. Evangelie te Wormer. Te Amſteldam by* Henrik Vieroot. 1764. *behalven het Voorwerk en 't Regiſter* 311 *bladzyden in octavo.*

DE Eerwaarde *Vieroot* ontvouwt in dit Stukje by manier van onderrigting aan twee goede Vrienden, in een ernſtig onderhoud met dezelven, 't geen hy dienſtig oordeelt veelen voor te ſtellen, om hen op te leiden tot de kennis en betragting van 't geen ter zaligheid noodig is. Naa een voorafgaand Vertoog over het geen men door 't Hemelsch Vaderland heeft te verſtaan; midsgaders eene ontvouwing van 's menſchen ongelukkigen ſtaat buiten de kennis van den regten weg tot het zelve, als mede van 't geen 'er vereiſcht wordt, om die kennis te verkrygen; zo gaat onze Schryver over om te toonen, wat 'er noodig is, om op den regten weg derwaards te komen; en hoe men met voorzigtigheid, wakkerheid, vermaak, en volſtandigheid op dien weg heeft voort te gaan. Verder leert hy, hoe men de beletſelen op dien weg heeft te boven te komen, de vyanden te myden, te wederſtaan, en zelfs te lokken, om dien met ons te bewaarheden. Hier aan hegt hy zyne onderrigtingen raakende den Leidsman dien men te verkiezen, het gezelſchap dat men met zich te neemen, en 't gedrag dat men met het zelve te houden heeft. Voorts brengt hy zynen Vrienden voor den geest de uitneemendheid van 't Hemelſche Vaderland, 't gezelſchap dat men daar vinden, de eer en waardigheid, tot welke men verheven worden, de goederen die men 'er ge-

nie-

nieten, en de tyd wanneer men 'er komen zal. Eindelyk wordt dit alles beſlooten met eene opwekkende vermaaning om naar dat Hemelſche Vaderland te tragten, zo ten opzigte van zulken, die 'er nog geheel buiten zyn, als van hun, die 'er reeds door 't geloof Burgers van zyn.

De Eerwaarde *Vieroot* heeft zich, in 't behandelen van dit onderwerp, niet voorgeſteld eene geleerde Verhandeling te ſchryven, maar zynen evenmensch een geſchrift mede te deelen, dat kan ſtrekken ter opwekkinge van een Godzalig en wandel: en overeenkomſtig hier mede is 't een zedelyk werkje, dat met ſtigting geleezen kan worden.

Geſchied en Zedekundige Beſpiegelingen, of Magazyn der jonge Heeren, door M. J. P. MILLER. *Rector der Latynſche Schoole te Halle, en Lid der Hertoglyke Maatſchappy te Helmſtad. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage by de Wed.* O. van Thol en Zoon. *Tweede Deel* 1764 *behalven de Voorreden* 578 *bladzyden in octavo.*

HEt tweede Deel van dit Werkje is van dezelfde natuur als 't eerſte, waar van wy reeds eenig berigt gegeeven hebben (*); het behelst wel geſchikte t'zamenſpraaken over verſcheidene onderwerpen, zo Philoſophiſche als Godsdienſtige, en is doormengd met de leevensbeſchryving van een jong Heer, onder 't opzigt van een verſtandig Gouverneur, midsgaders met verſcheidene zedelyke vertoogen, tot de opvoeding en een geregeld leeven betrekkelyk.

Oeffening der Wetenſchappen. Vertoond in het onderwys van een Vader aan zynen Zoon. Eerſte Deel. Te Hoorn by Jan Duyn *en* Hendrik Boldingh. 1764. *behalven de Voorreden* 359 *bladzyden in octavo.*

VOlgens het Tytelblad behelst dit Werkje *een korte Schets, van algemeene en nuttige Zaaken, welke ieder Jongeling die met Eer en roem in de Wereld zal verkeeren, hoodzakelyk voor af behoort te kennen, 't zy hy voornemens is zyne Studien voort te zetten en uit te breiden; 't zy hy, daar in ſlegts eene algemeene kundigheit begeert, die in alle dagelyke ſe geſprekken tuſſchen beſchaafde en verſtandige Lieden zyn ge-*

(*) Zie *Vaderl. Letteroef. III D. bl.* 336.

gezelschap en samenspreeking hun aangenaam en nuttig doen zyn. Het is dus geschikt om een beknopt berigt van de beschaavende weetenschappen te geeven; in gevolge waar van dit eerste deeltje gaat over den *Godsdienst*, de *Meetkunde*, de *Sterrenkunde* en de *Aardrykskunde*, zullende de overige weetenschappen vervolgens insgelyks verhandeld worden. 't Is ongetwyfeld waar, dat een Kort Begrip van alle de beschaavende Weetenschappen van zeer veel dienst is voor de jonge lieden; maar 't is niet minder zeker dat het een mensch van meer dan gemeene bekwaamheid moet weezen, die zulk een Kort Begrip, dat, aan 't oogmerk beantwoordende, volledig is en niets overtolligs behelst, zal t'zamenstellen. We konnen niet nalaaten van het goede oogmerk des Opstellers of der Opstelleren deezer *Oeffeninge* te pryzen; maar uit het inzien van dit eerste Deel vreezen we, dat de vermogens hier te kort zullen schieten; dewyl verscheidene zaaken hier in onnoodig wydloopig, en anderen, die meer opheldering zouden vereischen, al te oppervlakkig behandeld worden.

Natuurlyke Historie of Uitvoerige Beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenstel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Eerste Deels zesde Stuk. Dieren van beiderlei Leven. Te Amsterdam, by* F. Houttuin, 1764. *groot octavo*, 558 *bladz.*

„ DOor Dieren van beiderlei Leven verstaat men, ge-
„ meenlyk, zulken, die op het Land en in het Water
„ leeven. De Natuur, zegt de Schryver, heeft, inderdaad,
„ aan de meesten derzelven, deeze bekwaamheid vergund".
Evenwel maakt dit alleenlyk, wegens 't meeste deel, den hoofdnaam, en geen byzonder kenmerk van deeze Klasse uit. Van de genen, die op het Land leeven, gelyk de Schildpadden, Hagdissen en Slangen, vindt men 'er ook, voor wien het Water hun natuurlyk Element is: de genen die in 't Water leeven, gelyk de Kikvorschen, kunnen ook een geruimen tyd op 't drooge leeven: ook zyn 'er onder deezen, die zich steeds op het Land onthouden, gelyk men Water-Padden onder de Padden vindt. De Roch en andere Kraakbeenvinnige Visschen zyn, wegens de gelykheid der Kenmerken, (*) tot deeze Klasse gebragt.

„ Tot

(*) Men zie deeze Kenmerken, *Nat. Hist.* Iste St. bladz. 117. *Vaderl. Letteroef.* I. D. 2de St. bladz. 710.

Tot drie Rangen worden deeze Dieren van beiderlei Leven, door den Heer LINNÆUS betrokken; welke verdeeling wy onze Leezers, met de woorden van den Schryver zullen voorhouden, om 't gene vervolgens gezegd zal worden, te beeter te doen verſtaan. „ Van de *eerſte Rang* zyn „ ſommigen Loopende, of met vier Pooten voorzien: weshalve de Ouden hen onder de Viervoetige Dieren telden. „ Deezen hebben platte naakte Ooren, zonder uitwendige „ Lapjes; en leiden een verſchillend Leven naar hunne Geſtalte en aart. De Schildpadden zyn met een Schild geharnast, de Draaken vliegen, de Haagdiſſen vlugten ſnellyk „ te voet, en de Kikvorſchen ſpringen op het Land of verbergen zich in 't Water. Deezen zyn altemaal niet van „ Venyn ontbloot: gelyk de Pad, Salamander, Gekko.

„ *Tweede Rang.* Sommigen zyn Kruipende, of zonder „ Pooten, die men gemeenlyk Slangen of Adders noemt. „ Deezen worden van de Viſchen afgeſcheiden door Longen, geketende Eijeren, een dubbele knypende Schaft; „ om korttegaan, zy hebben zulk een verwandſchap met de „ Haagdiſſen, als die met de Kikvorſchen, welke naauwlyks „ paalen toelaat. Deezen zonder Ooren of Gehoor, kaal „ en van alle Leden ontbloot, heeft de Natuur met wapenen voorzien, als een ſoort van Pylen, naar Tanden gelykende, buiten aan de Bovenkaak geplaatst, kunnende, „ naar welgevallen van het Dier, uitgelaaten en weder ingehaald worden. Alle deeze Kruipende Dieren, ondertuſſchen, zyn niet Venynig óf op zulke wyze gewapend, „ maar naauwlyks het tiende deel.

„ *Derde Rang.* De Zwemmende gevinde Waterdieren, „ (die men anders Kraakbeenvinnige Viſchen noemt) zyn „ tot deeze Klaſſe gebragt, wegens het verſchil hunner „ Longen met de Kieuwen der Viſchen; terwyl zy ook een „ dubbele Schaft hebben, de Beenderen kraakbeenig, geketende Eijeren en een leelyke Huid. Ook zynze alle „ niet van Venyn ontbloot, gelyk blykt uit de Pylſtaart en „ Krampvisch".

Met de Kenmerken der byzondere geſlachten, ſoorten en verſcheidenheden, zullen wy ons niet ophouden, maar eenige zeldzaamheden, welken ons aanmerkenswaardig zyn voorgekomen, in de groote verſcheidenheid van dit gedeelte van het Ryk der Dieren, onze Leezers onder 't Oog brengen; en door hun een begrip van het Werk te geeven, te gelyk met een gedeelte van deszelfs inhoud tragten te vermaaken. Van de *Zee-Schildpadden*, zegt de Auteur, dat

ze

ze menigvuldig voorkoomen aan Kusten en Stranden van den Oceaan, tusſchen de Keerkringen, doch meest op onbewoonde Eilanden. Van deezen worden ſommigen zo groot, dat, volgens 't verhaal van ELIANUS, op het Eiland Tabropana, de daken der Huizen van derzelver Schulpen of Schilden gemaakt waren. Sommige ſpreeken van Schildpadden, in de Indiſche Zee, zo groot, dat wel veertien man, te gelyk, op éene Schulp konden ſtaan. Op Rodriguez zegt men, Schildpadden gezien te hebben van vyfhonderd ponden zwaar. Een van dergelyk gewigt, werdt in 't jaar 1707, in de Wyker Meir gevangen, zynde zes Voeten lang. Zyn Spyze beſtondt in kleine Vischjes en Garnaalen. Voor Rochelle werdt in 't jaar 1754 een gevangen, en in de Abdy van Louvaux gebragt. De Kop woeg 29, en ieder Poot of Zwemvin 52 Ponden. Men hadt, uit den zelven, omtrent honderd Ponden Vet gekreegen, 't welk geſmolten zynde en weder geſtold, de lyvigheid hadt van Boter en zeer wel ſmaakte. Het Vleesch geleek naar Kalfsvleesch, doch rook ſterk naar Moskeljaat.

Men vangt deeze Schildpadden, met dezelven waar te neemen op het Strand, op welk deeze Dieren koomen om Eijeren te leggen; men maakt, des nagts, tusſchen dezelven en de Zee te koomen, en keertze dan met de handen, of met ſtokken, 't onderſte boven; waar toe echter dikwils één man, wegens de gemelde zwaarte niet in ſtaat is. Op den Rug liggende kan deeze Schildpad, wegens de platheid van haare Schulp, zich niet wederomkeeren. Men vangtze ook door het ſchieten met een Harpoen, als men het om de gelykheid wel mag noemen. En eindelyk met Netten, gemaakt van dik touw of Boombast, met Maazen van agt of negen Duimen in 't vierkant. Ook wordenze gevangen in de Paar-tyd. De Paaring geſchiedt op de oppervlakte der Zee, wanneer zy ligt te ontdekken zyn. Twee of drie Mann' begeeven zich dan in een Kanoo, en by het Paar gekoomen, werpen zy den eenen een ſtrik om den Hals of om een Poot, of grypenze met de hand, zoze niet groot zyn.

De Zee-Schildpad koomt uit Zee, om haare Eijeren te leggen in het drooge Zand. Hier in maakt zy, met de Pooten of Vinnen, een groote Kuil, van wel twee of drie Voeten diep, en de Eijeren daar in gelegd hebbende, dekt zy dezelven toe met Zand, en keert te rug naar de Zee. De grootſten van deeze Schidpadden leggen bynа twee honderd Eijeren, in minder dan twee uuren tyds. Ten einde van zes weeken doet de warmte van de Zon dezelven uitkoomen;

en binnen een uur tyds zyn alle de Jongen uit het Zand geworſteld, die dan terſtond naar Zee loopen, en veel raſſer dan wanneer zy volwaſſen zyn. Zy hebben naauwlyks de grootte van Hoenderpullen, wanneer die uit den Dop koomen. Een groot getal derzelven wordt vernield door de Fregatten, Gekken en andere Zee-Vogelen, die 'er in de Boomen op zitten loeren.

Deeze Schildpadden aazen op Groente of Zee-Mos, welken 'er op den grond van de Zee, langs veele der Weſtindiſche Eilanden zyn; daar ſlegts een diepte is van eenige Vademen. De Reizigers verhaalen, dat men, met ſtille Zee en helder Weer, deeze Dieren, op die groene plekken, in menigte kan zien loopen. Gegeeten hebbende, koomen zy naar den mond der Rivieren, om het zoete Water te zoeken, alwaar zy Adem ſcheppen, keerende vervolgens weer te rug naar de Diepte. Niet eetende, hebben zy, doorgaans, den Kop, of zelfs het ganſche Schild boven Water; doch eenigen Vyand verneemende, duiken zy ſchielyk weg.

Van de Rivier-Schildpad wordt aangemerkt, dat als 'er de Kop wordt afgeſneden, die Kop nog eenigen tyd blyft leeven, de Oogleden opent en ſluit, ja, indien men 'er, met de Hand, digt by koomt, in dezelve byt. Men zegt, dat ſommigen tot tagtig jaaren leeven, en lang zonder Ademhaling konnen zyn.

De groote Land-Schildpad wordt beſchreeven als een zeer leelyk en afſchuwlyk Dier, gelykende door zynen Kop naar een Slang, en door zyne Pooten naar een Haagdis. Het heeft geene Oogleden of Oorgat; geene Tanden in een van beide Kaaken, welken, niettemin zo ſcherpſnydende zyn als een Mes.

Onder het Geſlagt der Haagdisſen wordt de *Krokodil*, als het grootſte van deeze Dieren beſchreeven. De Krokodillen worden gezegd te zyn in alle de Waereldsdeelen, buiten Europa, in dat gedeelte, 't welk onder de heete Lugtſtreek gelegen is. Meest onthouden zy zich op groote Rivieren. Zy zyn verſchriklyk, om dat zy zelfs Menſchen verſlinden; hoewel niet allen even boos zyn. Ook zyn zy in eenige Gewesten grooter dan in anderen. In Afrika en Aſie, zegt men, worden 'er gevonden van over de dertig Voeten lang; doch weinigen ſchynen maar zo groot te zyn.

Dit verbaazend Schepzel koomt echter zeer klein ter weereld. Zyn oorſprong is uit een Ey, van grootte omtrent als een Ganze-Ey, doch zeer langwerpig. 't Getal der Eijeren, welken de Krokodil, t'eener broed, legt, is, volgens ſommi-

tigen twintig of dertig; volgens anderen vyftig of zestig, en, naar 't zeggen van LINNÆUS, honderd. Het Dier begraaftze, even als de Schildpadden in het Zand, en laatze uitbroeden door de Zonne-ſchyn. De Moer lokt de uitgekoomen jongen op haaren Rug en brengtze naar 't Water; die 'er afvallen, worden van de Vaar en Moer opgegeeten. De leeftyd der Krokodillen is, van de Ouden, geſteld zestig jaaren te wezen.

De uitwendige vertooning van een Krokodil wordt op dusdanig eene wyze beſchreeven. Zyne kleur is donker bruin; de gaaping van den Bek zo wyd, dat dezelve van het eene oor tot het ander ſtrekke. In den Bek zyn drie of vier ryen Tanden, van verſchillende gedaante en grootte, maar alle puntig en ſcherp. De Beenen zyn kort, en aan 't end gewapend met lange, kromme, puntige Klaauwen, met welken hy zyne prooy aanvat en verſcheurt. Zyne Huid is hard en dik, met Schubben, (van anderen Schilden genoemd) gedekt, en overal met een groote menigte uitſteekende punten, als zo veele Nagelen. Verſcheide deelen van zyn Lichaam, gelyk de Kop, Rug en Staart, zyn, door hardheid, ondoordringbaar voor een Mosketkogel: maar onder aan den Buik en een gedeelte van de Keel, kan menze kwetzen, wyl ze daar niet zulk een bekleedzel van Schubben hebben. Zonderling is het, dat de Krokodil geen Drek van achteren uitwerpt, maar door den Keel; gelyk door berigt der genen, die aan den Nyl, boven Kairo, woonen, en dit Dier daaglyks, op het Land, zich hier van zien ontlasten, als ook uit de naauwheid der Darmen; gezegd wordt blykbaar te zyn.

Hoe affchuwlyk dit Dier zy, worden echter deszelfs Eijeren, en ook het Vleesch, van Negers en Indiaanen, tot ſpyze gebruikt.

De *Chamæleon*, om zyne verandering van Kleur, van veelen, als een Zinnebeeld van Vleijery of geveinsdheid, aangemerkt, behoort mede onder de Haagdisſen. Ten opzichte van de Kleurverandering, wordt van veelen gezegd; dat men het Diertje een kleed of iet anders voorhoudende, het zelve de kleur aanneemt van zodanig een Voorwerp als het ziet. Doch de Heer HASSELQUIST merkt hier op aan, dat Hy met dit te beproeven, niets zulks heeft ondervonden; en meent; dat al wat men van deeze Kleurverandering verhaalt, alleen hier in beſtaat, dat de *Chamæleon*, in zekere omſtandigheden, zyn zwartagtige kleur, welke hem natuurlyk is, in een geele verandere, ſomtyds donkerer, ſomtyds helderer of bleeker. En de gemelde omſtandigheden zyn voornam-

lyk twee; naamlyk, wanneer het Diertje in de Zonneſchyn gezet, of toornig gemaakt wordt. Deeze verandering van Kleur houdt de gemelde Schryver voor een Geelzugt, om dat de Gal, in 't vleesch verſpreid zynde, wegens de doorſchynendheid van de Huid ſterk doorblinkt.

Het leeft niet van den Wind, gelyk, in 't gemeen geloofd wordt, maar van Vliegen, Vlinders en andere Inſecten, hoedanige HASSELQUIST, by de Ontleding van ſommigen, in de Maag vondt.

De geſtalte aangaande; het Lyf van deeze Dieren, is, op zyde, platagtig, met een ſcherpe Rug, niet met Schubben, maar met Knobbels gedekt; de Kop van boven plat, doch ſomtyds ook gekield; de Oogen, welker Appels goudkleurig glinſteren, zyn met een dik Vlies gedekt, 't welk de plaats bekleedt van Oogleden, maakende een langwerpige Spleet. De Pooten zyn vyf vingerig, doch zodanig, dat drie en twee van deeze Vingeren in een gemeen Vlies, als in een Scheede, beſloten zyn. Hier door zyn zy bekwaamer, om by ſteenen en boomen op te klauteren, dan tot loopen op een vlakken Grond. In 't klimmen worden zy veel door hunnen Staart geholpen, welken zy om de takjes krullen.

Van den *Salamander* heeft men geen minder Wonderen verteld, dan de Kleurverandering van de Chamæleon; dat hy, naamlyk, in 't Vuur kon leeven en onverbrandbaar ware. Maar de Schryver geeft hier over de waarneemingen van MAUPERTUIS. „ De Salamander ", zegt Hy, „ heeft „ ſomwylen, de Huid droog als een Haagdis, doch, gemeenlyk, is dezelve overtoogen met een ſoort van Daauw, „ welke hem, op 't aanraaken, als gevernist maakt; en, in „ een oogenblik, gaat hy over uit den eenen ſtaat in den anderen. Een nog zonderlinger eigenſchap is, dat hy, onder „ de Huid, een ſoort van melkagtig Vogt heeft, 't welk „ taamlyk ver heen ſpringt, wanneer het Dier gedrukt „ wordt, door een menigte van kleine Gaatjes, waar van „ veele, op het Gezicht, zeer kenbaar zyn, zonder hulp „ van een Vergrootglas; voor al de genen, welken in de „ Teepels uitkoomen. Schoon het eerſte Vogt geene kleur „ heeft, en niet anders dan een doorſchynend Vernis vertoont, kon het nogtans wel het zelfde zyn als dit melkagtige, in zeer kleine druppeltjes, en by uitſtek dun verſpreid, over het Lyf van den Salamander. Het gelykt zeer „ naar het melkagtig Sap, welk ſommige Planten, gelyk de „ Wolfsmelk (*Tithymalus*) uitgeeven, als menze kwetst:

„ het

„ het is ongemeen ſcherp en ſamentrekkend. Ook geeft het
„ Dier, verpletterd of gedrukt zynde, een zonderling kwaa-
„ den Reuk". Aangaande de onverbrandbaarheid, nu, melt
gemelde Heer het volgende. „ Ik wierp 'er veelen in 't
„ Vuur, waar de meesten, op 't oogenblik ſtierven, doch
„ eenigen, half verbrand, uitkroopen. Echter gebeurt in
„ deezen iet zonderlings. Naauwlyks is de Salamander op
„ 't Vuur, of hy ſchynt geheel bedekt met druppelen van
„ die Melk, waar wy van geſproken hebben; welke aan alle
„ zyden, doch meest op den Kop en by de Teepels uitdringt,
„ en aanſtonds verhardende, ſomtyds de figuur van Paarlen
„ aanneemt. Daar is eenige waarſchynlykheid, dat die zon-
„ derlinge uitvloeijing gelegenheid tot de Fabel heeft ge-
„ geeven. Hoewel het Vogt niet zo veel ware, om het
„ minſte Vuur te kunnen uitdooven; zou men echter mo-
„ gen vermoeden, of 'er, in andere Landen, ook zyn ge-
„ weest, die dit Vogt overvloediger uitwierpen". Onze
Schryver voegt hier by het Berigt, door de Koninglyke So-
cieteit van Londen gemeen gemaakt. „ Een Salamander,
„ uit de Indiën gebragt, te Rome, door den Ridder COR-
„ VINI, in het Vuur geworpen zynde, zwol aanſtonds op,
„ en braakte een groot deel dikke lymige ſtoffe uit, waar-
„ door de Koolen werden uitgedoofd. Als men die weder
„ hadt doen glimmen, en 'er den Salamander opwierp,
„ bluschte die het Vuur wederom; en, op deeze wyze, be-
„ ſchutte hy zich zelve voor de Hitte, twee uuren lang;
„ leevende nog negen Maanden daarna".

Van den *Schinck* (*Scincus marinus*) wordt hier het volgende, uit de Reizen van HASSELQUIST, aangeteekend. „ De
„ *Scincus marinus*", zegt Hy, „ een Medikament, welk in
„ Europa ſterk gebruikt, doch weinig gekend wordt, is een
„ Haagdis, welke men in Egipte, aan de oevers van den Nyl,
„ in 't Land zelf, en ook wel in de huizen ontmoet. Het
„ overvloedigst, echter, koomt dezelve voor in de Geberg-
„ ten, tuſschen Arabie en Egipte; alwaar zy, van de Boe-
„ ren, in menigte gevangen en gedroogd zynde, aan de Ve-
„ netiaanen en Genueezen verkogt wordt; die ze veelal tot
„ Poeijer maaken, eer zyze in Europa verzenden. De Egip-
„ tenaars zyn bevreesd voor dit Dier, en daarom vindt men
„ maar weinigen, die hun werk maaken van dien Vangst".
De Geſtalte wordt, volgens den gemelden Heer dus opge-
geeven. „ Het Dier is ruim een halven Voet lang, zeer
„ kort van Staart, in 't midden van het Lyf omtrent twee
„ Duimen dik; over 't geheel met gladde, dunne Schubben,

„ die als een Leijen Dak over elkander heen liggen, en het
„ Dier dus, zeer zichtbaar, geſchubd maaken. De Kleur was
„ aan den Kop uit den Zeegroenen geelagtig, op den Rug,
„ tot aan het midden der Buikzyden, met zwart en helder
„ grys, beurtlings gebandeerd; van onderen, en de Pooten
„ witagtig. Deezen zyn, aan 't end der Klaauwen, met uit-
„ ſteekende Schubbetjes gezoomd, en eenigermaate gelobd;
„ doch niet zo duidlyk als in de Gekko; hebbende aan 't
„ end een klein kaal plekje, 't welk voor Nagel dient. Het
„ Lyf is langwerpig rol-rond, en de Hals kan 'er naauwlyks
„ van onderſcheiden worden, zynde byna zo dik als de
„ Kop, die kleine Oogen, taamlyk wyde Neusgaten en den
„ Snoet niet zeer ſtomp heeft ".

In het Hoofdſtuk van de *Kikvorſchen*, waar onder ook de Padden behooren, vinden wy veel aanmerklyke en weetenswaardige zaaken. Wy kunnen niet van alles ſpreeken; maar zullen hier uit kiezen de Voortteeling of eigenlyk de Verandering der Jongen, welke zy met de Kikvorſchen gemeen hebben. Deeze wordt, uit het Werk van den Heer ROESEL, opgegeeven. „ Het Schot der Padden wordt, in 't Voor-
„ jaar, even als dat der Kikvorſchen, gemeenlyk in ſtaande
„ Wateren, by de Wallen, aan Riet, Gras of andere Plan-
„ ten, kleevende gevonden. De Eijertjes zyn, in weinige
„ dagen, langwerpig, en ſcheiden zich, binnen een week,
„ uit het Slym, doch verzamelen zich niettemin; gelyk
„ men ze dus, by hoopen of trosjes, vindt hangen aan de
„ Waterplanten. In deeze geſtalte, wanneer men 'er een
„ Staart, Lyf, Kop en Ogen aan onderſcheiden kan, zynze
„ omtrent zes dagen oud, en kunnen, met recht *Padde-*
„ *Poppes* genoemd worden. Zeer kort daarna openbaaren
„ zich, aan de zyden van den Kop, zekere byhangzels als
„ Franje, welken echter haast verdwynen. Na nog tien da-
„ gen verloops waren zy dezelven geheel kwyt, en vertoon-
„ den zich als de Vorſchen-Poppen, zynde de Kop, met het
„ Lyf, in een wit blaasje vervat, en de Bek reeds zichtbaar.
„ Omtrent eene Maand oud zynde, hadden zy een Vin, van
„ 't voorſte des Kops tot aan het end van den Staart, langs
„ het Lyf uitgeſtrekt, en evenaarden in grootte, reeds het
„ jong van den groenen Water-Kikvorſch, als de Pooten
„ op 't uitkoomen ſtaan. Men moest haar meer Kroos en
„ andere Waterplanten tot voedzel geeven, welken zy gree-
„ tig nuttigden, leevende niet langer in gezelſchap, maar
„ elk op zich zelve. Zes weeken oud zynde warenze zeer
„ gelykende naar een Vischje, anderhalve Duim lang, van

„ on-

„ onderen met een byhangzel, 't welk voor een Aarsdarm
„ ſcheen te verſtrekken, altoos met Drek gevuld. Ook had-
„ den zy achter den Kop, waar de Kieuwen der Viſchen
„ zyn, een wit blaasje, doch aan de ſlinker zyde alleen, 't
„ welk met de Pop, in grootte toenam. De Heer ROESEL
„ veranderde toen hun voedzel, en gaf 'er zo wel Slaa als
„ Koolsbladen aan, welken zy zeer greetig aten. De kleur
„ was, van zwart, thans geheel in groenagtig glimmende
„ veranderd, met eenig rood en geel; zynde de Buik zo
„ doorſchynende, dat men 'er de Darmen, duidlyk, door
„ heen kon zien, terwyl zy in 't Water zwommen.

„ De Padde-Poppen, die zich zo lang bedaard gehouden
„ hadden, werden toen ſchuw en ſchrikagtig; begeevende zig
„ zo dra zy beweging of flikkering vernamen, in de nabuur-
„ ſchap van het Glas, naar den grond. Niettegenſtaande
„ zy toen reeds de langte van twee Duimen en de dikte van
„ een half Duim hadden, openbaarde zich niets van de Poo-
„ ten, voor den 20 *July*, dat is, omtrent tien weeken, na
„ dat het Schot was geworpen. Men zag toen daar van het
„ eerſte beginſel. Het gedagte blaasje aan de ſlinker zyde,
„ hadt van achteren eene opening, door welke, onze Waar-
„ neemer, naderhand, het troebele Water, welk van de
„ Poppen, door den Neuze en Mond was ingenomen, we-
„ der zag uitwerpen; waar uit Hy beſloot, dat zy een der-
„ gelyk geſtel als de Viſchen hadden.

„ Deeze Poppen dus grooter wordende verſlonden zeer
„ veel voedzel, en kraagden, met zo veel ſmaak, de Kool-
„ en Slaabladen, dat men het gekraak daar van, wel zes of
„ zeven Schreeden ver, kon hooren. Op den 10 *July*, dat
„ is, omtrent drie Maanden na hunne Geboorte, waren zy,
„ in de geſtalte van een Vischje, op 't grootst. De Vuil-
„ ligheid hing toen niet meer uit den Darm, als te voren;
„ ook was het blaasje en deszelfs zo zichtbaare opening
„ weg, maar in plaats van dien vertoonde zich een knob-
„ beltje, zo wel aan de regter als aan de ſlinker zyde, waar
„ uit de voorpooten ſcheenen te zullen voortkoomen. De
„ Achterpooten waren reeds in volkomenheid zichtbaar,
„ zelfs met het Vlies welk de Vingeren ſamenvoegt. Het
„ duurde tot den 20 *July*, eer het Vischje ook de Voorpoo-
„ ten kreeg. De regter Poot kwam eenige uuren laater uit
„ dan de ſlinker: het konze beiden weder inttekken en ge-
„ heel verbergen. De Staart ondertuſſchen, werdt ſchraal-
„ der, en het Dier begon, langs hoe meer, naar een Pad
„ te gelyken; maakende, door opſperring van de Kaaken
„ zyn eigen bek wyd.

„ De Staart deezer Padden-jongen nam, zeer ſchielyk,
„ in langte af, en veelen hadden, in twee dagen, niet meer
„ daar van, dan een klein Stompje. Midlerwyl poogden zy,
„ met alle macht, uit het Water, waar in zy tot dus verre, als
„ in eene Gevangenisſe, geleefd hadden, te koomen, en
„ haare woonplaats te zoeken in een ander Element. De
„ genen, die daar niet toe konden geraaken, ſtierven; an-
„ deren welken ROESEL in Glaazen met Aarde plaatſte, daar
„ een Gras-Zoodje oplag, waren zeer tierig, en verborgen
„ zich onder dat Zoodje. In 't kort raakten zy den Staart ge-
„ heel kwyt, en hadden hoewel kleiner, de volkomene ge-
„ ſtalte, en byna de kleur van de Water-Padden, waar van
„ zy geſprooten waren. Het zonderlingſte, welk zich in
„ haar voordeedt, was, dat zy thans ook niet meer Slaa- of
„ Koolbladen wilden eeten, maar zeer greetig waren naar
„ Wormtjes, Vliegen en andere Inſecten, welken men haar
„ voorwierp ".

De Voortteeling en verandering der Kikvorſchen is na genoeg gelyk met die der Padden, waar van menze, in 't eerst naauwlyks onderſcheiden kan.

Na de algemeene eigenſchappen der Slangen, volgt eene beſchryving van de Ratelſlangen, welken in de beide Indiën voorkoomen. Zy hebben den naam van den Ratel, welken zy aan 't end van den Staart hebben, ſomtyds wel uit veertig Bellen of Ledetjes beſtaande. Eenigen verbeelden zich, dat zy uit vreeze, anderen, dat zy uit gramſchap, met den Staart klepperen of ratelen. De ſtank van dit Dier, als men het toornig maakt wordt gezegd zo groot te zyn, dat Paarden en Rundvee, als zy beneden Winds zyn, daar voor vlugten, ſchoon zy het hooren noch zien; maar boven Winds zynde, kan men 'er niets van beſpeuren. De Ratelſlang heeft dit byzonder, dat hy gemeenlyk den Mensch geen nadeel doet, indien hy niet gedwongen zy, zich te verdedigen. De beet van deeze Slang is gevaarlyk en dikwils doodlyk. Het Vee, gelyk Koeijen, Paarden enz. beſterft het dikwils oogenblikkelyk; de Honden houden het gemeenlyk langer uit. Omtrent den mensch is de Beet ſomtyds minder, ſomtyds meer gevaarlyk; en ze is ſomtyds doodlyk voor den Ratelſlang zelve als hy, in toorne, zyn eige Lichaam byt.

Het beste Behoedmiddel, welk de Natuur den Ingezetenen van Amerika, tegen deeze gevaarlyke vyanden verleend heeft, zyn de Varkens. Zo dra de Slang een Varken ziet, begeeft hy zich op de vlugt. De Zwynen zyn zo greetig

naar

naar de Ratelſlangen, dat zy dezelven aan de reuk weeten opteſpooren; en zo dra zy 'er een zien, de Borſtels over end zettende den zelven naderen, en eindelyk toehappen. Een Slang in den Bek gekreegen hebbende, ſlingeren zy denzelven ſterk, en vreeten hem op; doch zonder den Kop aan te roeren. Ook wordt zyn Vleesch van ſommige Wilden, zo tot Levensonderhoud, als tot een Geneesmiddel gegeeten: doch dan moet de Slang plotslyk doodgeſlagen zyn, zonder hem veel te tergen of te plaagen; dewyl hy anders, van toornigheid, zich zelf byten, en zyn Vleesch kan vergiftigen.

Tot de Zwemmende Dieren overgaande, maakt de Schryver gewag van de *Krampvisch* (*Torpedo*) onder de Rochen behoorende. *Roch* die geheel effen is, wordt hy genoemd. Berugt is dit Dier, wegens de zonderlinge eigenſchap van eene verdooving van gevoel of Kramp te verwekken, in de Leden van een Mensch die het zelve aanraakt. Doch niet alle aanraaking ſchynt, volgens den Heer TEMPLEMAN, hier aangehaald, maar alleen als het Dier getergd of toornig is gemaakt, van zulk eene uitwerking te zyn. De arm waar aan gemelde Heer den ſlag kreeg, werd eensklaps verdoofd, van de hand tot aan de Schouder, en zyn Hoofd zelf bedwelmd: waar op een zwaare Pyn volgde, die hem buiten ſtaat ſtelde, om zynen Arm, of zelfs zyne Hand te beweegen; zo dat Hy als beroerd ſcheen. Hy vergelykt de aandoening by die van een Mensch, welke een ſtoot krygt tegen den Elleboog; en de Pyn was zeer hevig, doch verdween in weinige oogenblikken.

De Menigte, Verſcheidenheid en verwonderenswaardige eigenſchappen deezer Dieren, van beiderlei Leeven, hebben ons dus verre met vermaak beezig gehouden. Doch ons beſtek noopt ons te eindigen. Wy gelooven, dat dit Stuk der Natuurlyke Historie, met geen minder genoegen dan de voorgaande zal geleezen worden. De Uitgeever doet zeer zyn best, om dezelve aangenaam te maaken, en ontziet zich geene moeite om de duisterheden, welken nog over ſommige Dieren geſpreid zyn, door de nieuwſte en naauwkeurigſte Berigten, zo veel mooglyk, te doen verdwynen.

„ Tentyzer. Als een kogel of eenig ander lichaam digt by
„ de opening gezeeten is, of met den vinger gevoeld kan
„ worden onder de Huid te liggen: moet men, in het eerſte
„ geval, terſtond, zulk een vreemd lichaam wegneemen: en
„ in het tweede, eene inſnyding 'er op maaken, en het uit-
„ haalen. Maar, als het diep ligt, en volſtrekt buiten het
„ bereik van den vinger, heb ik nooit van my konnen ver-
„ krygen, om een lange Tang te gebruiken. Ik heb veele
„ voorbeelden gezien, dat kogels, langen tyd, zonder on-
„ gemak, in 't lichaam, gedraagen zyn, tot dat zy, zich zel-
„ ven, eindelyk, een uitweg baanden tegen de oppervlakte
„ van het lichaam, en gemaklyk uitgetrokken wierden. Als de
„ wond veroorzaakt is door een Musket- of Pistool ſchoot,
„ en by gevolg klein is, moetze, noodzaaklyk, zonder uit-
„ ſtel, vergroot worden. Maar in wonden, naby een Ge-
„ wrigt, of in zeer vliezige of peezige Deelen, meene ik,
„ dat het Mes en de Tang, met beſchroomdheid, moeten
„ gebruikt worden; en geen meerder opening gemaakt, dan
„ onvermydlyk nodig is, tot ontlasting van het gene 'er in
„ opgehouden wordt. Wonden in de Gewrigten zyn altyd
„ gevaarlyk, zonder onderſcheid, uit wat oorzaak, 't zy
„ door een kogel of een ſnydend werktuig: en vliezige of
„ peezige Deelen zullen, zekerlyk, aandoening lyden door
„ aan zo merklyke indrukzels van de Lugt bloot geſteld te
„ worden. Ik zou verſcheiden voorbeelden konnen bybren-
„ gen van kogels door het weefzel der Spieren doorgegaan,
„ waar van de wonden, met weinig moeite geneezen wer-
„ den. En ik heb wonden van de Herſenpan gezien door
„ een breed zwaard (waar beide Tafels waren doorgeſnee-
„ den, en een groot ſtuk was verlooren) welken verſchei-
„ den uuren bloedens goed gedaan hadt, en zonder gevolg,
„ of zelden, ten minſte, van eenig koortzig toeval, 't welk
„ ik toeſchryve aan het groot verlies van bloed, ten eerſte,
„ na de ontfange kwetzing, geneezen werden.

„ Indien een kogel, door een gedeelte van het lichaam,
„ geheel doorgegaan is, moeten beide openingen vergroot
„ worden (als het deel zulks veilig toelaat), en byzondere
„ zorg gedraagen, beide openingen te behouden; vooral die
„ welke op de laagſte plaatſe is. Men moet geene Steekwie-
„ ken gebruiken, waar men ze eenigzins vermyden kan: en
„ in 't algemeen, verkieze ik een ligt en gemaklyk Verband,
„ met een geringe en matige zwagtel, maar even voldoen-
„ de, om alles op zyn plaatze te houden. Dunne Flenel is
„ best; als men ze kan krygen. Als de gewonde niet veel

„ bloeds

„ bloeds verlooren heeft, is het nuttig, terſtond, eene Ader
„ te openen, en een merklyke maate bloeds uit den Arm te
„ laaten; en dit te herhaalen naar vereisch van de omſtan-
„ digheden, op den tweeden, en zelfs op den derden dag.
„ Deeze tydlyke voorzorg zal veel Pyn, en de Ontſteeking
„ voorkoomen, de Dragt bevorderen, en veel doen tot wee-
„ ring van eene reeks van toevallen; welke, anders, de
„ Geneezing vertraagen, den Lyder veel ongemak aan-
„ doen, en niet dan al te dikwils, deszelfs leven in gevaar
„ brengen.

„ In de eerſte twaalf dagen zal het best zyn, een koele Le-
„ venswyze te beveelen; zo wel met opzicht op de Genees-
„ middelen, welken gegeeven worden, als het gene tot
„ voedzel wordt gebruikt: en in omſtandigheden van deeze
„ natuur is het nodig, een open Lyf te houden; men moet
„ maaken dat 'er daaglyks eene Stoelgang zy, door een
„ verzagtend Klisteer, of een Buikopenend middel in te
„ geeven.

„ Het opleggen van heete en geestryke middelen, vinde ik,
„ in deeze gevallen, zeer nadeelig, en ze konnen van een
„ gewond deel geheel niet verdraagen worden. Laat het
„ eerſte Verband beſtaan uit Plukſel, droog, of met een wei-
„ nig olie bevogtigd, en een ſlap Windzel; het volgende
„ uit een warm gemaakt Dragtmiddel, en daar overheen een
„ Pap van brood in melk gekookt, met wat olie gemengd,
„ om ze vogtig te houden; en als 'er veel ſpanning en de
„ wond groot is, eene Stooving. En zo moet men voortgaan,
„ tot dat de kwetzing zuiver zy; dan moet ze naar de Konst
„ geneezen worden. Deeze handelwyze verwekt, door-
„ gaans, een beſtendige en gemaklyke Doorwaasſeming, be-
„ vordert de Etterdragt, en voorkoomt alle aanleiding tot
„ Ontſteeking. Ik laat het Plukſel met olie bevogtigen, om
„ het gemak welk dit geeft aan een gekneusde wonde, in
„ vergelyking van iet, 't welk inzuigend of opdroogend is;
„ 't welk in plaats van vryheid te geeven, ter ontlasting van
„ de dunne bloedige ſtoffe, en dus de Ontſteeking te wee-
„ ren door ontlasting van het Deel, zeer ligt, de mondjes
„ der kleine Vaten zal verſtoppen; en de Natuur beletten
„ zich te ontdoen van dat bezwaarende, 't welk zy zich op
„ alle wyze poogt kwyt te maaken.

„ Wanneer eene Ontſteeking in een Deel ontſtaat, uit
„ een kogel of ander vreemd lichaam, 't welk, in het begin,
„ met meer veiligheid hadt konnen uitgehaald worden;
„ moet men alle pooging, om zulk een vreemd lichaam uit

„ te

„ tehaalen; aan een kant zetten; tot dat de zwelling bedaa-
„ re, en de Ontſteeking, voor het grootſte gedeelte gewee-
„ ken zy, ten ware de kogel, of eenig ander vreemd lichaam,
„ niet ver van de opening zyn afgeleegen; en men zich kan
„ verzeekeren, het zonder eenig merklyk ongemak van den
„ Lyder te zullen konnen wegneemen.

„ Als de wond van zulk een wanhoopige geſteldheid is,
„ datze de Afzetting van het Deel vereischt; (gelyk het ge-
„ val dikwils is, als eenig voornaam Gewrigt gekwetst is)
„ zou het zeekerlyk nuttig zyn als de Operatie aanſtonds,
„ zelfs op het Slagveld, kon geſchieden: op dat, door het
„ uitſtel, eene Ontſteeking, welke zelden nalaat te ontſtaan,
„ niet oorzaak geeve tot ſtremming van een werk, 't welk
„ geduurende zulk een nadeelige omſtandigheid, niet kan
„ ondernomen worden. Het verzuim van dit gunſtig tyd-
„ gewrigt, van een been af te zetten, brengt den Lyder
„ dikwils, tot zulk een ſtaat van zwakheid, en het bloed en
„ de ſappen tot zulk eene veraarting, dat de Operatie, dan
„ gedaan, indien niet vrugteloos, ten minſte, zeer twyfel-
„ agtig worde. Ja in wonden, waar geene Afzetting ver-
„ eischt wordt, is het insgelyks noodzaaklyk; het nodige
„ voor dezelven niet uit te ſtellen; om dat de Deelen, te
„ lang aan de lugt blootgeſteld zynde geweest, ligt gevaarly-
„ ke toevallen verwekken. Wonden, naby een aanmerklyke
„ Slagader, zullen zeer ligt, wederom bloeden, op eenige
„ beweeging, of de wederkeering van een vryen omloop van
„ bloed, in het Deel, welke in 't eerst geſtuit was, door het
„ geweld van de kwetzing: en dit is byna altyd het geval, als
„ de korst begint te ſcheiden. Hierom moet iemant, noit,
„ dezelve met geweld willen losmaaken, maar met geduld
„ wagten, tot dat 'er een volmaakte ſcheiding van de korst
„ geſchiede; ook in geenen deele verſchrikt weezen, als
„ zich eenige Slagaderen openen; want de gemeene onder-
„ vinding leert, dat zulks byna onvermydlyk is. De Lyder
„ waarſchouwt wel dikwils wat by voelt aankoomen, door
„ te klaagen over zwaarte en volheid in de beenen, welken
„ doorgaans met eenige meerdere of mindere klopping ver-
„ zeld gaan; een onfeilbaar voorteeken van de gevolgen.
„ Het zy ook in welk een Deel de wond zy, als 'er zulke
„ klagten by zyn, doe ik aanſtonds eene Laating, en geeve
„ de Koorts-Bast. Ik weet verſcheiden voorbeelden van
„ perſoonen, die 'er het leven by ingeſchooten hebben, dat
„ een Slagader ontſprong, voor dat de Chirurgyn haar hon
„ bereiken; voornaamlyk, als 'er eene Afzetting gedaan is.

„ En

„ En ik durve verzeekeren, dat een verlies, van niet meer
„ dan twaalf Uncen bloeds, den dood heeft veroorzaakt;
„ waar van Ik geen andere reden weet te geeven, dan door
„ den uitloop van het bloed, voor en onder de Operatie.
„ Hierom kan een ſchielyke ſtorting van een gemeene maate
„ bloeds, na het verlies van een grooter maate te vore, eenen
„ ſtilſtand maaken in den omloop, en onmiddelyk den dood
„ veroorzaaken.

„ Herhaalde bloedingen, zyn in 't begin, dikwils, zeer
„ voordeelig. Zy voorkoomen gemeenlyk, of verminderen,
„ althans, de koortzige Toevallen, en beletten, doorgaans,
„ de Veretteringen. Men moet maaken, altyd, een open
„ Lyf te houden; en in geval van groote Pyn, toevlugt tot
„ het *Opium* neemen. En hierop laat ik, dan, de Peruaan-
„ ſche Bast volgen; een Middel, van welks krachten niet
„ ligt te veel gezegd kan worden. Ik heb gezien, dat het
„ rust veroorzaakte, als het in een groote maate gegeeven
„ werdt, waar het *Opium* vrugteloos gebruikt was. In alle
„ groote wonden, voornaamlyk, door Kanonkogels, is al-
„ tyd een groote verſcheuring van vliezen en deelen, wel-
„ ken zeer gevoelig zyn. En dezen gaan altyd verzeld met
„ zwaare pyn, en ontlasting van bloedige etter; welke, in-
„ dien niet geſtuit wordt, dikwils een kwaad gevolg naa
„ zich ſleept. In deezen ongelukkigen ſtaat is de Koorts-
„ Bast, tot een halve Drachme, alle drie uuren gegeeven (of
„ nog dikwyler, als het de Maag verdraagen kan) van on-
„ gemeenen dienst; om de zwakheid, wegens zulk een groot
„ verlies, te herſtellen. De *Elixir* van *Vitriool*, driemaal
„ daags, in een glas met water genomen, vinde ik ook van
„ goede uitwerking; en zeer goed, om by het gebruik van
„ de *Kina* te voegen. En als het lichaam verſtopt is, doe ik,
„ by elke Gifte van de Bast, vier of vyf greinen Rhabarber,
„ tot dat de Natuur geholpen zy. Als de Bast te veel met
„ den Afgang weggaat, tragt ik zulks te beletten, door 'er
„ telkens, twee of drie druppen *Laudanum liquidum*, of een
„ paar Lepelenvol van een Diascordium Drankje by te doen.
„ Als de kwetzuur veel bloedige etter uitgeeft, bleek en
„ ſnotterig ziet (gelyk doorgaans by verlies van zelfſtandig-
„ heid gebeurt) neems de Koorts-Bast, ten eerſten, de Pyn
„ weg, welke in dit geval, zwaar is; zy maakt dat de ſtof-
„ fe dikker en minder wordt, en verandert de geſteldheid
„ van de wonde. In kwaadſappige en ſcheurbuikige lichaa-
„ men is het gemeen, dat een wond; de eerſte agt of tien
„ dagen, na de Afzetting van het been, alles goeds belooft;

„ na

„ na welken tyd zy dikwils ſchielyk begint bleek, ſlets en
„ ſnotterig te worden; en als dit niet geſtuit wordt, gaat
„ de Lyder naar de andere wereld. In gevallen van deeze
„ natuur, geeft de Bast doorgaans verligting, en maakt een
„ baarblyklyke verandering, in zeer korten tyd, ſomtyds
„ in twaalf uuren ".

Wy zullen hier byvoegen de Doorbooring der Blaaze, in eene opſtopping van de Pis; om dat hier in iet voorkomt, 't welk waardig is geweeten te worden, en veelen van onze Vaderlandſche Heelkundigen, zo wy gelooven, nog onbekend zal zyn. De Schryver ſpreekt op deeze wyze van dezelve. „ Deeze Operatie is noodzaaklyk in eene Opſtopping
„ van de Pis, als 'er geen Katheter in de Blaaze, en door
„ andere Middelen geene verligting kan aangebragt wor-
„ den. Twee handelwyzen zyn in gebruik, de eene, een
„ Steek te doen met de Trokar, boven het Schaambeen, op
„ de plaatze, waar de Operatie voor den Steen gedaan
„ wordt; de andere, in dat gedeelte van de Bilnaad, 't welk
„ doorgeſneeden wordt in de groote Toeſtel voor den Steen,
„ door de Pisbuis en den Hals der Blaaze; of anders, den-
„ zelven invoerende, tusſchen de Spieren *Accelerator Urinæ*
„ en *Erector Penis*, in het gedeelte van de Blaaze, welk ge-
„ leegen is tusſchen de Voorſtander en de inplanting van
„ de Pisleider. De Trokar in de Blaaze ingevoerd zynde,
„ wordt te rug getrokken, en het Pypje in de wond gelaa-
„ ten; tot dat de oorzaak van de Opſtopping verdweenen
„ zy. De moeilykheid en het ongemak, welke het doen van
„ den Steek in de Bilnaad, op beiderleie wyze, verzellen,
„ maakt, dat hy zelden te werk geſteld wordt. Als men
„ denzelven wil doen, tusſchen de gemelde Spieren, moet
„ men den voorſten vinger, van de ſlinke Hand, opvoeren
„ in den Regten Darm, om den Voorſtander te voelen,
„ welke tot geleide kan dienen voor de rigting van de Tro-
„ kar, welken, gelykwydig met den Endeldarm, een wei-
„ nig boven en ter zyde den Vinger moet ingevoerd wor-
„ den. Onder beide handelwyzen van den Steek in de Bil-
„ naad, moet de Lyder zo geplaatst worden, als voor het
„ Steenſnyden.

„ De Steek boven het Schaambeen, wordt, in 't alge-
„ meen, aangemerkt gemaklyker te doen, en veiliger te we-
„ zen. Het Pypje van de Trokar, moet, in dit geval, twee
„ ringetjes hebben, door welke het met een band, om het
„ lyf, kan vast gemaakt worden, om niet uit de Blaaze te
„ kunnen vallen; en niet meer dan twee en een halven Duim

„ lang

„ lang zyn. In alle deeze gevallen moet 'er het Pypje in „ blyven, of een ander in deszelfs plaatze gebragt worden, „ tot dat de Ontſteeking verdweenen zy, en de Pis zich, „ wederom, door den natuurlyken weg ontlaste. Deezen „ zyn de eenige wyzen van Behandelingen, welken hier „ op, door de Schryvers zyn voorgeſteld, tot nu onlangs.

„ In de *Melanges de Chirurgie*, uitgegeeven door den Heer „ POUTEAU, *Chirurgyn te Lions in Frankryk*, is een nieuwe „ wyze, van de Blaaze te doorſteeken, voorgeſteld, door „ den Heer FLURANT; welke geſchiedt door een kromme „ Trokar, door den Regten Darm, in het achterſte gedeel- „ te van de Blaaze. Hy geeft een verhaal van drie Geval- „ len; waar in dit is gedaan. Het eerst aan een man van „ 72 jaaren, in het *Hotel de Charité*, die zulk eene verſtop- „ ping hadt in de Pisbuis, dat geen Katheter kon ingebragt „ worden. En in twee dagen geen Water hebbende ge- „ loosd, en de toevallen zeer aandringende, ondernam hy „ Doorſteeking te doen in de Billnaad; maar zynen vinger, „ inbrengende in het Fondament, om den ſtaat der Blaaze „ te onderzoeken; vondt hy dezelve, daar ter plaatze, zo „ uitpuilende, en zo binnen het bereik, dat hy beſloot, de- „ zelve daar te doorſteeken; en hy doorſtak met de gewoo- „ ne Trokar, den Regten Darm en de Blaaze, en trok tot „ tot den laatſten drup af, een bruine ſtinkende Pis. Het „ Pypje werdt 'er drie of vier dagen in gelaaten; en niet „ wel geſchikt zynde naar de omſtandigheid, werdt met „ eenig ongemak en bezwaarlyk gehouden; maar de Pis „ haar natuurlyken loop wedet genomen hebbende, werdt „ het, ten einde van deezen tyd, uitgehaald. 'Er kwam „ naderhand geene Pis meer uit de wonde, en de Lyder „ werdt gemaklyk en ſchielyk herſteld.

„ Twee jaaren hier na, hadt hy gelegenheid om het zelf- „ de te doen, aan een gering perſoon, die zeer onkundig „ behandeld was door een Kwakzalver; en waar in de toe- „ vallen van de wederkeering der Pis, in het bloed, reeds „ aanweezig waren. Te vergeefs een Katheter hebbende „ willen inbrengen, wyl de deelen, door voorgaande vrug- „ telooze pogingen, zeer ontſteld waren; doorſtak hy den „ Regten Darm en Blaaze als voren, en trok al het Water „ af. Het Pypje werdt, een nagt en dag, in de opening ge- „ laaten; geduurende welken tyd zich de Pis, zonder op- „ houden, ontlaste. Geen toeval ontſtondt 'er, het welk „ men aan de Operatie kon toeſchryven; en de dood van „ den Lyder, welke den volgenden dag voorviel, werdt aan-

„ gemerkt als een gevolg van de ongeſteldheid in de dierlyke Huishouding, uit gebrek van natuurlyke Affcheidingen en Ontlastingen. Hy bood aan het lichaam te opënen, en den ſtaat der gewonde deelen te onderzoeken, maar 't werdt niet toegelaaten.

„ Door deeze tweede Operatie, bevondt hy, dat 'er eenige verbeetering moest gemaakt worden in den Trokar; en hy vervaardigde een kromme, eenigzins gelykende naar die, welke men gebruikt, om de Blaaze te doorbooren boven het Schaambeen: hy was langer dan welke hy, te vooren, gebruikt hadt; en het breede, of blad van het Pypje, was klein, met een gat aan beide zyden, om een band door te laaten gaan, welke voor en achter, aan een gordel, ten dien einde, om de Middel gedaan, kon vastgemaakt worden.

„ In de derde Operatie maakte hy gebruik van deezen Trokar, in een Heer van omtren 52 jaaren; van een zwak geſtel, en zeer geplaagd met opſtopping van de Pis, en de Pisbuis, door de menigvuldige invoeringen van een Katheter, in zulk een ſtaat dat het onmooglyk was 'er mede in de Blaaze te koomen. Hy deedt deeze Operatie op de volgende wyze. De Lyder werdt vlak neergelegd op de zyde van het bed, zyn Dyen gebogen, en van elkander gehouden door twee Helpers. Den voorſten Vinger van de ſlinker Hand, met olie beſmeerd zynde, bragt hy in den Regten Darm, zo ver mooglyk was. De uitpuiling van de Blaaze, welke zeer groot was, voelende, nam hy de kromme Trokar, ook met olie beſtreeken, in zyn regte Hand; de punt te rug getrokken zynde, zo datze verhoolen was in het Pypje; en den zelven invoerende langs den Vinger van zyn ſlinker Hand, tot aan de uitpuiling van de Blaaze, ſtiet hy het hegt van den Trokar inwaards, zo dat de punt, met genoegzaame kragt voorkwam, om ingevoerd te kunnen worden, ten minſte ter diepte van een Duim. Zynen Vinger hierop weghaalende en de Trokar, liep de Pis door het Pypje, 't welk hy tegenhieldt tot den laatſten drup. Hier na bevestigde hy het, met een band en gordel, als te voren gezegd is. Wyl de Lyder weinig ongemak hadt geleeden aan de Operatie, wilde hy de volgende morgen opſtaan. Hy deedt dan een Bandagie aan, de T genoemd, welke, met een dikken Drukdoek, van goede uitwerking was. En als de Lyder moest afgaan, maakte hy de T Bandagie los, en hefte en onderſteunde het Pypje. Maar verlost zynde van de Pyn

„ en

„ en opſtopping der Pis, en daags te vore, zich zo geluk-
„ kig achtende, van een weinig Pis te kunnen loozen; be-
„ gon hy nu te klaagen over den geſtadigen afloop. Welk
„ gering ongemak ſchielyk verholpen werdt, door een klein
„ houten ſtopje op het Pypje te zetten, 't welk hy 'er alleen
„ drie of viermaalen, op een dag, uithaalde. De Lyder
„ werdt, na de Operatie, ſchielyk beeter; en met behulp
„ van warme badingen, zagte inſpuitingen, en het gebruik
„ van *Caſſia*, verdween de Ontſteeking. Op den derden dag
„ kwam de Pis door den gewoonen weg; op den vierden
„ werdt het Pypje uitgehaald, en 'er liep, behalven eeni-
„ ge weinige druppen, op dien tyd, niets meer uit den Reg-
„ ten Darm.

„ Dusdanig is de beſchryving van deeze Operatien", ver-
volgt nu de Auteur of Vermeerderaar van dit Kort Begrip,
„ en hy eindigt, met de beantwoording van eenige Tegen-
„ werpingen, welken zouden konnen gemaakt worden, aan-
„ gaande het gevaar van de Zaad-Blaasjes, of de Aanbey-
„ Slagaders te kwetzen. Het eerſte, zegt hy, kan vermyd
„ worden door de Steek vry ver op, en in 't midde van den
„ RegtenDarm te doen; de punt van de Trokar bedekt hou-
„ dende in het Pypje, tot dat ze op het geleide van den Vin-
„ ger, op de regte plaatze gekoomen zy. En 'er is geen
„ gevaar van Bloedſtorting, wyl de Slagaders, voornaam-
„ lyk, in het achterſte gedeelte, en de wond in het voor-
„ ſte van den Darm gemaakt wordt. De Wond, meent hy,
„ kan van weinig gevolg zyn, en zal gemaklyk heelen,
„ ſchoon in een vliezig Deel gemaakt; voornaamlyk, wyl
„ hier omtrent de vleeſchige Vezelen van de Sluitſpier be-
„ ginnen. En hy beſluit met de aanraading, om de Scheede
„ te doorſteeken in Vrouwen, op dezelfde wyze, in Op-
„ ſtoppingen van de Pis; 't welk hy oordeelt nog gemakly-
„ ker te zullen konnen geſchieden, om dat de Drekſtoffen
„ hier geen beletzel voor het Pypje zullen maaken".

Onze Schryver voegt hier nog by: „ Ik zal alleen aan-
„ merken, dat nademaal deeze Operatie zeer eenvoudig en
„ gemaklyk is om te doen; en 'er dikwils gelegenheden voor-
„ koomen, dat geen Katheter kan ingebragt worden, het
„ gevaar groot, de Steek in de Bilnaad, en boven het Schaam-
„ been, moeilyk is voor den Operateur; of de Lyder, door
„ zwaarlyvigheid, of om andere redenen, hier toe, een on-
„ bekwaam onderwerp; het billyk is dezelve te beproeven:
„ voor zo veel 'er geen onmidlyk gevaar uit is te vreezen;
„ en het leven te behouden, tegen het ongemak van een

„ Pypzweer, zo dit al eens mogt volgen, niet in vergely-
„ king kan koomen ".

Wy zullen hier nog een Stukje of twee, uit het Werk zelf byvoegen; op dat men over deszelfs algemeene behandeling oordeel kan vellen. Wy verkiezen hier toe iet aangaande de Beenbreuken. De Schryver ſtelt zich deeze Vraage voor: „ Welke omzichtigheden in de Behandelingen oor-
„ deelt gy noodzaaklyk waargenomen te moeten worden,
„ aangaande Beenbreuken in 't algemeen?

Het Antwoord is, „ 1. Geen ontſteltenisſe te maaken,
„ door de Beenderen uitterekken of te beweegen, wanneer
„ ze in derzelver natuurlyke plaatze zyn gebleeven. De
„ Behouding en een Verband zyn alleen in dit geval genoeg.
„ 2. Het Verband niet al te ſtyf aan te haalen; 't welk
„ Zwelling, Verſtikking en zeer kwaade gevolgen kan ver-
„ oorzaaken; en nogtans het zelve maatig vast aan te leg-
„ gen; om dat het na de eerſte aanleg, wel wat rekt en
„ losgaat.

„ 3. Indien by de Breuk zwaare Pyn, Ontſteeking en
„ Zwelling is, niet van Splinters ontſtaande, moet de Ly-
„ der Adergelaaten, en de Deelen, met Stoovingen tegen
„ de rotting, behandeld worden. Maar als deeze Toeval-
„ len alleen ontſtaan door de ſteeking van ſtukken Beens;
„ zal het nodig zyn, de zelven, onmidlyk, weg te nee-
„ men, of met een behoorlyke uitrekking, naar den ouder-
„ dom van den Lyder en de ſterkte van het Been, te her-
„ ſtellen.

„ 4. Vooral een ſlap Verband aan te leggen, als 'er losſe
„ Stukken zyn; en nog ſlapper te maaken, als de Ontſtee-
„ king toeneemt; en wanneer dit, benevens een Laating,
„ wegneeming van Splinters enz., vrugteloos zyn, en
„ Heet en Koud Vuur te wagten ſtaat, moet het deel tydig
„ afgezet worden.

„ 5. Acht te geeven, als een Stuk groot is, nog aan het
„ Beenvlies vast, en zonder veel geweld op de zagte Dee-
„ len, kan herſteld worden, het zelve dan niet uittetrekken
„ of af te ſnyden; en in tegendeel

„ 6. Als ook, het Been zagtelyk te beweegen in zyn ge-
„ wrigt, zo dikwils, als het veilig kan geſchieden; om het
„ Lidvogt te verſpreiden, en een ſtyf Lid voor te koomen.
„ En dit voornaamlyk, als de Breuk is naby een Gewrigt,
„ wanneer de Beenweer, opſchietende een ſtyf Lid maakt,
„ door de hoofden der Beenderen aan malkander te doen
„ vast worden, of de holte van de Geleeding te ſtoppen.

„ 7. De

„ 7. De gemeene gewoonte te vermyden van eenige klee-
„ vende Pleister, onmidlyk, op de Huid te leggen, niet al-
„ leen in Beenbreuken, maar ook in Ontwrigtingen; nade-
„ maal het beeter is een Kompres, in Water en Azyn, ge-
„ kamferde Brandewyn enz. natgemaakt te gebruiken. Want
„ het eerſte is niet alleen moeilyk af te neemen, maar be-
„ let de Uitwaasſeming; en veroorzaakt, dikwils, Ont-
„ ſteeking, terwyl het weinig of niets doet om in ſtand te
„ houden.

„ 8. Dat, indien de Beenderen in een enkelvoudige
„ Breuk, by eenig toeval, in een kwaade gedaante, door
„ de Beenweer, zyn vereenigd, zo dat 'er misnaaktheid
„ of kreupelheid te wagten ſta; als de Beenweer nog versch,
„ en niet te veel verhard is, de Lyder ſterk en van een goe-
„ de geſteldheid, het voegzaam kan zyn, de Beenderen we-
„ derom los te breeken, en in een behoorlyke geſtalte te
„ zetten, door het verbreeken van de Beenweer. Doch dit
„ moet niet gedaan worden dan met toeſtemming, en by-
„ ſtand van iemant, die ondervinding heeft; om dat het van
„ gevaarlyke gevolgen kan zyn.

„ 9. Acht te geeven, dat de omloop van het bloed, in
„ jonge menſchen, en die van een heete geſteldheid zyn,
„ met onderſcheid, gemaatigd worde; door Aderlaating,
„ ſchraale Levenswyze enz. om de weeldrigheid van de
„ Beenweer te voorkoomen; maar in bejaarden en zwakke
„ geſteldheden, moeten tot de aangroei hier van, de krach-
„ ten van den Lyder, door Hertſterkende middelen, en ge-
„ noegzaam goed voedzel, ondersteund worden.

„ 10. Als 'er een kleine uiterlyke wond is, by een ſamen-
„ geſtelde Breuk; zal het nodig zyn, dezelve te vergroo-
„ ten, tot het uithaalen van Splinters of Beenbrokken, ge-
„ ronnen Bloed, of andere vreemde lichaamen; en alle
„ ſpanning van vliezen, welken men, by onderzoek met
„ den Vinger gewaar wordt, met een mes of ſchaar los te
„ ſnyden; en dit moet, ten eerſten geſchieden, voor dat
„ Ontſteeking en Zwelling der deelen aankoomen. En in
„ ſommige gevallen, als een groot ſtuk van het geheele Been
„ uitſteekt, is het best, het zelve aftezaagen, 't welk ſom-
„ tyds een Been heeft behouden. De Natuur vervult dik-
„ wils, op een wonderlyke wyze, het verlies, door Been-
„ weer, vast genoeg, om het gewigt van het lichaam te draa-
„ gen, in de plaats van het verlooren Been. Een naauwkeu-
„ rige koele Levenswyze, ruime Aderlaating, Buikopenende
„ middelen, en in gevallen, van zwaare Pyn, het gebruik van

„ Slaapmiddelen, als 'er groote verſcheuring en ſpanning is, „ moeten wel waargenomen worden. En zo 'er gevaar van „ Verſterving koomt, moet men, met alle behoorlyke mid„ delen daar tegen werken ".

Van Ontwrigting van het Hoofd, wordt gezegd „ Eene „ Ontwrigting van het Hoofd, in des zelfs geleeding met „ den *Atlas*, of het bovenſte Wervelbeen, ontdekt zich zel„ ve ligt, door de verdraaijing van de Kin, welke hier op „ volgt; naar voren, of naar de eene zyde. Maar wyl dit „ eene verdrukking maakt van het Verlengde Merg, uit de „ groote en kleine Herſenen koomende, is het altyd ſchie„ lyk doodlyk; ten zy iemant op het oogenblik, den Lyder, „ by het Hoofd van den grond opligte, of op eenige ande„ re wyze door uitrekking, de herſtelling te weegbragt. De „ knokkelwyze uitſteekzels van het Achterhoofd, kunnen „ ligt ſlippen uit de holten in het eerſte Wervelbeen van „ den Hals, door een val van een paard, of van eenige hoog„ te; in welk geval de Kin doorgaans ſcheef op de Borst „ neerhangt. En wyl zodanig eene Ontwrigting, zonder „ onmidlyke hulpe, een ſchielyke dood veroorzaakt, noemt „ men dit, gemeenlyk, den Hals breeken, ſchoon meer eigen„ lyk, eene Ontwrigting ".

Wy vinden dit Werk, over 't geheel genomen, een vry goed Kort begrip, beknopt en niet te min klaar en vry volledig geſchreeven. Al wat 'er in voorkoomt, dunkt ons wel niet even gegrond: maar het bevat zo veel goeds, dat het, met reden, geen van de minſte Werken van dit ſoort, mag geacht worden. Het is voorzien met 18 Plaaten, waar in de voornaamſte Inſtrumenten, Verbanden enz. ten nutte van eerst beginnende Heelmeesters, vertoond worden.

Conſideratien over zeekere drie Propoſitien, raakende het Scheependoms-of Zuid-Hollands-Verſterf-Recht, voorheen voorgenoomen te brengen, ter vergaderinge van haar Ed. Groot Mogende. In 's Gravenhage, by Pieter van Thol *1764. in folio 19 bladzyden.*

DE drie Propoſitien, met de daar op volgende Conſideratien, welken in deezen het licht zien, zyn opgeſteld, by gelegenheid eener Proceduure in de jaaren 1732—1739; met oogmerk, om daar van, ten bekwaamen tyde, voorſtelling te doen aan de Vergadering van hunne Ed. Groot Mogende. Dit oogmerk door deeze en geene tuſſchenkomende om-

omſtandigheden niet ter uitvoeringe gebragt zynde, is in 't voorleedene jaar by zommigen weder verleevendigd, door dien 'er Advis van verſcheidene Regtsgeleerden verzogt werd, in een geval daar toe betrekkelyk. En dit heeft aanleiding gegeeven, om dezelven te doen drukken; om de overweeging hier van ten algemeenen nutte te doen dienen; en of zulks ook mogte ſtrekken, om het effect te verkrygen, waar toe het in voegen als vooren is opgeſteld.

De eerſte Propoſitie luidt.

„ Zo wanneer ymands Erfenis, vervallende *ab inteſtato* ter „ plaatze daar het Scheependoms-of Zuid-Hollands-Verſterf„ recht, volgens de Politique Ordonnantie, en Verklarin„ gen daar toe relatif vigeert, moet worden gelegt aan Twee „ Helften, Vier Vierendeelen, Agt Agtſte deelen, ofte ver„ dere Smaldeelen, na dat de gevallen vereiſchen; Ende het „ komt te gebeuren, dat des Overleedens Magen, die tot „ d'eene Helft, of tot eenig Vierde, Agtſte, Sestiende, of „ ander Smaldeel zouden weezen gerechtigt, geheel en al „ ontbreeken: Of als dan die Helft, dat Vierde, Agtſte, „ Sestiende, of ander Smaldeel aan *de Graaſtykheid* vervalt „ of niet?

De Conſideratien, hier op gemaakt, ſtrekken om te bewyzen.

„ Dat *de Graaſtykheid* niet is gerechtigd tot eenig gedeel„ te van Erfenisſe *ab inteſtato* vervallen, 't zy onder het dis„ trict van het Zuidhollands, 't zy onder het district van „ het Noordhollands Verſterfrecht, zo lang als 'er eenig „ bloedverwant van den Overleeden in weezen word be„ vonden.

Hier aan volgt eene tweede Propoſitie van deezen inhoud.

„ Ende zo neen, aan welke Magen van den Overleeden „ die Helft, dat Vierde, Agtſte, Sestiende of ander Smal„ deel als dan zal behoren toegevoegt te worden?

Naar uitwyzen der Conſideratien, hier over bygebragt, moet men daar op in ſubſtantie antwoorden,

„ Dat zo wanneer ymands Erfenis (vervallende *ab inteſtato* „ ter plaatze daar het Zuidhollands Verſterfrecht volgens „ de politique Ordonnantie en Verklaringen daar toe relatif „ vigeert) moeten worden gelegt aan Twee Helften, Vier „ Vierendeelen, Agt Agtſte Deelen, ofte verdere Smal„ deelen, na dat de gevallen vereiſchen: Ende het komt te „ gebeuren, dat des overleedens Magen, die tot d'eene „ Helft, of tot eenig Vierde Deel, Agtſte Deel, of ander „ Smaldeel zouden weezen gerechtigt, t'eenemaal in die

„ Lyn ontbreeken; als dan dat Deel, waar van de Magen
„ ontbreeken, zal moeten komen aan die andere Magen,
„ welke het naaste palen aan die ontbreekende Lyn, met
„ uitſluiting van alle de verdere Magen van den Overleeden.

Dit zo geſteld zynde, valt eindelyk de Vraag in de derde Propoſitie.

„ Of niet, tot voorkominge van veelerlei inconvenien-
„ ten, de Smaldeelingen in de Lineale Succesſie, vloeiende
„ uit de gronden van het Scheependoms-Verſterfrecht, be-
„ horen tot zeekere bepaaltheid getermineerd te worden?
„ Ende tot hoedanige bepaaltheid?

Volgens de deswegens voorgeſtelde Conſideratien zou ten deezen opzigte door hunne Ed. Groot Mogende verklaard mogen worden.

„ Dat de Smaldeelingen, die in Erfenisſen *ab inteſtato* vol-
„ gens het Zuidhollands Verſterfrecht plaats zouden konnen
„ hebben, voortaan niet verder zullen gaan als tot de Ver-
„ deeling in [*Sestien Sestiende* / *Agt Agtſte*] deelen.

Nieuwe Bydragen tot Opbouw der Vaderlandſche Letterkunde. Te Leyden, by Pieter van der Eyk. MDCCLXIV. *in groot octavo. Eerſte Deels, derde en vierde Stuk, waar mede het Eerſte Deel beſlooten wordt, dat, behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 578 *bladz. beſlaat.*

DE twee laatſte Stukjes van dit Eerſte Deel zyn voor de Liefhebberen der Nederduitſche Taal en Dichtkunde niet min leezenswaardig, dan de voorgaande, waar van wy reeds eenig berigt gegeeven hebben (*). Het derde Stukje neemt een aanvang, met een Vertoog over de tegenwoordige ſpelling der Nederduitſche Taale, vergeleeken met de ſpelling der Ouden, om daar uit eene ſoort van evenredigheid op te maaken, dat nog verder ſtaat vervolgd te worden. Hier by komt eene Verhandeling over een ontelbaar nakroost van Duitſche woorden, geſproten uit het Stamwoord FEE. Deeze wordt gevolgd van eenige Tegenbedenkingen over de afleiding van 't woord *Terpen*, in 't tweede Stukje gegeeven. Verder wordt dit met eenige Gedichten beſlooten. Het volgende Stukje behelst eene Proeve eener nieuwe wyze van afleiden, uit de worteldeelen TA'EN, TE'EN, TI'EN, TO'EN, TU'EN,

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. IV D. bl.* 176.

TU'EN; een nader onderzoek, waarom January Louw-maand genoemd zy; eene Dichtkundige Verhandeling over de regtmaatige gebruiken van zommige woorden, en eindelyk eenige Gedichten. Wy zullen ons voor tegenwoordig, in 't opgeeven van iets uit dit gedeelte, bepaalen, tot het overneemen van één der Dichtſtukjes, en wel van de *Klachte van Aartsvader* Jacob, *op het ontvangen van den bebloeden rok van zynen Zoon Joſeph*, dat wy niet twyfelen, of zal allen over 't algemeen behaagen.

Ach! leeft myn Joſeph dan niet meer,
Is dus myn liefde, en lust, en eer,
Myn hoop, myn troost verdwenen!
Ach Joſeph, myn bemindſte zoon,
Myn vreugde en wellust, ſchat en kroon,
Zyt gy voor altoos benen!

O ſmart, ô zieldoorknagend leed!
Myn oog, zie hier dat zelfde kleed,
Dat ik, nog kort geleden,
Aan hem ten blyk van liefde ſchonk:
Dat kleed, dat toen zoo heerlyk blonk,
Is nu in 't ſtof vertreden,

Is gansch bezoetseld met zyn bloed,
Wat ondier heeft 'er zo verwoed
Myn Joſeph my ontdragen,
Wat wangedrocht heeft klauw en tand
In 't vel en vleesch en ingewand
Van mynen zoon geſlagen?

Kon dan uw versch ontloken jeugd,
Uw teedre Godsvrucht, blanke deugd
Uit uw gelaat te lezen,
U tegen 't roofziek ongediert,
Dat eislyk loeit, en brult en tiert;
Geen ſchild of pantſer wezen?

Is 't wonder, dat ik ſchreie en klaag?
Ik zie myn' Joſeph in de vaag
Zyns levens my ontrukken:
O Zoon van mynen Ouderdom,
Mag ik u dan niet wederom
Aan mynen boezem drukken?

'k Herdenk, hoe naar en bang 't my viel,
Toen my de wellust van myn ziel,
Myn Rachel werdt ontogen,
Toen was nochtans haar teder kroost
In myne ſmart een zachte troost,
De blydſchap myner oogen;

Maar nu treft my te fellen ſlag,
Ach Jacob! moest gy deezen dag,
Dit aaklig uur beleven?
't Waar zaliger voor u geweest,
Dat ge op den zelfden tyd den geest
Met Rachel hadt gegeven;

Dan hadt gy nooit dat dondrend woord,
Die vreeſelyke maar' geboord,
Uw Joſeph is verſlonden,
Die ſchoone lentebloem geknot,
Zie hier het eenig overſchot,
Zyn rok is ſlechts gevonden!

Myn Zoon, waar 't nog een zachte dood,
Die u voor altoos de oogen ſloot
Hadde ik uw laatſte reden
Geboord... Maar ach! een prooi te zyn
Voor leeuw, of beer, of wolf, of zwyn
Geſleept, verſcheurd, vertreden!

Dit prangt, dit praamt myn' bangen geest,
Dit drukt uw' Vader 't allermeest,
Geen graf mocht u gebeuren,
Uw ligbaam rust in 't ingewand
Van 't ondier, door wiens klauw en tand
Ge uw leden zaagt verſcheuren:

Waarom zonde ik u dus alleen,
Myn Zoon, naar Sichems weiden heen?
O doodlyk benen zenden!
Uw reis was 't miadel tot uw' dood,
Ik, die u deeze reis gebood,
De bron van deze ellenden.

'k Had my vergeefsch wat goeds voorſpeld,
Wanneer ge ons voormaals hebt verteld
Van uwe wondre droomen,
Geen beerſchappy, geen boog gezag,
Maar een te ſchriklyk ſterflot, ach!
Moest dit u overkomen!

Gy, ô myn andre zonen! zyt
Het voorwerp van uw afgunst kwyt,
Maar ik, ik mis myn vreugde,
Myn Joſeph was in tegenſpoed
Een Balſem, die myn zwak gemoed
Zoo meenigwerf verbeugde:

Wat zou my troosten in myn ſmart
Nu ik de blydſchap van myn hart,
Myn' waardſten zoon moet derven,
Dit ongeval drukt my te zeer,
Nu lust het leven my niet meer
'k Zal met myn' Joſeph ſterven.

O

O myn en Josephs Heer en God!
Waarom treft my dit eislyk lot?
Ach! neem my weg van de aarde.
Nu ik myn dierbren Joseph mis,
Is Cana my een wildernis,
't Heeft niets voor my van waarde.
Nu is de ganſche wereld my
Een akelige woesteny
Waar 'k raadloos in moet zwerven,
Uw dood, ô Joſeph! ſtaat my duur,
'k Zal treuren, tot dit beuchlyk uur
Verſchynt, dat ik zal ſterven.

De Zomer dicht en zedekundig beſchouwd; naar 't Engelsch van den beroemden JAMES THOMSON, *op eenen vryen trant, en, met toepaſſinge op ons Vaderland en deszelfs geſteldheid en de Zeden der Inwooneren nagevolgd. In 's Gravenhaage by* E. Boucquet en Compagnie, MDCCLXIV. *in groot octavo* 135 *bladzyden.*

DEeze beſchouwing van den Zomer is op eene dergelyke wyze ingerigt als die der Lente, waar van wy onlangs gewag gemaakt hebben (*): Men zie ter proeve hier van des Autheurs beſchryving van den doorbreekenden dageraad:

„ De nacht heeft haar kort en twyfelachtig bewind reeds „ afgelegd; en is naauwlyks in de voetſtappen van den heen- „ gaanden dag getreden, of zy ziet den flaauwoogigen mor- „ gen, den milden voortbrenger van den zachten daauw, met „ een zwak en flaauw licht, langs de met purper en karmo- „ zyn gevlakte Oosterkimmen aankrieken; tot dat het zon- „ licht zich ontſpant, verder uitbreidt, ten wolken door- „ breekt, de ſchaduwen opheldert, en den nu, met overylde „ ſchreden, wykenden nacht ten eenenmaale weg jaagt. De „ jonggeboren dag dringt ſnellyk ten zichteindere door, en „ ſtelt, voor 't verlangend oog des nuchteren landmans, het „ wyduitgeſtrekte veld ten toone. De van daauw beloopen „ rots, en de met mist behangen toppen des groenen bergs, „ zwellen op voor het oog, en glinſteren op 't eerſte mor- „ genlicht. De beeken rooken en geven een blaauwachtig „ ſchynzel, dwars door de uchtendſchemering heen. De „ vreesvolle *haas* huppelt onbehendig ten koornakkere uit; „ terwyl het *wilde hert*, langs de onbeplantte vlakten der „ bos-

(*) Zie *Vadert. Letter-Oef. IV D. bl.* 503.

„ bosſchen, ſpringt, telkens ſchroomvallig omziende naar
„ elken voorbygaanden wandelaar. De zoetluidende eenſtem-
„ migheid van 't gevogelte, kondigt de ontwaking der alge-
„ meene vreugde aan, terwyl de bosſchen van de vereenigde
„ en natuurlyke zangen dier konſtelooze en van veinzerye
„ vervreemde ſchepzelen wedergalmen. De ras gekleedde
„ en luchtig lopende, rappe Herder, opgewekt door 't vroeg
„ gekraai van den wakkeren haan, verlaat zyne met ruigte
„ en mosch begroeide wooning, daar hy met genoegen en
„ vrede een ſtille rust geniet; om zyne talryke kudde uit
„ den vunzen ſtal te dryven, en, in 't jeugdige en verſche
„ klavergroen, te geleiden.

„ *De looze Viſſcher, die zyn net,*
„ *In d'avondſtond had uitgezet,*
„ *Ontbindt zyn ledig kaar en licht zyn volle fuiken:*
„ *De jager, tuk op moord en roof,*
„ *Verſchuilt zich onder 't vochtig loof,*
„ *Daar 't ſchichtig wild vol vrees zyn listen poogt te ontduiken,*
„ *Het visjen, vrolyk in 't gevaar,*
„ *Vermaakt den blyden hengelaar,*
„ *Daar 't in den zilveren ſtroom van 't ruiſſchend beekje ſparteld:*
„ *De ſtad ontſluit haar logge poort,*
„ *De ſteeman trekt 'er uit, bekoord*
„ *Door 't zingend pluimgedierte, dat op de takjens dartelt.*
„ *Hy roemt het keurig veldgezicht;*
„ *Hy roemt het jeugdig morgenlicht,*
„ *En 't vlammend zonnegoud, wiens beldre glans hem wekte:*
„ *Hy roemt het milde jaargety,*
„ *Dat altoos werkzaam, altyd bly,*
„ *Zyn tafel geurig ooft, zyn kelder wyn verſtrekte.*
„ *Hoe trekt het aangenaam gekweel*
„ *Zyne aandacht op naar dien abeel,*
„ *Daar beurtgezangen lang zyn gretige ooren ſtreelden!*
„ *Hy roemt dit lieffelyk geluit,*
„ *En roept, verrukt, in blydſchap, uit:*
„ *Hier kan men zich den ſtaat van 's waerelds jeugd verbeelden.*
„ *Ontaarde luiaard, die uw tyd*
„ *Met ſlapen, gapen, rekken ſlyt*
„ *Die, tot uw zieleſmart ziet de aankomst van den morgen.*
„ *Op, op, verlaat uw legerſtee,*
„ *Beſchouw met my het grazend vee,*
„ *En leer, by 't jonge licht voor d'ouden avond zorgen.*
„ Proeve van Mengel Poëzy, uitgeg. te Hoorn 1763. bl. 137 enz.

„ Ontwaak nu ook, gy dartele en aan valſche weelde ver-
„ knocht-

„ knochtte ſterveling, en verlaat het muffe en logge bed,
„ om de ſtille, koele, friſſche en van balſem overvloeijende
„ uuren, zo recht geſchikt voor gewyde overdenkingen, en
„ heilige gezangen, beter dan aan een' loomen en uwe gees-
„ ten uitblusſchenden ſlaap te beſteeden. Slaap, die immers
„ niets bekoorlyks voor eenen wyzen hebben kan? Want
„ wie zou, gaarne, de helft der ſnelvliegende oogenblikken
„ eenes al te korten levens, aan eene eeuwige vergetelheid
„ opofferen, en eene geheele verdooving van de opgeklaarde
„ Ziel bewerken; of zich, levende, in iedele beuzelingen
„ begraven, en door wilde en betooverende verbeeldingen
„ van zware of dwaze droomen, belemmeren en ontroeren
„ laten? Wie zou langer in zo treurigen en naaren toeſtand
„ van duiſternisſe willen blyven, dan de natuur vereischt;
„ te meer daar alle de zangers en zangſters, en duizend
„ bloeijende vermaaklykheden te velde hem uitnoodigen,
„ om eene ſtille, bedaarde, en eenzaame morgenwandeling
„ in het groen te nemen.

„ *Nu 't duister weggeweken is*
„ *Welk 't veldtapyt, met zwart vernis,*
„ *En, als met floers, het ſchoon der teedre bloemen, dekte.*
„ *En daar de zon der bergen top*
„ *Verguldt, en trekt de parel op*
„ *Die 't ſlapend kruidgewas, tot voedend dekzel ſtrekte.*

„ *'t Heel-al verëerd met deze praal,*
„ *Verbreidt GODS roem in ſtomme taal:*
„ *'t Ontwaakte woud verkwikt, met wildzang, hart en ooren,*
„ *Terwyl elk ſterviing tot zyn' pligt*
„ *Wordt aangemaand door 't nuchtre licht,*
„ *Pas uit den valen nacht aan de oosterkim geboren.*

„ *ô Hartverkwikkende uchtendſtond!*
„ *Het onbepaalde waereldrond*
„ *Verheugt zich, op uw komst, helaas! voor weinige uuren.*
„ *Och! dat m' uw aanſchyn altyd zag!*
„ *Och! mogt de kindsheid van den dag*
„ *Geen korte ſtonden, maar een reeks van jaaren duuren!*

Dezelfde aldaar.

Het gelukkigſte Eiland op de ganſche Waereld, of het Land van Vergenoegzaamheid. Door L. E. VAN FARAMOND. *In twee deelen met Plaaten. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam by* Steven van Esveldt 1764. *behalven het Voorwerk* 251 *bladzyden in octavo.*

DIt geſchrift is eene ſoort van een ſtichtelyken Roman, waar in ons de leevenswyze en regeering van eene Godsdienſtige Chris-

Christelyke Natie, op zeker onbekend Eiland, in 't Noorden van America, door eenige Europëers toevallig ontdekt, voorgeſteld wordt, in tegenoverſtelling van die gebreken, welke veel al onder de Christenen in Europa in zwang gaan. Over 't algemeen genomen is dit Stukje, zo ver het groote doelwit betreft, (de verkeerde zeden der Christenen in verſcheidene opzigten onder 't oog te brengen,) redelyk wel uitgevoerd: alleen heeft onze Schryver, (behalven het algemeene gebrek dat in alle zodanige verzierde Gemeenebesten gevonden wordt, dat men de menschlyke natuur niet genoegzaam raadpleegt, de ſchikking der zaaken volmaakter ſtelt, dan men ze immer onder de menſchen kan verwagten,) dit; dat hy in verſcheidene opzigten geen behoorlyk onderſcheid maakt, tusſchen het geoorlofde en het buitenſpoorige, tusſchen het geen in veele gevallen raadzaam en altoos verpligtende is; zo dat zyne Zedeleer niet zeer nauwkeurig zy.

Men kan zich eenigermaate een denkbeeld vormen van de algemeene geſteldheid deezer Natie, (die de Autheur, ten voorbeelde van een welgeſteld Gemeenebest beſchryft,) uit de volgende aanſpraak van den Koning, toen hy de Europëers, die hem hun aanſtaande vertrek bekend maakten zogt te beweegen om aldaar te blyven. „ Myne allerlieffſte vrinden! hier hebt gy „ geenen oorlog te duchten, welke, zo als wy in ons Land niet by „ ondervinding, maar uit de H. Schrift geleerd hebben, een van „ de grootſte rampen van des menſchen leven is, en waar voor, „ zo als gy my zelven bericht hebt, geen een Land in Europa, „ voor altoos verzekerd is, nadien, volgens uw zeggen, de gantſche waereld buiten ons, als in vlam en vuur geſteld word. Hier „ behoeft gy u aan geene noodelooze verſchillen over den Godsdienst te ergeren, noch te vreezen, dat men zig over deze en „ gene geloofsſtukken de hoofden zal breeken; want, nadien wy „ den Vrede van God, die al het verſtand te boven gaat, by en in „ ons zelven hebben, leeven wy in eene volkome eenigheid des „ Geestes, en gelooven, wat ons het Goddelyke Woord zegt, in „ eenvouwdigheit des harte. Gy hebt geen rede, van te duchten, „ dat gy door het verbieden en afzetten van eenig geld, dat ik „ begrypen kan, zomtyds in uw Land noodzaakelyk te zyn, eenige ſchaade zult lyden; want dewyl myne Koninglyke kamer by de „ munt geen het minſte voordeel zoekt, maar de tot de munt vereischte onkosten over zig gaan, en het geld zo laat ſlaan, dat het „ de wezenlyke waarde van goud en zilver altoos heeft, ben ik voor „ zulke verzuchtingen verzekerd, die ik anders van myne ondaanen moest verwachten. Daaren boven heeft men in dit Koningryk, waar men van dartelheid, pracht en wellust weinig of niets „ weet, geene groote ſommen gelds noodig, welke nergens anders toe, als tot onrust en bezwaaringe van der menſchen gemoederen dienen. Hier weet men niets van langduurige en kostbaare Proceſſen, welken wy voor de wreedſte peſt onder de menſchen houden, en waar voor gy dienvolgens niet te duchten hebt.

„ Hier

„ Hier moogt gy niet vreezen, dat gy, van wege de zo genoem-
„ de eertitelen met iemand in verſchil zult raaken, of dat men u
„ daarom uwe brieven ongeopend zal te rug zenden: want van
„ deze zotheid zyn wy volſtrekt bevryd, en de grootſte eer, die
„ God ons vergunt, beſtaat daar in, dat wy zyne kinderen zyn, als
„ mede, dat wy ons, naar onzen Zaligmaker *Chriſtus*, *Chriſtenen*
„ mogen noemen. Gy behoeft u over de verandering van kleede-
„ ren niet te bekommeren (*); terwyl wy ons niet anders kleeden,
„ als zig onze Voorvaderen in de oudſte tyden gekleed hebben.
„ Hier wordt gy om uwen ſtaat geenzins veracht, terwyl men nie-
„ mand na zyne Voorvaderen vraagt; maar, om dat wy weeten,
„ hoe wy allen van *Adam* en *Eva* afſtammen, en dat wy van na-
„ tuur eenerlei zondig vleesch en bloed hebben, zo verheft zig
„ ook daarom niemand boven eenen anderen; zo dat elk een, uit
„ erkentenis van de menſchelyke en natuurlyke ellende, de minſte
„ van allen begeert te wezen. Met een woord; gy zult, by de zuive-
„ re eenvoudigheid van dit ons gezegend Koningryk, den voor-
„ ſmaak van het eeuwige Hemelryk vinden: waarom ik in het ver-
„ trouwen leef, dat gy het heilzaam beſluit zult neemen, uwe be-
„ ſtendige wooning by ons te verkiezen.

Om 'er nog eene byzonderheid van te melden, zullen wy de beſchryving, die onze Autheur van de Herbergen aldaar geeft, mededeelen. „ In de openbaare herbergen gaat het even zo ſtil, eerbaar
„ en ordentelyk toe als in andere huizen; waarom altoos godvrug-
„ tige en deugdzaame lieden tot Herbergiers aangeſteld worden:
„ zo dat, wanneer een man, van wiens Christendom men geene ge-
„ noegzaame kentekenen ziet, zulk eene herberg koopen of huuren
„ wil, hy van de Overigheid niet word toegelaaten. Men ziet in de-
„ zelve nog muzikaale inſtrumenten, nog kaarten en dobbelſtee-
„ nen, veel min ligtvaardige vrouwlieden, waar door vele waar-
„ den in Europa hun zondig en verfoeilyk beſtaan zoeken. Wanneer
„ iemand zo veel drank vordert, dat het hem niet meer dient, om
„ den dorst te verſlaan, maar tot overdaad, dan weigert de waard,
„ hem verder iets te geeven, en legt zig voor het overige toe,
„ zyne gasten met ſtigtelyke discourſen te onderhouden.

„ Wanneer men aan veele plaatzen in *Europa* van zulk eene
„ deugdzaame ſoort van herbergiers hoord, zal men ze ongetwyf-
„ feld beſpotten, en meenen, dat het iets anders is, een herbergier,
„ en iets anders een Leeraar te zyn, alwaar het niet altyd zo engel-
„ achtig kan toegaan. Wanneer een waard zyne gasten de maatig-
„ heid

(*) „ Alle de inwoonders naamlyk waren in 't blauw gekleed, niet uit
„ eene bygeloovige inſtelling, maar om dat de Indigo onder alle verwen al-
„ daar 't meest en gemakkelykst te krygen was, en om dat de boomwolle
„ ſtof, waar in zig alle de inwoonders zonder onderſcheid kleeden, al te
„ ſchielyk vuil zoude worden, wanneer zy, ongeverwd en wit, zo als
„ ze van natuur is, wierd gedraagen.

„ heid geduurig voor wilde preeken, dan zoude zyn wyn en bier in
„ de kelder blyven leggen en zuur worden; maar de gasten zouden
„ na eenen anderen waard omzien, die hun beter voldeed. Zulk
„ een oordeelen zouden de bewooners *van het Land der Vergenoeg-*
„ *zaambeid*, naast hunne deugdzaame waarden, in ons waereldddeel,
„ meest al te wagten hebben, en zo lang *Europa* niet Christelyker
„ word, als het thans is, het zal wel met de Herbergen en met alle
„ andere dingen by het oude blyven. Wie eenen anderen raad wil
„ geeven, die word voor miltzugtig, en voor eenen zeer slegten
„ waard gehouden. Men bouwd de herbergen, menigmaal, aan
„ de vermaaklykste plaatzen, en men regt met voordagt allerhan-
„ de speelen daar in aan, op dat de gasten zo veel te meer gelokt
„ worden. Wat zoude men zeggen, wanneer een deugdzaam man,
„ een lof- en dank-lied in eene herberg in *Europa* opheffe, zo
„ dra hy, naar zyne nooddruft, gegeeten en gedronken had? zou-
„ den niet de overige gasten hem uitlachgen, en voor eenen waan-
„ wyzen houden? wilde hy nu nog daar en boven een discours
„ over Gods weldaaden beginnen; dan vreeze ik zeer, dat men
„ hem de deur zoude wyzen, op dat hy het vermaak der overige
„ aanweezende niet mogt stooren. Dog waar over zig de *Europeërs*
„ meest zullen verwonderen, is dit, dat niemand op dit *Eiland*
„ *van Vergenoegzaambeid* eene herberg houden mag, ten zy hy
„ zig vooraf van den Kerke-Leeraaren uit de Christelyke Leere
„ hebbe laaten *examineeren*, waar by men na zynen goeden wan-
„ del op 't naauwkeurigst onderzoek doet; indiervoegen, dat
„ men omtrent de vervulling van eene leedig staande herberg
„ byna even zo veel voorzigtigheid gebruikt, als of men eenen
„ Kerke-leeraar een Geestelyk ampt wilde toebetrouwen: want
„ de Eilanders zyn van gevoelen, dat een herbergier de beste
„ gelegenheid hebbe, den menschen, by hem inkeerende, met
„ godvrugtige gesprekken en een onbestraffelyk leven en wandel
„ tot eene zonderlinge stichtinge te dienen; zo als men dan hier
„ ook genoegzaame voorbeelden vind, dat zy, die onbekeerd,
„ in eene herberg gingen, vervolgens bekeerd 'er weder uitge-
„ komen zyn. O welk een onbegrypelyk wonderwerk zoude
„ zulk eene gebeurtenis in ons *Europa* wezen! het gebeurt daar-
„ om niet zelden, dat men zelfs de Kerke-leeraars in de herber-
„ gen ontmoet, waar heenen zy zig nu en dan begeeven, om
„ met den waarden en gasten eenige Geestelyke oeffeningen te
„ houden. Zoude men niet eene herberg van zulk eene soort, in
„ *Duitschland* eene herberg van *Piëtisten*, in *Vrankryk* een nest
„ van *Quesnelisten* of *Jansenisten*, en in *Italien* eene byeenkomst
„ van *Molinisten* noemen?

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Heilige Leerredenen over gewigtige waarheden aangaande de leere van Jesus Christus, door JOHAN LAURENS MOSHEIM, Doctor en Professor in de heilige Godgeleerdheid, op de Hooge Schoole van Helmstad, Abt van Mariënthal en Michaëlstein, en Cancelier over de Hooge Schoole van Göttingen. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* GEORGE MICHAEL NEBE, *vyfde deel. Te Amsterdam by* Pieter Spriet en Zoon 1764. *in groot octavo* 371 *bladzyden.*

HEt vyfde deel der wel doorwrogte Leerredenen van den Hoog-Eerwaarden *Mosheim* strekt, gelyk de vier door ons reeds aangepreezene deelen, tot lof van den Schryver, en ten nutte van zodanige Leezeren die smaak vinden in schriften, welke het verstand opklaaren, in de ziel Godvrugtige neigingen verwekken, en ons tot ongeveinsde Godzaligheid aanspooren. — Wy vinden daar in deeze zes gewigtige stoffen verhandeld. De *eerste*, welke ten grondslage heeft de woorden van den Psalmist, *Psalm* CXIX *vs*: 98, strekt ten *Bewyze dat de Godzaligen wyzer zyn dan de Zondaaren.* De *tweede*, over de gelykenis van Christus *Matth.* XIII. *vs*: 24-30. *toont de wyze maatregelen van Jesus Christus tegen de Rustverstoorders in het Ryk der genade.* De *derde*, welke tot eenen Text heeft het zeggen onzes Heeren, *Lukas* XVIII. *vs*: 31-33, brengt ons voor oogen, *De waare viering der dagen, die tot overdenking van Christus lyden zyn ingesteld.* De *vierde*, uitgesproken, by gelegenheid der Krooninge van Z. K. M. *Peter den* IIden Keizer en Alleenbeheerscher der Rusfen &c. den 4 April 1728, behelst *het beste gebed voor jonge Vorsten*, naar aanleiding van *Salomons* bede, 1 *Koningen* III. *vs*: 7. 8. 9. De *vyfde*, uitgesprooken den 2den October 1731, ter gelegenheid der Inhuldiginge des *Hertogs van Brunswyk*, dient ter aanwyzinge van het *zekerste middel ter bevestiging van eene gelukkige Regeering*, volgens *Salomons* lesse, *Spreuken* XXV. *vs.* 2-5. De *zesde* handelt over de *verpligting der geenen die geestlyke waardigheden bekleeden*, naar de taal van *Paulus*, 1 *Korinth.* IV. *vs* 2-4.

Wy zullen, om uit dit deel, even als uit de voorgaanden, eene proeve van 's Hoog-Leeraars redeneerwyze onder 't oog te brengen, gebruik maaken van zyne eerste Leerre-

den, en een aanmerklyk gedeelte van dezelve opgeeven. Zyn Hoog-Eerwaarde zich daar in voorgenomen heeft te doen zien, *Dat de Godzaligen wyzer zyn dan de Zondaaren*, tracht voor

I te betoogen, *dat een Godzalige doorgaans veel wyzer en ſchranderder handelt, dan een zondaar en onbekeerde.* ten

II inzonderheid te bewyzen, *dat de regelen der waereld-wysheid, die de Leer van Jeſus Chriſtus voorſchryft, ons veel gewiſſer en zekerder zyn, dan die, welke de waereld ons opgeeft.*

en ten III te toonen, *dat een Chriſten in 't algemeen veel bekwaamer tot de waare wysheid des leevens is, dan een zondaar.*

Men ſtaat in 't algemeen zeer gereed toe dat een Godvrugtige wyzer en omzigtiger is in geeſtlyke zaaken dan een Aardschgezinde; doch men oordeelt niet zeldzaam, dat men eene wysheid in waereldſche zaaken noodig heeft, die men in de ſchoole van Christus niet leeren kan, dat ons in de waereld menigwerf eene omzigtigheid te paſſe komt, die niet wel over een te brengen is met de omzigtigheid der Godzaligen. Ter wederlegginge van dit denkbeeld is het voorgeſtelde tweede lid deezer Leerreden geſchikt; het welk wy, als van eene byzondere nutheid zynde, uitgekoozen hebben, om ter proeve voor te ſtellen. Men hoore deswegens den geagten *Mosheim.*

„ Wy ſpreken hier, ſtus vangt hy aan, van die rege-
„ len der waereld-wysheid, die tegen over de leere van
„ de Godzaligheid ſtaan. De wetten der omzichtigheid,
„ die de waereld haare kinderen geeft, zyn van tweederlei
„ ſoort. Eenigen worden van de Leer van Christus goedge-
„ keurd, ten minſten niet verworpen. De waereld ſchryft,
„ by voorbeeld, deezen regel der omzichtigheid voor: wie
„ onoverwinnelyke hinderpaalen voor zich ziet, die zich
„ tegen zyne oogmerken aankanten, die moet de zaaken
„ eenen tyd lang haaren loop laaten, en geduldig op eene
„ bekwaame gelegenheid wachten, om zyn werk op nieuw,
„ met hoope, voort te zetten. Waar toe dient het zyne
„ krachten te beproeven tegen zulke rotſen, die onbeweeg-
„ lyk ſchynen te weezen? waar toe dient het, door ker-
„ men en klaagen, zyne rust en die van andere menſchen,
„ zonder voordeel te ſtooren? De Schrift verwerpt dit ge-
„ bod van waereld-wysheid niet. Het is in de rede en de
„ onderwinding gegrond — De waereld geeft de haaren
„ deeze leere van de omzichtigheid: wanneer het klaar

„ blykt

„ blykt, dat de ontdekking van de waarheid van eene ge-
„ wigtige zaak meer ſchade als voordeel zal toebrengen, zo
„ is het vernuftig zo lang te zwygen, tot dat ons de tyd en
„ de omſtandigheden den mond openen. Het is dwaasheid
„ een oploopend en bejaard mensch te willen beteren en
„ veranderen: men moet wachten, tot dat de razerny zy-
„ nen geest heeft verlaaten, en ondertusſchen alleen daar
„ op werken, dat hy zich zelven en anderen niet in onge-
„ luk ſtorte. De Schrift veroordeelt deeze bevelen der
„ menschlyke wysheid niet. Zy wil niet dat wy ons tegen
„ het vernuft zullen aankanten. Echter zyn 'er buiten dee-
„ ze geoorloofde regelen der wysheid anderen, die ſommi-
„ ge leeringen van de Godzaligheid vernietigen, en buiten
„ de ongehoorzaamheid tegen de wet des Heeren niet kun-
„ nen nagekomen worden. Deezen meenen wy, wanneer
„ wy zeggen dat de regelen van de aardſche wysheid lang
„ zo zeker en gewis niet zyn, als de bevelen van den Hee-
„ re Jeſus. Dit zult gy zeer ligt uit eenige voorbeelden er-
„ kennen. Wy zullen zodanigen verkiezen, die zeer ge-
„ meen en bekend zyn.

„ Onze dierbaare Verloſſer zegt: *Bemint uwe vyanden, zegent die u vloeken* (*). Hoe noemt de waereld dit hei-
„ lige gebod? zy noemt het, indien niet openbaar met
„ woorden, nochtans inderdaad en door haar gedrag, dwaas-
„ heid. En wat raad deelt zy ons daarentegen van om-
„ zichtigheid mede? *Wie eenen vyand haat, moet denzelven ter neder houden en onderdrukken op dat hy magtloos vor-
„ de, en hem geen nadeel konne toebrengen.* Deeze regel
„ ſchynt wys en vernuftig te weezen, en wy zyn echter
„ niet beſchroomd te beweeren, dat het veel verſtandiger
„ zy het bevel van onzen Heere Jeſus in acht te neemen, en
„ zyne vyanden door weldaaden en lydzaamheid het zwaard
„ uit de handen te rukken. Het is, *voor eerst*, tienmaal
„ waarſchynlyker, dat wy het hart van onze vyanden en te-
„ genpartyders, door liefde en weldoen zullen verzachten
„ en vermurwen, dan dat wy hen door list of geweld zul-
„ len berooven van hun vermogen om ons te beſchadigen.
„ Het wildſte en toomlooſte gemoed geeft zich over, wan-
„ neer het door liefde en vriendelykheid wordt aangetast:
„ en de kleinſte vyand verdubbeld daarentegen zyne ſterk-
„ te en boosheid, wanneer hy merkt dat men hem zyne
„ kragt benemen en onderdrukken wil. Met hoe veele

„ voor-

(*) *Matth.* VI. *vs* 44.

„ voorbeelden kan dit geſtaafd worden? *Ten tweeden* is het „ tienmaal zekerder den raad van Jeſus Christus, dan den „ voorſlag der waereld-wyzen, op te volgen. Genomen dat „ de hoop om onzen vyand door liefde te overwinnen mis„ te; genomen dat onze zachtmoedigheid hem woedender „ en raazender maakte, zo zullen wy nochtans door onze „ liefde en tederheid de harten van alle rechtvaardigen en „ verſtandigen tot ons trekken, die ons, nevens God, voor „ een borstweering en muur tegen zyne booze aanſlagen „ zullen dienen. Die daarentegen, die tegen zyns vyands „ welvaart werkt, moet bevreesd zyn, het gelukke hem, of „ niet. Gelukt het hem, zo is het te duchten, dat 'er zich, „ in plaatze van den nedergeleiden vyand, veele anderen te„ gen hem zullen vereenigen, en dat de vernederde vyand „ op wraak zal bedagt zyn. Gelukt het hem niet, zo zal „ zyn vyand nog eens zo moedig en vuurig worden, dan „ hy geweest is. *Eindelyk* is het tienmaal nuttiger en voor„ deeliger het gebod van onzen Verlosſer dan den raad van „ de waereld te volgen. De ruste onzer ziele blyft onge„ ſtoord, ons geweeten blyft ongekrenkt, onze gezond„ heid lyd geen gevaar wanneer wy in de liefde volharden, „ en de boosheid van onze vyanden door weldoen vergel„ den. Welke goederen, welke ſchatten zyn dit! Deeze „ verliezen wy, wanneer wy ons hart met gal opvullen en „ altoos daar op uit zyn, hoe wy aanſlagen tegen het geluk „ van eenen ander uitdenken en dezelve uitvoeren moogen. „ o Rampzalige ziel, die zich met de hoope van anderen te „ verderven voed, en een verborgen vuur by zich onder„ houd, dat door het ongeluk van eenen ander moet wor„ den uitgebluscht! Hoe veelen zyn daar van verteerd ge„ worden, eer zy de vervulling van hunnen wensch gezien „ hebben!

„ De Heere Jeſus en zyne heilige getuigen geeven die „ geenen, die hunne hoogachting en eere in de waereld on„ bevlekt bewaaren, en hunne eerroovers en lasteraars tot „ ſchande maaken willen, deeze leere: benaarſtigt u, dat „ gy door uwe deugd en godzaligheid de waereld toont, „ dat gy die niet zyt, waar voor uwe vyanden u uitgeeven. „ *Scheld niet weder. Wreekt u niet.* Uw onberispelyke wan„ del zal u zo goed als de beste verdeediging zyn. *Dat is* „ *de wille Gods*, zegt Petrus, *dat gy met weldoen toeſtopt de* „ *onweetendheid der dwaaze menſchen* (*). *Hebt een goed ge*„ *wee-*

(*) 1 *Pet.* II. 15.

„ *weeten, op dat die geenen, die van u achterklappen, als van*
„ *kwaaddoenders, te ſchande worden* (†). De waereld komt
„ deeze regel der waare wysheid deels te zwaar, deels on-
„ toereikende voor; derhalven leert zy geheel andere kon-
„ ſten; *gy die van anderen wordt verſmaad en aangetast, laat*
„ *geen vlek aan uwe eere kleeven. Stelt uwe lasteraars te re-*
„ *de. Trekt hen voor het gericht. Blyft onverzoenlyk, tot*
„ *dat zy zichzelven openlyk van onwaarheid hebben beſchuldigd.*
„ *Zoekt door hun verdriet, door hunne ſchade, ja zelfs door hun*
„ *bloed uwen eerlyken naam te beſchermen.* Welke regelen
„ zyn de beſten en zekerſten? Wy geeven zonder bedenken
„ die, die uit den mond van onzen Verloſſer gevloeid zyn,
„ zelfs volgens het vernuft, den voorrang. De bitterſte
„ lasteringen worden door onze volharding in 't goede, en
„ in de godzaligheid, wederlegd en vernietigd. Men geeft
„ u na, dat gy gierig, onrechtvaardig, onvriendelyk zyt:
„ vaart gy voort barmhartigheid te oefenen, de gerechtig-
„ heid na te jaagen, alle menſchen met zachtmoedigheid en
„ liefde te ontmoeten, zo zullen deeze lasterreden binnen
„ korten tyd om verre geworpen en verſtorven zyn. Men
„ zegt dat gy tot de bedieningen, die u zyn opgedraagen,
„ niet in ſtaat en onbekwaam zyt; hoe lang zal dit kwaad-
„ ſpreeken duuren, wanneer gy u in alle ſtukken vlytig,
„ getrouw en arbeidzaam betoont? — De middelen daaren-
„ tegen die ons de waereld aan de hand geeft, om onze
„ eere te zuiveren, zyn voor die, die zich daar van bedie-
„ nen, kostbaar en lastig, baarende ons menigmaal voor
„ éénen openbaaren vyand veele verborgenen, die gevaarly-
„ ker zyn: zy ſtellen ons in allerlei onrust der ziele, en
„ werken eindelyk dat niet uit, wat wy 'er van gehoopt heb-
„ ben. Wanneer gy uwen lasteraar door veele omwegen
„ zo verre hebt gebragt, dat hy u om het toegevoegde on-
„ recht moet vergeeving vraagen: wanneer gy door aller-
„ lei beledigingen by hem een berouw over zyne misdryven
„ en het voorneemen om voortaan te zwygen hebt te weeg
„ gebragt; wanneer gy al uwe galle op zyn hoofd uitge-
„ ſchud; wanneer gy zelfs uwe handen in zyn bloed ge-
„ waſſchen hebt, wat hebt gy dan gewonnen? Is uwe eere
„ daar door van den ſmaad bevryd en gered? Niets minder.
„ Gy hebt uwe wraake gekoeld, gy hebt uwen tegenparty-
„ der onteerd, gy hebt anderen een ſchrik aangejaagd, op
„ dat zy zich zo ligt niet aan u vergrypen zullen: en noch-
„ tans

(†) 1 *Pet.* III. 16.

„ tans blyft uwe eere by alle deeze voordeelen bevlekt: gy „ roeit door deeze geweldige middelen dien argwaan niet „ uit, dien het lasteren van den anderen in de zielen van „ veele menſchen heeft verwekt. Mogelyk brengt gy vee„ len wel tot de gedachten, dat gy zo vlytig en yverig niet „ zoud geweest zyn om dien verſpreiden achterklap van u „ af te keeren, indien uw geweeten u daar van hadde vry„ geſprooken. De waereld denkt, en zy denkt niet altoos „ onrecht en ongegrond, dat zich een zuiver gerust gewee„ ten weinig aan de loogens en lasteringen der menſchen „ kreunt.

„ Onze Jeſus geeft die, die hy tot heerſchers en regenten „ in de waereld heeft geſteld, deezen regeeringsregel: „ *Tragt alleen daar na hoe gy den welſtand en de gelukza„ ligheid der volken, die aan uw opzicht zyn toevertrouwd, on„ derhouden en vermeerderen moogt.* De ondervinding heeft van „ den beginne der heerſchappy en regeering tot op onze dagen „ geleerd, dat Vorſten die naar deezen regel zyn te werk ge„ gaan, een ongeſtoord en beſtendig geluk hebben genoten. „ Zy hebben de liefde der onderdaanen, (en wat is voordeeli„ ger, wat is loflyker, dan deeze liefde?) Zy hebben het ge„ bed van veele duizenden, zy hebben groote ſchatten en ryk„ dommen, zy hebben hoogachting by hunne nabuuren, zy „ hebben vermogen en nieuwe landen verworven — De wae„ reld onderwyst de Vorſten geheel anders: *Een Vorst moet „ voor alle dingen op de vermeerdering zyner ſchatten, magt, „ hoogheid, pracht, grootheid en heerlykheid bedacht weezen. „ Hy moet zo veel na zich trekken als de onderdaan maar im„ mer misſen kan. En dit alles moet onder den ſchyn, dat het „ hem alleen om de welvaart van zyn volk te doen zy, geſchieden.* „ Bedroefde wysheid die de waereld beroert, de landen „ verwoest, oproer en bloedvergieten geſticht, de ſchat„ kameren der Vorſten uitgeput, den eenvoudigen list en „ boosheid ingeblaazen, een altoosduurend morren van de „ onderdaanen tegen hunne Heeren gebaard heeft! Die hoog„ heid, die goederen, die magt, die door de ſchade en het „ verderven der volkeren worden verkreegen, duuren eenen „ korten tyd en ſtorten eindelyk met verſchrikking ter ne„ der. Deeze Groote is een aanzienlyk en tevens onge„ zond lichaam, dat haast moet vervallen, vermids het hem „ aan voedzelſappen ontbreekt. Wie wil het onderhou„ den? En wie zal het onderſteunen, wanneer de toegan„ gen verdorven zyn, waar door het gevoed moet worden, „ wanneer de leden het hoofd den ondergang toewenſchen,

„ en

„ en niemand de hand tot deszelfs behoudenis kan of wil
„ aanbieden?

„ De Verlosser geeft den geweldigen, die aan de regeering deel neemen, dit bevel: *Volbreng den wille van uwen Heere met yver, getrouwheid en voorzichtigheid, wanneer dezelve met de gerechtigheid overeenkomt. Kant 'er u met eerbied tegen aan, wanneer de wil van uwen Heere met de wet van God ſtrijd. Gy moet God meer gehoorzaamen, dan de menſchen* (*). De waereld oordeelt geheel anders: *Doet dat blindelings en zonder uitſtel, wat die begeeren in wier dienst gy ſtaat. Uws Heeren wille moet uwe wet zyn. Hy heeft het te verantwoorden, wanneer hy onrechtvaardige dingen wil hebben uitgevoerd. U is niets dan de eere van te gehoorzaamen overgelaaten.* Het ſchynt, wy ontkennen het niet, dat by deeze wysheids leſſe der waereld meer zekerheid zy, dan by de leere van Jeſus Christus. Hebben niet veele Staatsbedienden, die hunne Vorſten de gehoorzaamheid in onbehoorlyke ſtukken hebben geweigerd, hunnen tegenſtand met het verlies hunner ampten, ja ſomtyds met verlies van hun leeven moeten boeten? Maar wanneer wy de geſchiedenisſen der oude en laatere tyden doorloopen, zo zullen wy vry meer zulke geweldigen daar in aantreffen, die zich door hunne blinde en onvenſtandige gehoorzaamheid van geluk en welvaart hebben berooft, dan zodanigen dien eene wyze, eerbiedige en Gode welbehaaglyke gehoorzaamheid heeft ten val gebragt. Die, die Gods wetten hooger hebben geacht, dan de wetten der Vorſten, en daarom ſchade aan hunnen aardſchen welſtand hebben moeten lyden, hebben dat doorgaans elders ryklyk wedergevonden, wat zy verlooren hadden. Veelen zyn van dienzelfden, die zy wederſtaan hebben, met eere te rug geroepen. Aan veelen hebben hunne beſcheidene weigeringen en wyze voorſtellingen meer eer en aanzien toegebragt. En die in tegendeel, die zich tot werktuigen van onrechtvaardige aanſlagen zonder ſchroom hebben laaten gebruiken, hebben daar door ſmaadheid en oneere in de waereld behaald, en zeer dikwils toorn en ongenade, wanneer de zaaken kwalyk zyn uitgevallen, tot belooning van hunne gehoorzaamheid en ſtilzwygen verkreegen. In het algemeen is het zeer gevaarlyk eenen Heer te dienen, die geen ander richtſnoer van zyne daaden dan zyne eigene eere en zyn eigen wil

„ heeft

(*) *Hand.* V. 29.

„ heeft. Even die zelfde oorzaak, die hem beweegt ande-
„ ren tot dienaars van zyne onrechtvaardige begeerlykhe-
„ den te gebruiken, kan hem, eer men het denkt, daar toe
„ brengen, die, die zich daar toe laaten gebruiken, als de
„ oorzaaken der wederwaardigheden, die hy moet belee-
„ ven, te beſtraffen. En dit alles ter zyde geſteld, is het
„ onvoorzichtiger zich door zyne zondige gehoorzaamheid
„ eenen knaagenden worm in de ziele te zetten, die alle
„ zoetigheid des leevens beneemt, en menigmaalen in de
„ laatſte uuren het hevigſte woed, dan zich door een draag-
„ lyk verlies een vry en gerust geweeten, dat geen ſchat
„ evenaart, te verwerven.

„ Onze dierbaare Jeſus roept die toe, die magt en geweld
„ in handen hebben. *Neemt voor allen, de armen en elendi-*
„ *gen aan. Bezorgt de weduwen en weezen recht. Hoort aan het*
„ *geſchrei der geringen en verdrukten. Spyst, drenkt, kleet,*
„ *beſchermt, bemint my in myne behoeftige en geplaagde leden-*
„ *maten!* Deeze leere is volgens het oordeel der waereld
„ mogelyk op zich zelven niet onbillyk; maar tot de oog-
„ merken, die zich een hooge en geweldige voorſtelt, on-
„ bekwaam. En hoe dan? Eene hooge en magtige wil zich
„ in het gezag, dat hy verkrygt, handhaaven, en zyne magt
„ en eere altoos bevestigen, en verhoogen. Daar toe zal
„ hem de bereidwilligheid om den armen en laagen te hel-
„ pen zeer weinig dienen. De omzichtigheid eischt veel
„ meer: Dat hy zich vooral om de vriendſchap en genegen-
„ heid der geenen bekommere, die iets gelden, die door
„ hunne eer en goederen vermogend zyn een genoodſchap
„ te maaken, dat hem een kuil bereiden en zyne hoogheid
„ afbreuk konde doen. Liever duizend armen en onaan-
„ zienlyken te vergeefsch laaten zuchten en weenen, dan
„ éénen magtigen en ryken krenken! Verkeerde wysheid
„ der waereld! De geſchiedenis leert ons dat 'er duizenden
„ magtigen zyn gevallen, die zich naar deezen regel heb-
„ ben geſchikt; nog meer, dat zy juist door die zelfden,
„ wier gunst en liefde zy zo yverig hebben gezocht, zyn
„ ter neder gebonsd. Daarentegen is het getal der geval-
„ lene Grooten, die het woord van onzen Jeſus hebben
„ in acht genomen, veel geringer. Is het geoorloofd, dat
„ een hooge en geweldige alleen daar op zyne gedachten
„ vestige, hoe hy zich op dat toppunt, dat hy beklommen
„ is, handhaaven en vaster ſtellen mooge, zo zal hem daar
„ toe de leer van Jeſus vry meer dienen dan de [illegible] der

„ wa-

„ waereld. Gy ziet het dagelyks, dat de beleefdheid omtrent
„ den verachten, de zorgen voor den armen, de yver om
„ den elendigen te helpen, de pooging om den nood der
„ weduwen en weezen te verminderen, de liefde van een
„ geheel volk tot zich trekt en ontelbaare harten gevangen
„ neemt. En welk een muur, welk eene beſcherming is
„ de neiging en genegenheid van een geheel volk! Wie is
„ zo kloekmoedig dat hy een mensch, die daar van omringd
„ en bewaard is, zoude aantasten? Wat is het in tegendeel,
„ zich alleen om de gunst en genegenheid der grooten en
„ magtigen af te ſlooven? Niets dan zich by het volk ge-
„ haat te maaken en veel ſchuld, veel verantwoording,
„ klagte en onwilligheid op zynen hals laaden. Het is eene
„ waare en onvervalschte liefde voor eene andere onbeſten-
„ dige, baatzugtige en geblankette verwisſelen: want wie
„ kan zich op de trouw, vriendſchap en genegenheid van
„ zulken verlaaten, die rykdom, magt en eere beminnen
„ en bezitten? wie is niet bewust, dat de vriendſchap van
„ dit geſlacht van menſchen doorgaans niet langer duurt,
„ als de hoope van het voordeel duurt, en altoos daar
„ heenen overhelt, waar heen zich het geluk der men-
„ ſchen neigt?

„ Jeſus geeft den Kooplieden deeze leere: *Eischt geene*
„ *onrechtvaardige en bovenmaatige winst, maar zyt met het*
„ *voordeel te vrede, dat u de gerechtigheid toewyst. Bedriegt*
„ *niemandt, en verzwygt de gehalte uwer waaren niet.* De
„ zogenaamde kloekheid der handelaars veragt dit gebod
„ van den Verloſer. Deeze ſchryft geheel andere wetten
„ voor: *Neemt van die, die met u handelen, zo veel, als gy*
„ *maar van hun kunt trekken, en kreunt 'er u niet aan of*
„ *de winst met de gerechtigheid overeenkomt of niet. Het is*
„ *dwaas, den kooper de natuur der waaren, die men aanbied,*
„ *te ontdekken. De omzichtige Koopman is verpligt de ſlechti-*
„ *ſte waaren te pryzen, en de besten boven op te leggen. De*
„ *Kooper mag zelf toezien, dat hy niet bedrogen worde.* —
„ Wy roeren uw geweeten, gy lieden, die in deeze ty-
„ den om en wegens den koophandel by ons in zulk een
„ groot getal verſcheenen zyt, is dit niet tot dus verre uw
„ richtſnoer geweest? Hebt gy het onderwys van den Hee-
„ re Jeſus, of deeze gewaande doorſleepenheid der hande-
„ laars gade geſlaagen? Wat zegt uw hart? Klopt het niet?
„ Klaagt het u niet aan? Ja, zult gy mogelyk, gelyk Jeſus
„ leerlingen, by eene andere gelegenheid, zeggen, *Staat*
„ *de zaak van een* Koopman met zyne koopers alzo, *dan*

„ *te het niet goed* koophandel te dryven (*). Zullen wy
„ behoudene kooplieden blyven, zo moeten wy, wanneer
„ wy handelen, vergeeten dat wy Christenen zyn, en
„ moeten wy nooit anders, dan als Christenen te werk
„ gaan, zo kunnen wy geen kooplieden blyven. Gy ver-
„ zint u, myne waardíte Vrienden! Gy wilt winst doen: en
„ wy verzekeren u, in den naame van den Heere Jesus, dat
„ gy meer zult winnen, wanneer gy den Heere getrouw
„ blyft en de oprechtigheid van Jesus Christus omhelst, dan
„ wanneer gy de waereld-wysheid verkiest. Wy zullen slegts
„ volgens het vernuft met u redeneeren. Die zich met eenige
„ maatige winst laaten vergenoegen en in alle stukken op-
„ rechtheid en getrouwheid betoonen, die winnen natuurly-
„ ker wyze een goeden naam, vertrouwen, liefde en genegen-
„ heid. De toeloopen de zegen vermeerderen zich ongemerkt
„ in hunne winkels en huizen. Die den prys verhoogen, en
„ zich door bedrog willen verryken, vervreemden allengs-
„ kens de gemoederen der menschen van hen, beervende
„ doorgaans, benevens oneere en een bezwaard geweeten,
„ het verval hunner neering. Verneemt maar een weinig
„ onder de menschen van uwen stand, en onderzoekt waar-
„ om de koophandel van deezen man bloeit, en van dien
„ anderen vervalt: gy zult ondervinden dat wy de waarheid
„ aan onze zyde hebben.

(*) *Matth.* XIX. 10.

Amsterdam, in zyne Opkomst enz. beschreeven door JAN WAGENAAR, *Historieschryver der Stad. Vyfde Stuk.*

Tweede Berigt.

ONze geagte Historie-Schryver vangt het zeventiende Boek des tweeden Deels deezer Geschiedenissen, (tot aan 't welke wy in ons voorige Berigt gekomen zyn,) aan, met de melding van een zwaaren watervloed in 't jaar 1651, die merkelyke schaade aan de Stad en de omliggende landeryen toebragt. Ook berigt hy ons dat de Amsterdamsche Kooplieden in dit jaar den Staat, tegen een behoorlyken intrest, tot den tyd der aflossinge der gemaakte kosten, honderd oorlogscheepen aanbooden, ter beveiliginge van den Koophandel, die, met den aanhoudenden oorlog tusschen Frankryk en Spanje, ter zee gestadig ontrust werd; doch

doch hy vindt niet dat 'er eenig beſluit op genomen werd. Verder viel 'er dit jaar niets byzonders van belang voor, dan dat Amſterdam aandrong op het bekragtigen van 't verdrag van uitkoop wegens den Zontſchen tol, en zulks bevorderde; midsgaders dat de Engelſche Gezanten, die in den Haag veele ſmaadheden hadden ondergaan, hier ter plaatſe treffelyk onthaald werden; dat egter het voorgevallene in den Haag by 't Engelſche Hof niet kon verzoeten, of het voortbrengen der bekende nadeelige Parlements Acte, ten aanzien onzer Scheepsvaart, afwenden. In 't volgende jaar vond men hier ter Stede goed het Poorterſchap in groot en klein te onderſcheiden; het groote Poorterſchap, dat onder anderen ook het voorregt van tot de ampten der Regeeringe verkooren te konnen worden behelsde, werd geſteld op vyf honderd, en 't kleine Poorterſchap op niet meer dan vyftig guldens: doch men werd vervolgens gewaar, dat dit der Stad zo veel voordeels niet aanbragt, als men zich wel verbeeld had; van waar ook dit onderſcheid in 't jaar 1668 weder te niet gedaan werd; zynde voortaan het Poortergeld voor ieder vyftig gulden, en ieder Poorter tot alle Poorters privilegien geregtigd. Dit jaar 1652 was verder nog aanmerkelyk door 't afbranden van 't oude Stadhuis, op den zevenden July; midsgaders door eene oproerige beweeging eeniger Matroozen van 's Lands Vloot, (by gelegenheid van den oorlog met Engeland uitgerust,) en 't openlyke ſtraffen van twee belhamels uit dezelven; dat voor veelen der toekykeren zeer nadeelige gevolgen had; doordien de ſoldaaten, op last van twee hunner bevelhebberen, ter oorzaake van eene ſchynbaare beroerte, onder de menigte ſchooten; waar door eenigen gekwetst, en veelen in den drang onder den voet geraakten, die vertrapt of in 't water gedrongen werden: het welk de Wethouderſchap bewoog een zagter weg met de overige Matroozen in te ſlaan, en dit ongeluk, zo veel mogelyk was, te vergoeden, zo door de Bevelhebbers te dagvaarden, als door de familien der ongelukkige toekykeren, derzelver weduwen en weezen, met eene ſomme gelds te vergenoegen of te onderſteunen.

In 't jaar 1653 drong Amſterdam, alwaar de handel, onder het ſterk voortzetten van den Engelſchen oorlog, zeer verviel, op nieuw aan, op het aankoopen en uitrusten van meerder Oorlogſchepen: men bragt ook hier verſcheidene Oosterſche ſchepen op, die den Engelſchen contrabande goederen toevoerden; waar over Hamburg klaagde, en waar te-

tegen Amſterdam het zyne inbragt, dat zo lang duürde als de oorlog ſtand hield. Men zette ook in die dagen zestig Engelſche bootsgezellen, die na Hamburg gaande op zee genomen werden, alhier in de boeien; tot repreſaille van de behandelingen onzer krygsgevangenen in England. In deeze tyds omſtandigheden werden de gedagten, van den jongen Prins van Oranje tot de ampten zyner Voorouderen te bevorderen, verleevendigd; dat hier en daar, en zo ook te Amſterdam aanleiding gaf tot oproerige beweegingen, die egter ſpoedig tot rust gebragt werden. De Geestlykheid zogt ook omtrent deezen tyd en vervolgens de Roomschgezinden, midsgaders de Remonſtranten nauwer te bepaalen; waar in de Magiſtraat gematigdheid gebruikte. In dit en 't volgende jaar had Amſterdam zeer veel deel in de onderhandelingen tot Vreede met England, die, gelyk bekend is, eerlang geſlooten, en in gevolge van welke de vermaarde *Acte van Secluſie van den Prins van Oranje* in Holland opgeſteld werd, dat te Amſterdam groote vreugdebedryven baarde. Men beſloot vervolgens tot het verminderen van 't getal der Soldaaten; doch op 't gerugt van eenige beweegingen ten nadeele der Stad, uit hoofde der *Acte van Secluſie*, beſloot men weder dra tot het vermeerderen van 't zelve, en 't aanwenden van verdere voorzorg; doch deeze vrees, die niet gegrond was, verdween allengskens. Zeker Predikant van Buikſloot werd in die dagen alhier gedagvaard, van wegen een oproerig geſprek, doch 't blykt niet hoe 't hier mede afgeloopen zy. In dit jaar ontſtond 'er een verſchil tusſchen het Collegie ter Admiraliteit te Amſterdam en in 't Noorderkwartier, dat niet voor 't jaar 1660 bygeleid werd. Behalven een zwaaren ſtorm, die inzonderheid den toorn van de Westerkerk zeer beſchadigde, en de oprigting van een Werkhuis voor de bedelaars, vinden wy verder in dit jaar niet byzonders aangetekend, dan de oprigting der Broederſchap van Schilders en andere konſtenaaren; welke Broederſchap egter in 't kort weder tot niet liep.

In 't jaar 1655, toen de Koophandel in 't genot van den Vreede weder bloeide, en de Regeering dien alleszins bevorderde, werd ook het nieuwe Stadhuis in zo ver voltrokken, dat de Wethouderſchap den 29 July aldaar zitting name. De Admiraliteit hier ter Stede raakte in die dagen in geſchil met Monnikendam, doch zag zich in den Haag in 't ongelyk geſteld. De Stad nam diestyds het Peterſchap aan over den Keurprins van Brandenburg, ook onthaalde ze de Prinſes Weduwe van Fredrik Hendrik, die hier eenige dagen vertoef-

toefde, deftig; en ze bevorderde vervolgens de afloſſing der twee millioenen, die ze aan wylen zyne Hoogheid verſtrekt had; doch daar verliep nog al eenigen tyd, eer de Stad volkomene voldoening erlangde. In dit en 't volgende jaar was hier eene zeer hevige Peſtziekte, waar tegen de Wethouderſchap alle mogelyke voorzorg aanwendde. In dit jaar werd ook vaſtgeſteld, dat de eed van Raad den Burgereed in zich vervatte. Verder maakt de Heer *Wagenaar* hier nog gewag van 't ſtigten der Volkplantinge in Nieuw Nederland, die der Stad eene aanmerkelyke ſomme gelds koſtte, en in een volgenden oorlog met England in de handen der Engelſchen verviel. In 't jaar 1656 ontſtonden 'er eenige onlusten met England, die, in den oorlog zynde met Spanje, onze ſchepen wilden onderzoeken, op vermoeden dat zy contrebande goederen overvoerden; hoedanig een onderzoek van ſchepen, onder 't convoi van den Staat, men niet wilde toelaaten: de Staat gaf eerſt geheime orde om geweld met geweld te keeren, trok vervolgens dezelve weder in; doch de Admiraliteit te Amſterdam gaf den Vice Admiraal de Ruiter, egter niet zonder kennis, zo men meent, van de Staaten van Holland, laſt om zich aan de geheime orde te houden: maar men vindt niet dat 'er deswegens iets byzonders voorgevallen is. In dit jaar werd het nieuwe Weeshuis der Gereformeerde Diaconie gebouwd; ook werd het kleine Loopveld verbreed; de Wethouderſchap verbood in die dagen het ſlagturven in de Ambagtsheerlykheden der Stad, buiten haar verlof; om dat men toen reeds dugtte voor de aanwaſſende magt van de Haarlemmer Meer. In dien zelfden tyd raadpleegde men op nieuw over een ontwerp, al voor twee jaaren voorgeſteld, om eene graft uit de Vegt in 't Gein te maaken, tot geryf voor de brouwers; doch de uitvoering van dit ontwerp, ſchoon meermaals ter baane gebragt, is tot nog agter wege gebleeven. In 't volgende jaar werd het Trekpad en de Vaart tuſſchen Gouda en Amſterdam, tot groot geryf der beide Steden, in korten tyd voltrokken; ook werd de Stad aan de Oostzyde verſterkt en Kattenburg betimmerd; men beſloot toen mede tot het oprichten van een Paardemarkt alhier; doch dit beſluit is niet ter uitvoeringe gebragt, of heeft ten minſte geen gevolg gehad. In de jaaren 1658 en 1659 worden ons geen aanmerkelyke byzonderheden van Stads wege gemeld, dan 't deftige onthaal der Keurvorſtinne van Brandenburg, der Prinſeſſe Weduwe van Oranje en andere hooge Perſonaadjen hier ter Stede, midsgaders het ſluiten eener nadere over-

een-

eenkomſte met het Heemraadſchap van Rhynland op de hoogte van den Slaaperdyk; en het bouwen van twee nieuwe Gereformeerde Kerken, of houte Lootſen, eene op het Bikkers Eiland, en een op Wittenburg; als mede dat men den Lutherſchen eene plaats tot eene tweede Kerk toeſtond. In 't volgende jaar kogt de Stad de Ambagtsheerlykheden van Urk en Emmeloord in Zuider-zee, om dezelven, ten nutte der Scheepsvaart, te beter te onderhouden. Men zogt Karel den II, voor zyn vertrek uit Holland na Engeland, op den dood van Cromwel, te beweegen, om de Stad nogmaals met zyne tegenwoordigheid te vereeren; doch deeze ſloeg zulks beleefdelyk af, onder betuiging dat hy der Stad eeuwig ten goede zou gedenken, dat hy egter ſpoedig vergat. Men noodigde hier op vervolgens de Koninglyke Prinſes en den jongen Prins van Oranje, die alhier eenige dagen Vorſtlyk onthaald werden: haare Koninglyke Hoogheid vernam intuſſchen heimlyk, of de Vroedſchap ook gezind zou zyn den jongen Prins te voorſchikken tot de ampten zyne Voorzaaten, doch vond dezelve daar toe niet geneigd, des 'er ook geen openlyke voorſlag van gedaan wierd. In dit zelfde jaar werd de Trekvaart van Buikſloot na Hoorn, over Purmerend, en die over Edam en Monnikendam, tot geryf der Reizigers van Amſterdam na die Steden en te rug, gemaakt; de Stad leed in 't najaar een zwaaren ſtorm, die veel ſchaade toebragt. Het jaar 1661 is hy zonder aanmerkelyk wegens de Voetiaanſche en Coccejaanſche onluſten, die 's Lands Regeering moeite baarden, want in Amſterdam mede deel had; het welk zelfs zo ver ging, dat men eenige manſchap uit Amſterdam na Utrecht en Medenblik zond, om de moedwilligheid der Kerkelyken te keer te gaan; ook werden hier op nieuwe ſcherpe keuren gemaakt tegen het verſpreiden van ſchimpſchriften. Het begraaven van dooden by nagt ging omtrent deezen tyd zeer ſterk in zwang, het welk het Geregt insgelyks eene keur deswegens deed afkondigen; die in 't jaar 1663, toen men 't nieuwe Aalmoesſeniers-huis bouwde geamplieerd werd; wordende de boete ten behoeve van dat Aalmoesſeniers-huis geſchikt.

De Heer *Wagenaar* begint het achtiende Boek deezer Geſchiedenisſen met een berigt van de overeenkomst der Stad met het Heemraadſchap van Waterland wegens de Nes; en 't aanſtellen der Wagten omtrent het Prinſenhof, in 't jaar 1662; en meldt ons dat men, in den jaare 1663, aan eene zekere gezindheid van Engelſchen alhier vryen Godsdienſtoe-

fe-

ſening verleende; als mede dat men in dit jaar de nieuwe of kleine Vismarkt heeft aangeleid, en 't maaken van riooien, in de burgwallen uitkomende, verbooden: ook maakt hy gewag van een verbod in Frankryk, wegens de invoer der Amſterdamſche Zeep, die egter eerlang weder gedoogd werd. Verder geeft hy ons een berigt van den aanvang, voortgang en 't afloopen eener Peſtziekte, die zich, in de jaaren 1663 en 1664 van Amſterdam over geheel Holland verſpreidde, en den Koophandel zeer belemmerde; midsgaders van een zeldzaam lugtverſchynſel, naastdenkelyk van die ſoort, als men thans het Noorder-licht noemt, en van een zonderling uitwerkſel eener ſchielyke vorst in die dagen. Hier op komt hy tot de eerſte beginſelen van den Engelſchen oorlog, die in 't jaar 1665 openlyk uitbrak, en het Collegie ter Admiraliteit hier ter Stede alles deed aanwenden om manmoedigen tegenſtand te bieden, en intusſchen de Zeevaart te beveiligen. De ongelukkige uitſlag van den zeekryg in dit jaar gaf hier, gelyk in geheel Holland, aanleiding tot oproerige bewoegingen, die egter van geen gevolg waren; tegen welken men ſteeds zorgvuldig waakte; terwyl men, voor al toen ook de Biſchop van Munſter den Staat den oorlog verklaarde, alle voorzorg gebruikte tot veiligheid der Stede. In die dagen deed de Koning van Frankryk, die den Staat onderſteunde tegen den Biſchop van Munſter, alhier eenige Oorlogſchaepen timmeren, en men verleende hem verlof tot het werven van 400 Franſche of andere vreemde matroozen alhier te Lande; doch zyn verzoek, in 't jaar 1666, om eene Geſchutgietery alhier op te rigten, vindt men niet dat hem ingewilligd is: ook klaagde hy omtrent dien tyd, over zeker nieuwſchryver te Amſterdam, doch hoe 't daar mede afliep vindt men niet aangetekend. In dit zelfde jaar vernieuwde ook zeker Burger van Amſterdam zyne klagten, over 't aanhouden zyner kinderen door de Regeering der Spaanſche Nederlanden; dat ten gevolge had, dat de Staat gewelddaadige middelen in 't werk begon te ſtellen, om de uitlevering dier kinderen te wege te brengen, die ook vermoedlyk daar op gevolgd is. De Stad belette diestyds eene voorgenomene verhooging van den Slaaperdyk, die men, tegen het gemaakte verdrag aan, ondernam. In die dagen verwierf eene Deenſche Gemeente een gebouw van de Stad ter oefeninge van den Godsdienst; en eerlang werd den Predikant eene jaarlykſche ſubſidie van Stadswege toegeleid; doch die Gemeente verliep na weinig jaaren, en de Predikant verliet voorts de

Stad

Stad. Een Engelsch Predikant had toen ter tyd de onvoorzigtigheid van openlyk voor de herſtelling van London, dat een zwaare brand getroffen had, te bidden; 't welk zo euvel werd opgenomen, dat hem gelast werd zyn dienst tot nader ordre, te ſtaaken: ondertuſſchen ontbrak het in Amſterdam niet aan menſchen, die de onderneemingen der Engelſchen begunſtigden, en 't bleek zeer klaar, dat men hier niet afkeerig was van den Vreede, die ook, gelyk bekend is, nóg in dit jaar met Munſter, en met England in 't volgende jaar geſlooten werd. In 't voorjaar van 1667 had men hier een fellen Vorst, die van een ſchielyken dooi gevolgd werd; in dit jaar werd den Predikanten der Stad het Poorterregt geſchonken; een Moscoviſche Gezant werd, voor 't afloopen van dit jaar, door den Agent der algemeene Staaten, tot Amſterdam toe geleid; wordende Burgermeesters verzogt hem en zyn gevolg te willen doen plaatſen op een onzer ſchepen na Hamburg, van waar hy zyne reis na Moscou zou voortzetten.

Met het afloopen van den oorlog, geduurende welken men beſpeurd had, dat 'er eene groote party hier te Lande was, die de belangen van Groot-Brittanie met die des Prinſen van Oranje zogt te vereenigen, begon men, hier en daar, en wel byzonder te Amſterdam met allen ernst te handelen, over het voorheen reeds gemaakte ontwerp, om het Stadhouderſchap voor altoos afgeſcheiden te houden van het Kapitein-Generaalſchap; het welk eindelyk door de Staaten van Holland, in 't najaar van 1667, vastgeſteld werd, in eene Reſolutie, bekend onder den naam van 't *Eeuwige Edict*, dat voorts in 't jaar 1668 en vervolgens door Amſterdam en de verdere Steden beëdigd werd. Intuſſchen had de Staat reden gehad om te dugten voor een nieuwen oorlog met Frankryk; het welk gelegenheid gaf om te denken, op middelen zo ter afwendinge van dien oorlog, als ter beſcherminge van den Staat, indien men 'er in gewikkeld mogt worden. Onder de laatſten kwam ook het verſterken van Naarden in aanmerking, waar by Amſterdam groot belang had; waarom men het deswegens gemaakte en door gecommitteerde Raaden goedgekeurde ontwerp, nog voor 't einde van 't jaar 1667, den Burgermeesteren van Amſterdam ter beoordeelinge voorſtelde: het blykt niet, hoe deezen zich daar omtrent gedraagen hebben; zekerder is 't dat de voortgang van dit werk geſtuit werd, met de gewoonlyke verandering der Regeeringe, in 't begin van 't jaar 1668. De toen regeerende Burgermeesteren bragten der Vroedſchap

ſchap eenige bedenkelykheden dien aangaande onder 't oog, waar op men beſloot te onderſtaan of men niet te wege kon brengen dat het ontwerp der verſterkinge van Naarden uitgeſteld werd tot de naaste Vergadering der Staaten van Holland; wordende de Penſionaris Hop voorts na den Haag gezonden, om met gecommitteerde Raaden hier over te handelen: 't welk naa herhaalde onderhandelingen ten gevolge had, dat die verſterking, welke men te Amſterdam voor 's Lands Vryheid gevaarlyk oordeelde, voor deezen tyd ſteeken bleef. Verder viel hier in de jaaren 1668 en 1669, terwyl men bezig was met de jongſte vergrooting der Stad voort te zetten, en de daar omtrent noodige ſchikkingen te maaken, niet byzonders voor, buiten het ſtigten van 't nieuwe Waalen-Weeshuis, en 't bouwen eener nieuwe ſteenen Kerk op Wittenburg. In 't jaar 1670 bewilligde Amſterdam in de zitting des Prinſen van Oranje in den Raad van Staate, en bewerkte dat men zyner Hoogheid een beſluitende ſtem toeſtond: ook was 'er de Stad voor om hem eene wedde van 30000 guldens of meerder te geeven; die egter door de Vergadering van Holland in 't volgende jaar op 25000 guldens bepaald werd. In deeze dagen behandelden de Afgevaardigden van Rotterdam die van Amſterdam zeer onbeusch; beſchuldigende de Regeering van Amſterdam, dat dezelve na overheerſching ſtond; het welk deeze bewoog om haare afgevaardigden ter Vergaderinge van Holland te gelasten, deswegens voldoening te eiſchen; doch de uitſlag hier van vindt men niet aangetekend. In dit jaar bebouwden eenige Godshuizen een gedeelte der nieuwe uitlegginge met huisjes, die tot de wevery geſchikt werden. *Jean de Labadie* zogt in die dagen zynen aanhang alhier te verſterken, doch de Regeering verbood hem afzonderlyke byeenkomſten te houden; daar hy egter eenigen tyd bedektlyk mede voortvoer, tot dat hy eindelyk na Herford in 't Ravenbergſche vertrok. De Wisſelbank verkreeg omtrent dien tyd een nader octroi, waar in uitdrukkelyk verklaard werd, dat het *ongemunte metaal* zo min als de *penningen* in de Wisſelbank gearresteerd kon worden. Men maakte toen ook een ontwerp tot het bouwen van de groote Amſtelſluis, dat, met eenige veranderingen, in 't jaar 1674, voltrokken werd. In 't jaar 1671 kreeg Amſterdam een geſchil met het Hof en den Hoogen Raad, wegens de regtspleeging over burgers der Stad, in geval van purge, waar in de Stad haar regt handhaafde.

Het hier aan volgende jaar 1672 is in veele opzigten zo

aanmerklyk, dat onze geagte Historieſchryver, het geheele negentiende Boek ſchikke, ter ontvouwinge van 't deel dat Amſterdams geſchiedenisſen hier in hebben. Men begon naamlyk, naa dat reeds geduurende het jaar 1671, in 't vooruitzigt van een dreigenden oorlog, deeze en geene ſchikkingen gemaakt waren, in dat najaar en vervolgens in 't voorjaar van 1672, op 't ernſtigst te zorgen voor de verſterking der grenzen van Holland, waar op ook Amſterdam alleszins bedagt was. Men ſtelde toen mede alles in 't werk, wat tot verſterking en beveiliging der Stad byzonder kon dienen, Amſterdam was in die dagen een van de eerſten, om den Prins van Oranje tot Kapitein Generaal te bevorderen; en gaf in February mede zyne ſtem, om hem deeze waardigheid, doch alleen voor den aanſtaanden veldtogt, op te draagen. Op de oorlogs verklaaring van Frankryk en Groot Brittanie in April werd de Schuttery hier ter Stede vermeerderd, en de oefening in den wapenhandel voortgezet; ook begaven zich drie Amſterdamſche Heeren, ter aanmoedinge van anderen, met eenige matroozen, op eigen beurze geworven, op 's Lands Vloot, doch men vindt niet dat andere Amſterdammers hun voorbeeld nagevolgd hebben. Men ſloeg ter Vergaderinge van Holland voor den vyfden man van de arbeidende Officianten der Stad te presſen, doch Amſterdam wees zulks van de hand, als konnende het Land weinig baaten, en zynde der Stede nadeelig. Met het naderen van den Vyand aan den Rhyn beſloot men Holland door 't inlaaten van water te beveiligen; Amſterdam was van oordeel dat men 'er zich niet mede moest verhaasten, en hield het eenigen tyd draagende; doch in de maand Juny kwam men over een om alles in gereedheid te ſtellen, om zulks, des noods zynde, ten ſpoedigſte te konnen doen. Men was hier ook van gedagten dat de Stad, in den hoogſten nood, de veiligſte ſchuilplaats was voor 's Lands Collegien, geldmiddelen en oorlogsbehoeften; en men beſloot, zo 't paſſe gaf, dit ter Vergaderinge voor te draagen, te meer doordien eenige Leden der hooge Regeeringe hier van niet vreemd waren. De Franſchen trokken middelerwyl over den Rhyn en drongen in de Over-Betuwe door; 't welk den nood deed toeneemen. Men droeg des in Amſterdam zorg om de Stad van binnen in ſtaat van tegenweer te ſtellen, en van buiten, door 't inlaaten van water, voor den Vyand ongenaakbaar te maaken; en toen de Franſchen Utrecht en Naarden overmeesterd hadden verſterkte men de Stad alleszins, en ſchikte alles zo veel mogelyk was ter beveiligin-

gin-

ginge van dezelve; te meer daar men wilde, dat de Prins van Condé voorhad Amſterdam te bemagtigen.

Intuſſchen vatte men hier en daar, en zo ook te Amſterdam, misnoegen op tegen de Regeering als ware dezelve Fransch gezind; en men bediende zich hier van ter bevorderinge van den Prins van Oranje, tot de waardigheden zyner Voorzaaten: egter had zulks hier minder dan wel in andere Steden plaats; waar toe veel toebragt het gedrag der Regeeringe omtrent het onderhandelen met Frankryk; als die de voorwaarden door den Koning voorgeſlaagen onaanneemelyk oordeelde, en openlyk betuigde de Stad tot het uiterſte toe te zullen beſchermen. Middelerwyl geſchieden 'er voorſlagen ten behoeve van den Prins, en Amſterdam beſloot onder de eerſten hem, zo 't met eenpaarigheid geſchiede, de volkomene magt over de Patenten op te draagen: doch daags te vooren was de Prins te Dordrecht, op 't aanſtaan der Burgerye, voor Stadhouder verklaard; andere Steden volgden dit voorbeeld, en Amſterdam beſloot 'er ook toe op den eerſten July. Men vindt niet dat 'er ten dien dage eenige oproerige beweeging in Amſterdam was; maar een opgevat misverſtand wegens het vertrekken eenes Afgevaardigden na den Haag baarde vervolgens eenige onluſt, die egter ſpoedig geſtuit werd. Men bevestigde voorts de verkiezing van den Prins, en ſtelde de vernietiging van 't *Eeuwige Edict* vast. De Prins op den vierden July tot Stadhouder van Holland aangeſteld zynde, zo beſloot men den volgenden dag hem, door eene byzondere bezending van Stadswege, met de nieuwe waardigheid geluk te wenſchen: en men verbrandde eerlang het boek waar in het *Eeuwige Edict*, zedert het jaar 1668, was onderteekend. Deeze aanſtelling van zyne Hoogheid had grooten invloed op de onderhandelingen met Frankryk, die op 't ſterk dringen van Amſterdam, naa 't inneemen van 's Prinſen gevoelen, eindelyk geheel afgebroken werden.

De Regeering der Stad bemerkende dat 'er nog geſtadig eenig gemor onder de menigte overbleef, en verſtaande dat zyne Hoogheid gezind was de Stad tegen den Vyand te beſchermen, gaf hem een nauwkeurig berigt van den toeſtand der Stad, en verzogt zynen raad tot derzelver beveiliging. Men bragt hem verder onder 't oog de ſlegte geſteltenis der Stad ten aanzien der geldmiddelen; en raadpleegde met hem over 't geen ten meesten nutte van Land in deezen gedaan kon worden; biedende hem

zelfs de medewerking der Stad aan, om hem tot hooger waardigheden te verheffen, zo hy zulks noodig agtte, om 't eene of 't andere tot een goed einde te brengen; welk alles de Prins beleefdlyk beantwoordde, met betuiginge dat hy 't belang der Stede ter harte nam, en Amſterdam, zo 't mogelyk ware, in 't kort met zyne tegenwoordigheid zou vereeren. Eer dit egter geſchiedde, ontſtond 'er gemor in de Stad over 't bewaaren van de ſleutels der poorten en boomen, dat eindelyk geſtild werd door 't beraamen der orde, welke daar omtrent nog heden ſtand houdt. Omtrent deezen tyd verwierf de Stad van 's Lands Staaten een Octroi tot het heffen van een Huisgeld, ter vervullinge der lasten die zy te draagen had. Kort hier naa, op den twaalfden Augustus, kwam zyne Hoogheid in de Stad, bezigtigde de wallen, als mede de naby gelegene Vestingwerken; nam als Stadhouder zitting in de Vroedſchap, en vertrok weder den vyftienden. De Stad vereerde by die gelegenheid den Prins 30000 Guldens, in verrekening tegen de ſchuld van zynen Heer Vader; waar omtrent egter vervolgens, op 's Prinſen verzoek, eenige andere ſchikking gemaakt werd. Ook beſloot men diestyds zyne Hoogheid onbepaalde volmagt te geeven, om met Groot-Brittanie te ſluiten. Kort naa 's Prinſen vertrek ontſtonden 'er nieuwe beweegingen in de Stad, die ſtrekten om de veranderinge der Regeeringe te bewerken; hier omtrent had men zig tot nog te Amſterdam ſtiller gehouden dan in andere Steden; doch in deeze dagen maakte men 't gemeen, door 't uitſtrooijen van ſchimpſchriften tegen de tegenwoordige Regeering, gaande; 't welk dezelve bewoog om met zyne Hoogheid raad te pleegen over het ſtillen van 't gemeen; en eerlang vond men 't, naa dat in de Vergadering der Staaten van Holland overleid was, wat middel men best in 't werk zou ſtellen, om de gemeente in de Steden te bevredigen, geraaden, dat de Regenten ook hier ter Stede hunne ampten zouden ſtellen ter beſcheidenheid van den Prins; met welk beſluit der Regenten de Secretaris den zesden September zich na zyne Hoogheid begaf. Op dien eigen dag ontſtond 'er een geweldig oproer voor 't huis van den Luitenant Admiraal de Ruiter, dat nog gelukkig zonder bloedſtorting geſtild werd. Ten volgende dage vergaderden eenige burgers op de Doele, alwaar een verzoekſchrift getekend werd; de voornaame inhoud hier van, beſtaande in een algemeen verzoek om de herſtelling van de voorregten der Burgerye, werd den achtſten Sep-

tem-

tember voorgedraagen aan Burgermeesteren, die 't zelve vriendelyk beantwoordden. Onder deeze en dergelyke beweegingen, en 't uitſtrooien van ſchimpſchriften, betrekkelyk tot het veranderen der Regeeringe, kwam 'er eindelyk den tienden September een brief van den Prins, met eene nevensgaande lyst, volgens welke zestien Heeren van de Regeering ontſlaagen werden, zonder krenking van hunnen goeden naam en eer. Men maakte dit op den volgenden dag bekend aan de Gemeente; en de aanblyvende Regenten handelden voorts met zyne Hoogheid, door briefwisſeling, over de verdere ſchikking hier in te maaken; volgens welke de bedankte Heeren van alle ampten en bedieningen, hun van Stadswege opgedraagen, ontſlagen, en anderen, door zyne Hoogheid, in de Regeering aangeſteld werden. De vergaderden op de Doele hadden deswegens ook eene Nominatie aan zyne Hoogheid ingeleverd, doch dezelve heeft niet meer dan één uit die benoemden aangeſteld. De gemaakte verandering behaagde niet aan allen, en gaf op nieuw gelegenheid tot het uitſtrooien van ſchimpſchriften; doch eerlang geraakte de Stad in rust. De ſchaarsheid van penningen in deeze dagen gaf gelegenheid tot het vorderen van eene Capitaale Leening, die in gemaakt Goud en Zilverwerk betaald kon worden; en de vereischte ſpoed om het zelve tot geld te munten bragt te wege, dat men voorſloeg ook hier eene Munt op te rigten. Amſterdam verkreeg eindelyk na veel moeite hier toe een bepaald verlof in deezen nood; en 't munten alhier hield ſtand tot in 't jaar 1674; zedert welken tyd het Munthuis tot een Herberg gemaakt werd, die nog den naam van de *Munt* draagt. Men benaarſtigde zich voorts hier ter Stede, om op alles goede orde te ſtellen, en alles aan te wenden, wat men tot veiligder Stad, en ter verdeedeginge van 't Land kon toebrengen, gelyk de Heer *Wagenaar*, tot op 't ſlot van dit Boek, in verſcheidene byzonderheden meldt.

PETRI CAMPER, A. L. M. Philoſ. ac Med. Doctoris, Anatomes ac Chirurgiæ, in Illustri Athenæo Amſtelædamenſi Profeſſoris, Regiæ Societatis Scientiarum Londinenſis, & Harlemenſis Socii, *Demonſtrationum Anatomico-Pathologicarum Liber ſecundus. Continens Pelvis humanæ Fabricam & Morbos.*

Ontleed- en Ziektekundige Verhoogen, Tweede Boek. Vervattende het Maakzel en de Gebreeken van het menschlyk Bekken. Door P. CAMPER M. d. V. K. Med. Doctor enz. *te Amſterdam, by* J. Schreuder *en* P. Mortier jun. 1762. *Fol. plano. met drie Plaaten, en* 18 *groote bladz. behalve de Opdragt, Verklaaring der Plaaten en het Register.*

WY hebben van het eerſte Boek, van dit Werk, berigt gegeeven (*), wat hoofdzaaklyk in het zelve gevonden werdt. Hier op is nu, volgens belofte van den Hoogleeraar CAMPER, dit tweede gevolgt. Wat hier mede bedoeld wordt, geeft de Schryver, in de Voorrede, te kennen, op deeze wyze. „ Het Bekken des menſchelyken lichaams, zitplaats van veele Ziekten en gebreeken, met „ naarſtigheid beſchouwd hebbende, heb ik, in zeer veele „ lyken, van beiderleie kunne, op verſcheiderleie wyze „ ontleed. Ik heb ook deszelfs As, met de lyn van hellinge vergeleeken, om de overhelling van den As naar den „ Zigteinder, te naauwkeuriger te bepaalen: want ik voorzag, hier uit, een ongelooflyk nut, zo in het verloſſen „ van Vrouwen als in het Steenſnyden; en de verwagting „ heeft my niet bedroogen.

„ Alle ontleedkundige Plaaten, met naauwkeurigheid, „ onderzoekende, begreep ik, dat 'er zulken ontbraaken, „ welke de Bloedvaten, Zenuwen, de Blaaze en andere „ deelen in der zelver natuurlyken ſtand vertoonden: ik heb, „ hierom, de lendenen, door het midde van de lichaamen „ der Wervelen en het breede been, met een zaag; de kraakbeenige ſamenvoeging der Schaambeenderen, door het „ mes van een geſcheiden, en dat in Bejaarden. Somtyds „ heb ik ook de geheele Borst, Hals en Hoofd, in een verſch „ lyk, door midde, verdeeld; om van de ruimte, gedaante, en betreklyke plaatze der holligheden, en het fraaije „ Ver-

(*) *Vaderl. Letter-Oef. II Deel bladz.* 753.

„ Verwulf van het Middenſchot, te beeter te konnen oor-
„ deelen.

„ Op deeze wyze kreeg het mes en het oog, 't welk den
„ doorlugtigen HALLER bezwaarlyk heeft geſcheenen, een
„ gemaklyken toegang. Alle Vaten en Zenuwen, in derzel-
„ ver natuurlyken ſtand bewaard, verſchaften een zeer aan-
„ genaame vertooning; en 'er ſcheen my geene klaarheid aan
„ te ontbreeken.

„ Menigmaal heb ik dezelfde deelen, voornaamlyk, de
„ Zenuwen, in verſcheiden onderwerpen nageſpoord; en
„ op verſcheiden wyzen geteekend; tot dat my de eerſte
„ Plaat van dit, meer dan anderen behaagde; welker eerſte
„ *Figuur*, de waare plaatzen der Bloedvaten, zo wel als de
„ opzichtelyke, misſchien klaarder danze ergens gevonden
„ worden, vertoont. Ook zyn alle de Banden bewaard, op
„ dat blyken zoude, waar ze zich verbergen en wederom te
„ voorſchyn koomen.

„ De vereeniging van de tusſchenribbige Zenuw met die
„ van het heilig Been, heb ik in de tweede Afbeelding ver-
„ vat: ook heb ik de oorſprongen der grootſte Zenuw, van
„ het geheele lichaam, de Heupzenuw, naamlyk, en die
„ van de Schaamdeelen, bloot vertoond, op dat derzelver
„ takken, onder de Huid loopende, te gemaklyker zouden
„ gezien worden. Uit de verſcheiden ſamenkomſten van
„ deeze Zenuwen, en de natuur en plaatzing der overige
„ deelen, ſcheen het my toe, dat veele toevallen kunnen
„ verklaard worden, welken men, anders, voor zeer duis-
„ ter moet houden.

„ Maar op deeze wyze werdt alles, wat op de Bilnaad ge-
„ leegen was, verlooren: ik heb hierom de tweede Plaat
„ opgemaakt, waar van alle de *Figuuren*, gelyk de deelen
„ zelven, by laagen, op malkander volgen. Al wat tot het
„ Steenſnyden behoort, is hier in ook vervat. Ik plaatſte,
„ hierom, met voordagt, het dood lichaam, welk tot dee-
„ ze teekeningen zou dienen, op dezelfde wyze, als een
„ leevend mensch, op een tafel of bank gelegd wordt; op
„ dat de plaats, waar de ſneede moet geſchieden, en de ove-
„ rige deelen, te gemaklyker, met elkanderen, zouden kon-
„ nen vergeleeken worden. Doch, waar een naauwkeuri-
„ ger ontleeding van de Spieren, of Beenderen, vereischt
„ wordt, moet men de Plaaten en beſchryvingen van den
„ Grooten ALBINUS raad pleegen; en aangaande de Bloedva-
„ ten, de zeer uitgewerkte Afbeeldingen van den zeer uit-
„ muntenden HALLER.

„ Nu koome ik tot de derde of laatſte Plaat van dit Boek, „ welke niet zonder arbeid vervaardigd is: want hier omtrent heb ik al gedaan, wat ik konde, om de Afbeeldingen der vermaarde Mannen, LE DRAN, FOUBERT, en LE CAT, te verbeeteren; en te gelyk gebruik te maaken van de aanmerkingen van den beroemden MORGAGNI: want die raadt zeer aan, in zyne *Adv. Anatom.* III. *Animadv.* XLVII, de Blaaze, by de ontleeding, zydelings te vertoonen, om de regelen, aangaande het inbrengen van een ſnyſtaf in de Blaaze, en het Steenſnyden klaarder te doen voorkoomen. Ik ontzie, echter, niet te belyden, dat ik, misſchien, noit gedagt zou hebben, om de wyze, waarop ik de Blaaze, te gelyk met de Werktuigen heb afgebeeld, zo niet LE DRAN, FOUBERT en LE CAT, de uitmuntendſte Heelmeesters, niet alleen van Frankryk, maar van de geheele wereld, zulke nutte ſchetzen hier van hadden uitgegeeven.

„ De moeilyke, en in 't duister behandelde Operatie van den Steen, heb ik zeer toegelegd, op te helderen; kortelyk echter, en misſchien wel al te kort, van de verſcheiden wyzen ſpreekende. Maar dit kan my niet kwaalyk genomen worden: want myn oogmerk is noit geweest, alle de beginſelen der Geneeskunde te verhandelen, maar alleen eenige van derzelver regelen in overweeging te neemen, en daar aan, zo 't mooglyk ware, eenig nieuw licht by te zetten.

„ Ik heb 'er nog bygevoegd eene verklaaring van de Pypzweeren, in den regten Darm, de Blaaze, en andere deelen, omtrent den Bilnaad: ook van de Breuken, der Blaaze en andere deelen in het Bekken ſchuil liggende; om niet alleen het maakzel van het Bekken, in zyn geheel, maar ook deszelfs voornaamſte gebreeken, in dit tweede Boek te vervatten". Dus verre de Heer CAMPER, aangaande den voornaamen inhoud van het Werk. Wy zullen onze Leezers door een en andere byzonderheden tragten te doen zien, hoe deeze ſchets volvoerd is.

Het Werk zelf is in zes Hoofdſtukken verdeeld. In het eerſte wordt gehandeld *van de Banden, Kraakbeenderen, Beenderen en Spieren, omtrent het Bekken geleegen, en derzelver Gebreeken.* Van de kraakbeenige plaaten, welken tuſſchen de lichaamen der Wervelbeenderen geleegen zyn, zegt de Hoogleeraar, zy beſtaan uit tweederleie zelfſtandigheid, eene welke bandagtig is, en een andere, welke papagtig is: deeze heeft een verwonderlyke veerkracht; de Wer-

Wervelbeenderen, op eenige wyze, doorgeſneeden zynde, ſpat zy uit, en kan met geen geweld, tot vorigen ſtand wedergebragt worden; zy is, behalve dit, glad en taai. De andere beſtaat uit rondloopende peesagtige banden, onderling vereenigd. Deeze plaaten, zegt de Schryver, ſteunen den geheelen romp, het hoofd, de armen, en allen last, welken wy opheffen of beweegen. Zy worden, hier door, wel ſamengedrukt en platter gemaakt, maar herſtellen zich, zo dra de last wordt verminderd; en dit geſchiedt niet alleen, wanneer men zwaare lasten draagt, maar ook als wy opgeregt gaan of nederliggen (*a*). En deeze veerkracht wordt, door de rust, ſterker, hierom zyn wy, na langduurige ziekten grooter, gelyk door de ontleedkundigen, WINSLOW, MONROO en anderen getoond is. In de beweeging van de Ruggraat, worden deeze plaaten gedrukt, in dat gedeelte, naar 't welk wy overhellen: maar het lichaam weder opgeregt wordende, heffen deeze plaaten, door haar eige kracht, de Ruggraat wederom op, en houden hem regt. Dit kunnen de Spieren, op geenerleie wyze doen; en zo ze eenigen tyd, gelyk ſomtyds geſchiedt, den romp opgeregt houden, worden we ten uiterſte vermoeid.

De Gebultheid of kromming van den Ruggraat, naar de een of andere zyde, oordeelt de Hooggeleerde Heer CAMPER, dat van de ongeſteldheid van deeze plaaten afhangen. Want zo men een zeer langen tyd, achter een, de Ruggraat, over dezelfde zyde, geboogen houdt, zullen de plaaten, daar, meer, dan aan de tegen overgeſtelde zyde, te zamen gedrukt worden; de veerkracht zal verzwakken, en de Ruggraat, zal daar na, noit wederom, gelyk te vooren, opgeregt worden. Die met het lichaam voor over altyd ſchryven, worden hier door gebocheld. Ook kan de veerkracht, ſchielyk, geheel vernield worden, door een val, of werking boven krachten, waar door het papagtige gekneusd wordt. Als dit naar voren geſchiedt, groeit een Bochel; indien ter zyde, kromming naar de een of andere zyde. Een geheele plaat gedrukt of vernield zynde, groeijen de Wervelbeenderen aan malkander, of worden geheel vernietigd, als 't ge-

(*a*) Men heeft, hier uit, wel opgemaakt, dat om groote kaerels tot ſoldaaten te zoeken, het niet eveneens zy, wanneer ze gemeeten worden, 's avonds, wanneer zy den geheelen dag, op de been zyn geweest, wanneer zy kleiner zullen zyn, of 's morgens, wanneer zy te rust geleegen hebben en grooter zullen zyn.

gebrek verder gaat: zo dat de oorzaak van kromming in de Ruggraat, in deeze plaaten geſteld moet worden.

Het tweede Hoofdſtuk is *van de Slagaderen en Aderen van het Bekken en den Bilnaad.* Hier in worden deeze Vaten beſchreeven en in de eerſte Plaat vertoond, zo als ze zich natuurlyk voordoen, noch buiten hunne plaatze, noch opgeſpooten, waar uit groote veranderingen en misvattingen ontſtaan.

Het derde Hoofdſtuk handelt *van de Zenuwen, welken binnen het Bekken, en in de plaats van de Bilnaad zichtbaar zyn.* En hier wordt eerst beſchreeven de groote Vlegt, welke gemaakt wordt uit twee lenden-Zenuwen, vereenigd met vier uit het Heilig-Been; welke in de tweede Afbeelding van de eerſte Plaat vertoond wordt, en niet klaar afgebeeld kan worden, dan wanneer het Bekken door 't midden verdeeld is, waarom ze ook, in de agtiende en negentiende Plaat van EUSTACHIUS, niet voor 't oog heeft konnen gebragt worden, zegt onze Auteur. En vervolgt wyders, dat 'er een groote gelykheid is tuſſchen de Vlegt der Zenuwen van den Arm, met die van de Heupzenuw: want, gelyk de twee bovenſte van de Borst zich met de Halszenuwen vereenigen, om de Armzenuwen te maaken; zo ook in een omgekeerde orde, de twee onderſten der Lendenen, met die uit het Heiligbeen zich vereenigende, maaken de Heupzenuw, welke de Billen, het achterſte gedeelte van de Dye, het Been en den Voet zenuwen verſchaft.

Behalven de Heupzenuw, maaken die uit het Heiligbeen ook de Zenuwen der Schaamdeelen en van het Achterlyf, welken, met de overigen, binnen het Bekken gelegen, afzonderlyk beſchreeven en in Plaat vertoond worden. En eerst de Stopzenuw (*) of achterſte Dyzenuw. De drukking van deeze Zenuw, in zwangere Vrouwen, uit de verſcheiden ligging van de Vrugt, wordt aangemerkt, de oorzaak te wezen, van de doofheid en pyn in de Dye, waar over ze dikwils klaagen, welke ook door een verandering in de plaatzing van de Vrugt, wel ſchielyk ophouden.

Dan volgt de beſchryving van de Lieschzenuw (†), en hierop de Heupzenuw (§). Deeze kan, klaarheidshalve, zegt de Heer CAMPER, in vier deelen onderſcheiden worden, uit welke ze, als zo veele beginzels, tot eenen tak ſamenkoomende, beſtaat; en deezen worden, elk op zich zelve, beſchreeven en in de Afbeeldingen vertoond. De Schaam-

(*) *Obturator.* (†) *Inguinalis.* (§) *Ischiadicus.*

Schaamzenuw (*) wordt vry uitvoerig verhandeld; en by deeze gelegenheid aangemerkt, dat uit de verdeeling van de gemeene Schaamzenuw, ligtelyk is af te leiden, waarom de geenen die Steen in de Blaaze hebben, geduurig de hand aan de Roede hebben; en men dit in kinderen, als 'er andere omſtandigheden mede verzeld zyn, voor een kenteeken van dit ongemak houdt: en nog, dat de heftige pyn, in 't hoofd der Roede, by zulken, die van den Steen geſneeden zyn, buiten twyfel, ontſtaa uit kwetzing van de Schaamzenuw. Hier na volgen de Zenuwen van het Heiligbeen en het Stuitbeen. Deezen laatſten, zegt de Schryver, worden doorgaans tot die van het Heiligbeen betrokken, maar Hy heeft ze Stuitzenuwen willen noemen, om datze, aan weerzyden, tuſſchen het eerſte en tweede Beentje uitkoomen, en, aan beide zyden, een aanmerklyke Zenuw maaken, in de Plaat vertoond; welke zich, gelyk de laatſten van het Heiligbeen, door de Opligters en andere Spieren van den Aars verſpreidt.

De Tuſſchenribbige Zenuw, in het Bekken zullende ingaan, zegt de Hooggeleerde Schryver, dunner geworden zynde, gaat ſchielyk over in een groote Zenuwknoop (†); welke een aanzienlyken tak ontfangt uit de laatſte Lende zenuwen, en een anderen, van de eerſte uit het Heiligbeen, en vereenigd wordt met een volgende Zenuwknoop, waar mede hy als een langwerpige Knoop ſchynt te maaken. Deeze tweede Knoop ontfangt een tak, uit de eerſte van 't Heiligbeen. De Tuſſchenribbige Zenuw, gaat van daar voort naar de Peerwyze Spier (§), en maakt wederom een Knoop, dewelke takken ontfangende van de tweede uit het Heiligbeen, over de Peerwyze Spier loopt, naar de dubbele Knoop, welke van de tweede en derde uit het Heiligbeen takjes ontfangt. Van daar gaat de Tuſſchenribbige zenuw, met haaren ſtam, tot de laatſte Heilig- of Stuitbeens Zenuw, vereenigd met de vierde en vyfde van het Heiligbeen enz.

In 't algemeen moet aangemerkt worden, dat de Zenuwknoopen, en derzelver gemeenſchap met nabygeleegen Zenuwen, menigvuldigst zyn, waar de Heup- en Schaamzenuwen naar buiten gaan; en deezen, iet lydende, de Tuſſchenribbige hierom te heftiger zal aangedaan worden. Uit deeze beſchryvinge nu worden, door den Heer CAMPER, verſcheiden toevallen verklaard.

De zwelling van de Beenen, by zulken, welken Opſtyging

(*) *Pudendus.* (†) *Ganglion.* (§) *Pyriformis.*

ging (*) onderhevig zyn, komt eerst voor. Vooraf zegt de Schryver, van verstand te wezen, dat alle de verschrikkyke toevallen, in eenige deelen, of over het geheele lichaam, van de zodanigen, ontstaan door een rottige scherpte in de Maag en Ingewanden; dewyl een ondraaglyke stank van den Afgang, Honger en andere dingen, welken tegennatuurlyk zyn, een aanval van flaauwte en Stuipen voorspellen. Men schynt het dan, naar zyn oordeel, dus te moeten begrypen: de onderste Darmscheils Vlegt aangedaan wordende, zullen alle de Zenuwen, welken hier mede gemeenschap hebben, de Lende zenuwen, naamlyk, en gevolglyk ook de Dy- en Stopzenuwen aandoening ontfangen. Indien de scherpte zo groot is, dat ze ook den Regten Darm pynlykheid kan verwekken, zullen de Heupzenuwen ook in medelyden getrokken, en het geheele Been styf worden, getrokken worden en rusten, by beurten, tot een flaauwte de bewegingen doe bedaaren.

Het Kolyk van Poitou werkt ook meest op de Zenuwen van de Dyen; de Verlamming wordt gezegd langst te duuren in de Spieren, welken van deezen, en van de Stopzenuwen, haare takken ontfangen. By gelegenheid van dit Kolyk, onderzoekt de Schryver, waar het van daan koome, dat in deeze Ziekte het fundament zo ingetrokken is, gelyk veeltyds ondervonden wordt. Het kan, inderdaad, niet inwaards getrokken worden, zegt Hy, dan door de Aars Opligters en de langwerpige vezelen, welke haar begin neemende van den Kolykdarm, den Regten, van alle zyden, tot aan den Aars omringen. Misschien, zegt de Heer CAMPER, worden de Darmen, wegens verlamming der Buikspieren, of ongemeene zwakheid, niet met zo veel geweld in het Bekken neergedrukt, als in den staat van gezondheid: het evenwigt dan verbroken zynde, zullen de Aars Spieren, met meer kracht werken, en den Aars hooger konnen en moeten opligten. Of misschien, worden de Darmen zelven, en wel allen te gelyk, van het pynlyke dunne en dikke Darmscheil, opwaards, naar het Middenrif getrokken. Dat dit kan geschieden, blykt in lyken van opgehangenen, waar in alle de Darmen, op een verwonderlyke wyze, naar boven gedrongen zyn, en het Bekken, somtyds, byna leedig wordt gevonden. Doch het is niet gemaklyk, hier omtrent, alle zwaarigheid weg te neemen.

Van groot nut, merkt de Hoogleeraar wyders aan, is de Tus-

(*) *Passio hysterica.*

Tusschenribbige Zenuw, in de gewoone werkingen der Natuure. De Regte Darm met uitwerpstoffen opgevuld zynde, worden de onderste takken van deeze Zenuw geprikkeld, en deezen verwekken, schielyk, de geheele Zenuw tot medelyden, waar uit een ligte stuipagtige beweeging van het geheele lichaam ontstaat, waar door wy, zelfs tegen onzen wille, den Afgang uitdryven. Van gelyk nut is ook de vereeniging van de Tusschenribbige, met alle Zenuwen van het lichaam, in de Baaring, om de Vrugt uit te dryven. Want, hoe meer de Vrugt, met het hoofd, in het Bekken indringt, en de Zenuwen drukt, hoe de arbeid of de Stuiptrekkingen, zo men wil, van het geheele lichaam menigvuldiger en sterker worden; en het geheele lichaam geschikt, om de verlossing voort te zetten: en deeze geheele werking houdt niet op, voor dat alles is ten einde gebragt. Wy zullen, eer wy van dit Hoofdstuk afscheiden, waar van wy niet alle byzonderheden kunnen melden, alleen nog maar hier byvoegen, hoe ook, hier uit verklaard kan worden, dat uit koude en natte voeten Buikpyn ontsta. Het holle van de voeten, ontfangt Zenuwen van de Heupzenuw; en de Heupzenuw vereenigt zich, door zes takken, met de Tusschenribbige, welke de Darmen van Zenuwen voorziet, en met het overige lichaam gemeenschap heeft. Hier uit moet volgen, dat uit koude van de voeten, niet alleen de Darmen, maar ook het geheele lichaam aangedaan worde.

Het vierde Hoofdstuk heeft tot opschrift. *Van de Gedaante en plaatzing der Deelen, welken onder het Steensnyden noodzaaklyk gekend moeten worden, en van de Sneede der Blaaze, naar de wyze van* RAU, CHESELDEN *en anderen.* In de eerste Afbeelding van de tweede Plaat, hier toe geschikt, worden de deelen vertoond, welken, de gemeene bekleedzelen met den Balzak, weggenomen, en het lichaam geplaatst zynde in zulk eene gestalte, als RAU gewoon was een Lyder te plaatzen, welken hy opereeren zoude, als zynde de eerste laage in den omtrek van den Bilnaad, gezien kunnen worden. Hier na worden in de tweede *Figuur*, de eerste laage weggenomen zynde, getoond de deelen, welken, in het maaken van de sneede, niet kunnen vermyd, of door onvoorzichtigheid, ligtelyk gekwetst worden. In de derde, de Aarsopligtende Spieren weggenomen zynde, komt de Voorstaande Klier of Voorstander genoemd, en de Pisbuis, in 't gezicht; ook de Zaadblaasjes en het Buikvlies. Uit deeze vertooningen blykt, zegt de Heer CAMPER, dat

er,

'er, voor de afwykende Inſtrumenten, een groote ruimte gevonden wordt, tuſſchen den Regten Darm en de Zaadblaasjes; waar in ze, zo wel als in de Blaaze, doch niet zonder gevaar, bewogen kunnen worden. In de vierde *Figuur*, is, met voordagt, het gedeelte van den Darm, het welk aan de Zaadblaasjes geleegen is, weggeſneeden, op dat men de grootte klaarder zou konnen zien, en oordeelen hoe ligt dezelve kan gekwetst worden.

Van de Slym-klieren van COWPER, zegt de Auteur, dat ze niet in alle lichaamen gevonden worden.

In de derde Plaat wordt de Blaas in haar natuurlyke plaatze, vertoond; zynde de kraakbeenige ſamenvoeging van de Schaambeenderen, door het mes, en het Darmbeen, by de Kombolte door de zaag doorgeſneeden, en de Spieren van den Aars voorzichtig weggenomen; waar door benevens de Blaaze, de Pisbuis, de Voorſtander, de Zaadblaasjes en de Regte Darm, voor 't oog, in den natuurlykſten ſtaat, blootgelegd zyn. Men moet, om hier van een begrip te vormen, de Afbeeldingen met de beſchryving vergelyken.

De Blaas, zegt de Hooggeleerde Schryver, maakt een driehoekige holte, in alle doode lichaamen, welken Hy heeft geopend; de punt is by de Blaasband (*), het breedſte deel dwers in het Bekken, op den Regten Darm, in Mannen, op de Scheede, by Vrouwen, geleegen. — Dwers doorgeſneeden, en van alle andere deelen, naauwkeurig geſcheiden, beſtaat zy uit twee vliezen, waar by, van achteren en van onderen, nog een derde komt, welk zy van het Buikvlies ontleent: maar deeze, als zy met Pis opgevuld wordt, wordt niet uitgerekt, of gelyk de vorigen dunner: want de Blaas ryst op, tuſſchen het Buikvlies en de Schaambeenderen; en in een maatige uitzettinge, niet boven derzelver opperſten rand, gelyk van den Heer ALBINUS is aangemerkt. Dit moet, echter verſtaan worden van volwaſſenen, want in jonge voorwerpen en kinderen, wordt zy, ſomtyds, wel tot den Navel opgeheeven. Want ſchoon men eens, in een volwaſſen dood lichaam, een zo groote Blaaze heeft gevonden, dat ze tot aan den Navel reikte; dit moet als een byzondere Speeling van de natuur aangemerkt worden.

De vermaarde LIEUTAUD heeft gewag gemaakt van een driehoekig ſponsagtig lichaam (*a*); waar door hy ſchynt te ver-

(*) *Uracbus.*

(*a*) *l'Acad. Roy des Sc.* Ann. 1753. Zie onze *Letter-Oef.* IV Deel, *Mengw.* bladz. 452.

verſtaan, die verhevenheid, welke, als met twee ſchenkels, naar de monden der Pisleiders uitgeſtrekt wordt, en door de Lel (*), derzelver punt, naar de Pisbuis voortgaande. Of deeze verhevenheid den naam van Lel waardig zy, wil de Heer CAMPER anderen laaten beoordeelen. Hy houdt zich verzeekerd, dat ze, in weinigen van eenig aanbelang zy, hoewel Hy niet ontkent, dat ze, te eenigen tyde, zou konnen opzwellen; Hy denkt echter niet, dat zulks een gemeene oorzaak is, dat de Pis zich niet kan ontlasten, of geen Katheter in de Blaaze gebragt kan worden.

Dit Hoofdſtuk heeft nog zeer veel nutte aanmerkingen, inzonderheid het Steenſnyden betreffende, maar wy kunnen 'er ons niet langer mede ophouden, om ook nog van de anderen iet te zeggen.

In het vyfde Hoofdſtuk wordt gehandeld *van de Pypzweeren der Blaaze, van den Regten Darm en anderen, aan de Bilnaad, en rondom den Aars, of tuſſchen de Blaaze en den Darm ontſtaan.* Het gebeurt ſomtyds, zegt de Heer CAMPER, dat de Pypzweeren der Darmen, tot in de Blaaze doorgaan, en verhaalt by deeze gelegenheid tot opheldering hier van, het volgende geval. Een deftig Burger, binnen Amſterdam, wordt van een heftig Kolyk met Ontſteeking aangegreepen, en 'er van geneezen. Naderhand loosde hy met de Pis, pillen, welken hy hadt ingenomen, erten, krenten. Hy beraadſlaagde hier over met verſcheiden Geneesheeren; doch te vergeefs. Het dood lichaam geopend zynde, bevondt onze Auteur den omgewonden en blinden Darm, en het bovenſte gedeelte van de Blaaze, op een verwonderlyke wyze, aan malkander gegroeid. De omgewonde Darm was, daar ze aan gemelde deelen was vast gegroeid, zeer ſamengetrokken, en maakte een ſcherpen hoek. De gebruikte ſpyzen, hier opgehouden, hadden een dubbele Pypzweer tuſſchen den omgewonden en blinden Darm veroorzaakt; en van daar een byzondere Pypzweer in de Blaaze, waar in men een ſchryfpen kon ſteeken. Dit geval kan dienen, om andere dergelyke, van een pruimſteen, door de Roede ontlast, van winden, door de Roede uitberſtende, enz. te verklaaren.

In Vrouwen, om datze op de Scheede geleegen is, worden, ſomtyds, de vuiligheden door beide openingen ontlast. Een Vrouw, in zestien jaaren geen kind gehad hebbende, wordt wederom zwanger, en draagt de Vrugt tot den behoor-

(*) *Uvula.*

hoorlyken tyd. De arbeid aankoomende, kon haar noch Vroedvrouw, noch Vroedmeester verlosſen. Zy leedt, byna, anderhalf jaar lang, geſtadige Buikpynen, moeilyk wateren en opſtopping, tot zy eindelyk, met een grooten ſtank, te gelyk, met de Drekſtoffen, eenige beenderen van het hoofd van een voldraagen Vrugt, door de Scheede en Regten Darm loosde, en vervolgens van tyd te tyd, ook de andere beenderen, op gelyke wyze, niet zonder veel ongemak, kwyt raakte, en hier na herſtelde.

Pypzweeren der Blaaze kunnen koomen, na het Steenſnyden, niet uit kwetzing van het Gedarmte, maar uit kneuzingen der Blaaze, welken tot verſterving overgaan, en de nabyliggende deelen verknaagen. Deeze geſchieden of door de grootheid of ſcherpe punten van den Steen, of wegens de kleinheid der gemaakte ſneede, in de Blaaze; voornamelyk, wanneer de Steen, met de tang gevat, in een waterpas rigting, en tegen de boog van de Schaambeenderen, uitgetrokken wordt; op deeze wyze wordt niet alleen de mond der Blaaze gekneusd, maar ook de nabuurige deelen. In de eerſte dagen loopt de Pis ongelyk, door de uitwendige wonde; maar het Gedarmte wordt van de rottige ſtoffe doorgevreeten. De Pypzweer klein zynde, kan geneezen worden, door een ſlappe Blaaspeilder, of een hol kaarsje, door den Pisweg, in de Blaas gebragt, waar door de Pis van de wonde afgeleid wordt. Maar als 'er veel zelfſtandigheid van den Darm of Blaaze verknaagd is, zal de geneezing onmooglyk zyn, gelyk de Waarneemingen leeren. Men moet, echter, alle poogingen ter geneezinge aanwenden, met een bekwaame Levenswyze, en een Katheter, om dat de Natuur, dikwils, geſcheiden deelen, op een wonderlyke wyze, wederom vereenigt.

Het gebeurt ook niet zelden, dat de uiterlyke wond geheel geneezen ſchyne, ſchoon de Pis in het vakagtig vlies van de Bilnaad en Balzak indringt; waar door Steenen kunnen gebooren worden buiten de gewoonlyke wegen van de Pis. De Heer CAMPER heeft het oog, en wyst den Leezer naar de Waarneemingen van den Heer LOUIS, welken wy in onze *Letteroefeningen*, grootdeels, ingevoegd hebben (*a*).

De Aars Pypzweeren, indien 'er geen kwaadaartige vleeschuitwaſſen byzyn, zyn niet moeilyk te geneezen. De beste wyze is, volgens den Schryver, de Pypholte met een mes of ſchaar, tot in den grond, te openen, en deeze houdt Hy beq:

(*a*) *Vaderl. Letter-Oef. IV Deel, Mengw. bladz.* 404.

beeter, dan de holte en alles wat vereeld is, weg te ſnyden, gelyk de Franſchen, tegenwoordig, de gewoonte hebben.

In het zesde en laatſte Hoofdſtuk, van dit Boek, wordt geſproken *van de Breuken der Blaaze, en van de Darmen in den omtrek der Bilnaad, of het eironde gat van het Schaambeen neergezakt.* Alle tegennatuurlyke zwelling of uitzetting van het Buikvlies, wordt een Breuk genoemd. Zy komt op veele plaatzen, doch meest in de Liesch. Overal waar het Buikvlies, uitwendig, niet geſteund wordt, zet het zich langzaamerhand uit; en valt naar buiten, wegens de geſtadige werking van de Buikſpieren, het Middenrif, en den Aars-opligter, op de Darmen; waar door ze poogen, naar elders te wyken, en dit inderdaad doen, zo ras de tegenſtand ergens verminderd wordt.

Men heeft Breuken waargenomen, door het eironde gat van het Schaambeen, welken, ſchoon gemeener in Vrouwen, men ook in Mannen heeft gezien. Dat de Regte Darm, meermaalen, omgekeerd, uitvalt, dan een Breuk maakt, is bekend; dat het echter kan gebeuren, dat byna alle de Darmen, met het verwydde Buikvlies, ter zyde van den Aars een Breuk maaken, is door ondervinding geblee-ken (*a*). Uit de gedaante en ſtandplaatze der Blaaze, zou iemant niet denken, dat ze ligt over den rand van het Schaambeen, en door den ring der Buikſpieren, zou konnen uitzakken; dat het evenwel geſchiede, hebben veele ondervindingen geleerd. En de Heer CAMPER wyst hier naar de Verhandeling van den Heer VERDIER (*b*), waar van wy ook, in onze *Letteroefeningen*, gewaagd hebben (*c*).

Dus hebben wy, onze Leezers, wel eenig berigt willen geeven van dit uitmuntend Werk. Wy hebben niet anders, dan ſlegts hier en daar, een ſtuk konnen uitneemen, om dat 'er veele zaaken in voorkoomen, en alle maar kortelyk verhandeld worden. Men moet, om 'er nut van te trekken, het Werk zelf leezen, en met de Plaaten vergelyken; en men zal niet nalaaten te zien, dat het veel nutte aanwyzingen vervat, welken in de oefening der Genees- en Heelkonst van groot gebruik konnen zyn.

(*a*) *Disput. Chirurg. ſelect.* Tom. III. p. 313.
(*b*) *Mem. de l'Acad. de Chir.* Tom. II.
(*c*) III Deel, *Mengelw.* bladz. 221, 305.

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwſte Werken van de Societeiten der Wetenſchappen in Europa en andere gekeerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Te Amſterdam by F. Houttuin. 1764. N. 33.

IN dit Stukje, zynde het eerſte van het negende deel deezer Verhandelingen, koomt eerst voor, *Natuurkundige Waarneemingen in en omſtreeks Smyrna, in klein Aſie, door den Heere Dr.* HASSELQUIST. (*Reize nach Palestina, Rost.* 1762.) Men ziet hier in de eerſte ontdekkingen van den Heer PEYSSONNEL, dat het Koraal een voortbrengzel van Inſecten is. Hier by worden gevoegd aanmerkingen en verhaalen als van een reiziger, aangaande de menigvuldige wyzen van Godsdienst, en in 't byzonder der Grieken in Smyrna, van den ſtaat der Geneeskunde, en des lands in 't algemeen. Van de Gewaſſen wordt gezegd, dat de Cypres-boomen, als de grootſte Pieramieden, in de wolken ſtygen; en het grootſte ſieraad maaken, welk de Natuur aan deeze landſtreeken geſchonken heeft.

Hier op volgt, *Wederlegging der Stellingen van den Heer* DE BUFFON, *omtrent de verandering der Inſecten, en den oorſprong der Wormen in de Kinderen, door den Heer* C. BONNET. (*Conſiderat. ſur les Corps organiſés* &c.) Deeze Wederlegging is gekant tegen het gevoelen van den Heer DE BUFFON, aangaande de onbepaalde Voortbrengingen (*Generations equivoques*) ſtellende dat de Voortteeling der Dieren en planten niet bepaald is, maar dat 'er mooglyk wel zo veele Wezens, 't zy leevende, 't zy groeijende zyn, welken zich voortbrengen door de gevallige ſaamenvoeging der werktuiglyke Klompjes, als 'er Dieren zyn of Planten, die zich hervoort kunnen brengen door de beſtendige achtereenvolging van Generatiën. Op de voortbrenging van zulk ſlag van Wezens zag de ſtelregel der Ouden; *'t Bederf van het een is de voortbrenging van het ander.*

De Afhanglykheid der Voortteeling van de beide Sexen; onder de Voorzitting van den Ridder LINNÆUS, *verdedigd door* C. L. RAMSTROM. De Gevolgen hier achter gevoegd, toonen, wat hier in voorkoomt en beweezen wordt. als, „ dat de „ Planten, zo wel als de Dieren, wezenlyk beſtaan uit een „ Mergagtige en Schorsagtige zelfſtandigheid. Dat de voor„ naame zitplaats van het Leven is in de Mergagtige zelf„ ſtandigheid, terwyl de Schorsagtige het Voedzel ver-

„ ſchaft

„ ſchaft. Dat de Mergagtige, zo wel in de Dieren, als in de
„ Plantgewaſen, in 't oneindige vermenigvuldiglyk is, ge-
„ lyk uit de ſamengeſtelden blykt; en, derhalve, dat alle
„ leevende Schepzels, ieder op zich zelve, niet zyn dan
„ een aanhouding van dat zelfde Leeven, 't welk in den be-
„ ginne geſchapen was. Dat de Mergagtige zelfſtandigheid,
„ uit de Stam der Planten ontledigd worde, derzelver Vrugt-
„ maaking intreede, en eindelyk tot Zaaden geconcentreerd
„ en gekorreld worde. Dat het Manlyk zaad der Planten
„ van de Schorsagtige, niet van de Mergagtige zelfſtandig-
„ heid voortgebragt zy. Dat de Mergagtige in haare Plant,
„ tot Takken, Twygjes enz. alles gelyk ſtaande, kan groei-
„ jen, doch geen nieuwe voortbrenging en onderſcheiden
„ Lichaam uitmaake, ten zy dezelve van het Mannetje de
„ de Schorsagtige ontfangen hebbe, welke niet achtervol-
„ gen kan, als het Merg tot eigen zaaden gevormd moet
„ worden. Een voorbeeld hier van wordt gezien in de *Gra-*
„ *mina Vivipara*, die de Mergagtige zelfſtandigheid van de
„ Spruit met een onafgebroken Schors bedekken, als het
„ Zaad in de Plant zelve uitbot, en daarom geen Manlyke
„ Stofvezelen behoeven: doch 't welk vervolgens geſproo-
„ ten zynde afvalt, even als een Takje met zyne Knop. Dat
„ de Schorsagtige zelfſtandigheid van 't Mannetje oorſpron-
„ glyk zy, is uit de onnatuurlyke geboorten begryplyk: de-
„ wyl dezelven, zo in Planten als Dieren, voor 't uitwen-
„ dige altoos naar den Vader, voor 't inwendige naar de
„ Moeder zweemen. Want als het Zaad niet meer deedt,
„ dan de Moederlyke Spruit bezielen, zou van den zelfden
„ voortteelenden Vader altoos een dergelyk Kroost ont-
„ ſtaan: doch nu is, als wy gezegd hebben, het uitwendi-
„ ge den Vader gelyk. Thans blyft over, dat de Phyſiolo-
„ gisten onderzoeken, wat het Mannetje toebrenge, op
„ dat daar uit het gene tot dergelyke figuur, Vaten, Inge-
„ wanden van het jong vereiſcht wort, ſpruiten moge. Als
„ ook op welk eene wyze het Merg gebragt worde tot de
„ Eyerſtokken (Ovaria). Ondertuſſchen ſchynt het een on-
„ vermydlyk gevolg te zyn, dat het Eerſte Beginzel der
„ toekoomende Vrugt, niet gelegen zy in den Vader alleen,
„ noch in de Moeder alleen: maar dat van de Ouderen ieder
„ het zyne toebrenge; de Moeder tot de Mergagtige, de
„ Vader tot de Schorsagtige zelfſtandigheid. Van een Moe-
„ der derhalve, die gezond is, koomen krachtiger Dierlyke
„ werkingen, van een gezonden Vader ſterker Levenswer-
„ kingen voort.

Het Misbruik van de Hechtingen der Wonden, in de Heelkonst, aangeweezen door den Heer PIBRAC. *Mem. de l'Acad. R. de Chirurg.* Tom. III. p. 408.) In dit vervolg, waar van het begin te vore is opgegeeven, toont de ſchryver, door voorbeelden, dat de hegtingen in veele gevallen onnut, en in ſommigen nadeelig zyn. Onnut in eene wond van de Tong, waar door de zelve ſchuins afgebeeten was, in een vlaag van Vallende Ziekte; dwerſe wonden van den Hals, 't welk ook door voorbeelden beweezen wordt; afgeſneeden Peezen; en Wonden in 't algemeen. In eene Wond van den Neus gedaan zynde, werdt dezelve nadeelig bevonden, en moest om de zwelling en pyn losgemaakt en zonder hegting geneezen worden. Het zelfde geſchiedde ook in een Wonde van de ſlinker Armſpier, *Deltoides*, welke door een houw met een ſabel over dwers was afgeſneeden.

Vertoog over de Ooglichting, in de genen, die met de Staar gebooren zyn; door den Heer DAVIEL. De kenteekenen der Staaren van de geboorte, worden naauwkeurig voorgeſteld. En hier worden eenige opmerkingen bygevoegd, van de kundigheden van zodanige blinden, door het gevoel, voor dat de Oogen van de Staar gelicht waren, en naderhand door het gezicht. Een rond en vierkant lichaam, op het gevoel kennende, hadden zy, naderhand, veel moeite, om, enkel door het gezicht, het een van het ander te onderſcheiden. De Heer DAVIEL geeft hier voorbeelden van zulken die door hem geopereerd waren, en het gezicht bekoomen hadden, welken niet dan met verwondering konnen geleezen worden. Hy betuigt zodanige Staaren, ſchoon al te maal week, en met dikke vliezen, doch gemaklyk breekbaar, zeer wel, en met goed gevolg, te hebben konnen opereeren.

Waarneeming, omtrent de verduistering van 't Gezicht, wegens het ſterk kyken op de Zon, door den Heer Dr. K. A. DE BERGEN. Wy hebben zelven dit Stukje, onder het *Mengelwerk* van onze *Letteroefeningen*, IV Deel No. VII. pag. 272. medegedeeld.

Berigt aangaande eenige verbeteringen in de Lugtpomp gemaakt, door den Heer J. SMEATON (*Philoſoph. Transact. for the jears* 1751 *and* 1752. pag. 415.) De voornaamſte oorzaaken van onvolmaaktheid, in de gewoone Lugtpompen ontſtaande, uit de moeilykheid in 't openen van de Klappen aan den bodem der Pompen; en dat de Zuigers niet naauwkeurig ſluiten, wanneer zy digt aan den bodem neer-

ge-

gedrukt zyn; heeft de Schryver van dit Berigt, deeze gebreeken, door zyn nieuwen Lugtpomp, zo veel mooglyk, tragten te verbeeteren. Hy heeft denzelven ook om de Lugt te verdikken, of tot een Perspomp bekwaam gemaakt. Men vindt hier nevens een Afbeelding, met een bygevoegde verklaaring van dezelve.

De goede Uitwerkingen van het Zout in het Voedzel van het Vee, aangetoond door den Heer VIRGILE. De ſtelling is, dat het Zout, gevoegd by de ſpyze, welke een Dier nuttigt, het Voedzel welk deeze ſpyze, aan het zelve verſchaft, vermeerdert; zodanig, dat hoe meer Zouts een Dier gebruikt, deeze vermeerdering van Voedzel des te zichtbaarder zy, zonder dat men reden heeft, om, in dit geval, voor overtolligheid bedugt te zyn. De Schryver zoekt dit met redenen en ondervindingen te bewyzen.

Eindelyk maaken het ſlot, gelyk doorgaans, *Waarneemingen omtrent de Lugtgeſteldheid, te Amſterdam, in January, February en Maart*, 1764 benevens de ziekten, geduurende den gemelden tyd.

Diſſertatio Antiquario Medica de Valetudine Hominis nudi & cooperti, Auctore BEISUS ANSELMO SCHLOSS, *e Gente Hebræa, Moeno Francofurtenſi.*

p. RUDOLPHUS AUGUSTINUS VOGEL, in Academia Georgia Augusta Ordinis Medici Decanus, *Solemnia Diſſertationis inauguralia, indixit Dubiaque ſua de Uſu Cicumciſionis medico præloquutus est.*

Oudheids- en Geneeskundige Verhandeling aangaande de Gezondheid des Menſchen, naakt en gekleed, door BEISUS ANSELMUS SCHLOSS, *een Jood van Frankfort aan de Main.*

Hier voor gaan, by gelegenheid van de Aankondiging der Plegtigheden van het Doctoraat, eenige Twyfelingen over het nut der Beſnydeniſe voor de Geneeskunde, door den Hoogleeraar R. A. VOGEL. *Te Rotterdam, by* Matthæus van Grient, 1764. *gr. Octavo* 92 *bladz.*

DEeze Verhandeling in Duitschland uitgegeeven, en te Rotterdam nagedrukt, maakt een groote vertoning van belezenheid en Oudheidkunde: maar de Geneeskunde heeft 'er ſlegts een gering deel in. Om 'er eenig denkbeeld van

te geeven, zullen wy den Inhoud, door den Auteur zelve voor het Werk gevoegd, met eenige uitbreiding opgeeven. De eerſte Menſchen hebben onder een gunſtige Lucht, zonder ongemak, naakt konnen gaan, gelyk eenige onbeſchaafde Volkeren, ſchoon onder een min zagte Luchtsgeſteldheid, nog doen. Hierop ſtelt de Schryver voor de redenen, waar mede ſommigen willen beweeren, dat het goed zy naakt te gaan; naamlyk dat de menſchen hier door gehard worden, harde hoofden, vereelte voeten en ruigbegroeide Lichaamen krygen: waar toe Oude en nieuwe Schryvers aangehaald worden; die dit hebben getragt te beweeren, of door voorbeelden te toonen. Deeze redenen worden wederlegd en de nuttigheid van gekleed te zyn betoond, zo wegens de hitte en koude van de Lucht, als het ſteeken van Inſecten. Gelyk de Natuur de meeste Dieren van behoorlyk dekzel heeft voorzien, heeft zy voor den Mensch de verkiezing, naar den verſchillenden ſtaat zyner behoefte vry gelaaten; waar uit dertelheid, en wederom wetten omtrent de kleedy zyn voortgekoomen. En hier weidt de Schryver uit wat men al voor kleedye in vroeger en laater tyden heeft gebruikt; alles uit Oude en Nieuwe Schryvers, welken aangehaald worden, ſtaavende. Dit maakt wel het voornaamſte deel uit van de Verhandeling, en kan met vermaak geleezen worden.

Hier op volgt dan een onderzoek, welke en hoedanige kleeding de Gezondheid bevorderlyk zy. Een kleed moet rein en zindelyk zyn; bekwaam om ons tegen de ongemakken van de Lucht te beſchermen. En de Heer SCHLOSS overweegt by deeze gelegenheid, of het beeter zy het geheele jaar door dun gekleed te gaan, gelyk CHEYNE wil, dan dat men zich met het ingaan van den Herfst, volgens SYDENHAM, met winterkleedren dekke, en dezelven niet, dan laat in het Voorjaar aflegge. Het laatſte, beſluit Hy, is veiligst voor die zo gewend zyn: maar het eerſte kan dienen, om de wisſelvalligheden van de Lucht beeter te leeren verdraagen. Voorts moet een kleed alle bewegingen des Lichaams vry laaten; en naar de jaaren van ouderdom geſchikt zyn.

De Vooraſſpraak van den Heer VOGEL is geſchikt om te toonen, dat de Beſnydenisſe geen voordeel doet om de gezondheid van het deel, waar aan ze geſchiedt, te bewaaren, of den mensch bekwaamer maakt tot de Voortteelinge; beweerende dat het Vooroordeel, hier omtrent, alleen ſchynt voortgeſprooten te zyn uit eene plaats van PHILO, die geen ken-

kennisse van de Geneeskunde hebbende, hier in niet te achten is; en door een gepast onderzoek behoorlyk wederlegd wordt.

Deeze twee Geschriften kort zynde, en met veele aanhaalingen aangevuld, kunnen niet gevoeglyk in klein begrip gebragt, maar moeten van de genen, welken smaak in zodanige Stukjes hebben, geheel geleezen worden.

Medicinaal of Genees- en Heelkundig Handboek, vervattende in zich een byzonder Geheim Vrouwen-Cabinet; waar in aangeweezen word, hoedanig zoo wel Ongehuwde als Getrouwde jonge Vrouwen, in allerhande omstandigheden van Ziekten, zich zelven kunnen te hulp koomen, door bekwaame Hulp- of Geneesmiddelen, en de wyze hoe dezelve gemakkelyk te bereiden. Alles ten dienste van de Swakke Sexe by een verzameld, en in 't Hoogduitsch beschreeven, door J. J. BRAUNER, Med. Doctor te Frankforth. *In 't Nederduitsch vertaald, door* C. V. T. Med. Doct. & Chemicus. *II. Stuk. Te Amsterdam, by* G. Bom 1763. gr. octavo 74 bladz.

WY hebben van het eerste Stuk van dit Werk gesproken (*). Wy vinden dit tweede Stukje niet beeter dan het voorgaande. Onder de 214 *Recepten* of Voorschriften welken hier in gevonden worden, zyn goede en geringe of slegten. En hoe een Mensch, geen kennisse hebbende om van het een of ander te oordeelen, hier uit een goede verkiezing zal maaken, is niet wel te begrypen. Zeekerlyk zyn de meeste Vrouwtjes en jonge Dogters hier toe onbekwaam. Men heeft reden te twyfelen of zulk een Werk meer nuttig dan nadeelig zy; want schoon men 'er niet alle nuttigheid van kan ontkennen, als het in bekwaame handen valt; kan het door mistasting van onkundigen, veel nadeel doen. Behalve dit, brengt het de menschen, door de Opschriften, boven de Middelen gesteld, in een vertrouwen van hulp en geneezing voor en van hunne Kwaalen, terwyl hen de uitkomst bedriegt. Een verzameling van zodanige Voorschriften kan van eenig nut zyn voor een jong Geneesheer, die hier door aanleiding krygt, wat men in zulk of dergelyk geval zou konnen voorschryven; en te gelyk zyn oordeel gebruikt, van welke Middelen men, met reden, eenige goede verwagting kan hebben. 't Is waar Chirurgyns ter Zee vaarende, of op het Land woonende, waarze ook over inwendige Ziekten geroepen worden, zyn veelal begeerig

(*) *Vaderl. Letteroef.* Deel IV. bladz. 306.

tig naar Voorſchriften; om dat zy zelven geene kundigheid genoeg hebben, en zich niet vertrouwen eige Samenſtellingen te maaken, Deezen zal dit Werkje van de meeste nuttigheid konnen zyn. Doch zo zy zonder oordeel, en blootlyks op den Titel der *Recepten* aangaande, hier van gebruik maaken, zullen zy zich, niet zelden, in hunne verwagting te leur geſteld vinden. Wy raaden alle de zodanigen hun eigen oordeel, zo veel mooglyk, te gebruiken, en het zelve door goede oefening, en het naarſtig leezen van goede Schryvers en Schriften, in ſtaat te ſtellen, om behoorlyke verkiezing te konnen doen; dan, en niet anders, zullen zy 'er het regte gebruik van maaken.

Vertoog, dienende tot aantooning van de ongegrondheid der Lasteringen, de orde der Vry-Metſelaars, ten onrechte aangetreven. MDCCLXIV. *Behalven de Voorreden 79 bladzyden in octavo.*

DE verregaande beſchuldigingen tegen de Orde der Vry-Metſelaaren, hebben den Autheur van dit Geſchrift aanleiding gegeeven, om dit Vertoog op te ſtellen; het welk ſtrekt om de ongegrondheid dier beſchuldigingen te toonen, en tevens te doen zien van hoedanig een character een Vry-Metſelaar is, die zich waardig der Orde gedraagt.

Met opzigt tot het eerſte, brengt hy de beſchuldigingen tot vier hoofdſoorten. 1. *Dat de Orde der Vry-Metſelaars een Genoodſchap is van Ongodisten.* 2. *Van Sectariſen.* 3. *Van Oproermaakers; en* 4. *dat het Lieden zyn, die zig ongebonden in ongeoorloofde vermaaken verlustigen.* In het aantoonen van derzelver ongegrondheid tragt hy te doen opmerken, dat zodanige beſchuldigingen in dit geval in haar eigen aart onbeſtaanbaar zyn; dewyl zulks geen plaats kan hebben in een genoodſchap, gelyk dat der Vry-Metſelaaren. Nademaal het zelve beſtaat uit een groot aantal van menſchen, waar onder men niet kan ontkennen, dat Mannen van Eer en Deugd zyn; waar in zich menſchen van gansch verſchillende Godsdienſtige begrippen vereenigen; en waar toe menſchen van onderſcheiden ouderdom en verſchillende neigingen behooren. Dat deeze en dergelyke aanmerkingen uit de natuur van 't gezelſchap in 't algemeen, tegen de onbeſtaanbaarheid deezer beſchuldigingen, bevestigd worden uit de in ſtandhoudinge van dit Genoodſchap, dat reeds eenige eeuwen geduurd heeft, het welk in zodanig een geval niet zou hebben

ben konnen geſchieden. Hier komt eindelyk nog by, dat de Wetten deezer Maatſchappye, door onzen Schryver bygebragt, alle zulke beſchuldigingen duidelyk tegenſpreeken, en de inhoud hunner gezangen, waar op hy zich beroept, het tegendeel getuigen.

De Maatſchappy dus ver verdeedigd hebbende, geeft hy vervolgens het character van een Vry-Metſelaar op, naar den inhoud hunner gezangen, als dat van een mensch die de *Rede* ſtelt tot een rigtſnoer van alle zyne daaden, die de *Vriendſchap* beſtendig aankweekt, en boven al de *Broederliefde* ſtandvastig handhaaft, die *Oprecht* en *Getrouw* is, de *Eendragt* en den *Vreede* alleszins in 't oog houdt, en altoos een *Medelydend Hart* omtrent de ongelukkigen met zich omdraagt.

Hier aan hegt hy vervolgens eene wederlegging eeniger tegenwerpingen, afgeleid uit de zeldzaamheid hunner geheimhoudinge, waar voor men geen rede ziet, als alles ter deugd ſtrekt; uit het verkeerde gedrag veeler Leden die tot hun Genoodſchap behooren; uit de Placcaaten die tegen hunne Vergaderingen gemaakt zyn; of uit het denkbeeld, dat hunne voorgegeevene geheimen op niets uitloopen, en ſlegts beſtaan in 't oefenen van eene broederlyke gemeenſchap. Waar omtrent hy telkens tragt te doen zien dat deeze tegenwerpingen de Maatſchappy met regt niet konnen bezwaaren; waar op hy zyn Vertoog met de volgende aanſpraak aan de Broederen ſluit.

„ Ondertusſchen ziet elk opmerkend Broeder, hoe noodzaakelyk het is om, tot luister onzer Orde, in een edelmoedig gedrag geſtadig uit te blinken; want zal onze Orde (nu het voorwerp van nyd en vervolging) nog eens over haare haateren zeegenpraalen, zo moet, in de eerſte plaats, de *Reeden* het zwaard zyn, waar mede wy den lasteraars den mond ſtoppen; de *Vriendſchap* het ſchild, om de vuurige pylen onzer vyanden grootmoedig af te weeren; de *Oprechtheid* het borstharnas, 't welk ons geſtadig moet vergezellen; de *Vreede* het waare doelwit van alle onze verrichtingen, en eindelyk het *Medelyden* de gulde keeten, door dewelke wy, zelfs de harten onzer benyderen in liefde tot ons trekken.

„ En wat het gedrag der Broederen in hunne byeenkomſten betreft, haat en nyd moeten aldaar voor eeuwig verbannen blyven, de laster nooit zyn muil opſperren, de gramſchap nimmer hunne hartstogten gaande maaken, ſnoo bedrog en laffe vleijery moeten hunne geſprekken geenſins

„ ont-

„ ontcieren; veel minder eenige rang, ſtaat of vermogen
„ moet de eene Broeder zig boven den anderen doen verhef-
„ fen; maar liefde, eendracht en verdraagſaamheid, moeten
„ de lieffelyke banden zyn, waar door zy onverbreekbaar
„ aan elkanderen verbonden blyven; in één woord, de lief-
„ felyke naam van Broeder moet by ons met 'er daad be-
„ veſtigd worden.

„ Dus handelende, zullen wy grootmoedig over allerlei
„ rampen en tegenſpoeden kunnen zegepraalen; ja de glans
„ onzer nooit volpreezene Orde zal zig nog eens uitbreiden
„ over de gantſche oppervlakte der aarde!

Brief geſchreeven aan een Vriend, door Jan Pelletier. *Te Amſterdam, by* J. van Stendel *en elders*, 95 *bladz. in octavo.*

Antwoord aan den Heer Jan Pelletier. *Te Amſterdam, by* J. Kok, 31 *bladz. in octavo.*

Brief van een Boekverkooper aan Aminadab Pierman Davidszoon, *over opgemelden Brief: met het gepaste Antwoord. Te Utrecht, by* Kribber en Spruit, *en elders* 33 *bladzyden in groot octavo.*

DEeze Papieren zien het licht by gelegenheid dat *Jan Pelletier heeft konnen goedvinden, te veranderen van Biegtvader en Paſtoor, en eenen te verkiezen uit de Heeren van de Cleresie, of zoogenaamde Janſenisten.* De eerſte Brief ſtrekt om reden van dit gedrag te geeven, en die verandering te billyken; als zynde zulks geſchiedt, om dat de Paſtoor *de Roeper* op eene meesteragtige wyze het aanneemen der *Bulle Unigenitus* afvorderde, het welk de Heer *Pelletier* oordeelt tegen Gods Woord, tegen de Leer der Kerke, en tegen zyn Gemoed te ſtryden: dit tracht hy zyn Vriend onder 't oog te brengen; om dien te beweegen tot het navolgen van zyn voorbeeld. Het antwoord van den Vriend hier op is ingericht, om het gedrag van den Paſtoor te billyken, en de reden ter verwerpinge van de Bulle bygebracht, te wederleggen. De hier aan volgende Brief van een voorgewenden Boekverkooper is eene raillante raadpleeging over den tweeden druk van dien *Brief van Jan Pelletier*, met een nevensgaand antwoord, ter beſpottende wederlegginge der reden van *Jan Pelletier* tot billyking zyner veranderinge opgegeeven. Men vindt in deeze Brieven niets dan de gemeenlyk gebruikte redeneeringen over en weder, die reeds verſcheiden maalen, en in andere bekende geſchriften over dit verſchil, beter in haare kragt zyn voorgeſteld, dan hier geſchiedt.

Brief

Brief over den oorſprong, voortgang en verſterf der Hollandſche Janſenisten. Betrekkelyk op hun te Utrecht gehouden Concilium, 8 bladzyden in quarto.

DEeze Brief behelst geene weezentlyke byzonderheden; noch ten aanzien der Historie van de Hollandſche Janſenisten, noch ten aanzien van 't Utrechtſche Concilium, en ſtrekt alleen om den Janſenisten de wettigheid der zendinge hunner Bisſchoppen te betwisten, op eene wyze die niet veel ter zaake doet.

Brief van den Heer Voltaire, *aan den Eerw. Vader* de la Tour, 16 *bladzyden in groot octavo.*

DEeze Brief van den Heer *Voltaire* aan den Eerwaarden Vader *de la Tour* geſchreeven, in 't jaar 1746, behelst een loflyk getuigenis van den Heer *Voltaire* ten voordeele der Jeſuiten, raakende hunne zuivere Zedenleer. Men heeft dien in 't licht gegeeven met een kort aanhangſel, waar uit blykt, dat men denzelven ſtelt tegen de beſchuldigingen der Janſenisten raakende de Jeſuiten. Een getuigenis van den Heer *Voltaire*, en dat nog wel in 't jaar 1746 door hem gegeeven, is ongetwyfeld van een groot gewicht in dit geval!

Vervolg van het Historisch Verhaal der Handelingen en Proceduuren van de E. Clasſis van Delf en Delfland, door MEYNARDUS RUYSCH, *Predikant in 't Wout. Te Delft, by* E. van der Smout 1764. *in quarto* 31 *bladzyden.*

DE Eerwaarde *Ruysch* tracht in dit Stukje nog verder te doen zien, de onregtmaatigheid der handelingen van 't E. Clasſis, jegens hem, met opzicht tot de Viſie en Approbatie van zyn werkje genaamd *Licht in Duisternis.* Wel byzonder is zyn oogmerk, verſtaan hebbende, dat men eindelyk begint te denken om zyn eerſte Historiſche Verhaal (*) aan te tasten, eene byzonderheid, wegens *het voorleezen zyner gemaakte veranderingen in dat zyn werkje*, nader op te helderen; en te toonen hoe men daar in gansch niet regtmaatig heeft te werk gegaan.

(*) Men zie wegens dit Eerſte Historiſche Verhaal *Vaderl. Letter-Oef. III D. bl.* 473.

Kor-

Korte Schets van Konſten en Weetenſchappen, in het Nederduitsch en Engelsch, by vragen en antwoorden. Te Amſterdam, by S. J. Baalde. MDCCLXIV. *Behalven eene korte Voorreden* 246 *bladzyden in octavo.*

DIt Stukje behelst in weinig bladeren eene oppervlakkige ontvouwing van de Godgeleerdheid, Zedeleer, Philoſophie, Natuurkunde, Aardrykskunde, Sterrekunde, Geneeskunde, Historiekunde en eene menigte van andere weetenſchappen, doch zo oppervlakkig, dat het van geen weezenlyk nut ten opzigte dier weetenſchappen zy. Het is opgeſteld by wyze van vraagen en antwoorden; en men heeft het in 't Engelsch en 't Nederduitsch naast elkander gedrukt, om het te doen dienen voor hun, die zich in één deezer taalen willen oefenen; waar toe het, gelyk andere Schoolboeken, gebruikt kan worden.

Verſchuldigt Antwoord van Mr. LUCAS WILLEM KRAMP. *Te Amſterdam, by* Jacobus Kok, 32 *bladzyden in folio.*

DE Heer en *Mr. Lucas Willem Kramp* hekelt in dit Antwoord den Schryver van de *Boekzaal der Heeren en Dames*, om dat die deszelfs *Voorlooper eener wettelyke Verantwoording*, (waar van wy voorheen melding gemaakt hebben (*),) zo hy zegt, verminkt en vervalscht, en daar omtrent ter kwaade trouwe gehandeld heeft. Ook is 'er aan gehegt een Byvoegſel ter beantwoordinge en wederlegginge van een *Rapport*, dat hy als een onecht ſtuk wraakt, en waar van zich opgemelde Schryver ook bediend heeft. Het eene en 't andere is zeer vinnig geſchreeven, en ſtrekt inzonderheid om den Heer en *Mr. Willem Sautyn* ten vuilſte af te maalen.

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. IV Deel. bladz.* 514.

De Rechtzinnige Vrydenker, of wandelingen in de onderaardſche Wereld. Te Zaltbommel, by J. W. Kanneman, 1763. *in octavo* 220 *bladzyden.*

EEn Prulſchrift, beſtaande uit eene verzameling van laffe ſprookjes en vertellingen, zonder verband by elkander gevoegd. De benaaming van *Vrydenker* hier aan 't hoofd geplaatst betekent niets met opzigt op den inhoud, of dezelve moest iemand te kennen geeven, die, zonder zyne gedagten te bepaalen, vry, of in 't wilde denkt; en veelligt is *Rechtzinnige* eene drukfeil, waar voor men moet leezen *Onzinnige*

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Pſalmos XXII—XLI.*

Derde Berigt.

ONs voorgaande Berigt beſlooten hebbende met den XXXIII Pſalm, zo ſtaat ons voorts het oog te vestigen op Ps. XXXIV, aan welks hoofd uitdrukkelyk gemeld wordt, by welke gelegenheid dezelve opgeſteld is, des zulks niet moeilyk te ontdekken zy. Het is naamlyk geſchied, by gelegenheid, dat *David ſyn gelaet veranderd*, zich uitzinnig gevejnsd had, *voor 't aengeſichte van Abimelech*, dat is *Achis den Koning van Gath*, zo als hy 1 Sam. XXI. 10. genoemd wordt (*): waar op deeze *hem wech joegh*, *dat hy doorgingh*, zo dat hy, van 't Hof verdreeven, en dus door deeze list de handen zyner vyanden ontſnapt zynde, *van daer gingh ende ontquâm in de ſpeloncke Adullams*; daar zich eene ganſche menigte des volks van Juda tot hem vervoegde, gelyk we aangetekend vinden, 1 Sam. XXI. 10—15. XXII. 1, 2. Deeze zyne ontkoming merkt hy in dit Lied aan, als een byzonder gunſtbewys van den Allerhoogſten, het welk hem grond geeft om zyn vertrouwen te verſterken, dat God hem uit alle zyne tegenheden redden, en dus ten zynen tyde tot de hoogſte waardigheid zal opvoeren. —— Men merke hier omtrent nog aan, dat David dus ſpreekende het oog heeft, niet alleen op die ontkoming, maar ook op 't geen daar even voorgegaan, en kort daar op gevolgd is; te weeten zyn wedervaaren by den Priester Achimelech, die hem van ſpys voorzien, het zwaard van Goliath overhandigd en den HEER voor hem gevraagd had, 1 Sam. XXI. 1—9. XXII. 9—15; (welk Godlyk antwoord hem gunſtig geweest zynde, hy in deezen Pſalm vs. 5. ſchynt te bedoelen:) als mede de volgen-

(*) Het is, gelyk onze Hoog-Leeraar zegt, niet vreemd te denken, dat de eigen naam des Konings was *Achis*, maar dat de Koningen der Philiſtynen met een gemeenen naam *Abimelech* genoemd werden; of iemand moest het waarſchynlyker oordeelen, dat men hier oudtyds geleezen had אכיש מלך Achis Melech, *de Koning Achis*; of dat men אבימלך *Abimelech* by verkorting geſchreeven heeft voor אכישמלך *Achis Melech*, en dat zulks verandert is in אבימלך *Abimelech*.

gende komst van vier honderd man tot hem, volgens 1 Sam. XXII. 2, waar onder die drie Helden waren, welken met gevaar hunnes leevens water putteden uit Bethlehems bornput, en 't tot David bragten, in de ſpelonke Adullam, volgens 2 Sam. XXIII. 13—17, op welken hy 't oog ſchynt te hebben in 't zesde vers van dit Lied. In deeze omſtandigheden looft David den HEER, en zet zyne medgezellen aan, om met hem deszelfs lof te vermelden, en op God te vertrouwen, als verzekerd dat het den Godvrugtigen ten laatſten wel zal gaan in dit leeven, en dat de Godloozen, die den regtvaardigen onderdrukken, eindelyk uitgerooid zullen worden.

Deeze Alphabetiſche Pſalm heeft, even gelyk de XXV, een ſlotvers buiten het Alphabet, het welke hier de algemeene leering van dit zangſtuk behelst, 't zy dat het, gelyk onze Hoog Leeraar zegt, door David zelven of door iemand anders daar by gevoegd is; en in eene nadere aantekening geeft hy te kennen, dat hy niet vreemd is van 't denkbeeld, hem door zynen geagten Neef *Verſchuur* medegedeeld. Deeze naamlyk vermoedt dat de Maccabeen'er dit vers bygevoegd hebben, ten tyde hunner verlosſinge uit de vervolginge van Antiochus Epiphanes; toen de Godvrugtigen, den HEER deswegens dankende, veelligt gebruik maakten van dit Lied. Zy konden 't zelve eigenaartig op hunne omſtandigheden toepaſſen, en ten ſlot zeggen, gelyk men deeze woorden in volle kragt kan vertaalen; *De HEERE verlost met een krachtigen arm de ziele zyner knechten, en de alle die op hem betrouwen, ſullen niet meer voor ſchuldigen gehouden*, dat is, ten onregte als zodanigen geſtraft, *worden.*

Wat nu verder den XXXV Pſalm betreft, ſchoon dezelve geen uitdrukkelyke bepaaling aan 't hoofd hebbe, kan men egter gereedlyk nagaan, in welke omſtandigheden de Dichter denzelven opgeſteld heeft; nadien ons verſcheidene bepaalende kenmerken daar in voorkomen.

1. De Perſoon welke in dit Lied ſpreekende voorkomt is geen gemeen, maar een aanzienlyk perſoon, die als des HEEREN *knegt* vs. 27. eene nauwe betrekking tot God heeft, en zich doorgaande beſchryft als Godvrugtig, regtvaardig en weldaadig. 2. Hy maalt ons zyne vyanden af, als magtige lieden, die onregtvaardig, ondankbaar, onbarmhartig, kwaadaartig en moorddaadig waren; die in hardnekkigheid onverzettelyk zyn uiterſte verderf zogten; met één woord als zulken die de regtvaardige God gewoonlyk niet verdroeg, maar door een zigtbaar oordeel gewoon was te ver-

delg-

delgen. 3. Van deeze menſchen, die na regt nog onregt zagen, werd hy belasterd, en valsch beſchuldigd; men leide 't heimlyk toe op zyn leeven; ja zy zogten hem door openbaare vervolging tot een ſchandelyken dood te brengen. 4. Hy vond zich door alle hunne poogingen ter zyner onderdrukkinge tot het uiterſte gebragt, zo dat hy eerlang moeste bezwyken, indien God geen kragtdaadigen byſtand bood om hem te redden. 5. In deeze omſtandigheden ſmeekt hy God om hulp, en dringt zyn gebed met de kragtigſte reden aan, afgeleid uit het godlooze gedrag zyner vyanden, de regtvaardigheid zyner zaake, en de eer van God, die door hem en alle Godvrugtigen op zyne verlosſing vermeld zou worden.

Het opſchrift *een Pſalm Davids* laat niet toe te twyfelen, of de Perſoon die hier ſpreekt is David zelf, en alle de opgemelde kenmerken leiden ons tot deszelfs ſtaat, onder de vervolgingen van Saul, of geduurende zyne vlugt voor Abſolom; doch eene nadere overweeging derzelver doet ons zien, dat men hier niet op 't laatſte, maar op 't eerſte heeft te denken. 1. David grondt hier zyn gebed op de regtmaatigheid zyner zaake, op zyne onſchuld; 't geen wel in de dagen van Saul, maar niet in zyne vlugt voor Abſolom, door hem gedaan kon worden. 2. Hy ſpreekt hier met meer vrymoedigheid tot God, dan hy in de dagen van Abſolom dorst doen, gelyk de ganſche geſchiedenis van dien tyd uitwyst. 3. De aanhang van Abſolom was zo overgegeeven kwaadaartig niet, als David zyne vyanden hier afmaalt, en hy zou over Abſolom en deszelfs aanhangeren de Godlyke wraak indiervoege niet hebben afgebeden. 4. David was ook in de dagen van Abſolom niet tot zulk een uiterſte gebragt als hy zich in deezen beſchryft. 5. Hier by komt eindelyk nog, dat David, volgens dit zyn gebed, een zigtbaar oordeel over zyne vyanden afſmeekt, indiervoege dat ze niet door hem, noch door zyne wapenen, maar door God, zonder zyn toedoen, verdelgd mogen worden; waar aan de vervulling in 't omkomen van Saul beantwoordt; daar 't heir van Abſolom in tegendeel door Davids Legermagt verſlaagen werdt.

Vraagt men hier op verder, of dit Zangſtuk betrekkelyk is tot het begin, midden of einde der vervolginge van Saul, en tot welken tyd men 't zelve bepaaldlyk heeft te brengen; zo mag men veilig antwoorden, dat de beſchryving van de hardnekkige gemoedsgeſtalte der vyanden, het afbidden van de wraake des Allerhoogſten over dezelven, en 't melden van 't uiterſte waar toe David zich gekomen zag; dat alle

deezen ons duidelyk leiden tot het afloopen van die vervolgingen. Men heeft derhalven genoegzaamen grond om te ſtellen, dat David deeze gebeden ten Hemel gezonden heeft, toen hy, naa eene langduurige verdrukking, naa 't vrugtlooze aanwenden zyner poogingen, om 't gemoed zyner vyanden te verzagten, het wanhoopende beſluit nam, om tot de Philiſtynen te vlugten, zeggende: *Nu ſal ick der dagen een door Sauls hant omkomen: my is niet beter, dan dat ick haeſtelick ontkome in het lant der Philiſtynen, op dat Saul van my de hope verlieſe, om my meer te ſoeken in de gantſche lantpale Israëls, ſoo ſal ick ontkomen uyt ſyne hant.* 1 Sam. XXVII. 1. In deeze dagen was 't ook dat David Sauls kort aanſtaanden geweldigen dood voorſpelde; betuigende 1 Sam. XXVI. 10. tot Abiſai; [*Soo waerachtigh*] *als de HEERE leeft, de HEERE ſal hem ſlaen, of ſyn dag ſal komen, dat hy ſal ſterven, of hy ſal in eenen ſtryt trekken, dat hy omkome*; gelyk kort hier op gevolgd is. Van deeze voorſpelling draagt ook dit Lied getuigenis, en op dien grondſlag heeft men de daar in voorkomende afſmeeking der Godlyke wraake te verklaaren.

De hier aan volgende XXXVI Pſalm behelst een betoog der Godlyke Voorzienigheid, tegen het denkbeeld van hun die Gods Voorzienigheid in 't zedelyke ontkennen, en den Godsdienst als onnut beſchouwen: in tegenſtellinge hier van brengt hy, God verheerlykende, onder 't oog, de voortreffelyke bewyzen van Gods goedheid en regtvaardigheid in 't zegenen der Godvrugtigen en 't ſtraffen der Godloozen; met een tuſſchengevoegd gebed om Gods aanhoudende goedgunſtigheid. Die ganſche inhoud doet ons eigenaartig denken op dien tyd, toen David, naa den dood van Saul, en 't onderbrengen zyner vyanden, in zyn Ryk gevestigd was, toen hy zich geheel overgaf, om de zaaken van den Godsdienst te herſtellen, en alleszins te bevorderen; in welke dagen hy by uitneemendheid den naam mogt draagen van *den knecht des HEEREN*, met welken eertytel hy aan 't hoofd van deezen Pſalm voorkomt. Deeze tydsomſtandigheid gaf David ook natuurlyk aanleiding, tot het t'zamenſtellen van zulk een Lied, zo om de Godloozen den mond te ſtoppen, als om de Godvrugtigen te bevestigen in hun vertrouwen op de Godlyke Voorzienigheid.

De beſchryving van 't gevoelen en 't gedrag der Godloozen, vs. 2–5. voorgeſteld, is in onze gewoone vertaaling, wel byzonder vs. 2, niet vry van duisterheid; en nadien de geagte *Vemma* ons deswegens eene duidelyker overzetting aan de hand geeft, die hy vervolgens nader opheldert, zal 't

der

der moeite waardig zyn hier op een weinig ſtaan te blyven, om den zin daar van mede te deelen.

Men heeft, volgens onzen Hoog-Leeraar het tweede vers in deezer voege te vertaalen. *Het gezegde, door den afval den Godtlooſen ingeblaſen.* [*Ick ſegge*] *in 't binnenſte van myn herte, de vreeſe Godts is niets voor deszelfs oogen*, welke vertaaling deezen zin uitlevert. „ De Godlooze is door den geest „ des afvals, waar door hy aangeblaazen wordt, en aan wel„ ken hy zich geheel overgeeft, als ware dezelve eene God„ heid, tot deze Godlooze gedagten gebragt, dat hy by „ zich zelven niet vreest te zeggen: dit is het gevoelen „ mynes harten, ik ben volkomen van die gedagten; dat de „ vrees voor God, de Godsdienst, een ydel een nutloos„ ding is, daar God geen agt op ſlaat; die by hem niet in „ aanmerking komt, die als niets is voor de oogen van God.

Dit ongodsdienſtige grondbeginſel zynes harten wordt in 't 3. vers nader opgehelderd. *Want hy vleyt ſich ſelven in ſyne oogen, om ſyne ongerechtigheyt te genieten*, [*het recht*] *te haten*, of liever, leezende לשנא voor לשנא, *om ſyne ongerechtigheyt by herhaling te genieten.* Dat is. „ Men verwon„ dere zich hier niet over, want de godlooze heeft door „ eene vleiende inbeelding groote gedagten van zich zel„ ven; hy ziet zich aan als zyn eigen meester, als dien wy„ zen, dien magtigen, wien alles vry ſtaat, hy vleit zich „ zelven, hy tragt ſlegts zich zelven te behaagen, en ſtelt „ zich alles wat hem aangenaam en genoegelyk voorkomt „ voor oogen; met dat doelwit om alle zyne begeerlykhe„ den te verzadigen, om alle ongeregtigheid, van hoeda„ nig eene ſoort ook dezelve zy, by aanhoudende herhaa„ ling, zonder eenige knaaging van zyn geweeten, te be„ dryven, en 't genot daar van te erlangen; om alles te „ haaten wat de involging zyner lusten eenigzins zou kon„ nen beteugelen of verhinderen.

De gevolgen van dit ongodsdienſtige grondbeginſel eindelyk, in de woorden, raadſlagen en werken des Godlooze, worden in 't 4 en 5 vers dus voorgeſteld. *De woorden ſyns monts zyn onrecht ende bedrog; hy heeft geheel opgehouden verſtand te hebben, of, verſtandelick te handelen, gantſchelick. Hy ſal onrecht bedencken op ſyn leger; hy zal ſich beſtendig houden op eenen wech, die niet goet en is; van het quaet en ſal hy niet afkeerigh zyn.* Dat is. „ Gelyk de loochening van God, als „ een regtvaardig en regtmaatig regeerder en beſtuurder, „ uit dit grondbeginſel voortvloeit, zo brengt het ook alle „ ondeugden en ſnoode bedryven voort, en verderft den

„ Godloozen volſtrektlyk, zo dat hy niet weder te recht te
„ brengen zy. Zyne woorden zyn leugentaal, zyn geſprek
„ is bedriegelyk, alles is alleen geſchikt om te misleiden
„ en kwaad toe te brengen. Zyne raadſlagen hebben niets
„ in zich, dat waarlyk wys of verſtandig is, hy is gansch
„ onbekwaam geworden om zich op eene verſtandige wyze
„ te gedraagen, hy is in den hoogſten trap onverſtandig ge-
„ worden. Zyn geheele leevensloop is hier aan gelyk, hy
„ is gewoon zich op zulk eene wyze te gedraagen, zo by
„ nagt als by dag; op zyn bedde bedenkt hy het kwaad, en
„ opgeſtaan zynde voert hy het uit; met één woord, zo 'er
„ maar eenig kwaad te verrigten zy, van welken aart het
„ ook zy, groot of klein, het is zyn vermaak het zelve te
„ pleegen; daar is geen kwaad waar in hy geen welgevallen,
„ waar van hy een afkeer heeft.

De XXXVII. Pſalm beſtaat uit eene ernſtige vermaaninge ter Godsvrugt en Deugd; welke eerst ingerigt is tot een byzonder perſoon van aanzien, en vervolgens ook betrekkelyk tot anderen voorgeſteld wordt, doch zich in 't ſlot weder tot dien perſoon in 't byzonder wendt; waar in de Dichter zyne vermaaning ſteeds aandringt, uit overweeging van de vervulling der Godlyke beloften en bedreigingen, die men reeds voorheen eenigzins had ondervonden, en voorts nog meer gewaar zou worden. David, naar 't uitwyzen van 't opſchrift, de Maaker van dit Zangſtuk, heeft het zelve t'zamengeſteld, toen hy reeds oud was, volgens vs. 25; hoedanig hy ons beſchreeven wordt, toen hy, kort voor zynen dood, zynen Zoon Salomo tot Koning over Israël verklaarde, 1 Chron. XXIII. 1. toen hy dit Lied dichtte, was, gelyk de geheele inhoud toont, de tyd kort op handen, dat Gods beloften en bedreigingen over de Godvrugtigen en Godloozen nog duidelyker dan voorheen zouden vervuld worden; het welk ons, even als 't voorgaande kenmerk, leidt tot de laatſte dagen van David, in 't vooruitzigt op den gelukkigen ſtaat des Ryks onder Salomo. Wel byzonder wordt hier vs. 35-38. een uitmuntend voorbeeld van Gods Regtvaardigheid, reeds gegeeven, onder 't oog gebragt, in den gelukkigen uitgang eenes Vroomen, met tegenoverſtelling van de verdelging eenes Godloozen en deszelfs geheelen geſlachts; dat onze gedagten niet oneigen vestigt op den uitgang van David en Saul. Voeg hier nog by, dat de Perſoon, welke in den aanvang en wederom in 't beſluit van dit Lied, telkens in den tweeden perſoon zo byzonder aangeſproken wordt, in die aanſpraaken alleszins voorkomt als een perſoon van aanzien, die tot eene verhevene waardigheid

ge-

geſchikt was, van wiens voorbeeld, van wiens verſtandige en regtmaatige beſtuuringe het geluk en de voorſpoed van anderen grootlyks zou afhangen; welk character wy op niemand in die dagen, dan alleen op Salomo, konnen overbrengen.

Wanneer men dit alles by elkander neemt, is 't vry klaar, dat deeze Pſalm gebragt moet worden tot dien tyd, toen Salomo tot Koning over Israël verklaard werd, en hy de Godvrugtige Leſſen en vermaaningen van zynen Vader David ontving, volgens 1 Kon. I. en II, 1 Chron. XXII. en XXVIII; by hoedanig eene gelegenheid dit Lied eigenaartig gedicht kon worden. Het ontbrak in die dagen niet aan godlooze menſchen, die zich tegen Salomo aankantten, en de rust in zyn Ryk dreigden te ſtooren, als Adonia, Joab, Simei en meer anderen. Salomo was nog jong, en had weinig ondervinding, zo dat hy zelf betuigde, 1 Kon. III. 7, *ick ben een kleyn jongelingh, ick en weet niet uyt te gaen, nochte in te gaen.* Het is derhalven niet vreemd, dat David, die de gelukkige tyden van Salomons regeering in den geest voorzag, (als blykt uit zyne laatſte woorden, 2 Sam. XXIII,) deeze gelegenheid waargenomen heeft, om, ten nutte van zynen Zoon en deszelfs Onderdaanen, een Pſalm te dichten, die geſchikt was, om hem tegen de poogingen der Godloozen aan te moedigen, en den weg tot een beſtendig geluk te wyzen.

Maar ſchoon dus dit Lied bepaaldlyk met betrekking tot dien tyd opgeſteld zy, heeft men egter, naar 't oordeel van den Hoog-Leeraar, ook hier te denken op de dagen des Nieuwen Testamentes. De voorgaande Pſalmen, door zommigen ook op laatere tyden toegepast, zyn volgens zyn inzien, daar toe niet betrekkelyk, vermids in dezelven geen onderſcheidend kenmerk van de dagen van den Meſſias gevonden wordt; doch in deezen ſchynt het hem anders toe. Het is, zynes oordeels, klaar, dat hier in de eerſte plaats geoogd wordt op het vreedzaame en gelukkige Koningryk van Salomo, en dat het Lied dus ſtrekt, om Salomo en deszelfs onderzaaten aan te moedigen tot een Godvrugtigen wandel, om hen te waarſchuwen tegen het navolgen der Godloozen, en hen te verſterken in de hoop op het erlangen der Godlyke beloften. Doch ik zou, zegt hy, niet willen ontkennen, dat David, terwyl hy de tyden van Salomo in 't oog had, door den Geest indiervoege beſtuurd werd, dat hy te gelyk een afbeeldſel van 't Ryk van den Meſſias maalde, en zodanig een ſtyl gebruikte, die met meer nadruk op 't Ryk van den Meſſias, dan op dat van Salomo, overge-

bragt kon worden. Hy kan te minder hier toe overgaan, om dat de volgende byzonderheden hem aanleiding geeven om verder te denken. 1. Hier wordt gansch geen gewag gemaakt van *Canaän*, maar alleen geſproken van de beërving der *aarde*. 2. Zy die de aarde ervelyk, als hun eigendom, zouden bezitten, zyn hier *ſachtmoedigen*, *armen*, *rechtveerdigen*, of *weldadigheu*; onder hoedanige characters de Onderdaanen van 't Koningryk van Christus eigenlyk beſchreeven worden. 3. Ook komt deeze gelukkige ſtaat hier voor, als een ſtaat die tot de laate nakomelingſchap zal overgaan, ja tot in eeuwigheid zal duuren. Hier by komt nog, ter verſterkinge deezer gedagten, dat Jeſus Christus op deezen Pſalm het oog gehad heeft, toen hy Matth. V. 5. betuigde, *Saligh* [*zyn*] *de ſachtmoedige: want ſy ſullen 't aertryck beërven*; en dat het Koningryk van den Meſſias in dat van Salomon als een voorbeeld afgeſchaduwd is; midsgaders dat de gewyde Dichters en Propheeten het Ryk van den Meſſias meermaals op zodanig eene wyze beſchryven, dat ze tevens dat van den Meſſias afſchetſen. Zie Gen. XLIX. 11. 2 Sam. VII. XXIII. Ps. XXXIII, LXXII. en andere plaatſen. Het eene en 't andere doet onzen Hoog-Leeraar overhellen, om te beſluiten, dat het Ryk van den Meſſias alhier beſchreeven wordt, zo als 't zyn zal op 't laatſte der dagen; te meer om dat men, deeze vooronderſtelling, in 't verklaaren van dit Lied, in 't oog houdende, aan den nadruk der ſpreekwyzen kan voldoen, en men juist niet gehouden is, den geheelen inhoud en alles op den Meſſias over te brengen.

Met opzigt tot dit Lied, dat in eene Alphabetiſche orde geſchikt is, komt nog in aanmerking, dat, volgens onze gewoone leezing, de letter ע *Ajin* in 't begin van 't 29 vers ontbreekt. Onze Hoog-Leeraar durft hier niet vast bepaalen, doch hy is niet vreemd van te denken, en geeft 'er goede reden voor, dat het woord עוילים in 't midden van 't 28 vers in 't uitſchryven overgeſlaagen is, door dien het woord לעולם daar even voorging; en dat men, in plaats van נשמרו met eene ד, geſchreeven heeft נשמרו met eene ך; indien men deeze leezing, overeenkomſtig met de Griekſche vertaaling herſtelt, zal men 't 28 vers dus leezen: *Want de HEERE heeft het recht lief, ende ſal ſyne gunſtgenooten niet verlaten in eeuwigheyt:* waar op dan het 29 vers (zynde toch deeze verdeeling van verſen van laater tyd, des men daar aan in geenen deele gebonden zy,) zal beginnen, met een ע, en dus vertaald worden. *De onrechtveerdigen worden verdelgt, ende het zaet der godtlooſen wort uytgeroeyt.*

Ver-

Verhandeling over de Verdraagzaamheit in het ſtuk der Religie. Door den Heer DE VOLTAIRE. *Uit het Fransch vertaalt. Te Leeuwaarden, by* A. Ferwerda 1764. *in octavo* 259 *bladzyden.*

DE veroordeeling van *Jean Calas* te *Toulouſe*, op de onzinnige woede van 't Bygeloof, waar van by eene voorgaande gelegenheid in 't *Mengelwerk* gewag gemaakt is (*), heeft den Heer *Voltaire* aanleiding gegeeven, om deze Verhandeling, of liever Verzameling van ſtukken betrekkelyk tot de Verdraagzaamheid, in 't licht te geeven. Wy noemen dezelve te eerder met dien naam, om dat dit Stukje geen geregelde Verhandeling behelst, waar in dit onderwerp op eene beredeneerde wyze bepaald en ontvouwd wordt; maar beſtaat uit eene Verzameling van aanmerkingen deswegens, die meerendeels uitloopen op eene geſchiedkundige beſchouwing van 't gedrag der meeste Natien, ten opzigte van 't verdraagen in verſchillende gevoelens raakende den Godsdienst, en van de rampzalige gevolgen, die ons de ondervinding leert dat de Onverdraagzaamheid met zich ſleept.

Naa een beknopt verhaal van 't voorgevallene te *Toulouſe*, waar van één der zogenaamde boetvaardige Broederſchappen, door haaren blinden yver en bygeloovige handelingen, geen geringe oorzaak geweest is, en eenige aanmerkingen over het gevaar van zulke Broederſchappen; vangt onze Autheur aan met een kort bericht te geeven van de Hervorming in de zestiende Eeuw, en de onmenschlyke wreedheid tegen de Waldenſen en Huguenoten in die dagen in Frankryk. Vervolgens onderzoekt hy of de Verdraagzaamheid ook gevaarlyk zou weezen voor 't welzyn van een Land; en toont dat zulks geen plaats heeft; als blykbaar is by alle Natien, daar men elkander niet vervolgt om zaaken van den Godsdienst; dat men dus ook in Frankryk de Verdraagzaamheid, op dien zelfden voet, gelyk in andere Landen zou kunnen oefenen, zonder dat men 'er eenig nadeel van hebbe te vreezen: en dat men hier toe te gereeder behoorde over te gaan, om dat het zo ver van daar is, dat de Onverdraagzaamheid gevestigd zou weezen op 't natuurlyke, of wel op 't menschlyke Regt, dat het in tegendeel dwaas en bar-

(*) *Mengelwerk III D. bl.* 333—339.

barbaarsch, een Regt der Tygers, ja nog veel verfoeilyker is. Dit leidt hem voorts tot een onderzoek na de verdraagzaamheid der Grieken en Romeinen, die hy zeer wyd uitſtrekt; het komt hem zelfs waarſchynlyk voor, dat men de vervolgingen der Christenen onder de eerſte Roomſche Keizers niet zo zeer heeft toe te ſchryven, aan hunne onverdraagzaamheid in 't ſtuk van den Godsdienst, als wel meerendeels aan den onbedagtzaamen yver der Christenen zelven, of aan een t'zamenloop van waereldſche omſtandigheden en ſtaatkundige inzigten. Dit brengt hem eenigermaate tot eene uitweiding over de gevaarlykheid van de valſche Legenden der Martelaaren, als mede van die der Vervolginge, en de ongerymdheden welke daar uit voortvloeien. Op deeze uitweiding gaat hy verder na, of de Onverdraagzaamheid in 't Joodendom haaren oorſprong had uit het Godlyk Regt, en of dezelve altoos geoefend is geworden: en hy tragt te doen zien, dat de Jooden zelfs boven maate verdraagzaam geweest zyn, in zo ver dat ze ook de Afgodery dulden, en verdroegen dat de Propheeten de Leer van Moſes tegenſpraken. Eindelyk komt hy tot een onderzoek of de onverdraagzaamheid ook door Jeſus geleerd is geworden, waar van het tegendeel ten uiterſte blykbaar is. Aan dit alles hegt hy eenige getuigenisſen van de Oudvaderen, en laatere Franſche Schryveren, die zich tegen de Vervolging en voor de Verdraagzaamheid verklaard hebben. —— Tot dus ver hangt deze Verzameling eenigzins t'zamen; doch verder volgen 'er eenige byzondere ſtukjes: als, Een t'zamenſpraak, welke ſtrekt ten voorbeelde van de verfoeilykheid der Zedenleere zommiger Jeſuïten, welker haatlykheid nog verder ten toon geſteld wordt, door 't bybrengen van een brief eenes Kerkelyken aan den Jeſuït *le Tellier*, geſchreeven den 6 May 1714; over de wyze, op welke men de Huguenoten door 't zwaard, de Janſenisten door vergif, en de Parlementen door Buskruid, ten ſpoedigſte, en op 't veiligſte, zou konnen ombrengen: en hier op doet hy zien, dat 'er enkele gevallen zyn, waar omtrent de onverdraagzaamheid in de menschlyke regten plaats kan hebben, als naamlyk de dwaalingen der menſchen misdaaden worden, wanneer zy de menschlyke Maatſchappy door hunne dweeperyen ontrusten. Voorts, een verhaal van eene twistreden van Christenen over geloofsſtukken, die voorgevallen zou zyn in China, en van 't gedrag eenes Mandaryns ten deezen opzigte; ter aantooninge van de ergerlykheid der twistredenen, die de Christenen onder elkander voeren. Verder behelst dit Stukje

je nog een kort Vertoog, ten bewyze, dat het in eene zo verlichte eeuw, als wy thans beleeven, niet oorbaar is het Volk in hunne Bygeloovigheden te onderhouden; midsgaders een ander om te toonen dat de Deugd boven de weetenſchap te ſchatten is; en eindelyk een derde over de betaamelykheid eener algemeene verdraagzaamheid; waar op dit alles beſlooten wordt met een Gebed tot God, ter bevorderinge van dezelve. —— Hier by komt egter nog een Poſtſcriptum, ter wederlegginge van zeker geſchrift, ten voordeele der Vervolginge, en ten laatſte een vervolg en ſlot, betrekkelyk tot de gunſtige keer, die de zaak van *Jean Calas*, met opzigt tot de eer der overgebleevene Famille, voor des Konings Staats-Raad genomen heeft; met welk bericht de Heer *de Voltaire* vergezeld doet gaan, eene betuiging dat de geest der Regtvaardigheid, der Waarheid en des Vredes hem alleen aangezet en geleid heeft tot het ſchryven van dit Stukje, het welk hy beſluit met eene vermaaning, om alzins na de minzaame ſtem der vreedzaame Natuure te hooren.

Dit Werkje, dat over een onderwerp gaat, het welk by uitneemendheid in den ſmaak valt van alle de geenen, die den zagtmoedigen aart van den Godsdienst regt kennen, en derhalven den helſchen geest van vervolgzugt ten ſterkſte wraaken; dat daar en boven op eene geestige wyze opgeſteld is, en verſcheiden vernuftige ſlagen tegen het blinde bygeloof behelst; kan niet wel anders dan, over 't algemeen, met genoegen van dezulken geleezen worden. Veelen egter zullen niet gereedlyk hunne toeſtemming verleenen aan 't denkbeeld des Schryvers over de vervolgingen der Christenen onder de eerſte Roomſche Keizeren. Schoon men gereedlyk toeſtemme, dat het getal der Martelaaren veel al te zeer vergroot worde, dat de onvoorzigtigheid der Christenen, en andere omſtandigheden, die buiten den Godsdienst zyn, daar in niet zeldzaam deel hadden; zal men 'er egter in veele gevallen den Godsdienst niet buiten konnen ſluiten. Hoe verdraagzaam de Romeinen ook waren, met opzigt tot de verſchillende denkbeelden van Godsdienst; dit geeft egter geen regt, om 'er met den Heer *de Voltaire* uit te beſluiten, dat ze de Christenen om hunne Godsdienſtige denkbeelden niet zouden vervolgen; en men mag uit die reden de getuigenisſen der Schryveren niet verdraaien, of daar aan een gedwongen zin geeven, gelyk de Heer *de Voltaire* hier zomtyds doet, om ze aan zyne gevolgtrekking te doen beantwoorden. Als men bezeft dat geen

ge-

gezindheid, (zelfs de Joodſche niet,) dan alleen de Chriſtelyke, geagt heeft, naar Gods bevel, verpligt te zyn, hunne denkbeelden van den Godsdienst onder alle Volken voort te zetten, dus de valſche Godsdienſten der Heidenen, en gevolglyk ook den Afgodendienst der Romeinen te keer te gaan; zo begrypt men gereedlyk, dat de Romeinen, hoe verdraagzaam zy ook waren, omtrent alle andere gezindheden, egter de Christenen, uit hoofde van den Godsdienst zelven, konden vervolgen; te meer, als men nagaat, dat het belang der Priesteren hier in deel had, en dat de Geestlykheid door alle de eeuwen, zedert men elkander om zaaken van Godsdienst heeft beginnen te vervolgen, veel al de hoofd-oorzaak der vervolginge is geweest. Buiten dit, (dat zommigen nog veelligt over 't hoofd zullen zien, of ſlegts als een uitwerkſel van de verhitte verbeelding des Schryvers aanmerken, en 't dus laaten doorgaan;) is 't jammer, dat de Heer *de Voltaire* hier en daar, inzonderheid in zyne beſchouwing van de verdraagzaamheid der Jooden, die hy verder uitbreidt dan de natuur der Moſaïſche leere kan toelaaten, zich niet bedwongen heeft van zyne ſpotzugt met de Openbaaring te doen doorſtraalen; te meer daar 't een Man van die beleezenheid niet onbewust kan zyn, dat hy hier geene ſpotternyen voortbrengt, die niet meermaals wederleid zyn, en gebruik maakt van plaatſen, die op eene redelyker wyze verklaard konnen worden, dan hy derzelver inhoud voorſtelt. Dit brengt zyne oprechtheid natuurlyk in verdenking, maakt dit Stukje noodwendig by veelen ergerlyk, en benadeelt dus, door zyne eigen ſchuld, den invloed van zyn geſchrift. —— 't Is te verwonderen dat een fraai Vernuft, bedoelende invloed te hebben by anderen, niet bezeft, dat hy vóór al moet toezien, om hen niet te ergeren, en te vertoornen, door te ſpotten met het geen zy in den hoogſten graad heilig achten.

Het gevoelen der Predestinaatſie ontheft van nieuwe zwarigheden van Alethofilus Fileuſebius *in zyne Beſchouwing der Beſte Waereld, en van de vernieuwde Zwarigheden van den Uitgever der Zwarigheden van* S. Werenfels, *door* J. TOBITSON. *Te Leeuwarden, by* A. Ferwerda *en* G. Tresling, 1764. *In groot octavo* 48 *bladzyden.*

DE Schryver van dit Stukje oogt in dezen op die hoofdzwarigheid, dat de leer der Predestinaatſie ſtrekt om den

den mensch zorgloos te maken, die door deze twee Schryvers op verschillende wyzen is aangedrongen. Deze zwarigheid is menigmaal van onderscheiden zyden voorgesteld, en dikwerf op onderscheiden manieren beantwoord. De onderlinge tegenschryvers zyn gemeenlyk een ieder in hun gevoelen gebleeven, en hebben dit geschil niet kunnen beslissen. Wy zyn niet vreemd van te denken, dat 'er ook als nog zeer weinig, of bykans geen hoop is, dat men elkander deswegens zal vinden; en 't is altans niet waarschynlyk, dat dit Stukje iets meer, dan alle de voorgaanden, tot afmaakinge van dit geschil zal toebrengen. Wy verwagten dit te minder, om dat de Schryver 't 'en niet zo zeer opt toelegt, om de leer der Predestinatie van die zwarigheid te ontheffen, als wel om te tonen, dat hy bekwaam is, de denkbeelden, die anderen van 's Menschen Vryheid voeden, in dat licht te beschouwen, en het denkbeeld van Gods Voorkennis indiervoege in te zien, dat hy 'er dergelyke gevolgen van zorgloosheid uit kan afleiden: welke gevolgtrekking party zeker zo min zal toestaan, als men ze in 't andere geval wil erkennen.

Brief geschreeven aan Jan Pelletier *door* Antony Schrage, *inhoudende eenige aanmerkingen over de oorzaak, om welke de eerstgemelde* Jan Pelletier, *met zyne twee* Zoonen, *van de Katolyken tot de Jansenisten zyn overgegaan. Te Amsterdam, by* P. Hulsman, 31 *bladzyden in octavo.*

EEn Brief van gelyke waarde als de voorgaanden, met betrekkinge tot dit onderwerp, waar van we reeds gesproken hebben (*); alleen heeft dezelve deeze uitmuntendheid boven de voorgemelden, dat hy bitterder geschreeven is.

(*) Zie boven bl. 176.

C. A. HEUMANN *Belydenis en Betoog dat de Leere der Gereformeerde Kerke aangaande het H. Avondmaal de regte en waare Leere is. Te Amsterdam by* H. Vieroot MDCCLXIV. *behalven het voorwerk* 48 *bladzyden in quarto.*

DE Hoogeerwaarde *Heumann*, oudste Hoogleeraar (toegedaan de *Augsburgsche Confessie*,) in de Godgeleerdheid

Ontleed- en Heel-kundige Verhandeling over den Ontwrigten Voet, uitgegeven door een Gezelschap van Utrechtse Heelmeesters, onder de Zinspreuk Juvenes Diligentia Discunt. *Te Utrecht, by* Gisb. T. *en* A. van Paddenburg. 1764. *gr. Octavo.* 123 *bladz.*

DE Schryvers van deeze Verhandeling geeven in de Voorreden het oogmerk te kennen, welk zy zich voorgesteld hebben, in de Uitgaave van dit Werkje. Zy zeggen, naamlyk, dat zy, jonge Heelmeesters zynde, met elkanderen eenige weeklykſche ſamenkomst aanleidden, om malkanderen de hand te bieden, tot meerdere beoefening en vordering in hun aangevange konst, door telkens het een of ander nuttig ſtuk der Heelkonst te verhandelen. Doch, zeggen zy „ naauwlyks was hier mede een aanvang gemaakt, „ of zulke, die in gezelſchappen niets weten te doen, dan „ hun pypje te roken en glaasje te drinken, kreten ons „ uit voor tydverkwisters, likkebroers, en wat al meer uit „ zoortgelyke herzenen kan voortkoomen. Om dan de „ ſchenzugt tydig te keer te gaan, en de waereld een regt „ denkbeeld onzer byeenkomſten te geven, laten wy een „ Verhandeling van den Ontwrigten Voet het licht zien. " Men kan hier op zeggen, dat het vreemt ſchynt, een Werkje over een byzondere ſtoffe uit te geeven, enkelyk om eenige ſnappers den mond te ſtoppen. Wat is het Gemeene best der Heelkundigen hier aangeleegen? Waarſchynlyk is 'er nog een ander oogmerk onder geweest; doch wy laaten dit ter ontdekking en beoordeeling der Lezers, om dat 'er de Schryvers van zwygen.

Het Werk is verdeeld in negen Hoofdſtukken. In het eerſte koomt voor *een ontleedkundige beſchryving van den Voet.* Deeze is gevolgd volgens het zeggen van de Schryvers, naar PALFYN, KULMUS, WINSLOW, HEISTER, KEIL enz. doch zeer klaar en duidlyk voorgeſteld, en zeer gepast, om 't gene in 't vervolg van de ontwrigting van den Voet gezegd wordt, te beeter te doen verſtaan. Het tweede, handelt van *de Verſtuiking.* Het derde, *over de Diastaſis.* Het vierde, *over de onvolkomene Ontwrigting.* Het vyfde, *over de volkomene Ontwrigting des Voets.* Het zesde, *over de volkomene zydewaardſe Ontwrigting des Voets.* Het zevende, *over de volkomene zydewaardſe Ontwrigting des Voets, verzeld met een wond, daar de been-einden doorgedrongen zyn.* Het agtſte,

over

over de volkomene Ontwrigting des Voets, verzeld met een wond, daar het ondereind van het Scheenbeen niet alleen, maar tevens de Koot, die zyn geleding gedeeltelyk van 't Hiel- en Schuitbeentje heeft verlaaten, waggelende door de wond zig vertoont. Het negende, *over de Ontwrigting van 't Hielbeen, en verdere beenderen des Voorvoets.* Schoon men verſcheiden Auteuren over de voorgeſtelde gevallen kan nazien; moet men echter bekennen, dat ze hier op een klaare en zeer vatbaare wyze zyn voorgeſteld, men vindt 'er ook wel aanmerkingen, welken men by anderen niet of niet zo klaar, vindt uitgedrukt. De Ontwrigting van den Voet is een moeilyk ſtuk voor de Heelkonst, en een jong Heelmeester kan zich van het gene hier over in dit Werkje voorgeſteld is met veel nut bedienen; ja het kan voor allen van gebruik zyn. De Schryvers hebben zich de moeite gegeeven, de opgegeeven ſtukken, van alle zyden te beſchouwen, en hunne aanmerkingen zyn in 't algemeen gegrond, op de Ontleedkunde, Rede en Bevinding. Wy zullen dit door een of twee aanmerklyke ſtaaltjes, uit het Werk, tragten te bevestigen; en hier toe, eerst, uitkiezen het vyfde Hoofdſtuk, over de *volkomene Ontwrigting des voets.* „ De Voet kan ontwrigten voor„ waards en achterwaards, zonder *Fractuur*, en zydewaards „ naar binnen, en zydewaards naar buiten, met een *Frac„ tuur.*

„ Om van de volkomene voor- en achterwaardſe Ontwrig„ ting des Voets een regt denkbeeld te hebben, moet men „ het Scheen- en Kuitbeen aanmerken als twee vaste beenpy„ laaren, zig nog naar de eene nog naar de andere zyde be„ weegen latende, en dat deeze twee beenpylaaren gebouwd „ zyn, van onderen, op en ter zyde den Koot; dat de Koot, „ aan zyn bovenſte deel ontfangen wordt, in een holligheid van het onderſte deel des Scheenbeens, welke beenderen te zamen een geleding van onderlinge ontfanging „ maken; in welke geleding eene beweging van buiging, „ uitſtrekking, en min of meer zydewaards naar binnen, „ en naar buiten is; en dat, terwyl het Scheen- noch Kuitbeen van onderen geen beweging hebben, alle beweging derhalve, die de Voorvoet heeft, door den Koot bewerkt wordt, waar uit men te regt zegt, dat de Koot „ ontwrigt en niet het Scheenbeen: want dat been kan zonder *Fractuur* zyn plaats behouden, maar de Koot wordt „ uit zyn gewrigtoeffening uitgedreeven.

„ De geweldige oorzaak, die deeze Ontwrigting bewerkt, moet men onderſtellen te zyn, een ſterke knel-

„ling, die den Voet vast houdt, als ſpleeten, ſcheuren, of „andere knellende en vast houdende lichaamen, waar in de „Voet verward raakt, en gekneld wordt; en als dan het li„chaam, met een ſterk geweld, voor over geſlagen wordt, „zal de Koot tevens ſterk naar voren getrokken worden, en „zyn gewrigt met het Scheenbeen koomen te verlaaten, ter„wyl door dit kragtdadige geweld, de einden van het „Scheen- en Kuitbeen, achterwaards gedrongen worden, en „hunne rusting ten dele op 't lichaam van 't Hielbeen, „dat niet met den Koot is vereenigd, en tuſſchen het „achterſte van den Koot en de *Tendo Achillis* koomen te „neemen.

„ Het tegengeſtelde is in de achterwaardſe Ontwrigting ge„legen. De oorzaaken, die den Voet vasthouden, kunnen „dezelfde zyn, maar het lichaam, ſlaat in plaats van voor, „achter over; de Koot ſchiet dan achterwaards uit zyn Ge„wrigt, en de einden van het Scheen- en Kuitbeen neemen „hunne rusting op het voorſte hoofd van den Koot, of op „het Schuit en Taerlingswyze been.

„ Wanneer de Voet op deeze wyze voorwaards ontwrigt is, „zal dezelve veel langer en meerder gebogen, als in den ge„zonden ſtaat, zich vertoonen; en daarentegen is de hiel „niet tegenſtaande de beide peenpypen daar na toegeſchooten„ zyn, verkort. De rede, dat de Voet gebogen wordt, is „ligtelyk af te leiden, dat ontſtaat door de ſterke ſpanning, „die de Spieren en Peezen, welken den Voet optrekken, on„dergaan, en ook, om dat de Voet gedrukt wordt tegen het „voorſte eind van 't Scheenbeen.

„ In tegendeel is de Voet, in de achterwaardſe Ontwrigting, „meerder uitgeſtrekt, van voren verkort, en de hiel meerder„ uitſteekende".

Deeze onderſcheidingen gemaakt, en derzelver byzondere kenteekenen voorgeſteld zynde, wordt de herſtelling hier naar, insgelyks ingerigt. In de voorwaardſe Ontwrigting, moet de Voet, na genoegzaame uitrekking, achterwaards gedrukt worden; en in de achterwaardſe Ontwrigting, moet men denzelven naar voren haalen, om dus doende den Koot in 't Gewrigt van het Scheenbeen, te herſtellen; 't welk hoe te verrigten, duidlyk getoond wordt. Waar op zy beſluiten: „Aldus zal men gelukkig het Gewrigt herſtellen; inzonder„heid wanneer de Koot in de geleding van 't Hielbeen en „Schuitbeentje gebleeven is, en geen *luxatie* of *ſubluxatie* „tevens, aan die zyde van den Koot, plaats heeft". En dan vervolgen zy: „'t is echter niet onaanmerkenswaardig, „dat

„ dat het ſterk geweld het Gewrigt aan die zyde ook kan doen
„ ontſtellen; en als dat van onderen gebeurt, daar de Koot,
„ door een vaste onderlinge ontfanging, met het Hielbeen
„ geleed is, zal de herſtelling bezwaarlyk te verkrygen zyn;
„ inzonderheid wanneer men opmerkt, dat als de Koot, in zyn
„ gewrigt van 't Scheenbeen herſteld moet worden, zulks
„ niet wel kan geſchieden, ten zy de vaste verbintenis, die
„ hy met het Hielbeen heeft, de grootſte beweegrede is,
„ dat de herſtelling kan bewerkt worden: want daar vast op
„ geleed zynde, volgt de Koot het Hielbeen, zo de voet uit-
„ gerekt wordt: maar daar van afgeweeken, is het vermogen,
„ om den Koot te doen volgen, uit, en het zal na de uitrek-
„ king genoegzaam geen beweging in den Koot veroorzaa-
„ ken; terwyl de Koot dan geen medehulp van andere beenderen
„ kan erlangen, zoude de hand des Heelmeesters daar alleen
„ op moeten werken, en om dat genoegzaam te doen, is by-
„ na onmooglyk; want het deel zelve, door zyn kortheid,
„ niet toelaat, om tot een genoegzaame uitrekking, gevat te
„ kunnen worden".

Dit geval als mooglyk geſteld, maar weinig of niet beſchreeven (waarſchynlyk, om dat het zelden gezien is) wordt aangemerkt als waardig, om bedagt, en met een bekwaame behandeling ter herſtelling beſchreeven te worden, 't welk tot nog toe niet geſchied zynde, onderwindt zich dit gezelſchap van Heelkundigen, als hier in geen doorzicht genoeg hebbende, ook niet, om hier verder van te ſpreeken.

Wy zullen hier nog iet byvoegen uit het agtſte Hoofdſtuk, *over de volkomene Ontwrigting des Voets, vereenigd met een Wond, daar het onderſtuk van 't Scheenbeen niet alleen, maar tevens de Koot, die zyn geleding gedeeltelyk van 't Hiel- en Schuitbeentje heeft verlaaten, waggelende door de Wond zich vertoont.* In zulk een geval oordeelen de Schryvers de *Amputatie* of Afzetting van het deel volſtrekt nodig, en hoe ſpoediger hoe beeter. En in gevalle de aanſtaande nagt, of gebrek van alles, tot de Operatie, in gereedheid te hebben, oorzaak is, dat men de bewerking tot 's anderen daags moet uitſtellen, raaden zy, om de ſpannende pyn te verminderen, geenzins, het onderſte van het Scheenbeen af te zaagen, en den waggelenden Koot van zyne banden los te ſnyden en weg te neemen: maar zyn van oordeel, dat een of twee inſnydingen, op de meest ſpannende deelen, hier toe genoeg zyn. Doch indien men wilde zien, zo 't mooglyk ware, het deel te behouden, zou men konnen toegeeven, dat het uitſteekend eind van het Scheenbeen wierde afgezaagd, maar men moest den Koot niet los

tornen, om denzelven weg te neemen; maar veel eer dit aan de Natuur overlaaten, welke dikwils meer ten voordeele van zulke gevallen uitwerkt, dan men zou hebben konnen verwagten. By HILDANUS, zeggen zy, wordt eene aanteekening gevonden van een man die, door het ſpringen van een dykje, zyn regter voet zodanig verwrong en brak, dat de Koot, niet alleen van zyne plaatze was verſchooven, maar ook alle banden, waar door het met andere beenderen was vereenigd geweest, waren verbroken, zo dat het, onder de binnen-knoezel, buiten de wond uitſtak. t' Huis gebragt zynde, hadt de Heelmeester het been, welk nog maar aan geringe vezeltjes vastzat, ten eenenmaal afgeſneeden, en de bloedſtorting geſtuit. En niet tegenſtaande de geneezing pynlyk, moeilyk en langwylig ware geweest, was de Lyder echter zo gelukkig geneezen, dat hy zonder een kruk op zyn been gaan konde. Dit geval aan zyn plaats laatende, ſtellen onze Schryvers hier tegen, en tot bevestiging van hun voorige gezeg, over een ander geval, welk zy, met alle omſtandigheden verhaalen.

Een Opperman valt op den 3 August. 1763 van een leer, op een hoop ſteenen, waar in zyn linker voet gekneld raakte, en zyn lichaam zydwaards overſlaande, hadt hy een *Fractuur* gekreegen in het bovenſte gedeelte van den buiten-Enklauw, met een Ontwrigting van den Koot, binnewaards, met zodanig eene wond aan dezelfde zyde, en verſcheuring der Lidsbanden, Peezen, Zenuwen, Vaten en de Huid, dat de Koot, die tevens, ten deele, zyne geleding van 't Hiel en Schuitbeentje, verlaaten hadt, met den binnen-Enklauw ter wonde uitſtak. Dit ongeluk gebeurde in den namiddag. Men haalde den naasten Chirurgyn, en by deezen een tweeden, benevens een Doctor. Men overleidde best te zyn, het been, beneden de knie, hoe ſpoediger, hoe beeter, af te zetten. 't Werde echter uitgeſteld, om de aannaderende nagt. Men beſloot om den Lyder, voor het tegenwoordige te verligten, den ontwrigten Koot, en het onderſte gedeelte van het Scheenbeen, welk den binnen-Enklauw maakt, weg te neemen. Het geſchiedde, niet zonder veel pyn van den Lyder, onder de bewerking, welke niet ſpoedig verrigt was. Des nagts kwam 'er een zwaare bloedſtorting. De Gewoone Chirurgyn geroepen zynde, leidde, zonder het verband los te maaken, een *Tourniquet*, om 't midde van de Kuit. De bloeding raakte, by geluk, aan 't ſtaan. Doch men vondt den Lyder, den volgenden dag, verzwakt, pynlyk en koortzig. De voet en het been waren, naar uiterlyke ſchyn, redelyk wel. Het *Tourniquet*, liet men, vry los, echter liggen.

De

De *Amputatie* kwam niet weder in overleg, althans niet werkſtellig gemaakt.

Pyn en zwelling deeden zich, na verloop van eenige dagen, op; men vreesde Veretteringen, en men zag eenige verſtikking, aan den buitenkant onder den Enklauw van die zyde, en nog eene niet geringer, ter plaatze van de *Fractuur*. Ook brak het Ettergezwel door. De verzweering deedt het deel onder de huid wyd en ver verſmelten, en de Lyder verminderde in krachten, tot een byna hopeloozen toeſtand. Den 23 van de gezegde maand, begon de losſe Huid, hier en daar wederom wat aan te plakken; en het afgebroken ſtuk van het Kuitbeen, zynde de geheele buitenknoezel, ſtak omtrent een duims lengte uit, 't welk los zittende, zich gemaklyk liet beweegen, en in de volgende dagen werdt uitgenomen.

Na nog eenige nieuwe Etterzweeringen, welken men door gemaakte openingen ontlasting hadt gegeeven, begon zich de Wond, meer en meer tot heeling te zetten; zo echter, dat nog al weder een koorts met nieuwe Etterverzweering opkwamen. De voet werdt, naar maate zich alles meer ſloot, wanfiguurig, en de drukkende pyn, door den aangroeiïder beeneinden, was zo zwaar, dat het de Lyder ſomtyds luidskeels moest uitſchreeuwen. Een nieuwe verzweering ter plaatze van eene voorgaande, gaf een menigte Etter uit. De zweer aan den buitenkant was grooter, en 't weelig vleesch hooger dan oit te vore. De beeneinden drongen met geweld op deeze plaats aan, en de voet draaide, ten eenenmaal, naar de binnenzyde daar van af, en was door de uitrekkende Spieren, zo ſterk achterwaards getrokken, en zo plat met het been gelyk, dat de toppen der teenen laager waren, dan het middendeel des Scheenbeens; waar door het been liggende in een kusſen, de voet zo ver uitgeſtrekt was, dat de plant plat met de Kuit 'er op rustte. Wat laater was de voet genoegzaam het ſteunpunt der beeneinden ontweeken, terwyl deeze, met een ſterke drukking, zodanig tegen het vleesch aanſtaaken, dat zy het met geweld ſcheenen te zullen doorbooren; 't welk echter, door het aanleggen van eenige Compreſſen, wat verholpen werdt.

Eindelyk is de Lyder zo verre wederom gevorderd, dat hy met een kruk onder den eenen arm, en zyn vrouw onder den anderen, van zyn bed, naar den hoek van den haart kon voortkruipen: de Voet was naar de binnenzyde, de einden van het Scheen- en Kuitbeen, zodanig ontweeken, dat de beeneinden, buitenwaards, als een dikke knobbel over het verlooren gewrigt van den voet heen ſtaken; liggende de hiel, van ach-

tere, tegen de *Tendo Achillis*. Als de Patient op zyn krukken ſtaat, en het been regt nederhangt, rusten de voorſte toppen van de teenen op den grond. In het vermelde gewrigt behoudt hy een altoos knaagende, en ſomtyds met ſcheuten opwakkerende pyn; waar door hy alle beweeging vermydt, welke hy anders, op zyne krukken zou konnen maaken; en als hy van plaats wil verwisſelen, doet hy zulks door het voortſchuiven van zynen ſtoel, waar op hy gezeeten is.

Men kan uit het gene wy, met verkorting, van dit geval aangeteekend hebben, wel zien, dat de Schryvers hetzelve met alle omſtandigheden, toevallen en uitkomst hebben willen voorſtellen, om te toonen, dat ſchoon de Lyder het leven 'er hadt afgebragt, het echter voor hem beeter en nutter zou geweest zyn, als het been ſpoedig ware afgezet geworden.

Proeve over de Oorzaak der Dierlyke Warmte; en over eenige Uitwerkingen der Hitte en Koude op onze Lighaamen, Door JOHN STEVENSON, M. D. Lid van het Geneeskundig Genootſchap te Edinburg. *Uit het Engelsch vertaald door* Hendrik van Someren, Stads Heel-meester te Haarlem. *Te Haarlem, by* Jan van Lee, 1764. *Groot Octavo* 158 *bladz.*

DEeze Proeve is genomen uit de *Medical Eſſays and Obſervat. of Edinburg*, het tweede deel van het vyfde Stuk; gelyk ook, in 't begin der Voorrede van den Vertaaller, gezegd wordt. Dezelve is tweeledig; in het eerſte gedeelte wordt gehandeld over de Oorzaak der Dierlyke Warmte; en in het tweede over de uitwerking van een heet en koud Voetbad. Ten opzicht van de Oorzaak der Warmte in de dierlyke lichaamen, onderzoekt de Heer STEVENSON de voornaamſte Stellingen, welken hier over, van de beroemdſte hedendaagſche Geneesheeren, zyn opgeworpen en beweerd. Hy vindt in allen groote zwaarigheden, welken 'er inderdaad in zyn, en ook veelmaalen getoond zyn; en ſtelt 'er zyne eigen gedagten tegen, evenwel ſlegts by wyze van beſchouwing en met zeedigheid; zonder vaſtſtellinge. Deeze koomen hierop uit; dat de oorzaak der warmte, in ons lichaam, beſtaat in een ſoort van gisting of een zeekere trap van rotting; welken, 't is waar, op zich zelven, of in andere lichaamen, buiten de dierlyke aangemerkt, warmte kunnen veroorzaaken; doch dat deezen, of een van beiden oorzaak zou zyn van de warm-

warmte, in de lichaamen van dieren, is verre van waarſchynlyk te wezen. Men zou hier tegen, misſchien, geen mindere zwaarigheden konnen inbrengen, dan de Schryver heeft geopperd tegen de gevoelens, welken hy heeft wederlegd. Het is, in 't algemeen, gemaklyker de onzeekerheid van eenige zaak te bewyzen, dan iet anders, 't welk zeekerder of volkoome zeeker is, in plaats te geeven. Men mag de oorzaak der warmte, in de lichaamen van menſchen en dieren, met reden, nog onder het onbekende ſtellen; en twyfelen, of ze immer zal konnen ontdekt worden. Maar het tweede gedeelte van dit Werkje, waar in ondervindingen worden opgegeeven, kan van nut zyn; waarom wy onze Leezers hier uit, eenige aanmerklyke zaaken, aangaande de uitwerking van een *heet en koud Voetbad*, zullen voorhouden.

Het gemeen gevoelen aangaande een heet Voetbad is, gelyk het van den Schryver zeer wel wordt voorgeſteld. „ Dat het „ *vuur* en het *water*, twee voornaame en algemeene *ſlapmaakende middelen* zyn: dat de warme baading, door de ruimten „ der Vaten te verſlappen en te vergrooten, een *leiding* der „ vogten veroorzaakt naar de deelen, die gebaad worden, en „ eene *afleiding* van de afgelegene deelen, dat door de ruimten der Vaten, van de ingedompelde voeten te verſlappen „ en te vergrooten, deeze bekwaam worden, om eene groo„ tere hoeveelheid bloeds te kunnen bevatten; en, 'er dan „ gevolglyk eene minder hoeveelheid, in de bovenſte deelen, „ overblyft: dat deeze afleiding van het hoofd, of de borst, „ als deeze beleedigd zyn, een ſpoedige verligting aanbrengt; „ doordien 'er dan zoo veel te minder aandrang op de beleedigde deelen geſchiedt: dat men, in de Kinder pokken, „ waar van men de grootheid des gevaars ſchat, naar dat de „ hoeveelheid der Uitſlag, in het aangezigt en bovenſte deelen is, door het baaden der ledenmaten, de Uitſlag aan dezelve doet vermeerderen, en, tevens op het aangezigt en de „ borst verminderen ".

Het eerſte antwoord hier op is: dat het wel zeeker is, dat het vuur, in zekeren zin, gezegd kan worden, een ſlapmaakend middel te zyn; doch dat hier uit niet volgt, dat de uitwerking van het warme water, in een Voetbad, eene verſlapping der Vaten kan genoemd worden: wyl men, met gelyk regt, zou konnen zeggen; wanneer een blaas, welke half vol lugt is, warm gemaakt wordt, zo dat dezelve daar door, tot haar geheele grootte, uitgeſpannen wordt, dat de warmte de blaaze verſlapt hadt; terwyl ze, inderdaad, alleenlyk de ingeſloote lugt hadt doen uitzetten.

Zeeker is dat ons bloed, door warmte wordt uitgezet; en uitgezet zynde een grooter plaatze beſlaat, dan voor de uitzetting. Worden dan de Vaten grooter en zichtbaarder door de warmte; de vraag is, of zulks geſchiedt door de verſlapping der Vaten, dan door de uitzetting der vogten, welken de Vaten, als rekbaare deelen doet wyder worden. Het eerſte is het gemeene gevoelen: maar de Heer STEVENSON is voor het laatſte. De volgende Proeve geeft hy op, tot ſtaaving van zyn gevoelen. „ Twee jongelingen ", zegt hy, „ den eenen van veertien en den anderen van dertien „ jaaren, zette ik, op een koelen avond, met hunne voe„ ten in warm water. Beiden waren zy van het oogmerk „ deezer Proefneeming onkundig. Na de kleur der huid en „ de grootte der aderen, in de handen en in het aangezicht, „ bezien te hebben. En terwyl zy in het Voetbad bleeven „ zitten, telde ik, naauwkeurig, door middel van een Uur„ werk met een Seconde wyzer, het getal hunner Polsſla„ gen; en merkte op, dat ten agt uuren, onmidlyk na de „ indompeling, tot een weinig beneden de knien, in melk„ laauw water, de Polſen ſloegen, gelyk voor de indompe„ ling, van den eerſten 66, en van den tweeden 84 maalen, „ in eene minuut. Vyftien minuuten na agt uuren, het „ water, een oogenblik te voren, warmer gemaakt zynde, „ doch niet tot den trap van bloed-warmte; geeuwde de „ tweede en begon raſer te ademen. Hunne Polſen ſloegen „ toen, van den eerſten 69 en van den tweeden 88 maalen. „ Omtrent vyf en twintig minuuten na agt uuren, het wa„ ter volkoomen bloedwarm gemaakt zynde, waren de aders „ van hunne handen grootlyks gezwollen; het aangezicht „ van den tweeden werdt rood. Hunne Polſen ſloegen, van „ den eerſten 75 en van den tweeden 94 maalen. Vyf en „ dertig minuuten na agt uuren, waren de aders van beider „ aangezichten en handen zeer opgeſpannen. De eerſte „ zeide, zeer vlug van herſenen te zyn; de tweede was „ ſlaaperig, en zyn aangezicht zo rood, dat ik bevreesd „ wierd hem, door deeze Proefneeming verder te vervol„ gen, te zullen benadeelen. Beider Polſen, welken, in „ 't begin zagt en klein waren, werden zeer vol en hard; „ en ſloegen, van den eerſten 80, en van den tweeden 98 „ maalen in eene minuut. Toen liet ik hen de voeten op „ een uitgeſpreid carpet zetten, en ſtil zitten zonder eeni„ ge beweeging, gelyk zy te vore gedaan hadden; en tel„ de toen hunne Polsſlagen; welken, veertig minuuten na „ agt uuren, ſloegen, van den eerſten 71, en van den twee„ den

„ den 90 maalen. En zes en veertig minuuten na agt uu-
„ ren, werden hunne Polsslagen minder en zagter; slaande
„ van den eersten 69 en van den tweeden 88 maalen. Een
„ weinig na negen uuren, was de tweede de roodheid van
„ zyn aangezicht ten eenenmaal kwyt: en hunne Polsslagen
„ waren geheel zagt en kleiner geworden; die van den eer-
„ sten sloeg 66, en van den tweeden 85 maalen, genoeg-
„ zaam gelyk, als by den aanvang der Proefneeminge".

Deeze Proeve geeft, volgens den Heer STEVENSON, de regte verklaaring, op welke wyze een warm Voetbad werkt; en betoogt, dat de uitzetting van de Vaten, voornaamlyk afhangt van de uitzetting van derzelver ingehouden vogten; en hy drukt 'er zich verders, op deeze wyze, over uit. De voeten warmer wordende danze te voren waren, wordt het bloed, in dezelven vervat, ook warmer. Dit bloed uitgezet wordende spant de Vaten uit; en niet stilstaande, maar omloopende, deelt het een grooter trap van warmte mede, aan al het overige bloed. En dewyl gestadig een gedeelte, van het zelve, door de voeten omloopt, 't welk aldaar op nieuws verwarmd wordt, en welke warmte, door middel van den omloop des bloeds, aan al het bloed medegedeeld zynde, wordt ook dit in 't geheel, hier door uitgezet, beslaat een ruimer plaats, en loopt, bygevolg, met een grooter kracht om. De uitgebreidheid van al het bloed dus vergroot zynde, wordt ieder bloedvat uitgespannen, waar van ieder deel des lichaams de uitwerking gewaar wordt; de afgelegene deelen een weinig laater, dan die het eerst verwarmd zyn. En terwyl niet alleen de ondergedompelde deelen, en de onderste ledematen, zwellen, maar ook het geheel lichaam; en de Polsen aan de handen en Slaapen des hoofds, zo wel rasser kloppen en voller worden, als die, welken van de nederdaalende groote Slagader afkoomen; kan hier onmooglyk eenige afleiding, het algemeen oogmerk van de Voorstanders van het warme Voetbad, begreepen worden. De Schryver merkt hier met een woord alleen aan; hoe verkeerd het derhalve is, een warm Voetbad te gebruiken in Neusbloeding, of bloeding uit de Long, en volheid van Hoofd en Borst. Doch hier van in 't gevolg iet meer, in 't byzonder. Het is waar; veelen beroepen zich, in dit geval, op ondervindingen van goede uitslagen. Maar onze Schryver houdt staande, dat zulke uitslagen niet zyn toe te schryven aan eene gewaande afleiding, maar aan een grootere kracht van omloop, door de beledigde deelen; welke de stilstaande, of moeilyk beweegbaare stoffe heeft los ge-

maakt, 't welk tot zedding en geneezing vereischt werdt; welke men door afleiding had willen bewerken. En een warm bad kan, in zodanige gevallen, als een door konst voortgebragte, korte en heilzaame koorts aangemerkt worden. Zegt men, dat het krampagtige samentrekking en al te groote spanning der zenuwen door verzagting ontspant en slap maakt. De Heer STEVENSON is van gevoelen, dat de krampagtige gebreeken niet altyd uit te groote spanning; maar dikwils, uit gebrek van genoegzaam vermogen ontstaan; en dat de aangenaamheid en verligting, welke men in zulk een geval bevindt, zal moeten toegeschreeven worden aan het vervullen van alle de Vaten, met nieuwe uitgezette vogten, en de herstelling van het evenwigt door dezelven.

Eenige gevallen geeft de Schryver op, welken hem aan het algemeen denkbeeld van het warme Voetbad hebben doen twyfelen. Een Eerwaardig Godgeleerde hadt, in een Koorts, verzeld van hoofdpyn, zonder eenige ylhoofdigheid of dreigende toevallen, zyne voeten in warm water gezet. In den aanvang zeide hy, dat het zeer aangenaam was; hy sprak toen veel; en in een half uur werdt hy geheel ylhoofdig, en bleef dus tot den volgenden dag, op welken hy stierf. Een ander geval volgt hierop, van een verstandige en maatige Juffer, welke haare voeten in warm water gezet hebbende, van eene ylhoofdigheid aangetast werdt, als of zy Champagne wyn, in overmaate hadt gedronken; en van een jong Edelman, die, na in een warm bad geweest te hebben, in 't eerst, zingende en revelende werdt, gelyk een dronken mensch. Deeze beiden herstelden evenwel, zo dra zy geheel koud waren geworden. De Schryver nam ook de Proef op zich zelve, en werdt na het warme Voetbad, een aangenaame ligtzinnigheid en neiging tot slaapen gewaar; de gewoone uitwerkzelen van wyn op hem.

Zedert dien tyd gebruikte de Schryver het warme Voetbad, behoorlyk gemaatigd, als een veilig Hertsterkend middel; door het welk de omloop opgewekt, en een zagte koorts veroorzaakt kan worden: met dit voordeel, boven andere hertsterkende en zweetmiddelen, dat men deszelfs uitwerkzels kan doen verminderen, wanneer men wil; en dat het werkt, zonder eenige verhittende droogeryen in het bloed te brengen, welken niet zo ligt weder buiten het lichaam kunnen geleid worden. Hy ontkent niet, dat een warm Voetbad, in gevallen van verschillenden aart, eenig nut en verligting, aanbrengt: maar meent dat men zulks

aan

aan andere werkingen dan de afleidinge moet toeſchryven. Waar over men de Verhandeling zelve moet leezen.

Om nu tot het koud Voetbad overtegaan, laat de Heer STEVENSON de ondervinding voorafgaan. Een Heer van 27 jaaren oud, welke geen gebrek in zyne geſteldheid ſcheen te hebben, en natuurlyk niet hardlyvig was, na op den 7 July 1739, zo hy zich verbeeldde, koude gevat te hebben, begon te klaagen over een doffe pyn in zyne borst, maag en darmen; en ongemaklyk te zyn door hardlyvigheid. Verſcheiden middelen werden te werk geſteld, om hem ontlasting te doen krygen: maar zonder vrugt; de klisteeren kwamen te rug, zo alsze ingeſpooten waren. Hy braakte alles uit, wat hy door den mond innam. De pyn in den Onderbuik werdt zo heftig, dat hy het uitſchreeuwde. Hy hadt koorts. Hy werdt adergelaaten. Het braaken werdt geſtild door een aftrekzel van Menthe: maar al wat men deedt, om den afgang te bevorderen, was vrugteloos. De Onderbuik zwol en werdt hard. Op den 14, wanneer geene hope meer te verwagten ſcheen van eenigen der gewoone geneesmiddelen, en de Lyder met de allerhevigſte pyn worſtelde, werdt de Proef met *koud water* genomen. Hy werdt op een koele plaats gebragt, met zyne ledemaaten naakt. Een ſpoelkom met koud water werdt, iedere *Saconde*, tegen hem aangeworpen; beginnende aan zyne voeten, en trapswyze hooger voortgaande, tot men de hoogte van het Schaambeen bereikt hadt. Men deedt hem ſomtyds, in 't rond wandelen, en ſomtyds op de natte koude grond ſtaan, laatende hem, dikwils, beurtswyze, zyne voeten in een tobbe met koud water dompelen. Hy bevondt ſpoedig, dat dit hem krachtiger maakte. Daar na begon hy 't als te voren, uit te ſchreeuwen, en klaagde bitterlyk over zynen buik, welke meer dan oit gezwollen was, en over zeer ſcherpe nypingen. Onmidlyk hier op, ten einde van 35 minuuten, ging hy af op de vloer, eer hy op een ſecreet konde koomen; alwaar hy een ruime ontlasting van vloeibaare ſtoffe hadt, van eenige harde brokken verzeld. Hy ging te bed, veel verligt zynde, doch nog ongemaklyk, wegens pynlykheid der deelen, en het overblyfzel van het gene hy by zich hieldt. Hy werdt vervolgens door verzagtende Klisteeren en buikopenende middelen, welken nu genoegzaame ontlasting maakten, gered en tot vorige gezondheid herſteld.

Door de voeten in koud water te zetten, dus redeneert de Schryver hier over, wordt het geheel lichaam koeler; en het bloed door deeze werking verkoeld, beſlaat een kleiner plaat-

ze

ze in de wanden der darmen; en kan dus een gemaklyker afſcheiding, in haare holten vergunnen: en indien de ziekte van een aanmerklyk deel lugts verzeld is, kan dezelve, door deeze koude meer ſamengedrongen worden; en de darm, door de uitzetting, tot nu toe, in dwang gehouden, zich nu ſamentrekkende, zal beeter in ſtaat zyn, om haare werking te verrigten. Het koud bad, voegt de Schryver hier by, is het beste geneesmiddel voor die moeilykheid in 't wateren, welke door het lang ophouden der Pis veroorzaakt is.

Een ander voorval van gelyken uitſlag wordt hier nevens gevoegd. Een Heer van agt-en-twintig jaaren, van een ſcheurbuikig geſtel, doch anders niet ongezond, op den 20 November 1744, zynde een koude en vriezende morgenſtond, uit jaagen gaande, kwam vermoeid, en niet wel zynde, te huis. Den volgenden dag, geheel hardlyvig zynde, gebruikte hy tot twee, drie dagen achter een, een buikopenend middel, zonder ontlasting te krygen. Hy werdt zeer benaauwd en pynlyk, en braakte alles uit, wat hy gegeeten of gedronken hadt. Zyne ademhaaling was vry, doch zyn Pols flaauw en niet zeer ras. Men deedt hem eenig bloed aflaaten. Men gaf middelen, om de kramp in de Ingewanden te ſtillen; gebruikte ſmeeringen op den buik; en op nieuw purgeerende middelen. Men gaf den Lyder tot twee maalen, telkens een half pond Kwikzilver in. Tuſſchen beiden den buik week maakende, en ook pynſtillende middelen. En onder de Klisteeringen werdt het inblaazen van den rook van Tabak niet vergeeten; alles zonder eenig gevolg van afgang. Men nam dan eindelyk toevlugt tot het koud Voetbad.

Een tobbe met koud water werdt in zyn ſlaapvertrek gebragt, dat zeer ruim was; en het weer was koud en vriezend. Tuſſchen vyf en zes uuren werdt hy, in zyn ondergoed en nagtgewaad, uit het bed genomen, de kleederen opgenoomen, en de dyen en beenen waren geheel naakt. Toen werdt een Pints fles vol water, op zyne voeten uitgegooten; en de kamer, in 't lang overwandelende, werdt op zyne terugkeering, een andere volle fles, op dezelfde wyze uitgeſtort. En dus heen en weder te rug wandelende, werdt het water telkens, een weinig hooger gegooten, tot aan 't midden van de beenen. Toen ſtak hy nu het eene, daar na het ander been, in de tobbe met water; en wandelde zo heen en te rug op de koude natte vloer. Hier op verliet hem zyne benaauwdheid, hy werdt redelyk gemaklyk en vry ſterk. Op iedere wandeling, tot het einde van het vertrek,

en

en zyne terugkeering tot de tobbe, plengde men, op nieuw, water tegen zyne beenen; gedurig hooger ryzende, tot het digt by het Schaambeen kwam. Somtyds klaagde hy van buik-pyn; doch hadt dan lange gemaklyke tusschenpoozingen. Omtrent een half uur, kreeg hy smertlyke en steekende buikpynen, welken men meende voorloopers van den afgang te zullen wezen; dit volgde echter niet, schoon men hem vyftig minuuten beweegende en baadende hieldt. Als toen vermoeid en koud, doch niet pynlyk zynde, leide men hem te bed. Zyne benaauwdheid en ongemaklykheid keerden, na de bading niet weder; maar hy hadt, dikwils, zeer scherpe pynen. Kort na elf uuren raakte hy een zeer overvloedigen afgang, met veele winden kwyt; en voor zeven uuren 's morgens, hadt hy nog tien afgangen; zynde volmaakt gemaklyk in zyne ingewanden; en zonder koorts of pyn, eenige vermoeidheid en pynlykheid over het geheele lichaam, als of het met stokken geslaagen ware, uitgezonderd; en zyne eetlust keerde terstond weder. Het is aanmerklyk, dat 'er geen Kwikzilver in zyn afgang te zien was, tot op den 29, wanneer hy, uitrydende, om een weinig in een koets te hosen, op zyne t'huiskomste, het Kwikzilver kwyt raakte, het geheele pond op éénmaal, met verharden afgang.

Ten besluite van het werk, verhaalt de Heer STEVENSON nog een voorbeeld van de heilzaame werking van het koude Voetbad, om te toonen, dat het ook in andere gevallen, dan in opgestopten afgang, van nut kan zyn. Een zekere Juffrouw klaagde op den 27 September 1739, nu en dan over eenige pyn, laag in de regter zyde; en somtyds braakte zy: doch zy bleef uitgaan tot 's nagts, den 29, wanneer zy een scherpe pyn, in de linker zyde van den Onderbuik kreeg, met huivering en braaking; doch zy hieldt het dien nagt nog zonder veel te klaagen. Des morgens den 30 werdt zy veel erger, alles uitbraakende, door het geweld der pyn gefolterd, zeer koortzig, en hadt een onleschbaare dorst. Op deeze elendige wyze bragt zy den dag, en den volgenden nagt door, zonder een oogenblik slaap of verligting. Den 1 Oktober verzwaarde nog alles, en zy kreeg 'er by een benaauwde ademhaaling en reuteling in de keel, zo dat men aan haare herstelling begon te wanhopen.

Wel opgepast en behandeld zynde, door bekwaame Geneesheeren, met aderlaatingen, klisteeringen, maagmiddelen, openende en pynstillende middelen; hadt niets eenige duurzaame verligting aangebragt.

Op

Op den 30 was zy in een warm bad gegaan, het welk, als een tovermiddel, de pyn, voor een korten tyd, hadt geſchorst; doch welke kort daar na, met hevigheid weerkeerde. Een tweede bad des avonds, den 1 Oktober, gaf geen oogenblik verligting, en ſcheen een verſtikkende moeilykheid in de ademhaaling aan te brengen.

Het gevoelen van een *Darmwee*, en de bekende goede uitſlag van het koude Voetbad, in het eerst beſchreeven geval, was oorzaak dat onze Schryver geraadpleegd werdt. Op den 2 Oktober vondt hy haar in een zeer groote benaauwdheid, door de pyn in haar linker Onderbuik; alles, in minder dan een half uur, na dat zy het gebruikt hadt, overgeevende; met een raſe ademhaaling; liggende geduurig op haar linker zyde, met haar lichaam voorwaards gekromd; heffende haare ledemaaten opwaards, zonder in ſtaat te zyn, om zich uit die geſtalte te verplaatzen, of te gedoogen, dat zy omgekeerd, of in haar bed bewoogen wierdt; wyl de geringſte beweeging haare ſmert vermeerderde. De Heer STEVENSON ſtelde voor, het koude water aan haare handen te beproeven; en, indien dit haar verligtte en ſterkte aanbragt, als dan voort te vaaren. Op 't oogenblik bragt men een kom met koud water, waar in haare handen geſtooken werden. In den beginne zugtte zy; vervolgens gaf zy veele winden op. Binnen weinige minuuten, ademde zy niet alleen langzaamer; maar zeide ook, dat het water haar verkwikte; dat zy zich gemaklyker bevondt, en dagt, dat zy zich zoude konnen beweegen. Kort daarna rees zy, zelfs, op, en keerde zich naar de andere zyde; toonende zich begeerig uit het bed te gaan, om het koude water aan haare voeten te beproeven; gelyk geſchiedde. Zy werdt in 't rond geleid, en het koude water tegen haare voeten en dyen geplengd. Om haar ongemeene zwakheid verzogt men haar, uit te ſcheiden; waar in zy niet bewilligde; zeggende, dat het haar vervrolykte, en niet alleen krachten en gemak, maar ook vermaak gaf: zo dat men haar, ten einde van een half uur, naauwlyks beweegen kon, om weder naar bed te gaan.

De aanmerklykſte uitwerkzels waren, dat, hoewel de Proeve, op den middag genomen was, en zy tot middernagt geen ſtoelgang hadt, (hebbende niet veel hardlyviger dan gewoonlyk geweest) zy nogtans niet meer braakte, van het oogenblik af, dat zy haare handen in het koude water hadt geſtooken. Haare ziekte en pyn verminderden; en in 't kort kreeg zy moed en krachten, om zich om te keeren, op te ſtaan, in 't rond te wandelen, en het Voetbad te kon-

nen

len gebruiken, of liever, zich in het zelve te vermaaken.

Wy hebben het tweede gedeelte deezer Verhandeling, van den Heer STEVENSON, ſchoon in zich zelve kort, wel wat omſtandig willen voordraagen, om dat wy het waardig oordeelden. Het zal veelen van onze Vaderlandſche Leezers, die 't Engelsch niet verſtaan, nieuw, en hierom, aangenaam zyn. En het vooroordeel, welk hier beſtreeden wordt, aangaande een warm Voetbad, is nog van alle onze Geneesheeren niet afgelegd; en nog minder vindt men 'er, die een koud Voetbad durven voorſchryven. Deezen alleen hebben wy, door onze ſchetze, wel willen opwekken, om de gedagten van den Schryver, in de Verhandeling zelve, in te zien, en met ernst te overweegen. Wy durven dit te geruster aanpryzen, om dat wy zyne redeneering, aangaande het verkeerde begrip der uitwerking van een warm Voetbad bondig vinden; en door eigen ondervinding, van de nuttigheid der koude badingen, overtuigd zyn. En wat het eerſte gedeelte van dit werkje, raakende de oorzaak der Dierlyke warmte aangaat, ſchoon het niet van zo veel nuttigheid is, als het laatſte, kan het echter, met vermaak geleezen worden; wyl alles op een aangenaame wyze beredeneerd is; en men uit dergelyke redeneeringen dikwils aanleiding krygt tot bedenkingen, welken haare nuttigheid hebben, en men zonder het leezen van zulke beſpiegelingen, of niet zo ligt, of wel geheel niet zou krygen. De Heer van SOMEREN heeft, derhalve, wel gedaan, met deeze Verhandeling zyne Landsgenooten gemeen te maaken. Ook is de vertaaling vry wel uitgevoerd.

De Irroe *of verfriſſend Purgeer-Middel, heilzaam voor Geſonden en voor Zieken. De eerſten gebruiken het voor een Preſervatief en by Precautie, en de laatſten om derzelver Quaalen terſtond te doen verdwynen, gelyk breedvoeriger by het Bericht zelve komt te blyken. Uitgevonden by wylen den Heer* IRROE, *kundig Chymist en vermaard Geneesheer; vervorderd door den Heer* MONIER *te Avignon, zyneu Neef en eenigſten Erfgenaam van deszelfs Nalatenſchap, de Compoſitie en het Geheim van dit uitmuntend Geneesmiddel. Uit het Fransch in het Nederduitsch gedaan vertaalen by den Autheur der zogenaamde Laboureuſe, in 't jaar 1761. den 5 September, aan de Koninglyke Academie der Weetenſchappen, te Parys overgegeven, gereviderd en gecurieuſeerd door* J. J. D. *Gedrukt te Amſterdam op kosten van*

den

den Autheur; en te bekoomen by M. Magerus. *De prys is* 3 *Stuivers.* 31 *Bladz. gr. Octavo.*

MEn kan uit al den omſlag, op den Titel, wel zien, wat met deeze Uitgaave beoogd is. Wy laaten het Purgeermiddel in zyne waarde. Maar dit Papier heeft alle gelykheid met een Kwakzalvers billet. Dit onderſcheid is er echter, dat de Kwakzalvers hunne briefjes, voor niet, uitdeelen; maar de uitgeever van deeze Blaadjes doet 'er de menſchen nog, drie Stuivers, voor betaalen.

Ontdekking van de Staatkunde der Natuur; of Beſchryving van het wonderbaar Gemeenebest der Honigbyen en Zyde-Wurmen: met alles wat betrekking daar toe heeft. Kortbondig voorgeſteld, in den Kruidhof van den Heer Waarmond, *daar over redeneerende met Juffrouw* Leergraag *en den Heer* Natuur-Onderzoeker. *Doormengd met vrolyke aanmerkingen en nuttige betrachtingen. Onder de Zinſpreuk,* Brevitas delectat. *Te Amſterdam, by* Steven van Esveld. 1764. *Octavo, 296 bladz. behalven de Voorrede.*

WY zullen onze Leezers, uit de Voorrede, de reden der benoeming van dit Werkje, met de woorden van den Schryver opgeeven. „ De Natuurkunde, als het „ beste middel zynde, om onze nieuwsgierigheid te voldoen, is in onze dagen, de allerbegunſtigſte weetenſchap, „ en men vindt maar weinig menſchen van opvoeding, die „ 'er geene liefde voor betoonen. Men kan ze ook niet genoeg, recht gebruikt zynde, om den mensch door de kennisſe van het eindige ſchepzel, tot den oneindigen Schepper op te leiden, aanpryzen; als hegtende onze vlottende ziel, door de ſmaak van vermaak, aan de bron van alle „ vergenoeging, terwyl zy ons gemoed met wysheid en „ deugd vervult. Dit dubbele voordeel, zegt een beroemd „ Natuurkundig Schryver, wordt op een volmaakte wyze, „ in het beſpiegelen van de Natuur gevonden. Alles is daar „ in bekwaam, om te vermaaken en te onderwyzen; hebbende alles een vast oogwit en uiteinde, om ons tot God „ op te leiden, en dit noemen wy de STAATKUNDE DER „ NATUUR. Deeze benaming is wel nieuw, maar niet ongegrond; want alles, wat ons in de beſpiegeling der Natuur, voor het oog komt, het kleinſte zo wel als het „ grootſte, leert ons eenige waarheid. Ieder ſchepzel bezit

„ een

„ een mond, die ons aanſpreekt om ons iets byzonders te
„ leeren " enz.

Van de wyze van Schryven geeft de Opſteller deeze reden. „ De ſtoffen, die het onderwerp uitmaaken, namelyk, de *Beſchryving van het wonderbaar Gemeenebest der Honig-Byen en Zyde-Wormen*, en de wyze van Verhandeling door *Samenſpraaken*, zyn niet vrywillig uitgekoozen, maar is toe te ſchryven aan de gebeurtenisſe, die aanleiding tot deeze verhandeling heeft gegeeven. Wy beſlooten daar toe des te meer, om dat dit zaaken zyn, waar in de meeste menſchen vermaak vinden, en die geen groote ingeſpannenheid van gedagten vereiſchen, maar zeer bekwaam zyn, om in een wellevend geſprek, aan die byna algemeene liefhebbery te voldoen; en teffens door een lieflyken weg, ons oogwit te bejaagen in u vermaak te doen ſcheppen in het gene behulpzaam kan zyn, om uw tydlyk en eeuwig geluk te volmaaken ".

De korte inhoud van het Werk, of van deeze Samenſpraaken is deeze. In de *eerſte* wordt van de Inſecten in het algemeen geſprooken. In de *tweede*, van den oorſprong en voortkomst der Inſecten. In de *derde*, van de voortteeling der Byen, door haare Koningin. In de *vierde*, van het geſtel der lichaamen en werktuigen der Honig-Byen. In de *vyfde*, van den arbeid der Honig-Byen. In de *zesde*, van de bewerking zo van het Was als van de Honig. In de *zevende*, van de wilde Byen, Wespen en andere vyanden der Honig-Byen. In de *agtſte* van de goede en kwaade Koningen of Koninginnen, de burgerlyke regeering der Honig-Byen en derzelver pligten en deugden. In de *negende*, van de regeering der Byen. In de *tiende*, een vervolg van het voorgaande. In de *elfde*, van de Zyde-Wormen en Moerbeezien boomen in 't algemeen. In de *twaalfde*, van de opvoeding en ontſluiting der Zyde-Wormen. In de *dertiende* van de opvoeding, ziekten en verdere behandeling der Zyde-Wormen. In de *veertiende*, van het ſpyzigen der Zyde-Wormen. In de *vyftiende* en laatſte Samenſpraak, van het ſpinnen der Zyde-Wormen, op een natuurkundige wyze beſchouwd.

Men vindt, in dit Werkje, verſcheiden aanmerklyke zaaken byeen verzaameld, en op geen onaangenaame wyze voorgeſteld, welken, met vermaak en vordering in de weetenſchap van dit gedeelte der Natuurlyke Historie zullen konnen geleezen worden; inzonderheid van de zodanigen, welken weinig kennisſe van deeze zaaken, en 'er weinig

over geleezen hebben; en voor deezen is de verhandeling klaar en bevatbaar. Wy kunnen dit op geen beetere wyze doen zien, dan eenige ſtaaltjes uit een en andere der Samenſpraaken, hier by te voegen.

In de tweede, waar in van den oorſprong en voortkomst der Inſecten gehandeld, en derzelver geboorte met andere grooter Dieren wordt gelyk geſteld, doet zich de Schryver hier in door Juffrouw *Leergraag* tegenſpreeken. Dus zegt zy. „ Ik begeer dit niet te wederſpreeken: ook kan niemant zulks op goede gronden doen; en nogtans brengt „ de bevinding zwaarigheden voort, daar ik geen raad mede weet; dewyl men dagelyks ziet, dat het gene verrot „ of bederft, by voorbeeld, een ſtuk vleesch, een groote „ menigte van Inſecten voortbrengt: en waar konnen zy van „ daan koomen, zo de verrotting of het verderf ze niet „ voortbrengt ".

„ *Natuur-Ond.* Dit alles is zeer natuurlyk, om dat de „ vliegen haare eyeren daar in leggen, waar uit die wormen „ voortkoomen ".

„ *Leer-Gr.* De vliegen leggen immers overal geene eyeren; en dit niet geſchiedende, zo zou men, ten minſten „ eenige dingen vinden, die verrotten en verderven, zonder dat 'er wormen uit voortkoomen, dat tegen de bevinding ſtrydt ".

„ *Waarm.* Zeg liever, ſchynt te ſtryden ".

„ *Natuur-Ond.* Indien gy uit een lichaam, zo dra het begint te bederven, wormen ziet voortkoomen, geſchiedt „ zulks niet, om dat het bederf, die diertjes voortbrengt, „ noch, om dat de eyeren van die Inſecten, overal verſpreid zyn, maar alleen, om dat de vliegen enz. of derzelver gevleugelde moeders weeten, dat een lichaam, het „ welk verrot of bederft, bekwaamer is dan een ander, om „ haare kleinen te voeden ".

„ *Leer-Gr.* Dat koomt my, als eene ontwyking van de „ zwaarigheid voor; want hoe kunnen die moeders dat „ weeten "?

„ *Natuur-Ond.* De verrotting geeft een zekere reuk of „ ſtank, die zy van verre gewaar worden, en ze daar na toe „ doet koomen; en daar toe is die reuk of ſtank zelfs geſchikt ".

„ *Leer-Gr.* Gy moet my, myn Heer, voor wel onnoozel „ aanzien, van my te willen doen gelooven; dat de Voorzienigheid de ſtank aan vleesch, dat begint te bederven, „ met opzet daar aan gehegt heeft, om 'er de vliegen naar

„ toe

„ toe te lokken, ten einde haare eyeren aldaar te leggen,
„ als zynde een plaats alwaar haare jongen overvloedig voed-
„ zel zouden vinden ".

„ *Waarm.* Waarom komt dit myne waarde Nichte zo
„ wonderbaar voor? is het ongeloofbaar, dat de Voorzie-
„ nigheid voor het allerkleinſte zyner ſchepzelen zorge
„ draagt: of dat de Natuur aan de moeders leert, een be-
„ kwaame plaats, om haare eyeren te leggen, uit te kiezen,
„ en dat zy die plaatze aan de reuk of uitwaasſeming van het
„ welgepaste voedzel weet te ontdekken, en boven andere
„ plaatzen uit te kiezen "?

„ *Leer-Gr.* Ik meen voor het los geval niet te pleiten,
„ dat niets is, en derhalve ook niets kan werken of voort-
„ brengen ".

„ *Natuur-Ond.* Wanneer deeze zoete Juffer wat meer ge-
„ oeffend is, zal het haar zo wonderbaar niet voorkoomen;
„ en de bevinding zal haar leeren, dat de kleinſte diertjes,
„ zo wel met een vast oogwit werken, als de grootſte; dat
„ het zelve vernuft, waar mede een vogel een bekwaam
„ nest, voor zyne jongen maakt, gevonden wordt in het
„ kleinſte diertje, dat noit zyne eyeren aan het geval over-
„ laat. Noit tasten de moeders mis in het verkiezen van
„ zodanig een plaats, om haare eyeren aldaar te leggen,
„ waar haare jongen uitkomende, goed voedzel kunnen
„ vinden ".

Aangaande de voortteeling der Byen heeft de Schryver een byzonder gevoelen, 't welk wy, ter zyner verantwoordinge laatende, met zyn eigen woorden zullen voorſtellen: naamlyk, „ Dat de Koninginne zich noit met de
„ Hommels vermengd, of van de Hommels bezwangerd
„ wordt ".

„ *Waarm.* Hoe worden de eyeren, die de Koninginne
„ legt, dan vrugtbaar, myn Vriend "?

„ *Natuur-Ond.* Het is onbetwistbaar, dat de Koningin
„ de eyeren in de hoekige Celletjes legt; waar by ik nog
„ deeze byzonderheid moet voegen, dat zy haar ey met een
„ kleevend vogt, in de ſpitze of ſcherpe hoek, welke op de
„ grond van die holte is, vast maakt, en dat de Hommels
„ met hunne trompen haar daar toe aanmoedigen. Ook legt
„ zy eerst de eyeren, waar uit de gemeene Honig-Byen,
„ dan die waar uit de Hommels of Mannetjes, en eindelyk
„ die, waar uit het vorſtelyk kroost of de jonge Princeſſen
„ voortkoomen; maar dan volbrengen de Hommels al het
„ overige, het gene anders zeer geleerde Schryvers vergee-

„ ten hebben aan te merken, doch het gene ik, door een lang„ duurig onderzoek, ontdekt hebbe ".

„ *Waarm.* Gy maakt my nieuwsgierig daar naar, myn „ Vriend.".

„ *Natuur-Ond.* Naar maate dat de Koningin haare eye„ren in de Celletjes legt, gaat het grootſte gedeelte van „ de Hommels naar het veld, en een zeker vogt verzaa„ meld hebbende, zo bedekken zy de eyeren daar mede; in „ welk vogt het manlyk zaad of de keen verburgen is, waar „ door de dooir, even als door de hane-tree bezwangerd „ wordt; en wanneer die Celletjes geheel met dit vogt ver„ vuld zyn, koomen de daar toe verordende Werk-byen „ toeſchieten, en ſluiten die Celletjes naauwkeurig met „ Was toe. Aldus is dan de dooir, die de Koningin ge„ legd heeft, door het manlyke keen bezwangerd, en met „ vogt bedekt; zynde als in de eyerſchaal beſlooten, om „ door de broeijende warmte, die in de korf is, uitgebroeid „ te worden, ſtrekkende het witte van het ey, met de „ dooir, tot voedzel van de jonge Bye, die daar door ge„ formeerd wordt ".

„ *Waarm.* — Schoon ik wel wist, dat de Hommels die „ Celletjes met een zeker vogt vervulden, zo had ik niet „ ontdekt, dat het manlyke keen in dit wit was beſlooten. „ Om nu te ontdekken, hoe dit ey bezwangerd wierdt, heb „ ik ongelooflyk veel tyd verſpild, om te zien hoe de Ko„ ningin met de Hommels zich vermengde; dat ik noit „ heb konnen ontdekken ".

„ *Natuur-Ond.* Geen wonder, — want die gewaande „ vermenging geſchiedt noit, maar die Vorſtin blyft altyd „ Maagd, en wordt nogtans Moeder, om dat de Hom„ mels, op de gezegde wyze, haare eyeren bezwangeren; „ het gene een van de grootſte zeldzaamheden der Na„ tuur is ".

In de elfde Samenſpraak, waar in de Schryver tot de Zyde-Wormen overgaat, vindt men een ſoort van ontleeding, gelyk het genoemd wordt, van deeze Diertjes. „ De Zyde„ Worm, gelyk de andere Rupſen, is te zamengeſteld uit „ verſcheiden veeragtige ringen, en is wel voorzien van poo„ ten en haaken, om zich op te houden ter plaatze, daar zy „ zich gemaklyk en wel bevindt. Zy heeft een herſenpan; „ om de zagte ſubſtantie der herſenen te beveiligen, die ne„ derdaalt, en zich door kleine wervelbeentjes, aan alle de „ deelen des lichaams, van de eene kant tot het andere ver„ ſpreidt. — Zy hebben in den mond twee ryen tanden,

„ die

„ die niet van boven naar beneden werken, gelyk de onze
„ doen, maar van de rechter naar de linker zyde, dewelken
„ haar dienen om de bladeren af te byten en te knaagen. Zy
„ bytenze, door die van ter zyden te drukken, en geſtadig
„ nederdaalende, gelyk wy dezelven, met een ſchaar zouden
„ ſnyden, beginnende van het bovenſte einde van het blad
„ naar beneden toe. — Men kan de klopping van het Her-
„ te, in een Zyde-Worm zeer onderſcheidenlyk gewaar
„ worden, het gene niet geſchieden kan zonder de vaten,
„ welken nodig zyn, om de vogten door het ganſche lichaam
„ te doen circuleeren. Van het hoofd tot aan het uiteinde
„ van den Staart, loopt 'er een kleine koord of zenuw, die
„ wy ruggegraat zullen noemen, om dat dezelve, in de knoo-
„ pen, waar uit zy te zamengeſteld is, een merg bevat, die
„ veel gelykheid heeft met de ſtoffe der herſenen. Deeze
„ ruggraat, geplaatst in het midden des lichaams, door des-
„ zelfs ganſche lengte, houdt het herte en de long op. —
„ Het hert is een buis, dat zich in de lengte van de ganſche
„ Worm uitſpreidt, te zamen geſteld uit verſcheiden kamer-
„ tjes, breed in 't midden, en naauw ter plaatze, alwaar zy
„ wederom vereenigen. De long is een dubbele keten, die
„ zich aan de beide zyden uitſtrekt; zy is te zamengeſteld uit
„ verſcheiden ringen, welken overeenſtemmen met de ga-
„ ten, die men van buiten, langs de zyde van den Worm
„ ziet ".

„ *Waarm.* Het is door die openingen dat de Worm adem
„ haalt ".

„ *Natuur-Ond.* Tuſſchen het hert en de long, liggen de
„ de maag en Ingewanden, waar in de verteering der ſpyze
„ volbragt wordt: doch het gene gy wel moet opmerken,
„ want het iet zonderling is; dat alle deeze vaten, aan alle
„ kanten omringd zyn, door een oneindig getal van krin-
„ gen, van een kleine lange zak, die een ſoort van gom
„ bevat, hebbende de kleur van een goudsbloem, waar van
„ de Worm haar zyde draad ſpint ".

Wy zullen uit de vyftiende, of laatſte Samenſpraak, nog voor het laatst, iet opgeeven.

„ *Natuur-Ond.* Gy hebt mooglyk wel, by eenigen Goud
„ of Zilverſmid, of Gouddraad-trekker, wel een ſtaal of yzer
„ werktuig gezien, dat met veele gaatjes, van onderſcheide-
„ ne grootte, doorboord is, waar door zy een ſtaafje goud of
„ zilver trekken, om het zo dun te doen worden, als zy het
„ goedvinden. Dit werktuig dienende, om dit metaal in een
„ draad te verkeeren, wordt het draadyzer genaamd. De

„ Zyde-Worm heeft, onder haaren mond een foort van draad-
„ yzer, met twee openingen, waar door zy twee druppels
„ van de gemelde gomme, waar mede die zak vervuld is,
„ doen pasfeeren. Dit zyn zo veel als twee fpinrokken, die
„ geftadig de ftoffe voortbrengen, waar uit de Zyde-Worm
„ haar draad maakt. Zy maakt die twee druppels vast, ter
„ plaatze, alwaar zy zulks goedvindt: zy trekt haar hoofd
„ te rug of laat het nedervallen. De gom, die uit de twee
„ openingen vloeit, neemt 'er de gedaante van aan, en breidt
„ zich uit tot een dubbelen draad, die, in een oogenblik, de
„ vloeibaarheid van de gomme, waar van de draad gefor-
„ meerd is, komt te verliezen, verkrygende de noodige
„ vastheid en fterkte, door de ftremming van de Lugt, die
„ vereischt wordt om de Worm te draagen en te beklee-
„ den ".

Bondel van ftichtelyke Mengeldichten, nagelaten door wyle de Welgeborene Jonkvrouwe JACOBA PETRONELLA WINCKELMAN. *Te Middelburg, by* Hendrik Sas, 1764. 312 *bladz. in groot octavo.*

DE welgeborene Jonkvrouwe *Maria Elizabeth Winckelman*, nigt der Dichteresse van den *Bondel der Stichtelyke Mengeldichten*, bevonden hebbende, (gelyk zy in de Voorreden te verftaan geeft,) dat het gedeelte der *Stichtelyke Gedichten* haarer Moeie in den jaare 1763 medegedeeld, met genoegen ontvangen en niet zonder ftichting geleezen was, heeft, die 'er nog van overig waren, niet willen achterhouden, of het verzoek van verfcheidene goede vrienden weigeren; en geeft deezen Bondel in het licht, betuigende „ dat het grootfte gedeelte van dezelve van „ foortgelyken inhoud als de voorige is, en meest ten onderwerp „ hebben zulke ftoffen, die een Godvrugtig gemoed opgeeft, „ ter eigene opwekking en ftichting van den medemenfche. Aan „ dit oogmerk zullen zy ook voldoen, fchoon 'er anders aan de „ regelen der dicht-taal-en fpelkunde zo zeer niet mogt voldaan „ zyn ". — Welk eigen oordeel over de waardye deezer Gedichten zeer wel overeenftemt, met het geen wy des aangaande gegeeven hebben, wanneer wy het voorgaande ftuk in onze *Letteroefeningen* (*) aankondigden: en ftryken ook het zelfde over dit Deel, en in zo verre het *Stichtlyke Mengeldichten* vervat, als *Zegenwenfchen* en *Rouwgedichten* oplevert, die op even ftigtenden en opwekkenden trant gaan als de andere voortbrengzels deezer Godvrugtige Dichteresse.

Om uit dit Deel, even als uit het andere, een voorbeeld te geeven, brengen wy onzen Leezeren onder 't ooge, 't vers genaamd;

(*) *Vaderl. Letteref.* IV. D. bladz. 43.

naamd: *De Zalige Rust, in de eerſtelingen genooten, tot antwoord op een vers van den Hoog-Eerwaarden Heere* J. WILLEMSEN, *over de zinſpreuk van* PHILIPPUS MARNIX. De Rust is elders.

O ja de zaalge rust is boven,
Maar hier op aard word, door geloven,
Wel eens een eerſteling geſmaakt,
Wen God de ziel komt vergewisſen,
Dat haar verwagting niet kan miſſen,
Op 't goed, daar zy hier ſtaag naar baakt:

Die zoete rust van 't bly geweten
Mag wel 't verborgen manna heeten,
Het geen een waereldling niet kent.
Het wordt maar aan de ziel gegeven
Die heilig wenscht voor God te leven
En zyn' nabyheid is gewent.

Ik wensch, myn Vriend! wyl ge onder ſmerte
Tans zwoegt, dat deeze rust uw herte
In God doe rusten, om u ſtil
Voor hem te bukken, en de ſlagen
Van uwen Vader zo te dragen,
Als zyne hoogſte wysheid wil.

Die rust kan al uw leed verzagten
In bange en ſlapelooze nachten,
Als 't lichaam niet veel rust geniet,
Die dan in God zich kan verſterken,
Als hy die rust in 't hart wil werken
Voelt nauw de ſlagen van 't verdriet.

Die rust, van u hier ondervonden,
Verſterke u in de vaste gronden,
Dat, als uw lichaam in de doud
Zal op zyn ſlaapſtée veilig rusten,
Uw ziel aan 's Hemels zaalge kusten
Zal rusten in uws Heilands ſchoot.

Dichtlievende Mengelingen door D. K. *Te Leiden by* de Wed. A. Honkoop en Zoon en C. van Hoogeveen junior, 1764. 10½ *bladzyden in groot Octavo.*

DE Heer D. K. berigt ons, *dat by een proefje geeft van gedichten welke hem, na nuttiger bezigheden, tot uitſpanninge ge-*

geſtrekt hebben: de tyd zal doen zien of zy zullen behaagen; dan onder de gemeene ſoort van Rymen geſtéld worden: wat hier van ook gebeure verklaart hy *zal hem weinig aandoening geeven.* Eene zeldzaame onverſchilligheid waarlyk in iemand die het als Dichter waagt in 't openbaar te verſchynen, en onzes bedunkens niet wel te verwagten is in eenen, die betuigt, *dat men zich niet kan verbeelden welk een kittelend vermaak hy voële, door deeze harſſenvruchtjes dus in het licht te zien.* Dan hy zingt, beſtaanbaar met zyne belangloosheid omtrent den Lof, de ſpoor der beſte Dichteren,

'k Lach mede om deeze Poëzy,
Des weet; o Momus! dat ge op my
Vergeefs uw krugt zult ſpillen. (*)

Hy acht het niet raadzaam iets over de ſtoffe zyner Gedichten te zeggen, die van klein begrip, meest uit vrolyke Dichtluimen zyn voortgekomen; doch wier vrolykheid hy niet denkt, dat het kuisch gehoor of den zedigen Leezer eenigen aanſtoot zullen geeven. — Wy ſtemmen dit eigen geſtreeken vonnis toe, er alleen byvoegende dat, gelyk ze van *klein begrip*, ook van *weinig belang* zyn; doch, gelyk ze den Maaker in ledige uuren vermaak verſchaften, ook anderen konnen vermaaken. Niet onaartig is ons voorgekomen het versje, 't geen Heer D. K. *die het Penceel vaek wiſſelt met de ſnaeren*, aan *Roosje* toeeigent,

Aenminnig Roosje! laet uw raaden,
Leg af, leg af de vygebladen,
Zal ik uw zielverrukkend ſchoon,
Naer eisch met juiste verwen maelen:
Weet, dat de milde en goede Goôn
't U ſchonken om 'er meê te praelen.
Uw ſchaemte is, zekerlyk, te groot;
Gy zegt, „ Ik heb uw weezen bloot;
„ En 'k moet dat welgelykend ſchilderen."
Ontdek dan meêr bekoorlykheid,
Op dat myn ſchilderkunst en vlyt
Niet, door het denkbeeld, mag verwilderen,
Van 't geen uw ſchoon tot luister ſtrekt;
Geen Juffer van uw ſtaat bedekt
Die ſchoonheên voor des Schilders oogen.
Doe des, of 'k trok licht, zoo ik dorst,
('k Toon dan, in rust, myn kunstvermogen;)
Dat nydig doekje van uw borst.

* *Indien deeze* DICHTLIEVENDE MENGELINGEN, meldt ons de Heer D. K., *aen het gewichtig oogmerk des Drukkers voldoen; zal it (by leeven en gezondheid) dezelve in ſoortgelyke Stukjes vervolgen, die niet minder dan dit ſtukje in ſierlykheid, zullen uitgevoerd worden, en moogelyk ſtoffen zullen behelzen van gewichtiger zaaken.* In welk oogmerk wy den Dichter een gelukkig ſlaagen toewenſchen.

(*) *In 't ſlot van den Opdragt.*

LETTER-OEFENINGEN.

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Pſalmos XXII—XLI.*

(Vierde en laatſte Berigt.)

DE vier laatſte Pſalmen van dit Boek, die ons nog te beſchouwen ſtaan, behelzen ernſtige ſmeekingen van Koning David tot God, om verloſſing uit zyne benaauwheid en wederwaardigheden, gelyk eene oppervlakkige beſchouwing derzelver teſtond doet zien; het komt 'er maar op aan, om na te gaan, tot welke omſtandigheden van dien Vorst in 't byzonder dezelven betrekkelyk zyn; waar omtrent onze geagte Hoog-Leeraar ons de volgende denkbeelden aan de hand geeft.

In den XXXVIII. Pſalm komt David voor als iemand, die aan eene openbaare, ſchandelyke en ten uiterſte gevaarlyke tegenſpoed onderworpen is, als blykt vs. 6, 12, 13, 17 en 18. De ramp, welke hem treft, gaat gepaard met de verlaating zyner vrienden, en de beſpotting zyner vyanden, die hem tot den dood vervolgen; 't welk hy, in vertrouwen op God, zonder wraakzugt, lydzaam verdraagt, vs. 12—16. De vyanden, die hem dit leed aandoen, zyn geen vreemden; maar zulken die hy voorheen met weldaaden begiftigd heeft, en ze zyn magtig, vs. 20, 21. Deeze ramp treft hem, naar uitwyzen van 't ganſche Lied, als eene zigtbaare ſtraf van Gods hand; en drukt hem niet minder naar de ziel dan naar 't lichaam, inzonderheid uit overweeging van zyne bedreevene zonden, en den Godlyken toorn deswegens; 't welk hem die tegenheden geduldig doet verdraagen, en, in vertrouwen op God, onder de belydenis zyner ongeregtigheden, om des HEEREN hulp ſmeeken. —— Zommige uitdrukkingen hier in voorkomende hebben wel aanleiding gegeeven om op eene zwaare ziekte van Koning David te denken, gelyk Ps. VI. by zodanig eene gelegenheid is opgeſteld; doch als men nagaat, dat David hier niet bidt om geneezing, gelyk in dien Pſalm, maar om hulp tegen zyne vyanden, vs. 22, 23; en dat hy ſpreekt, niet als iemand die te bedde ligt, gelyk hy in dien Pſalm voorkomt, maar als iemand die in 't openbaar verſchynt, vs. 7, 12, 17, 18; zo vervallen alle denkbeelden van dien aart.

Vestigt men verder het oog op Davids omſtandigheden in

zyne vlugt voor Saul, of die voor Absolom, op zyn berouw onder 't Godlyke oordeel op het tellen des volks, of aan 't overspel met Bathseba, zo ziet men ten klaarste, dat de twee laatstgemelde gevallen hier niet in aanmerking komen, als waar in geen verlaating van vrienden, noch bespotting van vyanden plaats had; dat ook deeze Psalm niet kan doelen op Davids tegenspoed onder Saul, wanneer hy Gods oordeel niet droeg van wegen zyne zonden; en dat 'er dus niet overblyft, dan zyn rampzalige toestand in zyne vlugt voor Absolom, waar op ook deeze Psalm eigenaartig staat. Toen toch was het dat hy in eene openbaare, schandelyke en ten uiterste gevaarlyke rampspoed verviel; toen zag hy zich, voor al in den beginne, van zyne vrienden verlaaten, en van zyne vyanden belpot; in dien eersten tyd was het vooruitzigt van redding byna hooploos, zonder Gods byzondere hulp; dit geval was zigtbaar een Godlyk oordeel, ter straffe van Davids zonden; zo werd het ook aangemerkt van den Koning, die zich deswegens voor God verdemoedigde, en verder, overeenkomstig met dit Lied, gedroeg, als iemand, die zyne zaak, zonder wraakgierigheid, Gode aan beval; naar uitwyzen der geschiedenisse, 1 Sam. XV. en XVI. Deeze overeenkomst geeft een redelyken grond ter bepaalinge, dat David dit Lied by deeze gelegenheid gedicht heeft; het welk te gegronder voorkomt, om dat de volgende Psalm ook tot deeze omstandigheden betrekkelyk is.

Dat de volgende XXXIX. Psalm dit tydbestek bedoelt, is duidelyk af te neemen uit de beschryving van Davids staat en gemoedsgestalte daar in vervat. (1.) Dezelve stelt ons iemand voor oogen, die zich in eene tegenspoed bevindt, welke hem in gevaar brengt van een schandelyken dood, gelyk God den Godloozen laat overkomen, te ondergaan, vs. 9 en 11. (2.) Die tegenspoed heeft hem getroffen, na dat hy kort te vooren in een bloeijenden staat gelukkig leefde; dit duiden zyne denkbeelden vs. 6 en 7. niet duister aan. (3.) Men kon in die rampen, welken hem overkwamen ten klaarste bemerken, dat het een Godlyk oordeel was, van wegen zyne zonden, vs. 9--12. (4.) Zyne ramp werd nog verzwaard door de verguizing der Godloozen, die hem ligtelyk tot murmureering en wanhoopige uitdrukkingen zou vervoeren, als uit vs. 2. is af te leiden. (5.) Eindelyk, men ziet hier dat David in deeze omstandigheden door verschillende gemoedsaandoeningen gedreeven werd. In 't begin meende hy, zich in zyn geloof en hoop zeer wel versterkt te hebben, tegen de beledigingen der Godloozen: doch eer-

lang

lang bevond hy zich, door eene overmaat van droefheid, dermaate gedrukt, dat hy zynen eenigen troost zogt in de overweeginge van 's menſchen zwakheid en onbeſtendigheid, eindelyk egter ſchiep hy weder moed, en ſtelde zyn vertrouwen vaſtelyk op den HEER.

Wanneer men deeze kenmerken nagaat, en zyne aandagt vestigt op Davids geſchiedenisſen kan men niet wel twyfelen, of hy heeft hier het oog, op zynen ſtaat in zyne vlugt voor Abſolom; toen toch gevoelde hy Gods kastydende hand; liep gevaar van door een ſchandelyken dood om te komen; zag zich bloot geſteld voor de verguizing der Godloozen; en dit trof hem als een zigtbaar oordeel van God, naa dat hy zich voorheen in gelukkige omſtandigheden had bevonden. Als men verder nog in aanmerking neemt, de bovengemelde verſchillende gemoedsaandoeningen van deezen Vorst in dien ſtaat der zaaken, bemerkt men gereedlyk dat hy dit Lied gedicht heeft, naa dat hy zyne uiterſte neerſlagtigheid, die hem byna dood wanhoopen, te boven gekomen was: dat ons aanleiding geeft om wel bepaaldlyk op dien tyd te denken, toen Achitophels raad tot dwaasheid gemaakt was, deeze zich zelven van 't leeven beroofd had, en David zich tot den kryg toerustte. Men vindt de bovengemelde verſchillendheid van gemoedsgeſtalte zeer duidelyk in zyne vlugt voor Abſolom. Met den aanvang had David nog ſteeds een vertrouwen, dat God het weder ten goede zoude wenden, van waar hy ook het vloeken van Simei geduldig verdroeg, zeggende; *misſchien zal de HEERE myne elende aenſien: ende de HEERE ſal my goet vergelden voor ſynen vloeck, te deſen dage*, 2 Sam. XVI. 12. Doch toen Achitophels eerſte raad werd opgevolgd, toen Abſolom het bedde zynes Vaders bevlekte, toen de t'zamenſpanning tegen David als gevestigd ſcheen, is 't niet vreemd dat hy tot eene verregaande droefheid in 't naare yooruitzigt der vreezelyke gevolgen verviel. Egter ſchiep hy in 't vervolg weder moed, toen hy verſtond dat Achitophels laatſte raad verworpen was, en deeze zich zelven van 't leeven beroofd had; toen hy te Manahim vriendlyk ontvangen en deftig onthaald werd. In die omſtandigheden rustte hy zich moedig ten kryge, en gaf uitdrukkelyk bevel van Abſolom in den kryg te ſpaaren; 't welk duidelyk te kennen geeft, dat hy op een goeden uitſlag hoopte. Uit kragte van 't eene en 't andere mogen wy dan vry veilig beſluiten, dat David deezen Pſalm gedicht heeft in zyne vlugt voor Abſolom, en wel in die laatſte dagen, toen zyne zaaken zich ten goede begonden te keeren.

De XL. Pſalm behelst, naa eene dankbaare vermelding van den lof des Heeren, van wegen zyne weldaadigheid aan een uitmuntenden perſoon beweezen, in denzelven te verloſſen uit zeer groote wederwaardigheden, en hem in een gelukkigen ſtaat te herſtellen; verder eene ernſtige ſmeeking om redding uit nieuwe onheilen, die hem, uit hoofde zyner zonden, overgekomen waren. Dat de ſpreeker in dit Lied een perſoon is van meer dan gemeen aanzien, kan men uit den geheelen inhoud klaar bemerken, boven al ſtraalt het hier in door, dat veelen belang ſtelden in deszelfs verloſſing, volgens het vierde vers. Dat deeze perſoon zich eerst in tegenſpoed bevonden had, en daar uit gered was, is blykbaar, vs. 2–6; en 't is niet minder duidelyk, volgens vs. 12–18, dat hy zich in 't uiten van deezen Pſalm op nieuw in de grootſte wederwaardigheden bevond, en wel, als ter ſtraffe zyner ongeregtigheden, gelyk hy vs. 13. aanduidt. Daar nu Davids naam aan 't hoofd van dit Lied ſtaat, en zyne geſchiedenis ons bekend is, kan men niet wel twyfelen, of het zelve is betrekkelyk tot hem, die eerst door Saul vervolgd, voorts door God verhoogd was tot Koning over Iſraël, en naderhand voor zynen Zoon Abſolom moest vlugten, toen de HEER hem de ſtraffe zyner ongeregtigheden deed draagen. Overeenkomſtig hier mede behoort dan ook dit Lied onder die, welken David opgeſteld heeft, met betrekking tot zyne omſtandigheden in zyn vlugten voor Abſolom, waar op ook alle de ſpreekwyzen vs. 12–18, voorkomende eigenaartig ſlaan.

Vraagt men hier, zyn dan de woorden vs. 7–11. vervat ook de taal van David, of voert hy daar iemand anders ſpreekende in? zo antwoordt onze Hoog-Leeraar dat men deeze woorden niet wel op David kan overbrengen, maar dat men dezelven heeft te verſtaan als de taal van den Meſſias, welken David hier, door Gods Geest daar toe gedreeven, ſpreekende invoert; daar toe opgeleid zynde, uit hoofde, dat onder alle die zegeningen, waar mede God hem begiftigd had, ook wel byzonder die belofte was, dat de Meſſias uit zynen zaade zou hervoort komen.

Wat eindelyk den XLI. Pſalm betreft, hier in komt ons met den aanvang voor eene loffpraak van en zegenwenſch over de Godvrugtigen, die zich medelydend gedraagen hadden jegens eenen zieken in doodsgevaar gelegen: in 't vyfde vers doet ons de opſteller van dit Lied zien, dat hy zelve dit onderwerp van der Godvrugtigen medelyden geweest was; vervolgens meldt hy ons zyne ſmeekingen tot

God

God om geneezing in die dagen; midsgaders het kwaadaartige gedrag zyner vyanden jegens hem in die omſtandigheden; waar aan hy eene betuiging van zyn vertrouwen hegt, dat hy, nu van zyne ziekte herſteld zynde, over zyne vyanden zal zegenpraalen, of van hunnen overlast ontſlaagen worden.

Eene nadere beſchouwing van dit alles toont ons zeer klaar, dat hy, die 't onderwerp van dit Lied is, een perſoon van meer dan gemeen aanzien moet zyn; nadien zo veele en tegenſtrydige perſoonen een teder belang neemen in, of haatlyk agt geeven op zyne ziekte; en de eerſten deswegens dermaate gepreezen en gezegend worden. Men ziet ook in deeze ganſche beſchryvinge, dat die perſoon aan eene zwaare ziekte onderworpen was, die gelegenheid gaf om zyne Godsvrugt te verdenken; aan eene ziekte, die zyne vyanden niet alleen als gevaarlyk, maar ook als eene byzondere ſtraf van Gods hand beſchouwd wilden hebben. Verder is 't baarblykelyk dat zyne vyanden hier niet voorkomen als openbaare vervolgers, maar als zulken die na zynen dood wenſchen, die lasterlyk van zyne Godsvrugt ſpreeken, en die niet vreemd zouden weezen van na zyn leeven te ſtaan, indien hy van deeze ziekte herſtelde. Eindelyk bemerkt men ten duidelykſte, dat deeze perſoon, hoewel leevendig getroffen van een bezef zyner ongeregtigheden, zich egter vry kent van zulke zwaare misdaaden, waar op men Gods zigtbaar oordeel in eene doodlyke ziekte heeft te dugten; van waar hy met vertrouwen toevlugt neemt tot Gods genade, in de verwagtinge dat God hem in zyne oprechtheid zal verhooren en redden.

Dit alles nagaande wordt een oplettende wel dra gewaar, dat David, de Opſteller van dit Lied, hier het oog heeft op zyne omſtandigheden, toen hy nog in 't hof van Saul verkeerde, voor dat men hem openlyk vervolgde. 't Is waar zommigen denken hier op Davids ziekte, toen Adonia na de kroon ſtond; doch eene ziekte van ouderdom, in een leevenstyd daar men niet veel meer van iemand kan verwagten, beantwoordt niet aan 't opgemelde; ook ſtond Adonia geenszins na 't leeven van David, en David wist, geduurende zyne ziekte, niets, van de verkeerdheid der gemoedsgeſtalte van Adonia en zyne gezellen jegens hem. Even min beantwoorden deeze kenmerken aan Davids omſtandigheden in zyne vlugt voor Abſolom, waar toe anderen dit Lied willen brengen; nademaal David van Abſoloms poogingen niets wist, voor dat ze reeds werkſtellig gemaakt waren; ook kon

David zich in die dagen niet dermaate op zyne oprechtheid beroepen, gelyk hy in deezen doet. Maar als men 't oog vestigt op Davids toeſtand in 't hof van Saul, voor eenige openbaare vervolging, beantwoordt dezelve zeer wel aan den inhoud van dit Lied. In die dagen had hy veele vrienden; onder deezen verſchoolen zich ook zyne vyanden, die heimelyk tegens hem t'zamenſpanden; dit heeft zich inzonderheid konnen openbaaren, toen hy in eene ziekte verviel, ſchoon ons dezelve niet byzonder aangetekend zy. En dit gaf dan David, uit zyne ziekte herſteld zynde, eigenaartig aanleiding tot het opſtellen van dit dichtſtuk.

Men vindt 'er die deezen Pſalm ook tot den Meſſias brengen; maar onze Hoog-Leeraar is van oordeel, dat zich in dit Lied geen onderſcheidend kenmerk van den Meſſias voordoet; dat 'er in tegendeel kenmerken in gevonden worden, die ons wederhouden van hier op den Meſſias te denken; als daar is eene doodlyke ziekte, en een bezef van bedreevene zonden: ook wordt hier geſproken van een perſoon, die aan de begeerte zyner vyanden niet overgeleverd wordt; die, van zyne ziekte herſteld zynde, een gelukkiger lot op aarde verwagt. En eindelyk zy, die deezen Pſalm tot den Meſſias brengen, zyn van gedagten dat het tiende vers op Judas den verraader ſlaat; dus was de Meſſias dan reeds in de handen zyner vyanden; derhalven was 'er reeds eene openbaare vervolging, dat niet overeenkomt met den inhoud van dit Lied, als boven gezegd is; ook kwam het dan niet te ſtade, dat zyne vyanden zouden zeggen; *Wanneer ſal hy ſterven, ende ſyn naem vergaen?*

Men grondt zich in deezen voornaamlyk op de aanhaaling van het tiende vers van dit Lied door Jeſus zelven, Joh. XIII. 18. Doch Jeſus, zegt de geagte *Venema*, wil daar mede niet aanduiden, dat dit uitdrukkelyk ten zynen opzigte gezegd is, maar dat in hem ook plaats moet hebben 't geen de Schrift zegt; *Die met my het broot eet heeft tegen my ſyn verſen opgeheven.* Ten blyke hier van ziet men ook, dat hy niet het geheele vers, maar alleen een gedeelte op zich zelven overbrengt, om dat het geheele hier niet toepaſſelyk was: want David ſpreekt van *een man ſynes vredes, op welcken hy vertrouwde*, waar mede hy een boezemvriend, op welken hy zich byzonder verliet, omſchryft; hoedanig een Judas noit ten opzigte van Jeſus geweest is. De Heer wil derhalven niet zeggen dat David dus propheteerende van Judas geſproken heeft; maar dat hem ook ſtond over te komen, en dus in hem vervuld ſtond te worden, 't geen David gezegd

zegd heeft van zynen gemeenzaamen vriend; een gezegde dat Christus met te meer regt op zich zelven kon overbrengen, om dat David in veele gevallen, en ook in dit, een voorbeeld van den Messias geweest is.

Men blyft hier derhalven, naar 't oordeel van onzen Hoog-Leeraar, met regt in 't verklaaren van dit Lied, by David, verkeerende in 't Hof van Saul, voor dat hy openlyk vervolgd werd; waar tegen niets kan ingebragt worden, dan alleen dat de geschiedenis ons niet leert, dat David in die dagen aan zulk eene ziekte is onderhevig geweest. Doch hier uit volgt niets anders, dan, dat alles niet beschreeven is; dat die wederwaardigheden, welken allen menschen gemeen zyn, niet altoos aangetekend zyn geworden; men zou uit het stilzwygen der geschiedenisse niet konnen besluiten, dat David niet ziek geweest was. Men vindt meer dergelyke byzonderheden raakende David in de Psalmen, die zo byzonder in zyne geschiedenissen niet gemeld zyn. Men zou daar en boven uit het geen 'er verhaald wordt 1 Sam. XIX. 11–16, konnen afleiden, dat David in vroegere dagen ziek te bedde gelegen had; want toen Sauls boden, gezonden om David gevangen te neemen, van Michal berigt ontvingen, dat hy ziek was, namen zy dit berigt als oprecht aan, en bragten het ten Hove; veelligt, om dat ze wisten, hoe hy nog weinig tyds te vooren in eene zwaare ziekte bedlegerig was geweest.

De nagelaten Werken van den beroemden Godgeleerden ISAAC WATTS. *Uit het Engelsch vertaald; en voorzien met eene aanpryzende Voorrede van den Eerwaarden Heere* Petrus Nieuwland, *Predikant in 's Hage. In 's Hage by* Johannes Thierry. MDCCLXIV. *Behalven het Voorwerk enz.* 496 *bladzyden in groot octavo.*

DE verstandige en Godvrugtige *Watts*, den Nederlanderen reeds bekend door eenige voorheen uitgegeevene Schriften, die van dezelfde hand als de bovengenoemden vertaald zyn, vertoont zich in deze zyne *Nagelaten Werken* niet min voortreffelyk dan in de voorgaanden. *Gy bespeurt hier*, gelyk de Eerwaarde *Nieuwland* zich in zyne Voorrede uitdrukt, *de Ziel van eenen Godsman, als een kostelyk Cabinet, vervuld met hemelsche gedagten, een goed hert, waar uit goede bedenkingen voortkoomen, ja eenen goeden schat van het herte, waar uit oude en nieuwe dingen u worden voorgezet.* De geagte

Vertaaler in zyn Voorbericht gemeld hebbende, dat hy voorneemens is om vervolgens niets meer van dezen beroemden Man den Leezer aan te bieden, geeft ons eene beknopte beſchryving van 's Mans leeven en character; waar uit wy leeren dat hy, gebooren den 17 July 1674, en overleeden den 25 Nov. 1748, in zyne jeugd zyne ſtudien met lof voltrokken, en in verdere jaaren den pligt van een Euangeliedienaar met algemeene hoogagting waargenomen heeft. Dat zyn verſtandig en zedelyk character, in alle deelen, overeenkomſtig met het geen zyne Schriften getuigen, ten uiterſte pryswaardig was. Dat hy als een Christen alleszins eene ongeveinsde Godsvrugt, waare ootmoedigheid en liefderyke weldaadigheid betoond heeft; gedraagende zich wel byzonder, in 't midden der verſchillen, die de Christenen jammerlyk verdeelen, zeer gemaatigd, en met eene waarlyk voorbeeldige zagtmoedigheid.

Men vindt in deze *Nagelaten Werken* eene uitgewrogte Verhandeling over *de Opvoeding van Zoonen en Dochteren*, die een derde van 't geheel dezer Verzamelinge beſlaat, en der leezinge van allen, wien de opvoeding der Jeugd aanbevolen is, overwaardig genoemd mag worden. Dezelve gaat niet zo zeer over de lichaamlyke als wel over de zedelyke en beſchaavende opvoeding; om de kinderen van dien tyd af, dat zy voor eenige verſtandlyke begrippen vatbaar beginnen te worden, en vervolgens, op te leiden, om zich Godvrugtig en Verſtandig te gedraagen; waar toe onze Autheur op eene beknopte en niet ongevallige wyze verſcheidene nuttige onderrigtingen aan de hand geeft. Dezelven gaan hoofdzaaklyk over 't geen men in agt heeft te neemen, om hen tot Godsdienſtige kundigheden te brengen; om hen hunne vermogens te leeren oefenen en te verbeteren, en zich zelven te beſtieren; om hen te leeren leezen en ſchryven; hen op te leiden tot eenig handwerk, handel of beroep in de waereld, midsgaders tot het aanleeren van nutte taalen, konſten en weetenſchappen: waar by nog komen behoedmiddelen, die men in 't werk heeft te ſtellen, tegen den kwaaden invloed, die zommige perſoonen en zaaken ligtlyk op de Jeugd hebben; als mede zodanigen, die omtrent de ſpelen en uitſpanningen der kinderen aanmerking verdienen; wordende eindelyk dit alles beſlooten met eene beſchouwing der voegzaame trappen van Vryheid en Beteugeling in 't opvoeden der kinderen, of van de middelmaat die men daar in behoort te houden, tuſſchen eene te laffe toegeevendheid en te ſtrengen bedwang.

Op

Op deeze Verhandeling volgt een aantal van 55 *Stichtelyke Overdenkingen*, die over verſcheiden onderwerpen gaan; doch allen gelyklyk ſtrekken ter aanſpooringe van Kennis en Deugd: ze zyn meerendeels in een leevendigen ſtyl geſchreeven, behelzen veel al eigenaartige characters, en konnen doorgaande met nut geleezen worden. Het lust ons, tot een voorbeeld, één deezer Overdenkingen mede te deelen, die ten opſchrift heeft:

DE GEEST AAN BANDEN GELEGD.

„ Welk een betreurenswaardig onheil is 't voor de Chris-
„ ten weereld, dat de Menſchen in zo veele verdeeldheden
„ van een geſcheurd, en aan zo veele byzondere Secten en
„ Partyen bepaald, verkleefd en vastgehecht zyn! Men vindt
„ ſommige edele Zielen, van de vroegſte jeugd af, gevan-
„ gen liggende aan de ketenen eener byzondere Gezind-
„ heid, of eener naauwbepaalde Gemeente, om welken te
„ verbreken zy nimmer denken mogen. Hoe veele groote
„ en ſchandelyke ſluitboomen heeft men ons als in den weg
„ geworpen, om den voortgang der nutte kennisſe en den
„ groei der verſtandelyke vermogens te belemmeren. Men
„ verbiedt het voeden en aankweeken van edelmoedige be-
„ grippen, en tracht dezen in derzelver opkomst te ſmoo-
„ ren; op dat hy, die dezelven koestert, en misſchien reeds
„ tot eene *Secte* behoort, daar door zich niet verdacht ma-
„ ke, wegens al te veel tot, of gemeenſchap met eenen an-
„ deren aanhang; en duizenden van vrye en regtmatige be-
„ grippen zyn in derzelver geboorte geſmoord geworden,
„ op dat ze niet als afſpruitzels van een vreemde ſtam mog-
„ ten aangemerkt worden, als ze in 't open licht verſchee-
„ nen. Welk een elendigen invloed hebben *Namen*, *Secten*
„ en *Partyen* op het Gemeenebest der gantſche Christen-
„ heid! Want wy durven zeer bezwaarlyk eene waarheid
„ gelooven, die wy zelven mogten uitgevonden hebben,
„ indien onze Voorouders dezelve niet mede omhelsd en
„ geloofd hebben.

„ Nu weinige dagen geleden vertelde ALEUTHERUS
„ my, dat hy, toen hy nog een jongen was, de *Miſſe* en
„ derzelver *Verborgenheid* als een *Euangelie* geloofde, en
„ dacht dat de Priester het brood en den wyn, in vleesch
„ en bloed, veranderen konde, want alle zyne Bloedver-
„ wanten en Vrienden waren van 't zelfde Gevoelen: maar
„ toen ik, zeide hy, wat voor my zelven begon te denken,
„ toen begon myn Geloof te wankelen, en de valschheid

„ ſcheen al te grof en tastbaar om ingang by my te vinden ;
„ en evenwel hieldt eene vreemde verborgene neiging en
„ aankleving aan den Voorvaderlyken Godsdienst, my zo
„ vast, dat ik niet in ſtaat was te loochenen, 't gene deze
„ beleden hadden, en eenmaal te voren reeds door my erkend
„ geworden was. Dus ſloot ik myne oogen voor de Waar-
„ heid en ſuſte alle de twyfelingen, welke in mynen Geest
„ ontſtonden. Ik ging nog verder, en ſtrekte myn Geloof
„ zo verre uit als te voren, en erkende de oude Leer, als of
„ ik 'er nooit zwarigheid in gevonden hadt; en, zonder te
„ denken of 't mogelyk was, aanbadt ik dezelve als Godlyk,
„ want ik kon de gedachten niet veelen, dat men my voor
„ een *Ketter* houden, en vervolgens misſchien tot het vuur
„ verwyzen zoude.

„ CLERICO zou zeer gaarne EUPHONUS hebben hoo-
„ ren preeken, indien hy zich der berispinge zyner Vrien-
„ den hadt willen getroosten, en niet ſchaamde om in eene
„ afzonderlyke Vergadering buiten de publieke Kerke ge-
„ zien te worden; dit maakt dat hy zyn eigen ſmaak aan de
„ kieschheid zyner Geloofsgenooten opoffert. Gaarne zou
„ hy ook zyne Ziel van alle Menſchelyke banden en uitvin-
„ dingen ontſlaan, als hy maar niet reeds de Artykelen zyner
„ Kerke onderſchreven, en zich aan dezelven vast verbon-
„ den hadt; dit nu eens gedaan zynde, houdt hy zulks voor
„ een keten van zyn gewiſſe, die hem geen vryheid laat,
„ om in eenig ſtuk anders te ſpreken; hoewel hy zich ver-
„ pligt rekent om ſomwylen anders te denken.

„ PHILEUCHUS heeft over eenigen tyd, ten huize van
„ den Catechiſeermeester SEBASTES, het gewoon Gebe-
„ deboek met zeer veel ſtichting voor 't Huisgezin hooren
„ gebruiken, en kan niet nalaten hartelyk deel in den huis-
„ ſelyken Godsdienst te nemen: doch in zyn eigen huis,
„ daar men zich niet gewoon is aan eenig Voorſchrift te
„ binden, en daar de Gebeden veel al of verwaarloosd of
„ zeer ſlaauw gedaan worden, kan hy 't 'er niet toebrengen,
„ dat men deze handelwyze verbetere, hoe zeer zy hem
„ voor zich zelven behagen mag.

„ Van hoe armhartige en laage Geestgeſteltenis betoont
„ de Mensch zich veel al! De Menſchelyke Natuur is in
„ allerlei Eeuwe en Tyd, al te zeer gelyk aan haar zelve!
„ 't Gene thans onder 't Christendom plaats heeft, tot ſchan-
„ de en ſmaad van den geopenbaarden Godsdienst, is eene
„ hinderpaal voor de belydenis en voortplanting van den
„ Natuurlyken Godsdienst geweest, reeds in de dagen der
„ oude Heidenen.

„ So-

„ SOCRATES is in de Grieksche Historie beroemd wegens zyn Geloof in den eenen waaren GOD; in tegenoverstelling van 't Veelgodendom der weereld in zynen tyd; en van de talryke Afgoden der Priesteren, en des Volks zynes Lands; maar men leest tevens dat hy zich hier door bloot gesteld heeft aan de ongenade en wraakzucht der Geestelyken, en aan de woede van sommigen zyner Landgenoten; zo dat men hem hieldt voor een soort van Martelaar in die zaak. Doch hy was, zo men de berichten van anderen geloven mag, naauwlyks in staat om zynen moed en standvastigheid, in de belydenis van dien eenen waaren GOD, in zyn sterfuur, te behouden: want hy gelastte in zyn uiterste, zegt men, om aan ESCULAPIUS, dien men voor den God der Geneeskonst hieldt, een Haan op te offeren. Maar zulk een laage en slaafsche inschiklykheid kan ik van SOCRATES naauwlyks geloven.

„ Doch al was de Ziel van dezen edelen *Griek*, in zo bekrompene ketenen, gekluisterd geweest, ten aanzien van den Godsdienst zynes Volks, die hem zyne stoute en kloeke belydenis, wegens zyne verhevener en Godlyker begrippen, deeden verzaken, zo is 't Griekenland alleen niet geweest, welk zulke voorbeelden van Menschelyke zwakheid in sommige zyner Helden heeft opgeleverd; men vindt diergelyken ook onder de *Romeinen*; want, al moet men toestaan, dat sommigen onder hen zeer grootsche en hemelsche Gedachten koesterden, en stout genoeg waren om dezelven openlyk te erkennen, en hun geloof met breede redenen te omschryven; zo wierden ze echter doorgaans gedwongen, om den voortgang en loop dezer vrye gedachten, in zich zelven te beteugelen, uit vreeze voor de heerschende zucht ter Afgodery, die in hunne Eeuw alomme de overhand hadt. Zy hadden geene kracht van Ziele, geen stoutheid genoeg, om Martelaars voor de zaak der Waarheid te worden.

„ CICERO hoe groot en verstandig een Man, hoe verheven en doorzichtig een Wysgeer hy was, bleef toch beschroomd om te spreken, over 't gene hy van de Eenheid van den eeuwigen GOD, den SCHEPPER van alles oordeelde. (*) *'t Is zeer bezwaarlyk*, zegt hy, *den genen uit*

„ *te*

(*) *Illum quasi Parentem Universitatis invenire, difficile, & cum inveneris, indicare in Vulgus nefas.* LIB. *de Univers. pag.* 2. & LIB. *de* NAT. DEOR. II.

„ *te vinden, die de Vader is van dit Geheel-al, en wanneer*
„ *men HEM al uitgevonden heeft, zo is 't nog ongeoorloofd*
„ *HEM aan 't gemeene gros der weereld te ontdekken.*
„ Laten derhalven onze hedendaagſche *Heidenſche* Landge-
„ noten, de *Ongelooigen* namelyk onzer Eeuwe, de Chris-
„ tenen geenszins alleen met deze dwaasheid beſchuldi-
„ gen, nadien onze *Heidenſche* Voorvaders hier aan zo wel
„ ſchuldig zyn geweest als wy.

„ ô Waar zal eens die ſtad gebouwd worden, welker In-
„ woners in de waeren en ſchatten des verſtands zullen
„ handel dryven, en die alle hunne nieuwe vordering en
„ aanwas in 't zelve openlyk zullen durven in 't licht ſtel-
„ len, zonder gevaar te loopen van aan openbaare beſtraf-
„ fingen en verwyten bloot geſteld te worden? Waar zal
„ dat gelukkig geſlacht der Menſchen geboren worden! welk
„ de waarheid met een onbevooroordeelde Ziel zoeken en
„ ontdekken, en dezelve even vry en onverhinderd ſpre-
„ ken, en alomme aan de weereld mede deelen zal, zonder
„ vreeze voor Partyzucht, of voor den haat van byzondere
„ Secten? Wanneer zal die Gouden Eeuw in ons Vaderland
„ ontſtaan, in welke ieder verſtandige en begaafde Geest zy-
„ ne klaarſte en zuiverſte begrippen, ter eer en verheerly-
„ king van 't OPPERWEZEN, en ten algemeenen nutte
„ en beste van 't Menschdom zal mogen openbaren, zonder
„ aan ſpotterny en ſchimp te worden bloot geſteld? Wan-
„ neer zullen de geheiligde Mynen van GODS heilig Woord
„ eens dieper dan ooit worden uitgedolven, en de verho-
„ lene Rykdommen derzelve uit hunne langdurige duiſter-
„ nis voor 't licht gebragt worden, om de Leere van onzen
„ GOD en ZALIGMAKER te verſieren? ô Dat de donkere
„ en ſtormende dagen van Partyſchappen, en hatelyke Ver-
„ deeldheden eens mogten ophouden en vergeten worden,
„ en dat de Menſchen eenmaal hunne Mede-Christenen ver-
„ oorloven wilden om eenige oude en tot nog toe onbe-
„ kende heerlykheid van den Perſoon van CHRISTUS, in
„ het heilig Woord begrepen, te mogen naſpooren en ver-
„ klaren, en ſommige verborgene wonderen van zyn *Euan-*
„ *gélie* te ontvouwen. Want de wysten der Menſchen hier
„ op Aarde, weten en kennen nog maar ten deele, en 't is
„ altoos mogelyk om nog verſtandiger en wyzer te worden,
„ zo lang we aan deze zyde der Eeuwigheid leven; maar
„ het openbare vooroordeel is een te groote vriend van de
„ duisternis; en zonder dit ſchild, zoude de onkunde en de
„ dwaling nimmer hunne throonen, zo lange, hebben kon-
„ nen

„ nen handhaven onder Schepzelen met zo veel reden be-
„ gaafd, en beſtraald met dat heerlyk licht der Openbarin-
„ ge, als waar op wy *Christenen*, (veel al met weinig recht,)
„ roem dragen.

Leerreden, by het ſmertelyk overlyden van den Wel Eer-waardigen, zeer Geleerden en Godvrugtigen Heere JOHANNES GROENEWEGEN, *Gelievd Predikant te Werkendam en de Werken, ontſlapen den* 12 *van Oogſtmaand* 1764. *Voorgeſteld den* 19. *uit Jer.* 22: 10. *Door* JOHANNES CLAESSEN, *Predikant te Leerdam. Te Utrecht by* J. C. ter Bosch. *behalven het voorwerk* 57 *bladzyden in quarto.*

Leerreden, over 1 *Timoth.* IV. 12 — 16, *ter bevestiginge van den Eerwaarden* BERNARDUS DOORNBOSCH, *als Leeraar der Doopsgezinden in de Zuidervergaderplaats, te Wormerveer; gedaan, op den* 16. *September* 1764, *door* GERRIT BLAAUW, *Leeraar onder de Doopsgezinden die ter gemelde plaatſe hunne Vergaderingen houden. Te Amſterdam by* F. Houttuyn 1764. *in quarto* 38 *bladzyden.*

LEerredenen, die op den gewonen trant, naar de byzondere omſtandigheden, waar toe ze betrekking hebben, geſchikt, en, naar de onderſcheiden denkwyzen dier Eerwaarde Heeren, ſtichtlyk uitgevoerd zyn: des een ieder derzelver in haare ſoort gevoeglyk geplaatst konne worden, in eene verzameling van diergelyke Leerredenen; dat hier en daar in zommiger Liefhebbery valt.

Tweede en laatſte Brief van JAN PELLETIER, *geſchreeven aan een Vriend. Te Amſterdam by* J. van Stendel MDCCLXIV. *in octavo* 242 *bladzyden.*

DEeze Brief behelst, na eenige voorafgaande aanmerkingen op zommige byzonderheden in den *Brief van H. Tonnier*, eene verzameling van eenige Brieven van den Heer *Vlaming*, die tot dit geſchil betrekkelyk zyn. Onze Autheur maakt gebruik van deeze Brieven, om te bewyzen. „ I. Dat de Bulle *Unigenitus* door de Kerke niet is aangeno-
„ men, en gevolglyk voor geen Regel des Geloofs kan ge-
„ houden worden. II. Dat het *Capittel* van *Utrecht* met
„ vervallen, maar tot heden nog in wezen is; en uit dien

„ hoof-

„ hoofde de Bisſchoppelyke en Prieſterlyke bedieningen „ der zoogenaamde Janſenisten wettig zyn. III. Dat de „ zogenaamde Janſeniſte Bisſchoppen door de Bullen en „ Bannen, die geſtadig op hunne Verkiezinge en Inwydin„ ge volgen, niet waarlyk in den Ban zyn. De Heer *Pelle*tier ziet deze Brieven van den Heer *Vlaming*, (zynde dezelfde Schryver die in laater tyd onder den naam van *Zeelander* geſchreeven heeft, en welken men thans weet den Heer *Verhulst* geweest te zyn,) reeds in 't jaar 1741 uitgegeeven, aan, als een geſchrift, dat tot nog niet wederlegd is, en betuigt dat hy niets meer ſchryven zal, „ zo lang 'er „ niemand opkoomt, om door een bondige wederlegging „ die bolwerken [*Vlamings Brieven*] te vernietigen". Verder is hier ten ſlot nog aangehegt eene korte beantwoording van *den Brief van A. Schragé*, gaande inzonderheid over het bekende verſchil in de vertaaling van Phil. II. 13. Dit Stukje kan van dienst zyn voor hun, die dit geſchil willen nagaan, en de *Brieven van Vlaming* niet bezitten; zynde de voornaamſte Brieven, welke tot dit geſchil betrekkelyk zyn, uit de drie deeltjes van *Vlamings* geſchrift, in deezen alhier overgenomen.

Volkomen Wederlegging der XXII Brieven van P. H. VLAMING, *door* S. VAN VILSTEREN, *by verſcheiden te bekoomen. In groot octavo. Vierde Stukje.*

WY hebben van dit Werkje, waar van in 't jaar 1761 drie Stukjes het licht zagen, by die gelegenheid reeds geſproken, en diestyds aangemerkt, dat het zeer driftig opgeſteld was, niets byzonders behelsde dat zyne Partyen verlegen kon maaken, of Proteſtantſche Leezers kon uitlokken om 't zelve te doorbladeren (*). En even dit zelfde moeten wy ook van dit vervolg betuigen. De Heer *van Kilſteren* ſchynt een zeer driftig mensch te zyn, hoedanig een character niet wel geſchikt is, tot het regtmaatig behandelen van Godsdienſtige verſchillen.

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. III D. bl.* 148.

Noodig Antwoord op den Brief van een Boekverkooper aan AMINADAB PIERMAN *Davids Zoon. Geſchreeven door C. B. Gedrukt by de Erven de Weduwe* J. v. Egmond. 40 *bladz. in octavo.*

EEn prulſchrift, dat niets ter zaake doet.

Ge-

Gedenkwaardige, vermakelyke, en in deze en ten allen tyde zeer nodige, nuttige en leerzame Deensche Brieven, vertaalt door JOH. WILH. HEYMAN, Med. Doctor. *Vyfde Deel, Eerſte Stuk. Te Leiden, by* J. Hafebroek en Zoon MDCCLXIV. *in groot octavo* 344 *bladzyden.*

DIt Stuk, het welk niet minder dan de voorgaande, het nuttige en 't aangenaame te zamen paart, behelst, onder eene beknopte beſchryving van 't *Slangenbad*, omtrent *Swalbach*, van *Mentz* en *Wisbaden*, (alwaar de zogenaamde Aſiatiſche Prins *Menoza*, met zyn gezelſchap, beſchreeven wordt zich eenigen tyd onthouden te hebben,) een berigt van verſcheiden geſprekken en onderhandelingen over verſchillende onderwerpen. Met den aanvang komt ons, by gelegenheid van 't beſchouwen van den Keurvorſtlyken Tuin te *Mentz*, het geſprek van een Heer voor, wegens den onderſcheiden ſmaak der ouden en hedendaagſchen in 't aanleggen van Lusthoven; welke aanmerkt dat de ouden het natuurlyke beter in agt genomen hebben; en dat de hedendaagſchen in ſtede van de natuur te volgen, derzelver ſchoonheid door eene al te verre gaande konst bederven. Ook deelt die Heer aan 't gezelſchap mede zyne bedenkingen over de beſte leevenswyze die een Man van middelen zou konnen verkiezen; dat is, onafhangelyk van 't Hof, in eene volkryke Stad, en by tyd en wyle, op een nabuurig Landgoed, zonder pragt en praal, vergenoegd te leeven, zich te oefenen in nutte weetenſchappen, zonder zich te verpynigen, en met goed gezelſchap te verkeeren. Hier by komen nog uit die zelfde hand eenige byzondere leſſen raakende het bewaaren onzer gezondheid, die hy ten ſlot t'zamentrekt; zeggende: „ Het kost zekerlyk meer oplettenheid dan „ moeite om de Gezondheid te bewaaren. Maatig en or„ dentelyk te leven; myden het geen ons nadeelig is; ver„ genoegd te wezen in den ſtaat, waar in wy door de God„ delyke Voorzienigheid geſteld zyn; al te ſterke Gemoeds„ beweegingen weeten te maatigen; kommer en knagende „ zorgen tragten te vlieden; zig in groote wydloopigheden niet in te laten; het kwaade te vergeeten; het tegen„ woordige te genieten, en het toekomende aan de goede „ Voorzienigheid over te laten; altoos het beste te hoopen, „ en evenwel zo te leven, of men het ſlimſte te wagten „ hadt: dit zyn, myns bedunkens, de zekerſte middelen „ van de Gezondheid te behouden. Het

Het gebruiken der Wateren te *Wisbaden* geeft vervolgens aanleiding tot een onderhoud over de kragten en uitwerkingen der voornaamſte Baden en Minerale Wateren in Duitschland, waar van zeker Profeſſor, bezig zynde met dezelven te beproeven, een breedvoerig verſlag geeft. Na zich uitgelaaten te hebben over derzelver kragt, en over Gods Goedheid en Wysheid, die de Mineraale wateren, tot zeer groot nut en voordeel der menſchen, heeft doen voortkomen, en dezelve beſtendig doet vloeien; die aan dezelven eene geregelde maat van ingredienten verleent, en alles indiervoege ſchikt, dat deze wateren niets vergiftigs, dat in de metaalen of mineraalen mogt opgeſlooten liggen, na zich neemen; zo gaat hy over, om de ingredienten en kragten der voornaamſte Baden en Wateren in Duitschland wat byzonderder te ontvouwen.

Verder vindt men in dit Stuk herhaalde onderhandelingen, gaande in vervolg van voorige geſprekken in de voorgaande Stukken, over de oorzaken van het diep verval van 't hedendaagſche Christendom; wel byzonder bepaalt zich het gezelſchap in dezen, om na te gaan de ongeregelde en flegte opvoeding der Kinderen in 't algemeen, en ten platten lande in 't byzonder; als mede de verkeerde ſchikking, leerwyze en beſtiering die doorgaans plaats heeft, niet alleen in de laage, maar ook in de hooge Schoolen; dat met het hoogſte regt één der hoofdoorzaaken hier van genaamd mag worden. Men tragt in deeze onderhandelingen niet alleen het verkeerde dat deswegens plaats heeft te ontdekken, maar ook middelen ter verbeteringe aan de hand te geeven; en te toonen welken weg men behoorde in te ſlaan, om de Kinderen op te voeden, te onderwyzen, en op de laage en hooge Schoolen te beſtieren, indiervoege dat de betragting van den Godsdienst daar door daadlyk bevorderd mogte worden.

Benevens de geſprekken over dit onderwerp deelt dit Stuk nog eenige Verhandelingen mede, die, als by wyze van uitſpanning, aan 't gezelſchap gegeeven zyn. Van dien aart is een nauwkeurig bericht van de viervoetige Dieren, als mede van het Gewormte en de Inſecten in 't Koningryk Noorwegen; een vertoog over het wel uitgeeven en beſteeden van Geld; een Onderzoek nopens onze Ziele, of die niet eene Oorzaak zo wel der Gezondheid, als ook van veele Ziektens en Ongemakken zy; midsgaders eene verhandeling ten bewyze der Onſtervelykheid van 's Menſchen Ziele. Om den Leezer nog iets uit deeze Verhandelingen on-

der

der 't oog te brengen, zullen wy ons bepaalen tot het vertoog over *het wel uitgeeven en besteeden van Geld*, en 't voornaamste van dat gedeelte uit het zelve overneemen, het welk gaat over de uitgaaven, die tot verlustiging dienen.

Onze Verhandelaar met den aanvang gesproken hebbende van 't misbruik dat de Ondeugd van 't Geld maakt, van de moeilykheden, die dikwils met het bezit van Rykdom gepaard gaan, dat zommigen bewoogen heeft, den Rykdom op eene onredelyke wyze te laaken; toont vervolgens wat nuttigheid een recht gebruik van 't Geld heeft voor den mensch zelven, hoedanig een nuttig gebruik hy daar van kan maken ten behoeve van anderen; en gaat daar op over tot dat gebruik van 't Geld, het welk tot verkwikking, vreugde en aangenaamheden van het Menschelyke leven dient, tot die uitgaven welke op onze Verlustiging doelen; en laat zich deswegens aldus uit.

„ Deze Verlustigingen zyn van veelerhande zoorten. De „ eedelste zyn de zodanige, welke haaren invloed op ons „ Gemoed hebben, onze kennis vermeerderen, en ons har„ te met verheeven en de Wysheid betamende neigingen „ vervullen. Dat ook ons Lichaam, wanneer het met Ver„ stand bestiert wordt; volgens deszelfs aart, veele in zig „ zelve onschuldige Verlustigingen mede te genieten heeft, „ dit kan geenzins ontkendt worden; dog gelyk Ziel en „ Lichaam beide zamen het Leven van een Mensch uitma„ ken, zo moet ook, ten opzigte van de lichamelyke lust, „ de Geest daar nooit van afgezondert worden, indien ze „ anders niet blood eene beestagtige lust zyn zal; dog de „ Geestelyke lust of vermaak heeft in tegendeel de lichame„ lyke aandoeningen niet van noden, maar vindt zonder „ dezelve ook haar Vergenoegen, gelyk dit ten vollen blyk„ baar is, als het lichaam ziek en ontsteld ter neder ligt, „ wanneer, dit niet tegenstaande, het Gemoed egter zom„ tyds zeer opgewekt, en meenigwerf tot een hooger trap „ van Vreugde en Vergenoegen veel bekwaamer is.

„ Ik ontdek hier dus een ruim en oopen Veld, daar „ iemand, eêr het Geld, dan de gelegenheid om zulks wel „ uit te geven en te besteeden ontbreeken konde, of schoon „ men ook nog zo ryk zyn mogte. Wat tog al aangenaame „ en streelende Voorwerpen doen zig hier aan myne zintui„ gen niet op? Edog, wat al behoedzaamheid dient men 'er „ teffens niet by te gebruiken om niet bedrogen te worden, „ en voor eene gemeende lust duizendt onlusten te koo„ pen? Hoe wenschte ik hier nu eene levendige Schildery

„ van de waare en valſche Goederen te geven! Hoe wenſch-
„ te ik alle de ken- en merkteekenen, daar beide aan te ont-
„ dekken zyn, duidelyk voor oogen te konnen leggen, op
„ dat wy ons door geenen valſchen glansch of waan mogten
„ laaten verblinden nog verleiden.

„ Ik tel en ſtel alle zodanige Zaken onder de valſche Goe-
„ deren des Geluks, welke ons al te veel zorgen verſchaf-
„ fen, welken ons Gemoed als geweld aandoen, welke
„ nooit zonder misdaad konnen genooten, en zonder groot
„ gevaar behouden worden, en eindelyk, welke ons in al-
„ lerhande wydloopigheden en verdrietige handelingen
„ brengen en inwikkelen, en zo doende de ſtille kalmte en
„ inwendige vreugde van ons harte meer verſtooren dan
„ behouden; diergelyke valſche Goederen zyn alle te hoog
„ en verre gaande Ydelheden, welke onzen Hoogmoed gaan-
„ de maaken, zonder hem ooit te vergenoegen. Dezelve
„ ſteunen op eene ingebeelde Hoogheid van onzen Staat,
„ van onze Waarde, van onze Titels en andere diergelyke
„ Voorrangen, waar door wy meenen verpligt te zyn, hun
„ ter eere, eenen grooten ſtaat te moeten voeren, vele on-
„ nutte bedienden houden, en ons met velerhande niets-
„ waardigheden beezig en op te laten houden. Wat een
„ dwaasheid!

In gevolge hier van oordeelt onze Schryver, dat iemand die gelukkig en vergenoegd tragt te leeven, 't 'er niet op moet toeleggen, om een groot Perſonagie in de waereld te willen ſpeelen, en een weitsch uiterlyk vertoon te maaken: ook vindt hy 't, buiten gevallen van noodzaaklykheid, geraaden, van alle Hof- en Staats-ampten af te zien, en na geen rang en titels te ſtaan. Hy heeft 'er niet tegen, maar is 'er veel eer voor, dat ieder zyne Huishouding en Leevenstrein, op eene welvoegelyke wyze, ſchikt naar zyn Vermogen; „ dog Godsdienſt, Verſtand en Wysheid, dienen, *zegt hy*, hier aan elk, na deszelfs omſtandigheden, de „ nodige bepalingen voor te ſchryven. Ik voor my hou en „ ſchat dien Ryken maar alleen gelukkig, welke zyn Ver-„ genoegen voornamelyk in Wysheid zoekt, en een ſmaak „ in de fraaije Konſten en Weteníchappen gekreegen „ heeft.

„ Voorts kan een ryk Man zo een plaats in de Wereld „ tot zyn Verblyf verkiezen, als hem tot deszelfs doelein-„ dens de bekwaamſte ſchynt. Het land- en buite-leven „ bezit iets boven maten bevalligs en ſtreelends voor een „ Wysgeer; immers in eene ruime en oope lucht, by den

„ glansch

„ glansch eens helderen of met licht en ſchaduwe vermengden Heemels, waar breede ſtroomen vloeijen of zagte beekjes ruiſchen, daar een wyd uitgebreidt Veld met ontallyke voorwerpen het oog verlustigt, of eene groene „ Bosſchagie en donker Woud ons Gemoed tot eene zoete „ ſtilte lokt, en daar men dus de alvooren, door de meenigvuldigheid, verſtrooide Zinnen, op eene aangenaame wyze weder te zamen roept en als rusten laat, vald het ongemeen gemakkelyk en voordeelig te denken en zyne zinnen te vergaderen; dog alle deze bevalligheden, alle deze veranderingen verſchaffen ons maar een onvolmaakt Vergenoegen, wanneer men niet ook in tegendeel den omgang der Wereld en 't gewoel van het Stads-leven kendt, en het één met het ander ter behoorlyker tyd verwisſelen kan.

„ Ook heeft en bezit een verſtandig ryk Man nog dit voordeel, dat hy de groote Wereld zelve bezien, de voornaamſte Ryken en Landen in *Europa* met gemak bezoeken, en al het geen daar in byzonder merkwaardig te „ zien en te overwegen is, voor 't oog brengen kan. Hy „ kan somtyds een Speelreize naar de nabuurige Hoven „ doen. Hy kan, als een Liefhebber van zeldzame Oudheden, geheel *Italien* doorkruiſchen. Hy kan in *Vrankryk*, *Engeland*, *Holland* en *Duitschland* de vermaardſte „ Mannen leeren kennen, en de pragt der Hoven by Kroningen, Egtverbintenisſen, *Carnevals* vermaaklykheden, „ en andere diergelyke Feesten mede bywoonen. Hy kan „ als een verſtandig Man alles beſchouwen, ja zelfs van het „ deerniswaardig Treurſpel der Menſchen, namelyk den „ Oorlog, een toeſchouwer wezen, en zig alles daar by „ tragten ten nutte te maken; hoewel hem evenwel hier „ by geenzins te rade is dat hy al te lang van huis blyve, „ vermits een ryk Man een gewigtig Werk te beſtieren „ heeft, zo hy anders zyne Zaken geſtadig in eene goede order houden en gerust leven wil.

„ Dit nu zou in 't algemeen die ſchikking konnen zyn, „ welke een ryk Man, ter verkryging van een gerust en vergenoegd leven, in 't werk ſtellen kan; dog wat de Verlustigingen en andere Zaken, die hy enkel voor *plaiſir* „ en tot zyne Gemoedsverkwikking voor alle andere in 't byzonder hebben en genieten kan, betreft, daar omtrent zal „ nog het volgende kortelyk 'er by voegen: Alle onmaatige, onordentelyke en verbodene Vermaken zyn om die reden „ te vermyden, doordien ze aan en in zig zelve niet allein

„ ſchadelyk en ſchandelyk, maar ook verboden zyn; en
„ dus daarom onvermydelyk verdriet, beſpotting en ſtraffe
„ naar zig ſleepen. Een verſtandig Man vindt in dusdanige
„ zaken geen vermaak, hy bemindt de goede order, en ver-
„ mydt al 't geen ſchade en ſchande voortbrengt.

„ Onder de betamende Verlustigingen en Liefhebberyen
„ van een verſtandig ryk Man behooren, *voor eërst:* Koet-
„ zen en Paarden, om daar mede naarſtig naar buiten in
„ het Veld en de oope lucht te ryden; *ten tweeden*, fraaije
„ Lusthoven, Buiteplaatzen of Speel-tuinen, met aller-
„ hande Veekweekeryen; *ten derden*, de *Muſicq*; *ten vier-*
„ *den* de Bouwkunde; *ten vyfden*, Gezelſchappen; *ten zes-*
„ *den*, Schouwſpeelen; *ten zevenden*, de zeldzaamheden der
„ Natuur en Konst, als fraaije Schilderyen, Prenten, raa-
„ re Munt-penningen, uitgezogte Boeken en diergelyke;
„ dog de meeste van deze Verlustigingen gaan veeltyds
„ met zo veel onrust en misnoegen gepaart, dat ze iemand
„ daar door geheel afleiden, en dit zo veel te meer, wan-
„ neer men hier by de kwaadaartigheid der Menſchen meer
„ of minder onderworpen is. Al wie zyn vermaak in bouwen
„ en timmeren, in Lusthoven, in menigte van velerhande
„ Vee, in een' grooten ſleep van bedienden, wydloopige
„ Gezelſchappen, kostbare Maaltyden, buitengewoone
„ Kleeder-pragt, en diergelyke zoekt en ſteld, die zal
„ daar by ten minſten zo veel verdriet als vreugde ontmoe-
„ ten. De aangenaamſte en ook zekerſte Verlustigingen
„ zyn de zodanige, welke zulken onrust en gevaar niet
„ onderworpen zyn, die haaren meesten invloed op het Ge-
„ moed hebben, en ons ook, zonder hulp en byſtand van
„ andere Menſchen, vergenoegen konnen. Diergelyke zyn
„ de Betragtingen der Natuur, de *Muſicq*, Konst-kabinet-
„ ten en Boeken.

„ Eene verzameling van fraaije Boeken, benevens ver-
„ ſcheide zeldzaamheden der Natuur en Konst, Schilde-
„ ryen, Prenten, Munten of Penningen, Oudheden en
„ diergelyke, is daarom één van de geruste en waardigſte
„ Verlustiging, die een ryk en welhebbend Man, Konſten
„ en Wetenſchappen beminnende, hebben kan. Hy alleen
„ kan zig op deze wyze, door zyn Geld, een Vergenoegen
„ verſchaffen, zonder dieswegen in 't minſte in zyne ruste en
„ goede orde geſtoort, of in velerhande wydlopigheden en
„ Gezelſchappen gebragt en ingewikkeld te worden; ook
„ loopt hy hier by geen het minſte gevaar om iets van zyne
„ eere, goede naam, aanzien, of opregtheid te verliezen;

„ hy

„ hy maakt door geen te verre gaande pragt en prael de
„ yverzugt van ſtoute en hoogmoedige Menſchen, die niet
„ verdragen konnen dat andere uitſteeken, of in opſchik
„ en gedrag iets boven hen doen, gaande; immers een
„ hoogmoedige, al is die ook nog zo behoeftig, ver-
„ beeld zig egter altoos meer dan andere Menſchen te zyn.
„ Een verſtandig ryk Man ſtoort en ergert zo doende
„ ook andere lieden geenzins door dwaaze buitenſpoorig-
„ heden, en doet ondertusſchen verſcheide Menſchen van
„ zyn Geld en Goederen eenig genot ondervinden. Hy
„ koestert Konſten en Wetenſchappen, ja bevordert die
„ door zyn grootmoedig vertier en gedrag omtrent dezelve.
„ Hy vermeerdert de kennisſe van zyn Verſtand, en beſeidt
„ zyn Gemoed tot de verhevenſte Deugden. Hy gebruikt
„ zyn Goed om 'er oneindige Goederen door te verwerven,
„ en midsdien hy de dwaalwegen, waar door de Rykdommen
„ ons verleiden, op eene verſtandige wyze vermydt, tragt
„ hy op de paden der Wysheit eenen waaren Gelukſtaat na
„ te gaan en op te ſpooren. By een zo ſtil vermaak, zy-
„ nen Geest van alle uitſpanningen en dwaasheden als te
„ rug houdende, kan hy zyne dagen in een geruste Verge-
„ noegdheid doorbrengen en beſluiten, als mede getroost
„ eene zaalige Eeuwigheid te gemoet zien; ook heeft hy
„ hier by teffens het Vergenoegen eene menigte lieden
„ beezig te houden, zonder zig zelve daar omtrent eenige
„ moeite te geven; immers Geleerden, Kooplieden, Kon-
„ ſtenaars en Ambagtslieden, allen genieten ze iets van zy-
„ nen overvloed, vindende hy daar by mede wel een gele-
„ genheid om de armoede te gemoet te komen, en menig
„ behoeftig werkman iets te laten verdienen; ook wordt hy
„ teffens verder daar door belet van zyn Geld tot eene op-
„ geblaaze en ſtoute verheffing over zyne medeburgeren te
„ beſteeden, ja een *Tyran* of Dwingeland der Menſchen te
„ worden. Want de Rykdom geeft en verſchaft iemand,
„ ik weet niet wat voor eenen zeldzamen Hoogmoed, waar
„ door men zig eedelder en uitmuntender dan andere Men-
„ ſchen agt te zyn; dog dewyl het Geld alleen nog niet
„ toereikendt is, om zig als een Heer te gedragen, zo
„ koopt men Titels, Land en Lieden, op dat men zo veel
„ te meer arme ſchepzelen voor zig zou zien nederbuigen,
„ en zo doende zyne Heerschzugt konnen laten blyken.
„ Voor 't overige dient een verſtandig ryk Man daar ook
„ op te letten, om alle zyne handelingen tegen elkander zo
„ te ſchikken en te beſtieren, dat ze behoorlyk zamenhan-

 „ gen

„ gen en onderling eene evenredigheid hebben, dusdanig
„ dat hy in eene zaak niet te veel, en in de andere te weinig
„ doet; niets toe geeft meer de goede order van eenen ge-
„ zetten Geest te kennen, dan deze gelykvormigheid in al-
„ le onze handelingen; want het fraaije, het goede, het
„ verheevene, wordt daar door in het regte daglicht gezet,
„ niet anders dan het met de afbeeldzels in een fraaije
„ Schildery geleegen is, als welke, door de gepaste schik-
„ king der deelen, de bekwaamheid van den meester omtrent
„ het geheel te kenhen geven, en de groote waarde van het
„ Schilderstuk uitmaaken en beslaan.

B. S. ALBINI *Academicarum Annotationum Liber sextus. Continet physiologica, anatomica, pathologica, phytotomica.*

Akademische Aanteekeningen; zesde Boek. Vervat natuur- ontleed- ziekt- en plantkundige zaaken, door B. S. ALBINUS, *Te Leiden, by* J. en H. Verbeek, 1764. *in groot Quarto* 166 *bladz. met vier Plaaten.*

MEt groot verlangen worden deeze Akademische Aanteekeningen, van den wydberoemden Hoog-Leeraar ALBINUS, telkens te gemoet gezien, en met geen minder graagte ontfangen. De vyf Boeken, welken voor dit reeds zyn uitgekoomen, hebben veel fraaije ontdekkingen in de Ontleedkunde verschaft, en wel inzonderheid omtrent het fyne der deelen, of derzelver werking en gebruik. In dit zesde Boek komt eerst voor een *Hoofdstuk over de Been-wording.* Ingerigt, om de Been-wording, zo alsze door den Heer ALBINUS was begreepen en voorgesteld, te staaven tegen de stellingen van den Heer DU HAMEL. Het is uit de Verhandelingen van de Fransche Akademie der Weetenschappen (*) van de jaaren 1742 en 1743 bekend, dat gemelde Heer DU HAMEL beweerd heeft, dat de Beenwording geschiede door verharding van het Been-vlies; en dit door verscheiden Proeven en redenen heeft getragt te bevestigen. De Heer ALBINUS onderzoekt deeze Proeven en redenen, om de ongegrondheid derzelven te toonen. En op dat het niemant vreemd zou dunken, dat dit antwoord op den Heer DU HAMEL zo laat achter na komt, zegt de Hoogleeraar, dat Hy dit reeds geschreeven hadt als de verklaaring van ge-

(*) *Memoires de l'Acad. Roy. des Scienc.* 1742, 1743.

gemelden Heer was uitgekoomen, en dat Hy het niet onvoegzaam geoordeeld hadt, nu in 't licht te geeven, 't gene Hy zo lang te voren geſchreeven hadt. Om dat het gezegde van den Heer DU HAMEL, door de gemelde Verhandelingen verſpreid is, heeft onze Schryver de moeite gedaan, van alles te verzamelen, by een te voegen, en met de eigen woorden van den Heer DU HAMEL vooraf te doen gaan; en dan zyne bedenkingen, over de byzondere deelen van het zelve, ter neer te ſtellen.

Hier uit maakt de Heer ALBINUS op, dat het gevoelen van den Heer DU HAMEL is, dat een Been dikker wordt, door byvoeging van bladen van het Beenvlies, welken in been veranderen, het een na het ander: en dat het Kraakbeen, Beenvlies is. En de reden van den Heer DU HAMEL, hier voor is. „ Dat de Beenderen, wylze hard en ſtyf zyn, „ niet konnen uitgerekt worden ", en gevolglyk, „ niet „ konnen aanwaſſen door uitzetting van elk derzelver deel„ ne deeltjes, waar uit zy ſamengeſteld zyn ".

Hierop antwoordt de Heer ALBINUS, dat de Tanden immers groeijen, welken harder, vaster en ſtyver zyn dan de Beenderen; datze groeijen in de lengte en dikte, tot derzelver volkoomen wasdom. Zelfs groeijenze wederom aan, alsze wat afgevyld zyn. De Tanden groeijen, waarze bloot zyn, en van geen vlies omkleed worden, 't welk 'er van buiten eenige korst zou konnen byvoegen. Zouden dan de Beenderen, om derzelver hardheid, niet zo wel konnen groeijen en zich allengs uitzetten als de Tanden? En moet men, om datze dit niet konnen, toevlugt nemen tot blaaden van het Beenvlies, welken, het een na het ander, in Been overgaan? Hoe zeer dit antwoord klemt, onderzoekt echter onze geachte Hooglceraar de bewyzen, welken de Heer DU HAMEL, hier voor, heeft bygebragt.

Dees Heer maakt eene vergelyking, van de boomen ontleend; en ſtelt, „ dat de binnenſte bladen van het Beenvlies „ in Been overgaan, en een Been dikker maaken, gelyk de „ binnenſte bladen van de hast, als zy verharden, de dikte „ van het hout, in den ſtam, doen toeneemen ". De Heer ALBINUS antwoordt, dat het verſchil tuſſchen menſchen en planten te groot is, om hier uit iet te beſluiten. Dat tuſſchen dieren en menſchen, een grooter gelykheid is; en nogtans dikwils zulk een groot verſchil, dat men van de eene tot de anderen niet kan beſluiten, zonder merklyke misſlagen te begaan, of in doolingen te vallen. En dit erkent Hy zelf in het bygebragte voorbeeld van de Tanden.

Beenderen en Tanden zyn beide hard en ſtyf, en in het begin week, naderhand krygenze eene hoedanigheid, welke van de voorgaande verſchilt, van Tand naamlyk en van Been. Als nu iemant uit de bekende wyze, hoe een Been wordt en groeit, wilde beſluiten of eene giſſing opmaaken, hoe een Tand groeit, hy zou verdoold zyn; om dat de groei van beiden niet op gelyke wyze geſchiedt. De vergelyking van DU HAMEL, haalt, bygevolg, niets toe.

De Heer DU HAMEL heeft bygebragt; „ dat in de Beenweer van een gebroken Been, bladen van het Beenvlies „ afgaan, welken verharden; en dat de eene naar de andere, te ſamen een kraakbeenige dikte, en eindelyk, de „ hardheid van been krygen, en dus de Beenweer maaken".

De Beenweer zegt de Heer ALBINUS gelykt in 't eerst een zagt ſtremſel, wordt eindelyk, een vaster Kraakbeen, in welks binnenſte de beenige natuur begint, aanwast, alles eindelyk verteerende, en zich hard maakende. En de Hoogleeraar beroept zich op zyne ondervindinge; dat, gelyk het Beenvlies het Been, zo ook de Beenweer bekleedt; dat het wel ſomtyds losſer en ſomtyds vaster over de Beenweer gelegen is, en wel eens zo, dat het 'er niet afgeſcheiden kan worden; maar altyd wel te onderſcheiden.

De Heer DU HAMEL zegt, „ dat hy in jonge dieren, „ dikwils, een blad van het Beenvlies, ten deele vliezig en „ ten deele beenig heeft gezien". Maar de Hoogleeraar gelooft, dat by de afſcheiding van het Beenvlies, waar het wat vast aan het Been gehegt was, een gedeelte van Been zal vast hebben blyven zitten, gelyk ligt kan gebeuren: maar hoe het ook zy, uit zulk een verſchynzel, niet blykt dat het gene nu Been is, te voren Beenvlies is geweest.

Voorts wendt zich de Hoogleeraar tegen de ſtelling van DU HAMEL, „ dat het Kraakbeen niets anders dan Beenvlies zy". Zeeker, zegt de Heer ALBINUS, het Kraakbeen is van eerſten af, dat men het kennen kan, en daarna, den geheelen leeftyd door, zeer verſchillend van het Beenvlies. En het welk een vlies zou konnen genoemd worden, gelyk van de dunne en breede beenderen van het Bekkeneel, heeft wel een vliezige gedaante, wegens deszelfs dunheid en uitgebreidheid, maar de natuur, blykt duidlyk, kraakbeenig te zyn, naar een ſtremſel, wegens deszelfs zagtheid, gelykende. En dus heeft onze Schryver, by alle onderzoek, een kenbaare ongelykheid tusſchen Kraakbeen en Beenvlies gevonden. Wy zullen ons niet ophouden met de verdere wederlegging van de redenen en bewyzen van den Heer DU

HA-

HAMEL, maar onze Leezers raaden, dit ſtuk zelven te leezen, wyl 'er veel aanmerklyke zaaken, raakende de Beenwording, in 't algemeen, in gevonden worden,

Wy zullen nog dit, 't welk tot beſluit dient, ten gevalle van onze Nederlandſche Leezers, hier byvoegen: De Ontleedkunde en de Natuur leert, volgens den Heer ALBINUS, „Dat Been als het eerſt kan gekend worden, Kraakbeen is; „en dit in kleine ongeboorene vrugtjes, op het aanzien, „naar een zagt ſtremſel gelykt, en allengs vaster wordt. „Dat in de plaats van Kraakbeen, Been komt. Dat Kraak„been en Been, elk een eigen natuur hebben; welke door „de zintuigen kan gekend worden, waar doorze van elkan„deren, en van alle andere deelen verſchillende zyn. Dat „in het Kraakbeen beginſelen van Been koomen, die door „het zelve voortkruipende, vermeerderd worden; worden„de het Kraakbeen, allengs, meer en meer in Been veran„derd, of Been in deszelfs plaats koomende (om hier over „nu niet te twisten.) Dat het Kraakbeen aanwast, dat het „Been zelf, nu geworden, aanwast, behalven dat het, door „voort te kruipen door het Kraakbeen, met nieuw Been „vermeerderd wordt. En dat beiden, zo lang ze groeijen, „volgens de natuur, langzaam, en zonder gevoel groeijen, „door een inwendige uitzettinge, en verlenging van hun „lichaam".

Het *tweede Hoofdſtuk* behelst *eenige twistredening over de eerſte natuur der Beenderen.* De Schryver bewyst hier in, tegen het gene PLATNER en FOUGEROUX aangaande zyn gevoelen over de Beenwording geſchreeven hebben; dat de Beenderen, in derzelver eerſte begin, geene vliezen zyn, maar Kraakbeen; en in den vroegſten tyd, naar een zagt ſtremſel of gelei gelyken. Hy heeft wel gezegd, dat de breede en dunne Beenderen van het Bekkeneel, nog zagt zynde, de gedaante van een vlies hebben, voor zo veelze uitgebreid en dun zyn: maar nergens, datze de natuur van een vlies hebben; gelykze ook, inderdaad, niet hebben. En van de andere beenderen ontkent de Heer ALBINUS, ten duidlykſte, datze eenige gelykheid of gedaante van vliezen hebben: wyl hy de gedaante van elk been in 't byzonder, in Vrugtjes, waar inze nog maar als een gelei waren, ten klaarſte heeft gezien; betuigende zich te houden aan het gene hy heeft gezien, zonder zich te laaten verzetten, door onderſtellingen of redeneeringen; welken men voor of na zyn onderzoek heeft aangekleefd, en nog blyft aankleeven.

In het *derde Hoofdſtuk* beſchryft de Hoogleeraar een *zeld-*

zaam gebrek der Oogen. Het Hoornvlies van beide de Oogen, in een kind, was niet rond, maar van een eiwyze gedaante, zynde naar boven langwerpig. Het Druivevlies miste omtrent een vyfde deel van zyn omtrek, als of 'er dit van zynen oorſprong, tot aan den Oogappel ware uitgeſneeden. Dit gebrek was aan den onderkant, en naar de neuze toe. Het Druivevlies was echter gelyklyk uitgeſpannen, met een ronden rand van den Oogappel. Ook vernaauwde en verwydde zich de Oogappel natuurlyk; en het zy hy verwyd of ſamengetrokken was, altyd miste 'er een vyfde deel van den omtrek. De jonge kon het licht niet gemaklyk verdraagen. Hy kon de dingen zien, maar met moeite, en als hy iet, met opmerking wilde zien, bragt hy het naby, en zogt door zyn hoofd wat voorover te buigen, en de oogen naar beneden te ſlaan, een gemaklyken ſtand om te zien. Doch hy werdt, na eenige weinige jaaren, geheel blind. In het *vierde Hoofdſtuk* wordt geſproken van *een gekwetst Oog.* De kwetzing was naby het Hoornvlies, en veroorzaakt door een kogel, uit een Musket, op de jagt. Toen het Wondje een Lidteeken maakte, werdt het naaste gedeelte van het Druivevlies, van den Oogappel af, derwaards getrokken; zo dat eindelyk, wanneer het lidteeken vast was geworden, het Druivevlies verminderd ſcheen, met een foort van hoek, van den rand van het Hoornvlies, welke het lidteeken naast was, tot aan het gat van den Oogappel openſtaande. Wanneer de Lyder eerst gewond was, kon hy zien; maar als het Druivevlies naar het lidteeken getrokken werdt, verminderde het gezicht, en ging eindelyk, geheel verlooren. Deeze twee gebreken, worden, door afbeeldingen, in Plaat vertoond.

Het *vyfde Hoofdſtuk* heeft tot opſchrift: *Van de bol der iris van de Muſa.* Hier van wordt een Plaat gegeeven, waar by men de beſchryving moet vergelyken, om 'er een denkbeeld van te vormen.

Zesde Hoofdſtuk. Van een Exteroog van een Voet. Van den eerſten der kleine toonen van een voet, op welks laatſte lid en bovenſte gedeelte, een Exteroog was, ſcheidde de Heer ALBINUS de opperhuid. Met de opperhuid was ook te gelyk de Exteroog geheel geſcheiden; en niets, dan alleen een gedeelte van de opperhuid, was in Exteroog veranderd. In den omtrek wat gegroefd en ongelyk, dringt hy in 't midde naar beneden, in de gedaante van een breede en platte kegel, welke hard, en aan zyn uiterſte punt hoornagtig is. De groef, welke rondom de kegel is, was met het netwy-

ze

ze lichaam bekleed, indrukzels hebbende, maar ze waren grooter geworden: de kegel was glad, zonder netwys lichaam. En de ondergelegen huid was hier mede overeenkomstig, en hadt in 't midden een kuiltje gemaakt, waar in de kegel hadt gezeeten. Eer de opperhuid was afgetrokken, waren de vagaleren met een rood vogt opgespooten. Waar door de huid rooder was op de plaats van de Exteroog, dan wat verder af, en allermeest naby het kuiltje. Maar op den bodem van het kuiltje waszę niet rood: ten bewys, datze gedrukt was door de hoornagtige punt van de Exteroog, waarom de vaten het vogt niet hebben konnen inlaaten. De zenuwtepeltjes zyn rood, voornaamlyk, omtrent den ingang van het kuiltje, waarze grooter waren, en van daar verder af van den rand, minder en minder, gelyk de kleinen.

Hier uit mag men besluiten, zegt de Hoogleeraar, dat de huid, door de aanwassende en hardwordende Exteroog, gedrukt is geweest, in het kuiltje; en met dezelve de tepeltjes en Vaten, voornaamlyk, in 't midden van de diepte: en dat dezelve rondom deeze holte gezwollen is, en de tepeltjes en Vaten grooter zyn geworden; voornaamlyk, by den ingang van het kuiltje. Men vindt hier ook eene afbeelding van op de IIde Plaat.

Het *zevende Hoofdstuk*, *van het Kraakbeen van het uitwendig Oor*, is voornaamlyk ingerigt, om een naauwkeurige afbeelding van dit deel te geeven; waarom de Leezer geweezen wordt tot de verklaaring der Afbeeldingen zelve.

Het *agtste Hoofdstuk* heeft tot opschrift, *Van de Darmen*. Hier in wordt, door een voorbeeld, uit een jong gebooren kind, getoond, hoe de dunne Darmen van binnen vlokkig zyn, en de dikke zonder vlokken; gelyk in de Afbeelding op de tweede Plaat kan gezien worden. In den dikken Darm vertoonen zich kleine Vooren of gaatjes, waar, onder den binnensten rok, de lichaampjes waren, welken ze klieren noemen. Als ik den binnensten rok van den dikken aftrok, zegt de Heer ALBINUS, was het gemaklyker deeze klieren in den zenuwagtigen rok te laaten, dan met den binnensten af te trekken. Het tegendeel hadt plaats in de dunne Darmen, welker kliertjes gemaklyker met den binnensten rok werden afgetrokken, dan in de zenuwagtige overgelaaten. En dit was eveneens in een oud als in een jong lichaam. Behalven die groefjes of vooren, heeft de Hoogleeraar den binnensten rok der dikke Darmen, aan de binnenzyde vol zeer kleine en menigvuldige openingtjes gevonden, zo dat hy naar een zeef geleek. En dit werdt te gemaklyker gezien,

als

als de Vaten wel opgevuld waren: doch niet zonder een glas, 't welk merklyk vergroot.

Negende Hoofdſtuk. Van de wortels der Hairen en de Zweetgaten der menſchlyke Huid. Als een hair uitgetrokken wordt, vertoont het een wortel, waar mede het vast gezeeten hadt. Verſcheiden ſtukken van gehairde huid, in water gelegd, tot dat de opperhuid en het netwys lichaam los wierden, zyn, als deezen van de huid afgetrokken werden, ook de hairen met dezelven afgegaan, op gelyke wyze als de nagels. De wortels ſteeken dan uit aan de binnenzyde, en worden omvangen van een zekere witte en weeke ſtoffe. In de huid waren ledige openingen, waar uit de wortelen getrokken waren. Dikwils gebeurde het, dat een hair, onder het aftrekken van de opperhuid, met het netwyze lichaam, in de huid was blyven zitten, met zyn wortel in eene opening vast zynde. Dan was 'er een rond gat, in de opperhuid met het netwyze lichaam, als zynde rondom den wortel van het hair afgebroken; terwylze afgeſcheiden werden. De Hoogleeraar zegt, Hy heeft Oogleden, waar in, de opperhuid en het netwys lichaam weggenomen zynde, de Ooghairen zyn overgebleeven, voortkoomende, als uit een dikkere bol van de witte ſtoffe, welke door een meer dan gemeen wyde opening gezien kan worden in de huid te hangen. Als de huid, waar in een hair met zyn wortel was blyven zitten daaromtrent gedrukt werdt, ſprong 'er de wortel uit, en 'er bleef een ledige opening in de huid over. Men vindt hier van ook naauwkeurige afbeeldingen, op de derde Plaat.

Geen hair, beſluit de Heer ALBINUS, of het zit in eene opening van de huid; en geen opening in de huid, waar in geen hair zit; ſchoon Hy bekent, dit, op alle phatzen van het aangezicht nog niet gezien te hebben; maar dit kan wegens de fynheid zyn, en Hy betuigt door middel van een Vergrootglas hairen gezien te hebben, welken Hy van te voren niet gezien hadt.

Nog meer. In 't hol van de hand en voet, en de deelen van de vingers, welken hier mede overeenkoomen, onder de nagels, in de binnenzyde van de Voorhuid, en het hoofd der Roede, is geen hair, en zo ook geene zweetopening in de huid, geen ſmeerklier, gelyk menze noemt, waar van de opening een uitgang is. Wat dan van de Smeerkliertjes geſteld wordt, verdient gevolglyk nadere overweeging.

Tiende Hoofdſtuk. Van de Zenuwtepeltjes der Huid. Drie ſoorten van Tepeltjes worden hier beſchreeven. De eerſte in het hol van de hand en voet, en die zyde van de vingers wel-

welke hier mede overeenkomt; de tweede, onder de nagels; en de derde, in de overige huid.

Die in het hol van de hand en voet, en de vingers, aan de binnenzyde, liggen verheven als dikke draaden. En zy beſtaan uit veele draaden, de een naast de anderen gelegen, met de uiterſte einden als tot een verzameld, en in anderen zo niet. Ook zynze, naar de byzondere plaatzen, verſchillende in grootte. Die welken onder de nagels gevonden worden, heeft de Heer ALBINUS, in een voorgaand Boek van zyne Aanteekeningen, beſchreeven (*). De overige huid is overal vol en bezet van kleine rondagtige knobbeltjes; welken Tepeltjes zyn. Zy zyn de opgeheve huid zelf.

Dat alle deeze Tepeltjes in bekwaame ſcheedjes, of ſleufjes en putjes van het netwyze lichaam hangen, begrypt men niet alleen, door vergelyking van dezelven met het afgetrokken netwyze lichaam, maar men ziet het, terwyl het afgetrokken wordt. De ſlagaderen met een rood vogt opgevuld zynde, zynze allen rood. De grootſten ſteeken meest af. Maar tusſchen alle de draaden loopen roode vaten van het begin tot het einde. De knobbeltjes in de overige huid toonen roode vaatjes tot het uiteinde toe, als ſtippen, in den geheelen omtrek van het Tepeltje. Zie de derde Plaat.

De huid van den arm van een volwaſſen mensch, met een roode ſtoffe opgevuld hebbende, waren alle de gemelde vaten gevuld. Maar de arm zweette een wit vogt uit, terwyl de roode binnen bleef, welke daar na boven de huid, onder het netwyze lichaam, ſamengeſtremd is. Hier op geeft nu de Beroemde Hoogleeraar in bedenking, en vraagt. Of de uiterſte vaten dit hebben uitgeworpen, te naauw zynde, om het roode gedeelte door te laaten? Dan of het witte, om dat het dunner was door de vaten en de huid is doorgedrongen? Niets hadt Hy verbrooken gevonden. Of die vaten de natuurlyke weg zyn van de onzigtbaar uitwaaſemende vogt, welke, in meerdere maate zweet wordt? Of niet wel een vogt uit de inwendige deelen, warm, en in beweging zynde, in de gedaante van een onzichtbaaren waaſem, door de zelfſtandigheid doordringt, welk meerder zynde, zweet wordt? Waarom zou het niet door onze weeke en vogtige deelen doordringen, daar de waaſem van heet water, door hard en droog leder, op zulk eene wyze doordringt? Vraagen welken wat meer dan vraagen ſchynen te beteekenen.

Het *elfde Hoofdſtuk* is *van een Nieuwen aanval van Haller.*

Wy

(*) *Academ. Annotat. Lib.* II. *Cap.* 14.

Wy zullen ons of onze Leezers hier mede niet ophouden. Veelen zouden, met ons, wenſchen, dat de Heer ALBINUS, in plaats van zyn geding, tegen HALLER, nog eenige van zyne Akademiſche Aanteekeningen hadt gegeeven. Indien de Heer HALLER hier op nu niet zwygt, gelyk niet waarſchynlyk is, en de Heer ALBINUS dat al wederom niet over zich kan laaten gaan; wanneer zal men dan hier aan een einde zien!

De Titel van het *twaalfde Hoofdſtuk* is. *Van myne afbeeldinge van de uitwendige Sluitſpier van den Aars. Tab. Muscul.* XII. Ic. XXXVI. De Heer CAMPER hadt, meende hy (†) in deeze afbeeldinge iet gezien, 't welk hy dagt buiten, of tegen het oogmerk van den Heer ALBINUS, zo bewerkt te zyn, en niet met deszelfs beſchryving overeen te koomen. Maar de Heer ALBINUS toont, dat het wel met voordagt, en met naauwkeurigheid, naar het voorwerp, welk hier in eenige byzonderheid hadt, is geſchiedt; en ook met zyne beſchryving, in de *Historia Musculorum* (§) overeenkomt.

Het *dertiende* en *laatſte Hoofdſtuk*. *Eenige dingen aangaande de wyze van Steenſnyden, waar van zich* RAU *bediende.* Hier in verantwoordt zich de Hoogleeraar ook, tegen dezulken, die hem kwaalyk begreepen hadden, aangaande de plaats der inſnydinge van den Heer RAU, door den Heer ALBINUS beſchreeven in een werkje van het anatomiſch Legaat van RAU, aan de Leidſche Hoogeſchool (*); en toont dat men hem heeft nagegeeven, het gene Hy niet geſchreeven hadt.

Dus hopen wy onze Nederlandſche Leezers eenig genoegen te zullen hebben gegeeven, met een berigt van de zo zeer geachte Aanteekeningen, van den grooten Ontleeder ALBINUS. Wy hebben 'er onmooglyk konnen inbrengen het gene 'er in vervat wordt; want dan hadden wy het geheele Werk moeten overſchryven; wyl de Hoogleeraar nergens uitweidende redeneeringen ſchryft, maar alleen wat hy ziet of gezien heeft. En ſchoon wy ſomtyds byna zyn eigen woorden hebben nageſchreeven, hebben wy evenwel niet meer dan een onvolmaakte ſchets van het Werk konnen geeven: doch welke ſchets, zo wy gelooven, veelen aangenaam en nuttig zal konnen zyn.

(†) *Demonſtrat. Anatomico-Patholog. Lib.* II. pag. 4. col. 1.
(§) *Lib.* III. cap. 91. p. 327.
(*) *Index Suppellectilis anatom. præfat.* p. 15.

Aan-

Aanhangſel getrokken uit den tweeden Druk der Middelen ter bewaaring der Matroozen Gezondheid; en de daar bygevoegde Aanmerkingen over Koortſen en Beſmetting, door J. LIND, M. D. *Vertaald door* PAULUS DE WIND. M. D. *Te Middelburg, by* Pietet Gillisſen. *gr. Octavo*, 18 *bladz.*

WY hebben van het Werk van den Heer LIND, en de Byvoegſelen van den Heer P. DE WIND, een Berigt gegeeven, by gelegenheid van de eerſte Uitgaave (*). Van dit *Aanhangſel* zegt de Vertaaler, in het Voorbericht: „ Myne Vertaaling, in 't voorledene jaar, uitverkogt zynde, waren 'er reeds 7 Vellen van deeze Uitgaave afgedrukt, wanneer my de Schryver zynen Tweeden liet toekoomen, gedrukt op het gezach der *Lords Commisſarisſen* ter *Admiraliteit*; waar by zyn E. twee Verhandelingen over Koortzen en Beſmetting, die voor het Genootſchap der Natuur- en Geneeskundigen te *Edenburg*, geleezen zyn, heeft laaten in 't licht koomen. Ik liet de Perſche ſtilſtaan, en die Papieren doorgeleezen hebbende, trok Ik 'er het zaaklyke uit, dat Ik hier achter heb laaten voegen; zo dat het afzonderlyk te bekoomen zy, voor zulken, die den eerſten Druk bezittende, deezen tweeden wel misſen willen ".

Men vindt hier in eenige Waarneemingen met de Thermometer, om de grootſte Hitte en Koude op verſcheiden plaatzen, en in verſcheiden Gewesten, te bepaalen, waar van de uitkomſten worden opgegeeven. Een Staat der Gezondheid op de Engelſche Vloot in den Bogt van Frankryk, in de jaaren 1759 en 1760. In de groote Engelſche Vloot, die den 20 November 1759, de Franſchen, onder den Admiraal *Conflans* ſloeg, genoot men een volmaakte gezondheid. Deeze Vloot beſtondt, meesten tyd, uit meer dan 20 Scheepen van *Linie*, en 10 of meer Fregatten, en hadt omtrent 14000 koppen. Op den dag van het gevegt waren veelen dier Scheepen en Manſchap, meer dan zes maanden van *Spithead* geweest, niet tegenſtaande welk 'er niet boven de 20 Zieken in de Vloot waren. Het was iet ongewoons, in de Bogt van Frankryk 3 of 4 maanden gekruischt te hebben, zonder dat de Manſchap door de Scheurbuik werdt aangetast. De bevryding hier van wordt, ten eenenmaale, hier aan toegeſchreeven, dat men deeze Scheepen geſtadig versch Vleesch en Groenten toezondt.

Om Goederen, 't zy Meubels of Kleederen, die men denkt

(*) *Vad. Lett.* I Deel bladz. 806.

denkt Beſmetting in zich te hebben, te zuiveren, is het niet genoeg, zegt de Heer LIND, dezelven te ontpakken en in de open lugt te ſtellen. Een vogtige lugt geeft krachten aan de Beſmetting, en een drooge wind kan het Venyn voortſpreiden. Al wat beſmet gehouden wordt, moet derhalve eerst berookt worden met Zwavel, in een beſlooten plaatze, en dan gelugt. Dit wordt met een voorbeeld bekrachtigd. Een hembdrok van iemant, aan de Kinderpokjes overleeden, wel gelugt, en eenige weeken na het ſterfgeval, aangetrokken, door een anderen, werdt deeze ook met doodlyke Pokjes beſmet, en door hem nog anderen, waar mede de laastgemelde hadt omgegaan. Voeg hier by, zegt de Schryver, dát het Linnen of Wollen van beſmette Zieken, niet ten eerſte in heet water moet gewaſchen worden; om dat de waasſem daar van voor elk gevaarlyk is; maar moet eerst in koud water of Zeepwater, eenige uuren lang, geweekt worden.

De Heer LIND ſpreekt ook van eenige Lyken, die aan beſmettende Koortzen geſtorven waren, welken Hy geopend, en waar in Hy, doorgaans, groote verzaamelingen van Etter, in de eene of andere holligheid van 't Lichaam gevonden hadt. „ In een man ", zegt Hy, „ die den elf„ den dag ſtierf van de geele Koorts (gemeen in de *Bar„ badoes* en andere West-Indiſche Eilanden) en wiens Li„ chaam, 36 uuren na den dood nog geel was, vond ik al„ le de Ingewanden van den Buik gezond. De Lever en „ Milt waren het inzonderheid, zo als ook de Maag en Dar„ men. De Galblaas, van natuurlyke grootte, hadt geen „ meer Gal, dan men naar gewoonte vindt; maar dezel„ ve was dikker en taaijer. Maar de Borst geopend zynde, „ vond Ik, in de linker zyde, byna een Kan geelagtig Wa„ ter, waar in veele groote Vlokken en ſlymige Korſten „ waren; van gedaante als de ſlymige Korst, die het bloed „ bedekt hadt, dat uit den Arm getrokken was. Verſchei„ den van die Vlokken geleeken maar vellige ſtoffe, die tot „ een etteragtige gelei overgaat. Het Ribvlies, zo van bin„ nen als van buiten; en ook het uitwendige vlies der Lon„ gen (dat op ſommige plaatzen zeer verdikt was) waren met „ Korſten dier ſtoffe bezet; hangende op veele plaatzen „ maar losjes daar aan; op andere daar aan vaster gehegt „ zynde; in allen trappen van geel etteragtig bederf. De „ regter holligheid der Borst en andere holten waren ge„ heel vry van Ziekte. De klagten waren voornaamlyk „ wegens de Borst geweest. En een weinig bloed, twee

„ da-

„ dagen voor den dood, uit den Arm getrokken, was met
„ een dikke geele Korst bedekt; zynde het roode daar on-
„ der geheel dun.

„ In ſommigen, van die Koortzen geſtorven, heb Ik het
„ Hart en Hartzakje alleenlyk aangetast gezien. In een, die
„ den tienden dag ſtierv, zonder geel te zyn geweest, was
„ 'er een goed deel Etter, en etteragtige Korſten, in het
„ Water van het Hartzakje. Het Hart was, op verſcheiden
„ plaatzen, ontveld; en zo wel als de binnenzyde van het
„ Hartzakje, met een vliezige koek bezet; gelyk wy van
„ de Long en het Ribvlies gezegd hebben ".

Hy maakt ook nog gewag van eenigen geopenden, die aan de Scheurbuik geſtorven waren. En ſpreckt wyders van de nuttigheid van des nagts een vuurtje te ſtooken, als men op het Strand moet ſlaapen, waar de grond een vogtige damp uitgeeft. Hy eindigt met eene beſchryving van de *Hermattans* op de kust van Guinee, beſtaande in een Mist, welke zeer kwaadaartig, en dikwils doodlyk is, voor Negers en Blanken.

Men ziet hier uit genoeg, dat dit Aanhangſel waardig is om by het vorige Werk van den Heer LIND gevoegd te worden.

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwſte Werken van de Societeiten der Weetenſchappen, in Europa, en van andere Geleerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Te Amſterdam, by F. Houttuin, 1764. No. 34.

IN dit Stukje, der bekende Verhandelingen, komt eerst voor, *Waarſchouwing omtrent de Misſlagen, die van de hedendaagſche Sterrekundigen, in de Bepaalingen van de Loopkringen der Komeeten, begaan worden: door den Heer* N. STRUYCK, Lid van de Koninglyke Societeit van Londen enz. Zie hier het doelwit van den Schryver: „ Ik heb my niet „ genoegzaam konnen verwonderen ", zegt de Heer STRUYCK, „ dat Mannen, van zo veel naam, in de Ster„ rekonst, de Theoriën van de wegen ſlegts opgeeven, zon„ der dezelven, door Rekeningen, met de Waarneemin„ gen, ja zelfs niet met die, door welken de weg bepaald „ is, te vergelyken. Die vermaarde Mannen NEWTON en „ HALLEY hebben dus niet gehandeld, en in alle de Bepaa„ lingen, die door my gedaan zyn, heb ik altoos gemeend „ de Elementen aan de Waarneemingen te moeten beproe„ ven. Hedendaags ſchynt het de manier te zyn, om maar

„ enkel den Weg te bepaalen, zonder dien te toetſen, en „ ſomtyds komt het my voor, dat ook wel ſommige Waar„ neemingen worden uitgemonſterd, om dat men dezelven „ met de Theorie niet overeenkomſtig vindt ". Voorts toont hy de gegrondheid van zyne Waarſchouwingen, door de verſchillendheid der bereekeningen, aangaande verſcheiden Komeeten; en beſluit dan: „ De moeilyke en met vee„ le zwaarigheden ingewikkelde Berekening der Komeeten, „ daar ik geduurende myn Leeftyd, veel arbeids aan beſteed „ heb, gaf my aanleiding, om dit weinige; ten dienſte der „ genen, die zich in dit verheven deel der Sterrekunde „ oefenen, hun voor te draagen: op dat zy niet door 't Ge„ zag van Mannen, die in deeze Weetenſchap, inderdaad, „ vermaard en van veel verdienſte zyn geweest, in verwar„ ringen gebragt mogten worden, daar zy, zich ſomtyds „ niet ligt uit zouden kunnen redden ".

Volgt. *De Nieuwe Ontdekkingen van den Vermaarden Heer* ALB. VAN HALLER, *over de Vorming van het Kuiken in 't Ey; met de Proefneemingen van den Beroemden* HARVÆUS, *over de Voortteeling der Hinden, vergeleeken door den Heer* C. BONNET, Lid van de Genootſchappen der Geleerden, in Engeland, enz. Deeze Verhandeling is geſchikt, om door Proeven van HALLER, met een Kieken in het Ey, te toonen; dat alle Gewerktuigd Lichaam, voor de Bevrugting, reeds in wezen zy, en dezelve niets doe, dan de Ontwikkeling te bezorgen van het Werktuiglyk Geheel, 't welk voor heen, in 't klein geſchetst was, in het Zaad der Planten, of in het Ey der Dieren: dat het Spruitje (*Germen*), voor de Bevrugting, reeds in de Vrouwlyke Sexe zy; en de Geest van 't Mannelyk Zaad niets genereere.

Aanmerkingen omtrent de Middelen, die men, in een thans uitgekomen Werk, aangeprezen vindt tegen de Handsdolheid of Watervreeze. De Schryver van dit Opſtel vindt de Aanwyzingen en Middelen van den Heer TISSOT, in de Dolle honds beet, of Watervreeze opgegeeven, onvoldoende of verkeerd; en ſtelt 'er anderen, welke hy beeter oordeelt, tegen.

Beſchryving en Afbeelding van een zonderling klein Braſiliaansch Monkje of Staart-Aapje. De Beſchryving van zulk een Aapje door Doctor PARSONS, wordt hier, uit de Schriften van de Koninglyke Societeit van Londen opgegeeven. Maar de Afbeelding, hier by gevoegd, is gemaakt naar een zodanig Aapje, ten huize van den Wel Ed. Agtbaaren Heer, *Jan Aggs Scholten*, Heer van Aſchat, Schepen en Raad van Am-

Amſterdam, en Bewindhebber der Oost-Indiſche Kompagnie. Dit Diertje hadt, in 't geheel, maar de grootte van een Rot. Van den tip der Neuze, tot daar de Staart begint, was het 9 Duimen lang, en de Staart 11 Duimen. De kleur van 't Hair was bruin, met gryze punten op het Lyf, en met Oranjekleur gemengeld; aan den Hals zwartagtig. Het muntte inzonderheid uit door de aartige plaatzing der witte Hairtjes, die als Kringen om de Ooren maakten; zynde zeer yl, aan de voorzyde langst, en daar omtrent een halve Duim lang. Men ziet hier bygevoegd, tot welk ſoort, in het Geſlacht der Aapen, volgens LINNÆUS, dit Diertje behoort.

Proefneemingen met de Elektriciteit, in verſcheiden ſorten van Lighaams-Kwaalen, en Waarneemingen omtrent de Elektriſche Proeven in 't algemeen: door den Heer ABEL SOCINUS, Phil & Med. Doct. te Bazel. (*Act. Helv. Phyſ. Mathematico-Med.* Vol. IV. Anno 1760. p. 214.) Het eerſte gedeelte van deeze Verhandeling ſtrekt, om te beweeren, dat de Elektriciteit, ſchoon wel in veele Lichaams kwaalen, vrugteloos te werk geſteld, hierom niet als geheel onnut tot geneezing of verbeetering van ſommige Ongemakken verworpen moet worden: dat ze wel niet altyd, maar echter, ſomtyds, eenig nut aanbrengt. Tot dit einde worden van den Schryver, eenige gevallen opgegeeven, waar in dezelve merklyk nut heeft gedaan; en ook anderen, waar in ze van geene uitwerking was geweest. In het ander gedeelte is eene beſchryving van een *Electrometer*, door den Heer BERNOULLI uitgevonden, om de verſcheiden trappen van Electriciteit te bepaalen; beneevens eenige Proeven om Wyngeest en Buspoeder in brand te ſteeken. De *Electrometer*, en de toeſtel, tot de andere Proeven, worden in Plaat vertoond.

Korte Aanmerkingen van den Heer JOHAN LULOFS, Hoogleeraar op 's Lands Univerſiteit te Leiden enz. *op een Brief van den Heer* M. SEMEYNS, *over het vinden der Lengte op Zee, door middel van de Kompaſſen.*

Vertoog over het maaken van de Tourneſol, in Vrankryk: dat is, de bereiding van de Vodden, of Lappen, daar men in Holland gebruik van maakt, om Kaas en Wyn te kleuren, als ook tot Laknoes, door den Heer MONTET, Lid van de Akademie der Weetenſchappen van Montpellier. (*Mem. de l'Acad. Roy. des Sc. de Paris*, de l'An. 1754. pag. 678.) Men vindt hier in een onderzoek, welk eene Plant het zy, waar van men de Tourneſol maakt. Eene beſchryving aangaande het Verwen der Lappen, met welke de Hollanders de Laknoes [of *Laknoes*, gelyk men het hier meest al noemt] maaken. En eindelyk

een Scheikundige Beſpiegeling van de Bereiding der Tournesol.

Hier op wordt dit Stukje, naar gewoonte, beſlooten met de Waarneemingen omtrent de Lugtsgeſteldheid en Ziekten te Amſterdam, in de Maanden *April*, *Mey* en *Juny*.

De Beminnelykheid der Deugd in 't algemeen en der Menschlievendheid in 't byzonder, vertoond in de ſamenleeving van eenige Juffrouwen, op eene vermaaklyke Landhoeve, genoemd Millenium-Hof. Uit het Engelsch overgezet Te Rotterdam, by Jakob Burgvliet. MDCCLXV. *In octavo* 564 *bladzyden.*

Dit Stukje bevat eene beſchryving van de ſchikking, welke eenige Dames vooronderſteld worden gemaakt te hebben op zekere Landhoeve, om haar gedrag te regelen, in 't beſtuuren van een by een gebragt Capitaal, ten nutte van den Evennaasten, zo ver haar kring van werkzaamheid zich ten dezen opzichte kan uitſtrekken. Ze wonen ten dien einde op eene welgeregelde Landhoeve, met alle natuurlyke cieraaden vercierd, de vereischte behoeftigheden en gemaklykheden bedeeld; en tragten niet alleen het geluk der daar omtrent woonende ingezetenen te bevorderen; maar ook tevens op eene byzondere wyze zorg te draagen, voor zulken, die door bejaardheid, het verlies van Ouderen, of andere wederwaardigheden, ongelukkig geworden zyn, en zich aan haare gemaakte ſchikking willen onderwerpen; waar toe ook de noodige gebouwen in de ſtreek dezer Landhoeve opgerigt zyn. Het Berigt hier van is doormengd met eene beſchryving van de Karakters en Levensgevallen van Juffrouw *Mancel* en Mevrouw *Morgan*, van Jongkvrouw *Maria Jones*, van Juffrouw *Selvyn* en van Juffrouw *Trentham*, welken hier als de Hoofdperſoonadien voorkomen. Menschlievendheid, en de verpligting om zynen Rykdom te doen dienen tot nut van den Naasten, is de grondſlag dezer ſchikkinge, welke voorts indiervoege ingerigt wordt, dat ze alleszins der Deugd bevorderlyk zy. — Het Stukje dient doorgaande om de Deugd in 't algemeen, en de Menschlievendheid in 't byzonder aan te pryzen; ter bevorderinge waar van het ook met nut geleezen kan worden: want, ſchoon 't veelligt onmogelyk, of ten minſte ten uiterſte bezwaarlyk zou zyn, zodanig eene ſchikking in de natuur te volgen; 't is egter zeker dat de menſchen over 't algemeen 'er zeer ligt, zo ze maar de behoorlyke oplettendheid gebruikten, nader aan konden komen, dan nu gemeenlyk plaats heeft. Wat byzonder de Karakters en Levensgevallen der opgenoemde Dames betreft, zo als ze in haare jeugd opgevoed zyn en geleefd hebben; dezelven leveren en aan hun, wien de Opvoeding der Jeugd is toevertrouwd, en aan de Jeugd zelve, verſcheiden leſſen ter waarſchouwinge en be-

beſtieringe uit, die der overweeginge waardig zyn, en hier op eene bevallige wyze onder 't oog gebragt worden. Tot een voorbeeld hier van ſtrekke de volgende geſchiedenis, die wy zullen opkorten, welke ons toont, hoe gevaarlyk het is eene jonge Juffrouw ligtvaardig op te voeden; hoe deze verpligt is zich te wagten van zodanig een gedrag aan te neemen, en hoe ſchandelyk het is voor een zogenaamd galant Heer daar van misbruik te maaken.

De bevallige Jongkvrouwe *Maria Jones* was door Mevrouw *Sheerneſs*, ſchoon niet volſtrekt ongebonden, egter in eene *a la modiſche* dertelheid opgevoed, het welk haar een los en lugtig gedrag deed leiden. Lord *Robert*, een aanminnig Heer, werd hier door getroffen, en hoopte in eene minnehandeling met haar te konnen ſlaagen; voor al naa dat hy gemerkt had, dat zyn perſoon haar niet onverſchillig was. Dit deed hem by eene gunſtige gelegenheid zynen aanſlag eindelyk waagen; doch buiten verwagting kantte zy zich tegen zyn oogmerk; hoewel niet op zo ernſtig eene wyze, dat het hem alle hoop benam; des hy de vrymoedigheid behield van zyn oogmerk nog verder te agtervolgen. De aanhoudendheid hier van maakte Jongkvrouwe *Jones* verlegen; zy was wel meermaals van jonge Heeren met veel vrypostigheid aangeſproken, maar de handelwyze van dien Lord ſcheen haar meer dan gemeen onbeſcheiden. Eindelyk begeerende te weeten wat anderen van zodanig eene handelwyze dagten, wendde zy het geſprek meermaals op dit ſlag van onderwerpen, en hoorde op zekeren dag al vry verwonderd op, wanneer eene leevendige, maar te gelyk zedige, jonge Juffrouw haar regt uit zeide, hoe zy geloofde, dat geen man, die niet volſtrekt zot, of op zulk een tyd geheel en al vervoerd was door zyne drift, ooit een vrouwsperſoon met onbetaamelyke behandelingen, of onordentelyke taal bejegenen zou, indien hy niet uit eenige wanvoegelykheid in haar gedrag aanleiding had gekreegen, om zich te verbeelden, dat dezelven niet kwalyk ontvangen zouden worden. „ En ik ben gerust, voegde zy hier by, dat indien my zulks overkwame, het „ my tot eene gemaakte naauwgezetheid vervoeren zou, uit vreeze dat een ſchuldelooze levendigheid van geest voor een ſtrafwaardige ligtvaardigheid zoude worden aangezien. Overtuigd dat de belediging uit myn gedrag haaren oorſprong hadt, zou „ ik my zelven een zeer geſtrenge rekenſchap afvorderen: want „ ik ben wel overtuigd dat 'er iet zo eerwaardigs in de deugd „ zy, dat niemand op dezelve zal durven aanvallen, dan wanneer „ een groote ongelykheid in omſtandigheden eenen eerloozen „ ſchurk aanzet, om voordeel te doen met den nood van behoeftigen ".

Dit geſprek had zo veel invloed op Jongkvrouwe *Jones*, dat het haar tot ernſtiger nadenken bragt, en bewoog nader kennis te maaken met deze juffrouw; op wier raad zy vervolgens haar gedrag beter begon te regelen, en den Lord zo ernſtig afzette,

dat hy van dergelyke oogmerken ten haaren opzichte afzage, en zich genoodzaakt vonde haar met die eerbied te bejegenen, welke haar gedrag verdiende.

Omtrent drie jaaren naa dien tyd deed Lord *Robert*, op eene welvoegelyke wyze, een huwelyksvoorſlag aan Juffrouw *Selvyn*, die, hoewel buiten zyn weeten, de bovengemelde raadgeeſter van Jongkvrouwe *Jones* geweest was. Juffrouw *Selvyn* gaf hem beleefdlyk te kennen, dat ze zynen voorſlag niet kon aanneemen, alzo ze niet gezind was van ſtaat te veranderen; dit kon Lord *Robert* niet gelooven, de waare reden haarer weigeringe te zyn; hy ſtelde vast dat zy iets byzonders tegen hem moest hebben opgevat. Wanneer hy dit dermaate aandrong, dat Juffrouw *Selvyn* niet wel kon nalaaten hem deswegens te beantwoorden, betuigde zy hem haare afkeerigheid van zyne grondbeginſelen, en van zyn gedrag omtrent haare kunne gehouden; wel byzonder dat zyne behandeling van Jongkvrouwe *Jones* haar geweldig mishaagd had.

Lord *Robert*, die zyn gedrag in 't algemeen onder den naam van galanterie eerst had zoeken te verdeedigen, tragtte zich hier op byzonder te verontſchuldigen met de aanmoediging, die Jongkvrouwe *Maria* losſigheid aan zyne hoop gegeeven had, en merkte aan; „ dat, wanneer een vrouwsperſoon zig ligtvaardig aanſtelde, zyne kunne niet kon denken, dat daar een groote voorraad van deugd ware; en dat men niet kon verwagten, dat iemand anders die eer bewaaren zou, waar voor zy zelve zo weinig zorge droeg.

„ Ik ben verzekerd, hervatte Juffrouw *Selvyn*, dat uw edelheids hope gegrond moet geweest zyn op Jongkvrouwe *Maria's* dwaasheid, en niet op haar wezendlyk gebrek van deugd; eene dwaasheid, ontſtaande uit de onbeſtendigheid der jongkheid, en uit de verwarring eener losſe levenswyze: want uit der aart is Jongkvrouwe *Maria* met een ongemeen goed verſtand begaafd. Volgens uw zeggen, dagt gy dat haare eer een wettige prys voor u was, om dat zy 'er geen zorg voor ſcheen te draagen: zou deeze redeneertrant in andere gevallen ook doorgaan? Als gy iemand zaagd, die zyn geld verzuimde op te ſluiten, en geheel onverſchillig ſcheen wat 'er van wierdt, zoudt gy u zelven daarom geregtigd oordeelen, om hem te berooven? Maar hoe veel ſtraf baarder zoudt gy zyn, als gy hem van zyne ſchatten beroofde, om dat hy, of zo agteloos, of zo onbekwaam was, dat hy derzelver waarde niet kende? En evenwel zou de belediging in dit geval nog ongelyk veel ligter wezen, dan de gene, die gy denkt dat gebillykt kan worden. Indien de waereld maar het geringſte denkbeeld heeft van waare eer, moet ze deeze zaak in dit licht beſchouwen; en voor die vierſchaar denk ik, dat gy u alleen aanſpraakelyk oordeelt; want dagt gy maar één oogenblik op een andere regtbank, voor welke gy gedagvaard ſtaat te worden, gy zoudt wel begrypen dat 'er geen

„ ver-

„ verontſchuldiging plaats kan hebben voor het verbreeken van
„ wetten, naar welken gy daar geoordeeld zult worden. En
„ ſchoon genomen, gy kondt u zelven al eens, by de waereld, of
„ by de vrouwen, met wier dwaasheid gy uw voordeel doet,
„ regtvaardigen door de bedrieglyke redeneeringen die gy tot
„ dat einde zo gereed hebt, niet te min zyn zulke drogredenen
„ niet in ſtaat om de kragt van een uitdrukkelyk bevel eenigzins
„ te verzwakken.

„ Ik wil de waarheid van uw zeggen niet beſtaan te ontkennen,
„ antwoordde Lord *Robert*; maar moet u verzoeken in aanmer-
„ king te neemen, dat het voor u gemaklyker is deeze waarhe-
„ den aan te dringen, dan voor hun, die voor verzoekingen
„ bloot ſtaan en vatbaar zyn, dezelven te gehoorzaamen. Als een
„ vrouw geen regt op onze hoogagting heeft, hoe bezwaarly kan
„ men haar dan in zo een licht beſchouwen, als gy van ons af-
„ eischt? Wy zyn genegen om ligtvaardigheid van gedrag dan te
„ merken als eene noodiging, welke af te ſlaan een man naauw-
„ lyks denken kan met de welleevendheid beſtaanbaar te zyn.

„ Ik wenschte wel, hernam Juffrouw *Selwyn*, dat de vrouwen
„ beter onderregt waren van die, by uwe kunne zo gemeene,
„ wyze van denken: want terwyl zy 'er onkundig van zyn, wer-
„ ken zy in een zeer nadeeligen ſtand. Zy verwerven door die
„ ligtvaardigheid, welke haar van uwe agting berooft, een zeke-
„ re opmerking en gewaande toejuiching, die zy voor goedkeu-
„ ring aanzien. Wisten ze ſlegts, dat gy die geenen meest ver-
„ agt, welken gy allerſterkst en openlykst naloopt, dit zou een
„ groote verandering in haar gedrag te wege brengen; en zy zou-
„ den zig wel wagten van aanzoekingen te gedoogen, aan welken
„ zy geen gehoor konnen geeven, zonder zig uwe veragting op
„ den hals te haalen. Hoe ſtrafwaardig en bedrieglyk is zulk een
„ gedrag? En op welke deugd kan iemand met waarheid roemen,
„ die dus te werk gaat? Welke vrouw, die by haar zinnen is, kan
„ in eene verbindtenis voor al haar leven treeden met zo een
„ man?

„ Waarom niet, Mejuffer? antwoordde Lord *Robert*: myn ge-
„ drag omtrent u ſtrekt immers ten bewyze, dat wy aan waare
„ verdienſte die hulde doen, welke haar toekoomt. Gy zoudt
„ uw triumf geheel verliezen, als wy u, en het ligtvaardige ge-
„ deelte van uwe kunne, op eenen gelyken voet hadden te ſtel-
„ len in onze gedagten. Wy zyn altoos bereid een vrouw hoog
„ te agten, die 'er ons verlof toe geeven wil, en kondt gy van
„ ons vorderen, dat wy haar agting toedraagen, welke in 't ge-
„ ringſte geen agting waardig zyn?

„ Neen, antwoordde juffrouw *Selwyn*, maar ik wenschte al-
„ leenlyk, dat gy die vrouwen niet tot voorwerpen van uwe ver-
„ agting zogt te maaken, die enkel voorbygegaan verdienen te
„ worden, en inzonderheid dat gy haar niet van die zeer gerin-
„ ge portie van agting, waar toe zy geregtigd zyn, beroofde,

„ door

„ door den valſchen ſchyn van de tederſte genegenheid, 't welk
„ inderdaad uit veragting en niet uit liefde voortkomt. Maar ik
„ heb meer over dit onderwerp gezegd, dan ik voor had.

Juffrouw *Selwyn* beſloot voorts dit geſprek met lord *Robert* alle hoop op haar te ontzeggen; en deze, zyne aanzoekingen vrugtloos ziende, tragtte vervolgens, door eene aaneenſchakeling van vermaakelyke tydkortingen, de oprechte genegenheid te verdryven, die hy voor Juffrouw *Selwyn* had opgevat.

Different nopende het Verzoek, in der zaake van Jonkheer JAN FLORIS Grave van Nasſau la Lecq &c. &c. *Hoofd Officier der Stad Utrecht, R. O. Req. contra* GYSBERT EGELING, *Burger en Coopman in Wynen binnen de gemelde Stad, Gereq. Zyn te bekomen te Nymegen, by* J. van Campen *en elders.* 165 *bladzyden in folio.*

MEn vindt hier by een verzameld alle de Stukken, die de Uitgeevers hebben konnen bekomen, welke, door opgemelde Partyen, wederzyds gewisfeld zyn, in hunne Proceduuren over het invoeren van Wyn in Utrecht, door eenen, naar 't oordeel van den Heer Hoofd Officier, daar toe niet bevoegden Schipper. Wy hebben, by eene voorgaande gelegenheid (*), het deswegens voorgevallene kortlyk voorgeſteld; die luſt heeft kan in deeze Papieren het beloop dier Proceduuren breeder nagaan.

(*) Zie boven bl. 42.

De Advocaat van Fortuin. In twee Deelen, Door den Schryver van de Hollandſche Mariamne. Te Leiden by C. van Hoogeveen Junior, MDCCLXIV. *in octavo* 272 *bladzyden.*

WE hebben geen grond om de waarheid van 't tytelblad te betwisten, weetende dat een Schryver niet altoos even gelukkig ſlaagt: doch 't komt ons eenigermaate twyfelagtig voor, of *de Schryver van de Hollandſche Mariamne* de opſteller van deezen Roman is. Daar de *Mariamne* vindingryk was, en alzins deftige leſſen inboezemde, vindt men by den *Advocaat* niets van dien aart. Wat hier van ook zy, dit is altans zeker, dat deeze niet leezenswaardig is, als behelzende ſlegts eene reeks van ſtraffbaare minnehandelingen.

NABERICHT.

DEn Heere *Candidus Philantropos* zy kennelyk, dat wy, volgens onze bepaaling, in 't Voorbericht voor 't *Derde Deel* onzer *Letter-Oefeningen* geplaatst, geen gebruik konnen maaken van 't Stukje, 't welk hy ons heeft gelieven toe te zenden: dat zulks te minder kan geſchieden, nademaal het geen geſchrift betreft, dat onder de openbaare geſchriften geteld kan worden; en over eene zaak gaat, die geheel perſooneel is, hoedanig iets na te gaan en te beoordeelen tot den aart van ons Werkje niet behoort.

LETTER-OEFENINGEN.

Historie van de voortplanting van den Christelyken Godsdienst, enz. Door ROBERT MILLAR, *M. A. en Predikant te Paisley in Schotland. Naar den derden druk uit het Engelsch vertaald. Tweede Uitgave. Te Amſterdam, by* F. de Kruyff *en te Utrecht, by* J. v. Schoonhoven. 1764. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 970 *bladzyden in quarto.*

DIt wel doorwrochte Werk van den hooggeachten Leeraar *Millar* is verdeeld in negen Boeken, en behelst naa eene kortbondige Verhandeling over *de Waarheid en Uitneemendheid van den Kristelyken Godsdienst*, eene nauwkeurige beſchryving van *den Oorſprong en Voortgang der Afgodery, van de Schepping der Waereld tot de geboorte van Kristus*, als mede van de *Omverwerping der Heidenſche Afgodery, en de Uitbreiding des Kristendoms van het begin der eerſte tot het einde der derde Eeuw*; in 't midden der vervolgingen; en verder, van de *Vervolging des Kristelyken Godsdiensts, en den ondergang van 't Heidendom in de vierde Eeuw.* Hier aan hegt zyn Eerwaarde een Vertoog over *de Ongerymdheid en Dwaasheid van 't Heidendom*, en geeft vervolgens een onderſcheiden bericht, raakende de *Voortplanting van den Kristelyken Godsdienst, en ondergang van 't Heidendom, van de vyfde tot de vyftiende Eeuw*; midsgaders van den *Tegenwoordigen Staat der Heidenen in Aſia, Afrika en Amerika.* Voorts meldt hy ons byzonderlyk de *Voortplanting van den Kristelyken Godsdienst*, door onderſcheiden Natien, *in de vyftiende Eeuw en vervolgens tot op onze tegenwoordige.* Eindelyk wordt dit Werk beſlooten met eene Verhandeling ter aantooninge van *de middelen welke men gebruiken moet om de Heidenen te bekeeren, en het Kristendom voort te planten; nevens de beweegredenen om dit werk ter harte te neemen.*

Men bemerkt uit deze opgaave gereedlyk, dat dit geſchrift gaat over een onderwerp waar in alle Kristenen belang hebben, en dat aller overweeging waardig is; als dienende, naar 't oogmerk van den Autheur, gelyk hy zich in zyne Voorreden uitdrukt, „ om ons tot dankbaarheid aan onzen „ genadigen God op te wekken voor de verloſſing uit die „ elendige *Duiſternis* en *Afgodendienst*, onder welke wy ge„ zonken waaren eer het *Licht* van onzen *heiligen Godsdienst* „ onder ons ſcheen; om ons voor oogen te ſtellen de won-

„ derlyke wegen der *Godlyke Voorzienigheid* in het voort-
„ planten van den KRISTELYKEN GODSDIENST onder
„ de blinde Waereld tot op heden toe; om onze ingewan-
„ den van ontferming gaande te maaken over de Slaaverny
„ en Overheerſching, onder welke de *Heidenen*, die een zo
„ groot gedeelte der Waereld uitmaaken, tot nog toe door
„ den Aartsvyand der menſchen geboeid zyn; en om te
„ maaken, dat de Kristenen met yver en ernst hunne ui-
„ terſte poogingen toebrengen, dat de Zaligheid, door
„ Kristus verworven, tot aan de *Einden der Aarde* mag be-
„ kend gemaakt worden".

Wat de uitvoering zelve, of de geſchiktheid van dit Werk ter beantwoordinge aan 't opgemelde doelwit, betreft, hier van mogen we in volle ruimte zeggen, dat Geleerdheid en Oordeelkunde in dit geſchrift hand aan hand gaan, en dat zyn Eerwaarde gemeenlyk de onderwerpen zeer geleidelyk verhandelt, en in een klaaren ſtyl in 't juiste daglicht ſtelt. Weshalven wy niet ſchroomen het leezen van dit Werk allen aan te pryzen, met de woorden van één der Harderwykſche Hoog-Leeraaren, den Hoog-Eerwaarden Heer *Joh. Herm. Schacht.* Die oordeelkundige, by gelegenheid dezer tweede uitgaave, dit Werk vermeerderende met eene leezenswaardige Voorreden, handelende *over de Pogingen en Middelen, welke de Kristenen tot de Bekeering der Heidenſche Volkeren behoren aan te wenden*, drukt zich onder anderen wegens de waarde van dit geſchrift aldus uit.

„ Daar in worden veele wetenswaardige zaken behandelt,
„ die door Geleerden en Ongeleerden, met vermaak zo wel,
„ als met vrucht en ſtichting, konnen gelezen worden, die
„ de aandacht van allen verdienen. Jongelingen inzonder-
„ heid, die zig aan de Wetenſchappen hebben toegewyt,
„ ontfangen hier gelegenheid, om zig, nopens de Heiden-
„ ſche Afgodery en een aanmerkelyk gedeelte van de ge-
„ ſchiedenis der Christelyke Kerke, te onderrichten. Voor
„ zulken, die door de Goddelyke Voorzienigheid geſchikt
„ en gezonden worden, om in afgelegene gewesten en on-
„ der Heidenſche Volken het Evangelie der zaligheid te ver-
„ kondigen, is dit Werk by uitſtek gewigtig, dewyl het
„ hun de geſteltheid dier Heidenen leert kennen, hun ge-
„ moed met ene tedere zucht tot derzelver behoudenis ver-
„ vult, en hun de middelen aan de hand geeft, welke het
„ meest gepast zyn, om dat loflykst oogmerk te bereiken.
„ Dit niet alleen. Menſchen van allerlei ſtand, Regeerders,
„ Leeraars, Handelslieden, en alle die genen, aan welker

„ be-

„ beſtier de Opperzegenaar een ruim deel van tydelyke goe-
„ deren vertrouwt heeft, of ſchoon zy in geene van deze
„ betrekkingen geſtelt zyn, konnen 'er door aangeſpoort
„ worden, om het hunne, elk naar zyn vermogen en naar
„ zyne omſtandigheden, tot dit zo heilzaam werk, dat wel
„ voornamelyk van den zegen des Allerhoogſten afhangt,
„ doch dat ook veele menſchelyke onderſteuning nodig
„ heeft, toe te brengen".

Om eene aanmerkelyke byzonderheid, uit veelen die in dit Werk voorkomen, mede te deelen, zullen wy den Leezer onder 't oog brengen, het hoofdzaaklyke van 't geen onze geagte Autheur meldt wegens de middelen, waar door Keizer *Julianus*, bekend onder den bynaam van den *Afvalligen*, het Heidendom poogde te herſtellen.

1. „ *Julianus* deedt alles om het Heidendom en deszelfs
„ belyders van de grove buitenſpoorigheden te zuiveren,
„ en veele voortreffelyke inſtellingen, die hy by de Kriſte-
„ nen gemerkt hadt in te voeren. De grouwelen der Hei-
„ denen in hun gedrag en onreinen Godsdienſt was de
„ waereld ten toon geſteld, en hy zag geen kans, om zynen
„ Godsdienſt weder in achting te brengen, dan door het
„ aanſtootelyke wech te ruimen, en het gene nuttiger was
„ in de plaats te ſtellen. —— Dus zogt hy, (gelyk de
„ Heer *Millar* toont,) het Heidendom te hervormen, en
„ het zo na als mogelyk was tot die voortreffelykheid te
„ brengen, waar door de Kristelyke Godsdienſt in de wae-
„ reld de overhand gekreegen hadt.

2. „ Hy nam, (zo als onze Autheur doet zien,) alle ge-
„ legenheden waar, om de Kristenen en hunnen Godsdienſt
„ door beſchimpingen ten toon te ſtellen. Hy hadt een ſle-
„ kelig vernuft, dat hy voornaamelyk tot dat einde ge-
„ bruikte. Hy las de Schriftuur met geen ander einde dan
„ om ze te berispen; ontmoette hy eene ſchynſtrydigheid;
„ hy maakte die tot eene waare; of, met eene vergrootende
„ uitdrukking, hy maakte die tot eene Godslastering: en
„ beſchimpte de eenvoudigheid der Apoſtelen en Profee-
„ ten, die hy als onkundige en ongeleerde menſchen af-
„ ſchilderde, *enz.*

3. „ Hy tragtte, (naar uitwyzen der Kerklyke Geſchied-
„ ſchriften in dezen bygebragt,) door allerlei wegen de
„ Kristenen te vernederen, en hunne magt en belangens te
„ verzwakken en tegen te gaan. Hy ontnam hen alle plaat-
„ zen van eer en gezag. Hy noodzaakte hen te offeren of
„ van hunne bedieningen af te ſtaan, en tot ampten in den

„ Burgerſtaat onbekwaam verklaard te worden. —— Hy „ perſte van hun, by alle gelegenheden, onredelyke ſommen „ gelds, op dat zy, verarmd zynde, in eene ſterke verzoe- „ king tot den afval mogten komen, of belet worden iets „ tegen den ſtaat te onderneemen. —— Ook ſtookte hy de „ Kristenen tegen elkanderen op, — en beoogde hunne ge- „ ſchillen te vermenigvuldigen, op dat zy niet in eenig „ oogmerk mogten ſamenſpannen.

4. „ Schoon hy zig van openbaare vervolgingen onthieldt, „ egter zag hy, (als uit verſcheidene hier aangehaalde ge- „ vallen blykt,) met oogluiking aan, dat anderen de Kris- „ tenen vervolgden. — Hy zag dat de Kristenen zig ver- „ blydden in den Marteldood, en 'er naar toe zwermden, „ als de byen naar hunne korven. Hy misgunde hun dan die „ eer: maar ſchoon 'er geen bevelen afgekondigd wierden, „ liet hy zyne bediendens in de plaatzen, die ver van 't Hof „ gelegen waaren, hun oordeel volgen. Zy verſtonden het „ oogmerk van hunnen meester, en waaren niet agterlyk „ om hun gezag en vermogen te oeffenen.

5. „ Hy tragtte inzonderheid de Biſchoppen en de Geest- „ lykheid door kwaade behandelingen af te matten en ver- „ ſlaagen te maaken. Hy gaf voor, dat de reden van dit „ gedrag was, *op dat zy het volk niet tot oproer zouden aan-* „ *zetten.* Maar 't was eer om van hun ontſlaagen te wee- „ zen, op dat het volk, door hunne afweezigheid ontbloot „ zynde van het woord en de bondtekenen, tot onkunde en „ zorgloosheid in den Godsdienst mogte gebragt worden, „ en bekwaam zyn om alle indrukſelen te ontvangen. Neem „ de kaars wech, duisternis zal 'er op volgen. Als de Her- „ der geſlagen is, zal de Kudde verſtrooid worden. Om dit „ kragtiger te bewerken, nam hy hunne inkomſten en aan- „ deel van koren wech, herriep de wetten, die ten hunnen „ voordeel gemaakt waaren, en maakte hen onderhevig om „ lasten te draagen in de burgerlyke hoven. Als dit alles „ nog te kort ſchoot, verplaatſte hy hen door bedrog of ge- „ weld "; waar van hier etlyke voorbeelden opgegeeven worden.

6. „ Hy gaf den Jooden allerhanden byſtand en aanmoe- „ diging. Dit deedt hy alleen tot veragting der Kristenen; „ want hy haatte hen beiden ". Onze geagte Schryver be- roept zich in dezen op het bekende verhaal van des Keizers mislukte onderneeming, om den Tempel te Jeruzalem te herbouwen: welk verhaal hem, ſchoon niet in alle byzon- derheden, egter in 't weezenlyke geloofwaardig voorkomt;

om

om dat het niet alleen gevonden wordt by Kristen-Schryvers, maar ook Jood en Heiden hier van getuigenis draagen.

7. „ Hy tragtte, (gelyk de Eerwaarde *Millar* verder bewyst,) alle menſchelyke geleerdheid onder de Kristenen „ te verdrukken, en uit te roeien, wel weetende, hoe natuurlyk de onkunde eene deur opent voor veragting, onbeſchaafdheid en godloosheid. —— Hier door poogde „ hy onbeſchaafdheid en onkunde onder de Kristenen in te „ voeren, op dat hy hen vatbaar voor allerlei indrukſelen „ mogt maaken, en hen buiten ſtaat ſtellen om de Heidenen „ te wederleggen.

8. „ De Wysgeeren en zy, die bekwaamst waaren, om „ het Kristendom te wederleggen, waaren by hem in de „ hoogſte agting en wierden van hem ryklyk beloond. Het „ ging hem aan 't hart zo veele voortreffelyke boeken ter „ uitlegging en verdediging van onzen Godsdienst te zien. „ Hy wenschte, dat de Schriften der *Galileers* uit de waereld gebannen waaren. Hy moedigde de Sophisten, Wysgeeren en Redenaars door Jaargelden en Voorregten aan „ om tegen hen te ſchryven. De voornaamſten van die ſoort „ bragt hy ten Hove; als *Jamblichus*, *Libanius*, *Maximus*, „ *Ecebolius*, *Oribaſius*, *Ædeſius*, *Chryſanthius*, en anderen; „ aan welken hy met een tedere genegenheid ſchryft ", als blykt uit zyne brieven, waar op onze Autheur zich hier beroept.

9. „ Hy gebruikte de kragtigſte redenen, die hy bedenken kon om de waereld te beweegen tot het Heidendom „ te rug te keeren ". Onze Schryver geeft ten bewyze hier van een ſtaaltje uit deszelfs brief aan die van *Alexandria*, waar in hy zich onder anderen in dezer voegen uitdrukt. *De Vaders der* Hebreen *hebben de* Egipters *gedient; maar gy die* Egipte *bemagtigd hebt*, (*want uw ſtigter* Alexander *heeft het bemagtigd*,) *hoe zyt gy zo laſhartig van hen te dienen, die de aloude gevoelens van uwe voorvaders veragten? Hebt gy de aloude voorſpoed van uw Land vergeeten, toen de waereld omgang hadt met de Goden van* Egipte, *en toen gy in overvloed van alles leefde? Maar zy, die deezen nieuwen Godsdienst ingevoerd hebben, wat voordeel konnen zy uwe ſtad toebrengen? Uw Stigter* Alexander *de* Macedonier *hadt eerbied voor de Goden, zo ook* Ptolemeus, *de Zoon van* Lagus, *die deeze ſtad beſchermde: Is ze vergroot door de prediking van* Jeſus, *of door de haatlyke Leere der* Galileers? *Toen wy*, Romeinen, *deeze ſtad van de* Ptolomeusſen *innamen, kwam* Augustus *by dezelve, en zeide, uwe burgers aanſpreekende.* „ Ik vergeef al uwe misdaaden, om

„ de eerbied, die ik den grooten God *Serapis*, dit volk en „ deeze Stad toedraag. *Voegt hier nog by de bewyzen my-* „ *ner gunſte, die ik u gegeeven heb. Hebt gy geene aandoe-* „ *ning over die heldere Zon, die u beſchynt, die den Zomer* „ *en den Winter maakt, die het gras en de planten doet groe-* „ *jen? En van de Maan, die groote voordeelen aan uwe Stad* „ *verleent? Durft gy geen van deeze Goden dienen en al-* „ *leen in Jezus gelooven, dien gy, noch uwe Vaderen gekend* „ *hebben.*

„ 10. *Eindelyk.* Hy ſtelde allerlei looze konſtenaaryen in „ 't werk, om eenvoudige Kristenen te verleiden tot de in- „ volging der Heidenſche bygeloovigheid, om wroeging in „ hun geweeten te verwekken, of om hunnen goeden naam „ te ondermynen. Tot dien einde liet hy de beelden der „ Heidenſche Goden naast of agter de zynen ſtellen, op „ dat, als het volk naar gewoonte kwam, om het eene eer- „ bied te bewyzen, het genoodzaakt wierdt voor de ande- „ ren te buigen (*a*). Hen, die dit deeden, bewoog hy het „ wat verder te waagen. Hen, die het bedrog ontdekten „ en weigerig waaren, beſchuldigde hy van verraad, en han- „ delde hen als wederſpannelingen. Het was een aloud ge- „ bruik, dat, als de Krygsknegten op plegtige tyden kwa- „ men om hunne geſchenken te ontvangen, zy eenigen wie- „ rook ter eere der Goden in 't vuur wierpen: ſchoon de „ Kristenen dit verfoeiden, egter wierden ſommige door „ oudheid van 't gebruik daar toe verrast. Zy, dit nader- „ hand verneemende, wierden met wroegingen des gewee- „ tens bevangen, gingen naar den Keizer te rug, wierpen „ de giften neder, en beleeden openlyk dat zy Kristenen „ waaren, verzoekende, dat zy mogten ſterven om hunnen „ Godsdienst getuigenisſe te geeven. Doch hy wilde hun „ de eere des Martelaarſchaps niet vergunnen, en verdreef „ hen alleen van 't Paleis en het Leger. Op andere tyden „ pleeg hy de fonteinen en bronnen met Heidenſche offer- „ handen te verontreinigen, en al het vleesch en ſpys op de „ markt met wywater, dat den Goden geofferd was te be- „ ſprengen (*b*); op dat de Kristenen noch eeten, noch drin- „ ken zouden konnen, zonder ten minſte ſchyn te geeven, „ dat ze deelgenooten der afgodery waaren. De Kristenen „ waaren hier over te regt gebelgd. *Juventius* en *Maximus*, „ twee Overſten van de Keizerlyke Lyfwagt, verweeten „ den Keizer zyne daaden en afvalligheid in zyn aangezigt.

„ *Dee-*

„ (*a*) Sozomen. Hiſt. Lib. V. cap. 17.
„ (*b*) Theodoret. Hiſt. Eccl. L. III. cap. 15.

„ *Deeze zyn de zaaken*, zeggen ze, *die wy t'huis betreuren en*
„ *beweenen, en nu ook in uwe tegenwoordigheid, als de groote*
„ *vlekken van uwe regeering. Wy wierden onder die voortref-*
„ *felyke Vorſten* Conſtantinus *en zyne Zoonen in waare Gods-*
„ *vrugt opgevoed, en konnen niet nalaaten misnoegd te zyn, als*
„ *wy zien, dat alle plaatſen vol gruwel zyn, en onze ſpys zelfs*
„ *met vuile offerhanden bezoedeld is.* *Julianus*, niet tegen-
„ ſtaande zyne deftigheid en Wysgeerige bedaardheid, was
„ hier over zo geraakt, dat hy hen eerst wreedlyk liet pyni-
„ gen en vervolgens ter dood brengen: egter wilde hy, dat
„ men dagt, dat zy niet als Martelaars van hunnen Gods-
„ dienst, maar om hun onbeſchaamd gedrag tegen hem,
„ leeden.

Men kan uit het aanwenden deezer middelen gereedlyk zien, dat *Julianus*, in zyne bygeloovige hoogagting voor den Heidenſchen Godsdienst, als een doorſleepen vernuft, 't 'er meer op toe leide, om den Kristelyken Godsdienst door list, dan wel door openbaar geweld te onderdrukken; en dat hy tot het laatſte niet overſloeg, dan als het eerſte te kort ſchoot om zyn oogmerk te bereiken; dat zeer wel overeenkomt met het character, het welk ons de Heer *Millar* van hem opgeeft. „ Hy was, zegt hy, een Vorst, eer
„ bygeloovig dan Godsdienſtig, van een vlug en ſteekelig
„ vernuft, ſprak veel, beminde de vleiery, was geoeffend
„ in de Heidenſche geleerdheid en zo naarſtig in zyne ſtu-
„ dien, dat, als hy den dag in bezigheden hadt doorge-
„ bragt, hy den nagt in 't leezen of ſchryven pleeg te be-
„ ſteeden. Hy verdeedigde het Heidendom met zwaard en
„ penne. Om hem geen ongelyk te doen, was zyne nage-
„ dagtenis niet bezoedeld geweest, met afvalligheid van
„ den besten Godsdienst, die 'er oit geweest is, en met
„ eenen overzoenelyken haat tegen de Kristenen, hy zou-
„ de een der beste Vorſten geweest zyn, die immer het
„ *Roomſche* Ryk beſtierd hebben.

Proeve over het noodwendig verband tuſſchen het Leerſtuk van Christus toegerekende geregtigheit en de heiligheit des levens. In 't Engelsch beſchreven door JOANNES WITHERSPOON, *Bedienaar des heiligen Euangeliums te Beith. Te Utrecht by* de Weduwe J. J. van Poolſum 1764. *behalven het voorwerk van den vertaalder* 120 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Stukje, het welk door den Heer Vertaalder met regt opgegeeven wordt als eene Proeve, *die ten by-*

voegſel op de Theron en Aſpaſio *van den Eerw. Heer* Hervey *kan dienen*, ſtrekt om de denkbeelden van den Eerw. *Hervey*, en der gener die 't met hem eens zyn, raakende de toerekening der geregtigheid van Christus, te zuiveren van den blaam, dat dezelven nadeelig zyn voor de Deugdsbetragting.

De Leer, waar op in deezen geoogd wordt, ſtelt de Schryver in haar verband aldus voor. „ Dat ieder redelyk „ ſchepſel onder eene onveranderlyke en onvermybaere „ verpligting is om de geheele wet van GOD volmaakt te „ te gehoorzamen. —— Dat alle menſchen van ADAM, „ door den gewoonen weg van geboorte, voortgekomen, „ kinderen zyn van beſmette ouders, in 't hart van God „ vervreemd, overtreders van zyne heilige wet, overſchoonbaar in deze overtreeding, en derhalven blootgeſteld aan „ de gedugte gevolgen van 's HEEREN mishagen. — Dat „ het niet overéénkomt met de ingevinge van zyne wysheit, „ heiligheit en geregtigheit, hunne zonden te vergeven „ zonder verzoening of genoegdoening — en dat Hy daarom eenen Zaligmaker voor hen verwekt heeft, te weten „ JESUS CHRISTUS, zynen ZOON; die, als de *twcede Adam*, de geheele Wet volmaaktelyk heeft vervuld, en „ zich zelven aen het kruis tot een ſlagtoffer in hunne „ plaets heeft opgeofferd. —— Dat deze zyne Geregtigheid „ hen word toegerekend, als de eenige grond zoo van hunne „ Regtvaerdiging, in 't gezigt van den Heiligen GOD, als „ van hunne aenneeming in zyn gunſt. —— Dat de weg om „ hen deel te doen hebben aen deze zaligheid is, eene diepe „ vernedering des gemoeds, belydenis van ſchuld en doemwaerdigheit, verlochening van zich zelve, en aenneeming „ van de vergiffenis en vrede door CHRISTUS JESUS. „ Ter verkryginge van welke vergiffenis en vrede zy niets „ hebben toegebragt, en tot welker geduurzaamheit zy „ niets konnen toebrengen, door hunne elgene verdienſte „ of waerdye. —— Maer zy moeten de vernieuwing van „ hunne natuuren, en het geneigd en bequaem worden tot „ het onderhouden van GODS geboden, verwagten, als „ het werk van den GEEST, en een deel van 't verkregen „ Heil, des Aenbiddelyken VERLOSSERS. "

Op het voorſtellen dezer Leere tracht hy te doen zien, „ dat de verpligtingen tot heiligheit door deze waerheit niet „ verzwakt, maar geſterkt en bevestigd worden, in hen „ die dezelve van harten omhelzen ". Waar aan hy ten beſluite nog hecht „ eenige Bedenkingen over de Ontmoeting „ wel-

„ welke die leer gehad heeft, en ſteeds verwagten moet in „ de werelt te zullen hebben; midsgaders eenige korte „ Aenmerkingen over haer groot aenbelang, en over de „ behoorlyke toepaſſing en 't prediken van dezelve.

Deze Verhandeling verdient met aandagt geleezen te worden, voor al van hun, die veel gebruik maaken van de Schriften van den Eerwaarden *Hervey* en zynsgelyken; om zich te wapenen tegen 't misbruiken dier Leere, ten nadeele der Deugd, lynrechtſtrydig met het oogmerk dier Schryveren.

Leer uit Jeſus Mond, of Praktyk-Leer, vertoont in XXXVI Leerredenen, door den Wel Eerwaardigen, Geleerden en Godzaligen Heer FRANCO DE BRUIN, *in leven oudſte Bedienaar des Goddelyken Woords in de Gemeente van* JESUS CHRISTUS *te Amſterdam. Te Utrecht by* Jan Servaas Bosch 1764. *Eerſte Deel, behalven het voorwerk, 672 bladzyden in quarto.*

DEze Leerredenen van den Eerwaarden *Franco de Bruin*, zyn geſchikt ter agtereenvolgende ontvouwinge van 's Mans denkbeelden over 's Heilands Leer, „aangaande het „ Koninkryke Gods, en het ware beſtaan, hebben, en ge„dragen van zig zelven daar in, by aanvang en voortgang"; of, gelyk het in de Voorreden van den Uitgeever, wat klaarder uitgedrukt word, ze vervatten in zig, „ een ver„ toog van het werk der genade, zo als het allereerst in „ de Ziele aanvang neemt, daar in voortgaat en voleindigt „ wordt". Ze zyn ſtigtelyk voor hun die gewoon zyn, op die manier te denken; doch ze zyn wat laſtig te leezen, uit hoofde dat de ſtyl hier en daar wat duister en ingewikkeld is; welk gebrek in den ſtyl door den Uitgeever zelven erkend wordt, die zulks echter, naar 't ſchynt, niet heeft durven verbeteren.

Wat het beloop der verhandelde ſtoffen aangaat, men kan 'er zich een geregeld denkbeeld van vormen, uit de ſchetſe, die zyn Eerwaarde in zyne voorbereidende Leerreden, over Spr. VIII. 4--6, deswegens heeft opgegeeven; welker hoofdzaakelyken inhoud wy in deezen zullen mededeelen, om den Leezer de manier van denken van zyn Eerwaarden in dit opzigt eenigzins onder 't oog te brengen.

„ De Heere Jeſus heeft zyn Koninkryke niet verkondigt, „ of hy heeft ook verkondigt het ryk der verdorvene na-

„ tuure, —— en zo maken we tot een eerſte Hoofdſtuk, Je-
„ ſus prediken, hoe het met de menſchen van nature is, en
„ wat aan die menſchen, of ten opzigte van dezelven, ge-
„ ſchieden moet.

„ In het ryk der verdorvene natuure zyn de menſchen
„ dienſtknegten der Zonde, en dat moet aan hen geſchie-
„ den, dat ze van den Zone vrygemaakt worden. Joh. VIII.
„ 34 - 36.

„ Dat ryk het ryk des ſatans teſſens zynde, bezit daar
„ in de ſterkgewapende deze dienſtknegten der zonde in
„ vrede; ten opzigte van welken dan nader dat geſchieden
„ moet, dat die vrede geſtoort, en zy hem daar door ont-
„ voert worden. Luc. XI. 21, 22.

„ Hier op zal gevoeglyk het tweede Hoofdſtuk zyn, de
„ verkondiginge van het Koninkryke Gods zelve, hoe de
„ Here Jeſus dat gepredikt heeft. Marc. I. 14, 15.

„ Na dit zal het IIIde hoofdſtuk zyn, hoe volgens die
„ verkondiginge het Koninkryke Gods moet worden ver-
„ kregen.

„ Hier zullen wy laten voor af gaan nodige waarſchou-
„ wingen, als:

„ Dat men goede gevoelens kan hebben van het Konink-
„ ryke Gods, en zo niet verre zyn van het zelve, en even-
„ wel nog daar buiten. Marc. XII. 28 - 34.

„ Dat ook enig onderhouden van de geboden Gods niet
„ kan helpen. Matth. XIX. 16 -- 22.

„ En belangende dan het verkrygen van het Koninkryke
„ Gods; wy zullen uit Jeſus woorden doen zien.

„ Hoe de overtuiginge des Geestes daar toe den weg moet
„ banen. Joh. XVI. 8 -- 11.

„ En het Koninkryke der Hemelen met kragt moet door-
„ breken, en dan met geweld ingenomen worden. Matth.
„ XI. 12.

„ Het IV. Hoofdſtuk zal dan verders gepast zyn, wan-
„ neer het Koninkryke Gods begint, en hoe het verder
„ voortgaat, en voortgaan moet.

„ Volgens Jeſus predikinge begint het Koninkryke Gods.

„ Wanneer men vermoeyt en belast tot hem komt.
„ Matth. XI. 28.

„ Wanneer men daar by zyn jok op zig neemt. Matth.
„ XI. 29, 30.

„ Wanneer men voorts een kindeke wordt. Matth.
„ XVIII. 3.

„ Tot het voortgaan van het Koninkryke Gods behoort.

„ Dat

„ Dat men kome tot het regt bekennen van het Koninkryke Gods als een ſchat en perel van de allergrootſte weerde, waarom men alles verkopen wil. Matth. XIII. 44-46.

„ Dat men het dan meer en meer in zig zoeke te ontfangen, waar toe men de woorden van Jeſus in ſtilheid heeft aan te horen, zig niêt met vele dingen bekommerende, maar op het enige nodige zig vestigende. Luc. X. 38-42.

„ Wasſende dus het Koninkryke Gods, zonder dat men weet hoe. Marc. IV. 26, 27.

[Dus ver gaat dit eerſte Deel, het overige ſtaat in 't volgende te wagten.]

„ Het V. Hoofdſtuk zal daar op zyn het voorname betragten in het Konigryke Gods, 't welk is het betragten van de geboden van dat Koninkryke.

„ Van dit betragten zullen we uit de woorden van Jeſus in vervolg opgeven.

„ Hoe het met het *zeggen, Here, Here,* moet zyn verzelt. Matth. VII. 21.

„ Hoe men hier *geen twee Heren dienen kan.* Matth. VI. 24.

„ Hoe weten en doen hier moeten te zamen gaan. Luc. XII. 47, Joh. XIII. 17.

„ Vervolgens wat zaligheid ook hier is:

„ Zo als dit betragten en doen geeft een vasten ſtaat. Matth. VII. 24--27.

„ Zo als men daar door ook is van Jeſus maagſchap. Matth. XII. 47 -- 50.

„ Waar by wy dan nog zullen voegen het regte betragten hier, het Evangelisch betragten, moetende een beter zyn als van ingeplanten in Jeſus, die in hem blyvende daar toe kragt uit hem verkrygen. Joh. XV. 4, 5.

„ Moet met het betragten in het Koninkryke Gods verzelt gaan het belyden van den Here Jeſus, en het uitkomen voor zyn zaak, dat zal ons het VI. Hoofdſtuk zyn. Het eerſte zullen ons zyne woorden voorhouden, Matth. X. 32, 33, en 't laatſte zyne woorden, Matth. XII. 30.

„ En hoe men zig hier om vrienden en bloedmaagen niet mag inhouden, zullen ons de woorden zeggen, Matth. X. 37.

„ Voortgaande, zal het VII. Hoofdſtuk zyn, het moeijelyke van het Koninkryke Gods, zo als het zelve beſtreden wordt, en hoe zig daar tegen te gedragen.

„ Daar is de haat der wereld, welke men niet moet agten. Joh. XV. 18, 19.

„ Daar

„ Daar is allerly vervolginge en verdrukkinge der wereld ,
„ waar tegen men goeden moed moet hebben. Joh. XVI. 33.
„ Ook komen 'er wel zware tyden op, tyden van ſtorm
„ en onweder, die de kerke doen ſchudden, in welken men
„ moet vertrouwen, en niet vreesagtig zyn als kleingelovi-
„ gen, Matth. VIII. 23 – 27.
„ Terwyl men in alles zyn leven moet willen vinden in
„ het te verliezen. Matth. XVI. 25.
„ Waar by wy gevoeglyk zullen vertonen:
„ De dwaasheid van om de winſte der wereld ſchade te
„ willen lyden aan de ziele. Matth. XVI. 26.
„ En hoe men God meer dan de menſchen vreſen moet.
„ Luc. XII. 4, 5.
„ Hier by zal ons het VIII. Hoofdſtuk zyn het gevaarly-
„ ke in het Koninkryke Gods, en hoe ook daar tegen zig
„ te gedragen.
„ Daar is hier het gevaar van ergernis, waar tegen men
„ moet zoeken te beſtaan. Matth. XI. 6.
„ Daar is ook het gevaar van allerly verzoekinge, waar
„ tegen men waaken en bidden moet. Matth. XXVI. 41.
„ Moetende onderwyl het tragten zyn, om volſtandig tot
„ den einde toe te volharden. Matth. XXIV. 13.
„ Al verder ſtellen wy ons als het IX. Hoofdſtuk voor,
„ daar eens de toekomſte van Jeſus te wagten is, waar by
„ het ſtrydend Koninkryke hier beneden in een zegenprá-
„ lend Koninkryke zal verandert worden, het hebben en
„ gedragen van zig in betrekkinge tot die toekomſte.
„ Men moet getrouw zyn in de ontfangene ponden tot
„ winste wel aan te leggen. Luc. XIX. 12 – 27.
„ Men moet geſtadig zo doende zyn, om zo doende ge-
„ vonden te worden, Matth. XXIV. 46.
„ Men moet zig altyd bereid houden tegen die toekom-
„ ſte. Luc. XII. 35 – 40.
„ Zo dan die toekomſte, met een wagten van zig voor
„ alles wat het herte beſwaren kan, en met een gedurig wa-
„ ken en bidden, inwagtende, Luc. XXI. 34 – 36.
„ En zo ziet ge onze verhandelſtoffe, en begrypt ge-
„ noeg, dat dezelve de praktyk-lere van Jeſus, aangaande
„ zyn Koninkryke, in haar geheel zal kunnen voor ogen
„ ſtellen.

By-

Bybels zakelyk Woordenboek, door JACOB GERARD STARINGH, *Bedienaar des H. Euangeliums te Gouderak. Letter* E *en* F. *Tweede deels, tweede Stuk. Te Amſterdam by* G. de Groot en Zoon MDCCLXIV. *behalven de Voorreden* 436 *bladzyden in groot quarto.*

ZIe ons voorgaande Bericht over 't eerſte Stuk (*), als zynde dit tweede van den zelfden aart; meer uitvoerig dan keurig.

(*) *Vaderl. Letter-Oef. II D. bl.* 640.

Verhandelinge over de Misdaden en derzelver ſtraffen, voor een groot gedeelte opgeſteld by wylen Mr. JOHAN MOORMAN, *ſeer vermaard Advocaat, en Burgermeester der Stad Hulst, voorts vervolgt en ten einde gebragt door Mr.* JOHAN JACOB VAN HASSELT, *Advocaat voor den Hove van Gelderland en Auditeur Militair te Arnhem. Te Arnhem by* Jacob Nyhoff 1764. *behalven het voorwerk* 384 *bladzyden in quarto.*

HEt hoofdoogmerk dezer Verhandelinge is een nauwkeurig bericht te geeven van 't ſtraffen der misdaaden in ons Vaderland, naar de hedendaagſche crimineele Regtsgeleerdheid: om op eene beknopte wyze onder 't oog te brengen, hoe men de misdaaden alhier gewoonlyk conſidereert, en welke ſtraffen daar op van 's Lands wegen geſteld zyn. Ten dien einde gaat 'er voor af eene algemeene beſchouwing over de misdaaden; *wat eene misdaad zy; wie ze begaan konnen; tegen wien ze bedreeven konnen worden*; en *tot welke hoofdſoorten men de misdaaden brengt.* De Heeren Opſtellers van dit geſchrift bepaalen zich daar op in dezen tot eene tweeledige onderſcheiding der misdaaden; zulken, die onmiddelyk tegen den *Staat* of het *Gemeenebest* bedreeven worden, en zulken die, ſchoon ze het Gemeenebest mede beleedigen, echter haar voornaame opzicht hebben op *byzondere perſoonen.* Agtervolgens deze verdeeling handelen ze eerst over de misdaaden, die het *Gemeenebest* onmiddelyk betreffen, als daar is *Majeſteitſchennis, Heiligſchennis, Landdievery* enz. dan over die misdaaden welken bepaaldlyk te betrekken zyn tot *byzondere perſoonen*, die tot nadeel ſtrekken van iemands *lyf, eer* of *goederen*, als *doodſlag, overſpel, beleediging, dievery* enz.

In 't behandelen dezer onderwerpen houden onze geachte Schryvers veel al dien voet, dat ze eerst nauwkeurig nagaan, welke bedryven onder die misdaad, waar van ze ſpreeken, behooren, en in hoe verre dezelve misdaadig gerekend moeten worden; voorts min of meer toonen hoe men zodanige misdaaden by andere Volkeren ſtraft; en vervolgens doen zien, welke ſtrafoefening daar omtrent in ons Vaderland plaats heeft. Onze Regtsgeleerden, die doorgaande in dit geſchrift eene groote beleezenheid en goed oordeel betoonen te bezitten, ontvouwen gemeenlyk hunne gedagten op zodanig eene wyze, dat dit Werk, ſchoon wel inzonderheid geſchikt, *ten gebruike van Polityquen en Militairen, aan wie de ſtraffen der misdaden is aanbevolen*, ook met nut en vrugt geleezen konne worden van zodanigen, die anders de crimineele Regtsgeleerdheid niet hebben te beoefenen; voor zo ver 'er verſcheidene redeneeringen in voorkomen over deze en gene misdaaden, die buiten dat byzondere oogmerk op zich zelven het leezen waardig zyn. — Tot een ſtaal hier van dienen de volgende bedenkingen, ter beantwoordinge der vraage, *of men tegens de Oost- of Westindiſche Maatſchappie misdaet van Majeſteitſchennis kan begaan?* (*)

„ Ik ſchroome niet, *zegt onze Autheur*, openlyk te verklaeren van meening te zyn, dat een Onderdaen van een der zeven vereenigde Provintien, of van de Generaliteit, Majeſteitſchennis begaet, wanneer hy, het zy met openlyke, of bedekte vyanden van de Oost- of Westindiſche Compagnien, aenſpant, om de ſterkten, ſteden, of plaetſen, de Compagnie toebehoorende, of daar zy beſetting heeft, de Compagnie te doen ontruimen, of deſelve van haere gehoorſaemheit af te trekken; of wanneer hy verderflyke aenſlagen ſmeet, om de Compagnie vyantſchap, of Oorlogh te berokkenen; ſonder, dat ik hier onderſcheit maeke, of ſulk een ſelfs in den dienst van eene der voorſ. Maatſchappien zy, dan niet. Ik weet wel, dat de voornoemde Compagnien, een Genootſchap van Kooplieden zynde, geene eigentlyke geſegde Majeſteit hebben, en derhalven moet men myne woorden niet verkeerdelyk opvatten, als of ik wilde beweeren, dat iemant, die het voorengeſegde ten haeren nadeele onderneemt, de Majeſteit van de *Maetſchappien* ſchendt. Maar dit belet niet, dat myne ſtelling evenwel waerachtigh zy, dat ſulk een

„ in-

„ (*) Men ſie over dit onderwerp, *Conſult. en Advyſen der Holl. Rechtsg. 5 D. cons. 233 & ſeqq. tot cons. 246.*

„ in der daet en weesentlyk sich schuldigh maeke aen mis-
„ daet van gequetste Majesteit. Niemant is onkundigh, dat
„ de Raetslieden van den Vorst, of de Bevelhebbers van
„ syne Troupen, selfs, of van sich selven, geene Majesteit
„ hebben, en echter verklaert de wet de sulken aan Maje-
„ steitschennis schuldigh, die tegens het leven van deese
„ persoonen hebben aangespannen, om dat de Vorst hen
„ voor een gedeelte van syn lichaam rekent, en syn eige
„ Hoogheit in de hunne, diese van hem hebben, geschon-
„ den acht (*). Eveneens, meene ik, is het gelegen met
„ de Oost- en Westindische Compagnien; sy zyn geen by-
„ sondere kooplieden, die op eigen gesagh handel dryven.
„ De plaetsen, steden, sterkten, die sy bezitten, worden
„ by hen niet beseeten, als eigen erf of bysonder goet. De
„ hooge eigendom en Souverainiteit daar van behoort aen
„ de Staeten Generael der vereenighde Provintien. De Re-
„ geering, en bestiering van dien hebben en oefenen sy al-
„ leen in naeme, en by vergunning van de hooghgemelde
„ Heeren Staeten. Sy zyn derhalven in de gewesten, daar sy
„ sich hebben gevestight, soo veel als *Vicarisen* van den Sou-
„ verain, en sy verbeelden synen persoon. Voorts zyn de Lan-
„ den, plaetsen en sterkten, die sy aldaer besitten, aen te
„ merken, als het geene men hier in de Nederlanden *Gene-*
„ *raliteit* noemt; het welk den seven Provintien *pro indiviso* of
„ onverdeeldelyk toebehoort. Gelyk 'er nu geen twyfel soude
„ zyn, of een Onderdaan van den Staet eenige verradelyke
„ aanslagen smeedende tegen de *Generaliteit* in het gemeen,
„ of eenige plaats of sterkte van dien in het bysonder, Maje-
„ steitschennis soude begaan, soo kan ik ook niet sien, hoe in
„ 't voorgestelde geval dien aengaende eenige bedenkelykheit
„ soude konnen vallen. Het is waer, dat men hier tegens
„ soude konnen in brengen, dat niemant Majesteitsschennis
„ begaet, dan die een Onderdaan is van dien Vorst, wiens
„ Majesteit wordt gesegt geschonden te zyn, en dat dien-
„ volgens een Ingeseten van eene der seven Provintien, die
„ het voorverhaelde quam te bedryven, noch Onderdaen
„ zynde van de Oost-of Westindische Compagnie, noch ook
„ selfs van de Staeten Generael, daer mede geene Majesteit-
„ schennis soude konnen pleegen. Maer daer tegens is we-
„ der aen te merken, dat sulk een evenwel buiten verschil
„ een Onderdaan is van de Provintie, waar in hy woont, en
„ dat die Provintie *pro indiviso* deel heeft in de souverainiteit
„ van

(*) *L. 5. pr. C. ad Leg. Jul. Majest.*

„ van Nederlandtsch Oost-of Westindien, weshalven hy,
„ met tegens die plaetsen aen te spannen, heeft geschonden
„ de Hoogheid en Majesteit van de Provintie, waer van hy
„ een Ingeseten, en Onderdaen is, en dieswegen gevolglyk
„ met recht kan worden gestraft. En seekerlyk is de Repu-
„ blicq te veel aen de behoudenis van de twee bovengenoem-
„ de Maetschappien gelegen, en sy heeft 'er te nauw eene
„ betrekking toe, om een onderscheiden belang te stellen,
„ en het geen tegens de Compagnie wordt ondernoomen
„ niet te oordeelen ondernoomen te zyn tegens de Repu-
„ blicq zelve, wier heerschappie door haer vergroot en ver-
„ meerdert is geworden, en welke, by het verlies, dat sy
„ moghten koomen te doen, mede niet weinigh soude ver-
„ lieſen. Ik besluite derhalven, dat een Ingeseten, of On-
„ derdaen, van eenige der vereenighde Provintien, of van
„ de Generaliteit, tegens de Oost-of Westindische Com-
„ pagnie op de voorverhaelde wyse aenspannende, misdaet
„ begaet van gequetste Majesteit, doch niet van de Majesteit
„ der *Compagnie*, maer van de Heeren *Staeten Generael* of van
„ de *Staeten van een van die seven vereenighde Provintien*, wier
„ Onderdaen hy is, en welke door de Compagnien in de
„ Oost-of Westindische gewesten, alwaer sy sich hebben
„ gevestight, verbeelde worden.

Om nog een voorbeeld, in een geval van een anderen aart; uit dit Werk te zien, zo slaa men 't oog op de volgende redeneering over de *Noodweer*. Het is buiten kyf, dat naar regten de doodslag geoorlofd is, die uit onvermydelyke *noodweer* geschiedt (1): maar wat is *noodweer*?

„ Deese vraeg, *zegt onze Regtsgeleerde*, is soo gemakkelyk
„ niet te beantwoorden, soo om de verschillentheit der ge-
„ voelens van de Rechtsgeleerden zelfs, als om de oneindi-
„ ge verscheidenheit van gevallen, en omstandigheden, soo
„ dat de questie, wanneer enkel noodweer gebruikt, of
„ daar in excès zy gepleegt, allervelligst aan het naeuwkeu-
„ righ onderzoek, en de beschеidenheit van een eerlyk en
„ verstandigh Rechter worde overgelaten: Doch dit even-
„ wel kan men in 't algemeen voor eenen regel stellen: Dat
„ noodweer hier in bestaat, dat iemant niet anders het ge-
„ welt, of den overlast, hem aengedaen, weet af te keeren,
„ of syns levens of ander merkelyk gevaer te ontgaen, dan
„ door de dooding of verwonding van syne tegenpartye (2).

„ Drie

(1) „ *L. 2. & 3. C. ad Leg. Corn. de Sic. L. sed si 5. D. ad Leg. Aquil.*

(2) „ Carpzovius *Prax. Crim. Part. I. Quæst.* 28. *n.* 19.

„ Drie dingen koomen in noodweer voornamelyk in aan-
„ merking, de *oorſaek*, de *wyſe* en de *tyd*, de oorſaek *waerom*,
„ de wyſe *hoe*, en de tyd *wanneer* noodweer gebruikt zy.

„ Belangende de *oorſaek*, wordt 'er vereischt, dat iemant
„ *eerst geweldiglyk worde aangevallen*. Want waar toe is de
„ verdeediging nootſakelyk, ſoo 'er geen aanval is? *Soo ie-*
„ *mant een ander met doodelyke wapenen of geweer overvalt, aen-*
„ *tast of ſlaet*, ſegt daerom de Caroline ordonnantie Art. 140.
„ Hy moet ook *eerst* worden aengevallen, om dat, indien hy
„ ſelf eerſt aanvalt, hy dan niet is de verdeediger maer belee-
„ diger (1). Hy moet daer en boven *geweldiglyk* worden aen-
„ gevallen: Want bedreigingen *alleen* zyn hier niet genoeg;
„ ten waare 'er pericul waare, dat op die bedreigingen de
„ uitvoering ſoude volgen, indien daar in niet by tyds voor-
„ ſien wierde. Weshalven hier moet onderſcheiden worden
„ tuſſchen bloote bedreigingen, en bedreigingen die verſelt
„ gaen met genoegſame toebereidſelen om deſelve ter uit-
„ voering te brengen: By voorbeelt, wanneer de bedreiger,
„ met een pistool, of degen gewapent, ſyn pistool in de
„ hand neemt, of ſyn degen uit de ſchede trekt: want voor-
„ afgaande bedreigingen, gevolgt van ſulke toebereidſelen
„ om ſe uit te voeren, ſchynen den bedreigden te ſtellen in
„ eene volſtrekte nootſakelykheit van tegenweer, en hem
„ derhalven te wettigen, om voor ſyne veiligheit, ſelfs met
„ doodinge van ſyne partye, te ſorgen, even en niet anders,
„ als of hy reets weeſentlyk, en daadelyk, waare aengevallen
„ (2). Maer ſoo de Bedreiger by bloote bedreigingen heeft
„ gebleeven, en de bedreigde daar op heeft konnen goed-
„ vinden, om hem het leven te beneemen, ſoo ſoude men
„ niet konnen verſtaen, dat een manſlagh waare gedaen uit
„ noodweer, en ſoude ſulk een doodſlager derhalven niet
„ wel van de gewoone doodſtraf konnen worden vryge-
„ ſprooken (3).

„ Omtrent de *wyſe* hoe noodweer moet gebruikt worden,
„ is aan te merken, dat deſelve moet geëvenredigt weeſen
„ met den aenval: Want is die niet ſwaer, noch gevaerlyk,
„ ſoo is 'er geene reden voor den aengevallen, om ſyne ver-
„ weering tot ſoo groot een uiterſte, als is de dooding van
„ ſyne partye, uit te ſtrekken. Wanneer derhalven, by voor-
„ beelt,

(1) „ Damhouder *Prax. Crim. cap.* 76. *n.* 18.
(2) *Arg. L Quod eſt* 3. §. *Qui armati* 5. *D. de vi & vi armata.*
(3) *Confer* Damhouder *Eod. n.* 19. *& maximè* Carpzovium *Prax. Crim. P.* 1. *Quæſt.* 29. *n.* 58. *& ſeqq.*

„ beelt, iemant een kinnebakſlagh ontfangt, is 'er voor hem
„ daer op aenſtonts geene noodſaek van ſyn degen te trek-
„ ken, en den geenen, die hem geſlagen heeft, daer mede
„ te ontlyven. Doch dit in 't algemeen ſtellende, ontkenne
„ ik niet, dat 'er een byſonder geval kan zyn, waer in het
„ geoorloft is, op het ontfangen van een ſouflet, ſich met
„ een degen te verdeedigen; namelyk, als die de ſouflet ge-
„ geeven, een ſterk, fors, en geweldigh, en in tegendeel,
„ die ſe ontfangen heeft, een teder, ſwak, en weekelyk man
„ is, die onmoogelyk met de vuist tegen ſyne partye ſoude
„ beſtaen konnen: Want in noodweer zyn juist niet altoos
„ gelyke wapenen van nooden, en, als men niet anders
„ kan, mag men ſich vryelyk bedienen van die men eerst
„ voor de hand vindt (1).

„ Ten opſichte van het derde vereischte in noodweer,
„ *den tyd*, is aen te merken, dat de aengevalle ſich aenſtonts,
„ en onmiddelyk na den gedaenen aenval, moet verdeedi-
„ gen, en niet na eenigh tuſſchenverloop: Want dan is het
„ geene verdeediging meer, maer wraekoefening, die de
„ wetten aen niemant toelaten, dan aen den daer toe ge-
„ ſtelden Rechter (2).

„ Of iemant aengevallen wordende, en kans hebbende,
„ om het door de vlucht te ontkoomen, tot vluchten ge-
„ houden zy, is eene queſtie, die van deeſen met ja, van
„ geenen met neen, wordt beantwoord. Wy houden het
„ met de eerſten, en dat iemant verplicht is de vlucht te
„ neemen, wanneer dat middel veiligh door hem kan ge-
„ bruikt worden, het geen de omſtandigheden van het geval
„ konnen en moeten uitwyſen; want laten de wetten niet
„ toe, om den aenvaller, en dat ſelfs noch een ſlaef, te mo-
„ gen dooden, dan in het geval, wanneer de aengevallen,
„ by geene moogelykheit, anders het gevaer heeft konnen
„ ontgaen, ſoo is het ſeeker, dat ſy den doodſlagh niet ſtraf-
„ feloos willen hebben geleeden, wanneer 'er door de vlucht
„ middel ter ontkoominge geweest is. Nochte gelt het hier
„ niet tegen in te brengen, dat het vluchten altoos ſchan-
„ delyk, en veeltyts gevaerlyk is: Want wat ſchande kan
„ het voor my weeſen, dat ik wyſelyk iemants dolligheit
„ voor eenigen tyd ontwyke? Dat een Soldaet in den ſtryd
„ te-

(1) Damhouder *Eod. n.* 14. & 16. Carpzovius *Eod. Quæſt.* 28. *n.* 23. & *ſeqq.*

(2) *L.* 45. §. 4 *in fine D. ad Leg. Aquil. L. Nullus* 14. *C. de Judæis.* Damhouder *Eod. n.* 10. Carpzovius *Eod. n.* 28. & *ſeqq.*

„ tegen den vyand ſyn orde, of gelit, verlaet, is hem onge-
„ twyfelt eene groote oneer; maer dat hy voorſichtigh het
„ gewelt van een Medeburger, die hem verwoedelyk tracht
„ aen te vallen, ontduike, kan hem tot geen ſchande, maar
„ moet hem in tegendeel tot lof ſtrekken. En belangende
„ het voorgewende gevaer, dat in de vlucht ſteekt, wy wil-
„ len immers niet volſtrektelyk iemant tot de vlucht nood-
„ ſaken, en voor al niet in het geval, als hy die niet kan
„ neemen, dan met gevaer van ſyn leven; in tegendeel
„ ſtellen wy, dat ſy het middel kan en moet weeſen, om
„ den vluchtende uit dat gevaer te redden. Weshalven het
„ 'er verre van daen is, dat iemant, volgens ons gevoelen,
„ ſoude moeten vluchten, als 'er voor hem een weeſentlyk
„ pericul ſoude zyn, dat ſyn party hem in de vlucht den
„ degen in de ribbe ſtooten, of een ſchoot in de lenden
„ konde geeven. Maer alleen dan, als hy veiligh, door
„ middel van de vlucht, ſoude konnen ontkoomen (1).

„ Maar ſchoon wy vaſtſtellen, dat iemant, wie hy ook
„ zy, edel of onedel, Burger of Krygsknegt, om het gevaer
„ te ontwyken, volgens Goddelyke en menſchelyke wet-
„ ten, verplicht is te vluchten, ſoo konnen wy echter wel
„ ſoo veel aen de menſchelyke ſwakheit toegeeven, dat wy
„ hem van de gewoone doodſtraf ſouden vryſpreeken, die
„ van een ander geweldelyk aengetast, en te grootmoe-
„ digh om ſich door de vlucht te behouden, ſyne weder-
„ partye met de wapenen wederſtaen, en, om ſelfs niet ge-
„ dood te worden, gedood heeft (2).

(1) Matthæus *de Crim. L.* 48. *D. tit.* 5. *cap.* 3. *n.* 7. Damhouder *Eod. n.* 7, 8 & 9. Carpzov. *Eod. Quæſt.* 30. *n.* 53. & *ſeqq.*
(2) *Vide* Carpzov. *Eod. n.* 67.

Traité des Maladies les plus frequentes à Surinam, & des Remedes les plus propres à les guérir. Suivi d'une Diſſertation ſur le fameux Crapaud de Surinam, nommé Pipa, & ſur ſa Generation en particulier, avec Figures en Taille-douce. Par PHILIPPE FERMIN, Docteur en Médicine. *A Maeſtricht, chez* Jacques Lekens, 1764.

Verhandeling van de gemeenſte Ziekten op Suriname, en de bekwaamſte Middelen, om dezelven te genezen; benevens eene Verhandeling van de berugte Surinaamſche Pad, Pipa genoemd,

noemd, en deszelfs Voortteeling in 't byzonder, met Plaaten, door PH. FERMYN, M. D. octavo, 157 bladz.

DE Ziekten en kwaalen van het menſchelyk geſlagt, zyn wel ten voornaamſten deele, overal dezelfden; maar zy kunnen, in eenige omſtandigheden, verſchillen, uit oorzaake van de Lugtsgeſteldheid, onder welke ſommige menſchen woonen; of van de levenswyze, welke zy gewoon zyn te houden. Dit maakt, dat een Geneesheer, in een verafgelegen gewest van zyn geboorte- of verblyfplaats, koomende, niet zo aanſtonds in ſtaat is, om de Ziekten, welken hy voor zich krygt, op de beste en kortſte wyze, ter geneezing te brengen. Veel nut kan hy, derhalve, in zulk een geval hebben, van eene beſchryvinge van het beloop der Ziekten, op zulk eene plaatſe, door een bekwaame hand, na genoegzaame ondervinding, opgeſteld. Tot dit einde, is het Werkje welk wy voor ons hebben, ingerigt en uitgegeeven. Agt jaaren op Surinaame geweest, en de Geneeskunde aldaar hebbende geoeffend, geeft de Auteur, volgens zyne ondervindinge, regelen, om den aart der gemeenſte Ziekten van dit Gewest te kennen, en voorſchriften van de Middelen, welken hy bevonden heeft meest ter geneezing te dienen. Ook laat hy zich niet zelden uit over de verkeerde en kwaade behandeling van ſommige Geneesheeren, ter gemelde plaatſe; met betuiging echter, van zulks niet te doen, uit eenigen nyd of ſchenzugt, maar alleen, om de gevaarlykheid van zulk eene behandeling, voór de Lyders, in het daglicht te ſtellen.

Het Werk is verdeeld in XVIII Hoofdſtukken. In de zeven eerſten wordt van de heftige, en in de overige van de ſleepende of kwynende Ziekten geſproken. In het eerſte Hoofdſtuk toont de Schryver de noodzaaklykheid der kennisſe van de Lugt- en Landsgeſteldheid, de Levenswyze der Inwoonders, en de kracht der Geneesmiddelen. De Saiſoenen van het jaar, zegt Hy, zyn zo veranderlyk op Suriname, dat men 'er geen ſtaat altoos op kan maaken. „ Men onder„ ſcheidt dezelven, gemeenlyk in vier, twee van droogte „ of groote hitte, en twee van regen. Zy verſchillen, voor„ naamlyk maar in een meerdere of mindere kwaadaartig„ heid van de Lugt. In de drooge en heete tyden van het „ jaar heeft men de meeste Ziekten, inzonderheid wanneer „ de droogte ongemeen is. Dan zyn de heftige Ziekten in „ haar grootſte kracht en veelal doodlyk ". Ten opzichte

van

van de Leevenswyze, zegt de Heer FERMYN: „ De Inboor-
„ lingen, zo wel als de Europeaanen, zyn, voor 't grootſte
„ gedeelte, overgegeeven aan ongebondenheid; liefhebbers
„ van ſterke dranken, onmaatige gemeenſchap met de Ne-
„ geresſen, ſtellende zich, geheele nagten bloot aan de
„ kwaadaartigheid van de Lugt, by nagt koel". Van de kracht der Geneesmiddelen merkt de Schryver aan, dat de hitte ook haare kracht oefent op dezelven, dezelven uitzettende, zo het vaste lichaamen zyn, of verdunnende met verlies van deelen, door wegdampingen, indienze uit vogten beſtaan. Kruiden en Wortelen verliezen veel, of bederven, waarom men dezelven dikwils versch moet laaten overkoomen. Ook moet men hier op acht geevende, dezelven, in eenige meerdere maate, toereiken.

Hier op volgen nu eenige Hoofdſtukken over de hevige of haastige Ziekten, als de Eendaagſche Koorts, de enkele aanhoudende Koorts, Heete Koorts. De teekenen van deeze laatſte Koorts, gemeenlyk *Cauſus* genoemd, ontdekken zich, volgens den Schryver, door een ongemeene hitte, geduurende de ganſche Ziekte, drooge huid, onleschbaaren dorst, drooge en zwarte tong; met benaauwdheid, braaking, ſlaapeloosheid, raaskalling, ſlaapzugt, ſtuipen, en verheffing om den anderen dag. — Deeze Koorts ziet men menigvuldig in den tyd van de grootſte droogte, en brengt veelen in 't graf, ſomtyds binnen drie of vier dagen; inzonderheid, wanneer de Geneesheer, gelyk niet dan al te dikwils gebeurt, de Aderlating ſchroomt, of in plaats van de hitte, welke den Zieken verteert, te maatigen, dezelve nog vermeerdert door hertſterkende en geeſtryke Middelen. De ondervinding heeft my geleerd, zegt de *Doctor*, terſtond, by de vermindering van den eerſten aanval der Koortze, veertien Uncen bloed, uit den Arm te doen aflaaten; en een uur hier na een verkoelenden Buikopenenden Drank te geeven, om van twee tot twee uuren een gedeelte 'er van te doen neemen. Tuſſchen beide kan de Lyder eenige luchtige Soupe, of wat ſlappe groene Thee drinken. Na den laatſten Afgang, op den Laxeerdrank, wordt een verkoelend Julep gegeeven, met wat Geest van Zwavel, ligtjes zuur gemaakt. Op den tweeden dag moet wederom eene Aderlaating, van tien Uncen, op den Voet gedaan worden; en ook wederom den eerſten Laxeerdrank, mids acht geevende, of de krachten van den Lyder het zullen konnen verdraagen. De Julep moet aangehouden, of kan naar den ſmaak van den Lyder, het zelfde oogmerk behoudende, eenigzins veranderd worden.

Om de Slaaploosheid te gemoet te koomen, wordt den Zieken eene Uitmelking gegeeven van het Zaad van Slaapbollen, met wat Syroop van dezelfden. Voorts moet werk gemaakt worden dat de Buik zich ontlaste; waar toe alle avonden een Klisteer wordt gegeeven. De Lyder moet geene dan ligt verteerbaare voedzels gebruiken, met een glas goede Rhinse wyn. Deeze wyze, stiptelyk gevolgd, is de eenige veilige weg, om den Lyder tot een spoedige herstelling te brengen, en den Geneesheer de achtinge te doen genieten, welke hem toekoomt. 't Is de Heer FERMYN, wien wy doen spreeken.

Men vindt, hier in, niet veel byzonders van de behandeling van zodanig eene Koorts, in onze Lugtstreek, en kundige Geneesheeren in Holland, handelen, in zulk een geval, genoegzaam op gelyke wyze; men kan derhalve niet denken dat de Heer FERMYN dit, als iet nieuws op Surinaame geleerd heeft. Iemant uit Holland naar Surinaame gaande als Doctor, zo hy zich eenigzins wel geoeffend heeft, brengt deeze wyze van doen mede. Het eenige welke 'er ons bedenklyk in voorkoomt, is dat, onder zulk een heete Lugtstreek, waar door de lichaamen, zeer schielyk, en ongemeen verzwakken, zwaare en schielyk herhaalde Aderlaatingen, en menigvuldige of sterke Buikopenende Middelen, wel eens de krachten, onverhoeds, zo zouden konnen verminderen, dat de Lyder bezweek en stierf, in plaats van tot herstel te koomen. En uit het gene in dit Hoofdstuk nog volgt, schynt het ons eenigzins toe, dat de ondervinding den Schryver dit heeft doen zien.

Onder de Zieken, zegt Hy, welken van deeze Koortze worden aangegreepen, zyn 'er, die door een onmaatige Levenswyze, hunne krachten ten eenenmaale verbroken hebben. Zo 'er niet eenig blyk van kwaadaartigheid der Ziekte by dezelven is, moet men hen, op een andere wyze, behandelen: want de voorgaande Middelen zyn niet in staat, om de geneezing te bevorderen. In zulk een geval gaf Hy een afkookzel van de Bast van Peru, met eenige Rhinse wyn en hertsterkende dingen aangezet. Hier door poogt Hy de krachten van den Zieken optebeuren, en de Koorts te breeken en ongevoelig te doen wyken. Maar deeze wyze moet niet te werk gesteld worden, dan wanneer de Lyder ten einde van krachten is, of de Koorts hardnekkig, en door de voorgaande wyze van behandeling niet kan overwonnen worden. En als de Koorts geweeken is, moet om den derden of vierden dag een Buikopenend middel gegeeven worden.

den. Wanneer de krachten dan nog langzaam wederkoomen, geeft Hy een Kruidwyn, voornaamlyk beſtaande uit de Kina, met eenige andere verſterkende en Maag-middelen gemengd.

De Heer FERMYN beroept zich op zyne ondervinding, dat men, om deeze Ziekte wel te behandelen, niet moet ſchroomen den Lyder te verzwakken; door Aderlaatingen en gemaatigde Buikopenende middelen. Uit het voorgaande ziet men, echter, dat de Koorts niet tegenſtaande dit alles, hardnekkig kan blyven, en door de Koorts-bast moet geneezen worden.

In kwaadaartige en Rot-Koortzen, welken de Schryver afleidt van een menigte raauwe ſtoffen in de Maag en Darmen, uit het gebruik van onmaatig en kwaad voedzel en drank, begint Hy de geneezing met een Braakmiddel uit de Ipecacoanh; en geeft als dit uitgewerkt heeft, een verſterkend aangenaam Lepeldrankje, uit de *Confect. Alkerm.* — *Hyac.* enz. Op den tweeden dag doet Hy eene Aderlaating van tien Uncen op den Arm; en geeft twee uuren hier na een laxeerend afkookzel; 't welk herhaald moet worden, als het de krachten van den Lyder toelaaten. Als het hoofd aangedaan is, moet eene Aderlaating op den Voet in 't werk geſteld, en met onderſcheid, en overleg van den Geneesheer, al of niet herhaald worden. Alle avonden moet de Zieke geklisteerd worden; en zo hy niet ſlaapen kan, alle avonden, een Rustmiddel, met Syroop van Slaapbollen gegeeven. Als de Koorts geweeken is, moet de Lyder, om de twee of drie dagen, een Purgeermiddel gebruiken. En als de krachten langzaam wederkoomen, een Kruidwyn, waar in de Bast van Peru het voornaamſte is. Onder dit alles moet de Zieke een ſtrenge Levenswyze houden, en geene, dan ligt verteerbaare voedzels, gebruiken.

Deeze Koorts, zegt de Schryver wyders, wordt kwaadaartig, alsze over den twintigſten dag loopt, en wyl de zwakheid dan zeer toeneemt, is het nodig, tot eenige meer verſterkende dingen toevlugt te neemen; en geeft breed op van een zeker Voorſchrift, waar in de *Rad. Contrajerv.* wel het vermogenſte ſchynt te wezen; doch het is met Adderviesch, Oosteſche, Bezoarſteen en dergelyken aangemengd. Hier op volgt deeze algemeene aanmerking. „Onder het gebruik van de Aderlaatingen en Ontlastmiddelen, zo nadeelig in zekere omſtandigheden, als voordeelig in anderen, kan men niet te omzichtig zyn, in acht te geeven op de ſoort van Ziekte, en de krachten van den

„ Lyder; want gelyk in een al te groote uitmergeling;
„ groote Ontlastingen gevaarlyk zyn, en men veel eer, zon-
„ der uitſtel, verſterkende Middelen moet toereiken; is, in
„ tegendeel, in eene geſteldheid van behoorlyke kracht, de
„ behandeling, welke ik opgegeeven heb, beeter dan eenige
„ andere, om datze het Lichaam de zieke ſtoffe beneemt".
In een uiterst geval van aanhoudendheid der Koortze, moet hier wederom de Kina het plegtanker zyn, en dit geneest deeze Koorts, met zeer goed gevolg.

In het zevende Hoofddeel wordt van de tusſchenpoozende Koortzen geſproken. Deezen worden ook eerst met een Braakmiddel tegengegaan; en dan niet wykende voor openende Afkookzels en verkoelende Dranken, door de Koorts bast geneezen.

In het agtſte en negende Hoofdſtuk wordt een begin gemaakt van de ſleepende of kwynende Ziekten; en van deezen is de eerſte, *Beillac* genoemd, een naam, door de inboorlingen, hier aan gegeeven, volgens den Auteur. De Engelſchen noemenze *Belly-ake*, Buikpyn, en deeze twee woorden, gelykze eenige gelykheid hebben, beteekenenze ook beiden, Buikpyn; maar de Surinaamers hebben dit gebrek genoemd, met een naam welke van den Satan wordt afgeleid, om dat zy de kwaale, als eene bezoeking van den Duivel aanmerken. De ongelukkigen, die door deeze ziekte worden aangegreepen, worden gezegd pynen te lyden, welken alle verbeelding te boven gaan, en de hardſte herten der aanſchouwers doen breeken. Dit gebrek is eigenlyk de *Colica Pictonum* of het Kolyk van Poitou, zegt de Heer FERMYN, waar over men, inzonderheid in den laatſten tyd, zo veel geſchreeven heeft. Alle Kolyk heeft zyne zitplaatze in het Gedarmte, en maakt min of meer heftige pyn: maar dit gaat alle andere onuitſpreeklyk te boven.

De Auteur haalt de Geneesheeren van Surinaame ſcherp over, dat zy dit Kolyk met andere ſoorten van Kolyk gelyk ſtellen, en eveneens behandelen. Hier van daan, zegt Hy, zo veele dooden, welken men hadt konnen behouden, zo veele Verlammingen en andere toevallen, welken men hadt konnen voorkoomen. Hy geeft eene beſchryving van deeze Ziekte, welke, in de meeste omſtandigheden met het Kolyk van Poitou, zo als wy het hier zien, overeenkoomen. De Braakingen zyn by hem onafſcheidlyk van de Kwaale.

De gemeene oorzaaken worden gezegd te zyn, de ongeregeldheden van levenswyze, het onmaatig gebruik van ſterke dranken, het optrekken by nagt, in een Klimaat, waar

de

de koude van den nagt even ſterke aandoeningen maakt, als de hitte van den dag heftig is geweest. Hunne ongetemde plaizieren met de Negereſſen, zyn insgelyks zeer verderflyk; en men mag 'er byvoegen natte voeten, voornaamlyk, in de ſchielyke veranderingen naar den tyd van 't jaar. De groote hitte de krachten van het Lichaam geknakt hebbende, onder de gemelde oorzaaken, vervult het zelve, inwendig, met raauwigheden, winden en gal, welken zich vereenigende, in het bloed en het Gedarmte, een ſcherpe ſtoffe ophoopen, welken oorzaak wordt van de hardnekkigſte verſtoppingen. De Darmen, en inzonderheid, de dunne, worden dikwils verknaagd en ontſteeken, door vergiftige ſtoffen; welken hier opgehouden worden, in de ſchuilhoeken der klapvliezen, waar ze vast raaken, en derzelver vliezen knaagen, wordende ondertuſſchen ſtinkende en rottig, en ſtremmen de beweeging, waar door de Ontſteeking tot den hoogſten trap ryst. Ook ontſtaat dit Kolyk wel na een kwaalyk geneezen heftige Ziekte; en ſchoon dit, naar ſtrengheid, niet het waare *Beillac* te noemen is, moet het echter op dezelfde wyze behandeld worden.

Eerst ſtelt de Heer FERMYN voor, de verkeerde en kwaade behandeling van dit Ongemak, door de Geneesheeren, welken Hy, op Suriname vondt, beſtaande in het geeven van ſterke purgeermiddelen, welken eerſtond weder uitgebraakt worden, en den Lyder in de pyn doen omkoomen, of lam worden. Zyn eige wyze van doen beſtondt, in eerst de Braaking te ſtuiten, en de pyn te ſtillen, dan Buikopenende middelen te geeven. Hy begon met eene Aderlaating op den Arm, van omtrent tien Uncen; hier op liet Hy, alle half uuren, 50 druppen neemen, met een Lepelvol Kruis en Munt water van dit Mengzel. R. *Spirit. Nitri dulc. Laud. Liquid. Sydenh. a unc. ſem. Elix. Vitrioli Mynſ. Drach.* II. tot zo lang, dat de Braaking ophieldt; dan liet Hy het met langer tuſſchenpoozingen gebruiken. In veertien uuren, na de eerſte gift van dit middel, zag Hy, ſomtyds, de Pyn en Braaking bedaaren. Maar zo dit niet volgt, raadt hy de gift tot honderd druppen te vermeerderen. Hy verdedigt de groote gift van het Laudanum, welke iemant mogt meenen doodlyk te kunnen worden, door de byvoeging van de twee andere middelen, welke de al te groote werkzaamheid zouden beletten. Maar wy zouden eer denken, dat de oorzaak is, om dat het in den beginne, geheel of meest wederom uitgebraakt wordt, gevolglyk weinig werking kan doen, en als het 'er in blyft, wordt het minder

kort op malkander gegeeven. Vervolgens geeft Hy een dun afkookzel van Kamillen, met wat Syroop van Citroenſap en Elixir van Mynſicht, om voor zyn drank te gebruiken; en gaat dan over tot Klisteeringen en zagte Buikopenende middelen. En om de geneezing tot volkoomenheid te brengen, moeten laatſtelyk eenige middelen tegen de verſtopping gebruikt worden, waar van hier ook een voorſchrift wordt opgegeeven.

In een volgend Hoofdſtuk ſpreekt de Schryver ook nog van de Verlamming, welke, dikmaals, op dit Ongemak volgt, en waar tegen Hy verſterkende middelen, ſmeeringen met doordringende oliën en badingen aanpryst. Hier op volgt in het elfde Hoofdſtuk, over de *Kouk*, gelyk het door de inboorlingen genoemd wordt; beſtaande in eene verſtopping van de Lever of Milt; maakende een zwaarte aan de regter of ſlinkerzyde van den Bovenbuik, met eene zwelling, welke ſomtyds zo hard is als een ſteen, verzeld met heftige pyn, en hardnekkige opſtopping van Afgang. Ook wordt de Ademhaaling benaauwd, en onder eenige beweeging tot ſtikkens toe. De Lyder heeft neiging tot braaken, de Eetlust is meer dan in den gezonden ſtaat, en meest geneigd tot dingen, welken ſchaadelyk zyn. Mineraale wateren met melk gedronken en eenige middelen tegen de verſtopping, maaken het voornaamſte uit ter geneezing van dit gebrek, welke niet dan traag en langzaam geſchiedt. Gelyk men dit in ons Land, insgelyks ondervindt.

In het twaalfde Hoofdſtuk wordt geſproken van de *Klem*, gelyk het op Suriname genoemd wordt, 't welk de Heer FERMYN vergelykt met het gene hien *Tetanus*, of algemeene Kramp noemt. Dit ongemak overvalt zeer ſchielyk, en de Lyder wordt onbeweeglyk, zonder eenige gewaarwording, en volherdt in zulk eene geſtalte als hy was, wanneer het hem aankwam. Het geheele Lichaam is als geſpannen, en alle leden zo ſtyf als een yzeren roede. De Spieren vertoonen zich zeer ſtrak; de Aderen zyn zeer gezwollen; uit den mond loopt geſtadig veel dunne kwyl; de Pis en Afgang zyn opgeſtopt; het Hert ſlaat geweldig, en met verſchrikkelyke benaauwdheden; de Koorts is ook vry zwaar; de mond is zo geſlooten, dat men 'er naauwlyks iet in kan brengen, zonder eenige tanden uit te breeken; de Oogen ſtaan open en ſtyf; de Lyder ſnorkt als in een diepen ſlaap, en heeft alle gelykheid naar een dood Lichaam. Zeldzaam is deeze Ziekte onder de Blanken, evenwel niet zonder voorbeeld, maar menigvuldig onder de ſlaaven, in 't byzonder op eenige

de Plantagien; waar dit gebrek veel eerstgeboorene kinderen wegsleept, en welken niet veilig zyn dan na den agtsten dag. Schoon het gebrek niet by allen even zwaar aankoomt, is het, echter, voor de meesten doodlyk, en die heftigst aangegreepen worden, sterven ook zo veel te eerder. De Ziekte is doorgaans ongeneeslyk. Eens is het den Schryver gelukt, een zodanige Lyder te herstellen; maar Hy heeft dit vervolgens niet weder konnen doen, en geen byzonder middel tegen deeze Kwaale konnen vinden.

„ Ik moet hier echter byvoegen ", zegt Hy, „ wat ik „ eene Negeresse, welke de Diakonie van de Gereformeerden toebehoorde, verscheidene maalen heb zien doen, „ tot geneezing van dit gebrek, door de kennisse welke zy „ hadt van eenige kruiden van het gewest. — Zy begon „ met den Zieken te scarificeeren met een oud stomp scheermes; en na dat zy een vyftig zulke insnydingen gedaan „ hadt, zette zy hierop kleine Kalbassen als Laatkoppen, „ om een groot deel bloeds uit te trekken. Na deeze bewerking, welke, ten minste een geheel uur duurde; wiesch „ zy den Zieken, wel warm met een afkookzel van eenige „ kruiden van deeze plaatze, van de voeten tot aan het „ hoofd, en hier na dekte zy hem en plaatste hem voor een „ groot vuur, en wreef hem vervolgens met olie van Dadelen. Den Lyder tot 's anderen daags in rust gelaaten; „ hervatte de Negeres alles wat zy daags te vore gedaan „ hadt, en voegde 'er Klisteeringen by. Ik weet, dat zy „ op deeze wyze verscheiden heeft geneezen; maar of men „ de geneezingen aan het geval, dan aan haare bekwaamheid „ moet toeschryven, kan ik niet bepaalen ". De Schryver zegt voorts dat Hy wel geen moeite heeft ontzien, om byzondere Middelen tegen deeze Kwaale te ontdekken, doch vrugteloos. Ook was hy niet gelukkiger, in de oorzaak van de Ziekte uit te vinden. Oude luiden hadden hem altyd verzeekerd, dat de *Klem*, gemeenlyk, ontstondt na een heftige gramschap, of wraakzugt, welke iemant niet had konnen voldoen, waar toe zy zeer geneigd zyn. Doch dit kan de eenige oorzaak niet wezen, om dat eerstgebooren kinderen van de kwaale worden aangegreepen; en dan, doorgaans, voor den agtsten dag sterven.

Hier op volgen nog eenige aanmerkingen over de Ziekten der Vrouwen, welken, volgens den Schryver doorgaans gezonder en sterker zyn dan de Mannen; en dan over de Ziekten der Kinderen, voornaamlyk die uit Wormen ontstaan. En de laatste Hoofdstukken vervatten eenige Huid-

kwaa-

kwaalen, welken op Suriname gemeen zyn. Ziekten met Ontsteeking, gelyk *Pleuris* enz. zyn den Schryver, op Suriname, niet voorgekoomen.

Wy oordeelen genoeg gezegd te hebben, om onze Leezers van den Inhoud en de Behandeling te doen oordeelen. Het Werkje, schoon niet in allen deele volkoomen, kan zyne nuttigheid hebben; de Schryfwyze is klaar, en de Auteur heeft niets achtergehouden, zo 't schynt, van het gene Hy ontdekt of ondervonden hadt. Geneeskundigen zich naar Suriname willende begeeven, zullen 'er een nuttig gebruik van konnen maaken.

De Heer FERMYN heeft achter het Werkje gevoegd eene beschryving van de berugte Surinaamsche Pad, Pipa genaamd, en in 't byzonder over de voortteeling van dit Dier. Verscheiden van deeze Padden gevangen hebbende, zette Hy dezelven in een vat, gevuld met het zelfde water, waar in zy tot dus verre geleefd hadden, om ware 't mooglyk de wyze van voortteeling en de vorming der jongen in de celletjes op den rug der Pad waar te neemen. Het eerste gelukte den Schryver niet, waarom Hy beslut, dat de wyfjes Pad reeds bevrugt was, eer Hy dezelve hadt gevangen; want 'er waren drie mannetjes met een wyfjes Pad, by malkander. Hy zag den rug, van eene van deeze Padden, bedekt met kleine vlakjes, als schubben van een visch; deezen werden van tyd te tyd grooter, verheevener, en kreegen de gedaante van celletjes. Een van dezelven met de punt van een schaar geopend zynde, vondt Hy het vervuld van een yogt, naar het wit van een ey gelykende. Waar in met behulp van een vergrootkyker, een zwart vlakje gevonden werdt waar in eenige beweeging werdt gezien. Hier uit besloot ik, zegt de Schryver, dat dit het eytje was, reeds door het manlyk zaad bevrugt. De celletjes werden van tyd te tyd grooter, en de jonge Paddetjes kwamen 'er eindelyk, uit te voorschyn.

De Oude Pad ontleedende, begon de Auteur met de Huid van het lichaam te neemen, welke niet vast is dan aan het hoofd, den aars en de pooten. De celletjes in de Huid waren ontelbaar, en konden een groot getal jongen bergen. Deeze celletjes of baarmoeders [gelyk ze hier genoemd worden] liggen tegen malkander aan, en zyn alleen door een dun vliesje gescheiden, of afgezonderd.

Een andere wyfjes Pad, zegt de Heer FERMYN, welke ik waarnam, toen zy op haar tyd begon te koomen, heeft my aangaande het wezenlyk bestaan der eytjes, in de celletjes, be-

bevestigd. „ Het ongebooren vrugtje, reeds volkoomelyk „ geformeerd, hadt een soort van *Placenta*, Moederkoek, „ verzeld van twee vliezen, zeer dun en doorschynende, „ welken scheenen te zyn, wat wy, in de voortkomst van „ kinderen, het Ader- en Lamvlies noemen ". Het besluit is, dat de celletjes op den rug van het Wyfje de waare eyernesten en baarmoeders zyn, waar in de eytjes bewaard worden, om door het manlyk zaad besproeid en vrugtbaar gemaakt te worden. Doch de Schryver stelt dit met alle zedigheid voor, en onderwerpt zich het oordeel en de nadere ontdekkinge van kenners en onderzoekers der natuurlyke Historie.

De Heer KAMPER een dergelyke Pad ontleed, en de teeldeelen van het Wyfje genoegzaam gelyk gevonden hebbende, met die van de Kikvorschen en Padden hier te lande, besluit; dat de voortteeling op dezelfde wyze geschiedt. Dit onderscheid is 'er alleen in; in onze Padden broedt de Zon, de aan zich zelven overgelaate eyers uit. De Surinaamsche Pad, in tegendeel, heeft den rug zo gesteld, dat zy de eytjes kan naar zich neemen, en in deszelfs kleine holten verbergen, tot dat ze uitgebroeid zyn, en de jongen zich zelven de kost verzorgen konnen (†). Wy laaten het oordeel aan den Leezer: misschien worden nog meerdere ontdekkingen vereischt, eer men dit zal konnen beslissen.

(†) *Verhand. van de Holl. Maatsch. der Weetensch.* Deel VI. I. St. bladz. 274.

Nederlandsche Insecten beschreeven en afgebeeld door C. SEPP. *Eerste Stuk, Vierde Verhandeling, en Vierde Stuk, Vyfde Verhandeling.*

IN de eerste van deeze Verhandelingen, over de Dagvlinders van de Eerste Bende, wordt de Vlinder beschreeven, welke het Koe-vinkje genoemd wordt; een vreemde naam, maar waar van de reden onbekend is. Deeze is, volgens den Schryver, een Midde-Insect tusschen de Dag-Vlinders van de eerste en tweede Bende, waar van de hoedanigheid en eigenschappen, in de vorige derde Verhandeling beschreeven zyn. Alleen wordt nog gezegd, dat dit diertje, nog als Rups, met de Rupsen der Dag-Vlinderen van de tweede Bende, zeer veel overeenkomst heeft; in den staat van Popje, gelykt het niet naar die van de eerste;

noch

noch naar die van de tweede Bende; maar heeft veel eer de gedaante van een Nagt-Vlinder-Popje; doch in den laatſten ſtaat, is het een volmaakte Dag-Vlinder van de eerſte Bende.

Het Koe-Vinkjes wyfje laat haare eitjes vallen in 't gras, zo dat men ze niet machtig kan worden, of men moet een bevrugt wyfje vangen, en in een Doos beſluiten, waar in het de eitjes laat vallen. Maar om dat de Rups, hier uit voortkoomende, overwintert, gaan 'er veelen verlooren. De Schryver heeft echter, op deeze wyze, eenige enkelen over behouden, waar uit hy de Vlinders heeft gekreegen, welken hy hier beſchryft en afbeeldt. De Rups ter wereld koomende, is van kleur, geelagtig wit, en overal met korte en fyne, doch zeer ſtyve hairtjes bezet, hebbende aan 't laatſte lid, twee achteruitſtaande punten; vervolgens worden ze graauwagtig, en krygen over den rug een bruine ſtreep, die naar maate de Rups groeit en ouder wordt, voorwaards verdwynt, echter zich voor de rest, op ieder lid, doch als afgebrooken, maar naar achteren toe, nog in zyn geheel, vertoont. Deeze ſtreep is het voornaamſte kenmerk der Koe-Vinkjes-Rupſen, waar door men dezelven van andere Rupſen der Midde-Inſecten, tuſſchen de Dag-Vlinders der eerſte en tweede Bende, kan onderſcheiden.

Het veranderen van deeze Rupſen in Popjes heeft deeze twee byzonderheden; voor eerst, dat ze zich, noch op de manier der Dag-Vlinder-Rupſen, vast maaken; noch op die der Nagt-Vlinder-Rupſen, zich inſpinnen; maar geheel los en onbevestigd liggende, gelyk de eitjes, waar uit ze voortgekomen waren, in Popjes veranderen. Ten tweede, dat de Popjes zelfs eerder naar die der Nagt- dan naar die der Dag-Vlinderen gelyken.

De Vlinder voor den dag gekoomen zynde, heeft op 't eerst aanzien, weinig gevalligheid. Zyn groöſte fieraad beſtaat in de zwarte, met een licht geelagtigen rand omzoomde, en in 't midden, met een zuiver wit ſtip voorziene ronde vlakken, of oogen, aan de onderſte zyde der vlerken; ſommigen der zelven ſchynen wel aan de bovenſte zyde flaauwlyk door, maar ſteeken niet uit. Dit moet in de plaat gezien worden.

In de tweede van de opgemelde Verhandelingen, over de Nagt-Vlinders van 't tweede Gezin der eerſte bende, vindt men eene beſchryving van de Vlinder uit de Groote Tweeſtaart-Rups, anders de Groote Hermelyn-Vlinder. In ſtaat van

van Rups woont dit diertje eigenlyk op Wilge-boomen. De eieren van deezen Vlinder zyn altyd enkel; en 't gene aanmerklyk is, doorgaans op de bovenſte zyde der bladen gelegd; daar anderzins de meeste Vlinders hunne eieren aan de onderſte zyde plaatſen.

Het Rupsje gekipt zynde is geheel zwart, en de twee ſtaartjes zyn als dan nog zeer ſlap en gekronkeld, maar worden, in weinig minuuten, ſtyf en regt, en overtreffen nu in lengte het geheele diertje: doch deeze proportie verandert naar maate het zelve, door 't nuttigen van voedzel, daagiyks groeit, terwyl de ſtaarten en 't hoofd ongevoed blyven; welke deelen alleen maar, by iedere vervelling, een nieuwe vergrooting bekoomen. De Rups is van een byzondere gedaante, van eerſten af, tot zyn volkoome grootte; maar men moet de afbeeldingen zien, om 'er een denkbeeld van te hebben. Na de laatſte vervelling is haare grondkleur op den rug of groen, of bruin, met lichte onregelmaatige ſtreepjes. Sommigen hebben ook ter wederzyden van het lyf, eenen, of een paar roode, ook wel bruine vlakken; doch zulken koomen zelden voor. In de gedaante van Rups leeft dit diertje gemeenlyk vier weeken; en ondergaat, binnen dien tyd, vier vervellingen.

Deeze Rups is maar van veertien pooten voorzien, de twee achterſten ontbreeken haar; hierom is haare gang wat langzaamer; en ze is ook niet in ſtaat, om zich onderwaards, of met den rug omlaag, aan eenig blad vast te houden. Maar om te vaster ſtand te hebben, is zy begaafd met een vermogen, van telkens, op ieder plek, waar ze zich te rusten zet, voor af, een web te maaken, waar in ze de pooten vasthegt, en zich dus voor 't vallen beveiligt. Dit web of ſpinzel is zo fyn, dat het niet dan door een Vergrootglas kan gezien worden. De twee ſtaarten van de Rups dienen eigenlyk voor twee kookers, zynde binnen ieder een hoog roode vleeſchige draad verborgen, welke de Rups uitſchieten en inhaalen kan; en zy doet het dan voornaamlyk, als ze aangeraakt of getergd wordt; dienende het uitſchieten, waarſchynlyk, om andere Inſecten te verſchrikken, en dus van zich af te houden; ſchoon de Wespen haar evenwel weeten te bekruipen, en haare eieren, met een draadje, in 't vel van de Rups vast te maaken. En als deeze eieren niet vernield worden, ('t welk men doen kan door dezelven, met een Koren-tangetje, voorzichtig, aan het lyf van de Rups aan ſtukken te drukken) verandert de Rups wel in een Popje, doch ze neemt dit doodlyk zaad met zich, waar uit als dan

de

de Wespe-wormtjes koomen, die het Popje van binnen geheel ledig eeten, en dus het Insect, ten eenenmaal, te niet doen gaan. Deeze Rups heeft, eindelyk, nog deeze byzondere eigenschap, datze somwylen een straal van helder en klaar vogt uitspuuwt, niet uit den mond, maar uit een dwerse spleet, digt onder denzelven. Doch dit vogt schynt van geen kwaade of beschadigende eigenschap te wezen.

De verandering deezer Rupsen in Popjes, geschiedt veelal, in 't laatst van Augustus of begin van September. Zy kruipen niet in de aarde, noch spinnen zich tusschen de bladen in; maar maaken haare nesten, in het hout. Na een tyd lang heromgekroopen te hebben, verkiest ze eindelyk, op het Wilgehout een plek, om haar nest, aldaar te bouwen; 't welk met veel beleid, overleg en konst geschiedt. Het geheele werk verrigt zy met den mond. Eerst maakt de Rups, in 't hout, eene holte van omtrent een Duim lang, doch naauwlyks ter diepte van ½ Duim. De spaandertjes, welken zy 'er uitgeknaagd hebben, en haar eige kwyl, zyn de eenigste bouwstoffen tot deeze nieuwe woning. Vervolgens mengt zy dezelven, onder malkander; en door gestadig draaden over zich heen en weder, en ter zyde te spinnen, werkt zy 'er de spaandertjes mede in, en bedekt zich, langzaamerhand, als met een verwulf. Terwyl zy dus doende is, schynt het geduurig, dat de draaden door de veelvuldige beweeging der Rups, en datze telkens aan dezelve als vast kleeven, zullen scheuren, en dat de Rups het gebouw niet zal konnen voltooijen. Maar by de uitkomst blykt het tegendeel. Het verwulf wordt hoe langer hoe digter en vaster, zo dat men op 't laatst de Rups in 't geheel niet meer kan zien. Zulk een nest, hier in Plaat afgebeeld, zyn volle beslag hebbende, maakt zy het ook, van binnen, zo glad, als of het met satyn bekleed ware. En schoon het overal vry hard is, maakt de Rups het echter, aan dien kant, daar zich haar hoofd bevindt, zeer dun en zagt; dewyl het Insect, als Vlinder, ter dier plaatze, zynen uitgang moet neemen, en anders door de harde korst van het nest, onmooglyk zou konnen henen dringen. In een Popje veranderd zynde, volhardt het Insect, in dien staat, den geheelen winter over, tot in de maand Juny, hier op volgende: ja het gebeurt wel eens, zegt de Heer SEPP, hoewel zelden, dat zulk een Popje twee winters, en een geheelen zomer over blyft liggen, en 'er dan eerst in den derden zomer, de Vlinder uit voortkomt.

De Vlinder komt eindelyk, uit de gemelde plek van het nest,

nest, te voorſchyn. Het Mannetje heeft veel breeder ſprieten dan het Wyfje; en dit kan tot een onfeilbaar keumerk verſtrekken, om de kunne deezer Vlinderen te onderſcheiden. De Vlinder wordt by ſommigen de Hermelyn genoemd; om dat hy, op den nek, en ter wederzyden van denzelven, in den wit of grysagtigen grond, eenige zwarte vlakjes heeft; waar door dit gedeelte, gemeenlyk het kapje des Vlinders genoemd, 't welk buiten dat ruighairig is, eenigzins naar het Bont der Hermelynen zweemt; gelyk in de afbeelding getoond wordt. Dus worden de Leezers van de Verhandelingen des Heeren SEPP, op nieuw, door aanmerklyke byzonderheden van de beſchreeven Vlinders, en derzelver naauwkeurige afbeeldingen, wederom vermaakt.

Nieuwe Geographie of Aardryksbeſchryving, door den Heer ANTONI FREDRIK BUSCHING, *Doctor der H. Godgeleerdheid en Wysgeerte enz. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* JACOBUS DE JONGH *junior. Derde deels Tweede Stuk. Te 's Hage by de* Wed. Ottho van Thol enz. MDCCLXIV. 551 *bladzyden in groot Octavo.*

ZO veele reizen een ſtuk deezer uitmuntende Aardryksbeſchryving, in onze taale, het licht zag, hebben wy gelegenheid gehad om dezelve allen lief hebberen dier weetenſchap ten hoogſten aan te pryzen; gelyk wy ook dit *Tweede Stuk des Derden deels* doen, 't welk in zich vervat, *de Burgundiſche, de Weſtphaalſche en de Keur-Rhynſche Kreiſen*, die de Hoog Eerwaarde BUSCHING, volgens zyne gewoone uitvoerige, doch geenszins langdraadige ſchryfwyze, den Leezeren onder 't oog brengt; in 't algemeen klaagende over de gebreklykheid der Landkaarten van deeze Kreiſen. — Een en ander voorbeeld hebben wy reeds opgegeeven van de byzonderheden, welke onze groote Aardryskundige in zyn werk invlegt, om het daar door de verdrietige droogheid, zo gemeen in werken over die weetenſchap handelende, eensdeels te beneemen, en het anderdeels, van uitgebreider nutheid te maaken. Thans zullen wy doen zien hoe hy te werke gaat in de beſchryving van Steden. De Ryks-ſteden *Keulen* en *Aken* hebben wy daar toe verkoozen. In het ontvouwen van de *Weſtphaelſche Kreis* tot aan *Keulen* gekomen zynde, merkt hy 't volgende deswegens aan.

„ CÖLN, Nederd. KEULEN, *Colonia Agrippina*, legt aan

„ den Rhyn, in de gedaante van een halven Cirkel, en is
„ een van de oudſte en grootſte Steden van Duitschland,
„ dog volgens de aloude wyze verſterkt en ſlegt bewoond.
„ Zy is eerst door de Ubieren gebouwdt, die van de Ro-
„ meinen in beſcherming genomen, en aan de westzyde
„ des Rhyns geplaatst zyn geworden, alwaar zy een Stadt
„ aangelegt hebben, waar na toe, door toedoen van de Kei-
„ zerinne *Agrippina*, Gemahinne van Keizer *Claudius*, die
„ aldaar geboren was, eene volkplanting van Romeinen ge-
„ zonden, en daar door aanleiding gegeven wierd, om de-
„ zelve *Colonia Agrippina* te noemen, zynde uit dit eerſte
„ woord, de Duitſche Naam *Cöln* ontſtaan. Dezelve was
„ de Hoofdſtad van *Germania Secunda*, en bleef zo lang
„ onder de Gehoorzaamheid van de Romeinen, tot dat de
„ Franken, op het einde van de 5 de Eeuw, van derzelver
„ Heerſchappy een einde maakten. Zy is de Zeetel van het
„ Dom-Capittel van het Aarts-ſtift Keulen, van den Paus-
„ ſelyken Nuntius, en van de Univerſiteit, welke Paus *Ur-*
„ *banus* VI, in het jaar 1388, bevestigd heeft: en verſchei-
„ de andere Pausſen hebben aan dezelve voorrechten ver-
„ leend. De Domkerk van St. Pieter, zou zeer prachtig
„ zyn, zo dezelve volbouwd was. In dezelve is eene Ca-
„ pelle, waar in men voorgeeft, dat de lighaamen der, zo
„ genaamde Heilige Drie Koningen, bewaard worden. Bo-
„ ven dien, zo zyn alhier nog 10 Collegiat of Proostdy en
„ 19 Parochi-kerken, 4 Abdyen, 17 Monniken en 39 Non-
„ nen kloosters, 16 Hospitalen, en meer dan 50 Capellen.
„ Het aanmerkelyk getal Proteſtanten, die alhier woonen,
„ gaan hun Godsdienst waarneemen in de naburige Berg-
„ ſche Stad Muhlheim. Het Raadhuis is een groot Got-
„ tisch Gebouw. Het Tuighuis is wel voorzien. De Keur-
„ vorst van Keulen heeft alhier een Hof. Hier is de ſtapel
„ van Rhynſche Wynen. Hier wordt ook Lint, of Band,
„ (dat na de Stad genaamd word,) en in ſtoffen van florette-
„ zyden geweven, gehandeld. Eertyds is dezelve een Quar-
„ tier-Stad onder de Hanſe-Steden geweest.

„ *K. Otto de Groote* verleende aan deeze Stad veele vry-
„ heden, en beval aan zynen Broeder, den Aarts-Biſschop
„ *Bruno van Keulen*, de Beſchuttings-Gerechtigheid over
„ dezelve: maar toen Keulen, naderhand, eene vrye Ryks-
„ ſtad is geworden, zo ontſtond 'er, tuſschen dezelve en
„ den Aarts-Biſschop, wegens de Hoogheid en Landsvor-
„ ſtelyke Oppermagtigheid, veele nog aanhoudende geſchil-
„ len. De Stad ſtaat nu het Aarts-ſtift, de Burgerlyke

„ en Lyfſtraffyke Gerechtsdwang; eenigermaate, tot, ne-
„ vens nog andere Rechten, dog geenzins in de volle hoog-
„ heid en Landvorſtlyke hooge Overigheid. Zy zweeren
„ den nieuwen Keurvorſt houw en getrouw te zullen zyn,
„ zolangen tyd hy de ſtad, by haare wel verkreegene Rech-
„ ten en Vryheden, zal blyven handhavenen; en hy be-
„ vestigt derzelver Vryheden. Dezelve heeft, als eene
„ Vrye Ryks Stad, zo wel op de Weſtphaalſche Kreisdagen,
„ als op de Ryks-dagen, in het Collegie der Ryks-Steden,
„ ſtem en zitting, en bekleed de eerſte plaats op den Rhyn-
„ bank. In de Ryks-Matrikel is dezelve op 25 Man te
„ paard en 200 te voet of 1160 Fl. geſchat, dog zy heeft
„ echter om vermindering van dien last aangehouden, en in
„ de Lotharingſche Verdeeling ſtaat dezelve maar op 825
„ Flor. Tot de Kamerlasten betaalt ze 405 Ryksd. 72½ kr.
„ Keulen heeft, een geruimen tyd met de Ryks-ſtad Aken
„ om den voorrang geſtreden. De Stad onderhoud 4 Com-
„ pagnien ſoldaaten; maar in Oorlogstyden is de Keizer
„ of een der Bondgenoten, gewoon eene bezetting daar
„ in te leggen. In het jaar 1757 wierd ze door de Fran-
„ ſchen bezet.

„ Tuſſchen Keulen en Duits gaat een vliegende Brug over
„ den Rhyn.

Van de Ryks-Stad *Aken* geeft ons de Heer BUSCHING dit beknopte bericht.

„ De Stad AACHEN, of ACKEN, ook AACH Nederd. AKEN,
„ Lat. *Aquisgranum*, *Aquæ*, *Urbs Aquenſis*, in 't Fransch
„ *Aix la Chapelle*, die tuſſchen de Hertogdommen Gulik
„ en Limburg legt, heeft, na alle waarſchynlykheid, haa-
„ ren Naam ontfangen van derzelver warme baden, die, van
„ ouden tyden af, beroemd zyn. Dezelve is eenen langen
„ tyd, des Ryks Hoofdſtad, en voor de eigentlyke Keizer-
„ lyke Reſidentie-plaats gehouden geworden, en noemd
„ zig de Koninglyke ſtoel, (dat is Troon ook Reſidentie-
„ plaats,) en des Heiligen Roomſchen Ryks (vryé) Stad;
„ ja, de Roomſche Keizers en Koningen noemen ze mede
„ aldus. Men meend, dat alhier de kroning van den
„ Roomsch Koning of Keizer behoorde te geſchieden, en
„ dat dit de eigentlyke Duitſche kroning zou zyn. Zy be-
„ waard ook, en eigentlyk in de Maria Kerk, of het Mun-
„ ſter, een gedeelten van de Ryksſieinodien, welke by de
„ kroning van den Roomsch Koning of Keizer gewoonlyk
„ gebruikt worden; naamlyk een zwaard van Keizer Karel
„ de Groote, een Evangely-boek, en een met edelgeſteen-

„ ten bezet goud kapzel, daar in een gedeelten der aarde,
„ waar op het bloed van den H. Stephanus, toen hy geſte-
„ nigd wierd, voor een gedeelten gevloeid, en daar in ge-
„ trokken, behouden zou zyn geworden, die, aan den ge-
„ kroonden Koning, op zyn begeerten getoond, en daar
„ daar toe geopend word. Dit worden onder de kleine Re-
„ liquien van deeze kerk geteld, die ligtelyk vertoond
„ worden; daar en tegen worden de zo genaamde groo-
„ te Reliquien, die uit een Rok van de Maagd Maria,
„ de windelen van Christus, een ſtuk Lywaat, waar op
„ het bloedige hoofd van Johannes den Dooper, by zyne
„ onthalzing, gevallen zou zyn, en een Linnendoek, waar
„ mede de lendenen van Christus omwonden zyn geweest,
„ beſtaan, maar alle zeven jaaren openlyk ten toon geſteld,
„ of, op het verzoek van grooten Heeren van den eerſten
„ Rang vertoond, en, die in tegenwoordigheid van den ge-
„ heelen grooten Raad, en alle de Geestelykheid van het
„ Stift, uit de bewaarplaats genomen en weder weg geſloo-
„ ten worden.

„ Op den Rhynbank, in het Collegie der Ryks-ſteden,
„ die op de Ryksdagen ſtem en zitting hebben, heeft zy de
„ tweede plaats, ja, zy maakt aanſpraak op de eerſte plaats
„ van den Rhyn-bank. Derzelver Ryks matricularen aan-
„ ſlag in de Rykslasten is, zedert 1683, maar 100 Flor.
„ Tot onderhouding van het Kamer gericht, (tot welkers
„ buitengewone viſitatie dezelve in 't jaar 1704 mede is be-
„ noemd geworden) betaalt zy ieder Termyn, 155 Ryksd.
„ 50 kr. De Tytel van derzelver Magiſtraat is *Burger-*
„ *meesteren; Schepenen en Raad des Heiligen Roomſchen Ryks*
„ *vrye Stad Aken.* Zy onderſcheid zig in den Tytel, van
„ alle andere Ryks ſteden, daar door, dat de Schepenen
„ daar in genoemd worden, wyl te Aken, eenigermaten,
„ twee geheel van elkander onderſcheidene Collegien zyn;
„ naamlyk, Burgermeesters en Raad, en Schepenen, of
„ de Schepens-bank. De laatſten meenen onmiddelbaar,
„ onder den Keizer en het Ryk te ſtaan, en voerd daar om
„ den Tytel: *Schepenmeester en Schepenen des Koninglyken*
„ *Stoels en des Heiligen Roomſchen Ryks Stad Aken:* of ook,
„ het *Hooge wereldlyk Schepens Gericht.* Aan die Gerichts-
„ bank word, nog hedendaags, van veele na by gelegene
„ Plaatſen en Heerlykheden geappelleerd. Het Geestelyk
„ zendings en Synodaal-Gericht beſtaat, uit den Aarts-
„ priester, vier Stads Parochianen, en zeven wereldlyke
„ Schepenen. De Aarts-priester word uit de Kanunniken

„ van

„ van het Onze Lieve Vrouwen Stift verkoren. De om-
„ trek der Stad, binnen de Ringmuuren, word, in de Stads
„ keuren, in negen Graaffchappen onderfcheiden. Het
„ Stads wapen is een zwarten uitgebreiden Adelaar, welkers
„ hoofd, kroon, pooten en klauwen verguld zyn, op een
„ zilver veld. De meeste inwoonders zyn Roomsch-Ca-
„ tholyk, en fchoon 'er mede veele Proteftanten woonen,
„ zo word aan denzelven geen openbaare Godsdienstoefe-
„ ning toegeftaan. Zo wel de Gereformeerden, als Luthe-
„ ranen, houden hunne Godsdienst te Vaels, een uur gaans
„ van de Stad in het Hertogdom Limburg. De hier voor
„ gemelde Maria Stiftskerk heeft de eere dat ieder rege-
„ rend Roomschkeizer hare gezworen Kanunnik is. De
„ Tytel van dit Stift is: *Proost, Deken, en Capittel van het*
„ *Vry-Keizerlyk Stift onzer Lieve Vrouwe te Aken.* Het Stift
„ te St. Adelbert heeft K. Hendrik II. aangefteld. In 't
„ algemeen, zyn 'er 21 Ordens-geestelyken, van beiderly
„ geflacht voor handen, die ruim een derden deel van de zo
„ genaamde kleine Stad bezitten. De Bifchop van Luik is
„ de Stads gewone naaste Overigheid in geestelyke zaaken:
„ en de Hertogen van Gulik zyn, van lange tyden af, der-
„ zelver Befcherm-Heeren geweest, fchoon 'er verfcheide
„ maalen twist is ontftaan, wat 'er onder dit Recht begre-
„ pen is. Gulik bezit de Meijery of Voogdy te Aken, en
„ heeft uit dien hoofden, eenen Voogd-Major, welke de
„ Burgermeesterlyke bevelen uitvoerd, en andere Rechten
„ oeffend.

„ De tegenwoordige voortreffelyke warme Baden, ko-
„ men voort uit 5 Bronnen, die 7 Badhuizen, en in dezel-
„ ve 32 gewoone Baden, en 5 Damp-baden, veroorzaaken:
„ boven dien is 'er nog een Badhuis voor den Armen. In
„ de Stad worden Lakens gemaakt, als mede allerhande
„ waren van rood kooper en Mesfing of geel koper; doch
„ het Naaldenmaaken is aldaar de Hoofd-Fabryk. In de
„ jaren 1668, en 1748 zyn alhier beroemde Vredens-Trac-
„ taaten geflooten. 1656, brande de Stad, byna, geheel
„ af. In 't jaar 1756 leed zy veel fchaden door eene aardbe-
„ ving, en in 1759 onderging zy andermaal eene aardfchud-
„ ding, doch die zo veel fchaden niet veroorzaakten.

„ *Omtrent het Stads-Gebied ftaat aan te merken.*

„ Het gebied van de Stad Aken, werd het *Ryk van Aken*
„ genaamd, en legt rondom dezelve, zynde van een Land-
„ weer omringd, daar in zig 3000 Inwoonders zouden be-
„ vinden. De Rivier Wurm deeld het in twee Deelen van

„ ongelyke grootte. Aan derzelver Westzyde leggen de Dor-
„ pen ORSBACH, HORSBOCK, KALKHOU, en andere meer,
„ dog aan de over zyde WURSELEN, WEYDEN en HAAREN.
„ De Adel die in dit Gebied woont, is aan de Gerichts-
„ dwang der Stad onderworpen.

„ AANMERKING: In den omtrek van dit Gebied, een Ka-
„ nonſchoot verre van de Stad af, legt het vry onmiddel-
„ baar Ryks Stift *Burſcheid* of *Bortſcheid*, in de openbaare
„ beſcheiden *Monasterium Porcetenſe* genaamd. Het is van
„ de Cistercienſer orden, en heeft eene Abdiſſe tot Voor-
„ ſtanderesſe, die, op de Ryksdagen, onder de Abdiſſen
„ van den Rhynbank ſtem en zitting heeft, maar niet op
„ de Westphaalſche Kreisdagen. Behoord onder het Ker-
„ kelyk Gebied van het Aarts-Stift Keulen. In 't jaar 1349
„ heeft Keizer Karel IV. aan de ſtad Aken, de beſcherming
„ van deeze Abdy opgedragen. Het daar toe behoorend
„ aanzienlyk en neeringryk Vlek van dien zelfden naam,
„ maakt eene Heerlykheid of Heerſchappy uit. In het zel-
„ ven hebben de Akenſche en Burſcheidſche Proteſtanten in
„ de jaaren 1635 en 1713, openbare Godsdienſtoeffening
„ verzogt, en het opbouwen eener Kerk voorgenomen,
„ dog ieder maal daar van moeten afzien; daarom pleegen
„ deeze Proteſtanten mede hunne Godsdienſt te Vaels.
„ Verder vind men, zo in als by dit Vlek eene warme Bron,
„ die met de Bron te Aken om den voorrang twist: ook zyn
„ alhier Laken-weveryen, en Naalden-maakeryen.

Naauwkeurig Onderwys in de Tooneel-Poëzy, en eenige andere deelen der Kunst, zo wel van de Oude als Hedendaagſche Dichters. Nooit te vooren gedrukt. Te Leiden, by C. van Hoogeveen *Junior* 1765. *Behalven 't Voorberigt* 341 *bladz. in octavo.*

DE Liefhebberen der Tooneel-Poëzy, zullen met ver-maak dit Stukje van hunne beroemde Voorgangers, het Konstgenoodſchap, bekend onder de Latynſche Spreuke *Nil volentibus arduum*, ontvangen; niet alleen om uit dit Onderwys nut te trekken; maar ook om het in hunne Boekekasſen te plaatſen, by de menigvuldige Tooneel- en andere Dichtwerkjes deezer Schryveren.

Dit Onderwys, wy erkennen het, draagt de nodige blyken van echt te zyn met zich, en komt uit handen van rechtſchapen Minnaaren onzer Taale en Kunſte: maar wat de rede zy, dat het *Karacterizerend* kenmerk van dezer Konstgenooten ſchryf- en ſpellingtrant hier niet gevonden wordt,

mag

mag men vraagen: voor al, het doorgaande gebruik dezer Dichteren van het plaatſen der *accenten*, of ſtreepkens op de ſterk klinkende lettergreepen: voorts, waar in tegendeel van daan komen, die naar de Zuidhollandſche of Leidſche uitſpraake geſpelde woorden; als daar zyn *vermeiden* voor *vermyden*; *toegemeid* voor *toegewyd*; *gemeid* voor *gewyd* &c. In de uitgave van Werken van Schryveren van naam dient men, dunkt ons, nauwkeurig op hunne wyze van ſchryven agt te ſlaan, en die letterlyk te volgen.

Het is eene byzondere aardigheid, en moet den Liefhebberen monden, dat men hier by de naamen, waar uit de Leden van dit vermaard Konstgenootſchap beſtonden, ook vindt gevoegd wat ſtuk ieder derzelven behandeld, en voor zyn deel gehad heeft: dus mogen de kundigen de Schryvers aan het geſchreevene toetſen; en, wat het ſtreng oordeel ook beweere, het is toch aangenaam by het *wat* ook den *wie* te konnen kennen.

De Onderwerpen, dunkt ons, worden allen vry wel behandeld, ſchoon ze niet allen de nodige uitvoerigheid hebben. Dus mag men het vyfde Hoofdſtuk van den beroemden ANTONIDES ſlegts voor eene losſe ſchets houden, over een onderwerp van kunst, waar over elders veel meer fraais te leezen is. Onze jonge Tooneel-Dichters durven wy het leezen en herleezen van dit Onderwys aanpryzen; maar raaden hun de Ouden, vooral de beste Franſche Schryvers niet minder vlytig in te zien; deezen dienen ernſtelyk beſtudeerd te worden.

Het is niet te ontkennen, dat dit Konstgenootſchap eenen beteren ſmaak op ons Tooneel heeft ingevoerd. De groote VONDEL hadt de Ouden ten voorbeelde genomen, volgde hen kort op de hielen, en liet zich door den, ten zynen tyde, reeds, in Frankryk, verbeterden trant daar van niet aftrekken. NIL VOLENTIBUS vertolkte de beſchaafdſte Spellen, die te Parys gemaakt en geſpeeld werden, en voerde dezelven op ons Tooneel: ſtraks verloor dat barbarisch, dat woeste, dat monſtreuſe van VOS en anderen zyn *crediet*. Hadden deeze Heeren ook van den Schouwburg konnen geesſelen, het *obſcene* en het ergerlyke in de Blyſpelen, de lof hunner nagedagtenis was volkomener geweest. A. PELS, één der voornaamſte Leden van dit Genoodſchap, heeft in zyn *Gebruik en Misbruik des Tooneels*; de Leden zelven in hunne verbeterde Stukken, hebben wel ondernomen het Tooneel van dit ſchandaal te zuiveren, maar in hunne eigen Blyſpelen ſchuilt nog te veel van dien zuurdeeg: en de Schouw-

burg ſchaamt zich nog heden ten dage om dezelfde reden.

Nog eene aanmerking. Zonderling is het, dat Luiden zo geleerd, zo bekwaam, zo arbeidzaam, als de Leden van dit Konstgenootſchap, de Franſche verbeterde Tooneelkunst, niet even goed in ſpelen van eigen vinding, als van Vertaalingen, ten Schouwburge gevoerd hebben: de weinigen, die 'er op de naamen der byzondere Leden in de waereld zyn, toonen, dat Holland wel goede Vertaalers van CORNEILLE en RACINE, maar geene *Racines* en *Corneilles* voortgebragt hadt, en, durven wy 'er deeze vernederende waarheid byvoegen, nog heden niet voortgebragt heeft. Ook is het vreemd, dat deeze ſchrandere Mannen, zo na aan VONDELS besten leeftyd bloeijende, zulke ſlegte Navolgers, indien men ANTONIDES uitzondere, in de kunst der *Verſificatie*, van hunnen grooten Voorganger geweest zyn.

De gevallen van Ruth, in zes zangen, door ANNA VAN DER HORST. *Te Enkhuizen, by* R. Callenbach Klenk. MDCCLXIV. *Behalven het Voorwerk en de Nareden* 149 *bladz. in quarto.*

DE Dichteres van dit Werkje, oordeelende dat het veelen vreemd zal doen, hoe ze 't durft waagen, om niet alleen een geſchrift van haare hand ter drukperſe over te geeven, maar zelfs een geſchrift in dichtmaat, en dat nog wel een Heldendicht, verdeedigt zich deswegens in eene *Nareden*, die ongetwyfeld over 't algemeen de goedkeuring zal wegdraagen van allen, die 't aankweeken der Dichtkunde in de ſchoone Sexe begunſtigen; voor zo verre ze in dezelve doet zien, dat ze een behaagen ſchept in oefening, byzonder lust heeft tot de Dichtkunde, en ver is van eene trotſche verwaandheid. Alleen zal nog ſteeds in bedenking blyven, of zy niet beter zou gedaan hebben met haare krachten te beproeven, en haaren dichtgeest te beſchaaven, in 't opſtellen van eene andere ſoort van Dichtſtukken, daar in minder leevendigheid van verbeelding, en minder verhevenheid van ſtyl, dan in een Heldendicht vereiſcht wordt. Men zal toch, dit ſtuk met goedgunſtigheid beſchouwende, de ſchikking der Dichteresſe, en haare verdeediging deswegens, toeſtemmende, in 't leezen dezer Zangen geſtadig wenſchen, dat de manier van voorſtellen niet alleen beknopter, maar ook leevendiger en kragtiger ware: een Heldendicht moet ons ten ſterkſte inneemen ten voordeele van den

Per-

Perſoon, die 'er 't onderwerp van is; en deszelfs kragt wordt verbroken door langdraadige uitweidingen, en eene gemeene manier van voorſtellen, die, ſchoon goed in een gewoon verhaal, niet voldoende is om onze hartstogten te roeren. —— De volgende beſchryving van Ruths eerſte wedervaaren met Boaz ſtrekke hier voorts ter proeve; terwyl ze tevens doet zien, dat onze Dichteres, haare kundigheden aankweekende, wat meer keurigheid en opletendheid gebruikende, op een goeden weg is om verderen voortgang te maaken; en dus, ſchoon men haare keuze in 't ſtuk van een Heldendicht te verkiezen, niet konne billyken, echter aanmoediging verdiene.

Onze Dichteres Ruths komst op 't Veld, en 't günſtige gedrag zo der Maaiers in 't algemeen, als dat van den Opzigter Eliëzar in 't byzonder, beſchreeven hebbende, meldt ons verder, hoe Boaz op 't Land gekomen zynde, Ruth ziende, terſtond van eene zuivere liefde tot deeze ſchoone getroffen werd; en vervolgt daar op haar verhaal in deezer voege. Hy vraagt aan Eliëzar

Wien hoort die jonge Vrouw?
De Knegt, der Waarheid, RUTH en zynen Here trouw;
Is ylings vaardig hem haar' Naam en ſtaat te noemen.
Waar na by haren Aart, en Nyverheid moet roemen,
Met zo veel vurigheid, dat Landsheer als verrukt
Met zyne hand de hand der Weduw vat en drukt;
Haar opregt; en dus ſpreekt: ga Dogter om te lezen,
Niet naar een ander Veld, hier hebt gy niets te vrezen.
By myne Maagden zult ge U houden op myn Veld,
Schep van het lebend Vogt, dat in myn putten welt.
Nooit zal een jonge u ſmaden, of by zou zeker raken
Uit myne Gunst. Hoe kan de liefde ſterker blaken,
Die zig door weldoen der Beminde dus ontdekt.
Intuſſchen word het vuur, in myn Heldin verwekt,
Geboed. Zy voelt wel min: maar wil 't geen minne heten;
Haar kuiſche Nedrigheid word door geen min geſleten
Uit haare blanke Borst. Indagtig haren ſtaat,
Meent zy het is Ontzag, dat haar aan 't Hatte ſlaat;
't Is diepe Eerbiedigheid, die haar de Ziel en Zinnen
Ontroert. Een vreemde Weeuw een Israelyt te minnen;
Een arme en weggejaagde, een ſchaamle bedelaar
Een Man te lieven, die by Bethlems borgerſchaar

Zo hoog in dunsien was, moest in haar' Geest niet komen,
Wierd immer zo een drift, zo wuft een drift vernomen
In hare houding in haar daden, of gezigt:
De Landsheer zou haar dan, door 't arbeidsvolk berigt
Van zulk een vreemde lucht, uit zyne landen jagen,
En zy een' eeuwgen ſmaad om hare ſtoutheid dragen.
Voorzeker Bildad (*) had haar dan te regt gedoemd,
En een bejaagſter van ſlegts aards geluk genoemd.
Dus denkt ze en werpt zig vlak op 't aangezigte neder,
En ſpreekt demoedig (maar heur ſpreken is ook teder,)
Waarom vond ik in 't oog van mynen Heer genade?
Staat uw Goedgunſtigheid dan ene vreemde gâe,
Als had hy my gekent? . . . . Meer kan ze tans niet ſpreken:
Maar blyft al ſtamerende in hare woorden ſteken,
En bleekt, en bloost. Terwyl de Goedaart andermaal,
Verlieder dan voorheen door zulk een ootmoedtaal
Het woord hervat; en haar, met milde en minlyke ogen
Belonkende, vertroost. 't Gerugt, van groot vermogen,
Dus ſpreekt hy: melde al wat ge aan Moeder hebt gedaan;
Hoe ge uit uw Vaderland, en Godsdienst zyt gegaan;
Uw Vaders Huis verliet; uw Moeder hebt begeven,
Om by een Volk aan U nog onbekend te leven:
De Heer vergelde uw daad, de God van Therabs Zoon,
Tot wien gy toevlugt neemt, zy U een Schild en Loon!
Meer had hy tans gezegd. Dog RUTH, op welkers wangen
Men nu door tederheid een tranenzee zag hangen,
De wazem van de min in een bewogen Ziel,
Daar zy het aangezigt nog tegen de aarde hiel,
Barst eindlyk uit, als door ontzettinge opgetogen:
'k Heb waarlyk dan genâe gevonden in uwe ogen!
Myn Heer! dewyl gy my getroost hebt, en nadien
Gy uwe Dienstmaagd hebt goedgunſtig aangezien,
Haar ſprekende naar 't Hart, daar ik ben minder te agten
Dan uwe Maagden die op uwe wenken wagten.
Maar toen de knegt, vermids de maaltyd vast verliep,
Zyn Heer by 't Arbeidsvolk met RUTH ten eten riep,

En

(*) Dus noemt onze Dichteres den naasten Bloedvriend van Ruth; die haar, (gelyk in 't voorgaande, volgens eene dichtkundige vryheid, verzierd is,) op verzoek om onderſtand, afgewezen had.

En zy nog aarz'len blyvt om schroomloos toe te treden;
Wordt zy zeer vriendelyk van hem ten Disch gebeden.
Hy wenkt haar aan zyn zy. Dan zy te eerbiedig leidt
Zig naast een Maier neer. Dog zyn Weldadigheid
Houdt nog niet op. Hy zelv langt haar gerooste spyzen;
Hy reikt d'Azyn haar toe; op allerhande wyzen
Toont hy zyn dienstvaardy uit agting voor die Vrouw,
Die eerlang naar de Wet zyn gade worden zou.
Zy zelve word verzaad, en krygt voor hare Moeder,
Die op haar komste wagt, en d'eeuw'gen Alheboeder
Voor RUTH om bystant smeekt, het ryklyk overschot
Der ruime Tafelen naar 's Landheers vroom gebod.
De Maiers ryzen op: maar krygen die bevelen,
Dat zy der bus'len Garst al bindend wat ontstelen
Tot voordeel van de Weeuw; en dat zy door al 't graan,
Waar 't beur te lezen lust, moet onverhinderd gaan.
't Was avond, duisternis daalde uit de bruine Wolken,
En voerde sluimering, in 't oog der matte volken,
De Werkliën zogten rust. Maar RUTH, hoe zeer vermoeid,
Hoe zeer geneigd tot slaap, voelt hoe haar 't herte gloeit,
Uit ed'le drift om tans Naomi te vermelden,
Hoe zy bejegend wierd op deze zaal'ge Velden.
Zy bind haar schoven zaam. Maar voelt haar schouderbeen
Te smal tot zulk een last. Zy rept haar rappe leen
Op vlegelslag en dorscht de Garst, nog in haar schellen,
Men ziet geen Adelaar door 't zwerk gezwinder snellen
Met een gegrepen Duiv, het aas voor 't nest gezogt,
Dan RUTH, nu zy de spyz naar heure Moeder brogt.

Beknopte en algemeene beschouwing der Geleerdheid en Weetenschappen. Door een Liefhebber der Geleerdheid. Te Amsterdam, by G. Bom. 100 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Geschrift is, gelyk ons de Voorrede meldt, eene soort van Voorlooper van een uitgestrekter Werk, waar in de Autheur, naa deeze algemeene beschouwing, zich voorstelt: 1. *de Weetenschappen in 't byzonder te beschryven.* 2. *haar vóórrechtelyk nut te bewyzen.* 3. *derzelver Invloed op andere Weetenschappen, als ook op de bezigheden dezes Levens aan te toonen, en* 4. *de beste Boeken ter Leering van dezelve bekend te maaken.* De-

Deze Voorlooper zelve ſtrekt ter aanpryzinge der *Geleerdheid*, welke, volgens de bepaaling van onzen Autheur, is *de bevatting van alle die Kennisſen of Inzichten der aaneengeſchakelde Waarheden, die wy door invlechting, of door 't recht gebruik van ons Verſtand, erlangen.* Deze bepaaling breeder ontvouwd hebbende toont hy het *geluk der Geleerden*, in 't algemeen, en dat *van byzondere ſoorten van Geleerden* in 't byzonder, als die door hunne kundigheden geleid worden, tot *de wel te vredenheid des Geestes, de evengelyke Gemoeds-rust, die het doelwit des Wyzen of des Geleerden is, wiens beſtendige pooging is om wyzer te worden.* Verder doet hy zien *boedanig eene gemoedsgeſtelteuis* 'er in een jong Geleerde vereischt wordt; *hy moet verſtand en wil hebben om iets te leeren*, en *zyn doelwit moet door vernuftige gronden ondersteund, en niet uit bloote ydelheid verkoren worden.* Hier aan hegt hy eenige aanmerkingen over *het onderwys eens toekomenden Geleerden* dien men *bovenál de beminnenswaardigheid der Weetenſchappen moet leeren;* het welk onzen Schryver ook in dezen beweegt, eer hy tot zyn uitgebreider onderwys overgaat, *voor af eenig bericht te geeven van deze beminnenswaardige ſchoonheden;* in 't welke hy zich uitlaat over *de Aardryksbeſchryving, de Geſchiedenisſen, de Verbetering der Zinnelyke Manier van denken, de Dicht en Redenkunde, de verſcheiden manier van Denken, de verbetering en bewerking des Verſtands door de Wysbegeerte, de Leere des Vernufts, de Bovennatuurkunde, de Natuurkunde en oeffenende Wysbegeerte.* Onze Schryver betuigt met den aanvang zyner Voorrede, *Myn oogmerk is goed.* Hier aan willen we ook geenszins twyfelen, doch ter uitvoeringe van zodanig een ontwerp wordt zeker meer dan *een goed oogmerk* vereischt. In hoe verre nu de vereischte bekwaamheden ter uitvoeringe hier van in onzen Autheur plaats hebben, zal men beter in den verderen voortgang van 't Werk konnen zien, dan we uit dezen Voorlooper konnen oordeelen; waar van we alleen konnen zeggen, dat dezelve zeer ingewikkeld en in een verdrietigen ſtyl geſchreeven is; 't welk ons doet vreezen, dat onze Leermeester zich, in een voornaam vereischte eenes Leermeesters, om zich onbelemmerd op eene klaare wyze uit te drukken, niet zeer geoefend heeft.

Wy-

Wiskonſtige Beſchryving der Reguliere Lichaamen, door ADRIANUS ERZEY, *Mr. in de Wis- en Bouwkunde. Te Amſterdam by* Jan Morterre MDCCLXIV. *met plaaten, behalven het Voorwerk* 264 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Werkje is den Liefhebberen der *Zonnewyzer-kunde* van zeer groote nuttigheid, als hun op eene duidelyke manier nauwkeurig ontvouwende hoe men dezelven heeft te berekenen en uit masſive ſtoffe te maaken, op reguliere lichaamen in allerleie ſtanden. Ter nauwkeuriger onderrigtinge hier van, en om alles ook voor den min ervaaren in dit Werkje mede te deelen, zo verledigt zich de Heer *Erzey* voor af tot het verklaaren der *algemeene grondbeginſelen tot het uitrekenen van de reguliere lichaamen*, en handelt verder over *de eigenſchappen dier lichaamen*, met aantooninge, *hoe men dezelve uit masſive ſtoffe kan maaken, middgaders hun inhoud berekenen, en op hunne Vlakken Zonnewyzers beſchryven*; als mede over het *berekenen der regthoekige Klootſche Driehoeken:* waar naa hy overgaat tot *het berekenen en afteekenen der Zonnewyzers op de reguliere lichaamen.* Hier aan hegt onze Wiskundige een Aanhangzel, dienende om te toonen, hoe men *de Langte van de Zonsbeſchyning op yder Zonnewyzer kan vinden.* Eindelyk komt hier nog by een Byvoegzel van eenige Astronomiſche voorſtellen, en vraagen betrekkelyk tot de Navigatie; over welk onderwerp onze Schryver eenigermaate een volgend Werk belooft.

Het leven en de Fabelen van den alom bekenden Wysgeer ESOPUS, *na den Franſchen druk van den beroemden* J. BAUDOIN. *In 't Nederduitsch overgebragt door* W. H. L. *Te Amſterdam by* B. Mourik, *met plaatjes, behalven de Voorrede* 263 *bladzyden in octavo.*

HEt is overbekend, dat de Fabelen van Eſopus met eene algemeene nuttigheid geleezen konnen worden, en dat dus eene herhaalde uitgaave niet te mispryzen zy. Deeze is vercierd met eene menigte van plaatjes, die dezelve voor de jeugd aanvalliger maakt; en verrykt met zedekundige aanmerkingen, die over 't algemeen goed genaamd konnen worden, en van dienst zyn voor bejaarden, die niet gewoon zyn op zich zelven te denken.

Maar 't verwondert ons eenigermaate, dat men in onze dagen, voor eene geſchikte uitgaave dier Fabelen, nog voegt het belachelyke leevensverhaal van *Eſopus*, door *Planudes*, een Monnik van Conſtantinopolen, die omtrent het jaar 1370 overleeden is, verzonnen. Eene leevensbeſchryving, die niet alleen geen geloof verdient, maar zo beſpottelyk is, dat ze niet waardig is om zelfs van kinderen geleezen te worden. Veelligt zullen we, by nadere gelegenheid in ons *Mengelwerk*, eene beknopte leevensbeſchryving van *Eſopus* mededeelen, naar 't geleide van den Heer *de Meziriac*, die ons, op beter grond, een beter denkbeeld van *Eſopus* geeft, dan men gemeenlyk uit het beſpottelyke berigt van *Planudes* opmaakt.

Echt en naauwkeurig bericht der twee Sileſiſche Landverraaders. Te bekomen te Amſt. by Baalde *en elders.* 16 *bladz. in octavo.*

EEn kort bericht van 't verraad, door den Baron van *Wartkatsch*, en den Paſtoor *Schmit*, den 29 November 1761, tegen zyne Pruisſiſche Majeſteit geſmeed; midsgaders derzelver ontvlugting, indaaging en vonnis, op zodanig eene wyze voorgeſteld, als we 't genoegzaam op zyn tyd in de Nieuwspapieren geleezen hebben.

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

W. WOTTON, *Bedenkingen over de beste wyze van ſtudeeren in de H. Godgeleertheit. Uit het Engels vertaalt en met Aanmerkingen verrykt, benevens eene Verhandeling over de Predikkonst, door een gematigt Godgeleerde. Te Leeuwarden, ter Drukkerye van* H. A. de Chalmot, 1765.

HEt geſchrift van den Eerwaarden *Wotton* behelst eene beknopte handleiding, om der Jeugd eenige onderrigting te geeven aangaande de wyze, op welke ze de H. Godgeleerdheid met de meeste vrugt konnen beoefenen. Het beſtaat voornaamlyk uit eene oordeelkundige opgaave van de beste Schryveren in ieder tak dezer weetenſchap, met aantooninge van 't gebruik dat een Student, ter meeste vorderinge, van dezelven heeft te maaken. De Eerwaarde Uitgeever der Vertaalinge van dit geſchrift heeft het zelve met breedvoerige aanmerkingen verrykt, die grootlyks ſtrekken ter bereikinge van het zelfde oogmerk: het zy dat ze dienen om het voorgeſtelde op te helderen, of om ook andere Schriften aan te pryzen, of om eenige bedenkingen wegens het gezegde in overweeging te geeven: wel byzonder zyn ze van dien aart, dat ze de Studenten gemeenlyk aanmoedigen, om hun oordeel naarſtig te gebruiken, zich tegen het vooroordeel te wapenen, en alleszins de beſcheidenheid en gematigdheid in 't oog te houden.

Voor dit Werkje van den Eerwaarden *Wotton* heeft onze gematigde Godgeleerde eene Verhandeling over de Predikkonst gevoegd, waar in hy zyne denkbeelden over *de beste en nuttigſte manier van prediken* ontvouwt, en zich tevens eenigermaate uitlaat, over *de gebreken van den onder ons in gebruik zynde Prediktrant.*

Naa eenige voorafgaande aanmerkingen, over de noodzaaklykheid eener wel uitgewerkte Verhandelinge van dit onderwerp, die onze Schryver wenscht dat eens door een wysgeerig en bedaard Godgeleerde werd ondernomen, midsgaders over de nuttigheid van den Predikdienst voor menſchen van allerleie ſtanden, bepaalt zich zyne aandagt vervolgens op *de kundigheden die tot de prediking vereischt worden.* Zich niet voorgeſteld hebbende eene breedvoerige Verhandeling te ſchryven, over alles wat tot dit onderwerp betrekkelyk is, maar voornaamlyk in aanmerking te neemen

't geen door de meeste onzer Predikanten te veel verzuimd wordt; zo tekent hy in de eerste plaatse aan de noodzaaklykheid van de Nederduitsche taal, in welke men predikt, wel te verstaan, op dat men zyne Leerreden in een zuiveren styl den Volke voordraage. Verder doet hy zien, hoe nuttig het zy de waereld, het menschlyke hart, de menschlyke zeden te kennen, om natuurlyke characters te maalen, de deugd en ondeugd op eene eigenaartige wyze voor oogen te stellen, en zich altoos binnen de paalen der gezonde rede en gematigdheid te houden; waar aan hy voorts eenige aanmerkingen hegt, over 't voornaamste, waar op men in de uitspraak en gebaarmaaking agt heeft te geeven, om zyne Leerreden te meer bevalligheid by te zetten. Hier op gaat hy over om te spreeken van de weetenschappen, die in een Leeraar behooren gevonden te worden, de kennis der taalen, de wysgeerte, de geschiedkunde, de oudheidkunde, het beoefenen der H. Schrift, en van 't zamenstel der Godgeleerdheid enz. vooronderstellende, gewaagt hy wat byzonderder van zodanige oefeningen, die zeer noodig zyn, en niet zeldzaam verwaarloosd worden. Van dien aart is, zich geoefend te maaken, ter verdeediginge van den Christelyken Godsdienst, in de kennis van 't Natuurlyke Regt, en in de Zedekundige Godgeleerdheid: zynde het voor een Leeraar ten uiterste noodzaaklyk, eene niet slegts oppervlakkige, maar wel gegronde kundigheid deswegens te bezitten; op dat hy in staat zy de bewyzen voor de waarheid van onzen Godsdienst regtmaatig aan te dringen, de Zedekunde geregeld voor te draagen, en de Zedepligten op eene behoorlyke wyze te ontvouwen.

Ons geagte Schryver dus ver, voldoende aan zyn bepaalde oogmerk, voorgesteld hebbende, waar van men inzonderheid meer werks behoorde te maaken dan gemeenlyk geschiedt, brengt den Studenten voorts onder 't oog eenige gebreken in den Predikstrant, die thans onder ons in gebruik is, welken verbeterd behooren te worden. Deswegens komt in de eerste plaatse voor *het al te lang prediken*, dat, hoe wel ook gedaan, (en 't is veel als iemand in eene lange Predikatie altoos wel predikt,) toch vermoeit en verveelt, terwyl „ men met ongedult en een vierig verlangen haakt na het „ *troostelyk woortje van Amen*, dat ons in vryheit stelt. — „ Een uur ten hoogsten, (te meer daar het de Leerreden „ niet is, die het weezenlyke van den Godsdienst uitmaakt,) „ één uur aandagt, en dat moet de Leerreden uitmuntend „ zyn, om een wel gevolgde en nagaande oplettentheid te

„ kun-

„ kunnen verwekken. Drie kwartier is de maat door de „ Meesters in de Konst voorgeſchreven ". Een tweede gebrek waar op hy 't oog heeft, is 't *aanhaalen van Schriftuurplaatſen*, dat menigwerf als by opſtapeling geſchiedt, geene nuttigheid heeft, en niet zeldzaam de aandagt der Toehoorderen verwart. „ Die aanhaalingen, *zegt hy*, moeten ſpaarzaam zyn — en 't is voor al buiten reden dat men „ Capittels en Verzen noemt, indien de plaats die men „ aanhaalt niet volſtrektelyk het voorſtel bewyst dat men „ wil vaſtſtellen. Men zoude in 't algemeen gene dan in „ een dusdanig geval dienen aan te halen, de Schriftuur„ plaats die men bybrengt bondig te verklaren, en voor al „ er geen menigte op elkander te ſtapelen ". Dit leidt hem verder om te toonen, dat het ongerymd, en geen 't minſte bewys van geleerdheid is, *de Schriftuurplaatſen in de Griekſe en Hebreeuwſe Talen aan te halen.* Vervolgens laat hy zich uit over *de manier, om de gevoelens van verſchillende Gezindheden te verhandelen*, dat niet zeldzaam met bitterheid geſchiedt, waar omtrent hy de beſcheidenheid en gematigdheid aanpryst. Verder poogt hy te doen zien, wat men in agt heeft te neemen, *in 't voorſtellen en wederleggen van tegenwerpingen;* dat men zich heeft te onthouden *van eene al te groote uitgeſtrektheid in de uitlegging of verklaaring der woorden;* welke voornaame gebreken 'er heerſchen, in *'t verhandelen van Oordeelkundige zaaken, Geſchiedenisſen, Leenſpreuken enz. op den Predikſtoel*, en hoe men zich daar omtrent behoort te gedraagen. Hier aan hegt hy zyne aanmerkingen over *de manier van herispen en beſtraffen;* het perſoneele beſtraffen, voor al dat der Overigheid, is, zynes oordeels, volſtrekt te vraaken; men heeft ook, naar zyne gedagten, in 't geheel niet meer beſcheidenheid en zagtmoedigheid daar in te werk te gaan, dan veel al geſchiedt; voor al wil hy, dat men de Deugd niet min in haare bekoorlykheden, dan de Ondeugd in haare afſchuwelykheid, in tyd en eenwigheid zal afmaalen, en de gemoederen der Toehoorderen zo wel door 't vooruitzigt der Hemelſche Geluk zaligheid als der Helſche ſtraffe zal zoeken te bewegen. Voorts verklaart hy zich tegen de manier van *by Overdenking of Meditatie te prediken*, zonder zyne Leerreden in geſchrift te ſtellen. „ Met wat ſchranderheit en geleerdheid men ook begaaft mag zyn, zal men „ altyt naakeuriger wezen, wanneer men zyne Leerredenen „ op het papier ſtelt. De opzegging zal beter en de ſtyl „ naakeuriger en vloeibaarder zyn ". Eindelyk merkt hy nog aan dat 'er twee hoofdgebreken zyn in *de manier van bid-*

bidden by verſcheidene Leeraren; te weeten de langdraadigheid, en 't gebruiken van laage en gemeene uitdrukkingen.

Het eene en 't andere, in deze Verzameling vervat, is doorgaande van eene weezenlyke nuttigheid voor Studenten, Proponenten en jonge Predikanten, tot welker dienst het voornaamlyk ingerigt is: ze konnen hier uit leeren eene keurige verzameling van Boeken, met opzigt tot hunne ſtudie, te maaken, en nagaan op welk eene wyze ze zich met veel voordeels daar van konnen bedienen; eene aandagtige leezing kan hun veele byzondere leſſen aan de hand geeven, die hun in 't voltrekken hunner oefeningen nuttig zullen zyn; en eene ernſtige overweeging der berispte gebreken zal hen tegen die misſlagen konnen wapenen: welk alles niet kan nalaaten van een heilzaam gevolg te hebben, ten voordeele van den Predikdienst, die wel behartigd zynde van de uiterſte nuttigheid is. —— 't Is te wenſchen dat deze Proeve zo veel genoegen zal geeven, dat het den Autheur aanmoedige, om zich, volgens zyne betuiging, in zodanig een geval, „ gewillig en met vermaak tot nut zyner Medeburgeren toe te wyden, om iets volledigers en uitgebreiders „ over deze ſtoffen zamen te ſtellen ".

Salomons wyze Leſſen Pred. XI. 9, 10. *en XII.* 1—7. *verklaard en aangedrongen, door* JOH. CHRISTOPH. BUSING, *Profeſſor in de H. Godgeleertheid en Pædagogearcha te Bremen. Te Amſterdam, by* G. de Groot en Zoon. MDCCLXIV. *Behalven het Voorwerk en 't Register* 325 *bladzyden.*

DE Hoog-Eerwaarde *Buſing* handelt hier, in een twaalftal van Leerredenen, over *het regt gebruik van het aangename en genoeglyke dezes levens, en de noodzakelykheid van de oeffening der ware Godzaligheid, vroeg en in de tyden der jongheid te beginnen.* In 't ontvouwen van dit onderwerp houdt hy, naar 't geleide zyner textwoorden de volgende orde. (1.) Hy wekt den Jongeling op, om *de geoorlofde vermakelykheden dezes levens* maatig en vrolyk te gebruiken. *Pred.* XI. 9. (2.) Hy bepaalt verder wat nader het genot van *de vermakelykheden dezes levens*, en waarſchuwt den Jongeling voor *buitenſporigheden;* door hem voor te ſtellen *het toekomende oordeel*, waar in men Gode van alles rekenſchap zal moeten geeven. *Pred.* X. 9b. (3.) Hy vermaant hem alles te vermyden wat *ziel* en *ligbaam* kan *kwellen;* ten einde hy eene geoorlofde blydſchap konne genieten, en zich het leeven ge-

genoegelyk maake. *Pred.* XI. 10. (4.) Hy ſcherpt hem den pligt van een godzalig leeven *vroeg* en *in de jongheid* te beginnen nadruklyk in. *Pred.* XII. 1a. (5.) En raadt hem het *uitſtellen* van dien pligt *tot den dag des Ouderdoms* kragtig af. *Pred.* XII. 1b. (6.) Deeze pligtsbetragting dringt hy vervolgens aan, uit aanmerking van dat *ongemak des Ouderdoms*, waar door de Mensch buiten ſtaat geſteld wordt van *de Schepſelen Gods* in hunne regte ſchoonheid te beſchouwen. *Pred.* XII. 2. (7.) Midsgaders uit overweeging *der droevige geſteltheid van ſommige Leden*, die den menſche den meesten dienst doen, *in den Ouderdom.* Pred. XII. 3. (8.) Als ook uit de beſchouwing van den deerniswaardigen *toeſtand* des menſchen *in den Ouderdom*, in 't byzonder met opzigt op zyne *innerlyke werkzaamheden.* Pred. XII. 4. (9.) En verder ook ten aanzien van zyne *uiterlyke werkzaamheden.* Pred. XII. 5a. Dit leidt onzen Leerredenaar voorts om (10.) de *algemeenheid* van deze *ongemakken des Ouderdoms* te betoogen uit *de noodzakelykheid van eens te ſterven*, waar aan alle Menſchen onderhevig zyn. *Pred.* XII. 5b. Waar op hy (11.) de noodzaaklykheid van God in de jonge jaaren te zoeken en te dienen aandringt, door de voorſtelling van den aanſtaanden *dood*, waar door het ganſche geſtel van 's Menſchen lichaam onbruikbaar wordt. *Pred.* XII. 6. Eindelyk (12.) betoogt hy de noodzaaklykheid van een Godzalig leeven in de Jeugd aan te vangen, uit de ontzachelyke *gevolgen van den dood*, zo naar het lichaam als naar de ziel. *Pred.* XII. 7.

Deze Leerredenen zyn naar de gewoone leerwyze geſchikt, en op dien trant geregeld uitgevoerd. De Hoogleeraar geeft gemeenlyk eene nauwkeurige oordeelkundige verklaaring van des Predikers woorden; egter zo, dat hy zich niet zeer ophoude met het nagaan van de verſchillende gevoelens der Uitleggeren, maar zich meest bevlytige om zyne gedagten klaar en bondig voor te ſtellen. Verder tragt hy telkens onderſcheiden te doen zien, hoe dit voorſtel hier ter zaake doe, en ons opleide tot de bedoelde pligtsbetragting; die hy vervolgens op eene deftige manier met nadruk poogt aan te dringen.

Godvrugtige Beſpiegelingen van de Vlinders, of 't Kapellen; van de Volle Maan, en van 't Woud en Geboomte. In Vyftien Brieven aan Goede Vrienden vervat. Door RICHARD PEARSALL, *Bedienaar des Heiligen Euangeliums te Taunton, in Somer-*

ſetshire. Uit het Engelsch vertaald. Te Amſterdam, by P. Meijer. MDCCLXV. *Behalve de Voorreden* 408 *bladzyden in groot octavo.*

DEze Beſpiegelingen van den Godvrugtigen *Pearſall* zyn in denzelfden ſmaak geſchreeven, als de voorgaanden, waar van wy reeds eene proeve gegeeven hebben (*).

(*) Zie *Letter-Oef. III D. bl.* 289—294.

Oordeelkundige Bedenkingen over het uitmuntend onderſcheid dat 'er in de Waereld is tuſſchen enkele Beſtaanlykheden en de Zelvſtandigheden, waar in tot overtuiging aangetoond word tegen B. Spinoza, Ch. Wolff *en andere meer, dat alle menſchen wel waarlyk Zelvſtandigheden zyn: en wat men ten dien einde in de regte kennisſe van zulk een groot onderſcheid te gelooven en te betragten heeft. In 's Gravenhage, by* Iſaac du Mee. MDCCLXIV. *In groot octavo* 52 *bladzyden.*

EEne Verhandeling ten bewyze, dat de Menſchen niet ſlegts beſtaanlykheden zyn, die maar op zich zelven beſtaan; hoedanig ſoort van ſchepſelen geen eigenwillige beweeging hebben; maar dat ze waarlyk zelvſtandigheden zyn, die hunne eigen beweeging en werking hebben; dat ze redelyke zelvſtandigheden, of vrywerkende wezens zyn. Dit tragt de Schryver aan te toonen, met eene verwarde Theologiſche manier van redeneeren, die niet veel ter zaake doet, en niets betekent tegen de denkbeelden die hy voorgeeft te beſtryden.

Eerſte Waarheden der ondervindelyke en redelyke Geestkunde, op eene vatbaare wyze, ten nutte van min-ervaren ontworpen, door DAVID KLEMAN, *Leeraar te Voorburg. In 's Gravenhage, by* J. Bouvink. MDCCLXV. *Behalven het Voorwerk en 't Register* 276 *bladzyden in octavo.*

DE Eerwaarde *Kleman* heeft zich in dit Geſchrift voorgeſteld den Leezer onder 't oog te brengen, waar toe wy, door eene aandagtige oplettendheid op de werkzaamheden onzer Zielen, en eene verdere redenkaveling deswegens, opgeleid worden; in hoe verre zulks ons in ſtaat ſtelt, om een geregeld en gegrond denkbeeld van den Aart, het Wezen en de Eigenſchappen onzer Zielen te vormen; en

hoe

hoe wy tevens, daar mede vergelykende het geen wy in de Beesten ontdekken, onze voortreffelykheid boven dezelven ten duidelykſte konnen bemerken. Wy zullen eene geleidelyke ſchets van dit werkje onder 't oog tragten te brengen, waar uit men, zo we vertrouwen, genoeg gewaar zal konnen worden, dat het zelve met oordeel opgeſteld en geregeld uitgevoerd is.

In 't behandelen van dit Onderwerp houdt zyn Eerwaarde de volgende ſchikking. Na eene vooralgaande algemeene beſchouwing van 's Menſchen Ziel, welke ons tot het denkbeeld brengt, dat 'er *een weezen in ons is, het welk van zich, en andere dingen buiten zich, bewustheid heeft*, verdeelt hy zyn geſchrift in twee voornaame deelen. Het eerſte is de *Ondervindelyke Geestkunde*, behelzende het geen wy van onze Ziel door ondervindelyke gewaarwording konnen weeten. Het tweede gaat over de *Redelyke Geestkunde*, of 't geen we verder door Redenkaveling, uit die ondervindinge, konnen afleiden tot den aart en 't wezen onzer Ziele te behooren.

De *Ondervindelyke Geestkunde* leert ons, volgens onzen Schryver, duidelyk, dat onze Ziel verſcheiden' *vermogens* heeft, of *tot zeer veele verrigtingen bekwaam is*; en leidt ons op om te beſluiten, dat 'er in onze Ziel *eene kragt of neiging is, die in alle die vermogens invloeit, en waar in zy gegrond zyn.* Zommigen dezer vermögens hebben wy met andere Dieren gemeen, doch andere bezitten wy boven hen: van hier konnen wy dezelven onderſcheiden in *laagere* en *hoogere* Zielsvermogens. —— Tot de eerſten behooren die van *Kennis* en *Drift*; of onze *zinnelyke gewaarwording, denking, verbeelding, verdigting, geheugen* en *zinnelyk vooruitzigt*, (of dat vermogen, waar door wy, op enkel zinnelyke voorſtellingen en verbeeldingen, uit de omſtandigheden van voorleeden gevallen, toekomende te gemoet zien;) midsgaders onze *aangenaame, onaangenaame* en *gemengde Zielsdriften.* Tot de laatſte of *hoogere* Zielsvermogens, behooren die van *Verſtand* en *Wil*; waar omtrent ons de ondervinding leert, dat wy daar in konnen aanmerken, met opzigt tot het eerſte, de *voorafgaande Verſtands-vermogens*, als daar zyn, *Aandagt, Nadenking, Herdenking* en *Afſtrekking* of *Inſpanning*, het *Verſtands-vermogen zelve*, waar door wy bekwaam zyn onderſcheiden' voorſtellingen der dingen te konnen maaken; over de dingen te oordeelen en te redenkavelen; dat van den eenen met minder en van den anderen met meerder *Scherpzinnigheid* of *Vastigheid* des Verſtands, als mede met een *verſchillenden verſtandelyken Smaak* geſchiedt; en eindelyk de

volmaakende Verſtands-vermogens, waar onder *het Vernuft*, *de Reden en 't Redelyk Vooruitzigt*, (of die zielsbekwaamheid, waar door wy, uit de onderſcheiden' kennisſe der oorzaaken, tot haare uitwerking beſluiten,) behooren. Ten aanzien van 't laatſte, *den Wil*, worden wy door ondervinding gewaar, dat wy een Zielsvermogen bezitten, om eene zekere voorgeſtelde zaak *te begeeren of daar van afkeerig te zyn*; en dat deeze begeerte of die afkeer rust op het denkbeeld dat wy van de goedheid of kwaadheid dier zaake, met opzigt tot onzen ſtaat, hebben; en dat dus onze Ziel daar toe niet, dan door *Beweegredenen*, overgehaald wordt. Verder leert zy ons, dat *de Wil* alleen werkzaam is omtrent *gebeurelyke dingen*, door geen uiterlyk gedwongen kan worden, maar zich uit een eigen beginſel onbedwongen met lust bepaalt: waar uit volgt, dat de Wil *vry* werkt, zo dat we uit twee of meer gebeurelyke dingen met lust en welbehaagen kiezen, 't geen we best oordeelen; welk alles ons opleidt tot het bezef, dat wel eene *volſtrekte*, maar niet eene *zedelyke noodzaaklykheid* met onze *Vryheid* ſtrydig is, en dat gevolglyk eene redelyke maar geen onverſchillige werkzaamheid onzen Wille eigen is.

Aan 't ontvouwen deezer *laagere* en *hoogere* Zielsvermogens hegt onze geëerde Autheur, ten ſlot der *ondervindelyke Geestkunde*, nog 't geen we door ondervinding gewaar worden, raakende de *Vereeniging van Ziel en Lichaam*, en de *Zielen der Beesten*. Met opzigt tot het eerſte leert ze ons, dat 'er de volkomenſte gemeenſchap tuſſchen beiden plaats heeft; wel byzonder toont ze ons, dat 'er eene *wederzydſche afhangelykheid* is, indiervoege dat de verſchillende geſteldheden, zo van de Ziel als van 't Lichaam, een doorgaanden invloed op elkander hebben; als mede dat 'er is eene *Regeering des Lichaams door de Ziel*, zo dat de Ziel de zintuigen en vrywillige leden des lichaam naar haaren lust gebruike, en dezen zich nooit, wanneer ze werktuiglyk wel geſteld zyn, de gehoorzaamheid der Ziele onttrekken: waar uit volgt dat onze vrywillige lichaams bedryven ook daaden onzer Zielen, en dus mede zedelyk goed of kwaad zyn. Wat het laatſte, *de Ziel der Beesten*, betreft, hier omtrent bevinden we, dat de Beesten ontegenzeggelyk meer dan ſtoffelyke Werktuigen zyn, en ook *Zielen* hebben; welken bedeeld zyn met de bovengemelde *laagere* Zielsvermogens; midsgaders dat men hun de *Zelvlust* (*Spontaneitas*) niet kan weigeren; doch dat men hun de *Vryheid* en 't *Redensvermogen* niet kan toeeigenen.

De

De ondervindelyke Geestkunde dus afgehandeld hebbende, gaat zyn Eerwaarde over tot de *Redelyke Geestkunde*, om te doen zien, hoe men, uit die bevindingen, door eene welgeſchikte redekaveling, opgeleid wordt, tot eene volmaakter kennis van de Ziel; om na te gaan, *waar in haar weezen beſtaat, waar in zy van alle andere weezens buiten haar onderſcheiden is, welke haare wezendlyke eigenſchappen zyn, en hoe dat geen, welk wy door de bevinding ontdekken in de Ziel te zyn, door haar weezen mogelyk is.*

De hoofdwaarheid, welke ons ten dezen opzigte voorkomt, is, dat 'er een groot onderſcheid plaats heeft tuſſchen 't Lichaam en de Ziel, en wel van dien aart, dat we 'er uit konnen afleiden, dat het voor 't Lichaam, als Stof, onmogelyk zy te denken, en voor de Ziel onmogelyk aan de beweegingswetten der ſtoffe onderworpen te zyn; des 'er zo weezenlyk een onderſcheid tuſſchen Lichaam en Ziel gevonden worde, dat men niet konne twyfelen, of 't zyn twee onderſcheiden' Wezens. Hier uit kan men by wettig gevolg afleiden, dat de Ziel *onſtoffelyk*, *eenvoudig*, een waare *Zelfſtandigheid* en *onſloopbaar* is; als mede dat ze niet uit twee deelen, die men *Ziel* en *Geest* noemt, beſtaat, maar *eenig* is; en dat ook *ieder Lichaam* maar *één Ziel* heeft.

De Redekaveling leidt ons verder om te bezeffen, dat onze *Ziel* niet alleen van 't *Lichaam*, maar ook van de *Zielen der andere Dieren* onderſcheiden is, niet ſlegts in trappen maar in wezen. —— Om dit te klaarder voor te ſtellen zullen wy onzen Autheur hier wat breeder volgen. De bevinding heeft ons geleerd dat de Beesten al hunne Zielsvermogens uitoefenen door *Zinnelyke Voorſtellingen*, waar uit al wat zich by de Beesten voordoet verklaard kan worden: zyn zy ryk van zinnelyke Vermogens, hebben ze allerleevendigſte Vertegenwoordigingen, eene allerſterkſte Verbeelding en een allervolkomenst zinnelyk Vooruitzigt, dit is 't al; zy weeten van geen algemeene waarheden, kennen niets onderſcheidenlyk, vermengen tegenwoordig en voorleeden, voorleeden en toekomend onder een, konnen niet redekavelen, nog zich vry in hunne daaden bepaalen; alles, met een woord, loopt by hen op zinlyke Voorſtellingen uit. Met betrekking tot *onze Ziel* heeft de bevinding ons in tegendeel geleerd, dat alle Vermogens en Werkingen onzer Ziele, hoe onderſcheiden ook van elkander, haaren grondſlag in de Rede alleen hebben, zo wel de laagere als hoogere Vermogens, zo wel Driftsbepaalingen en Wilsneigingen als kennelyke Verſtands Voorſtellingen; wy hebben bevonden, dat wy

ons de Rede niet zo zeer als een Vermogen, als wel *gelyk* eene kragt moeten voorſtellen, welke aan alle andere Vermogens haare rigting en bepaaling geeft: hier uit mogen wy nu veilig beſluiten, dat al wat onze Ziel verrigt, zy dat doet door de eene *Redenskragt*, waar door alles in onze Ziel is dat het is, en waar uit alleen de genoegzaame rede van alle haare vermogens en verrigtingen gegeeven kan worden. De zinnelyke voorſtelling is dan den Zielen der Beesten zo eigen, dat haare Zielen daar door zyn dat ze zyn; en de Redenskragt is onzen Zielen zo eigen, dat ze daar door zyn 't geen ze zyn; en hier door zyn de Zielen der Beesten en die der Menſchen van elkanderen onderſcheiden. Nadien nu 't Wezen van een ding dat geen is, waar door een ding is, dat het is, en van alles buiten zich onderſcheiden wordt; zo moet volgen, dat de zinnelyke Voorſtelling het weezen van de Zielen der Beesten maakt, en de Redenskragt dat van de Zielen der Menſchen: en vermids dus beider Zielen van elkanderen verſchillen, even door dat geen dat beider Wezen uitmaakt, zo ſtaat het onwankelbaar vast, dat onze Zielen van die der Beesten weezenlyk onderſcheiden zyn. — Als men zyne redekavelende naſpooringen van 't wezen der Menschlyke Ziele voortzet, bemerkt men ook voorts, dat men het wezen der Ziele best ſtelt gelegen te zyn, in haare Redens-of Reden-oefenende kragt, die allerſterkſte Zielsneiging, om het verband der waarheden, met bepaalinge van zich volgens dezelve, in te zien. Als men dan verder nagaat, hoe die Reden-oefenende kragt in haare werking door 't Lichaam zelve en haare plaatſing in deze waereld bepaald wordt, is 't baarblykelyk dat men 't wezen der Ziele nog nauwkeuriger beſchryft als gelegen, in haare Redenskragt, naar de gelegenheid van haar werktuigelyk Lichaam, waar mede zy vereenigd is. Als men dan eindelyk hier benevens bezeft, dat uit het wezen der Ziele, onmiddelyk haare Geestlykheid voortvloeit, of die Ziels Eigenſchap, waar door zy vernuftig kan denken en vry werken, of waar door zy eene eenvoudige verſtaande en willende Zelfſtandigheid is; zo volgt dat de Zielen der Beesten ook hier in van die der Menſchen onderſcheiden zyn, dat ze geen Geesten zyn, nadien ze niet vernuftig konnen denken noch vry werken; als mede dat men eene nette beſchryving van 's Menſchen Ziel geeft, wanneer men zegt: *Zy is eene Onſtoffelyke en Geestelyke Self ſtandigheid met Redenskragt voorziën, aan een Werktuigelyk Lighaam, waar in zy bewustheid heeft, ten naauwſte verbonden.* —— Verder heeft men hier omtrent nog in

aan-

aanmerking te neemen, dat wy Menſchen zeer langzaam tot daadlyke Redenoefening geraaken, terwyl de Beesten met allerleie konstvaardigheden wel voorzien ter waereld komen; dat eensdeels afhangt van 't werktuigelyke lichaam, waar mede de Ziel vereenigd is; doch waar in ook anderdeels agt ſlaat te geeven op 't oogmerk des wyzen Scheppers. Wy zyn tot eene onbepaalbaare verhevene volmaaktheid geſchikt, daar voor vatbaar gemaakt, en moeten trapswyze daar toe opklimmen; maar de Beesten, die tot eene bepaalder volmaaktheid geſchikt, en daar voor alleen vatbaar zyn, brengen alles mede ter waereld, wat hun in hunnen bepaalden leeftyd, en tot hunne onontbeerelyke nooddruft noodig is. — Vraagt men eindelyk hier nog, van waar het komt dat veele menſchen byna een Zinnelyk Leeven leiden, en dat de Beesten dikwils meer reden ſchynen te oefenen dan de Menſchen? zo antwoordt onze Autheur, met betrekkinge tot het eerſte, dat men de hoofdrede van 't zinnelyke leven der menſchen heeft te zoeken in hunne zedelyke verdorvenheid, en gebrek van oefening; doch dat men intusſchen in dat gedrag de kragt en heerſchappy der Rede nog altoos kan ontdekken: Ten aanzien van 't laatſte heeft men, zegt hy, in agt te neemen, dat het ons zo toeſchynt uit hoofde van hunne Konſtdriften, die hun in vergoeding der menſchlyke Rede gegeeven zyn; en dat de Menſchen zomtyds door hun eigen ſchuld zodanig een zinnelyk leeven leiden, dat de Beesten hen ſchynen te overtreffen. Ook wil hy dat men 't oog zal vestigen op de wyze ſchikking der Voorzienigheid, die ongevoelig en trapswyze van de eene volkomenheid tot de andere overgaat; deze *Wet van Aaneenſchakeling* bezeffende zal men zich, zyns oordeels, niet verwonderen, dat wy het nette ſtip van Zinnelyke Voorſtelling en Redenoefening niet altyd bepaalen konnen; en zeer wel begrypen dat daar door het wezenlyk onderſcheid tusſchen de Zielen der Menſchen en der Beesten zo min wordt weggenomen, als door de Polypen, tusſchen het Wezen der Dieren en der Planten.

Op de beſchouwing van 't Wezen der Ziele volgt de overweeging van haaren oorſprong. Dat zy, als zynde eene afhangelyke en gebeurelyke zelfſtandigheid, een begin gehad heeft en geworden is, is onbetwistbaar; maar hoe ze een aanvang gekreegen heeft en geworden is blykt zo klaar niet. Daar zyn reden die ons leiden om te ſtellen, dat de Ziel niet van de Ouderen geteeld wordt gelyk het Lichaam; en men heeft des te begrypen, dat zy, aangemerkt als een eenvoudig wezen, het welk in een ondeelbaar oogenblik ge-

geheel beginnen moet, onmiddelyk van God geſchapen wordt; doch de tyd wanneer zulks geſchiedt is niet te bepaalen.

Wat nu verder het *Leven* der Ziele en haare *Onſtervelykheid* betreft. Indien men door Leeven verſtaat, in een ſtaat van werkzaamheid te zyn, overeenkomſtig met haar natuur en wezen, dat eigenlyk leeven is, dan beſtaat het leeven der Ziele *in de werkelyke uitoefening haarer Redenskragt;* en dus zou de dood der Ziele, indien ze kon ſterven, terwyl ze, een eenvoudig wezen zynde, niet kan ſterven gelyk het lichaam, moeten beſtaan, *in de vernietiging van haar Wezen, van alle haare eigenſchappen en werkingen uit haare Redenskragt of Wezen voortvloeiende;* en zo moet ook in tegenoverſtellinge haare Onſtervelykheid dan beſtaan, niet alleen in haar overblyven na den dood des lichaams; maar daar in, dat de Ziel na den dood des Lichaams overblyft in haar leeven, dat is, in de bezitting van die eigenſchappen en werkingen, die uit haar wezen voortvloeien; zo dat men dezelve moge omſchryven als *die werkelyke magt der Ziele, om na den dood des lichaams te volduuren in een ſtaat van zuivere Redenoefening en eigene bewustheid.* Deze waarheid, *de Onſtervelykheid der Ziele*, wordt in de Euangeliſche Openbaaring ten duidelykſte geleerd, en onze geachte Schryver toont hoe men, zynes oordeels, de mogelykheid, waarſchynlykheid en zekerheid hier van ook door 't Redenslicht kan betoogen. —— Dit leidt hem tot eene bedenkelykheid over de Onſtervelykheid van de Zielen der Beesten: dat die haar in denzelfden zin als aan onze Zielen, volgens het bovengemelde, niet toegeſchreeven kan worden, is klaar; maar wie zal zeggen, of ze al of niet, en tot welk een einde, zy na den dood haarer lichaamen zullen overblyven? Als we nagaan dat ze haar einde, waar toe ze zyn in dit leven bereiken, en dus met den dood des lichaams aan 't Godlyke oogmerk voldaan hebben, zo ſchynt 'er voor haar na dit geen leven meer noodig: waar uit men ten minſte zou konnen beſluiten, dat het noch met Gods Goedheid en Wysheid, noch met het Wezen dier Zielen ſtreed, dat ze met den dood van haare lichaamen ophielden van te zyn. Maar dringt men 'er op aan, dat God in de geheele natuur niets vernietigt, en meent men dat die regel geen uitzondering duldt, dan moeten we onze onweetendheid belyden, gelyk we van duizend dingen genoodzaakt zyn te doen; en vaſtſtellen, dat, zo ze na den dood der lichaamen overblyven, het zeker niet vergeefsch zal weezen, maar ſtrekken tot ein-

einden, die, ſchoon voor ons verborgen, der hoogſte Wysheid betaamelyk zyn.

Eindelyk komt hier ook nog in overweeging *de waare vereeniging van Ziel en Lichaam*; doch hier omtrent kan men niet dan op vooronderſtellingen afgaan: de ondervinding leert ons dat 'er de naauwſte vereeniging is, maar men misdoet niet, als men de wyze hoe onder de onbekende waarheden rekent. De Eerwaarde *Kleman* ſtelt de voornaamſte gevoelens der Wysgeeren, met tevens de zwaarigheden daar tegen, voor, en verklaart zich meest over te hellen tot het *Samenſtel van Natuurlyken Invloed*, zo als de laatere voorſtanders het zelve verklaard hebben.

Verder toont onze geagte Schryver, ten ſlot zyner Verhandelinge, nog aan, hoe deze kennis der Ziele van groot nut is, om ons op te leiden tot een Godsdienſtigen wandel. Ook hegt hy ten laatſte aan dit zyn Werkje, dat by Vraagen en Antwoorden is opgeſteld, nog een *Betoog van de Onſterflykheid en Onſtervelykheid der Ziele*, waar in hy deze waarheid, op dezelfde gronden als boven, in eene aaneengeſchakelde redeneeringe, bewyst, en 't nut der erkentenisſe dezer waarheid doet zien.

ALBERTI V. HALLER. Præſidis Societatis Reg. Scient. Goettingæ &c. &c. *Opera Minora emendata, aucta, & renovata. Tomus primus. Anatomica, ad partes corporis humani Vitales, Animales, Naturales. Acceſſerunt Tabulæ Æneæ. Lauſannæ, ſumtibus* Francisci Grasſet, 1764. Tom. I.

Kleine Werken van ALBERT V. HALLER, Preſident van de Koninglyke Maatſchappy der Weetenſchappen te Goettingen enz. enz. *Verbeeterd, vermeerderd en vernieuwd. Eerſte Stuk; behelzende Ontleedkundige Verhandelingen, aangaande de deelen des levens, de dierlyke en natuurlyke van het menſchelyk lichaam. Met Plaaten.* groot quarto, 608 bladz. Eerſte Deel.

DE achting welke de Heer HALLER zich heeft gemaakt, in de Ontleed- en Geneeskunde, is oorzaak, dat zyne Werken zeer algemeen getrokken en geleezen zyn. Kleine en grooter zyn ſchielyk verſpreid, zo dra dezelven in 't licht kwamen. De kleine ſtukken, inzonderheid zulken, welken hier en daar in de gedenkſchriften van Maatſchappyen zyn ingevoegd, of ter bevordering van een Doctoraat, of eenige an-

andere gelegenheid geſchreeven, kunnen niet gemaklyk in elks handen koomen: waarom het niet dan aangenaam kan wezen, alle de Werken van deezen vermaarden Man, byeen te vinden; inzonderheid nuze, door den Schryver zelve, zyn ſamengevoegd. Doch 'er is meer aan gedaan, dan dezelven enkel ſamentevoegen en op nieuw uit te geeven; de Werkjes zyn door den Auteur, op nieuw overgezien, vermeerderd en verbeeterd. Het is een voornaam oogmerk geweest van den Heer HALLER, volgens deszelfs eige getuigenisſe, in de Voorrede, voor dit Stuk, zyne doolingen te verbeeteren; waar van Hy bekent, niet vry geweest te zyn; niet om dat hy de waarheid niet bemind en met alle moeite gezogt hadt; maar om dat de omſtandigheden des levens, waar in Hy zich van tyd tot tyd hadt bevonden, geen gelegenheid genoeg hadden gelaaten, om alles, als of Hy zich maar met één ding bezig hadt gehouden, te onderzoeken. Nu eenigen leedigen tyd hier toe hebbende, heeft Hy alle zyne Schriften beſlooten te overzien, en door herhaalden arbeid, of behulp der beste Schryvers, beeter te doen voor den dag koomen. Het geheel zal drie Stukken, naar zyne gedagten, maaken; waar van dit het eerſte is. Ook zyn de Werkjes, welken in een andere taal waren uitgegeeven, in de Latynſche overgebragt, en de Vertaaling door den Auteur, met naauwkeurigheid, verbeeterd.

In dit eerſte Stuk zyn vervat het gene tot de geheele Ontleedkunde, en de gezonde gelteldheid des lichaams behoort, behalven de historie der Voortteelinge en eenige algemeene dingen. En de orde is geſchikt overeenkomſtig met de *Elementa Phyſiologiæ* van den Auteur. Hier in komt dan voor. I. *Van de eigen Vaten van het Hert.* Verhandeling, merklyk vermeerderd, met opzicht op de Kroonaderen. II. *Herhaalde Waarneemingen, aangaande de eigen Vaten van het Hert.* Gelaaten, zonder byvoeging, als ze eerst zyn uitgegeeven. III. en IV. *Van het Klapvlies van Euſtachius*, de eerſte een weinig veranderd, de tweede in een geheel andere orde geſchikt, en met twee Afbeeldingen vermeerderd. V. *Van de beweging van het bloed door het Hert*, eenigzins verbeeterd. VI. *Experimenten aangaande de beweging van het Hert, door aanprikkling verwekt.* VII. *Van de beweging van het bloed.* Veel veranderd, en met Proeven, welken hier toe behooren, uit andere Werken van den Auteur vermeerderd. Ook zyn 'er eenige dingen bygevoegd, welken nog niet uitgegeeven waren. VIII. *Van dezelfde beweging des bloeds.* Doorgaans verbeeterd. IX. *Aanmerkingen op den brief van* P. LAMURE. Een wei-

weinig verbeeterd. X. *Van de Spieren van het Middenrif.* Een Werkje van des Auteurs jongen tyd, nu verbeeterd. XI. *Eene Afbeelding van het Middenrif.* Te voren en nu ten anderenmaale uitgegeeven, XII. *Experimenten aangaande de Ademhaaling.* Te voren geſcheiden in vier werkjes, nu byeengevoegd, en in een beeter orde gebragt en met uitlaating van het geene het verſchil raakte, uit het Fransch in 't Latyn gebragt en vermeerderd. XIII. *Van de deelen des menſchelyken lichaams welken met gevoel voorzien en beweegvaardig zyn.* Veel veranderd, met uitlaating van het gene in de VII Verh. gebragt was, en byvoeging van eenige nieuwe dingen. XIV. *Eenige gevolgen, aangaande het zelfde onderwerp.* Verbeeterd. XV. *Antwoord op de tegenwerpingen tegen des Auteurs Experimenten opgeworpen.* Hier in zyn verſcheiden van zodanige zyne Schriften, te voren, afzonderlyk uitgegeeven, byeen vervat, en in de orde en zaaken verbeeterd. XVI. *Van den waaren oorſprong van de tuſſchenribbige Zenuw.* Verbeeterd. XVII. *Van het vermogen der Zenuwen op de Slagaders.* Ook verbeeterd. XVIII. *Van het Oogappelvlies.* XIX. J. G. DUVERNOI Twiſtſchrift over de Kwylbuis van COSCHWITZ, wel door den Heer DUVERNOI geſchreeven, maar waar in de Auteur, als *Respondens*, ten opzichte van het Ontleedkundige ook aandeel hadt. Deeze Verhandeling is hier ingevoegd, om dat ze kan dienen, om de volgende te beeter te verſtaan. XX. *Experimenten en twyfelingen raakende dezelfde Kwylbuis.* Verbeeterd. XXI, XXII. *Van het Net.* XXIII. *Van het Klapvlies van den Kolykdarm.* Eenigzins vermeerderd. XXIV. *Van de Chylbuis.* Met een nieuwe Afbeelding vermeerderd.

Wy hebben dit wel dus breedvoerig, ſchoon verkort, uit de Voorrede van den Schryver willen opgeeven, op dat men hier uit zou konnen zien, van welk een aanbelang de byeenvoeging van deeze Werkjes en derzelver vernieuwde Uitgaave zy voor lieden, welken de Ontleedkunde en de kennisſe van den gezonden ſtaat onzes lichaams beoefenen. Het Werk zelf veele en zeer verſchillende zaaken zonder wezenlyke aaneenhang vervattende, kunnen wy niet anders dan hier of daar een gedeelte uit het zelve overneemen, om onze Vaderlandſche Leezers te doen zien, hoe de zaaken, in het zelve voorkomende verhandeld worden. Zie hier dan eenige Proeven.

Aan-

Aangaande de Beweging van het Hert, door aanprikkeling veroorzaakt.

De Heer HALLER tragt hier in te toonen, dat de beweging van het Hert eeniglyk verwekt wordt, door aanprikkeling, van het aderlyke bloed; en 'er behalven deeze aanprikkeling, geen andere oorzaak is, waarom het Hert, met geſtadige beurtwisſelingen, toegetrokken wordt, en zich wederom ontſpant; van welke bewegingen veele redenen zyn gegeeven, welken alle door de Ontleedkunde in menſchen, of met zeekerheid, in dieren wederlegd worden.

„ Het is zeer bekend ", zegt de Schryver, „ dat het „ regter Hert, of wel deszelfs regter Oor, in 't algemeen „ gehouden wordt, voor het deel welk langer dan eenig „ ander leeft. Dit is na de Proeven van GALENUS (*a*) „ en HARVEIUS (*b*) geſteld door den onſterflyken BOER- „ HAAVE (*c*).

„ Sedert lange ben ik tot de gisſinge gekoomen, dat de „ oorzaak van deeze aanhoudende beweging, geen andere „ ware, dan de geſtadige invloed van bloed, het welk on- „ ophoudlyk naar het Hert gevoerd wordt door de Holle „ aders, door de koude zelfs ingetrokken, door de laatſte „ trillingen der Spieren gedrukt, en door de zwaarte van „ de opgelegen Spieren geperst; terwyl in het linker Oor, „ en de linker Holligheid niets komt, om dat de Long van „ een ſtervend dier, in rust en ſamengedrukt zynde, niets „ uit de regter overbrengt, en het als niets is, 't welk de „ ſamentrekking van de Long aan het linker Hert geeft, „ als het vergeleeken wordt, met die maate bloeds, welke „ van het geheele menſchelyke lichaam, naar het regter „ Hert en regter Oor gebragt wordt. Zo dat gevolglyk „ het Oor en de Holligheid van de regter zyde, langer dan „ het linker Oor en de linker Holligheid toegetrokken, en „ langer van het aderlyke bloed getergd worden.

„ Deeze gisſing nam ik voor, door een *Experiment* te be- „ krachtigen. Als men kon maaken, dat het bloed van de „ regter Holligheid en het regter Oor werd afgekeerd, en „ het regter Hert dan in rust raakte, zou daar uit beginnen „ te blyken, dat de oorzaak, welke het regter Hert tot „ beweging dringt, het aderlyke bloed zy, welk naar het „ Hert ſtroomende, het zelve doet bewogen worden, en „ dit niet geſchiedende, de beweging eindigt.

„ Dee-

(*a*) *Admin. anat.* L. VII. c. 15. (*b*) *Diſſ.* I. p. 44. &c.
(*c*) *Inſtit. rei med.* n. 159.

„ Deeze Proeve begon ik eerst met banden, om dat ik
„ by T. BARTHOLINUS (*d*) en J. G. DE BERGER (*e*)
„ geleezen had, dat de aderen gebonden zynde, het Hert
„ in rust was geraakt, en de banden losgemaakt zynde, we-
„ derom tot beweging was gekomen; hoedanige Proeve, in
„ een flang gedaan, HARVEUS (*f*) ook aanhaalt. Doch
„ de Proeve, op deeze wyze genomen, mislukte doorgaans;
„ dewyl het bloed, in een warmbloedig dier, in het regter
„ Oor ontfangen, het zelve blyft aanprikkelen, al wordt
„ 'er inmiddels niets uit de Holle aders aangebragt. Ik heb,
„ inderdaad, het bloed van drie jonge katjes nog zien be-
„ wogen worden, de Holle aders gebonden zynde; en zo-
„ danig fchynt ook de uitflag geweest te zyn van de Expe-
„ rimenten van BLANQUET, door den Heer J. B. SENAC
„ (*g*) aangehaald.

„ Ik fneed, hierom, de beide Holle aders open, en maak-
„ teze ledig; ik drukte het bloed uit het Oor in de Hol-
„ ligheid; hierop bond ik de beide Holle aders, op dat de
„ rust van het Oor, na het affnyden van de aangehegte ade-
„ ren, niet zou konnen toegefchreeven worden aan de ver-
„ flapping van de Spier-vezelen. Al het bloed dus wegge-
„ nomen, en een nieuwe toevloed geweerd wordende, heeft
„ de Proeve noit gemist. Het regter Oor viel aanftonds,
„ als van den bliklem geflaagen, neder; zo dat het, geen de
„ minfte fchyn van beweging maakte. In de regter Holli-
„ gheid, welke moeilyker te ontledigen is, en welke door de
„ linker Holligheid zelve, tot eenige gemeenfchap van wer-
„ king getrokken wordt, bleef fomtyds nog eenige bewe-
„ ging over; maar in geene vergelyking met die, welke in
„ die regter Holligheid gezien wordt, wanneer het bloed
„ door de Holle aders nog een vryen loop heeft.

„ Maar nog een andere veel baarblyklyker Proeve was 'er
„ overig. In den natuurlyken ftaat, blyven de Holligheid
„ en het Oor van de regter zyde zich beweegen, wanneer
„ het Oor en de Holligheid van de linker zyde reeds in rust
„ zyn, om dat de regter Holten van het Hert door het bloed
„ geprikkeld worden; 't welk in de linker niet meer is. Als
„ wy nu kunnen maaken, dat 'er geen bloed zy, in het reg-
„ ter Hert en regter Oor, en het zelve belet wordt, uit het
„ linker Hert uittegaan, en 'er dan door het verblyf van de
„ prikkel, nog beweging van het linker Hert overblyve,
„ fchynt

(*d*) *Anat.* p. 379. (*e*) *De Natura humana*, p. 62, 63, 306.
(*f*) l. c. (*g*) *Traité du Cœur*, p. 449.

„ ſchynt 'er geen twyfel meer te konnen wezen, dat de be-
„ weging van het Hert, van de aanprikkeling van dat bloed
„ afhange.

„ Dit moest zo verkreegen worden, dat de regter Holli-
„ heid van het Hert, de Holle aders afgeſneeden, en de
„ Longſlagader geopend zynde, volmaakt ontledigd wierdt;
„ en de linker Holligheid, door het toebinden van de Groo-
„ te ſlagader, vol bloed gehouden. Dit dus geſchikt zynde,
„ zou men acht moeten geeven, en bezien, of de Holligheid
„ en het Oor van de regter zyde in rust zyn, terwyl de
„ linker Holligheid en het Oor van dezelfde zyde, zich bly-
„ ven beweegen.

„ Na eenige pogingen, welke de moeilykheid der zaake
„ zelve, en een ſchielyke dood der dieren vrugteloos hadden
„ doen uitvallen, gelukte het naar wensch. In het regter
„ Oor was een volkoome ſtilſtand; en in de regter Holli-
„ heid naauwlyks eenige andere beweging overig, dan wel-
„ ken wegens de noodzaaklyke verknogtheid der vezelen,
„ van beide Holligheden, die van de regter naar het mid-
„ denſchot van het Hert neigde; maar het linker Oor ſloeg
„ eenigen tyd, en de linker Holligheid allerlangst, en werdt
„ ſomtyds tot twee uuren lang toegetrokken. Als het *Ex-*
„ *periment* op zyn best gelukte, zag men het bloed van de
„ punt van het Hert opklimmen, en dan van het bovenſte
„ grondſtuk wederom nederdaalen; en dan inzonderheid de
„ regter Holligheid, alsze nog eenigzins bewogen werdt,
„ te gelyk neerdaalen. Op een anderen tyd, gelyk in een
„ Geitje, was de regter Holligheid ten eerſte ſtil. En dit
„ geſchiedde alles op deeze wyze, met reden, wyl het linker
„ Oor zich in het linker Hert ontlastte, en de Holligheid
„ zelve, wyl de Groote ſlagader gebonden was, geen open
„ hadt, om haar bloed te verzenden. De punt van het lin-
„ ker Hert, behieldt de beweging allerlangst. En dus was
„ nu het laatst ſtervende, welk het regter Oor van het Hert
„ gewoonlyk is, de linker Holligheid, om dat deeze nu langst
„ door de aanprikkeling van het bloed getergd wierdt ".

Wy zullen hier op laaten volgen eenige Experimenten, welken de Heer HALLER heeft in 't werk geſteld raakende de *Beweging van het bloed door de Slagaderen;* en hier toe uitkiezen de derde Afdeeling, behelzende Proeven op de Beweging van het ſlagaderlyke bloed, welken met het bloote Oog gedaan worden. En deezen gaan voor zulken, welken met behulp van een Vergrootkyker geſchieden; welken hier na in de vierde Afdeeling worden opgegeeven. Wy zullen

de

de Proeven van de eerstgemelde Afdeeling ter neer ſtellen, zo als dezelven voorkoomen; om hier door een kleine ſchetze te geeven, hoe de Schryver gewoon is geweest veele dingen te onderzoeken en te werken.

Proeve 41. Een Bokje. 19 *April* 1746.

„ Uit een kleine tak van de Mam-ſlagader kwam het bloed „ met zulk een geweld, dat het een voet ver uitſprong.

Pr. 42. Een Hondje. 7 *Decemb.*

„ Naauwkeuriger opmerkende, wat de afſtand, tot welke „ het bloed, uit een tak van de Mam-ſlagader door de tus„ ſchenribbige Vaten uitkoomende, gemeeten zynde, zes „ voeten en zes duimen; veel grooter dan in de Proeven „ van KEIL en andere Wiskundige Geneesoefenaaren.

Pr. 43. Een Hond. 16 *Decemb.*

„ In een anderen hond, de afſtand, tot welke het bloed, „ uit een gelyke tak van de Mam-ſlagader ſprong, gemeeten „ zynde, was drie voeten en drie duimen.

Pr. 44. Een Konyn. 23 *Decemb.* 1747.

„ In de kleinſte ſlagaders van dit diertje vertoonde zich „ de klopping van zelfs, welke in leevende dieren niet al„ tyd zichtbaar is.

Pr. 45. Een Hond. 12 *Jan.* 1750.

„ Een Proeve, welke dikwils genomen is, en BOERHAAVE „ plagt aan te haalen. Als de buik eerst geopend wordt, „ zyn de Vaten van het Darmſcheil zeer dun, en van een „ gematigden middelyn. Maar zy worden onder het oog „ van den aanſchouwer, als het bloed begint koud te wor„ den, dik en maaken Aderſpatten.

Pr. 46. Een Schaap. 6 *Maart* 1751.

„ Ik volgde de klopping van de Darmſcheil-ſlagader, wel„ ke geweldig ſloeg; ik zagze ophouden, waarze met het „ laatſte gedeelte, de bogt, in de vliezen der Darmen zicht„ baar is; zo dat het deel van de ſlagader, welk regt uitge„ ſtrekt is, klopping heeft, maar het bogtige gedeelte niet. „ De middelyn van de ſlagader, waar in ik de klopping laatst „ onderſcheidde, was een zesde gedeelte van een lyn. In „ zodanige ſlagaderen heb ik, op verſcheiden plaatzen, klop„ ping gezien. In elke aanperſing, welke op nieuw van het „ Hert komt, verandert het bloed den hoek der buiging, en „ maakt denzelven ſcherper. Ik opende die kleine Darm-

„ ſcheil-ſlagader; de hoogte van den ſprong van het bloed
„ was zes voeten.

Proeve 47. Een Hond. 20 *April.*

„ Ik bond de ſlagader en ader van den arm of voorſte poot.
„ De ſlagader zwol tuſſchen het Hert en den band, en ſlonk
„ tuſſchen den band en de klaauwen. Hier doorgeſtoken
„ zynde, gafze weinig bloed uit, en zonder ſprong. Maar
„ boven den band doorgeſneeden zynde, kwam 'er in groo-
„ ten overvloed en met groot geweld, rood en ſtrembaar
„ bloed. Ik had vooraf de klopping opgemerkt, en de ſlag-
„ ader, op elke nieuwe aanperſing van het Hert, langer zien
„ worden.

Pr. 48. Een Hond. 20 *April.*

„ Ik bond de Dy-ſlagader. Ik zag dezelve zwellen, hard
„ worden, als een ſtok, en op elken ſlag uitgerekt en langer
„ worden. Boven den band geopend zynde, gafze veel
„ bloed, 't welk by ſprongen uitkwam; zo dat de hoogte
„ van den ſprong, op den tyd, als het Hert werdt ſamen-
„ getrokken, baarblyklyk meerder ware, dan op het oogen-
„ blik, als het Hert in rust was.

Pr. 49. Een Hond. *April.*

„ De ſprong van het bloed uit de Long-ſlagader, was wei-
„ nig minder, dan uit de Groote ſlagader.

Pr. 50. Een Geitje. 12 *Mey.*

„ In de ſlagaderen van dit diertje vertoonde zich geene
„ klopping, en zo zyn die dieren meest geweest, op wel-
„ ker klopping ik onderzoek gedaan hebbe.

Pr. 51. Een Kat. 25 *Mey.*

„ Ik bond de Long-ſlagader; zy zwol tuſſchen den band
„ en het regter Hert. Ik bond de Krop-ſlagader; deeze ont-
„ zwol ook boven den band, en zwol beneden den band.
„ Maar het gedeelte van de ſlagader boven den band, kreeg,
„ in 't kort, door het bloed, welk door de immondingen
„ aankwam, haar voorige middelyn wederom.

Pr. 52. Een Kat. 27 *Mey.*

„ Ik bond de Groote ſlagader in den buik. Onder de Nie-
„ ren zwol zy boven den band, werdt dik en ſloeg geweldig.
„ Beneden den band werdtze klein en ledig. Het dier kon
„ zyne pooten niet beweegen, of op de achterſte beenen
„ ſtaan. Het trok evenwel ſomtyds de beenen naar zich, als

„ door

„ door een ſluipagtig geweld. In de ſlagaderen van het „ Darmſcheil zag ik de klopping; en zelfs in de kleinſte „ Vaatjes. In de borst van het zelfde dier bond ik de bo„ venſte Groote ſlagader. Het dier verſtomde, verloor zyn „ gevoel, terwyl het Hert ondertusſchen geweldig ſloeg. De „ ſlagader boven den band doorgeſneeden zynde, gaf geen „ bloed.

Proeve 53. Een Kikvorsch. 28 *Mey.*

„ Ik bond de groote ſlagader, even boven het Hert, onder „ de verdeeling. Op elke klopping zwolze, en gaf dus veel „ bloed uit.

Pr. 54. Een Kikvorsch. 22 *July.*

„ Ik onderſchepte, door een band, eene ſlagader in het „ Darmſcheil. Oogenbliklyk ſtondt het bloed ſtil in de ſlag„ ader; en men zag menigvuldige bolletjes, in 't midde van „ het ſtammetje, zonder eenige zwelling, tot aan de plaat„ ze van den band toe, by malkander opgehoopt. Ik ont„ blootte het gedeelte van den gebonden ſtam naar het Hert „ toe; ik zag dat geen bloed ging in den gebonden ſtam, of „ tegen het ſtilſtaande bloed aandrong, maar geheelenal, in „ een anderen tak afweek. Eindelyk vlood het bloed, welk „ hier vergaderd was, dermaate uit de gebonde ſlagader, „ dat 'er boven den band niets overbleeve, maar beneden „ den zelven was overvloed en ſtilſtand.

Pr. 55. Een Kat. 2 *Septemb.*

„ De Klopping in de Darmſcheils-ſlagaderen, zelfs in de „ kleinſten, van zelfs zichtbaar.

Pr. 56. Een Hond. 16 *Novemb.*

„ In een ſlagader door het Gedarmte loopende, heb ik de „ klopping gezien. Wyl ze omgebogen was, en derzelver „ lengte, onder den ſlag vermeerderd wierdt, maakte het „ eerſte gedeelte, over het tweede voortgedrongen een „ ſcherper hoek.

Pr. 57. Een jong Hondje. 24 *April.*

„ Ik bond de ſlagader van den voorſten poot. Dezelve „ zwol boven den band, klopte geweldig; en op elke klop„ ping werdt ze dikker en te gelyk langer.

Pr. 58. Een Hond. 10 *Aug.*

„ De ſlagader van de voorſte poot werdt gebonden. Het „ dier ging nog, evenwel met eenig ongemak. Maar de

„ Zenuw gebonden zynde, verloor het 't gebruik van het Hart.
„ Men kan hier toe brengen menigvuldige Proeven, waar
„ uit blykt, dat de beweging van het ſlagaderlyke bloed,
„ doorgaans, als een ſlagader gebonden, of het Hert vernield
„ is, ſchielyk geſtremd; maar de band losgemaakt zynde
„ herſteld worde; en gevolglyk de voornaame oorzaak der
„ ſlagaderlyke beweging van het Hert koome, en niet langs
„ de wanden der Vaten kruipe, maar het bloed ingedrukt
„ door de ſlagader voortloope.

„ De meeste van deeze Proeven bewyzen niets nieuws,
„ en bevestigen alleen, de wyze van den omloop des bloeds,
„ reeds overlang bekend. De 54ſte toont echter, dat ver-
„ ſtopte ſlagaderen geenzins op zulk eene wyze zwellen en
„ uitgezet worden, als veele Schryvers, over het beſchouw-
„ lyke der Geneeskunde, geſteld hebben; en veel eer, dat
„ het bloed, 't welk door de gemeene kracht van het Hert
„ uitgedreeven wordt, de Vaten, welken ondoorgangbaar
„ zyn, verlaatende en 'er van afwykende, in zulke Vaten
„ overga, welke vry zyn, en den ſtroom, van het Hert koo-
„ mende, doorlaaten ".

Van Verdronkenen.

Aan 't einde van een groote menigte experimenten, aangaande de Ademhaaling, vindt men de volgende Aanmerkingen, van den Schryver, over de Verdronkenen, en de wederopwekking der zelven tot het leven.

„ Men heeft voorbeelden, dat de Geneeskundigen in de
„ doode lichaamen van Verdronkenen, noch in de Long,
„ noch in de Maag eenig blyk van water gevonden hebben,
„ waar van men kon denken den dood veroorzaakt te we-
„ zen. Die Waarneemingen hebben eenigen ingang ge-
„ maakt; zo dat voornaame Schryvers zich hebben verbeeld,
„ dat geen water in den Slokdarm of in de Lugtpyp der
„ Verdronkenen kwam. De Proeven hebben my het tegen-
„ deel geleerd, in een mensch en in dieren. Byna altyd heb
„ ik water gevonden in de Maag, in de Longen, en in de
„ Lugtpyp; en hier met lugt gemengd, en tot ſchuim over-
„ gegaan.

„ Maar men vindt ook zeer veele gevallen aangeteekend
„ van menſchen, dewelke uuren, dagen, ja weeken, onder
„ water gedompeld geweest zynde, wederom bekoomen
„ zyn, na datze uit het water waren geholpen. Myne waar-
„ neemingen zyn voor zulk eene hope niet zeer gunſtig.
„ Vogels en viervoetige dieren zyn altyd geſtorven na vyf

„ en

„ en twintig, zeven, drie, ja twee minuuten, alsze volkoo-
„ melyk ondergedompeld waren. Men kan vraagen, hoe
„ dit met het verhaal der Schryvers is overeentebrengen?
„ Zal men de waarneemingen weigeren te gelooven? Is het
„ leven van een mensch, onder water, beſtaanbaarder dan
„ dat der dieren? Of moet men denken, dat de Verdronke-
„ nen, welken gezegd worden, weder bekoomen te zyn,
„ niet geſtadig onder water, maar ſomtyds wederom aan
„ deszelfs oppervlakte zyn geweest, waar zy zo veel lugts
„ geſchept hebben, als genoeg was om eenig leven te on-
„ derhouden?

„ Dezelfde Proeven verminderen het vertrouwen, welke
„ ik gaarne wilde geeven aan de middelen, welken voorge-
„ ſteld zyn, om Verdronkenen wederoptewekken. Het is
„ niet alleen noodzaaklyk, dat het Hert en de Spieren tot
„ beweging aangeprikkeld worden: het is niet genoeg lugt
„ in de Longpyp geblaazen te hebben. Het meeste gevaar
„ beſtaat in de taaije ſchuim, welke de Long en Lugtpyp
„ verſtopt, en de onmooglykheid van die ſchuim in de Long
„ zelve te ontdoen. De electrife ſchudding is, in myne
„ Proeven, vrugteloos bevonden; en het open eironde Gat,
„ bevrydt de dieren niet van verdrinking.

„ De dieren verliezen na een klein getal Ademhaalingen,
„ het vermogen, waar mede een ongebooren vrugt leeft
„ midden in het water, waar van het in het Lamvlies om-
„ ringd gehouden werdt. De jonge hondjes ſterven eerder
„ in het water, welk zy noit verlaaten hebben; in de lugt
„ eenigzins langzaamer".

De Heer HALLER beroept zich in dit alles op zyne Experimenten, waar van wy hier, ten opzichte van het laatstgezegde alleen de volgende zullen bybrengen. De 135 en 136 Proeve zyn genomen in twee jonge hondjes. Deeze werden met geweld onder water gedompeld, zy ſtierven; en konden, na 25 minuuten onder water geweest te zyn, niet weder in 't leven verwekt worden. In de Maag was water, en 'er kwam ſchuim uit de Lugtpyp. Tuſſchen het bloed van de regter en linker Holligheid was geen onderſcheid. De Long was zeer rood. En het linker Oor niet minder met bloed opgevuld dan het regter. De Long dreef. Het eironde Gat en de ſlagaderlyke Buis waren open. Het eironde Gat, open zynde, hadt derhalve deeze dieren, onder water, het leven niet kunnen doen behouden, zelfs niet in zo verre, dat het na verloop van 25 minuuten, onder water, kon herſteld worden.

In de 129 Proeve vondt de Schryver drie jonge hondjes in eene hoorn der baarmoeder. Hy nam 'er één uit en ſtelde het bloot aan de lugt, het ademde eenmaal; onder water gedompeld zynde, leefde het in dien ſtaat een half uur, het ſcheen poging te doen om te ademen; het ſtierf eindelyk, en deszelfs Long dreef op het water. Een ander dompelde hy, nog geheel in zyne vliezen, in laauw water. Hy doorboorde het Lamvlies; het dier leefde, opende zyn mond en poogde te ademen, maar ſtierf terſtond. Het derde uit zyne vliezen genomen, en aan de lugt bloot geſteld, ademde gemaklyk en ſchreeuwde. De Long dreef.

Wy zullen genoeg gezegd hebben, om onze Vaderlandſche Leezers eenig begrip te geeven van deeze vernieuwde Kleine Werkjes van den wydberoemden HALLER; die der Latynſche taale kundig zyn, zullen dezelven met genoegen ontfangen, en zich ten nutte maaken.

Grondbeginzelen der Vroedkunde, volgens' de beſpiegeling en oeffening der hedendaagſche Vroedkundigen. Door DAVID HENRY GALLANDAT, *Anatomiæ, Chirurgiæ & Artis obſtetricandi Lector*, Stads Operateur en Vroedmeester, te Vliſſingen in Zeeland. *Te Middelburg, by* Jeroen van de Sande, 1764. *gr. octavo* 108 *bladz. Behalve de Voorreeden en Tafel der Hoofdſtukken.*

MEn heeft ſedert eenigen tyd verſcheide Werken over de Verloskunde, in onze Moedertaale geſchreeven of vertolkt, zien in 't licht komen; waar uit Vroedvrouwen en Heelmeesters, die hun werk maaken van vrouwen te verlosſen, zich kunnen onderrigten. Veelen van dezelven zyn echter, wat wydloopig en groot, om gemaklyk geleezen, en ten voornaamen deele in het geheugen gedrukt te worden. Een Kort Begrip, waar in het voornaame in een klein beſtek was byeengetrokken, en waar in men zich ſchielyk de voornaamſte dingen, welken van eene Vroedvrouw of Vroedmeester moeten in acht genomen worden, kon herinneren, ontbrak nog. Dit gebrek heeft de Heer GALLANDAT met het Werkje, welk wy voor ons hebben, vervuld. En om dat Hy voorhadt zyne Landsgenooten van nut te zyn, heeft Hy het in de Nederlandſche taale geſchreeven en te voorſchyn doen koomen. Wy twyfelen niet, of het zal van veelen met vermaak en nut geleezen worden, wyl het hoofdzaaklyk alles vervat wat men in de Vroedkunde, tot

den

den tegenwoordigen tyd, gevorderd is, en verbeterd heeft. Hier by is het Werkje zeer klaar en verſtaanbaar geſchreeven. Het is verdeeld in XXIV Hoofdſtukken en doorgaande ſneeden of kleine verdeelingen, met getalen gemerkt. Wy zullen eens een Hoofdſtuk of twee tot een Proef opgeeven, op dat de Leezers van de behandeling konnen oordeelen.

Na eenige algemeene dingen te hebben laaten voorafgaan, ſpreekt de Schryver in het XdeHoofdſtuk, *Van de Beſtiering, Leevenswyze en Ziekten der zwangere Vrouwen.*

239.

„ Men moet aan een zwangere Vrouw een goede en ge-
„ ſchikte Leevenswyze voorſchryven, 't welk beſtaat in een
„ maatig gebruik der niet natuurlyke dingen.

240.

„ Haar eeten moet uit goed voedzel beſtaan, ligt om te
„ verteeren, en niet te veel op eenmaal gebruiken. Alle
„ verhittende, buikroerende, ſcherpe en afdryvende ſpyzen
„ en dranken moeten verboden worden.

241.

„ De lugt brengt veel toe tot de gezondheid der zwan-
„ gere Vrouwen; daarom moet zy zuiver en gemaatigd zyn.
„ Een zwangere Vrouw moet alle ſtanken en ſterke reuken
„ vermyden.

242.

„ Het ſlaapen en waaken moet maatig zyn, als mede de
„ beweeging en rust. Hard ryden, zwaar gewigt opheffen
„ en draagen, danſen en andere zwaare oeffeningen, moe-
„ ten verboden worden. Veel beweging is dikwils in 't be-
„ gin der Zwangerheid ſchadelyker dan in de laatſte maan-
„ den.

243.

„ Een zwangere Vrouw moet niet te lang haar Water of
„ Afgang ophouden, om dat, wanneer de Blaas en Endel-
„ darm vervuld zyn, de Lyfmoeder daar door te veel ge-
„ drukt wordt, en dus Ontſteeking kan verwekken. Om dit
„ voor te koomen, zyn zagte laxeerende voedzels zeer
„ dienſtig.

244.

„ Een zwangere Vrouw moet alle overmaatige gemoeds-
„ bewegingen, als droefheid, gramſchap en ſterke inbeel-
„ ding vermyden; als mede het aanzien van verſchriklyke
„ dingen.

245.

„ Een zwangere Vrouw moet kleederen draagen die haar

„ gemaklyk zyn, en vermyden haar keurslyf nauw toe te
„ rygen, op dat de buik niet te veel gedrukt worde.

246.

„ Sommige Vrouwen hebben de gewoonte van haar, op
„ de helft der zwangerheid, te doen aderlaaten. Dit moet
„ geen algemeene regel zyn; schoon de aderlaating in ver-
„ scheiden omstandigheden, en in alle de tyden der Zwan-
„ gerheid, met een goeden uitslag kan verrigt worden.

247.

„ Behalven de ziekten welken de beide Kunnen, in alle
„ tyden, gemeen hebben, zyn de zwangere Vrouwen aan
„ byzondere ziekten onderheevig, welken van den staat der
„ Zwangerheid afhangklyk zyn.

248.

„ In de drie eerste maanden der Zwangerheid, zyn de
„ Vrouwen allermeest onderheevig aan Walging, Braaking,
„ Buik- Tand- en Hoofdpyn, Buikloop enz.

249.

„ De toevallen, die de zwangere Vrouwen, in de drie
„ middenste maanden van haare Dragt, allermeest overkoo-
„ men, zyn Hoest, Hertkloppingen, Pynen in de Lende-
„ nen en Liesschen, Slaapeloosheden, Hoofdpynen en Be-
„ zwymingen.

250.

„ De ziekten, waar aan de Vrouwen het meest onderwor-
„ pen zyn, in de drie laatste maanden der Zwangerheid, zyn
„ moeilykheden in 't Watermaaken, Hardlyvigheid, zugtige
„ zwelling der Beenen, Ambeijen, uitvloeijingen van wa-
„ ter uit de Lyfmoeder, zwelling der Borsten enz.

251.

„ De ziekten welke gemeen zyn in alle tyden der Zwan-
„ gerheid, zyn Koortzen, Bloedvloeijingen, Stuipen enz.

252.

„ Het is buiten twyfel, dat een Kind, in de Lyfmoeder
„ beslooten, aan ziekten onderheevig is, wyl het somtyds
„ komt te sterven. De voornaamste zyn, Zwakheid en
„ Stuipen ".

Wy zullen hier nog iet byvoegen uit het volgende Hoofd-
stuk, 't welk tot opschrift heeft, *Van de Verlossinge.*

253.

„ De Verlossing of Baaring is een natuurlyke werking,
„ waar door een Kind of Kinderen, uit de Lyfmoeder door
„ de Scheede, buiten het lichaam van de Moeder, uitge-
„ perst wordt.

254

254.

„ De Verlosſing kan ontydig, vroegtydig, tydig en over-
„ tydig zyn.

255.

„ Een ontydige Verlosſing, (doorgaans Miskraam ge-
„ noemd) is die, waar in de uitdouzing van de Vrugt ge-
„ ſchiedt, voor dat het Kind zo ſterk is, dat het in 't leven
„ kan blyven; namelyk, voor de zevende maand in de Zwan-
„ gerheid.

256.

„ Een vroegtydige Verlosſing heeft plaats, wanneer de
„ uitperſing van de Vrugt in de zevende of agtſte maand
„ der Zwangerheid geſchiedt, in welke het Kind in 't leven
„ kan blyven.

257.

„ Een tydige of regtmaatige Verlosſing is die, welke op
„ de negende maand, na de bevrugting geſchiedt; zynde de
„ bepaalde tyd, door de Natuur voorgeſteld, welke zeer
„ naauw aan dien tyd gebonden is, op welke de maandelyk-
„ ſche Zuiveringen pleegen te vloeijen.

258.

„ Een overtydige Verlosſing is die, welke na den gewoon-
„ lyken tyd geſchiedt. Deeze Verlosſing is zeer zeldzaam;
„ hoewel 'er overvloedige voorbeelden, by de Vroedkun-
„ dige Schryvers, gevonden worden.

259.

„ Men kan de Verlosſingen in natuurlyke, niet natuurly-
„ ke en tegennatuurlyke verdeelen.

260.

„ De natuurlyke Verlosſing geſchiedt, wanneer het Kind
„ met deszelfs Aangezicht naar den Endeldarm van de Moe-
„ der gekeerd is, en dus met het Hoofd eerst, en met de
„ Voeten laatst gebooren wordt.

261.

„ De natuurlyke Verlosſing kan ligt en zwaar zyn. Ligt,
„ wanneer het Kind niet te groot is, na de evenredigheid
„ der deelen van de Moeder; wanneer de Lyfmoeder en
„ derzelver mond wel ligt, en dat 'er zich geen andere hin-
„ derpaalen opdoen voor den uitgang van het Kind.

262.

„ De natuurlyke en teffens zwaare of moeilyke Verlosſing
„ heeft plaats, wanneer het Kind te groot, de Lyfmoeder
„ ſcheef, het Bekken kwaalyk geſteld is; en wanneer zich
„ hinderpaalen opdoen, die den uitgang van het Kind belet-

„ ten:

„ ten: als ophouding van de pis in de Blaaze, of een Steen
„ in dezelve; verdroogde uitdygzelen in den Endeldarm;
„ Gezwellen in de Scheede, of vernaauwing van dezelve enz.

263.

„ De niet natuurlyke Verlosſing heeft plaats, wanneer het
„ Kind in de Lyfmoeder verkeerd ligt; by voorbeeld, als
„ het met den Arm, Been, Rug, Aars, of eenig ander deel
„ (als het welgekeerd Hoofd) voorkomt, en het Kind eerst
„ met de Beenen, of dubbeld, gebooren wordt.

264.

„ De niet natuurlyke Verlosſing kan ook ligt en zwaar
„ zyn.

265.

„ Een niet natuurlyke en teffens ligte of gemaklyke Ver-
„ losſing is, wanneer het Kind met de Voeten voorkomt,
„ en dus zonder keeren, of met weinig moeite gebooren
„ wordt. En als het Kind niet volwasſen of klein zynde,
„ met de Billen voorkoomende, zonder moeilykheden ter
„ wereld komt.

266.

„ De niet natuurlyke en teffens zwaare of moeilyke Ver-
„ losſing heeft plaats, wanneer het Kind door een konſtige
„ handgreep moet gekeerd worden; en als 'er zich eenige
„ andere hinderpaalen (266.) opdoen, die den uitgang van
„ het Kind beletten of moeilyk maaken.

267.

„ Een tegennatuurlyke Verlosſing heeft plaats, wanneer
„ een Kind door een niet natuurlyke opening, als de Kei-
„ zerlyke Sneede, ter wereld komt; als het Hoofd van den
„ Romp afgeſcheiden is; of als het Kind met ſtukken en
„ brokken afkomt, enz. Ook kan men het baaren van
„ ſommige Monſters onder de tegennatuurlyke Verlosſing
„ plaatſen.

268.

„ De gedagten der Vroedkundige Schryvers zyn zeer ver-
„ ſchillende omtrent de verwekkende oorzaak der Verlos-
„ ſinge. Zy hebben zich niet weinig moeite gegeeven, om
„ uitteleggen, waarom de Verlosſing op het einde der ne-
„ gende maand, en zelfs vroeger of laater geſchiedt. Doch
„ alle die byzondere uitleggingen zyn aan zo veele tegen-
„ werpingen onderheevig, dat men dezelven als zeer twy-
„ felagtig en onzeeker moet aanmerken.

269.

„ Het groeijen van het Kind, de uitbreiding van deszelfs

„ li-

„ lichaam; opzichtelyk tot de ruimte welke het beſlaat,
„ grooter geworden zynde; de werking van dat lichaam;
„ de zwaarte van het hoofd, welk, op het laatſte der Zwan-
„ gerheid, op de Lyfmoeders mond komt te drukken, moe-
„ ten als de voornaamſte beweegende oorzaaken der Ver-
„ losſinge aangemerkt worden.

270.

„ Deeze oorzaaken brengen haare uitwerkingen voort,
„ naar maate de Lyfmoeder uitgezet is. De uitrekking zo
„ groot geworden zynde als mogelyk is, wordt de Lyfmoe-
„ der in werking gebragt, en hier door ook de bygeleege
„ deelen.

271.

„ De Vrouw lydt tuſchenpoozende pynen, die men Weën
„ noemt; de ſamentrekking der Buikſpieren, verzeld van
„ een ſterke inademing, helpt, door medelydendheid, met
„ de werking van de Lyfmoeders bodem en lichaam, het
„ openen der Lyfmoeders mond, en vervolgens het uitper-
„ ſen van het Kind.

272.

„ Want men moet begrypen, dat, geduurende de Zwan-
„ gerheid, de Lyfmoeders mond en hals, ſamen, de tegen-
„ werkers zyn van het lichaam en bodem der zelve. Maar
„ in de Verlosſinge, wordt het lichaam en bodem, ſamen,
„ de tegenwerker van den mond en hals.

273.

„ Men moet ook aanmerken, dat het kort of lang duuren
„ van de Verlosſinge, wanneer alle zaaken wel ſtaan, af-
„ hangt van de min of meerdere aandoenlykheid der Lyf-
„ moeder".

Dit zal genoeg wezen, om te doen zien, hoe dit Werkje behandeld is; welk wy alle Vroedvrouwen en Vroedmeesters niet genoeg kunnen aanpryzen. Hoe kort en beknopt het zelve is, en hier door te aangenaamer, hadt het echter, zonder eenig verlies van zyne waarde, een hoofdſtuk konnen verkort worden; het vierde naamlyk, *van de Voortteeling*. Want behalve dat hier in niets beſlist wordt, gelyk niet kan geſchieden, doet het ook niets tot het beeter verſtaan der Verloskunde.

DE

DE PROEFONDERVINDELYKE NATUURKUNDE,

volgens het beloop der

Natuurkundige Lessen van den Heer Abt NOLLET, *Lid van de Koninklyke Akademie der Weetenſchappen van Parys, en van de Koninklyke Societeit van Londen. Uit het Fransch vertaald. Vyfde Deel. Eerſte Stukje. Te Amſterdam, by* K. van Tongerlo. MDCCLXV. *Behalven den korten Inhoud enz. 488 bladzyden in octavo.*

HEt *Licht* en de *Lichtkunde* is 't onderwerp der beſchouwinge van den Heer Abt *Nollet* in dit Stukje; gaande zyn vyftiende Les, eerst over *de Natuur en Voortſtraaling van 't Licht*, en verder over dat gedeelte der Lichtkunde welk men bepaaldlyk *Optica* of *Gezigtkunde* noemt; waar op hy, in de volgende Les, de *Spiegelkunde* en *Doorzigtkunde* ontvouwt.

Na eene korte vooraſſpraak over 't heilzaam nut, dat ons het Licht aanbrengt; en de meerdere kennis die wy van deszelfs uitwerkingen, dan van deszelfs aart, hebben, maakt onze Leermeester, volgens zyne voorgeſtelde verdeeling, een aanvang met het verklaaren der Natuure van 't Licht en deszelfs voortſtraaling, zo als men, zyns oordeels, hier omtrent waarſchynlykst heeft te denken.

Het *Licht*, (waar door men dat middel verſtaat, waar van de Natuur zich bedient om de gewaarwording van *lichtheid* in ons oog te veroorzaaken, en dat ons de voorwerpen, op een behoorelyken afſtand, in hunne grootte, koleur enz. doet onderkennen,) is ongetwyfeld een wezen op zich zelve, dat de ganſche tusſchenruimte, die tusſchen het voorwerp dat wy zien en ons gezigt is, beſlaat; en wel iets ſtoffelyks. Dit blykt ontegenzeggelyk uit deszelfs werking op de lichaamen, zo buiten ons als op ons zelven, en de werkzaamheid die wy 'er op konnen oefenen in 't zelve te meeten, te bepaalen, te verbuigen, en wat meer van dien aart zy; alles volgens natuurkundige wetten en regels; dat geen plaats kan hebben omtrent iets dat een onſtoffelyk wezen is.

Dit is uit zich zelve klaar: maar hoedanig eene ſtof is het? en, hoe komt het ter plaatſe, daar 't zich gewaar doet worden? Zal men hier het gevoelen van *Descartes*, of dat van *Newton* volgen? Het eene en 't andere, gelyk de Heer *Nollet* doet zien, heeft zyne zwaarigheden; doch 't eerſte voldoet hem nog best, mids dat 'er eenige bepaalingen en ver-

an-

anderingen in gemaakt worden. Men drukt zich, naar zyne gedagten verstaanbaar uit, als men met *Descartes* zegt: „ De zigtbaare Voorwerpen, gelyk ook de Oogen, waar „ mee wy dezelve moeten gewaar worden zyn altoos ge„ dompeld in 't midden eener Vloeistof, die zig, zon„ der ergens afgebroken te zyn, of een ledige ruimte open „ te laaten, van de eene tot de andere uitstrekt. Deeze „ Middelstof is vatbaar voor een zoort van Beweeging, die „ haar eigen is, en die niet gevoeld kan worden dan op den „ bodem van het Oog; even gelyk ook die Beweeging niet „ verwekt kan worden dan door brandende of flikkerende „ Lighaamen, of die zoo schynen. Zoo dra nu deeze Stof „ op zulk eene wyze in beweeging gebragt is, wordt het „ Zintuig, waar het ook in den ganschen kring van 't be„ reik van derzelver werkzaamheid geplaatst is, 'er door „ aangedaan; en op die aandoening wordt de Ziel op een „ zekeren afstand en in de streeklyn der Beweeging, die „ de aandoening verwekt heeft, het Voorwerp, dat 'er de „ oorzaak van is, gewaar, en oordeelt het daar te zyn ". Dit tragt hy nader op te helderen, door de voortbrenging van 't geluid, om ons tot een denkbeeld te brengen, dat het lichtend lichaam, op dezelfde wyze als het klinkend, zyne werking aan 't zintuig mededeelt door middel eener vloeistoffe, die dezelve overvoert. — Vraagt men onzen Natuurkundigen, wat is eigenlyk deze fyne Vloeistof? hy leidt ons op tot het denkbeeld, dat, daar 't Licht brandt, en 't Vuur verlicht, de Lichtstof dezelfde is als de Vuurstof: herinnert ons voorts geleerd te hebben dat het vuur zich genoegzaam in alle aardsche zelfstandigheden bevindt, alom verspreid is, en door onderscheidene beweegingen in werkzaamheid gebragt wordt. Dit zo zynde, is 't niet vreemd te denken, dat het Licht ook zo allerwegen verspreid is, en dat 'er om 't zelve voor ons zigtbaar te doen zyn, niets anders vereischt wordt dan eene zekere beweeging, en eene middelstof, die bekwaam is om 't zelve over te brengen. Ter versterkinge dezer gedagten brengt de Heer *Nollet* hier etlyke proefneemingen by, welke strekken om te toonen, dat het geen, 't welk op de oppervlakte van een lichaam Licht geeft, ook in staat is om binnen in 't zelve Warmte voort te brengen en te doen stand houden; indien 'er nog de eene of andere omstandigheid bykomt, die daar toe aanleiding geeft, of dat begunstigt. By deze gelegenheid laat hy zich ook verder in 't breede uit, over de *Phosphoren* of lichtende lichaamen, die natuurlyk licht van

zich

zich geeven, of door Kunst daar toe bekwaam gemaakt worden: het welk zich zo ver uitſtrekt over onderſcheidene ſoorten van lichaamen, dat men op goeden grond moge ſtellen; dat de Lichtſtof overal tegenwoordig is, zich in alle lichaamen en in alle plaatſen onthoudt; en dat zy even dezelfde is als de Vuur-ſtof.

Dus getoond hebbende hoe men de Lichtſtof, als allerwege verſpreid, hebbe aan te merken, gaat onze Autheur over om zyne denkbeelden raakende de voortſtraaling van 't Licht verder te ontvouwen. *Descartes* was van oordeel dat de Beweeging van 't Licht, zonder eenig tydverloop, oogenbliklyk geſchiedde; doch men kan dit zyn gevoelen niet meer voorſtaan, naa dat men, zedert het jaar 1675, door herhaalde waarneemingen op den voortgang van 't licht der hemelſche lichaamen verzekerd is geworden, dat de beweeging van 't Licht niet oogenbliklyk maar by voortgang geſchiedt; en wel indierwoege dat wy niet, dan na verloop van zeven of agt minuuten, het licht, dat uit de Zon voortſtraalt, op onzen Aardkloot ontvangen. Dit leidt veelen wel op tot de gedagten, dat de voortſtraaling van 't Licht niet geſchiedt, gelyk de *Carteſiaanen* meenen, door eene enkele beweeging van drukking, die het lichtend lichaam aan eene Vloeiſtoffe, die zich over al tegenwoordig bevindt mededeelen: maar, gelyk de *Newtoniaanen* willen, door eene waare en eigenlyk genoemde Uitvloejing of Uitſchieting, welke de deeltjes van die Vloeiſtof met 'er daad van plaats doet veranderen, en de ganſche Ruimte, van hun Bron af tot aan het uiterſte Einde van hunne loopbaan wezenlyk doorloopen. Doch de Heer *Nollet* betuigt hier door geenszins bewoogen te worden, om te denken, dat de voortſtraaling van 't Licht dus geſchiedt door verplaatſing der Lichtbolletjes: hy erkent wel dat men zich niet ſtrikt aan de denkbeelden van *Descartes* houden kan, maar 't komt hem voor dat men egter dit ſtuk zeer wel, zonder zodanig eene verplaatſinge, kan begrypen. „ Men vergelyke, zegt hy, „ de ſtraal van Lichtbolletjes, die zich van 't Geſtarnte af „ tot aan myn Oog uitſtrekt niet meer by een Ry van kleine „ Lichaamtjes, die volmaakt digt tegen elkander aanleggen, „ en volſtrekt onbuigbaar zyn; maar men merke die zelfde „ deeltjes aan als kleine Kaatsballetjes of Kuſſentjes, die „ zekere maate van Veerkragt bezitten, en die juist over„ al zo naby aan elkanderen niet geplaatst zyn, dat ze „ zig volſtrekt raaken. Dit vooronderſtellende kan men „ gemakkelyk begrypen, dat de Werking van het Lich-

„ tend

„ tend Lichaam, in de ganſche langte van den Straal, die
„ dezelve tot my moet overbrengen, niet oogenblikkelyk
„ zyn zal; dan alleen voor onze Zintuigen, en in gevallen
„ daar maar een zeer kleine en kort bepaalde Afſtand plaats
„ heeft; maar dat die zelfde Werking en Overbrenging,
„ hoe ſchielyk zy ook geſchiedde, hoe onmogelyk dezelve
„ ook voor ons te merken zy, nogthans inderdaad een wa-
„ re en wezentlyke Agtereenvolging en Verloop van oo-
„ genblikken vereischt, wier byeengevoegde Som zeer wel
„ kenbaar zal kunnen worden, wanneer de Weg, dien het
„ Licht moet afloopen, zeer lang en van een ongemeen
„ groote uitgeſtrektheid is". —— Hy ontveinst niet dat dit gevoelen zyne zwaarigheden heeft, maar men vindt ze; gelyk hy tragt te doen zien, ook in 't andere gevoelen, en wel zulken die nog grooter zyn: voor al laat hy in 't onzekere welke de waare gedaante zo der Lucht als der Lichtdeeltjes zy; die hy, tot nadere verlichting, welke wy waarſchynlyk niet ſpoedig zullen krygen, naar den gewoonen ſpreektrant der Natuurkundigen, als ronde bolletjes aanmerkt.

Op deeze beſchouwing der Natuure van 't Licht en deszelfs voortſtraaling, volgt, in de tweede afdeelinge deezer Leſſe, gelyk boven gezegd is, *de Gezigtkunde*. Het Licht in zyne werkinge dezelfde wet der Natuure, als andere lichaamen in hunne beweeginge, volgende, houdt zyne oorſpronglyke beweegſtreek, en ſpreidt zich in rechte lynen uit, zo niet eenig beletſel deszelfs loop verandert. De verſchynſels, die uit dit rechtlynig licht geboren worden, zyn 't onderwerp der *Gezigtkunde*; gelyk die van 't weergekaatſte tot de *Spiegelkunde*, en die van 't gebroken licht tot de *Doorlichtkunde* behooren.

Men merkt in dit geval het Licht dan aan als zich, zonder eenig beletſel, in eene volkomen eenpaarige middelſtof beweegende; en men ziet de lichtbolletjes aan, als kleine veerkragtige lichaampjes, door wier ſlingeringen of trillingen de herhaalde botzingen van 't lichtend lichaam van ſtuk tot ſtuk voortgezet worden; waar door dan ons zintuig, op welks bodem eene reeks van die bolletjes met het eene eind uitloopt, getroffen, en 't voorwerp ons zigtbaar wordt. Onze Leermeester dit nader verklaard, en gewaarſchuwd hebbende, dat men alle zyne ſpreekwyzen, van 't *voortſchieten*, *doorloopen* van 't Licht en dergelyken, overeenkomſtig hier mede heeft te verſtaan, doet ons voorts nog opmerken, dat een dus lichtend lichaam zich noodwendig allenskens uitput; maar dat het ook zeer wel mogelyk zy, dat die licht-

ſtoffe, zonder iets van 't lichaam te doen vervliegen, hare ſlingerbeweeging in deszelfs openingen een geruimen tyd blyft behouden, en dus de Lichtſtof van buiten, daar ze gemeenſchap mee heeft, zonder na buiten uit te ſpatten, aan 't beweegen en ſlingeren brengt.

Eene reeks nu van zulke bolletjes noemt men een *Lichtſtraal*. En vermids ieder puntje van een lichtend lichaam, als een Vlam by voorbeeld, aan alle kanten gezien kan worden, heeft men het allerkleinſte lichtende lichaampje aan te zien, als het middelpunt van een *Lichtkring*, die uit eene ontelbaare menigte van zulke Straalen beſtaat; doch zodanig een enkele ſtraal zou voor ons niet zigtbaar weezen; wy zien altoos, hoe naauw wy den doorgang van 't Licht bepaalen, een bondel van zulke ſtraalen, die als uit een gemeen middelpunt voortkomen; en gevolglyk een *Lichtkegel* vormen, die allenskens breeder uitloopt: dit van een ſpreiden noemt men *divergeeren* of *wyderen*. Nademaal dan ook zodanig een Vlam eene oneindige menigte van zulke ſtraalpunten heeft, moeten de lichtſtraalen, die uit deze verſcheidene punten uitſchieten, elkander noodwendig ontmoeten, en de een in den ander loopen; en dit t'zamenkomen der ſtraalen noemt men *convergeeren* of *naderen*. In beide de gevallen kent men de maat der *wyderinge* of *naderinge* uit de grootte of kleinte van den hoek, die de ſtraalen met elkanderen vormen. Uit dit alles maakt onze Natuurkundige de vier navolgende ſtellingen op, die hy voorts, door duidelyke proefneemingen, opheldert en betoogt.

De twee eerſten zyn.

I. *Een Vlak, op welk zyne plaats, en van welken kant, men 't ook tegen over een Straalpunt houde, zal de Voetſteun worden van een Lichtkegel, daar hy als op ſtaat.*

II. *Een Vlak zal minder verlicht zyn, naar maate dat men het verder van het Straalpunt afhoude.*

De Straalen, die men uit een zeker punt doet voortkomen, verwyderen zich, en gaan voort in de gedaante van een kegel, wiens voet grooter wordt, hoe men de Straalen verder doe loopen. Vermids nu deze Straalen zich meer verwyderen, naar geraade dat ze verder voortſchieten; en de voet des lichtkegels dus een grooter omtrek op 't Vlak beſlaat, naar maate dat het zelve van 't Straalpunt verwyderd worde, zo moet, onvermydelyk volgen, dat 'er trapswyze minder lichts valle op ieder gedeelte van dien omtrek, en dat dus het Vlak minder verlicht worde. Naar uitwyzen der

der proefneemingen wordt de verlichte omtrek, in zodanige gevallen, grooter, en 't licht wordt ylder of verzwakt, in evenredigheid *van het vierkant van den Affland der Straalpunten.*

Dit geeft den Heer *Nollet* aanleiding tot het opheldéren van verſcheiden' zaaken, die betrekkelyk zyn tot het zien van verlichte en verlichtende voorwerpen; tot de ſchaduw en derzelver toeneemende grootte, naar geraade der nabyheid aan 't lichtende lichaam; als mede tot het zien der voorwerpen op min of meer affland, in minder of meerder licht, en de gevoeligheid der oogen, die daar by in overweeging komt. Wel byzonder merkt hy nog aan, dat men die verwydering van ſtraalen, en de daar uit volgende verzwakking van 't Licht, niet gewaar wordt, als het ſtraalpunt op een ongemeen verren affland van ons is; waar door de ſtraalen der Zonne en der Sterren voor ons gezigt evenwydig zyn. Midsgaders dat het Licht, niet alleen door die verwydering, verzwakt wordt, maar ook door de middelſtoffen, zelfs de allerdoorſchynendſten, daar 't door heen loopt; doch men heeft, zegt hy, tot nog geen genoeg nauwkeurige waarneemingen, om de maat dezer verzwakkinge naar eisch te bepaalen.

Behalven de twee gemelde vloeien nog de twee volgende Stellingen uit het gezegde voort.

III. *Zo het lichtend lichaam van eene zigtbaare en aanmerkelyke grootte en gedaante zy, zal dat zelfde Vlak de gemeene voetſteun worden van zo veele Lichtkegelen als 'er Straalpunten zyn, die naar 't zelve toe gekeerd ſtaan.*

IV. *Zo men, in plaats van een Vlak welk het Licht ſtuit en belet verder voort te ſchieten, een gat maakt in een Bordpapier of in een dun Plankje, zullen de lichtkegels, die uit verſchillende punten van 't Voorwerp voortſtraalen, zich in dat gat kruiſen, en van recht links, van links recht, van boven naar beneden, van beneden naar boven loopen, altoos rechtſtreeks anders, in alle mogelyke Beweegſtreeken, dan ze voor het kruiſen in opzigt tot elkander liepen.*

Men begrypt uit het voorige zeer klaar, dat het getal der lichtkegelen zich noodwendig moet vermeerderen, naar maate dat het getal der Straalpunten toeneeme; als mede dat ieder lichtkegel, op zich zelven, door 't verwyderen der ſtraalen, bekwaam is om het geheele Vlak, op een zekeren affland te verlichten; en derhalve kan men gereedlyk begaan, dat het Vlak, wanneer de verwyderende ſtraalen

uit verſcheiden' ſtraalpunten indiervoege op het zelve ſtuiten, dan de gemeene Voetſteun moet worden van de lichtkegelen, welken uit die ſtraalpunten voortkomen. Wanneer men dan dit Vlak op eene zekere plaats doorboort, en dus aan die lichtkegelen een vryen doorgang geeft, moeten ze zich verlengen en van elkanderen verwyderen, en wel in hunne oorſpronglyke beweegſtreek; dat ontegenzeglyk ten gevolge moet hebben, dat ze elkander in hunnen doortogt kruiſen; des hunne Voetſteunen op 't Vlak, waar op ze na hunnen doortogt aanloopen, ſtandplaatſen moeten neemen, die in eene rechtdraads omgekeerde orde met hunne Toppunten ſtaan; en wel indiervoege, dat ze met hunne toppunten twee tegen over elkander ſtaande hoeken maaken, die by gevolg even groot en elkander gelyk zyn. Hier uit volgt ook dat het verwyderen dezer Voetſteunen van elkanderen niet alleen afhangt van den afſtand dien de lichtkegelen, na 't doorkruiſen, doorloopen; maar ook van den afſtand der plaatſe, daar ze elkander kruiſen, van de ſtraalpunten waar uit ze voortkomen.

Onze Natuurkundige, het voorgeſtelde op het Gezicht toepaſſende, maakt 'er verder gebruik van, ter verklaaringe van etlyke verſchynſelen, die betrekkelyk zyn tot den ſtand, of plaatſing, de grootte, den afſtand, de gedaante en de klaarheid of helderheid van 't Voorwerp daf men ziet. Hier door heldert hy ons verſcheiden' byzonderheden op, waar van men zich, buiten een recht begrip der Gezigtkunde, geen geregeld denkbeeld kan vormen: het welk zyne ontvouwing van dit gedeelte der Natuurkunde des te aangenaamer en nuttiger maakt; dewyl hy ons langs dien weg rede leert geeven van eene menigte van verſchynſelen die wy dagelyks met onze oogen zien, en nogtans niet regt begrypen, zo lang wy ons niet eenigermaate in de Gezigtkunde beoefend hebben.

De Nieuwe wyze van Landbouwen in haar uitſteekend voordeel vertoond door Proeven in de Nederlanden *genoomen; benevens eene nauwkeurige beſchryving van het zaeituig, en andere Verhandelingen, met kopere plaaten: derde Stuk. Te Amſterdam by* F. Houttuin, 1764.

WY hebben het oogmerk van dit Werk, en de wyze van behandelen, in het zelve gevolgd, in vorige be-

rig-

tigten aangeweezen; men vervolgt het zelve genoegzaam op den eigen voet, dat is te zeggen, men gaat voort, met alles, wat tot den Landbouw in het algemeen, en den nieuwen Landbouw in 't byzonder, eenige betrekking heeft, op te helderen, en 'er de noodige verbeteringen in aan te wyzen; het tegenwoordige Stuk bevat voor eerst, een omſtandig berigt, van tien verſcheidene *Ziektens, daar de Graanen, en byzonderlyk de Tarwe aan onderhevig zyn*; als de *Roest*; het *vloeijen; verzengd en ingetrokke koorn; Bevrooze koorn*; *Misdraage koorn; Nadeelen die de gekurvene Diertjes aan het Koorn doen*; de *Kanker in 't koorn;* de *Molm of Vermolming. Zeker ſoort van zwart in 't koorn;* het *ſpoor of zwart in de Rog.* Dit geheele Stuk is nog uit het franſche Werk van den Heer DU HAMEL overgenoomen; maar voor 't overige ſchynt men, het best en aangenaamst daar uit getrokken hebbende, voorneemens te zyn, om ook van andere Schryvers, zo wel als de hulp onzer eige Landslieden gebruik te maaken. Behalven de gemelde Verhandeling over de nadeelen, die het koorn op het veld te dugten heeft, welke het *eerſte Hoofdſtuk* uitmaakt; koomt in het *tweede* voor eene verkorte Verhandeling van den Heer F. HOME *over de verſchillende ſoorten van Gronden, derzelver bemestingen, en de beginzelen van groei en vrugtbaarheid*, welke den prys te Edinburg behaald heeft; wy hebben dezelve in het oorſpronkelyk Engelsch niet gezien, maar eene Franſche vertaaling onder den Titel van *Principes de l'Agricultuure*, reeds voor eenigen tyd met het uiterſte vermaak geleezen; dat Stukje is origineel, en, voor zo verre wy daar over oordeelen kunnen, eenig in zyn ſoort, gelyk men nu hier het wezenlyke dier uitmuntende *Diſertatie* met oordeel heeft overgenoomen, kan het niet wel misſen, of elk, die den Landbouw, en byzonderlyk het mesten, met een Natuurkundig oog beſchouwen wil, moet het zelve ten minſten met even veel genoegen leezen, als de gemelde franſche vertaaling aan ons verſchaft heeft.

Het *derde Hoofdſtuk* bevat *de gewoone wyze van den Hennip te teelen, en tot linnen te bereiden, met eenige verbeteringen daar in aangeweezen*; die verhandeling ſchynt door een der Leden van het genootſchap, (misſchien door den uitgeever of bezorger van het werk zelven) meest uit eigene waarneemingen en ondervindingen geſchreeven.

In het *vierde Hoofdſtuk* volgt eene *Beſchryving van het Zaeytuig van den Heer de* CHATEAUVIEUX; dezelve is moogelyk al te nauwkeurig, en daar door langwylig; ook ver-

ſchoont zig de uitgeever deswegen met deze rede, om dat die beſchryving ook voor de werklieden dienen moet; die aanmerking, erken ik, is gegrond, maar ik zou byna wenſchen, dat men die beſchryving afzonderlyk hadt gedrukt; omdat men als dan dit geheele werk, zelfs ſchoon men geen belang in den Landbouw neemt, als Natuurbeſchouwer met vermaak, en tot uitſpanning zou kunnen leezen.

Het *vyfde Hoofdſtuk* is eene Verhandeling van den wel Ed. Hooggel. Heere PETRUS CAMPER, *over de beste middelen om de Landeryen in de vereenigde Nederlanden, zo hooge als laage, elk naar zynen aart ten meesten voordeele aan te leggen.* Hier in koomen zeer veele merkenswaardige byzonderheden voor, welke men vrugtloos in eenig ander werk zoeken zoude; als van de grootte van den bouwbaaren grond in Holland en Westvriesland, en in Vriesland; het getal der Inwooneren in die Provintiën en in verſcheide Steeden; dat der Paarden, de Conſumptie van zuivel, vleesch, brand, groentens enz. wat onze eige Landeryen van dit alles opbrengen, hoe veel wy van buiten moeten haalen, en waar op wy ons, uit hoofde van alle deze en verſcheide andere aanmerkingen, in het beteelen onzer gronden voornaamelyk toeleggen moeten: de gemelde byzonderheden zyn uit de Collecte en Waag-boeken, en andere *autentieke* Stukken, zo veel moogelyk, opgemaakt, en dit geheele ontwerp, daar een gemeene Geest niet licht op zou gevallen hebben, moet zekerlyk eene oneindige moeite in deszelfs uitvoering gekost hebben.

Het *zesde* en laatſte *Hoofdſtuk* eindelyk bevat *verſcheide berigten van Proeven aangaande den nieuwen Landbouw, door liefhebberen in de vereenigde Nederlanden in meer dan eene Provintie, genomen.* Wy zullen hier omtrent in het algemeen aanmerken, dat dezelve zeer gunſtig zyn voor de nieuwe wyze van Landbouwen; byzonderlyk zal elk dit erkennen moeten, die den volgenden brief, waar mede wy dit berigt beſluiten zullen met de daar op gemaakte aanmerkingen van den Uitgeever gelieft te leezen.

Brief van den Heer GYSBERT ANTWERPEN VERBRUGGE, *uit 's Graveland, van zyn Wel Ed. Lustplaats* Gooylust, *gedateerd den* 21 *October* 1763.

„ Myn Heer en waarde Vriend!

„ — Wat verder uw verzoek belangt, om UEd. een omſtandig en naauwkeurig berigt te geeven, wegens de Proef-

„ nee-

„ ndemingen, raakende den nieuwen Landbouw, door my
„ gedaan, ik kan UE. daar omtrent ſlegts gedeeltelyk, en
„ niet dan zeer oppervlakkig voldoen, om dat myne zaaken
„ en geduurige afweezenheid my niet vergunnen, om dezo
„ Proeven, met de vereischte naauwkeurigheid, na te gaan,
„ of eene vergelyking van myn tegenwoordigen met een
„ vorigen opbreng te maaken. Dit laatſte, inzonderheid,
„ is my niet wel moogelyk, om dat ik zelf dien opbreng
„ myner Landeryen, voorheen nooit zo naauwkeurig heb
„ nagegaan, en, door het vertrek van myn ouden boer, gee-
„ ne gelegenheid had, om 't hem te vraagen; ook is myn
„ oogmerk met deze Proeven eigenlyk geweest om te be-
„ zien, of ik, in myn hoogen zandgrond, Tarwe en andere
„ graanen zoude kunnen bouwen, en, vervolgens, of de
„ Tarwe haare behoorlyke zwaarte krygen zoude. Ik ben
„ van het een en ander ten uiterſten voldaan. UEd. weet,
„ dat ik, geheel zonder mest, in het zand gezaeid, en UE.
„ is zelve ooggetuige geweest, dat de Tarwe in het begin
„ zeer yl ſtondt, gelyk dezelve ook te dun gezaeid was; des
„ niettegenſtaande is egter de opbreng van myne zes kleine
„ beddetjes voor één kop, die ik gezaeid had, *honderd vier-*
„ *en-twintig* gelyke Amſterdamſche koppen geweest, daar we
„ ons zeer over verwonderden; maar nog meer, toen ik,
„ deze Tarwe weegende, bevond dezelve honderd agt-en-
„ twintig pond de Amſterdamſche zak te weegen. Dit was
„ het gewigt toen dezelve pas gedorst was, en derhalven
„ zal die Tarwe, ter deege droog zynde, en een half jaar
„ behandeld, ten minſten honderd vier-en-dertig ponden
„ weegen; zo dat de Proef, die ik daar van hebbe, een over-
„ tuigend bewys is van 't geſchreevene, dat het koorn van
„ de nieuwe Cultuur zwaarder is, dan het gewoone.

„ Ik heb belast, om ook den boekweit der beddetjes af-
„ zonderlyk te dorſchen en te bewaaren, en ſchoon UE. by
„ ondervinding weet, hoe ſlegt zodanige orders worden uit-
„ gevoerd, en het dus zoude kunnen gebeuren, dat ook
„ deze niet wel waren uitgevoerd, hoope ik egter UE.
„ desaangaande een even naauwkeurig verſlag te zullen gee-
„ ven. Wat de andere zaak betreft, enz.

„ Honderd agt-en-veertig, (zou hier niet een drukfout
„ ingeſloopen zyn? De opbreng was maar honderd vier-en-
„ twintig;) voor één is waarlyk een oogst, dien men niet
„ dan door den nieuwen Landbouw kon bekoomen. Men
„ behoeft de grootte dezer Tarwe beddetjes thans nog niet,
„ en zelfs in het vervolg niet, afzonderlyk te weeten. Wy

„ zullen ſtraks; als wy van de Boekweit en Haver-oogſten
„ met de woorden van onzen hooggeëerden Correſponden
„ berigt geeven, de grootte van het geheele Land, daar
„ deze Tarwe een klein gedeelte van beſloeg, zien bepaa-
„ len, en alsdan eenige vergelyking kunnen maaken. Thans
„ zal ik alleenlyk zeggen, dat agt Amſterdamſche koppen
„ een ſpint, en vier ſpinten een ſchepel uitmaaken; dat hier
„ vier en vyf agtſte ſchepel is ingezameld; dit moest men
„ vooraf weeten, om dat wy het ſtraks in de rekening te
„ pas zullen brengen.

Nader berigt van den Heer GYSBERT ANTWERPEN VERBRUGGE, *wegens de Oogſten, die zyn Wel Ed. van Boekweit en Haver, naar de nieuwe wyze van Landbouwen geteeld, heeft getrokken; medegedeeld uit* 's Graveland *van zyn Wel Ed. Luſtplaats* Gooylust; *gedateerd* 1 *Novemb.* 1763.

„ Myn Heer en waarde Vriend!

„ Volgens Uw Ed. verzoek en myne beloften zende ik
„ hier nevens eenig kort berigt wegens het overig gedeelte
„ myner Proeven, met Boekweit en Haver genoomen. Ik
„ heb die twee graanen, gelyk gy weet, op het zelfde Land,
„ waar op ik de Tarwe geteeld heb, en in dit zelfde jaar
„ 1763. gezaeid; myn grond, is UE. insgelyks bekend, uit
„ vry hoog zand, en, in verre na, niet van het beste ſoort,
„ te beſtaan; ik heb, des niettegenſtaande, om dat ik den
„ nieuwen Landbouw terſtond op een ſterken proef wilde
„ zetten, dit jaar geheel geene mest gebruikt. Het gehee-
„ le Veld myner Proefneemingen is groot zes morgen,
„ maar dezelve moeten niet in hun geheel gerekend wor-
„ den. *Voor eerst*, moet men 'er aftrekken een vierde van
„ een morgen, 't welk met Winter-Tarwe, (want daar ik
„ in myn vorigen berigt van heb gegeeven, meene ik *geno-*
„ *teerd* te hebben, dat Zomer-Tarwe is geweest,) was be-
„ zaeid, welke Winter-Tarwe by verzuim van wieden, ge-
„ deeltelyk verſtikt, en door andere byzondere toevallen
„ derwyze benaadeeld is, dat dezelve niets van belang heeft
„ opgebragt, waarom ik dezelve hier ook in 't geheel niet
„ in de rekening brenge. *Vervolgens* zal UE. zig gelieven te
„ erinneren, dat, deze zes morgen in drie kampen verdeeld
„ zynde, van yder kamp, aan de beide uiteinden, zo veel
„ gronds moest overgehouden, en ledig gelaaten worden,
„ waar op de Ploeg, by 't omzetten der rabatten, en aan 't
„ eind derzelver koomende, telkens keeren en wenden kon-

„ de

„ de, om het eene rabat uitkoomende, het ander weder in
„ te gaan; hier voor moest dan, aan ieder einde, een roede
„ ledig gelaaten worden, het welk op groote ſtukken veel
„ minder nadeel doet, om dat 'er zo veel minder eventedig-
„ heid is tuſſchen deze nutteloze ruimte van een roede
„ breed tot een kamp, die vier of zesmaal zo lang is. Deze
„ ledige roede grondsdan aan de beide einden myner bedden,
„ zoude te ſaamen genoomen een heele plek bedraagen, maar
„ dewyl 'er altoos iets voor geſteld moet worden, als men
„ de Landen naar de nieuwe wyze zal beteelen, reken ik
„ ſlegts, dat ik een vierde van een morgen extra verlooren
„ heb, want ik moet nu zes ruimtens voor de ploegkeering
„ hebben, daar ik integendeel, als alles aan een ſtuk bezaeid
„ was geweest, met twee genoeg zoude gehad hebben. Met
„ dit vierde deel van een Morgen extra verlies dan, en het
„ vierde van een Morgen voor de Winter-Tarwe blyven 'er
„ ſlegts vyf en een half Morgen over.

„ Hier op heb ik dan gezaeid *één* ſchepel Boekweit, het
„ welk heeft opgebragt *honderd agt-en-veertig* andere ſche-
„ pels zeer ſchoone Boekweit.

„ Nog heb ik gezaeid *vier* ſchepels Haver, en daar van
„ bekoomen *twee honderd* andere ſchepels. Myn voornaam
„ doelwit met dit zaeijen ſtrekte, om te beproeven, of het
„ gemeen gevoelen, dat onze hooge Zandgronden niet ge-
„ ſchikt zyn voor haverteelt, gegrond ware.

„ Verder heb ik op een derde, of zo gy wilt een vierde
„ ſtukje, nog gezaeid *één* kop Zomer-Tarwe — gelyk ik UE.
„ daar van in een vorigen verſlag gedaan heb.

„ Men gelieve wel in 't oog te houden, dat deze Proe-
„ ven zonder mest genoomen zyn, welke men weet, dat op
„ zandgronden ſchroomelyk duur is, en nog duurder wordt,
„ om dat men in zulke ſtreeken gemeenlyk minder graften
„ hebbende, verpligt is, dezelve zeer verre te laaten ryden,
„ om ze op 't Land te krygen; men gelieve dit, zeg ik, wel
„ in 't oog te houden, en, met my, de volgende vergely-
„ king na te gaan.

„ Al de maaten, daar hier van geſprooken wordt, zyn
„ Amſterdamſche, vier ſchepels maaken een mud, en zeven-
„ en-twintig mudden, of zes-en-dertig zakken een Last; zo
„ dat men van deze vyf en een half morgen 148 + 200 +
„ $4\frac{1}{2} = 352\frac{1}{2}$ ſchepels inzamelende, drie en een vierde Last
„ heeft gekreegen. Nu is men, in meest alle zandgronden,
„ wel voldaan, als men van een morgen een half Last, en
„ dus van vyf en een half morgen twee en drie vierde Last

„ Rog

„ Rog of Boekweit, onder begunſtiging van den meſtwa-
„ gen, bekoomt, zo dat men thans, zonder meſt, door de
„ nieuwe wyze van bouwen, een half laſt, of een vyfde ge-
„ deelte, meer krygt; en zes inzamelt, daar men anders
„ ſlegts vyf, of vyf, daar men anders ſlegts vier gehad zoude
„ hebben; een merkelyk onderſcheid voorwaar! het welk
„ het voordeel van den nieuwen Landbouw wel duidelyk
„ bewyst. Dog dit is 't nog niet al.

„ Onze geëerde Correſpondent heeft met een byzonder
„ oogmerk eenen weetgierige en loffelyke liefhebbery zyn
„ hoogen zandgrond gedwongen, om een foort van koorn
„ te leveren, waar toe dezelve inderdaad niet geſchikt is. In
„ plaats van *honderd agt-en-veertig* voor *één*, gelyk hy van
„ den Boekweit hadt, heeft zyn Wel Ed. ſlegts *vyftig* voor
„ *een* van zyne Haver gekreegen; als zyn Ed. zig nu tot Rog
„ of Boekweit bepaald hadt, zoude hy misſchien twee der-
„ de meer van den geheelen Oogst, of van zyne vyf en een
„ half morgen getrokken hebben, dog laat ons ſlegts de
„ helft; laat ons ſlegts één derde, laat ons zelfs ſlegts drie
„ vierde van een Last daar voor rekenen, dan wordt het on-
„ derſcheid inderdaad verbaazend groot, dewyl men dus,
„ zonder meſt, van vyf en een half morgen vier Last naar
„ den nieuwen, en met meſt ſlegts twee en drie vierde naar
„ den ouden trant, bekoomt.

„ Men zal my tegenwerpen, dat de nieuwe wyze van
„ Landbouwen meer arbeidsloon vordert voor ploegen, wie-
„ den, enz. Dit is nog zo klaar niet beweezen; maar althans
„ koomt dit in geene vergelyking met de waarde van meſt,
„ veel min met het opryden, enz. Ook moet het jaarlykſch
„ gebruik van 't Land, zonder braaken of driesten, nooit uit
„ het oog verlooren worden, een voordeel, 't welk wy al-
„ leen door de nieuwe *Cultuur* bekoomen kunnen".

Wy zullen hier, ten beſluite, alleen byvoegen dat de Heer Uitgeever ons in de Voorrede eerlang op een vierde Stukje doet hoopen, waar in wy byzonderlyk verlangen naar eenige dier onderwerpen, welke hy meldt reeds in gereedheid te hebben.

His-

Hiſtorie der vreemde en tot nog toe onbeſchrevene Ziekte Oikomania. *Uit menigvuldige waarneemingen opgemaakt en in 't licht gegeeven, door* MARTINUS SCRIBLERUS SECUNDUS. *Te bekoomen, te Dord by* Bluslé *en elders, 21 bladzyden in groot octavo.*

DE Ziekte of 't Ongemak, hier onder de Griekſche benaaming *Oikomania* aangeduid, zou men, gelyk de Schryver in 't ſlot van dit papier zegt, konnen omſchryven, als *een drift om hooge huuren van huizen te krygen*, en dus ook konnen benoemen met den naam van *Geld-dolheid*, *Huurraazerny*, *Opſlag-woede*. Het geen men ten dezen opzichte hier en daar, en inzonderheid te *Amſterdam*, ondervindt, verſtrekt *Martinus Scriblerus Secundus* ten onderwerpe van een zogenaamd Hekelſchrift, waar in hy veeler poogingen, om de huur der Huizen geſtadig nog hooger te doen ryzen, beſchimpt: en wel, onder den ſchyn van een Geneesheer, die eene Verhandeling over eene Ziekte ſchryft. Het zal by veelen, vertrouwen we, nog een betwistbaar ſtuk zyn, of, en in hoe verre, het algemeene gedrag daar in gehouden een eigenaartig onderwerp van een Hekelſchrift is; doch men zal, wat ook hier van te denken zy, op 't leezen van dit Geſchrift vry eenpaarig oordeelen, dat men merkelyk geduld moet hebben, om het zelve van 't begin tot aan het einde te leezen, uit hoofde dat het langdraadig en geeſtloos is.

De ſchoone Hollanderin, in haar eerſte ontwerp getekent, vervolgens opgemaakt en vervaardigt door J. CANDER. *Te Amſtaar, by* Jacob Maagh, 1764. *Behalven de Voorreden 252 bladzyden, in octavo.*

EEn Roman, die eene aaneengeſchakelde Minnehandeling verhaalt, welke, nu en dan min of meer geſtoord, ten laatſten op een gewenſchten Echt uitloopt. Men mag van dit Verhaal zeggen, dat het zonder kwetſinge der goede zeden geleezen kan worden; doch wy moeten 'er tevens byvoegen, dat men het ook zeer wel zonder aandoening kan doorbladeren. De vinding heeft niets byzonders, de gevallen zyn niet *intereſſant*, en de ſtyl is doorgaande laf; dat het verhaal over 't geheel meer verdrietig dan aangenaam maakt.

BERIGT VAN DEN HEER C. C. H. VAN DER AA, *Secretaris van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen, te Haarlem,*

OP den 5den February 1765, zyn door de Heeren Directeuren van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen, opgericht te Haarlem, gecreëerd,

Tot DIRECTEUREN

De Hoog Edel Geborene Heer OTTO FREDERIK *Grave van Lynden, Heere van Neckhemert en de Voorst. Ordin. Gedeput. wegens de Ridderſchap in de Staaten des Quartiers van Nimweegen.*

De Weledele Geſtrenge Heeren ADOLPH JAN HESHUYSEN,

en

Mr. FRANÇOIS CONSTANTYN DRUYVESTEIN, *Heer van Haring-Carſpel, Oud-Carſpel en in Koedyk &c. Beiden Raaden in de Vroedſchap en Schepenen der Stad Haarlem.*

Benevens den Heere WILLEM KOPS *Koopman, mede woonachtig binnen de laastgemelde Stad.*

Tot LEDEN.

De Heeren CHARLES BONNET *Lid van den Raad van Geneve, en van verſcheide geleerde Genoot ſchappen.*

JOSUA VAN IPEREN A. L. M. *Phil. Doctor en Predikant te Lilloe.*

GEORGIUS COOPMANS *Med. Doctor te Franeker.*

J. C. KRIEL *Med. Doctor te Batavia.*

LETTER-OEFENINGEN.

Heilige Leerredenen over gewigtige Waarheden aangaande de Leere van Jeſus Christus, door J. L. MOSHEIM, Doctor en Profesſor in de H. Godgeleerdheid op de Hooge School van Helmſtad &c *naar den tienden Druk uit het Hoogduitsch vertaald, onder het opzicht van een voornaam Godgeleerden, door* GEORGE MICHAEL NEBE. *Zesde en laatſte Deel. Te Amſterdam, by* Pieter Spriet en Zoon 1764. *in groot octavo, behalven de Voorrede,* 279 *bladzyden.*

DIt zesde en laatſte Deel der *Heilige Leerredenen* van den Hoog Eerw. MOSHEIM, behelst, gelyk de voorgaande Deelen, weluitgewerkte ſtoffen, die der Leezinge waardig zyn. (I.) De eerſte Leerreden toont *de Kenmerken van waare Christenen* aan, volgens de woorden van *Jeſus, Lucas* VIII. vs. 15. (II.) De tweede handelt over *de Eigenſchappen van de oprechte Belyders des Euangeliums*, uitgeſproken ter gelegenheid van het 200 jaarig Jubelfeest van de overlevering der Augsburgſe Confesſie, naar aanleiding van de taale des Pſalmdichters *Pſalm* XL. vs. 8, 9, 10. (III.) De derde wyst ons aan *de Vrede der ziele, ontſtaande uit eene zuivere liefde, in het voorbeeld van den tot zyn lyden gaanden Jeſus*, volgens het aangetekende *Lucas* XVIII. vs. 31—34. (IV.) Hier op volgen *Gedachten over het Leerſtuk van de Eeuwigheid der Helſche ſtraffen;* welke (V.) vergezeld gaan van *Een Brief aan een voornaam Man, over verſcheide zaaken*, meest het geſchil aangaande de wederopregting aller dingen en de eeuwigheid der Helſche ſtraffen betreffende. Verder geeft zyn Hoog Eerw. (VI.) *den Leezer een Berigt*, wegens de Inzegening der Abten in de Protestantſche Kloosters in de landen der doorluchtigſte Hertogen van Brunswyk, en de plegtigheden, welke men daar by in agt neemt, 't welk dient om de drie volgende Redevoeringen beter te verſtaan; welker eerſte (VII.) gedaan is *ter Inzegening van den Hoog-Eerwaarden Heer* PHILIP LUDEWIG DREISSIGMARCK, *Kerk- en Conſiſtoriaal Raad, en eerſte Hof-Prediker van zyne Doorl. Hoogheid, den Hartog van Brunswyk Wolfenbuttel, tot Abt des Kloosters van Riddagesbauſen den* 31 *April* 1730; de tweede (VIII.) ter Inzegening *van den Hoog-Eerwaarden Heere* CRISTOPH. TIMOTHEUS SEIDEL, *Doctor in de Theologie, tot Abt des Stifts Koningslutter den* 18 *May* 1730; en de derde (IX.) *ter Inwy-*

ding van eene nieuwe Voorſtandereſſe of Priorin van het Jongfrouwen Klooſter Mariënberg voor Helmſtad.

In onze berigten, wegens de vyf voorgaande deelen, hebben wy telkens een gedeelte van eene Leerreden des Hoog-Eerw. Schryvers, opgegeeven tot een ſtaal zyner ſchryf en predikwyze, deeze hebben hem, ten dien opzigte, genoegzaam doen kennen, tot zynen welverdienden lof. — Veranderings halven, zullen wy in deeze aankondiging, eenen anderen voet houden, en onzen Leezeren een Uittrekzel onder 't ooge brengen van de Voorreden, voor dit Deel geplaatst, welke aanmerkingen over zynen gehouden Predikstrant, en over zommige byzonderheden des betreffende behelst; een Stuk, 't welk zeker in den tegenwoordigen tyd het onderwerp der geſprekken is van veelen hier te lande, zints de Nederduitſche uitgave van WOTTONS *Bedenkingen over de beste wyze van ſtudeeren in de H. Godgeleerdheit* &c. waar van wy laatstmaal een Berigt gegeeven hebben (*).

Schoon de Hoog Eerw. MOSHEIM in de Voorrede voor het eerſte Deel duidelyk genoeg verklaard hadt, zyne Leerredenen in geenen deele als voorbeelden en voorſchriften te willen voorleggen, waar naar zy zich ſchikken konden, die zich aan den Kerklyken dienst hebben toegewyd; heeft hem egter de ondervinding geleerd, dat veelen deeze herinnering uit het ooge geſteld, en zich niet ſlegts gewend, maar veel meer, tegen hunne natuur, gedwongen hebben, om zyne manier van voorſtelling in alle deelen na te bootzen. Dit beweegt hem om, met de uitgave van dit laatſte Deel, een weinig duidelyker te toonen, in hoe verre hy het geoorlofd houde zyn voorbeeld na te volgen. Ten dien einde zegt hy.

„ Drie zaaken kan men in deeze Leerredenen onderſcheiden; de algemeene inrigting van dezelven; de uitvoering „ der verhandelde waarheden; en den ſchryftrant. Tot de „ algemeene inrigting rekene ik deels de verklaaring van de „ plaatſen der H. Schrift: waar op ik zo wel het onderwys „ als de vermaaning heb gegrond; deels de verhandeling „ der waarheden des geloofs en des leevens, die daar uit „ worden afgeleid. Het eene zo wel als 't andere is gade „ geſlaagen, zo ik anders niet groflyk mistaste, volgens de „ onverwerplyke regelen des vernufts, die deels uit de oogmerken eener Leerreden, deels uit de geſteldheid der „ Toehoorderen, deels uit de natuur van eene zodanige rede, als onze predikingen zyn, vloeïjen. Uit dien hoofde „ ver-

(*) *Zie boven bl. 305.*

„ verſtoute ik my te zeggen, dat men my hier in onbe-
„ ſchroomd tot een' aanleider kan aanneemen. Dan zal men
„ my niet zo zeer volgen, als het richtſnoer van zodanige
„ ſtellingen, die onlochenbaar zyn, indien in onze redevoe-
„ ringen de rede en de ondervinding niet geheel en al moe-
„ ten ter zyde geſteld worden.

„ *By de Verklaaring van de plaatſen der H. Schrift* houde ik
„ deeze orde: ik ſchik de daar in vervatte Leerſtellingen en
„ waarheden duidelyk van elkanderen, zy mogen of klaar
„ voorgeſteld, of ſlechts in eenige woorden en ſpreekma-
„ nieren verborgen liggen. Ik geef ieder van deeze zo ge-
„ ſcheidene ſtukken dien naam, die hen toekomt; en altoos,
„ zo veel mogelyk is, eenen ligten en niet onbekenden
„ naam. Daar op benaarſtige ik my om den zin, die in ieder
„ woord ligt opgeſloten, op eene wyze te onderzoeken en
„ op te helderen, die zich naar het begrip myner Toehoor-
„ deren voegt. Hier in ſpaare ik geene woorden, wordende
„ dikwils, tot meerder duidelykheid wydloopiger dan het
„ den ſchranderen en geoefenden ſchynt noodig te weezen.
„ Ik wek de kragten myner verbeelding op om eene zaak op
„ verſchillende wyzen en echter zo voor te ſtellen, dat ik
„ geene walging of tegenzin door onaangenaame herhaalin-
„ gen verwekke. Ik vergroot de zinnebeelden en gelyke-
„ niſſen, die ons Gods geest zelf, of in één eenig woord,
„ of in eene ſpreekmanier aan de hand geeft, en wyze der-
„ zelver bepaalingen met alle voorzigtigheid aan. Ik beves-
„ tig de waarheid der leeringen, die ik ontmoet in de woor-
„ den der werktuigen, waar door God tot ons geſproken
„ heeft, en toon de kragt en zekerheid der ſluitredenen,
„ waar mede zy of het verſtand of het gemoed willen innee-
„ men. Eindelyk neeme ik alles te ſamen, ſtellende myne
„ Leerlingen de meening der getuigen des Heeren met ligte
„ en verſtaanbaare woorden voor. Wat kan ik minder, of
„ wat moet ik meer doen, wanneer ik anderen den zin der
„ H. S. ontdekken, en de plaats van eenen wyzen Uitlegger
„ bekleeden wil? —— De Schrift verklaaren is by my niets
„ anders, dan de gedachten, die de geest des Heeren den
„ Propheeten en den Apostelen heeft ingegeeven, uit de
„ ſchors der woorden, waar in zy zich onthouden, open
„ leggen, en in een helder daglicht ſtellen: op dat een ieder
„ derzelver geſteldheid klaar beſchouwen en zich over hun-
„ ne heerlykheid verwonderen zou kunnen. Eene krachte-
„ looze ſaus van woorden, die godzalig klinken, en echter
„ noch het verſtand noch het hart treffen, over de ſpreuken

„ van de H. Boeken te gieten; de verſchillende gevoelens
„ der Uitleggeren verhaalen; twintig ſpreuken der H. Schrift
„ na den anderen opzeggen, die noch met de woorden,
„ noch met den zin van de plaats, die men moet verklaaren,
„ overeenkomen: de bywoorden, die hier en daar in de
„ Schrift de zaak waar van men ſpreekt, worden gegeeven,
„ door hulpe van een bybels woordregister vergaderen,
„ zyn, myns bedunkens, gemaklyke en nutlooze kunſt-
„ greepen, die geene zielen winnen en verlichten zullen.
„ Is de ſpreuk, die ik tot een grondſlag van myn bewys leg-
„ ge klaar en duidelyk, (en zulken zyn 'er in de H. Bladeren
„ zeer veelen) zo houde ik my alleen op by de zaaken en
„ leerſtukken, die daar in vervat zyn. Men verduiſtert
„ doorgaans dat, wat op zich zelven ligt en geheel verſtaan-
„ baar is, wanneer men het nog duidelyker en verſtaanbaar-
„ der wil maaken, en het is een misverſtand, dat niemand
„ moet omhelzen, die de waarheid der openbaaringe niet
„ verminderen noch het gevoelen wil toeſtemmen der gee-
„ nen, die de Schrift voor een geheel duister boek uitgee-
„ ven, dat een ieder plaats van de Godgewyde Boeken ee-
„ nen Uitlegger behoeve.

„ *By de Verhandeling der waarheden zelf, die tot het Geloof*
„ *en de Godzaligheid behooren*, neeme ik dit in acht: ik be-
„ paale derzelver natuur en zin zo duidelyk als het kan ge-
„ ſchieden, en wyze de verkeerde begrippen van de hand,
„ die de grootſte hoop der menſchen met zeer veele ſpreek-
„ manieren, die tot den Godsdienst behooren, gewoon zyn
„ te vermengen. Hoe noodzaaklyk dit zy, kan niemand
„ van die onbekend weezen, die zich omtrent de denkbeel-
„ den der menſchen ſlechts maatig hebben bezig gehouden.
„ Hoe onzuiver en verkeerd denken ontelbaare Christenen
„ omtrent de allerheiligſte ſtukken van ons geloof en van
„ de gewigtigſte pligten der Godzaligheid! Ik ſcheide die
„ zaaken, die by elkanderen behooren, met alle voorzigtig-
„ heid van den anderen, verklaarende een ieder in 't byzon-
„ der, op dat het verſtand zo wel als 't geheugen den last,
„ dien ik het op moet leggen, verligt en de wanorde voor-
„ gekomen worde, waarin de gedachten der menſchen door-
„ gaans geraaken, die veele zaaken te gelyk in eenen kor-
„ ten tyd willen begrypen. Al wat ik dus verklaard en in
„ orde geſteld heb, bevestige ik deels door onwederſpreek-
„ lyke bewyzen, deels door zodanige drangredenen, die het
„ hart, indien het niet geheel ongevoelig is, niet kan te-
„ keer gaan noch verwerpen: en waar in ik weet dat het

„ ver-

„ verſtand zyne vryheid het allermeeste heeft verlooren, en
„ van de inbeelding wordt geregeerd, heldere ik eindelyk
„ die zaaken, die een' traagen geest eenige moeite kunnen
„ veroorzaaken, door aardſche zinnebeelden op. Ik ont-
„ leene deeze zinnebeelden, naar het voorbeeld van Jeſus
„ en de Apoſtelen, van zulke zaaken, daar de menſchen het
„ meeſte mede om gaan. Niemand maakt nuttiger en ge-
„ lukkiger gelykenisſen, dan die door de bedryven gewoon-
„ ten en zeden van het gemeene leeven, de wegen des Hee-
„ ren en de verpligting zyner verloste ſchepzelen zoekt be-
„ kender te maaken, dan zy doorgaans zyn.

„ Naar myne gedachten moeten alle Leerredenen, die een
„ grondige kennis en eene duurzaame Godzaligheid zullen
„ uitwerken, op de volgende wyze worden zamen geſteld
„ en ingericht. Veele dubbelzinnige woorden, die een ie-
„ der, gelyk hy wil, kan verklaaren en begrypen; algemeene
„ leerſtukken en vermaaningen, aan welke zout, licht en
„ orde ontbreekt; een groot getal ſchriftuurplaatſen, van
„ welken uit honderd nauwlyks drie ter zaake dienen kun-
„ nen, vermids zy den rechten zin derzelven niet nagaan,
„ kunnen wel eenige aandoeningen by de Toehoorderen te
„ weeg brengen, voornaamlyk wanneer ze van de ſtemme
„ en den geest des geenen die ze voorſtelt levendig worden
„ uitgeboezemd. Zy kunnen wel een vlugtig en voorby-
„ gaand berouw, een' krachteloozen wil om goed te doen,
„ eene kortſtondige achtgeeving op zich zelven en zyn ge-
„ drag, ja mogelyk wel eenige traanen, en ongeruste uuren,
„ verwekken: maar niemand denke dat zy het hart zullen
„ in orde brengen en een levendig voorneemen baaren, om
„ door boete en geloove God te naderen, en zyne eigene
„ begeerten te kruiſigen. Zy bepleisteren, indien ik zo
„ ſpreeken mag, alleen de oppervlakte der inbeelding, nee-
„ mende het verſtand niet gevangen, vermids zy dlechts on-
„ volmaakt en onduidelyk worden begreepen. Daar door kun-
„ nenze niet in het hart dringen, maar verdwynen, gelyk
„ een ſchaduw uit de gedachten, zo dra zich de denkbeelden
„ veranderen. Men kan hier met den Apoſtel zeggen. *Zo*
„ *de bazuin eene onduidelyke toon geeft, wie wil zich tot den*
„ *ſtryd bereiden.* 1 *Cor.* XIV. 8.

Hier op gaat de Hoog-Eerw. MOSHEIM eene tegenwer-ping, op het dus verre voorgeſtelde van zyne predikwyze gemaakt, te keer, als of zodanig eene trant naamlyk, ſtry-dig ware met de Eenvoudigheid des Euangeliums, en naa getoond te hebben dat dit grootendeels een woordenſtryd

is, voegt hy 'er nevens. „ Ik merk dat hier en daar een „ ſchandelyk misbruik van het woord *Eenvoudigheid* is in„ geſloopen. Veelen noemen eene nalaatige, onregelmaatige „ en ongebondene voorſtelling eene eenvoudige voorſtel„ ling. En menig een, die niet weet hoe hy zyne onwee„ tenheid en onbekwaamheid tegen die geenen moet be„ ſchermen, die rede en orde beminnen, neemt het woord „ *Eenvoudigheid* tot een dekmantel zyner ſchande aan. Dee„ ze verkeerde *Eenvoudigheid* lyd gewisſelyk door de inrich„ ting der openbaare Leerredenen, die my de beste ſchynt „ te weezen, en ik bekommere my zo weinig om haar ver„ lies, dat ik my zou verblyden, wanneer ze in 't geheel „ van den predikſtoel konde verdreeven worden. De waa„ re *Eenvoudigheid*, die van een Leeraar wordt vereischt, „ is, naar myn gevoelen, niets, dan de klaarheid en dui„ delykheid, en, naar myne gedachten ſpreekt hy eenvou„ dig genoeg, die zo ſpreekt, dat de vergadering, tot „ welke hy ſpreekt, zyne gedachten zonder moeite kan ver„ ſtaan ".

Van de Uitvoering der waarheden, die in zyne H. Leerredenen voorkomen, oordeelt onze Schryver anders dan van de *Algemeene inrichting derzelven*, van welke hy dus lang handelde, „ *Deeze* kan, *zegt hy*, zo ik my niet zeer bedriege, „ van allen, die ſtichtelyk willen preeken, zonder nadeel „ tot een' regel en richtſnoer worden aangenomen: *die* niet. „ Ik heb my nauwkeurig gewacht, dat ik myne voorſtelling „ niet verduisterde door geleerde kunstwoorden, wier bete„ kenis, den ongeleerden zelden recht bekend is. Alle „ ſpreekmanieren, ten minſten de meesten, zyn van die „ taale ontleend, die in 't gemeene leeven onder de men„ ſchen gebruiklyk is, die niet tot den laagſten rang der „ waereld behooren. En het is, gelyk ik hoop, bekend ge„ noeg, dat wy in die taale prediken en prediken moe„ ten ". Verder verklaart onze Hoogleeraar, hoe hy zich van alle gemaaktheid, en gedrongenheid van ſtyl onthouden; en om der Toehoorderen wille breeder dan de zaak volſtrekt noodig eischte, uitgelaaten hebbe; hoe zyne bewyzen meestendeels betreklyk zyn op de woorden en leeringen van Gods geest; hoe hy, het vernuft te baat neemende, het ſtyfgeſpannene en diepzinnige vernuft dier menſchen, die de weetenſchappen met naarſtigheid voortzetten, niet bezigt, maar het gemeene en gewoone vernuft, dat by den grootſten hoop van menſchen huisvest; hoe hy zyne bewysreden niet ontleent uit de diepſte gronden van menschlyke wys-

heid

heid en weetenſchap, maar uit bekende waarheden of uit de zodanige die een ieder, zo dra hy ze ſlegts verſtaat, toeſtemt, en hoe hy dus ligte en geheel eenvoudige bewyzen paart met die, welke meer kragts van geest vorderen; en eindelyk, hoe zyne manier van leeren en bewyzen niets gemeens heeft, met die welke by de ſchoolgeleerden van oude en nieuwe tyden is ingevoerd, maar vryer en ongedwongener en daarom met het begrip der ongeleerden overeenkomſtiger is. „ De aart der welſpreekenheid en geſteldheid der Toe„ hoorderen, *luidt onder anderen 's Hoogleeraars taal*, kanten „ zich met gelyke kragten tegen de kwaade gewoonte van „ veele geestlyke redenaars aan, die, of volgens de regels „ der oude kunst, de leer die zy voorſtellen, eerst met eenen „ wyduitgeſtrekten muur omtrekken, en daar naa de omge„ trokkene plaats in veele kleine velden verdeelen; of die, „ volgens de nieuwe manier, hunne Toehoorderen door vee„ le enge wegen en affnydingen, door eene lange reeks van „ verſcheidene verklaaringen, gevolgen en ſluitredenen, tot „ één waarheid leiden, die veel korter kan verklaard en „ opengelegd worden ". Zodanig eene predikwyze is niet geſchikt om het gemeen te onderwyzen.

Om nu te toonen dat men hem niet ten opzigte van de Uitvoering ten voorbeelde neemen moet, doet hy zien hoe deeze evenredig behoort te weezen met den toeſtand en gemoedskragten der Toehoorderen — hoe hy in zodanige Gemeentens geſprooken heeft, die meerendeels uit menſchen beſtonden, die hunne kennis door den ommegang met allerlei menſchen, door reizen, door leezen, door eene groote ondervinding geſcherpt, en ten deelen allerlei gevaarlyke gevoelens greetig ingezoogen hadden om hunne lusten zo veel gerusters in te volgen — en hoe hy noit het ampt van een gewoon Leeraar bekleed, maar ſlechts zelden en in byzondere omſtandigheden den predikſtoel beklommen hebbe: 't welk alleen genoeg is om elk te overtuigen dat zyne Leerredenen niet geſchikt zyn om overal van allen in alle deelen gevolgd te worden.

Vervolgens handelt de Hoog-Eerw. MOSHEIM over den ſchryftrant, waar door hy alles verſtaat wat tot de voorſtelling der gedachten kan gerekend worden te behooren, en verzoekt „ een ieder die het heil zyner Toehoorderen en „ zyne eigene eere bemint, om hem zyne manier van ſchry„ ven te laaten, en zyne gedachten volgens zyn' eigen trant „ voor te draagen "; welken raad hy grondt op het weezenlyk onderſcheid, 't welk 'er plaats vindt tuſſchen de men-

ſchen ten aanziene van hunne geestgeſteltenis, wyze van denken, en vordering in verkreegene kundigheden; waar uit voortvloeit dat de meesten, die in dit ſtuk een ander ſlaafsch willen volgen zich zelven plaagen, en eenen ondraaglyken last op den hals leggen. —— Dan hy agt het, en met rede, nog dwaazer, „ uit de Redenvoering van een „ ander allerlei woorden en ſpreekmanieren, welke tekenen „ van eenen zuiveren en bekwaamen geest zyn op te zame„ len, om zyne eigene redenvoering daar mede op te ſchik„ ken. Eene redenvoering die met zulke geleende cieraa„ den is opgepronkt, vertoont zich aan de oogen der ver„ ſtandigen gelyk een bedelaars mantel, die men hier en daar „ met goude lappen of met helder en fyn lynwaat bezet „ heeft".

Wyders vermeldt hy ons de wyze op welke hy iets opſtellende te werk gaat, „ als dan wend ik eerst alle vlyt aan „ om myne gedachten in orde te brengen, en alle de denk„ beelden van mynen geest, die tot de hoofdzaak behoo„ ren, op te helderen. Daar na ſchryve ik ze, gelyk zich „ de gedachten na den anderen aan myn gemoed vertoonen, „ laatende de kundigheid, die my de goedertierenheid des „ Heeren heeft verleend, van de verbeelding en van het „ geheugen de moeite over, om de woorden te zoeken, in „ te richten, en daar aan zo veel ſieraad by te zetten als de „ waarheid en duidlykheid kan toe laaten. Deeze zielskrag„ ten volbrengen haar post zonder twyfel niet altoos even „ bekwaam en vaardig. Onze geest heeft zyne lichte en „ duistere dagen, dewyl hy deel neemt in den toeſtand van „ het lichaam. Doch daar aan ligt my weinig gelegen. My„ ne voornaamſte zorge is, dat ik nooit duister en onver„ ſtaanbaar worde, en altoos zodanige woorden en ſpreek„ wyzen verkieze, die overeenkomen met de natuur der „ zaaken, die ik wil beſchryven en afbeelden. In eene pre„ dikatie moet de ſchryftrant wat levendiger en opweklyker weezen dan in andere ſchriften. Ik ſchikke my zo „ goed als het my mogelyk is naar deezen regel, en maake „ alleen dat de yver myner verbeeldinge my niet verder mo„ ge afleiden, als het de rede en de natuur van de zaak dul„ den kunnen. Ik willige myne verbeelding in, dat ze een „ aardsch zinnebeeld gebruike om eene geestlyke zaak dui„ delyker te maaken, en eene ſpreekwyze ter neder zet, die „ een iegelyk niet bezigt. Ik weet dat dit de vadzigheid „ van veele menſchen kan opwekken; maar ik kante 'er my „ tegen aan, zo dra zy de waarheid omzwachtelen en ver-

„ ber-

„ bergen wil, en dempe de ſchranderheid, zo dra ik merk
„ dat zy over de rede wil heerſchen. —— Wie my in zo
„ verre wil navolgen, die zal geen gevaar loopen. Wie zich
„ verſtout verder te gaan, en zyn voorſtel zo verdeelen,
„ zo verklaaren en verfieren wil, als ik gewoon ben, die
„ verwondere zich niet wanneer hy van anderen hoort, dat
„ aan zyne Redenvoering de allerbeste eigenſchappen, de
„ natuurlyke vryheid, de zuivere klaarheid, en het waare
„ leven der welſpreekenheid ontbreeken".

Hier aan hegt de Hoog-Eerw. MOSHEIM eene beantwoording der vraage: *Of het geoorloofd, of verboden is, zinryk en philoſophisch te prediken?* —— Ter beantwoording van dit vraagſtuk maakt hy, wat het *zinryke* betreft, de noodige onderſcheidingen van de betekenis dier ſpreekwyze. Voor eerst aantoonende dat het *vernuftig* of *onvernuftig* is. —— Het *vernuftig zinryk preeken* heeft weder zyn trappen, en is *hoog* of *laag zinryk*. Omtrent dit alles doet hy onderſcheiden zien, hoe verre een Dienstknegt van Christus zich daar op mooge toeleggen, zich ſchikkende naar de geſteltenisſe zyner Toehoorderen, en de maate zyner gaven. —— „ Eene *onvernuftig* zinryke predikaatſie, is zyns oordeels, eene predikaatſie waar in het vernuft gekwetst, of het duidelyke door de verkeerd aangewende kunst van den Redenaar beneveld wordt. Eene zodanige redenvoering is in menschlyke zaaken belachlyk, en op den predikſtoel nog daarenboven ergerlyk en zondig. Dit *onvernuftig zinryke* is van een tweederlei aart, De eerſte mag wel het *geleerd zinryke*, de tweede het *gemeene en grove zinryke* worden genoemd". Onze Hoog-Leeraar geeft hier van voorbeelden op, die 't ons lust hier te plaatſen, te meer om dat hy zyne verbeteringen van eene zo dwaaze wyze van voorſtellen 'er byvoegt. „ Ik verwonder my wanneer ik hoor dat iemand zyne Toehoorderen dus aanſpreekt: *Onze ziele moet altoos naar den toon worden geſtemd, die de allerwyste konstmeester, en de eenige uitvinder van alle waare harmonie opgeeft.* Wat deeze mensch wil zeggen, moet ik raaden, en myne aandacht vergaat, terwyl ik dit hooge raadſel wil oplosſen. Daarenboven erger ik my, wanneer een ander het zelfde wat deeze wil leeren, met de volgende woorden voorſtelt: *Schuwt niet met uwen God door dik en dun te loopen, en over ſtok en blok te rennen.* Dit zeggen is grof en boersch zinryk. Ik worde verdrietig over het ſlordige zinnebeeld, waar in die mensch zyne voorſtelling bekleed, en geraak in twyfel, wanneer ik den zin zyner

„ woorden wil bepaalen en ontwikkelen. Was het niet be-
„ ter wanneer de eene zo wel als de andere, als een ver-
„ nuftige ſprak, en my deeze vermaaning gaf. *Wy zyn ver-*
„ *pligt in alle leidingen van onzen God, zy moogen ons aange-*
„ *naam of onaangenaam weezen, ons te ſchikken, en te gelooven*
„ *dat ons zyne oneindige wysheid en liefde nooit kwaad of nadee-*
„ *lig kunnen leiden.* Dit is eenvoudig en verſtandig zinryk.
„ Ik heb reden dat ik my over de waanwysheid van een'
„ menſch bezwaare, die dus ſpreekt: *Weg met u, onbezonne*
„ *Rede! uw licht behoort onder een ſchepel. Myn geest heeft*
„ *een' anderen ſtraal noodig. Maar neen! Hy kan hier beneden*
„ *het ſchynzel ontbeeren. Verberg u met vlyt, myne ziele, en volg*
„ *met geſlotene oogen den Heere die u leid. Gy ziet werkelyk,*
„ *wanneer gy God ter eeren blind zyt. De Godlyke onweetenheid*
„ *is de waare wysheid.* Wat wil deeze hoogvliegende geest?
„ Hy ſcherst alleen met myne verbeelding en onderwyst my
„ niet. Intuſſchen moet ik betuigen, dat hy niet geheel en
„ al van kennisſe en geest ontbloot is. Doch zo veel kan
„ ik van een' ander niet inſchikken, die zyne gemeente dus
„ toeſpreekt: *Gy moet den ezel uwes vernufts onder aan den*
„ *voet des bergs laaten, wanneer gy opwaards klimmen en offeren*
„ *wilt.* Deeze is zo grof en ongerymd zinryk, dat ik my
„ over hem ſchaame, en het verdriet daar over bezwaarlyk
„ by my verzette. Hy leert my niet, hy overtuigt my niet.
„ En ik weet niet hoe ik hem moet verdeedigen wanneer de
„ Spotter uit zyne woorden gelegenheid neemt te zeggen,
„ dat die gelykenis gevoeglykst met het vernuft van den re-
„ denaar overeenkomt. Kan my de eene niet zo wel als de
„ andere zyn gevoelen op deeze wyze uiten: *Het verſtand*
„ *der menſchen is veel te zwak, dan dat het de geſtelthéid aller*
„ *leeringen, die ons God heeft geopenbaard, en de redenen van*
„ *alle de wegen zyner Voorzienigheid kan doorgronden. Zyt der-*
„ *halven te vreden met het licht, dat u de Heer in deeze wae-*
„ *reld heeft verguud, en verwacht in den geloove den tyd wan-*
„ *neer uw geest God zien, en den geheelen raad des Heeren zon-*
„ *der duisternis kennen zal*".

Omtrent de Philoſophiſche Leerredenen merkt hy het volgende aan. „ Heet *Philoſophisch prediken* zo veel als de
„ kunſtwoorden, verdeelingen en leerwyzen, die in de
„ ſchoolen der waereldwyzen gebruikelyk zyn, op den pre-
„ dikſtoel brengen; het bewys van de Schrift ter zyde ſtel-
„ len, en zo, gelyk een Schoolmeester, die het vernuft
„ zyner leerlingen ſcherpt, de Gemeenten des Heeren on-
„ derwyzen; de Goddelyke waarheden met zodanige rede-

„ nen

„ nen ſtaaven, die een gemeen verſtand niet kan begrypen
„ en zich eigen maaken: zo treede ik gaarne tot de zyde
„ van die, die zich tegen het philoſophisch prediken aan-
„ kanten. Het is billyk dat zy, die misſchien tot hier toe
„ zo hebben geſproken, te rug keeren, indien zy getrouwe
„ Dienaars van Jeſus Christus willen genoemd worden, en
„ dat zy hunne geleerdheid elders, dan in de vergaderinge
„ der heiligen gebruiken. —— Zal de ſpreekmanier *Philoſo-*
„ *phisch prediken* meer beteekenen, zo moet ik my tot den
„ anderen kant keeren. Is een *Philoſophisch Prediker* een
„ man, die zyn voorſtel naar de regelen van de leere des
„ vernufts ſchikt, de zaaken, die hy verhandelt, omzichtig
„ en net verklaart; de denkbeelden of gedachten, die door
„ de woorden van de H. Schrift worden uitgedrukt, voor-
„ legt en ontleedt: de vernuftige ſluitredenen, die in de
„ Schrift voorkomen, opmaakt; de leerſtukken, van de
„ Openbaaring, die in de wet der natuur zyn gegrond, in-
„ dien het noodig is, door de rede bekragtigt; alle valſche
„ gevolgtrekkingen, al het kragteloos geklap, alle uitwei-
„ ding eener onbedachtzaame verbeelding uit zyne Leerre-
„ denen verbant, en zorgvuldig in acht neemt, dat zyne
„ woorden met de grootte en heiligheid der zaaken, die hy
„ verhandelt, overeenſtemmen; is, zegge ik, een *Philoſo-*
„ *phisch Prediker* een man van dien traant: zo zal het wel ſtaan
„ met de Gemeente van onzen Verlosſer, wanneer zich al-
„ le Dienaaren des Euangeliums, een iegelyk naar de maate
„ der gaven die hem is toegedeeld, en naar den toeſtand zy-
„ ner Gemeente, benaarſtigen om deezen naam te verdienen.
„ Het is, *verklaart onze Hoog-Leeraar verder*, in zekere
„ gevallen geoorloofd en in andere uitdrukkelyk geboden,
„ zelfs in een' ſcherpen en nauweren zin Philoſophisch te
„ prediken". Als b: v: in 't beſtryden des ongeloofs; dit bevestigt hy met het voorbeeld van Apostel *Paulus*, te *Athe-*
ne, in 't byzyn van eenige Wyzen uit de *Stoïcynen* en *Epicu-*
risten, leeraarende. En zo mogen zy, die in *Engeland*, uit kragt der Inſtelling van den beroemden Ridder *Boyle*, predi-
ken, niet anders, dan ſcherp Philoſophisch prediken. „ En,
„ *dus beſluit de Heer* MOSHEIM *zyn antwoord over dit vraag-*
„ *ſtuk*, indien God my naar *China* wilde zenden, zo zou ik
„ onder de Leerlingen van *Confucius* zo diepzinnig, als ik
„ maar konde, philoſopheeren, tot dat ik over hun gewaand
„ vernuft hadde gezegenpraald.

By dit alles voegt de Hoog-Eerw. Schryver nog eenige bedenkingen, dienende om de Leeraaren van Christus Kerk

op

op te wekken tot opregtheid in hunne oogmerken en voorneemens; om hen af te maanen van het benyden, en daar door veragten hunner mede Dienstknegten, die eenige andere of meerder gaven dan zy bezitten; en aan te zetten tot het bedenken hoe alle deeze verſchillende bekwaamheden, daar de Gemeentens zo onderſcheiden zyn, zeer tot goede eindens kunnen ſtrekken.

PAULLI CHEVALLIER *Oratio de Literis Humanioribus optimo Religionis Christianæ præſidio, publice dicta d.* III *Septembris.* CIↃIↃCCLXIV. *Quum magistratu annuo in Academia Groningo-Omlandica ſolemni ritu abiret. Lugduni Batavorum apud* S. & J. Luchtmans. MDCCLXIV. 38 pp. in quarto.

Redenvoering van den Hoog-Leeraar CHEVALLIER, *ten betooge, dat het beoefenen der fraaie Letteren den Chriſtelyken Godsdienst ten kragtigſte onderſteunt.*

DEze Redenvoering, die van alle Liefhebbers der Geleerdheid, en hoogagters van den Chriſtelyken Godsdienst, op 't aandagtig lezen, ongetwyfeld goedgekeurd wordt, ſtrekt voornaamlyk om de denkbeelden der zulken tegen te gaan, die der jeugd eene veragting voor de fraaie Letteren inboezemen; en om de jeugd aan te moedigen tot eene ernſtige beoefening der beſchaavende weetenſchappen; wel byzonder uit overweeging dat de verwaarloozing hier van niet anders dan ten uiterſte nadeelig kan zyn voor den Chriſtelyken Godsdienst, terwyl derzelver beoefening ten kragtigſte ſtrekt om dien te verdeedigen en te beſchermen.

Om dit ten klaarſte onder 't oog te brengen toont de Hoog-Leeraar *Chevallier* in de eerſte plaats aan, van hoe veel nuts deze oefening is, om ons de voortreffelykheid van den Chriſtelyken boven den Natuurlyken Godsdienst te leeren; door ons in ſtaat te ſtellen om de Schriften der Ouden, in hunne eigene taal met oordeel te konnen leezen; de denkbeelden van hun, die alleen door 't licht der Natuure geleid werden, te konnen vergelyken, met die denkbeelden welke ons de Euangeliſche Schriften verleenen; en daar uit af te leiden hoe veel voortreffelyker en zekerder kundigheden in den Godsdienst de Openbaaring ons aan de hand geeft, dan wy immer, met de uitmuntende vermogens zelfs van een *Socrates*, *Plato* en dergelyken, op 't enkele geleide der Rede, erlangd zouden hebben.

Voorts

Voorts doet onze oordeelkundige Redenaar zien, hoe noodzaaklyk deze oefening zy, ter onzer verzekeringe, dat de Christelyke Godsdienst waarlyk van Godlyken oorſprong is; vermids zy alleen ons in ſtaat kan ſtellen om regtmaatig te oordeelen over de egtheid en geloofwaardigheid dier Schriften, welke ten grondſlage van ons geloof ſtrekken.

Hier by komt nog dat wy door deze oefening alleen de uitneemende ſchoonheid en verhevenheid der ſchryfwyze in de Openbaaringe konnen bemerken, dus de voortreffelykheid daar van bevroeden, en hier door bekwaam worden, om den laſter en ſpotterny der Ongeloovigen deswegens het hoofd te bieden.

Dit leidt onzen Voorſtander van Geleerdheid en Godsdienst tot eene vierde aanmerking, ten bewyze van 't voordeel dat men trekt uit het beoefenen der fraaie Letteren, in 't tegenſtaan der aanvallen van 't Ongeloof, dat, een misbruik maakende van de Geleerdheid, zyne vitteryen vermenigvuldigt tegen deze en gene byzonderheden der Openbaaringe, die niet bondig te wederleggen zyn, dan door hun, die de beſchaavende weetenſchappen naarſtig beoefend hebben.

Hier aan hegt onze Letterkundige eene reeks van Geleerden, zo oude als hedendaagſche, die, met onvermoeiden vlyt de fraaie Letteren beoefend hebbende, in hunne ſchriften, ten voorſtande van den Christelyken Godsdienst, duidelyk getoond hebben, hoe kragtig deze oefening den Christelyken Godsdienst ondersteunt; tevens herinnert hy zyne Toehoorders hoe *Julianus de Afvallige*, bewust dat niets den Christenen meerder nadeels kon toebrengen, dan de onkunde in de beſchaavende weetenſchappen, hun listig de beoefening daar van verbood; om hen tot onkunde te brengen, en dus onbekwaam te maaken tot het verdeedigen van hunnen Godsdienst.

Op zo welgegronde bewyzen vestigt onze Hoog-Leeraar eindelyk zyne aanmoediging der jeugd, om, in afzigt van hun, die de oefening der fraaie Letteren verdagt houden, of verſmaaden, zich te bevlytigen, om de beſchaavende weetenſchappen niet min dan de anderen te beoefenen, en zich dus ook ten deezen opzigte den Christelyken Godsdienst nuttig te maaken.

Proeven van Gods Goedheid, 's Menſchen Vryheid, en den Oorſpronk van het Kwaad. Derde Deel. Oorſpronkelyk in 't Fransch geſchreeven, door den beroemden Vryheer van LEIBNITZ. *In het Nederduitsch vertaald, en met aanmerkingen verrykt, door* JOHANNES PETSCH, Lid van de Holl. Maatſchappy der Wetenſchappen. *Te Utrecht, by* Roeland de Meyere, 1764.

WY hebben onze gedagten over dezé ſchoone Vertaaling, en de gepaste Aantekeningen en opheldering, welke 'er de Nederduitſche Uitgeever heeft bygevoegd, en waar in, ſteeds zyne beleezenheid en oordeel even zigtbaar doorſtraalen, reeds meermaalen in deze Letteroefeningen te kennen gegeeven. Het Werk zelve, hebben wy insgelyks reeds aangemerkt, is te bekend, dan dat het een uittrekzel zou van nooden hebben, daar het, buiten dat, niet vatbaar voor is; men kan een verhaal bekorten, met 'er eenige byzonderheden uit te laaten, men kan in andere Werken de hoofdſom der zaaken, die 'er in verhandeld worden, opgeeven; maar men kan geen uittrekzel maaken van een wiskundig betoog, of eene bovennatuurkundige redeneering, waar van de ſchakels, even als de verſcheidene Propoſities in de wiskunde, derwyze in malkander zyn gevlogten, dat men 'er niet eene kan uitneemen, zonder den keten, dien men ſlegts voor hadt te verkorten, inderdaad te breeken en nutteloos te maaken. Dit alleen kunnen wy in dezen; wy kunnen de hoofdſom der redeneeringen, de groote Schyf, om zo te ſpreeken, waar over alle de ophelderingen van den Heer *Leibnitz* loopen, de *Beste Wereld* namelyk voordraagen, en wy kunnen dit zo veel te beter doen, om dat de Heer *Leibnitz* zelve dit, op zekere wyze, voor ons gedaan heeft; wy zullen ons dan van zyne eige woorden bedienen, en verkiezen dit gedeelte van het werk te eerder, om dat het zelve, een der fraaiſte opheldering verſchaft, over eene zwaarigheid, waar in wy ons verzekerd houden, dat elk onzer Leezeren belang zal neemen; en dat op eene wyze, waar van de Heer Vertaaler zelve reeds in het IIde Deel bladz. 364 heeft gezegd: „ dat zy onver„ beterlyk is, en dat het menſchelyk verſtand hier in dit „ leven nooit verder koomen zal of kan: *Non datur plus „ ultra*". Dus drukt zig de Heer *Leibnitz* uit, p. 405. enz.

„ De Zamenſpraak van *Laurentius Valla* tegen *Boëthius*, „ nopens den vryen wil, my weer in de gedagten koomen-

„ de,

„ de, zo heb ik gemeend, dat het niet ondienſtig zyn
„ zoude, den wezenlyken inhoud van dezelve, met bewaa-
„ ring van den trant eener ſaamenſpraak, mêe te deelen, en
„ voorts de zinnebeeldige vertelling, door hem begonnen,
„ te vervolgen, waar hy eindigt: en zulks veel minder om
„ de ſtoffe op een vrolyken trant voor te ſtellen, dan wel,
„ om my, aan 't einde myner Verhandeling, zo duidelyk
„ en zo eenvoudig, als my immer mogelyk is, te verklaa-
„ ren. Deze Saamenſpraak van *Valla*, als mede zyne boeken
„ van de wellust en het waare goed, toonen genoeg, dat hy
„ geen minder Wysgeer dan Letterkundige was. —— Ze-
„ kere *Antonius Glarea* een Spanjaard, begeert van hem eene
„ oplosſing der zwaarigheid nopens den vryen wil, eene
„ ſtoffe, die wel verdiende meer bekend te zyn, dan zy is,
„ en van welke de Regtvaardigheid en Onregtvaardigheid,
„ de ſtraffe en de belooning, zo wel in dit als in het toe-
„ koomend leven, afhangt. *Laurentius Valla* geeft hem tot
„ antwoord, dat men zig over eene onweetenheid, die ons
„ met alle menſchen gemeen is, troosten moet, gelyk men
„ zig daar over troost, dat men geene vleugelen heeft, gelyk
„ de vogelen.

Antonius. „ Ik weet dat gy, als een tweede *Dædalus*, my
„ vleugelen geeven kunt, om uit de gevangenis der onwee-
„ tenheid te vlugten, en my te verheffen tot het gewest der
„ waarheid, 't welk het Vaderland der Zielen is. De Boe-
„ ken, die ik gezien heb, hebben my niet voldaan, zelfs
„ niet de vermaarde *Boëthius.* —— Ik verzoek te mogen
„ weeten, wat gy van de manier denkt, op welke hy de
„ voorweetenſchap met de vryheid over een brengt?

Laurentius. „ Ik begeer dat gy u met de oplosſing der
„ vraage, die gy my hebt gedaan, zult vergenoegen, zon-
„ der my wêer eene andre vraag te doen.

Antonius. „ Ik beloof het, de zwaarigheid is deze. Indien
„ God het verraad van Judas voorzien heeft, zo is het ver-
„ raad van dezen noodzaakelyk geweest — derhalven heeft
„ Judas niet gezondigd, gevolgelyk ook geene ſtraf ver-
„ diend.

Laurentius. „ God heeft de zonde voorzien, maar den
„ mensch geenzins gedwongen te zondigen; de zonde ge-
„ ſchiedt uit en door eene vrye wil.

Antonius. „ Deze wil was noodzaakelyk, om dat hy voor-
„ zien was. —— Het toekoomende wordt door de voor-
„ weetenſchap vaſtgeſteld en noodzaakelyk.

Laurentius. „ Laaten wy het *noodzaakelyke* van het *zekere*
„ on-

„ onderſcheiden. De voorweetenſchap maakt het *niet ge-*
„ *beuren* eener zaak, die voorzien is, niet *onmoogelyk*, maar
„ zy maakt het *al gebeuren* dier zaak *onfeilbaar*, en *volkomen*
„ *zeker*. Ik kan Soldaat of Priester worden, maar daar uit
„ volgt niet, dat ik het een of ander daadelyk worden zal.
„ —— Laaten wy ſtellen, dat *Sextus Tarquinius* tot *Delphos*
„ gekoomen zynde, om het Orakel van *Apollo*, omtrent
„ zyn noodlot, te ondervraagen, dit antwoord ontvange.

Exul inopsque cades irata pulſus ab urbe.

dat is:

„ Verarmd en uit uw land gedreeven,
„ Zal men u haast den geest zien geeven.

„ *Sextus* zal zig over deze ontrustende voorſtelling be-
„ klaagen. ô Apollo, zal hy zeggen, ik heb u een Vorſte-
„ lyk geſchenk gebragt, en gy verkondigt my zo een droe-
„ vig noodlot: uw geſchenk is my aangenaam, zal Apollo
„ antwoorden, ook voldoe ik aan uwe vraag, en ontdek u
„ 't geen gebeuren zal. Ik weet het toekoomende, maar ik
„ veroorzaak het niet. Denkt gy reden van beklag te heb-
„ ben, geef die aan Jupiter en de Schikgodinnen te kennen.
Antonius. „ *Sextus* zal dan misſchien antwoorden; ik
„ dank u, ô heilige Apollo, dat gy my de waarheid wel hebt
„ willen openbaaren. Maar waarom is toch Jupiter zo hard
„ omtrent my, en waarom bereid hy zulk een droevig nood-
„ lot voor een onſchuldigen?
Laurentius. „ Gy, zal *Apollo* zeggen, gy onſchuldig! weet
„ Jongeling, dat gy u aan eene onverdraagelyke trotsheid
„ zult overgeeven, dat gy een Overſpeelder en Verrader
„ van uw Vaderland zult zyn. Zoude *Sextus* hier op wel
„ kunnen antwoorden. Gy *Apollo*, gy zyt 'er de oorzaak
„ van. Gy noodzaakt my deze gruwelen te bedryven, door
„ dezelve te voorzien?
Antonius! „ Ik beken, dat hy zulk antwoord niet zou
„ kunnen geeven, ten zy dat hy van zyne zinnen beroofd
„ was.
Laurentius. „ Dan heeft *Judas* de Verraader even zo min
„ reden, om zig over de Goddelyke Voorweetenſchap te
„ beklaagen. Zie daar de oplosſing uwer vraage.
Antonius. „ Gy hebt my boven alle verwagting voldaan.
Laurentius. „ Laaten wy ondertusſchen met ons verdicht-
„ zel nog een weinig verder gaan. Neen, zal *Sextus* zeggen,
„ neen *Apollo*, zoude ik zulke dingen doen als gy daar zegt?
„ Voor al niet.

An-

Antonius. „ Hoe! zal Apollo antwoorden, zal ik dan een „ Leugenaar zyn?

Laurentius. „ Misschien zal Sextus de Goden bidden, dat „ zy het noodlot gelieven te veranderen, en hem een beter „ hart geeven.

Antonius. „ In dat geval zoude men hem antwoorden.

„ *Desine fata Deûm flecti sperare precando.*
(Virgil. *Æneid.* VI. 376.)

dat is

„ Denk niet, dat 's Hemels wil door bidden word verzet.

„ Hy kan immers de Goddelyke voorweetenschap niet doen „ liegen. Maar wat zal dan Sextus zeggen? Zal hy niet in „ bittere klagten tegen de Goden uitbarsten? Hoe! —— Ik „ heb dus geen vermogen de deugd te betragten!

Laurentius. „ Apollo zal hem misschien dus antwoorden: „ Myn arme Sextus, gy moet weeten, dat de Goden elk „ een zo maaken als hy is, *Jupiter* heeft den Wolf roofzug- „ tig gemaakt, den Haas vreesagtig, den Ezel dom, den „ Leeuw moedig. U heeft hy eene ondeugende Ziel gegee- „ ven, die zig tot geene beterschap laat overreeden. Uwe „ bedryven zullen overeenkomstig zyn met uwen aart en in- „ borst, en *Jupiter* zal u handelen naar dat het uwe daaden „ verdienen zullen.

Antonius. „ Ik moet u, zonder bewimpeling bekennen, „ dat het my toeschynt, als of Apollo, door zig te ver- „ schoonen, de schuld meer op Jupiter, dan op Sextus werpt; „ en dat Sextus hierop zou kunnen antwoorden; Jupiter „ doemt en wreekt zyn eigen misdryf in myn persoon. —— „ Het stondt aan hem my anders te maaken; —— waarom „ straft hy my dan, of stondt het in myne magt, zyn wil „ te wederstaan?

Laurentius. „ Ik wil wel bekennen, dat ik hier zo min „ voort kan als gy. Ik heb de Goden, te weeten Apollo en „ Jupiter op het toneel doen verschynen, met oogmerk, om „ u daar door de Goddelyke voorweetenschap van de God- „ delyke Voorzienigheid behoorlyk te doen onderscheiden. „ Ik heb getoond, dat Apollo, of de voorweetenschap zeer „ wel met de vryheid bestaan kan; maar wat de besluiten „ van Jupiters wil, of de schikking en het bestier der Voor- „ zienigheid aangaat, daaromtrent kan ik u niet voldoen".

Zie daar dan de tegenwerping in haare grootste kragt voorgesteld; en de Heer *Leibnitz*, na *Laurentius Valla* nog

eenige verdere aanmerkingen in den mond gelegd te hebben, welke daar op uitkoomen, , dat God allen zaligen wil, , en niet den dood des Zondaars begeert, dat wy op de God-, delyke Barmhartigheid vertrouwen, en ons wagten moe-, ten, dat wy niet door onze ydelheid en boosheid, ons , onvatbaar maaken voor de werkingen zyne Goedertieren-, heid'. Na deze algemeene en oppervlakkige aanmerking, zeg ik, uit den mond van *Laurentius Valla* voorgedraagen te hebben, vervolgt de Heer *Leibnitz* in dezer voegen. „ De„ ze ſaamenſpraak van *Valla* is gansch niet onaardig, dog „ haar grootſte gebrek beſtaat daar in, dat zy den knoop „ door hakt, en de Voorzienigheid, onder den naam van „ Jupiter, dien zy genoegzaam tot de oorzaak of auteur der „ zonde maakt, ſchynt te veroordeelen. Laaten wy dan „ deze zinnebeeldige vertelling nog wat verder voortzetten.

In dit vervolg nu moet men, zo ooit, eene ontknooping van dit allergewigtigst raadzel verwagten; dat onze Lezers zelve oordeelen, hoe wel één der grootſte Wysgeeren, van de wereld, en welke nog daarenboven een goed gedeelte van zyn leven, aan het opruimen dezer zwaarigheid beſteed heeft, hier in geſlaagd zy.

„ *Sextus* dan, *Apollo* en *Delphos* verlaaten hebbende, ver„ trekt naar *Dodone*, om *Jupiter* zelve te vinden. Na zig „ aldaar van de plegtige offerhanden gekweeten te hebben, „ borst hy uit in deze klagten; ô groote Jupiter, waarom „ hebt gy goedgevonden my te veroordeelen tot ondeugd „ en rampen? Ik ſmeek u myn hart en noodlot te verande„ ren, indien gy niet bekennen wilt, dat gy my onregt„ vaardiglyk behandelt. Het antwoord van Jupiter was; „ *byaldien gy* van Rome wilt afzien, zo zullen de Schikgo„ dinnen u een ander noodlot bereiden, gy zult deugdzaam, „ *gy zult gelukzalig worden.* Maar waarom ſprak Sextus, „ moet ik dog van de Koninglyke waardigheid, en wel van „ de kroon van myn eigen Vaderland afzien? Is het dan „ niet moogelyk, dat ik een goed Koning worde? Neen, „ hernam Jupiter, neen Sextus, ik weet beter, dan gy, wat „ u nut is. 't Is met u gedaan, zo gy naar Rome weder„ keert. Sextus niet kunnende beſluiten de kroon van Ro„ me op te offeren, ging uit den Tempel, en gaf zig moed„ willig aan zyn beſchoren lot over. De Opperpriester „ *Theodorus*, die dit geſprek van Jupiter met Sextus hadt „ aangehoord, ſprak den Vader der Goden hier op met den „ diepſten eerbied aan. Groote Koning der Goden! —— „ uwe trouwe aanbidders ſtaan nog verſlaagen en bedeest; —

„ in-

„ immers hing het van u af dezen menſche met eene andere
„ wil te begunſtigen. *Ga* was het antwoord van Jupiter,
„ *naar myne Dogter Pallas, zy zal u de redenen van myne han-*
„ *delwyze openbaaren.*

„ *Theodorus* nam de reize naar *Athenen* aan, en daar ge-
„ koomen zynde wordt hem geboden, den nacht in den
„ Tempel der Godinne over te brengen. In den droom
„ —— ziet hy een Paleis van eene onmeetbaare grootte;
„ —— de Godinne verſchynt aan den ingang; —— met
„ een Olyftak, dien zy in de hand heeft, raakt zy 't aange-
„ zigt van Theodorus aan. Terſtond is hy in ſtaat geſteld,
„ om den Goddelyken glans van Jupiters Dogter, en van al
„ 't geen zy hem hadt aan te toonen, te kunnen uitſtaan.
„ Hier op ſprak zy hem op de volgende wyze aan; ——
„ Hier ziet gy het Paleis der voorbeſchikkingen, 't welk aan
„ myne bewaaring is toebetrouwd. Het behelst tafreelen
„ niet alleen van 't geen daadelyk gebeurt, maar ook van al
„ 't geen hadt kunnen gebeuren. Wanneer Jupiter voor
„ den grondſlag der wereld, die wezenlyk beſtaat, alle moo-
„ gelykheden, of alle gebeurlykheden als 't ware, gemon-
„ ſterd hadt, heeft hy ze geſchikt en verknogt, en dus in
„ beſtekken van werelden verdeeld, en uit deze ontelbaare
„ beſtekken heeft hy 't beste verkozen. —— Ik behoef
„ maar één woord te ſpreeken, terſtond zullen wy eene ge-
„ heele wereld zien, die myn Vader hadt kunnen voort-
„ brengen, in welke zig alles vertoonen zal, wat men 'er
„ van zou willen weeten; ook kan men, door dit middel,
„ weeten, wat 'er te gebeuren ſtondt, indien zulke, of zul-
„ ke moogelyke zaak daadelyk voor handen was. —— Op
„ deze wyze kunt gy u eene welgeregelde reeks van were-
„ den voorſtellen, die allen het gezogte geval behelzen, en
„ 'er niets in veranderen zullen, dan de omſtandigheden en
„ gevolgen. —— Ik zal u werelden toonen, in welken gy,
„ wel is waar, niet volmaaktelyk den zelven Sextus zult
„ vinden; dien gy gezien hebt —— dog Sextusſen, die hem
„ zeer gelyken, en in welken gy, al 't geen u van den
„ wezenlyken Sextus reeds bekend is, vinden zult, hoewel
„ niet al 't geen reeds in hem voor handen is, zonder dat
„ men 't gewaar wordt, en gevolgelyk ook niet al 't geen
„ hem nog gebeuren zal. In eene wereld zult gy een zeer
„ gelukkigen en aanzienelyken Sextus vinden, in eene an-
„ dere een Sextus, die zig met een middelmaatigen ſtaat
„ vergenoegt, —— met één woord, allerhande Sextusſen,
„ die, zo ten opzigte van hun aart, als omſtandigheden en

„ betrekkingen, op oneindige manieren van elkander ver-
„ ſchillen.

„ Hier op vervoegde de Godinne zig met *Theodorus* in een
„ der vertrekken van 't Paleis, dog 't zelve deedt zig niet
„ meer op als een vertrek, 't was een wereld.

„ Op 't bevel van Pallas zag hy terſtond Dodone met den
„ Tempel van Jupiter voor den dag koomen, en teffens, hoe
„ Sextus uit den Tempel gaat, met de betuiging in den
„ mond, dat hy Jupiter gehoorzaamen wil. Dienvolgens
„ begeeft hy zig naar eene Stad, tuſchen twee Zeën gele-
„ gen, en zweemende naar Corinthus. Hier koopt hy een
„ geringen hof, en denzelven met de yverigſte naarſtigheid
„ bebouwende, vindt hy in denzelven een aanzienlyken
„ ſchat; hy wordt een ryk, een bemind, en een geëerd
„ man, hy ſterft in een hoogen ouderdom, en de gantſche
„ Stad beklaagt het verlies van dezen geagten en geliefden
„ medeborger. Theodorus zag dus deszelfs geheelen levens-
„ loop in eenen blik, en by wyze van eene Toneel-vertoo-
„ ning voorgeſteld. Dog ontdekkende in dit vertrek een
„ rol ſchriften van eene ongemeene grootte, konde hy zig
„ niet onthouden te vraagen, wat dog die ſchriften te be-
„ duiden hadden? 't Is, antwoordde de Godinne, de ge-
„ ſchiedenis van de wereld, dewelke wy thans bezoeken,
„ 't is het boek van alle derzelver lotgevallen. Gy hebt ge-
„ zien, dat het voorhoofd van Sextus met een zeker getal
„ getekend is, zoek in dit boek de plaats, die door dat ge-
„ tal aangeweezen wordt: Theodorus zogt ze, en vondt 'er
„ wezenlyk de geſchiedenis van den Sextus, die tot die we-
„ reld behoorde, veel omſtandiger, dan dezelve hem voor-
„ heen in 't kort vertoond was. Zet nu, zeide Pallas, uwen
„ vinger op welken regel het u behaagt, en gy zult daade-
„ lyk, en by de ſtukken zien, 't geen de regel ſlegts in 't
„ algemeen aanwyst: hy doet het, en terſtond ziet hy alle
„ byzonderheden van een gedeelte van den levensloop van
„ dezen Sextus voor den dag koomen. Hy wordt in een
„ ander vertrek geleid; hier doet zig eene andere wereld
„ voor hem op, en teffens een ander boek, een andere Sex-
„ tus, die, gelyk de vorige den Tempel verlaat met het be-
„ ſluit van Jupiter te gehoorzaamen, hy vertrekt naar Thra-
„ ciën, alwaar hy 's Konings Dogter, die het eenigſte kind
„ van denzelven was, ten huwelyk verkrygt, en zyn Schoon-
„ vader op den Ryksſtoel volgt. Hy wordt van zyne Onder-
„ daanen bemind, geagt, en als aangebeden. Men ging
„ vervolgens in andere vertrekken, en ontdekte gedurig
„ nieuwe toneelen.

„ De

„ De Godinne verklaarde, dat 'er onder een oneindig „ getal van moogelyke werelden, eene de beste van allen „ is. —— Theodorus —— voelde zig als ontrukt, —— „ en hadt de hulp van de Godinne noodig, die, om hem we- „ der tot zig zelven te doen koomen, een druppel hemelsch „ vogt op zyn tong liet vallen. Hy wist door vreugde niet „ waar hy was, wy zyn hier ſprak Pallas in de waare en „ daadelyk beſtaande wereld, en gy bevindt u naby de bron- „ ader der gelukzaligheid. Gy ziet hier, 't geen Jupiter u „ toeſchikt, indien gy voortgaat met hem yverig en trouw „ te dienen. Hier is Sextus, zo als hy tot nog toe is ge- „ weest, en zo als hy vervolgens in der daad zyn zal. Gy „ ziet hem verbolgen den Tempel uitſtuwen met het beſluit „ van der Goden raad te veragten. Dus ziet gy hem naar „ Rome gaan, alles in verwarring brengen, en de Huis- „ vrouw van een zyner beste vrienden verkragten. Gy ziet, „ hoe hy hier op met zyn Vader verjaagd, veldvlugtig, en „ ongelukkig wordt. Indien Jupiter, in de plaats van dezen, „ eenen Sextus genoomen hadt, die in een gelukkigen Bur- „ gerſtaat te Corinthus leeft, of loffelyk als Koning in Thra- „ cie regeert, 't zou deze zelve wereld niet wezen. Jupiter „ kon egter niet nalaaten, deze thans beſtaande wereld —— „ boven alle andere te kiezen, om dat ze alle de andere in „ volmaaktheid overtreft. —— De misdaad van Sextus „ baant den weg tot groote en verwonderlyke zaaken, Ro- „ me wordt daar door vry, en een zeer aanzienlyk Ryk, 't „ geen de verhevenſte voorbeelden van allerhande deugden „ geeven zal. Dog dit alles is als niets in vergelyking met „ het gantsch beſtek en 't geheele verband van deze wereld, „ waar van de ſchoonheid het voorwerp van uwe geduurige „ verwondering zal wezen, wanneer u de Goden, na een „ gelukkigen overgang uit dit eindig en vergankelyk le- „ ven, in ſtaat zullen geſteld hebben, om ze volmaakter te „ kennen.

„ Hier op ontwaakt Theodorus, hy ſtort zyne dankzeg- „ gingen voor de Godinne uit, hy regtvaardigt het gedrag „ van Jupiter.

„ Indien ik my niet bedriege, voegt 'er de Heer *Leibnitz* „ ten ſlot by? Zo zal dit vervolg van 't zinnebeeldig ver- „ digtzel niet ondienſtig zyn ter oplosſing der zwaarigheid, „ die *Valla* niet heeft willen aanraaken ". En als men hier byvoegt, het geen de ſchrandere Vertaaler op §. 122. en 171. heeft aangetekend, ben ik het met hem eens, „ dat aan deze „ zaak zo veel ligts is bygezet, als wy in dit leven verwag-

„ ten kunnen", en ſchoon ik derhalven weet, dat de *Hollandſche Spectator* deze verciering van den Heer *Leibnitz*, zonder denzelven te noemen, reeds gedeeltelyk heeft overgenoomen, heb ik het onderwerp egter van te veel belang, en de wyze van behandelen al te fraei en aanlokkende gevonden, om by de aankondiging van dit Werk, dit Stukje, ſlegts met eenige weinige verkortingen, niet in deszelfs geheele beloop mede te deelen.

Handleiding tot de Chirurgie of Heelkonst, volgens het Hoogduitsch van den Heer J. Z. PLATNER; *met veel nieuwe Aanmerkingen verrykt, door* M. HOUTTUIN Medicinæ Doctor *te Amſteldam. Tweede Deel. Te Amſteldam, by* F. Houttuin, 1765. *Groot Octavo*, 460 *bladz.*

WY hebben van het eerſte Deel van dit Werk een berigt gegeeven (*) en ons gevoelen aangaande het zelve, de Vertaaling en Aanteekeningen, onze Leezers medegedeeld. Dit deel vervat XXVII. Hoofdſtukken; waar achter volgen Voorſchriften van eenige ſamengeſtelde, zo in- als uitwendige Geneesmiddelen, en een Verklaaring der Afbeeldingen op drie Plaaten. In de negen eerſte Hoofdſtukken van dit Deel wordt geſproken van de Gezwellen, welken niet van natuure heet zyn, gelyk Ontſteeking, maar koude of langwyligé Gezwellen kunnen genoemd worden; en hier onder worden ook de waare en onwaare Breuken (*Herniæ*) verhandeld. Hier na volgen eenige Hoofdſtukken over de Zweeren en het gene hier onder kan betrokken worden. Waar na geſproken wordt van de gebreken der Beenderen, van de verſcheide manieren van Aderlaating, van het opereeren van de Staar of *Cataract*, opſtopping van de Pis, de verſcheiden wyzen van Steenſnyding, van de natuurlyke en tegennatuurlyke Geboorte, en de Uitzakking der Lyfmoeder.

In het XLI. Hoofdſtuk, het eerſte van dit Deel, handelt de Schryver van de *koude of waterige*, gemeenlyk *Oedemateuſe Gezwellen* genoemd. Op tweederleie wyze, zegt Hy, ontſtaat zulk eene Zwelling; wanneer de waterige vogten in hunne Vaten blyven ſtil ſtaan; of, de Vaten geborſten zynde, in de kleine Vergaarplaatzen van het Vetvlies, of in andere holligheden, gelyk die van het Hoofd, de Oogen, de Borst

(*) Zie de *Vaderl. Letter-Oef.* IV Deel, bladz. 423.

Borst en het Onderlyf uitvloeijen. Behalven dat een vergadering van Water in het Hoofd, de Borst enz. niet onder de Oedemateuse Gezwellen gebragt wordt; komt het ons ook zeer bedenklyk voor of een *Oedema* zou konnen ontstaan uit stilstand van waterig Vogt, nog binnen de Vaten, of zelfs ontstaat uit verbreeking der Vaten, schoon dit niet onmooglyk kan gesteld worden. Het is ten uiterste waarschynlyk, indien niet ten volle zeeker, dat *Oedema* eigenlyk is eene opzwelling van het Vetvlies of celagtig weefzel, door ophoopinge van waterige vogtigheid in het zelve; het zy door waterige Vogten, welken hier in, in plaats van gezond Vet, zyn vergaderd, het zy het Waterig Vogt van de afgescheide Vetstoffe te weinig is opgenomen en te rug gevoerd, en dus het Vet met meer waterige deelen is belaaden gebleeven; en deeze vermeerdering aanhoudt. Men ziet, als zugtige beenen doorbreeken, dat het Vet in het Vetvlies ontaard is, en gestadig uitlekt. Dus komt het ons ook voor, dat het onderscheidend kenmerk van den Heer PLATNER, aangaande het gestelde onderscheid, niet gegrond zy. „ Wanneer", zegt Hy, „ zodanig een waterig „ Gezwel, met den vinger gedrukt wordt, en het kuiltje „ aanstonds weder verdwynt, dit is een kenteeken, dat de „ stilstaande vogtigheid nog in haare Vaten gebleeven, en „ deezen nog niet geborsten zyn. Want zulks reeds ge„ schied, en de vogten in de vergaarplaats van het Vet uit„ geloopen zynde, is de huid slap en het kuiltje houdt lan„ ger stand". Men kan dit, meenen wy, gemaklyk afleiden, of, van een meerdere of mindere opvulling van het Vetvlies, gelyk uit zich zelve klaar is; of van een meer geleiagtige of een geheel waterige stoffe in het zelve: want zo de stoffe in het Vetvlies nog niet zo verre is ontaard, dat ze alle taaiheid heeft verlooren, zal ze de drukking van den vinger meer tegenstand bieden, en gevolglyk het kuiltje of putje rasser wederom verdwynen, dan wanneer 'er enkel water in het Vetvlies is beslooten.

De Schryver brengt onder deeze Waterige Gezwellen, byna alle soorten van Waterzugt, en is te gelyk zeer uitvoerig over derzelver geneezing; zo door uitwendige en inwendige middelen, als een goede Levensregel; welken hy elk in 't byzonder, naar de omstandigheden van het gebrek, en deszelfs oorzaaken, aan de hand geeft.

De Heer HOUTTUIN zegt, in eene Aanteekening op dit Hoofdstuk: „ Ik vind niet dat de Autheur gewag maakt van „ de Waterzugt der Gewrigten, die in de Kniejen somtyds

„ voorkomt"; waarom Hy dit, door eene beſchryving van zyn eige hand, heeft tragten te vervullen. Dit verwondert ons, om dat 'er de Autheur immers van ſpreekt in het LX. Hoofdſtuk, in deeze Vertaaling; 't welk tot opſchrift heeft *Van de Gewrichts-Verſtyving en ſpongieuze Zwelling.* Want, door ſponsagtige Zwelling der Gewrigten wordt by de Schryvers over de Heelkunde het zelfde verſtaan, als Waterzugt der Gewrigten; *Glied-ſchwamm* heeft PLATNER in 't Hoogduitsch. HEISTER heeft 'er ook een Hoofdſtuk over geſchreeven, waar boven ſtaat, *de Fungis & Hydrope Articulorum* (*a*). F. HILDANUS, die 'er een byzonder boek over geſchreeven heeft, noemt het *Melicerie*, en beweert, dat het ten onrechte van ſommigen *Glied-Waſſer* genoemd wordt. Ook wordt het in de beſchryvingen, welken men 'er van vindt, niet met *Oedema* of een zugtige zwelling vermengd; maar hier van wel deeglyk onderſcheiden: men zie ſlegts de beſchryving van PLATNER, in het gemelde LX. Hoofdſt. Men heeft het een ſponsagtig Gezwel genoemd, om dat het zich bol en zagt, gelyk een ſpons, laat voelen; en Waterzugt des Gewrigts; om dat 'er eenig vogt in gevoeld wordt, welke geen etter is. Het is waar dat de Heer MONRO, de Zoon, dit gebrek, onder de Waterzugt heeft gebragt en verhandeld (*b*): maar naar ons oordeel zeer oneigenlyk, om dat het een gebrek van byzonderen aart is, en geen gemeenſchap heeft met Waterzugt of *Oedema*, dan alleen door den naam van *Hydrops Articuli*, Waterzugt des Gewrigts.

Op de beſchryving van het Waterhoofd volgt eene verklaaring hoe *Spina Bifida*, of een Gezwel met ſplyting der Ruggraat, in kinderen, voor de geboorte veroorzaakt wordt. „ Indien kinderen ter wereld koomen met een inwendig „ Waterhoofd, vindt men, in dezelven, ſomtyds, een tame„ lyk groot en week Gezwel, aan het onderſte van de Rug„ gegraat, boven de Wervelbeenen der Lendenen; 't welk „ *Spina Bifida* geheten wordt. Wanneer, naamelyk, in de „ voorſte Holligheden der Herſenen, de Vogten te ſterk „ ſamenvloeijen, loopen dezelven door den Watergang (*A„ quæ ductus Sylvii* in de derde Holligheid; en, wanneer zy, „ uit dezelve, niet door den Trechter, (*Infundibulum*) weg„ gevoerd kunnen worden, verſcheuren zy, door hunne „ drukking, het groote Valvlies der Herſenen (*Valvula „ magna Cerebri*) en loopen in de vierde Holligheid. Dus „ vlie-

(*a*) *Inſtit. Chirurg.* pag. 342.
(*b*) *Eſſai ſur l'Hydropiſie*, pag. 241.

„ vlietenze, eindelyk, in de Pyp der Ruggegraat. Dit ge-
„ ſchiedt, ſomwylen, in de geboorte zelve, wanneer het
„ hoofd des Kinds, door den mond van de Lyfmoeder te
„ zeer is gedrukt geworden. In kinderen zyn de Wervelen
„ uit drie beenderen te ſamengeſteld, die vereenigd worden
„ door middel van een Kraakbeen. Ook is, in dezelven,
„ dat gedeelte, 't welk, in volwaſſenen, het graatagtig Uit-
„ ſteekzel maakt, nog kraakbeenig. In onvolwaſſenen der-
„ halve, en ſomtyds, ook nog ongeboorene kinderen, kan
„ het ligtelyk geſchieden, dat door de Waterige vogtighe-
„ den, die zig in de Pyp van de Ruggegraat ophouden en
„ vergaard worden, deeze Kraakbeenen, boven het agterſte
„ der Wervelen, gedrukt worden, dat zy van elkander wy-
„ ken en als barſten; waar door dan de vogtigheden uit en
„ onder de Huid te ſamenvloeijen, maakende dergelyk een
„ Gezwel, *Spina Bifida* genaamd. Dit ſchynt daar van de
„ gewoonlykſte oorzaak te zyn. Of, egter, een verkeerde
„ ligging van het kind in 't lichaam der Moeder, gelyk wan-
„ neer deszelfs heupen en voeten te zeer geprangd worden,
„ iet tot deeze Kwaal, en het uit elkander gaan van de Rug-
„ gegraat kan toebrengen, ſchynt nog twyfelagtig te zyn.
„ Ten minſte ontſtaat dezelve niet zo dikwils uit deeze, als
„ uit de bovengemelde oorzaaken". Dus redeneert de ge-
leerde Auteur over dit gebrek. Ondertuſſchen is het zee-
ker, dat men dikwils *Spina Bifida* ziet, zonder dat 'er een
Waterhoofd mede verzeld gaat; en een Waterhoofd, zonder
dat 'er *Spina Bifida* is; en het is niet zeer gemeen, deze twee
gebreeken, in het zelfde voorwerp, te gelyk te vinden.

De Heer PLATNER beſluit dit Hoofdſtuk met de Aftap-
ping van het Buikwater, of *Paracentheſis;* en merkt hier by
aan: „ doch het Water laat men niet op eenmaal, maar al-
„ lengs uitloopen; dewyl anders de Patient, ſomwylen, in
„ zwaare Flaauwte vervalt. Deeze ontſtaat, dewyl de ſlappe
„ Buikſpieren zig niet genoegzaam ſamentrekken, en de In-
„ gewanden des buiks dus hunne gewoone drukking ont-
„ beeren; kunnende, derhalve, het Middenrif niet opwaards
„ dringen. Ook laaten de groote Vaten in 't *Abdomen*, die
„ te voren van het Water waren gedrukt geweest, thans
„ eensklaps vry geworden zynde, zig insgelyks ligt uitrek-
„ ken en verwyden; waar door dan, ligtelyk, de Ademhaa-
„ ling en de Omloop des bloeds verhinderd kan worden.
„ Men komt zulks voor, door de ſlappe Buikſpieren ſamen
„ te trekken en te drukken. Dus kan men, het Onderlyf
„ met een zwagtel of band te ſamen haalende, het Water

„ aanſtonds altemaal laaten uitloopen". Hier op zegt Hy, in eene Aanteekening onder de bladzyde: „ In de *Edenburgſche Proeven*, Vol. I. Art. XVIII. heeft de Heer MONRO, „ Hoogleeraar te Edenburg, een byzonderen Gordel of „ Schortband beſchreeven en afgebeeld, waar van men zig, „ in deeze Operatie bedienen kan, om het lighaam allengs „ ſamen te trekken". En de Vertaaler voegt 'er by: „ Van „ deezen Band wordt thans zeer dikwils, in de Aftappin„ gen van het Buikwater, gebruik gemaakt". Dit geſchiedt echter minder dan Hy denkt; want, men bevindt, dat deeze Band geenzins aan het oogmerk voldoet. Wanneer men, op eenmaal, het Buikwater aftapt (waar toe deeze Band uitgevonden is) wordt de Onderbuik zeer ſlap, en de bekleedzels als over elkander heen gevouwen: waar uit volgt, gelyk de ondervinding bevestigt, dat het venſter-gaatje meer dan driemaal geheel zyn plaats moet veranderen, het welk de pyp van de Troicar niet toelaat. De drukking moet, daarenboven, van onderen naar boven geſchieden, 't welk onmooglyk te doen is door gemelden Band.

In het Hoofdſtuk van de omkleede of Beursgezwellen, ſpreeke de Heer PLATNER ook van den Peesknoop, in 't Latyn *Ganglion* genoemd. „ Deeze is" zegt Hy, „ een hard „ en in een zak beſlooten Gezwel, 't welk onder de Huid „ op de Peezen, gemeenlyk op de hand, zyne zitplaats „ heeft. Het zelve is ontbloot van pyn en Ontſteeking, „ doch bevat eene ſtoffe, die naar Eywit gelykt; weshalve „ men het nooit tot een geregelde Suppuratie kan brengen. „ Wanneer dit ongemak groot en oud wordt, of 'er ver„ keerde Middelen opgelegd zyn, breekt het Gezwel eindelyk open, en vertoont, van binnen, als afgezonderde „ zakjes of blaasjes, in welken de ſtoffe is vervat, die na„ derhand, wanneer de Lugt 'er bykomt, vuil en invree„ tende wordt.

„ De oorzaak van de Peesknoopen is, waarſchynlyk, het „ uitloopen der vogtigheid uit een geborſten Watervat: „ want het zelve ontſtaat, meestendeels, als de Peezen te „ zeer uitgerekt of anderzins gekwetst zyn geworden. Ge„ woonlykst bevindt zig dit Gezwel aan den Arm, en wel „ aan de Pees van den gemeenen Uitſtrekker der vingeren, „ en aan die van de Verhevene of doorgeboorde Spier.

„ Een nieuwe Peesknoop kan verdreeven worden, indien „ men denzelven menigmaal ſterk wryft; 't zy met de bloote vingeren, of tevens met een weekmaakende olie, waar „ onder de olie van Aardwormen gemengd kan worden.

„ In-

„ Inmiddels kan men op denzelven het *Empl. Diapboret. Mynzichti*, met *Diachylon compoſitum* vermengd, of het *Empl. de Ammoniaco* appliceeren; en een looden plaatje 'er ſtyf op binden. Het zelve wordt ook dikwils weg gehol„ pen, wanneer men den zak, of het blaasje, door een ſlag, „ of ſterke drukking, doet barſten; als wanneer zig dan de „ uitgeloopen vogtigheid ligtelyk verdeelen laat.

„ Wanneer de Peesknoop zeer hard en oud is, en op dee„ ze wyze niet verdreeven kan worden, moet men den zel„ ven, gelyk van andere dergelyke Gezwellen is gezegd, „ uitſnyden, en met zorgvuldigheid van de Peezen afzon„ deren; gebruikende, inzonderheid, de oplettendheid, dat „ noch de Peezen gekwetst, noch iet van den zak overge„ laaten worde".

De Heer ELLER heeft wat een ander denkbeeld van den Peesknoop gegeeven, 't welk wy hier nevens zullen voegen. Hy heeft door waarneemingen ontdekt, dat dit gebrek ontſtaat, wanneer het omkleedzel of zogenaamde Koker van een Pees, eenigzins verſcheurd wordt, en eene opening of berſting krygt, door eenig uiterlyk geweld; waar door een gedeelte van het Vogt, welk dit bekleedzel en de Pees van elkander geſcheiden houdt, uitgeſtort wordt, of langzaam uitdringt, en geen uitweg vindende om weg te vlieten, opgehouden wordt in het Vetvlies, en het naastgelegen celletje uitſpant; en naar maate hier meer verzameling van het zelfde Vogt geſchiedt, worden de naaste celletjes verdrukt, en maaken eene ſamengroeijing, en dus een dik vlies als een zak, waar in de lymige vogtigheid onthouden wordt, welke uit de opening van de Peeskooker is uitgeziepeld. Het dunſte wordt door kleine Vaatjes opgenomen, en hier door wordt het overblyvende zo veel te dikker en taaijer (*a*).

Wy zullen de Operatie van een *Vleeschbreuk*, met de woorden van den Heer PLATNER, zo als wy dezelven vertaald vinden, hier op laaten volgen. Hy vermaant vooraf, de Zaadvaten wel te onderzoeken, of ze ook gezwollen en verhard zyn, wanneer de Operatie geen plaats kan hebben. Ook, by den Ring te voelen, of de Vleeschbreuk niet met een Net- of Darmbreuk gepaard ga; om dat dergelyke omſtandigheden meer voorzichtigheid, onder de Operatie, vereiſchen; en de Net- of Darmbreuk, vooraf, moet ingebragt worden, eer men dezelve kan onderneemen. „ Men zal „ ook

(*a*) *Hist. & Mem. de l'Acad. Roy. de Berlin*, 1746. *Nouv. Bibliotb. German.* Tom. V. pag. 13.

„ ook den Patient, door een goede en noodige Dieet, door „ Aderlaating en zagte Purgatien, tot de Operatie voorbe„ reiden. Om dezelve te doen, legt men hem op den Rug, „ en laat hem vasthouden. Wanneer het haair op de plaats „ is weggenomen, laat men den Testikel wat aanhaalen, en „ maakt over de Zaadvaten, met een regt mesje eene ope„ ning, die nederwaards over de verharde Testikel heen zig „ uitstrekt. Ingevalle, naamelyk, het *Scrotum* niet wyd ge„ noeg opengesneeden wordt, vergaart zig in het zelve ge„ ronnen bloed, dat vervolgens tot eene Ontsteeking gele„ genheid geeft. Het mes zal men zodanig voeren, dat het „ in 't eerst met de rug nederwaarts, naar de Zaadvaten toe, „ gekeerd zy. Met de scherpte opent men boven dezelve de „ Huid, welke de Heelmeester, benevens een helper, in de „ hoogte haalt en plooit. Dit geschied zynde tragt men ook „ de vliezige zelfstandigheid, waar mede de Zaadvaten om„ geven zyn, door te snyden: doch hier in moet men een „ groote voorzichtigheid gebruiken, op dat men de Zaadva„ ten zelf niet beschadige. Best en veiligst is het, met het „ mes een kleine opening te maaken, en die vervolgens met „ een schaar, op den vinger, welken men daar door heen in „ het *Scrotum* inschuift, wyder te snyden. By aldien een „ Net- of Darmbreuk met de Vleeschbreuk gepaard gaat, „ moet men zig wel wagten, dat deeze deelen niet gekwetst „ worden. Eerst en vooral zullen de Darmen weder inge„ bragt, het Net gebonden worden en afgesneeden. Somwy„ len steekt een stuk Darms, inzonderheid aan de regter „ zyde van den *Processus Vermicularis Coeci*, in het Net; wes„ halve dit wel te onderzoeken en uit elkander te wikkelen „ staat, eer het afgesneeden worde.

„ Dit alles nu geschied zynde, wordt ook de Celluleuse „ zelfstandigheid van het *Peritonæum*, welke de Zaadvaten „ omkleedt, en, in dit geval, doorgaans zeer dik en verhard „ is, van dezelve niet alleen afgescheiden, maar ook, onder „ den zogenaamden Ring der Buikspieren, met een draad op „ zig zelf gebonden. Ook bindt men, met een anderen „ draad, die 'er eenige maalen omgewonden wordt, de Zaad„ vaten te samen. Deeze draaden moeten uit vier draaden, „ die niet gedraaid, maar nevens elkander gelegd zyn, te sa„ men gesteld en wel gewascht worden. Als men de Vaten „ binden zal, wordt om laag eerst een enkele knoop gelegd, „ en vervolgens, de enden in de hoogte gevoerd hebbende, „ een dubbele gemaakt, waar tusschen men een klein kom„ presje legt van gewaschte Taf. De enden deezer draaden

„ moe-

„ moeten lang blyven, en tot de wond uithangen. Zulks „ nu verrigt zynde, zal de Heelmeester den Testikel, 't zy „ met den vinger, of met het hecht van een mesje, of met „ een ſtomp mes, van het *Scrotum* afſcheiden; of ſnyden ook, „ indien het Gezwel van den Testikel zeer groot is, een ſtuk „ van het *Scrotum* zelf mede weg. Eindelyk worden de „ Zaadvaten, waar aan de Testikel hangt, ongevaar vier vin„ gerbreedten onder den draad, als ook de gebondene Cel„ luleuſe zelfſtandigheid, een paar vingerbreedten onder „ den draad, afgeſneeden, en dus de geheele Testikel los „ gemaakt. De Ring ondertuſſchen, moet wyder gemaakt „ worden; alzo die anders, zig te ſamentrekkende, de af„ geſneeden en gezwollen Vaten drukt, en dus eene Ont„ ſteeking kan veroorzaaken.

„ Wanneer het een enkele Vleeschbreuk is, zonder eeni„ ge uitzakking van het Net of Gedarmte; dan gaat men „ wel op gelyke wyze te werk: doch eenigen zyn gewoon „ de Celluleuſe zelfſtandigheid van het *Peritonæum*, in wel„ ke de Zaadvaten liggen, met dezelven te gelyk te binden „ en af te ſnyden.

„ In de wond legt men veel plukzel en kleine lapjes, waar „ mede dezelve opgevuld wordt; doch middelerwyl zal men „ de drukking der afgeſnedene Zaadvaten zorgvuldig trag„ ten te verhoeden; dewyl anderszins ligt een hevige Ont„ ſteeking ontſtaat. Over het plukzel heen worden drie„ hoekige kompreſſen, en een windzel aangelegd. Ten „ einde het verband en de wond zelve niet door de *Urina* „ natgemaakt worden, haalt men over het *Scrotum* een beurs „ of zakje van gewaschte Taf of linnen ".

Zeer uitvoerig is de Heer PLATNER over de *Traanfistel* en derzelver Operatie. Als de inciſie tot op het been toe gemaakt is, waar mede de Operatie wordt begonnen, wil Hy, dat de Traanzak uitgeſneeden worde, en, om dit te beeter te doen, men een klein Provetje, door een der Traanſtippen inbrenge, zodanig dat het door de wond weder uitkoome. Want de zak overblyvende, zegt Hy, vergaaren zig daar in, ligtelyk, weer traanen. De *Callus* wil Hy doorſnyden, of door verteerende middelen weggenomen hebben; mids zorg draagende, dat 'er het Oog niet door beſchadigd worde. „ Op dat nu ", vervolgt Hy, „ ook de traanen wederom „ in de Neus zouden kunnen uitloopen, zal men, voor de„ zelven een nieuwen doorgang daar in baanen. Tot dit „ einde werdt met een Perforatief-Trepaan, of een ander „ ſpits werktuig, met een Troicar of met een holle Sonde,

„ die

„ die aan het end wat ſcherp en ſpits zy, het *Os Unguis*, in „ zyn voorſte gedeelte doorboord ". — En om nu den nieuwen, door het been gemaakten doorgang open te houden; „ word in dezelve of een harde Wiek, of een ſtukje „ waschligt, of een kegelvormig rond ſtukje hout, of een „ pypje, dat van Goud of Lood gemaakt zy, geſtoken. Dit „ kanaal nu moet, als het mede geheeld zal worden, zeer „ glad zyn; en daarom is het kegelvormig gedraaide hout „ best; 't welk men zo lang daar in laat blyven, tot dat de „ rand vast, en met een *Callus* overtoogen zy. De wond „ moet zo lang opengehouden, op 't laatst geſcarificeerd, „ en eindelyk toegeheeld worden. Maar, op dat door dit „ kanaal de traanen weer naar de Neus toevloeijen mogen, „ en de Traanſtippen niet geſlooten raaken, zal men zig van „ de kleine ſtyletten vlytig bedienen, en de bovenſte Traan- „ buis naar deeze openingen [*opening* zegt PLATNER] trag- „ ten te rigten ".

Hy ſpreekt nog van dezelfde Fistel als ze uitwendig eene opening heeft; en vervolgens, als 'er beenbederf by is, hoe dezelve dan door branding geneezen, en deeze te werk geſteld moet worden.

Van de *Kwaalen der beenderen*, en in 't byzonder van de *Caries* of het Beenbederf ſpreekende, telt de Schryver onder de oorzaaken, ook de Engelſche Ziekte van kinderen; waar uit hy meent dat *Spina Ventoſa* of Winddoorn ontſtaat. De ondervinding heeft ons echter geleerd, dat *Spina Ventoſa* zelden of noit voorkomt in kinderen, die *Rachitis* of Engelſche ziekte hebben. By deezen worden de beenderen week, zetten zich by de knokkels uit, of worden in 't midden geboogen; en dit is het gebrek van Engelſche ziekte. Maar *Spina Ventoſa* doet de beenderen zwellen, bederven en afbrokkelen, zonder eigenlyk week en buigzaam te worden. Want dit gebrek geneest niet zonder ſcheiding van Been: maar de *Rachitis* geneezende, worden de beenderen allengs weder hard. Zo dat men *Spina Ventoſa*, met reden, mag ſtellen een bederf en ontaarting te zyn van het merg, of lymagtige welk de aardagtige deeltjes der beenderen doet ſamenhangen. En het beenkwaal, in de Engelſche ziekte, in tegendeel, een gebrek of vermindering van aardagtige deelen in de beenderen, waar van derzelver vastheid en ſteevigheid afhangt: waarom ze dan week en buigzaam worden. Ten onregte dan worden, naar ons oordeel, deeze twee beenkwaalen, gelyk ook hier van den Heer PLATNER, door malkanderen verwerd.

On-

Onder de *Beenbreuken*, merkt de Schryver aan, ten opzigte van de Knieſchyf, dat dezelve dwers, naar de lengte, en ook in veele ſtukken gebroken kan worden. Met betrekking tot de eerſte welke de gemeenſte is, wil Hy, dat men, om de ſtukken weder op hunne plaats te brengen, den Patient het been op een bank laat leggen, het zelve wel uitſtrekken, en te gelyk den voet van onderen ergens vast tegen aan ſteunen. De Heelmeester moet als dan, met zyne handen, het opwaards getrokken ſtuk beens, allengs tot aan het andere, neerwaards; mids te gelyk de Spieren, aan welken het zelve vast is, met de handen, van boven naar beneden ſtryken.

„ Om het been in zyne houding te bevestigen", vervolgt Hy, „ heeft men veelerlei Machinen uitgedagt. Eenigen „ bedienen zig van den Ring van PURMAN, anderen van „ twee uitgeſneeden ſtukken Leder, anderen van een yzeren ſchroef-werktuig. Best is het, dat men zig van een „ verband bediene, 't welk *le Kiastre* genoemd wordt. Ten „ dien einde wordt, onder de Knie, een dikke langwerpige „ kompres, benevens een bordpapier, waar onder een korte Stroo-Lade gelegd. Aan beide zyden, tusſchen de „ ſtokken der Stroo-Lade en het been, worden nog andere „ dikke kompreſſen, of, dat byna nog beter is, veel kleine dikke plukzel-Wieken geplaatst. Op de Knieſchyf „ zelve legt men een enkelen drukdoek, die de figuur van „ een Hoef yzer heeft, of gelykerwys een Slinger (*Funda*) „ geſneeden is, doch dezelve moet niet alleen aan de beide „ enden, maar ook in 't midden, geſpleeten zyn: ten einde men, als het Verband is aangelegd, nog de Knieſchyf „ zou konnen beſchouwen ". Voorts raadt de Schryver, dit alles met een behoorlyk verband wel te bevestigen; met oogmerk om de ſtukken van den Knieſchyf wederom aan malkander te doen groeijen; 't welk de ondervinding geleerd heeft, zelden of noit te gelukken; terwyl 'er ondertusſchen gevaar is, dat het Lid verſtyve, als het been in zulk een geprangden ſtaat lang ſtil en zonder beweging wordt gelaaten (*a*).

Van de *Staar in het Oog*, of *Cataract*, en de verſcheiden manieren, om dezelve te opereeren, wordt in het LXIIIde Hoofdſt. geſproken. En de Vertaaler heeft hier de nieuwe wyze, van het kristallyn lichaam uit het Oog te neemen, bygevoegd. Welke door DAVIEL in gebruik gebragt, door de

(*a*) WARNER *Cases of Surgery* p. 125.

de Heeren LA FAYE, SHARP, YOUNG achtervolgd en verbeeterd is; te gelyk gewaagende van de gelukkige Operatien van den Heer WENCEL, op deeze wyze gedaan; als ook van de ſtellinge van den Heer TENON dat het zeer gemeen is, dat het kasje, of de *capſula* van de *Lens cryſtallina* verduistere, en het kristallyn doorſchynend blyve.

By de *opſtopping van 't Wateren* van kaarsjes in de blaaze te brengen ſpreekende, raadt de Heer PLATNER ook aan, Looden Kaarsjes. Doch men heeft ondervonden dat deezen zeer ligt van de Pis verbeeten worden en breeken; waar door dan een ſtuk in de blaaze blyft als men het kaarsje wil uithaalen. Voorbeelden hier van zyn ons bekend, welken veel moeilykheid maakten. Men moet dan deeze kaarsjes, ſchoon van getrokken lood gemaakt, of geheel niet gebruiken, of althans niet lang achter een, in de Pisbuis of Blaaze laaten ſteeken.

Hier op volgt van de *verſcheiden manieren van Steenſnyden*, waar over de Schryver ook vry uitvoerig is. Na de kleine en groote Toeſtel, ſpreekt Hy van de zydlyke of Rauiaanſche. Hier na maakt hy melding van de maniere van LE DRAN, FOUBERT en LE CAT. Hier na komt hy tot de Hooge Toeſtel, de manier van FRANCO genoemd, door DOUGLAS en CHESELDEN, in Engeland op nieuws ondernomen, doch wegens moeilykheden, hier mede vergezeld gaande, wederom in onbruik geraakt. De Vertaaler heeft hier ook iet van anderen bygevoegd; als, hoe de Operatie gedaan wordt met het *Lithotome caché*, met een dubbel ſnydend Gorgeret, door den Heer BROMFIELD. Ook ſpreekt Hy van het zogenaamde *Gorgeret Ciſtotome* van den Heer LE CAT; waar mede wy onze Leezers raaden te vergelyken, het gene wy aangaande de wyze van Steenſnyden van den Heer LE CAT, in het voorgaande Stukje van onze *Letteroefeningen* hebben medegedeeld (*).

Eindelyk wordt nog geſproken van *de Natuurlyke en Tegennatuurlyke Geboorte*, en *de Uitzakking der Lyfmoeder*. Wy hebben, uit verſcheiden Hoofdſtukken iet opgegeeven, om onze Leezers dit tweede Deel van PLATNER, ook eenigzins te doen bekend worden. Men ziet, dat door den Autheur en Vertaaler veel by malkander is gehaald, 't welk van nut kan zyn, als 'er met oordeel gebruik van gemaakt wordt. Veelen zullen wenſchen, dat 'er wat meer klaarheid in gevonden, en wat meer naauwkeurigheid in gehouden ware geweest. *Uit-*

(*) Zie het *Mengelwerk* bladz. 342.

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwſte Werken van de Societeiten der Weetenſchappen in Europa, enz. No. 35.

DIt Stukje begint met *Bedenkingen omtrent een zogenaamde nieuwe Uitvinding tot het bepaalen van de Lengte op Zee, door middel van de Maan, en nader Berigt wegens het Zee-Uurwerk of Tydmeeter van Monſr.* HARRISON. Men vindt hier een berigt van een Werk, tot titel voerende *Schultziaanſche Voorſlag, om de Lengte op Zee te vinden, door* G. F. STENDERUS, *uit Courland, medegedeeld*; te Koppenhage gedrukt, 1764. Waar van de Schryver van dit berigt de onvolkomenheid aanwyst; en te gelyk, dat hier in niet op een behoorlyke wyze van het Zee-Uurwerk van HARRISON geſproken wordt. Dan volgt,

Brief aan den Preſident der Koninglyke Societeit van Londen, aangaande een zogenaamde Hermaphrodiet, die aldaar nu veertien jaar geleeden, te kyken was: door den Heer JAMES PARSONS Med. Dr. en Lid der Kon. Societeit. (*Philoſ. Transact.* 1751 *en* 1752. *Vol.* XLVII. p. 142.) De Heer PARSONS geeft in deezen brief een berigt van de zogenaamde Hermaphrodiet, welke zich toen te Londen liet bekyken; en beweert, dat de zelve, inderdaad een Meisje ware, en alleen wegens een tegennatuurlyke *Clitoris*, van ſommigen, voor manlyk gehouden wierdt. De Schryver der Verhandelingen denkt, niet ongegrond, dat dit het zelfde Meisje geweest zy, welk zich in manlyk gewaad gekleed, te Amſterdam, in het jaar 1764 heeft laaten bekyken.

Waarneemingen aangaande Aarsmaaden of Wormpjes, genaamd Aſcarides; getrokken uit verſcheiden brieven van den Heer DAVID MERSE, *te Franeker, aan den Heer en Mr.* L. T. GRONOVIUS, Lid van de Holl. Maatſch. der Weetenſch. enz. Veertig in Raade der Stad Leiden. De Heer MEESE toont dat de Aarsmaaden eyerleggende Diertjes zyn. De Maaden en Eyeren worden in Plaat vertoond. De Wormen met verſch uitgeperſt ſap van Ajuin beſproeid, ſtierven terſtond. Raapolie op dezelven geſtort, was van gelyke of nog ſchielyker uitwerking.

De Tek of Honds-Luis, naauwkeurig afgebeeld. Een byzonder geval van zulk een Honds-Luis, te ontdekken, die zich in het vel van den Nek van zeker jongetje hadt vastgezet, gaf den Schryver gelegenheid om dit Diertje waar te neemen en te laaten afteekenen, gelyk het hier in Plaat vertoond wordt.

De geſteldheid van het Lyk zyner Majeſteit George den II. Koning van Groot Brittannie, *op den* 26 *October des Jaars* 1760, *geobſerveerd, door den Heer* FRANK NICHOLLS, M. Dr. enz. (*Philoſ. Transact.* 1761. *Vol.* LII. p. 265). Het byzondere beſtondt hier in. Men vondt by het openen van de Borst, het Hertzakje zeer uitgeſpannen door veel geſtold bloed, zynde bykans genoegzaam, om een Pints kom te vullen; en dit bloed weg doende, vertoonde zich een ronde opening, in 't midden der bovenkant van de regter Holligheid des Herts, groot genoeg, om 'er het end van den Pink in te kunnen ſteeken. Door deeze opening was al het bloed, dat in de regter Holligheid gebragt werdt, in het Hertzakje onlast geworden, en door dit uitgevaate bloed, het gene tusſchen het Hert en het Hertzakje beſlooten was, moet het geheele Hert noodwendig, wel dra, zo ſamengedrukt geweest zyn, dat geen bloed, in de Aderen vervat, kon gedrongen worden in de Herts Ooren, die derhalve, zo wel als de Holligheden des Herts, geheel ledig van bloed gevonden werden, 't zy vloeibaar, 't zy geſtremd. De onmidlyke oorzaak des doods dus blootgelegd zynde, vindt men hier eenige redeneeringen bygevoegd; hoe het heeft konnen geſchieden, dat zulk eene berſting in het Hert voorviel, en waarom op de gemelde en geen andere plaatze van het Hert, of des zelfs Ooren.

Vertoog over de oorzaak der verduistering van 't Gezigt, die gemeenlyk de Staar of Cataract genoemd wordt; door den Heer TENON, Opper-Chirurgyn van het Hospitaal de la Salpetriere, te Parys. (*Mem. de Mathem. & de Phyſique. Tom.* III. p. 29.) De Heer TENON tragt door Proefneemingen te toonen, dat de *Cataract* dikwils beſtaat in de verduistering van het Vlies, waar van het Kristallyn omvangen wordt, en niet altyd in de verduistering van het kristallyn lichaam zelve; en als men in zulke gevallen het verduisterde Vliesje of kasje kan wegneemen, terwyl het Kristallyn in zyn plaats wordt gelaaten, de verduistering van het Gezicht zou geneezen zyn.

Het Quaſie-Hout uit Suriname, als een voornaam Koortsmiddel voorgeſteld in een Verhandeling, welke onder de Voorzitting van den wydberoemden CAROLUS LINNÆUS, Ridder van de Noordſter enz. *op den* 28 *Mey* 1763. *openlyk te Upſal is verdedigd, door den Heer* CAROLUS M. BLOM, Koninglyke Beurs-Student uit Smoland. (*Amoenit. Acad. Vol.* VI. p. 426.) Men ziet hier in, dat in Suriname, zeker ongeachten Negerſlaaf, *Quaſi* genaamd, een middel was bekend geworden te-

tegen kwaadaartige en hardnekkige Koortzen, waar van hy, met groot nut, gebruik maakte in zyne mede-slaavens; waarom eindelyk ook aanzienlyke perſoonen hulp by hem zogten: tot dat men hem eindelyk bewoog dit Middel te ontdekken, beſtaande in het hout of de wortel van een Boom, in Suriname tamelyk gemeen, doch daar buiten zeer zeldzaam. Deeze boom wordt hier, door den Heer LINNÆUS, die 'er bloemen van overgekregen heeft, met deszelfs kenmerken beſchreeven. En vervolgens de hoedanigheden van, en eenige ondervindingen, met het gemelde hout gedaan, aangeweezen.

Berigt aangaande het formeeren, winnen en zuiveren van de Salpeter, door den Heer M. E. BERTRAND. (*Recueil de Mem. concernant l'oconomie Rurale. Tom.* I. *part.* IV. p. 855.) Hier in worden de wyze en middelen beſchreven, waar van men zich bedient, om Salpeter te bekoomen, en 'er de Loog van te kooken.

Aanmerkingen omtrent het inzouten van Vleesch. (*Oeconomiſche Nachrichten*, 169ste Stuk. Leipzig 1762. p. 91.) Het Inzouten van Vleesch geſchiedt om de rotting te beletten. Wegneeming van te veel waterige deelen uit de ſamenſtelling, afweering van de uitwendige Lugt, of een grooter trap van koude, dan de rotting vereischt, in de lichaamen, zullen den ſchielyken aanvang of al te ſpoedigen voortgang der rotting beletten. Hierom meent de Schryver, dat de oorzaaken van de werking des zouts tegen de verrotting, hier in geſtéld moet worden: dat de zoutdeelen de waterige deelen naar zich baalen, dezelven verdikken, tot beweging, zonder een grooten trap van warmte onbekwaam maaken, en te gelyk als dan, in de geſtalte van een vloeibaare pekel, de uitwendige Lugt afweeren.

Het ſlot van dit Stukje is, naar gewoonte, een Tafeltje van Waarneemingen omtrent de Lugtsgeſteldheid te Amſterdam, in July, Augustus en September 1764, en van de Ziekten, geduurende den zelfden tyd.

De Liefde van PSICHE *en* KUPIDO, *Dichtſtuk. Te Leiden, by* P. van der Eyk. 1765. *gr. Octavo, 276 bladz.*

UIt de Voorrede van dit Dichtſtuk is het niet zeker op te maaken of het van een Konſtgenootſchap of van een enkelen Dichter opgeſteld zy; om dat dezelve nu in het meer-dan in het eenvoudige ſpreekt. Het is het werk van

hun, *die trek tot de zoete Poëzy in zich bemerken:* en als men uit de ouderwetschheid van ſommige woorden, en ſpelling van anderen moge beſluiten, komt het, of uit de Schoole der *Bydraageren*, of van derzelver ſchoolſtof kleeft 'er aan. Hoe het zy, 't Dichtwerk toont de eerſte vlugtproeven van jonge Arenden, die wel hunne teelt en tuk doen kennen, maar nog de kragten ontbeeren van dat ſtoute, dat verhevene, welk alles ontſtygt.

Indien de geleerde Biſchop WARBURTON in den Gouden Ezel van APULEJUS niet zo veele geheimen gevonden hadt, en ook in dit Stuk van *Pſiche* en *Kupido*, welk eene *Epiſode* in den Gouden Ezel is, wy zouden het, met veele oude Schryvers, voor een ſprookje van *het rood Kousje* houden; of voor *Puniſche* fabelen om Vrouwen en Kinderen te vermaaken. Onze Dichters doen wel dat ze de *groote geheimen*, in deezen Fabel ſchuilende, voor den Liefhebberen laaten, en dit onderwerp hebben verkoozen om dat het in onze taale vreemd is.

Maar laat ons den Leezeren een korte ſchets van den Fabel, en ook iets van het Dichtſtuk opdiſchen, en over het laatſte, in 't voorbygaan, in 't vriendelyke iet aanmerken.

Pſiche, jongſte van drie zusteren, en Dogter van zekeren Griekſchen Vorst, geraakte door haar alles overtreffende ſchoonheid in eene agting, tot aanbidding toe, by haare tydgenooten, maar ook daar door in den haat van haare Zusteren, en voor al in dien van *Venus*; wier Tempeldienst om *Pſiche* wille verzuimd werdt. *Venus*, om zich te wreeken, beveelt de Min, of *Kupido* haar' zoon, der Maagd een' minnaar te bezorgen, die zo lelyk was als zy ſchoon: de Min aanvaart dien last, maar, zelf op haar verliefd wordende, bewerkt hy, dat niemant *Pſiche* ten echt verzoekt, en de Schoone eenzaam en verlaaten blyft, terwyl haare twee Zusters huuwen. Dit ontſtelt de Maagd; dit beroert het Hof van haaren Vader; men vraagt den Delfiſchen Apollo om raad, wiens voorſpelling van een vreemd huwlyk, en bevel om de Dogter naar een afgelegen verblyf te vervoeren, te wonder aangehoord, en terſtond volbragt werdt. In deezen oord, lustryk boven maaten, komt de Min, by nacht, en zonder bekend te zyn, de Schoone bezoeken en omhelzen. Dit verblyf, en deeze bedgemeenſchap behaagt der Prinſesſe, maar onder het genot altyd het gezicht van haaren Bruidegom dervende, wordt eindelyk het zoet bitter, en haare nieuwsgierigheid, om den Bedgenoot te kennen, geweldig aangeprikkeld. Haare Zusters, de woonplaats der Schoone opſpoo-

ren-

rende, verneemen, nydig om haar geluk, deeze nieuwsgierigheid; maaken haar diets, dat ze van een lelyk monſter omhelsd wordt, en leeren en beſchikken PSISCHE een middel om den Omhelzer te zien, en zig te wreeken. Dit te werk ſtellende, verliest zy beide, en den Bedgenoot en het bekoorlyk verblyf, en zwerft als een balling door Griekenland, ontvlugtende de vervolging en haat van *Venus*; zoekende naar haaren bekoorlyken Gemaal, die ze nu gezien maar ook verlooren hadt, en dien ze eindelyk na veel lydens en zukkelens wedervind, en blyft bezitten.

Het Dichtſtuk is in helden verſen geſchreeven, en verdeeld in VI Boeken. Wy zullen hier het ſlot van het tweede Boek uitſchryven, waar *Pſiche*, door haare Zusters onderweezen, *Kupido* 't eerst te zien krygt.

In 't ende rees zy op van 's minnaers zyde, en nam
De lampe en ſcherpen dolk, en ſtapte op bleeke teenen,
Naeuw op den grond gezet naer 't boge rustbed henen.
Zy ſchrikt op elken ſtap, en vreesde dat beur ſchaeuw
Zou ſpreken, en haer ſtraks verraên, en acht zich naeuw
Voor haer gedagten vry. Zoo naekte zy de ſponde.
Hier zag zy haren Man, zoo ſchoon, als zy hem kende
Verbeelden in de ziel, met de armen uitgeſtrekt
Langs zyn bekoorlyk lyf. De jeugdigheit verwekt
Verwondring in beur hart. Zy zag geen lenterozen
Met zulk een purpren gloed in hare tuinen blozen;
Geen lelien zoo blank, als beur verwonderd oog
Hier juist gemengeld zag. Hoe zoet, en aerdig boog
Het hoofd zich nederwaert. Zoo rust in zyn ſpelonken
De kommerlooze ſlaep. Zyn poezele armen blonken
Zoo helder als ivoor, en tartten zelfs het ſchoon
En lenig elpenbeen der armen van Dioon.
Hoe zwierden langs den nek, zoo blank als ſneeuw, de lokken,
Met aengenamen geur van kruidery doortrokken.
In 't wezen neſtelen vermaek, bevalligheên
En zoete lacherny. De trekken van de leên
Diens ſchoonen Bruidegoms in vaerzen of te malen
En hun bekoorlykheên en zwieren op te halen,
Was ons onmogelyk. Wy zeggen niets, dan dat
Die Bruidegom den zwier der groote Min bezat,
Die aen bevalligheit haer luister moet vergonnen,
En wiens gezicht men zelfs de lieffelyke bronnen
Van blyden wellust noemt. Op zyne lippen weidt
De weelde en lieve vreugde en zoete vrolykheit.
De jonge Bruid was in verwondringe opgetogen.
Zy merkte aen dit gelaet, aen die bekoorlyke oogen,
Aen deze prille jeugd, en goddelyken zwier,
Dus heerelyk gemengd, dat zich een Godheid hier

Vertoonde, en deze alleen de groote Min kon wezen.
Al wat men immer in Kupido beeft geprezen,
Vertoonde zich. Een kleedt van zyde dekt de leen.
Zoo plagt zich Cipria by ſtillen nacht te kleen.
Hy baelt een vasten ſlaep, gelyk de goden plegen.
Haer vreugde was volmaeke, zy noemde dit een' zegen
Wat in de vrauwen, als een zonde, wordt gedoemd.
Nu werdt nieuwsgierigheit by haer een deugd genoemd.
Het ſpeet haer, dat ze dit zoo traeg badt ondernomen.
Nu badt zy, dagt de Bruid, geen onheil meer te ſchromen;
Nu ſpelt zy louter heil. Ach, zegt ze ſtil, dat wy
Zoo ſchoon een lichaem op geen zoeter kozery
Onthaelden. Vaekmael dagt de ſchone op die verwyten
Van haer gebrek en lampe en ponjaerd weg te ſmyten.
De dolk viel waerlyk uit haer hand; maer 't lampelicht
Kwam Pſiche nog te ſtade om 't vriendlyk aengezicht,
Waer zy zoo lang maer zogt, genoeglyk aen te ſchouwen.
Dit werdt haer ſchaers gegund, en 't zonde haer berouwen,
Als zy dien blyden ſtond niet waergenomen badt.
Zy koos, voor dit vermaek, paleis, noch hof, noch ſchat,
En vreesde, dat heur vreugd met alle die vermaken
Gelyk volenden zou. Nu nodigden de kaken,
En nu de rozenmond van dien beminden man
De jonge Bruid om hem een kus te ontſtelen; dan
Weerbielt de vrees haer mond. Vaek ſtreek zy over de oogen
En wangen met de hand, of haer geen ſchyn bedrogen
En ſchimmen badt doen zien. Onſterfelyke Godn!
Zyn Monſters, riep ze, zoo bekorelyk en ſchoon,
Hoe moet de Min dan zyn? Wat wouât gy deze trekken,
o Godlyk Bruidegom zoo lang voor ons bedekken?
Dwong dit eene andre U af, of dagt ge dat uw vrouw
Op zulk een bly gezicht van vreugde ſterven zou?
Och waerom ſtond ik U, myn Lieffte, naer het leven!
Dit nagedaobtenis doet my de leden beven.
Wat vong ik dwaze Maegd al te onbezonnen aen?
Noch dolk, noch ſcherp venyn kan uw' Beminden ſchaen;
Dees is onſterfelyk. Zoo ſprak ze en zag de leden
Met nieuwen wellust aen; de ſchone aenloklykheden
Verzadigen haer niet. Wanneer de ontſtoken lamp,
De dodelyke bron van baren bittren ramp,
Wat belde in Pſiche's hand. Een heete droppel vloeide
Van de olie, die het pit in deze lamp beſproeide
Op 's Bruigom's maſſche dy. De teere God, gebrand,
Ontwaekte door de pyn, en zag in Pſiche's hand
De lampe, en op den vloer den ponjaerd neêrgeſmeten;
En zyne ontſtelde Bruid, die eed en trouw vergeten,
En hem verraden badt; hier eindigde 't geluk
Van Pſiche, en hier begon, heur zielkwellaedje en druk.

In

In deeze beſchryving is veel fraais, veel poëtisch. Doch het geeft ons ook eenige aanmerkingen aan de hand, die wy hoopen dat in 't goede zullen opgenomen worden.

Voor eerst ontmoeten wy hier, gelyk in het geheele Stuk, zulk eene menigte van overſpringende Verſen, dat men denken zoude, dat de Dichter 'er mooi meê waare, en dezelven hooger ſchatte dan de geſlootenen. De overſpringende verſen konnen ſomtyds hunne bevalligheid hebben, en mogen nu en dan ook zonder zulks gebezigd worden; maar, voor al in het Heldendicht, behoort men dezelven zo veel mogelyk te vermyden. Alexandrynſche verſen moeten deftig en vast van leden en gewrigten zyn, en ieder dichtregel moet, tusſchen behoorlyke zinſcheidingen, op zyn eigen beenen ſtaan; terwyl de overſpringende regels doorgaans lamlediglheid en krepelheid vertoonen; naar misgeboorten of proſa zweemen, en de onbekwaamheid of ſpoed des maakers aanduiden.

2. *Zy ſtapte op bleeke teenen*, dit gaat bezwaarlyk: tot ſtappen heeft men den geheelen voet wel nodig. Stappen zyn onze wisſte en vastſte beweegingen; die op de teenen gaat, gaat waggelend en onwis: een ſtap is de luidrugtigſte gang; hy, die op de teenen gaat, wil niet gehoord worden; zo wilde *Pſiche* hier. Nodig is het voor een Dichter, de waare betekenis onzer woorden te kennen, en die met de zaaken te doen ſtrooken. Woorden zyn de verwen der Dichteren. Zal een Schilder op een egelverken den zagte lammeren wol leggen? moet een Dichter, een zuider koeltje willende beſchryven, woorden gebruiken, die men tot een ſtorm bezigt?

3. De deftige Heldentrant moet ook de gemeene naamen der dingen, ſchoon ze de zaak wel uitdrukken, vermyden, en, daar onze taal ryk genoeg toe is, alles met de ſierlykſte woorden noemen. *Man* en *Vrouw* is veel te *triviaal*: behalven hier, ontmoet men door het geheele Stuk zulke gemeene woorden te *vaakmaals*.

4. Dit *vaakmaal* en *vaak* ſchynen *favorieten* van den Dichter; misſchien om dat ze oud en uit de mode zyn: dat ze van kragtiger betekenis zyn dan veele gelykſoortigen, dunkt ons niet. Waarom dan zo dikwyls, of byna alleen, dit vaakmaal en vaak? onze Dichter weet immers wat HORATIUS en anderen over het gebruik der verſleten woorden zeggen. Zou het niet even belachlyk zyn de munt, die in de eeuw van DIRK I, de kleeding, die ten tyde van Gravin JACOBA gangbaar en in de mode ware, te willen uitgeeven en invoeren onder de hedendaagſchen, als de oude woorden, taal en ſpelling van MELIS STOKE te willen vermengen onder

der de tegenwoordige. Dit zy genoeg. Taalkundige Leezers, zullen hier meer woorden en ſpelling van dien ouden ſtempel ontmoeten.

Het zou ons verwonderen, zo de Leezer, het Dichtſtuk ingezien hebbende, eene andere verhevener Zedeles in het zelve vonde, dan eene Satire op der Vrouwen Minnelust, Minnenyd en Nieuwsgierigheid. PSICHE, in de Elizeeſche Velden zynde, merkt zelve de laatſte als haar heerſchend gebrek en de oorzaak haarer rampen aan, zeggende:

En zoo Nieuwsgierigheit geen ſtraffen hadt te vreezen,
Gelyk zy nergens zag; dan kon ze zeker wezen,
Dat haer geen helſche ſtraf, na 't ſterven, deren zou.
En zoo Nieuwsgierigheit geſtraft werdt, kan geen Vrouw,
Dus redeneerde zy, deze onderaerdſche luchten,
De teisterende roe van Atropos ontvluchten.

Vertellingen der Schik-Godinnen, eerst in 't Engelsch vertaald uit een Perſiaans Handſchrift, en nu in 't Nederduitsch overgezet, door EGBERT BUYS. *Te Amſterdam, by* D. onder de Linden. MDCCLXIV. *Eerſte deel, met plaaten, behalven een kort Voorbericht* 334 *bladzyden in groot octavo.*

DEze Perſiaanſche Vertellingen behelzen etlyke berichten, die de Beſchermgeesten den Schik-goden en Godinnen geeven, van 't geen door hen op Aarde omtrent de menſchen verricht is geworden; ze beſtaan uit een zamenweeffel van betoveringen en onttoveringen, waar door de menſchen gelukkig of ongelukkig gemaakt worden naar geraade van hun gedrag, indiervoegen dat ze door den beſchermgeest geleid en behoed worden tegen onheilen zo lang ze hunnen pligt betragten; waar in ze by nalaatigheid hier van vervallen, en waar uit ze op hun berouw weder gered worden. De vertellingen zyn over 't geheel genomen wat langdraadig, doch ze behelzen doorgaande goede zedekundige leeringen. Wy zullen ter proeve het bericht van *Mamlouk*, wiens pooging ſtrekt om de leer der waarheid te onderwyzen, onder 't oog brengen; doch om 't zelve niet te veel plaats te doen beſlaan, den aanvang van 't verhaal opkorten.

In een Bosch, niet ver buiten *Baſſora* onthield zich een *Dervis*, met naame *Alfouran*, die by de inwoonders van *Baſſora* als een heilige geëerd werd, en zo veel invloeds op hen had, dat zy zelfs den arbeid hunner handen verwaarloosden om hem te hooren, en hem een overvloed van koſtlyke geſchen-

ſchenken verzorgden, om die aan 't heilig vuur op te offeren. Een jongeling, met naame *Sanballad*, was boven al dermaate met hem ingenomen, dat hy, afziende van den Koophandel, zich overgave, om door *Alfouran* in de verborgenheden van 't gelukzalig leven ingeleid te worden. *Alfouran* ſtelde den jongeling bloot aan veele beproevingen, en deed hem een ingetoogen leeven leiden, maar liet hem niet toe mede te klimmen op den berg, om de offeranden op te offeren; hem geſtadig inboezemende, dat hy nog niet genoeg geheiligd was tot dit edelſte werk van een mensch. Terwyl *Sanballad*, door yverige Godsdienſtigheid gedreeven, geſtadig haakte na nieuwe onderrigtingen, en wenschte den tyd te zien naderen, dat ook hy door de Godheid des vuurs tot den dienst geroepen zou worden, verſcheen hem, na eenigen tyd, ter middernagt, iemand in de gedaante van een klein oud Man, die hem, in dezer voege aanſprak.

„ Ik ben de goede Beſchermgodt, die over uw hachelyk „ noodlot waakt. *Alfouran* overleide deeze eige nagt uw „ Dood, en nam voor u aan zynen barbaarſchen Godt op te „ offeren. Gy, ô Jongeling, doet te veel vraagen omtrend „ deezen *Mysterieuzen* Godsdienst, die een blind en ver„ moedeloos geloof vorderd; maar uit medelyden met uwe „ jeugt, en genégen zynde om de waarheid van uwen zeer „ belédigden Propheet te wreeken, heb ik deeze gelégen„ heid waargenomen, terwyl hy in zyn eerſte ſlaap is, om u „ van uw gevaar te waarſchouwen. Ik moet u niet verder „ byſtaan, want *Alfouran* bezit het ſignët van den Beſcherm„ godt *Nadoc*, dat hy van een uitmuntend Godtvruchtig „ *Bramin* ſtal. Maar indien gy moed bezit, zo gaat onbe„ vreest in zyn' Cël, en ſteek uw' hand ſtoutelyk in zynen „ boezem, daar hy het altoos verborgen houd; als gy het „ maar één ogenblik van hem kunt wegrukken, zo zyt gy „ veilig: want als het in uwe hand is zal deszelfs vermogen „ aan u zynen bezitter gehoorzaam zyn; zyt derhalven on„ verſaagt, en vergeet niet als gy het in uw hand hebt, 'er „ een betaamelyk gebruik van te maaken ". Op de vraag van den verbaasden Jongeling, hoe 't zelve te gebruiken, was de taal des Beſchermgods, „ wensch al wat gy begeerd, „ en 't zal u niet geweigerd worden ".

Sanballad dien raad in 't werk ſtellende, het ſignet uit *Alfourans* boezem trekkende, wenschte, toen hy gewaar werd dat de *Dervis* ontwaakte, dat dezelve terſtond weder in een diepen ſlaap viel, zag zyn wensch vervuld, haastte zich uit de cel, en ontmoette op het plein voor de deur zyn getrouwen Beſchermgod *Mambouk*, die hem voorts den berg op-

leidde, en op den top des bergs onder den Altaar, (die onbeweegelyk was, zo lang *Alfouran's* magt duurde, maar nu door *Sanballad* verſchooven kon worden,) een donkeren wenteltrap toonde, welke, in de rots uitgeſneeden, in 't lichaam des bergs nederdaalde.

„ *Mamlouk*, (dus vervolgt het verhaal,) beval *Sanballad* „ neder te daalen, en niet te vreezen"; „ Want (zeide hy) „ ik zal u vergezellen, hoewel onzigtbaar, en u onderwy„ zen hoe gy u moet gedraagen, maar zyt kloekmoedig in „ het bewaaren van 't Signet des Beſchermgodts *Nadoc*".

„ De verbaasde Zoon van *Sami*, aangemoedigt door de te„ genwoordigheid van den Beſchermgodt *Mamlouk*, begon „ in de ingewanden des Bergs neder te daalen, langs een „ wenteltrap, die rondtom een vaste ſteene pilaar liep.

„ Na dat hy drie honderd trappen afgegaan was, kwam hy „ aan een ſterke deur, die hy gebood open te gaan, vervol„ gende daar op zynen weg, door een donkere en enge door„ gang, die uit de leevendige Rots uitgehold was.

„ Aan het end van deezen doorgang, vond hy een deur „ van digt yzer, die op zyn bevel, op haare herre kraakende „ open ging, en een groote kluis, die in het midde door een „ verbaazend groote Karbonkel verlicht wierd, voor zyne „ oogen vertoonde. Rondtom deeze wyd uitgeſtrekte kluis „ hongen alle de ryke en kostbaare kleederen, die de bedrie„ gelyke *Alfouran* van de misleide inwoonders van *Baſſora*, „ als offerhanden voor zynen Godt gebeedeld had.

„ En wat, vroeg *Sanballad* aan zyn onzigbaare Leidsman, „ was het oogmerk van *Alfouran* in het verzamelen van alle „ deeze Rykdommen, dewyl hy 'er nooit eenig gebruik van „ maakt?

„ Gaat voort zeide hy, en merkt op". „ In de eene hoek „ van deeze kluis beſpeurde *Sanballad* een ſcheur in de Rots, „ die hy aanſtonds beval zich te openen, en die hem ter zy„ de door een andere gang leide, wyder als de eerſte, onder„ ſteund wordende met pilaaren, en verlicht door een me„ nigte van Karbonkels.

„ Zo dra als *Sanballad* in deeze gang trad, hoorde hy het „ gelyid van veelerly *Inſtrumenten*, ſpeelende de allerklaage„ lykſte toonen; en aan liet beneden end zag hy een aantal „ van *Matroonen* met ſluijers bedekt, gaande met ſtaadige „ ſchreeden langs de *Avenues* van den doorgang.

„ Mag ik, ô *Mamlouk*, zeide *Sanballad*, mag ik wenſchen „ dat deeze my ontvangen, zo als zy *Alfouran* pleegen te „ doen?

„ Ja, antwoorde *Mamlouk*, ik vind dat gy het reeds in

„ uw-

„ uw hart gewenscht hebt, want zy beginnen u reeds te
„ erkennen".

„ Terwyl *Mamlouk* dit zeide, kwamen alle de Matroonen rondtom *Sanballad*, kusfende sommige zyne Handen, sommige zyne Voeten, en andere knielende, raakende met de grootste eerbiedigheid de zoomen zyner kleederen aan.

„ Dus omringt zynde trad de *Derwis* naar het verder einde van de gang, daar zich een ruim portaal opende van een sombere Tempel, in een vaste rots van Diamant uitgehouwen; in het midden deezes Tempels was een Altaar, of Haardstéde boven de grond verheven, waar op een groot vuur van Olyën, en welriekend hout, nagt en dag brande; 't welk onderhouden wierd, met de wierook en het Reukwerk, dat *Alfouran* van de misleide inwoonders van *Bassora* gekreegen had.

„ Zo dra als *Sanballad* het Vuur genadert was, begonnen de *Orgies*. Brengende de *Devotarisfen* hun zelve in de yl hoofdigste vlaagen van *Enthusiastische* dolligheid, zugtende, weenende, geesselende hun zelven, vallende in onmacht en flaauwte, tot dat zy eindelyk, door hun wilde Godsdienst, vermoeid en afgemat, rondtom de vlam die zy aangebeden hadden in sluimering vielen.

„ Nu *Sanballad*, zeide *Mamlouk*, nu moet gy kloekmoedig en dapper zyn: Kunt gy verzoeking wederstaan?

„ Helaas! hernam *Sanballad*, ik verbeelde my zulks eens, maar het was een dwaas denkbeeld, ontstaande uit de hovaardy van een valsche Godsdienst.

„ Uw vertrouwen, antwoorde de Beschermgodt, is voorzigtig, en vertoond een nederig gemoed, maar dewyl de verzoeking te gestreng kan zyn, voor uw eerstgeboorene geloof in de Propheet, zo heeft hy my vergund de Persoon van *Alfouran* aan te neemen, en u onzigtbaar door deeze doolhoven van betooverende dwaaling meede te voeren".

„ Dit zeggende nam *Mamlouk* de geduante van *Alfouran* aan, en *Sanballad* stond, doe hy gewenscht had onzigtbaar te zyn, naast de Beschermgodt.

„ Daar op stak *Mamlouk* zyne handen om hoog, en sloeg dezelve in de lucht saamen: op het geluid van zyn geklap ontwaakten de Matroonen, en de gewaande *Alfouran* gaf bevel dat men de Beeker der liefde zoude voortbrengen.

„ Vier oude Matroonen brachten terstond, uit het binnenste des Tempels, een groote kom, daar de Herschepte Beschermgodt en de Vrouwen uit dronken.

„ Zo dra waren zy niet vervuld met deezen drank, of zy begonnen de aller *profaanste* liederen te zingen, en ieder

„ be-

„ beweeging vertoonde de begeerte hunner harten: tot dat „ zy eindelyk, door hunne lusten doldriftig geworden „ zynde, hunne kleederen afwierpen, en onder de plechtige „ gedaante van geheiligde Matroonen, de allerovergegeevenſte merkteekenen van jeugdige ongebondenheid vertoonden.

„ De Beſchermgodt zo veel van de verborgenheden van *Alfouran* ontdekt hebbende, nam *Sanballad* by de hand, en „ leide hem uit dat Toneel der afgryſelykheid naar den top „ des bergs. Toen zy uit de kluis opklommen begonnen de „ Zonneſtraalen op het *Oosten* te ſpeelen, en de duistere wolken met hun vroege licht te beſchynen.

„ „ En wie, vroeg *Sanballad* zynen Leidsman, terwyl zy „ opklommen, wie zyn deeze verfoeilyke Elendelingen?

„ „ Het zyn, antwoorde *Mamlouk*, zwakke en misleide „ Vrouwen, die zich verſcheide maalen in het hartje van „ de nagt, uit *Basſora* ontſtoolen hebben, om de leer van „ den geheiligden *Alfouran* te hooren. Maar wees ſtil, „ want ik zie de ſchaare op het plein van *Basſora* aanna„ deren om den geveinsden *Dervis* te hooren, en te aan„ bidden.

„ „ En zal *Alfouran* ontwaaken en hun onderwyzen? Vroeg „ *Sanballad*.

„ „ Neen, hernam *Mamlouk*, de Propheet wil zyne ſchelm„ ſtukken niet langer dulden, zonder dezelve ten toon te „ ſtellen; maar laaten wy ons haasten, om de ligtgeloovige „ Volgers van *Alfouran* te ontmoeten".

„ Dit gezegt hebbende, klom *Mamlouk* den berg af, en „ ſtond voor de Cël des *Dervis*. De ſchaare vergaaderde „ rondtom hem, want hy behield nog de gedaante van *Al*„ *fouran*; ſommigen zégenden hem met traanen in hunne „ oogen, anderen aanbaden genoegzaam den gewaanden Af„ god hunner genegenheid.

„ In het midden van deeze ongevoegelyke aanbidding, „ verhief *Mamlouk* zyne ſtemme, als waare het de ſtemme „ eenes wervelwinds, en zeide voor de ooren aller inwoon„ ders van *Basſora*. „ ô! Misleide Afgodendienaars, waar„ om hebt gy den dienst uwes Propheets verlaaten, om „ de leugens en Fabelen van den Tovenaar *Alfouran* te vol„ gen"?

„ Terwyl hy deeze woorden ſprak ſchudde de Beſcherm„ godt de gedaante van den *Dervis* af, en ſchitterde voor „ hunne oogen met al de natuurlyke ſchoonheid van zyn „ Hemels geſlagt.

„ De ſchaare was verbaast over de verandering — en de Be„ ſchermgodt ging aldus voort. „ Ik

„ Ik ben *Mamlouk*, de Beſchermgeest uwer Stadt, die ik „ ſedert eenigen tyd, wonderbaarlyk heb zien afwyken van „ den dienst des Propheets.

„ Het noodtlot had bepaald dat gylieden door *Alfouran* „ moest verzogt worden, derhalven kwam hy in dit Bosch, „ en won, onder het ſchoonſchynend Masker van Heilig- „ heid, de harten van uw volk, in zo verre dat gylieden de „ *publieke* werken der Stadt, en de gezellige plichten die „ gy malkander ſchuldig zyt, verzuimde, en elkander als „ verdrong, om *Alfouran* te hooren, en hem uwe goederen „ op te offeren.

„ *Alfouran* bezat het *Signet* van den Beſchermgeest *Na-* „ *doc*, door middel van 't welke hy de ſlaaven van dat *Sig-* „ *net* geboden heeft, in de ruime Baarmoeder deezes „ Bergs, de geheime ſchuilplaatſen zyner goddeloosheid en „ wellust te formeeren, die ik nu voor u ontdekken zal ".

, Dit gezegt hebbende, gaf de Beſchermgeest, aan *San-* , *ballad* bevël in de Cël te gaan, en *Alfouran* op te wekken, , 't welk hy deed, en de *Dervis* kwam voor den dag, bee- , vende over de bewustheid van zyn ſchuld.

, Zo dra als de ſchaare *Alfouran* beſchouwde, wierden zy , zo verrukt, dat de glansryke gedaante des Beſchermgodts , hun naauwlyks wederhield van hem aan te bidden; *Mam-* , *louk* zulks ziende, zeide tot hun, „ ô! Inwoonders van „ *Basſora* hoe vruchteloos is mynen arbeid om uwl. tot *Ma-* „ *homet* te brengen! maar eer gy te dwaaslyk weigerd, de „ leſſen van uwen Propheet te hooren, zo laat ik u de inge- „ wanden des Bergs vertoonen ".

, Terwyl hy dit zeide zag al het volk naar den berg, die , begon te kraaken, en zyne zyde te openen, tot dat de , Tempel en de Kluizen daar binnen, trapswyze aan het ver- , wonderde volk vertoond wierden.

, Uit deeze poel van wellust en ontuchtigheid, kwamen , de verwilderde Vrouwen, die zich door hunne onkuiſſche , bedryven zo jammerlyk verbasterd hadden, te voorſchyn; , maar hoe zeer wierd de élende van hunnen ſtaat niet ver- , meerderd, toen zy zulk eene ménigte van hunne buuren , en vrienden, als getuigen van hunne onbetamelyke geſtal- , te beſchouwden.

, Ook verdroot het de Mannen van *Basſora* niet minder, , onder de heimelyke deelgenooten der wellust des *Dervis* , hunne Vrouwen en Dochters te vinden, die door zyne , verborgene ongerechtighéden bezoedeld waren.

, Zy waren nu alle kloekmoedig om het Monſter *Alfouran* , van de oppervlakte des Aard-bodems uit te roeijen, en

„ zy wierden zo verbitterd tegen hem, dat zy den Heilig in „ tien duizend *reliquiën* ſcheurden, en hy die de grootſte be„ wyzen van zyn wraak tegen de valſche *Dervis* kon geeven, „ reekende zich het gelukkigst.

„ *Mamlouk* hun dus toegelaaten hebbende van den ge„ veinsden *Alfouran* wraak te neemen, vermaande hun de „ Wet van den Propheet ootmoedig na te komen, en altoos „ zulke leermeesters te verſmaden, die een *Mysterieuze*, on„ verſtaanbaare, en heimelyke Religie zouden preeken, of „ dat zy moesten verwagten hunne bezittingen en gezel„ lige deugden op te offeren, aan het beſtier van een ſchyn„ heilige en wellustige Bedrieger.

Brieven, gewisſeld tuſſchen THEODOZIUS *en* CONSTANTIA, *na dat zy den geestelyken ſtaat hadt aangenomen. By een verzameld door den Eerwaarden Heer* JOHN LANGHORNE. *Naar de tweede uitgaave uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam by* Jakob Burgvliet. MDCCLXV. *behalve het Voorwerk* 203 *bladzyden in octavo.*

Theodoſius en *Conſtantia*, op wier naamen deze brieven geſchreeven zyn, komen voor als een ongelukkige Minnaar en Minnaares, die, onregtmaatig gedwarsboomd zynde, elkander ontmoeten, na dat *Conſtantia*, reeds eenige jaaren, haaren *Theodoſius* als dood betreurd had: en wel indiervoege, dat *Conſtantia*, zich in 't Klooster zullende begeeven, als Boeteling verſchynt voor Pater *Franciscus*; die zich vervolgens ontdekt als haaren beminden *Theodoſius*; en zyne *Conſtantia* aanmaant tot een Godsdienſtig gedrag, in afzigt van al 't voorige tusſchen hen voorgevallen. Dit gaf, zo men wil, aanleiding tot eene Godsdienſtige briefwisſeling tusſchen deze twee Geestlyken (*); en de Eerwaarde *Langhorne* heeft daar uit gelegenheid genomen, om deze brieven op den naam van *Theodoſius* en *Conſtantia* te ſchryven, en op de vooronderſtelling dezer geſchiedenisſe in 't licht te geeven.

Derzelver inhoud is grootlyks gerigt tegen de zogenaamde *Methodisten* in England, en van daar tegen alle foorten van Geestdryvers, die min of meer met hun gelyk ſtaan, en allerwegen, gelyk ook in ons Vaderland niet zeldzaam gevonden worden: behalve de brieven, hier toe betreklyk, vindt men ook anderen in deze verzamelinge, welken dienen, om ons te leeren de hartstogten te beteugelen, het gemoed los te maaken van de dingen dezer waereld, de tegenheden lydzaam te draagen en in 't algemeen een onderwerpelyk gedrag te leiden aan de Godlyke Voorzienigheid. — Onze geagte Schryver behandelt het eene en 't andere dezer onderwerpen met zo veel gemaatigdheid, en klaarheid, en betoont al-

(*) Men zie deze Geſchiedenis verhaald door den *Engelſchen Spectator*, in de Nederduitſche uitgaave, *IIde Deel*, *Vers. LI.*

alleszins zulk eene hardykheid in zyne manier van voorſtellen; dat wy niet twyfelen, of een ieder, die eenig denkbeeld van onzen redelyken Godsdienst heeft, zal deze brieven met nut en ſtigting leezen; ſchoon hy zelfs al eens hier of daar de denkbeelden van den Eerwaarden *Langborne* niet geheel mogte toeſtemmen.

Tot een ſtaal van dit geſchrift leeze men de volgende gedagten van onzen Autheur, over de lange en in ſchyn zo zeer vernederende gebeden, die by veelen dermaate in zwang gaan. In 't voorgaande geſproken hebbende over de geestgeſteldheid met welke men God heeft te bidden, gaat hy, na 't opgeeven eeniger bedenkingen, die ons tot God moeten doen genaaken, *met dien nedrigen en verbryzelden geest, waar mede een zwak en zondig ſchepzel behoort doordrongen te zyn, in de tegenwoordigheid van zynen almagtigen en allervolmaakſten Regter en Opperheer*, aldus voort.

„Laat de wierook die wy hem toezwaaijen, beſtaan in de zuivere en ongeveinsde toewyding van het hart. Dat wy ons wagten „voor die Farizeeuwſche vertooning van lange gebeden. Onze „zedelyke en Godsdienſtige, zo wel als onze natuurlyke behoeften, konnen met weinig woorden worden te kennen gegeeven, „en God is niet traag om te hooren. Eéne boetvaardige zugt, ééne „vernederende bekendenis zal tot in den hemel doordringen. „Eéne ernſtige bede om Godlyken byſtand, ééne opregte uitdrukking van dankbaarheid zal al zo veel uitwerken als duizend herhaalingen. Wydluftige en redeneerende gebeden zyn een kenmerk van geestdryvery, of, ten minſte, ſtoute en buitenſpoorige uitwerkſels van heilige onbeſchaamdheid. Konnen we denken „dat de Godlyke Wysheid een welbehagen kan hebben in *veelheid van woorden*? Is het noodzaaklyk, dat de opregte van harte „den hemel lastig valle met langduurige ſmeekingen? Zou dit „niet het zelfde zyn als te onderſtellen, dat God bezwaarlyk te „verbidden zy, of dat zyne ooren zyn toegeſtopt, en hy niet hooren kan? Hoe kort en beknopt is het gebed, dat onze Zaligmaker zynen discipelen geleerd heeft! Behelst dat formulier „een eenig overtollig woord, of een eenige ongepaste of kragteloze uitdrukking? Wordt de verbeelding hier in toegegeeven in „nietige omſchryvingen, of worden de driften hier in aangeprikkeld tot bittere vervloekingen? Even of de Godlyke auteur van „dit gebed de nutteloze wydloopigheid van die verwarde gebeden, welke geduurende de volgende eeuwen van de kerk ſtonden gebruikt te worden, hadt voorzien, is hy, in het gemelde „formulier, op eene aanmerkelyke wyze beknopt geweest. Daar „is, misſchien nergens, of in geenerhande taal een voorbeeld „van ſamenſtelling, waar in zo veele zaaken met zo weinige „woorden zyn uitgedrukt.

„Men moet egter toeſtaan, dat wy, om onze gedagten kort en „beknopt uit te drukken, eenigzins in de fraaije letteren bedreeven moeten zyn, gelyk dus de opſteller van het gebed der discipelen met Godlyke weetenſchap begaafd was. Maar wy konnen uit „de kortheid van dat gebed ieder leeren, dat van algemeener nut-

„tig-

„tigheid voor ons wezen kan; dat we, naamelyk, Gode niets voor-
„draagen, 't gene onnoodig is. Wanneer wy veelen van onze he-
„dendaagſche formulieren van gebeden inzien, inzonderheid zo-
„danigen, als door ſommige Chriſtenen tot hun byzonder gebruik
„zyn ſamengeſteld, en naderhand ten dienſte van 't gemeen in
„druk uitgekoomen zyn, zullen we bevinden, dat deeze les zeer
„dikwils verzuimd geworden is. Met een' overvloed van zelf
„verlaagende uitdrukkingen gedeeltelyk uit de heilige ſchriften
„genomen, en gedeeltelyk de uitvinding van hunne eigen ver-
„beelding zynde, doen zy doorgaans hunne gebeden op den na-
„volgenden of dergelyken trant.

Hoor naar my, allergenadigſte God; bermhartigſte hemelſche Vader, verhoor my. Opperheer van hemel en aarde, van licht en duisternis, van dag en nagt, grootmagtigſte Schepper van alle dingen, verhoor het alleronwaardigſte van alle uwe ſchepſelen. Ik ben niets dan ſtof en aſche, dan wonden, ſtriemen en etterbuilen. Van mynen boofdſchedel af, tot myne voetzoolen toe, is'er niets gebeels aan my. Ja Heer, ik heb onuitſpreeklyk zwaar gezondigd, zeer Godlooslyk heb ik gehandeld. Eilaas! het zwart register van myne zonden is gedurigly voor my; zy roepen wraak tegen my, enz.

„Op deezen trant zyn alle die buitenſpoorige, ongeſchikte en
„kwalyk ſamenhangende gebeden ingerigt, welken alle dagen in
„de binnenkameren van veele Godsdienſtige Chriſtenen worden
„uitgeſtort. 't Is of zy eene verdienſte ſtellen in zig zelven dus
„weg te werpen, zo gereed zyn zy om zig als de allerſnoodſten
„van alle ſchepſelen af te ſchilderen. Ja men mag 'er van zeg-
„gen, dat het niet veel beter is dan ſpotten met de Chriſtelyke ne-
„derigheid. Ik heb eene zeer Godsdienſtige lady gekend, wier le-
„ven een aaneengeſchakeld tooneel van devotie genoemd mogt
„worden, die deeze zelfverlaagende onwaarheden alle dagen her-
„haalde, wanneer zy haare gebeden voor den God der waarheid en
„wysheid uitboezemde. De goedkeuring, welke onze Heer aan
„het gebed van den Tollenaar gegeeven heeft, dient ganſche-
„lyk niet tot verdeediging van deeze ſoort van gebeden. De
„Tollenaar wordt, in de gelykenis, onderſteld een zondaar te
„zyn, niet in de gemeene, maar in de meer dan gemeene be-
„tekenis van dat woord; nogtans pronkt hy daarom niet met
„zyne verootmoediging. Schoon een Tollenaar, noemt hy zig
„den ſnoodſten der menſchen niet, maar zeidt eenvoudiglyk
„niet meer, dan *ô God, wees my zondaar genadig!* Dit was al wat
„hy zei, en al wat hy behoefde te zeggen.

„Deeze t'oververnederende formulieren van gebeden zyn niet
„alleen ongepast voor een' Chriſten, die een goed leven leidt,
„maar zyn te gelyk ſtrydig met zyne conſcientie, en onbeſtaan-
„baar met zyne opregtheid. 't Is onmooglyk, dat, terwyl hy be-
„wust is van zyne goede gemoedsgeſteltheid, en zyn best doet
„om naar de Godlyke wetten te leeven, hy van zig zelven zou-
„de konnen gelooven, dien Godloozen deugniet te zyn, wel-
„ken zyne gebeden van hem maaken.

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Zedenleer, in 't Hoogduitsch opgesteld door JOH. FRED. STAPFER, *Bedienaar des Heiligen Euangeliums in de Gereformeerde Gemeinte te Diesbach, in 't Canton Bern. En in 't Nederduitsch vertaald door* JOH. WILL. VAN HAAR. *Derde Deel. In 's Gravenhage by* P. van Cleef en compagnie. MDCCLXV. *in groot octavo* 628 *bladzyden.*

NA de ontvouwing van 't menschlyk verderf, zo ten aanzien van 't Verstand en der Rede, als ten opzigte van den Wil en der Begeerlykheden, midsgaders met betrekking tot het Lichaam en de Temperamenten, in 't tweede Deel voorgesteld, gaat de Eerwaarde *Stapfer* in dit derde Deel over; om te beschouwen, *hoe dit verderf onderhouden en vermeerderd wordt, en hoe 't zich door zondige handelingen uitwendig openbaart*, wel byzonder, *door zonden tegen God, tegen ons zelven en tegen den evenmensch*; doch het nagaan der laatstgenoemden wordt tot een volgend Deel gespaard.

De oorzaaken waar door 't verderf onderhouden en vermeerderd wordt, zyn of inwendig of uitwendig. De inwendigen zyn, eene groote onkunde van, of diepgewortelde vooroordeelen omtrent zodanige waarheden, die merkelyken invloed op ons gedrag konnen hebben; als mede de gewoone leevenswyze veeler menschen. Onder de uitwendigen tellen zommigen hier ook, de list en werking des Satans, en 't gebrek aan middelen der genade; doch 't eerstgemelde is, naar de gedachten van onzen Leeraar, thans zo sterk niet, en 't laatstgenoemde heeft ook gemeenlyk zo zeer geen plaats: meer komt hier omtrent zyns achtens in aanmerking, eene verkeerde verontschuldiging der menschen, die 't kwaad, dat zy bedryven, den Satan toeeigenen; en hunne nalaatigheid in 't rechte gebruik der genademiddelen; waar by men mag voegen het ongodsdienstig voorbeeld van veele Regenten en Leeraaren, dat echter als geen algemeene oorzaak opgegeeven kan worden. Met meerder regt brengt men hier toe, de slegte opvoeding der kinderen, het overhand neemend spotten met den Godsdienst, het uitstrooien van schadelyke boeken, en de verkeering met menschen, die een strafwaardig en ergerlyk leeven leiden.

Deze oorzaaken in 't breede ontvouwd, het daar tegenoverstaande verklaard, en by wyze van toepassing aangedrongen heb-

hebbende, doet zyn Eerwaarde hier verder zien, hoe dit verderf zich door uitwendige zondige handelingen openbaart, ten aanzien van God en ons zelven. Hier omtrent merkt hy eerst aan, hoe de zonde, eene overtreeding der Wet zynde, eene misdaad wordt, wanneer men dezelve goedkeurt, niet tegengaat, en eindelyk eene vaardigheid in 't verrigten derzelven verkrygt. Voorts toont hy onderscheiden aan, op hoe veelerleie wyzen de ondeugden verzwaard worden. Hier aan hegt hy eene toeeigening, om ons onder 't oog te brengen, wat wy in acht hebben te neemen omtrent den naasten, en ons zelven, zo in 't beoordeelen als in 't verhinderen der zonden en 't verbeteren onzer gemoedsgestalte.

Op dit algemeene volgt eene byzondere beschouwing der ondeugden, die onmiddellyk tegen God gepleegd worden; als daar zyn. *Het beoeffenend ongeloof. De afgodery en valsche soorten van Godsdienst. De ongodsdienstigheid. De onvergenoegdheid met God en met syne wyze en goedertierene Regeeringe. Het misbruiken van Gods Naam. De valsche eed en meineedigheid. De Godslastering. De zonde tegen den H. Geest. De haat en de vyandschap*, midsgaders *de ongehoorzaamheid*, en eindelyk *de ondankbaarheid tegen God.*

Verder gaat onze Autheur na de zonden, die de mensch tegen zich zelven bedryft, waar omtrent hy in aanmerking neemt. 1. de algemeene bronwellen, te weeten, *het gebrek eener waare zelfskennisse, eene ongeregelde eigenliefde*, en *eene daar uit voortkomende zondige dwaasheid.* 2. Zodanige zonden, waar door den mensch nalaatig is, in 't bevorderen zyner gelukzaligheid, naamlyk, *het misbruik van zyn verstand en wille, en 't nalaaten van derzelver verbeteringe; het misbruik en niet regelen zyner hartstogten; het verzuim voor de zorge der ziele, en des lichaams; het kwaad bestuur en verkeerd gebruik der aardsche goederen, het zy door ligtvaardigheid en gebrek aan voorzigtigheid en waakzaamheid, door verquisting, door lui en ledigheid of door gierigheid.* 3. Zodanige zonden, waar door de mensch zyne gelukzaligheid verstoort, als daar zyn, *Onmaatigheid, Onkuisheid, Onvergenoegdheid en Ongeduld.* — Deze ondeugden worden hier gemeenlyk onderscheiden verklaard, met aantooning van derzelver grootheid en affchuwelykheid, met ontdekking der oorzaaken waar uit ze ontstaan, en melding der middelen die tegen derzelver invloed konnen strekken; welk alles de Eerwaarde *Stapfer* gepaard doet gaan met ernstige waarschouwingen en trouwhartige vermaaningen.

Om den Leezer nog des Autheurs gedagten over een byzon-

der

der onderwerp mede te deelen, zullen wy hier onder 't oog brengen, deszelfs verklaaring van *de Zonde tegen den H. Geest*; waar van zyns oordeels geſproken wordt, niet alleen Matth. XII. 31, 32, Marc. III. 28, 29, en Luc. XII. 10, maar ook Hebr. VI. 4-8, X. 26-29, en 1 Joh. V. 16.

„ Uit deeze plaatſen, *zegt hy*, moeten wy nu op eene re-
„ delyke wyze beſluiten, waar in deeze zonde, die de eenige
„ is in haaren aart, eigentlyk beſtaat; of, welke haare by-
„ zondere eigenſchappen zyn. Dit onderzoek is te meerder
„ noodig, dewyl men vindt, die deswegen in de grootſte droef-
„ heid geraaken, om dat ſy meenen deeze grootſte aller zon-
„ den bedreeven te hebben; eene zonde, die alleen, zonder
„ hoope van vergiffenis, van de zaligheid volſtrektelyk uit-
„ ſluit. En aan de andere zyde, op dat men dies te zorgvul-
„ diger zy, van niet te komen tot zulk eenen hoogen trap des
„ verderfs. Tot verhoedinge van het eerſte, moeten wy al-
„ voorens opgeeven, waar in deeze zonde niet beſtaat. En tot
„ afwendige van het tweede zullen wy overweegen derzelver
„ eigenſchappen en groot gevaar.

„ Deeze zonde beſtaat niet ſlegts in eene voorby-vliegende
„ onbetaamelyke gedachte, waar door de H. Geest veront-
„ eerd word, doch die tegen wil en dank opkomt, en waar
„ van den mensch terſtond een' afkeer heeft, daar over een
„ hartlyk berouw toonende: Want alle de aangehaalde plaat-
„ ſen geeven te kennen, dat, by de eigentlyk gezegde zonde
„ of laſteringe tegen den H. Geest, een hooge trap van boos-
„ heid, eene uiterſte verharding en onboetvaardigheid is. Dit
„ blykt aan de Phariſeën, die hun boosaartig gemoed, hunne ver-
„ harding en hunnen ingewortelden haat tegen de waarheid,
„ hunne aanhoudende onboetvaardigheid, ontdekten by even
„ denzelfde gelegenheid, by welke onze Verloſſer, over dee-
„ ze allergrootſte misdaad, dit doodvonnis uitgeſproken heeft.
„ Hy had eenen bezetenen herſteld, en dus een der grootſte
„ wonderwerken verricht. De Phariſeën konden dit wonder-
„ werk niet ontkennen; ſy zelve waren getuigen daar van ge-
„ weest; ſy wisten niets daar tegen in te brengen, daarom
„ zochten ſy den Verloſſer op eene andere wyze gehaat te
„ maaken, en deeze klaarblykelyke Zending van ſynen Per-
„ ſoon, op zulke verſcheidene wyze betoond, te looghenen.
„ Sy zeggen dan, dat Jeſus de bezetenen gezond maakte, niet
„ door eene Godlyke kracht, maar door de hulpe des duivels.
„ Wie ziet niet in deezen den hoogſten trap der boosheid, en
„ eene verſtokte onboetvaardigheid! Even het zelfde leeren
„ ons mede de woorden van Paulus, Heb. 6: 6. Cap. 10:

„ 26-29. Maar wie van ſyne opkomende gedachte terſtond
„ eenen afkeer heeft, en dezelve hartlyk betreurt, die is in
„ deeze zonde niet verhardt.

„ Deeze zonde beſtaat mede niet in zulk eene verachtinge
„ van de middelen der Genade, die by de meeste menſchen,
„ voor derzelver bekeeringe, plaats heeft; want, dan zouden
„ ſchier alle menſchen zich aan deeze zonde ſchuldig maa-
„ ken; maar de aangehaalde ſchriftuurplaatſen doen zien, dat
„ deeze verachting, by de zonde tegen den H. Geest, zeer
„ hoogmoedig, buitengemeen en hardnekkig is, verzeld met
„ veele beſpottingen. De Phariſeën verachtten de Leere des
„ Verlosſers tegen beter weeten en geweeten, tegen de over-
„ tuiging van de waarheid zyner Godlyke zendinge, door
„ wonderwerken van hen afgeperſt, uit nyd en boosheid, de-
„ wyl ſy vreesden, hun gezag by 't volk te zullen verliezen,
„ indien hunne ſchynheiligheid ontdekt en 's Heilands Leere
„ verbreidt wierd. Paulus zegt, dat by zodaanige verwerpin-
„ ge van de middelen der Genade, die de lastering tegen den
„ H. Geest genoemd word, te vinden is, eene groote kennis
„ der waarheid, eene inwendige overtuiging daar van, groo-
„ te gaaven, het zy dat men dezelven alleen voor zich zelve
„ gebruike, of dat men eene vaerdigheid hebbe, om ook an-
„ deren te onderwyzen, een moedwillige afval en verlooghe-
„ ning der waare Religie, waar van men belydenis gedaan
„ heeft, en een ſpotten met dezelve. Daarom is ook niet elke
„ verachting der waarheid des Euangeliums zulk eene groo-
„ te misdaad, gelyk deeze zonde is.

„ Ook is niet elke verharding zulk eene zonde, anderſins
„ zou geen verharde konnen bekeerd worden. Menig een is
„ verſtokt uit onkunde, uit gebrek van de middelen der Gena-
„ de, om en van wegens de heerſchende zonden, of van we-
„ gens de geſteldheid van ſyn temperament; doch het is niet
„ onmogelyk, dat hy bekeert worde, wanneer ſyne onkun-
„ de, door een behoorlyk gebruik-maaken van de middelen
„ der Genade, overwonnen, ſyne heerſchende zonden te on-
„ dergebragt, ſyn temperament verbeterd, en aan de werken-
„ de Genade des H. Geestes niet moedwilliglyk tegenſtand
„ gebooden, noch dezelve bedroefd word. Maar hier word
„ geſproken van zulk eene zonde, waar by het onmogelyk
„ is, dat hy die daar mede beſmet is, wederom zou konnen
„ vernieuwd worden tot bekeeringe. 't Is eene verſtokking,
„ welke alleen plaats heeft by zulke, die ten uiterſte roeke-
„ loos zyn, die ontſtaat onder het menigvuldig gebruik van
„ de middelen der Genade, en gepaard gaat met boosheid en

„ met

„ met het ſpotten van den Godsdienst, en waar uit meesten-
„ deels ontſtaat eene bittere vervolging der geopenbaarde
„ Religie.

„ Tot de eigentlyk-gezegde zonde en lasteringe tegen den
„ H. Geest word (1.) vereischt, eene genoegzaame en over-
„ tuigende kennis van de waarheid des H Euangeliums. Dee-
„ ze overtuiging moet niet ſlegts beſtaan in eene bloote over-
„ reedinge, die geenen anderen grond heeft, dan het mensch-
„ lyk gezag; ſy moet voortkomen, of uit de oogenſchynlyke
„ zekerheid der wonderwerken, of uit een bondig bewys der
„ waarheid. De Phariſeën konden de wonderwerken van on-
„ zen Verloſer niet looghenen; derzelver waarheid was te
„ duidelyk; zoo wist ook de Verloſer, dat ſy overtuigd moes-
„ ten zyn van de Godlykheid ſyner werken. Des was het
„ niet gebrek aan kennisſe of overtuiginge, dat ſy tegen de
„ waarheid opſtonden; het was alleen eene boosaartige uit-
„ vlugt, wanneer ſy zeiden, dat onze Verloſer de duivelen
„ uitdreef, door de macht der duivelen. Wie zou zulke dwaa-
„ ze uitvlugten voortbrengen konnen, dan die van de zeker-
„ heid eener zaake zoo zeer overtuigd zyn, dat ſy daar tegen
„ niet, dan ongerymdheden, weeten in te brengen. De
„ Apostel ſpreekt, in de beſchryvinge deezer zonde, ook
„ maar alleen van zulke, die eene groote maate van kennis-
„ ſe en overtuiginge der waarheid gehad hebben.

„ Aangaande deeze hoedaanigheid of eigenſchap, hebben
„ wy nog twee dingen aan te merken. *Voor eerst*, geen on-
„ kundige, die niet gekomen is tot eenen hoogen trap der
„ kennisſe in de waarheden der Religie, kan zich aan deeze
„ eigentlyk gezegde zonde tegen den H. Geest ſchuldig maa-
„ ken: Ja, uit de aangehaalde plaatſen ſchynt, dat voor af
„ moet gaan eene uitſteekende kennis, waar toe elk niet komt,
„ noch komen kan. Wie derhalve, of geheel onkundig is, en
„ de waarheid alleenlyk daarom verlooghent; of wie van de Re-
„ ligie ſlegts eene oppervlakkige en geene duidelyke en gron-
„ dige kennis heeft, die doet deeze zonde niet, ſchoon hy
„ zich tegen de geopenbaarde waarheden verzette. De heiden-
„ ſche ſpotters met de Religie, die in de eerſte Eeuwen de
„ Christelyke Religie, als belagchelyk, doorhaalden, maak-
„ ten zich nogtans niet ſchuldig aan deeze allergrootſte zon-
„ de, dewyl ſy geene genoegzaame kennis hadden van de waar-
„ heid des Euangeliums, maar alleen als blinden tegen dezel-
„ ve aandruisden. Een Jood maakt zich daarom niet ſchuldig
„ aan deeze zoo zwaare misdaad, om dat hy den Heere Chris-
„ tus, ſyne Leere en Wonderen, laſtert; want Moſes dek-

„ zel ligt nog op ſyn aangezigte, zoo dat hy deeze waarheid
„ niet zien kan. Een onkundige in de Roomſche Kerke,
„ die de allerheiligſte waarheden van onzen Godsdienst met
„ de bitterſte ſmaadredenen laſtert, maakt zich nogtans aan
„ deeze zonde niet ſchuldig, zoo weinig als ſy, die den *Hee-*
„ re Chriſtus aan 't kruis gelasterd hebben. Ook niet elke
„ Godverzaaker en Deïst zondigt tegen den H. Geest, ſchoon
„ hy deezen Godlyken Perſoon laſtere, dewyl de meesten hun-
„ ner niet weeten wat ſy doen, alzoo ſy de waarheden van on-
„ ſe Religie nooit alleſins duidelyk en grondig ingezien en
„ gekend hebben.

„ *Ten tweeden:* Ook is niet elke kennis der waarheid zoo
„ geſteld, gelyk die zyn moet, die voor de zonde tegen den
„ H. Geest voor af gaat. Veele hebben geene andere kennis,
„ dan die alleen in het geheugen berust. Schoon zy opzeggen
„ konnen, al wat de Religie in zich vervat, evenwel hebben
„ ſy geen grondig begrip van derzelver waarheden; ſy hebben
„ geene waare overtuiging. Maar, waar de eigentlyk-gezeg-
„ de, de gequalificeerde zonde tegen den H. Geest bedreven
„ word, daar moet men van de geopenbaarde waarheid over-
„ tuigd zyn, of door de tekenen en wonderen, of door de ove-
„ rige bewyzen, zo dat men tegen zyn eigen geweeten aan-
„ gaat, wanneer men zig daar tegen verzet; men moet verlicht
„ geweest zyn, en het goede woord van God geſmaakt hebben.
„ Menig een, die van de waarheid van onze allerheiligſte Re-
„ ligie eene uitmuntende kennis gehad heeft, die daar in, in
„ ſyne eerſte jaaren, met de grootſte zorgvuldigheid, onder-
„ weezen is geworden, die, al wat hy des aangaande hoorde
„ en leerde, ſtiptelyk in zyn geheugen wechgelegd heeft, ver-
„ zaakt deeze Religie, en gaat over tot eene andere, om re-
„ denen die het tydelyk belang raaken; doch wy konnen niet
„ zeggen, dat deeze daarom tegen den H. Geest zou gezon-
„ digd hebben, om dat hy misſchien nooit grondig daar van is
„ overtuigd geweest.

„ Sy, die zich aan deeze zonde ſchuldig maaken, moeten
„ (2.) groote gaaven van God ontvangen hebben, het zy na-
„ tuurlyke of bovennatuurlyke, en leeven onder een beſten-
„ dig gebruik van de middelen der Genade. Paulus leert dit
„ duidelyk, Heb. 6. Hoe meerder gelegenheid en gaaven tot
„ het goede iemand van God ontvangen heeft, dies te verant-
„ woordelyker maakt hy zich, zoo hy dezelven misbruikt, en
„ de erkende waarheid zelfs beſtormt. Hoe gevaarlyk moet
„ het dan geſteld zyn met zoodaanige Religie-ſpotters, die
„ de Religie laſteren en verachten, niet ſlegts uit onkunde,

„ maar

„ maar die zoo veele gaaven bezitten, dat zy derzelver waar
„ en zekerheid onzydig zouden konnen onderzoeken, en daar
„ van overtuigd worden, indien ſy zich niet daar van lieten
„ weêrhouden, door de gewoone oorzaaken van de verachting
„ der Religie! Wie veel ontfangen heeft, van dien zal ook
„ veel geëischt worden. Welk eene rekenſchap wacht dan op
„ de zulken, die groote gaaven van verſtand en rede bezitten,
„ en welken het niet ontbroken heeft aan de middelen der
„ overtuiginge; doch die deeze gaaven, die ſy hadden mogen
„ aanleggen om in de waarheid bevestigd te worden, gebruiken, om dezelve te beoorlogen!

„ Deeze zonde moet (3.) geſchieden, zonder eene zwaare
„ verzoeking en doodsgevaar, en dus ook, zonder dwang,
„ met de grootſte vryheid. Wie iet doet, daar toe gedwongen zynde, die doet het niet van harte, maar tegen ſynen
„ wille. Petrus meent het oprechtlyk met onzen Verloſer,
„ hy heeft Hem hartlyk lief, en evenwel verlooghent hy de
„ waarheid uit menſchen-vreeze. En, hoe veele, die de
„ waarheid met hun bloed hadden moeten verzegelen, worden
„ afgeſchrikt door eenen wreeden dood en door het ondergaan van zwaare pynen, zoo dat ſy de te vooren bekende
„ waarheid, tegen het getuigenis van hun eigen geweeten,
„ voor de menſchen wederom verlaaten, liever, dan zich te
„ laaten pynigen en dooden. Hebben ſommigen, of, uit
„ kragte van hun temperament, eenen natuurlyken heldenmoed, of zyn ſe, op eene geheel buitengewoone wyze,
„ door de Genade ondersteund; daar zyn ook, die zwak zyn,
„ van wegens hunnen vreesachtigen aart, of om dat ſy geene
„ zoo groote maate van verſterkende Genade ontvangen hebben, en dus in eene hooggaande verzoekinge bezwyken; en
„ deezer zwakheid word door den Heere niet zoo hoog opgenomen: Hy betoont zich jegens hen als een langmoedige
„ Vader: Hy weet, welk een ſchepſel ſy zyn, en is indachtig dat ſy niet zyn dan ſtof.

„ Deeze zonde geſchiedt (4.) uit groote boosheid. Zoo
„ was het geſteld met de lasteringen der Phariſeen: ſy handelden tegen hun eigen geweeten, tegen het inwendig licht
„ en getuigenis der waarheid: zy maakten 's Heilands Leere en
„ Wonderwerken zoo zwart, als ſy maar eenigzins konden:
„ en dit deeden ſy, niet ſlegts uit onkunde en gebrek van
„ overtuiginge; maar uit haat, uit vyandſchap tegen onzen
„ Verloſer en ſyne Leere; ſy deeden het uit eene hooggaande boosheid. Hoe groot moet dan zyn de misdaad van zulke Religieſpotters, die gelegenheid gehad hebben, om te

„ komen, tot eene grondige kennisse der geopenbaarde Reli-
„ gie. doch dezelve niet alleen verzuimen, maar uit eenen
„ hoogen trap van verderf, uit haat tegen de Leeraars der
„ Kerke, uit eene gantschlyke afkeerigheid van alle goed, en
„ uit eene ligtvaardige boosheid, hunne gemoeds-gaaven be-
„ steeden, om de allerheiligste waarheden der Openbaaringe te
„ bespotten en belagchelyk te maaken. Dit moet noodwen-
„ dig eene der zwaarste zonden zyn; want God laat zich niet
„ bespotten.

„ Deeze zonde gaat eindelyk (5.) gepaard met eene gantsch-
„ lyke verhardinge en verstokkinge. Dit volgt, deels, uit
„ de natuure der zaake zelve, en deels uit de aangehaalde
„ woorden van den Apostel. Letten wy op de zaake zelve;
„ dan kan geene waare bekeering plaats hebben, waar de zon-
„ de van zulk eenen aart is, dat sy niet kan worden vergeeven.
„ Want, waar eene waare bekeering is, daar is ook het zalig-
„ maakend geloof; en waar dit is, daar is mede vergeeving
„ van zonden. Maar, waar deeze gantschlyk ontzegd wordt,
„ daar kan, noch bekeering, noch geloof stand grypen, en
„ waar deeze nimmermeer gevonden worden, daar moet zyn
„ eene aanhoudende verstokking in de zonde. Dit bevestigt
„ mede de Apostel, wanneer hy van de zulken zegt: *Het is*
„ *onmogelyk die wederom te vernieuwen tot bekeeringe*, Hebr.
„ 6: 6. En Cap. 10: 26. *Daar blyft geen slagtoffer meer*
„ *over voor die zonden.*

Harmonie der Vier Euangelisten. Opgesteld door JACOBUS BOSCH. *Te Leeuwaarden by* A. Ferwerda en G. Tresling 1764. *behalve het Voorwerk* 678 *bladzyden in groot octave.*

EEne overeenstemming der vier Euangelien, waar in de Euangelische berigten van 's Heillands reizen, wonderen, leeringen, saamenspreekingen enz. van zyne Geboorte tot op zyne Hemelvaart, in een aaneengeschakeld geschiedverhaal voorgesteld worden; in zodanig eene orde van tyd, als men uit de vergelykingen der Euangelien kan afleiden, dat het eene en 't andere voorgevallen is: met eenige nevensgaande aanmerkingen, die hier en daar tot opheldering konnen dienen. Deeze Harmonie behelst wel niets byzonders, voor lieden van oefening, doch is echter zo geleidelyk voorgesteld, en over 't geheel wel uitgevoerd, dat ze van 't Gemeen met vrucht geleezen kan worden, en dus beantwoordt aan 't denkbeeld van den Schryver, die met den aanvang betuigt:
„ Ik denke niet, dat ik hier mede eenig *nut* zal doen aan
„ de

„ de *geleerde Waereld*; het zal my genoeg zyn, indien „ het nuttigheid toebrengen moge by de min of meer ge„ oeffenden.

Leerreden over Openb. XI. 1. *ter openinge van het Zuidhollandſche Synode, vergadert binnen Dordrecht, uitgeſproken in de Groote Kerk den* 3 *July* 1764. *Door* PETRUS MUILMAN, Wigbolds Zoon, *Predikant te Lexmond en Lakerveld. In 's Graavenhaage by de* Wed. O. van Thol, en Zoon. MDCCLXIV. *benevens het Voorwerk* 46 *bladzyden.*

DEeze Leerreden, op den gewoonen voet, en naar de plechtigheid van dien dag, geſchikt, leert ons dat „ de „ tyd der vervullinge van deeze Prophetie gezocht moet wor„ den tusſchen den tyd, dat de waare Kerk, uit Babel uitge„ gaan zynde, vryheid gekreegen heeft, om den zuiveren „ hervormden Godsdienst te oeffenen, in de vreede van Pas„ ſaurw in 't jaar 1552, vernieuwt, en nader bevestigt, in 't „ jaar 1555 te Augsburg, en tusſchen den tyd, op welken de „ Antichrist, na zynen laatſten ſtorm gedaan te hebben, ge„ heel verdelgt zal worden; en dus in den tyd voor, in, en „ na de dagen, die wy nu beleeven". Van dien tyd af is men werkzaam geweest, en 't blyft nog heden de post der Leeraaren, „ om aan te toonen, alle de vereischtens, welke „ in Gods geestelyk Huis moeten gevonden worden, wat 'er „ al toebehoore, om leevendige leden der Kerke te zyn, en „ zich te onderſcheiden zoo van de uiterlyke der mondbely„ ders, als van de valſchelyk genaamde der ketters". En „ daar in mogen zy niet te werk gaan naar menſchelyke voor„ oordeelen en begrippen, maar volgens het onfeilbaare „ Woord van God: dat is de eenige regel van kennisſe, ge„ loof en heiligmaakinge, dat is het gereedſchap, waar mede „ zy arbeiden moeten, en ook alleen werken konnen.

De geachte *Viſitatóres Eccleſiarum & Librorum der Eerw. Claſſis van Gouda en Schoonhoven* verklaaren, niet alleen, niets 'er in gevonden te hebben, 't welk aanloopt tegen de gezonde Leer enz. maar ze betuigen tevens 'er in gezien te hebben, „ veele en groote blyken van 's Mans oordeelkundi„ ge en net beſchaavde handelwyze in het ontvouwen en toe„ paſſen van Godts Woord, en byzonder vermoogen, om „ veel zaaken in weinige woorden te bevatten: en twyffelen „ niet of dezelve zal in 't algemeen met even groote toejui„ chinge ontfangen worden, als ze van alle de Leeden der „ Hooge Kerkvergadering, voor welke ze uitgeſprooken is, „ gehoord is.

Geloovs-Roem van Abraham bereidvaardig om Iſaak zynen Zoone op Gods bevel te offeren. Voorgeſteld in VIII *Leerredenen over Gen.* XXII. 1-19. *Door* JOHANNES CLAESSEN, *Predikant te Leerdam. Te Utregt by* J. C. ten Bosch 1764. *behalve het Voorwerk* 386 *bladzyden in quarto.*

DE Eerwaarde *Claeſen*, deeze aanmerkelyke geſchiedenis in agt Leerredenen ontvouwende, ſtelt ons hier voor oogen, *Abrahams groote en voor vleesch en bloed ongehoorde beproeving*, v. 1, 2; zyne *toerusting tot het offeren van Iſaac*, v. 3; *reis na Morias land*, v. 4, 5; *redenwiſſeling met Iſaak over het Lam ten brandoffer*, v. 6-8; en *gereedheid om Iſaac te ſlagten* v. 9, 10; voorts, *Iſaaks leeven geſpaard en een Ram in zyne plaatſe geofferd*, v. 11-14; *Abraham op zyne gehoorzaambeid andermaal gezegend*, v. 15-18; en eindelyk *Abrahams blyde wederkomst tot Sara*, v. 19. Deeze onderwerpen worden hier, naar den gewoonen prediktrant, onderſcheiden verklaard en uitgebreid, en ſtigtelyk ter leeringe en betrachtinge aangedrongen. Zyn Eerwaarde heeft deeze Predikatien zeer breedvoerig geſchreeven, zo dat ze de gewoone lengte der Leerredenen verre te boven gaan; 't welk, gelyk hy in zyne Voorrede betuigt, door hem geſchied is, om voor te komen dat de zulken, die wel eens gedrukte Leerredenen, zo niet geheel, ten minſten meerendeels uitſchryven, en woordlyk van buiten leeren, dezelven op die wyze niet zouden konnen misbruiken. — Het byzonderſte in dit Werk is de zinnebeeldige overbrenging deezer geſchiedenisſe, of, *de geeſtelyke offering van Iſaak*, door onzen Leeraar ten ſlot in zyne laatſte Predikatie voorgeſteld; waar van wy het voornaamſte zullen mededeelen; niet om derzelver bondigheid, maar om derzelver byzonderheid, en om den Leezer eens een ſtaal aan de hand te geeven van die zinnebeeldige overbrenging van Gods Woord, waar mede ſommige zeer veel op hebben, doch die anderen wraaken; niet alleen, om dat ze, naar hun oordeel ongegrond en nutloos is, maar ook om dat ze niet zelden het Ongeloof ſtof van ſpotten aan de hand geeft.

„ *De Heer, die Abraham aanſpreekt*, is de eerſte perſoon „ in de heilige en aanbidlyke drieëenheid, die het regt van ge- „ kwetſte Godheid handhaavt, en die waarlyk, zal hy eenig „ ſchepſel in genade aanneemen, zyne geſchonde geregtig- „ heid moet voldaan zien.

„ Deeze *verſchynt in den nagt*, dat is, in dien tyd, waar „ in

„ in alles onder de zonden lag, en de boosheid de gantſche
„ aarde verduisterdt hadt, aan *Abraham*.

„ Die *Aartsvader* is in 't zinnebeeldige, met zyne vrouwe
„ *Sara*, de aartsvaderlyke Kerk, welke van God als Abraham
„ zeer vriendelyk en lievdryk behandeldt wierdt, welke met
„ God gemeenzaam omging, die hy troetelde, en vervulde met
„ allerhande heilbelovten.

„ Van deezen *eischt de Heer Iſaak*, die ons de vrye kerk
„ des N. T. affchetst, welke geboóren is uit de onvrugtbaa-
„ re Sara, de voorvaderlyke kerke, die doen als onvrugtbaar
„ was, terwyl zy waarlyk plaats gemaakt had aan Hagar de
„ wet. *Iſaak was een zoon van Abraham, zyn eenige, dien*
„ *hy lief had.* De kerk des N. T. is uit de belovten der
„ aardsvaderen geſprooten; zy komt alleen nu de dienstbaar-
„ heid geheel geeindigt is, met Abraham overeen; konnende,
„ op dezelve wyze als Abraham, met Gods belovten duidelyk
„ en klaar werken; en tot deeze had de patriarchaale kerk eene
„ innige genegenheid, voor die bewaarde zy alle haare ſchat-
„ ten en goederen, op dat zy die beërvende, naderhand de
„ duidelykſte blyken van haare liefde en genegenheid zoude
„ genieten.

„ *Deezen Iſaak, dien zoon des lachchens*, de kerk des N.
„ V., die het lachchen en vrolyk zyn eigen is, zo dat zy van
„ vreugde kunne opſpringen, van ganſcher harte juichen,
„ dien *vordert God tot een brandoffer;* hy eischt, dat 'er door
„ eene volkomen gehoorzaamheid aan zyne geregtigheid vol-
„ daan zal worden, dat dit Iſaak de kerk van het N. T.
„ doen zal.

„ *Dit offer moest gebragt worden in 't land van Moria* (*).
„ De kerk des N. T. is in het land des gezichtes; daar is het
„ Euangelium des vervullinge, daar openbaart zich de Heer
„ veel klaarder en duidelyker als onder den ouden dag aan zy-
„ ne lievhebbers. Maar *Abraham wist toen de eigentlyke*
„ *plaats nog niet*; de eigentlyke plaats, alwaar de kerk des
„ N. T. zoude vinden, dat die gehoorzaamheid zoude wor-
„ den daar geſteldt, was nog niet bekend aan de eerstvaderen,
„ die zoude de Heere nader op zynen tyd ontdekken aan de va-
„ der-

(*) *Het land des gezigtes*, „ daar de Heer zich niet alleen
„ ſtondt te ontdekken, maar ook door gezigten zynen wil aan
„ de zienders te openbaaren ". Deeze betekenis dier benaa-
minge meldt onze Leeraar onder andere betekenisſen, zonder
dezelve juist als de waare te bepaalen, in zyne verklaaring van
't tweede Vers.

„ derlyke kerk, dat zy bekend bleeve, en daar een teken
„ droeg, dat 'er de Heere zelvs op leggen zoude.

„ *Abraham ſtaat 's morgens vroeg op*, die tyd ſchildert ons
„ af den tyd der belovten; het was doen de vroege morgen-
„ ſtond, het eerſte begin van de waereld; daar was ook eenig
„ licht van de zaligé heilbelovten, maar het was maar het
„ limieren; die belovten ſtonden toe te neemen in derzel-
„ ver glans.

„ *Hy zadelt zynen Ezel, en laadt daar op de gereedſchap-*
„ *pen tot het brandoffer.* De Ezel ſtelt ons voor de wetti-
„ ſche kerk, in welke de pakken der wet waren, die zy
„ tot dienstbaarheid moest torzen. En die gereedſchap-
„ pen vertegenwoordigen ons de Moſaiſche ſchaduwen en
„ godsdienst.

„ *Abraham neemt, behalve Iſaac, met zich twee jongers*
„ *met den belaaden Ezel.* Die twee Jongers zyn ons in 't
„ zinnebeeldige Moſes en de Propheeten, die, hoe bedekt
„ ook, geſtadig geſproken hebben van 't werk der Verlos-
„ ſinge, dat in die heerlyke dagen des N. T. volbragt zou
„ worden.

„ Ziet hier, in *Abraham, den Ezel met de twee Jongers,*
„ *en Iſaac*, de geheele kerke Gods in 't verſchiet, in haare
„ byzondere onderſcheidingen onder de belovten, de wet
„ en het Euangelium.

„ *Dit gezelſchap reist twee dagen, en aan den derden dag*
„ *openbaart de Heere Abraham de juiſte plaats.* Alles verlang-
„ de begeerig na den ſtaat der Kerke des N. T.; maar daar
„ moesten twee dagen verloopen eer zy dien van naby kon-
„ den zien: de eerſte dag is de tyd der belovten van Adam
„ tot op Moſes; de tweede de wettiſche huishouding van
„ Moſes tot op de komſte van den Meſſias. *Aan den derden*
„ *dag*, dat is, deszelvs begin, het drukt uit den tyd van
„ Johannes den dooper tot Chriſtus openbaare bedieninge,
„ dien was de eerſte aanbreeking van het N. T. *doen zagen*
„ *zy de plaats van verre*, want doen toonde de Heere zigt-
„ baar, dat hy op Golgotha (*) de betaaling aan zyne ge-
„ regtigheid zoude ontvangen, en dat alle zonden des volks
„ van het land op eenen dag zouden worden weggenomen.

„ *Abraham laat den Ezel met de twee jongers aan den voet van*
„ *den*

(*) Abraham heeft, gelyk onze Leeraar in zyne verklaaring over het tweede Vers zegt, zynen Zoon geofferd,, niet op den „ berg Morya zelvs, maar op Golgotha, die mede tot het land „ van Morya behoorde ".

„ *den berg blyven.* By het aanbreeken van de nieuwe huishou-
„ ding heeft de wettiſche bediening uitgediendt: Moſes en
„ de propheeten ſtaan ſtil en propheteeren niet meer; de of-
„ ferdienst is verbastert, en ſtaat als driest en ongeoeffent,
„ ten minſten op die wyze als, het God in zyne wet bevoo-
„ len hadt; zo was 't onder den tweeden tempel, voor al
„ even voor de geboorte van Johannes den dooper.

„ *Abraham geeft hen bevel hun te wagten, tot dat hy na zyn*
„ *aanbidden zal wederkeeren.* Die gebreken zullen niet ge-
„ neezen nog herſtelt worden, tot dat de verzoening zal
„ zyn geſchiedt, en men onder het N. T. in geest en in
„ waarheid den Heere aanbidden zal, die tyd zal regt het
„ gebruik van Moſes en de propheeten leeren, dan zal de
„ geest der prophetien gevonden, en gekent worden.

„ *Iſaak draagt het hout des brandoffers, terwyl hy met Abra-*
„ *ham op den berg klimt.* Het toont ons hoe in het begin der
„ kerke des N. T. nog de Moſaiſche plegtigheeden waaren,
„ en men die nog behieldt, maar het was *hout*, broos, nie-
„ tig en vergankelyk, daar was niet veel andere nuttigheid
„ van, als dat het wierdt verbrandt en afgeſchaft.

„ *Abraham heeft een gedeelte van 't offergereedſchap het mes*
„ *en het vuur*; het wyst aan hoe dat ook de eerst-vaderen in
„ haaren godsdienst offeranden gehadt hebben, maar zy waa-
„ ren maar gedeeltelyk, om dat by dezelve die doodelyke
„ dienstbaarheid niet te vinden was: met het mes keelden
„ zy wel, doch de Heere gav 'er het vuur van zyne goed-
„ keuring by, als hy in hunne offerhanden een groot welbe-
„ haagen nam.

„ *Iſaak vraagt zynen Vader na het lam, dat als het offer die-*
„ *nen zoude.* Hier vindt men die eerſte opregten, met het
„ aanbreeken van 't N. T. Elizabeth, Zacharia, Hanna, Si-
„ meon en andere; zy weeten wel dat 'er een tegenbeeld
„ van alle de offerhanden zal moeten komen, waar zouden
„ zy nu beter na dit lam onderzoek doen, zy zagen het nog
„ niet by hun, ſchoon uit de tekenen der tyden op te maa-
„ ken was, dat het haast verſcheinen moest, en niet lang
„ kon uitblyven, dan by de vaderlyke kerk, daar de moeder-
„ belofte lag, en die de juiſte tyd bekend maakte.

„ *Abraham antwoordt dat hem de Heere zelvs een lam ten*
„ *brandoffer voorzien zou.* De Heere moet zelvs een middel
„ ter verlosſinge uitdenkken, het hangt van zyne wysheid
„ af, hy zal de volheid des tyds doen komen, en als het zyn
„ tyd is verſchynen. Dus bleev 'er in dien tyd niets over,
„ als dat die Godvrugtigen berusteden in des Heeren weg,
„ geevende hem den tyd over.

„ *Die*

„ *Die zoon Gedenmets maakte eenen altaar tot het offeren*
„ *gereed.* Hier beschouwt een gelovig oog deeze moeitzaame
„ arbeiders bezig om een kruis op te rigten, aan het welke
„ de eis der wet geheel en al voldaan zal worden, tot dat
„ hy volbragt is. De altaar heeft veel overeenkomst met
„ het kruis; het eene en 't andere vertoont de offerande
„ openbaar; is in de hoogte gebouwd op dat het van een
„ yder gezien konne worden; neemt door 't offer deezen zon-
„ den-vloek weg, en brengt ons de vereeniging met God te
„ wege.

„ *Abraham wordt Vinak op den altaar te geoffert te worden.*
„ Ziet hier dat in de eenvoudigste keurk juist beschouwt was;
„ dat in die van 't N. T. en anders niet, de voldoening zoude
„ geschieden. *Vinaks moeder* vertoont ons hier alle de
„ menschen des N. T. geboortene waaren des Saads, die in
„ geene gemeinschap met God konden komen; voor dat 'er
„ eene voldoening geschiedt was aan Gods gerechtigheid;
„ in zyn zelfs waaren verdoemde als een slaaf en onmondige voor
„ Gods oogen te dienen, om dat zy niet van wegen eene
„ zonder zee waardig waaren als alle de anderen.

„ *De Heer weert Abraham die te zeeren Zoon niet liefende,*
„ een verbeeldt, dat geen schat schoonder, in zeker de regt-
„ vaardigde niet magtig is ons aan Gods oog een geheel aanbod
„ op te brengen of aan zig der geregtigheid te verwilla.

„ *Abraham zet eenen ram aan zyne plaatze in te offeren*
„ *voor Vinak.* te offeren die. Eene levendige schaduw van
„ Christus lijden. Men merke hier, om vrugten en andere
„ zoetigheden, offert niet saam te brengen. Jongens aan dat, ge-
„ lyk de ram, behoorden zyne zonden en geschiktheid tot
„ het altaar, hoorden heen, waar door hy in staat is, om
„ zyne vrienden te dienen en te vertoonen, dat zoo ook
„ Christus, behoorden dat hy de zonde is, die geen zonde
„ gedaan dan gedaan heeft, en ook de sterke God is; die,
„ met zyne kragt in staat is alle zyne vrienden eenslags te-
„ der te velden. Ziet wy zien in dit stuk kragt in Marias
„ kind, wy zien daar in niet alleen, dat hy moest zyn in de
„ hoogte, om voor het oogenblik ongezien, maar ook, dat hy
„ in het begin van het N. T. moest komen, en zich daar
„ vertoonen. *Ik de ram zal voor Isaaks te offeren*
„ *worden,* vertoont ons het Christus, voornamelyk zyne
„ geestelyke kragt, niet zyne menschelyke moeite onder
„ de smaden, die zyn de kruisiging, Onderlingen, Overpries-
„ ters en Schriftgeleerden, die deeze uit, die deeze laat,
„ die daarom en daarom. Wordt die ram geoffert, het

„ geen

„ geeft ons te verſtaan, hoe hy in den tyd des N. T. is op-
„ geofferdt Gode tot een ſlagtoffer tot eenen welriekenden
„ reuk, doen hy aan het kruis genageldt is. Voor al moest
„ ik niet vergeeten, dat *die ram geofferdt is in Iſaaks plaatſe*,
„ zoo dat de Heere rekende, dat Iſaak zelvs geofferdt was,
„ nu de ram verteerd wierdt, dit is eigenaardig het werk,
„ dat Meſſias doet, althans hy is gekomen, en heeft zyn
„ leeven geſteldt voor, dat is, in de plaatze van de uitver-
„ koornen; dit is dat wonderſtuk, door 't welke God de
„ vader de gehoorzaamheid, die de Meſſias heeft aange-
„ bragt, rekent gedaan te zyn van de uitverkoornen zelvs,
„ waar uit de genadige regtvaardiging ſpruit.

„ Abraham noemt deeze plaats ter eeuwiger gedagtenis-
„ ſe, *op den berg des Heeren zal het voorzien worden*: dit is
„ ten huidigen dage in de kerk van het N. V. waaragtig,
„ want daar in wordt dat heerlyke verloszingswerk alleen
„ aan den Heere toegekent, ja zo lang de twee getuigen
„ onder ons zyn, zal 'er van dien berg geſprooken worden,
„ dat op Golgotha de verloszing geſchiedt is, en van doen
„ aan in het bloed van Chriſtus verkondigt wordt vergee-
„ vinge der zonden.

„ *Abram en Iſaac, van den Heere gezegend en met belooften*
„ *overladen, keeren in blydſchap weder tot de jongers, en van*
„ *daar tot Sara te Berſeba.* Dat is een heerlyk tydvak, dat
„ de dagen des N. T. in zich beſluit: want nu is 'er eene
„ volle algenoegzaamheid voor Gods lievhebberen, alle heil-
„ goederen, die uit de aangebragte geregtigheid van Chris-
„ tus vloeien zyn de hunne; daar op kunnen zy ſtaat maa-
„ ken, want dit is van God den getrouwen onder eede ge-
„ ſtaavd in dat eeuwige en welverordineerde verbond der
„ genade, dat beſtendig is tot in der eeuwigheid. — Dat
„ leert ons de voortreffelykheid van de Euangeliekerk roe-
„ men. Moſes en de Propheeten zyn voor hun, nu ver-
„ ſtaan zy dezelven in den geeſtelyken zin, die te vooren
„ bedekt was, nu zyn die ſchrivten zuilen voor hun ge-
„ loove, maar zonder eenige dienſtbaarheid tot vreeze,
„ nu heeft deeze kerk, gelyk die der aardsvaderen, vryen
„ toegang tot God, want nu Christus dien verſchen en
„ levendigen weg heeft ingewydt tot het heiligdom, door
„ het voorhangzel zynes vleeſchs, gaan zy langs den-
„ zelven met vrymoedigheid toe, en zynde vrienden
„ Gods, jaa wat zeg ik! kinderen Gods roepen zy abba
„ Vader!

God-

Godleerende Plantkunde van J. B. VAN ROHR. Domheer en Raed in de Lands-kamer van Merſeburg. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Behalve het Voorwerk en den Bladwyzer* 354 *bladzyden, benevens een Aanhangſel van* 116 *bladzyden, in groot quarto. Te Haarlem by* J. Bosch MDCCLXIV.

DIt Werk van den Heer *van Rohr*, geſchreeven in navolging der *Godleerende Natuur- en Sterrekunde van den beroemden W. Derham*, behelst eene beſchouwing van het Ryk der Gewaſſen, ten betooge van de Almacht, Wysheid, Goedheid en Regtvaardigheid des grooten Scheppers en Onderhouders aller dingen; en is verdeeld in drie Boeken. Het eerſte gaat over de *Verſcheidenheit en Byzondere Deelen der Planten en Gewaſſen, midsgaders derzelver Vrugten en Gebruik.* Het tweede handelt over *de blyken der Goddelyke Magt, Wysheit en Goedheit in de Rampen, Vermenigvuldiging, en 't Aanqueeken der Planten en Gewaſſen; als ook in de Zeldzaemheden en 't Aengenaeme derzelve: nevens het Onderzoek en de Kennis der Kruiden, enz.* Het derde boek ontvouwt de veelvuldige *nuttigheit der Planten en Kruiden, de Goddelyke Voorzorg jegens de Armen, en voor 't Gedierte, door het Ryk der Gewaſſen; midsgaders van de Schadelyke en Onnutte Planten; van het Misbruik der Gewaſſen; en van Gods Tuchtroede door en in dezelve gebezigd.* Hier aan is gehecht een drieledig Aanhangſel, in 't welke men vindt. I. *Een Schets der Godleerende Waterkunde.* II. *Een Ontwerp eener Godleerende Vuurkunde.* III. *Een aanpryzing van 't Godverheerlykend beſchouwen der Natuur, byzonder der Planten enz. onder andere getrokken uit Profeſſor* Rollin. Alle opgeſteld door *J. A. Fabricius*, Doktor en openbaer Profeſſor in de Schole van Hamburg. Het eene en 't andere geeft eene reeks van nutte beſpiegelingen aan de hand, die den oplettenden aanleiding geeven, om den Schepper ook uit deeze zyne Schepzelen te leeren kennen en te verheerlyken, en kan dus met ſtichting geleezen worden.

Wysgerige Aanmerkingen over het gevoelen van den Wel Eerw. Heer ADRIAAN BUURT *Predikant te Amſteldam, over de Redenlooze Dieren, door* BERNARDUS MARTINIUS. *Predikant te Elſpeet. Te Amſterdam by* Gerrit de Groot en Zoon MDCCLXV. *in groot octavo* 78 *bladzyden.*

DIt Stukje gaat over een geſchil, dat oudtyds menigwerf betwist is, en in deezen verleevendigd wordt, by gelegenheid dat de Eerwaarde Heer *Buurt*, in zyne *beſchouwende Godgeleerdheid*, openlyk eene zyde heeft gekoozen, die tegen de vry algemeene denkbeelden by lieden van oefening in onze dagen aanloopt. De vraag naamlyk is, of de Dieren, die men *redenlooze* noemt, enkele *Machinen* of *Konstwerken* zyn, dan, of ze met eene *verſtandlyke ziel* begaafd zyn? De Eerwaarde *Buurt* verklaart zich voor 't eerſte, en de Eerwaarde *Martinius* houdt het laatſte ſtaande. In 't eerſte geval komt de ſtelling hier op uit. *Dat in de Dieren niet meer Gevoel, Geſigt, Reuk enz. is, als by een blok, of de Maan die aan den Hemel ſchynt: ſo ongerymt als het is te ſtellen, dat dit papier kan ſmerte aangedaan worden, ſo vals is het dat een Os, die den hals werd afgeſneden, eenig gevoel zou hebben.* In tegenſtelling hier van beweert de Eerwaarde *Martinius*. *Dat de Dieren voor begrip en gevoel vatbaar en zo wel als wy menſchen met gewaarwordingen begaafd zyn: dat ze dus, behalve het lichaam, eene onſtoffelyke verſtandelyke ziel; een inwendig magt hebbend lichaamlyk beginſel hebben, dat van 't lichaam onderſcheiden is, en op het zelve kan werken.*

Onze Autheur beroept zich, ter bevestiginge zyner ſtellinge, op de onderſcheidene werkzaamheden der Dieren, en toont dat dezelven geenszins over een te brengen zyn met het denkbeeld van Konstwerken; maar ons handtastelyk leiden tot het bezef van bezielde weezens, die met verſtand en gevoel begaafd zyn; een begriphebbend beginſel hebben; verbeeldingskragt en geheugen bezitten; voor onderwys vatbaar zyn; en wier ziel met kragt op het lichaam kan werken, om deszelfs beweeging te verminderen, te vermeerderen, te veranderen enz. die ook overeenkomſtig daar mede met zintuigen en andere dergelyke vermogens begiftigd zyn, welken een verſtandlyk uiteinde doen bemerken, en welker gebruik eene verſtandlyke Ziel vooronderſtelt: in 't voordraagen hier van beſchouwt hy de werkzaamheden der dieren in velerleie opzigten; wederlegt de uitvlugten die men gewoon is daar op te maaken; en beantwoordt eindelyk de zwarigheden, die

den Eerwaarden Heer *Buurt* wederhouden van tot dit gevoelen over te hellen, en hem in tegendeel beweegen, om den Dieren alle verſtand en gevoel te ontzeggen.

Men begrypt ligtlyk dat onze Autheur, de Dieren dus voor verſtandige weezens erkennende, ze egter geenszins met den Mensch gelyk wil ſtellen, daar blyft nog altoos een gewigtig onderſcheid over. De Dieren, gelyk hy zegt, „ leven wel „ niet zonder gedagten, ſy horen en ſien, verkieſen, verwer„ pen, geven blyk van *enig* oordeel en beſluit uit Denkbeel„ den, hebben memorie, aandagt, enz. maar hun reden is „ nauwlyks by de onſe te vergelyken, en ſy hebben ſo veel „ vermogens niet als den menſche, ſy kunnen tot God en „ ſyn gebod niet opklimmen door hun reden, ſy kunnen niet „ weten waar toe ſy in de wereld zyn, en alles geſchapen is; „ ſy zyn met het hopfd na de aarde, en ook met hun ver„ ſtand, dat ſig niet ver uitſtrekt: door hunne vermogens „ kunnen zy onmogelyk komen tot allerleie Wetenſchappen, „ nog tot de kennis van min of meer afgetrokken waarheden. „ — en zo zyn ſy het, die weinig verſtand hebben, die hun „ reden en hun drifte maar gebruiken moeten tot hun be„ ſcherming voordeel en vermaak; hier toe hebben ſy hun ver„ ſtand, daar toe ſtrekt het ſig uit; ſy kunnen God niet dienen „ maar leven ſonder regt en wet, waarom ſy nog hemel of hel „ te verwagten hebben.

„ Vraagt ge, maar wat heeft men dan echter te denken van die Zielen der Dieren, zyn ze onſtervelyk of ſterft hunne Ziel als 't Lichaam ſterft? Onze Autheur wil liefst deeze vraag niet beantwoorden: „ wy laaten", zegt hy, (onder 't opgeeven van eenige denkbeelden van anderen, die de onſter„ velykheid begunſtigen,) „ hun ſtervelykheid aan ſyn plaats, „ en hun onſtervelykheid kan men niet klaar bewyſen: — „ wy ſeggen alleen dat het 'er niet op aankomt, of hun Ziel „ met het Ligchaam ſterve, dan of deſelve overblyve, 't is ge„ noeg dat wy ſeker weten, dat ſy diergelyken ſtaat als den „ Mensch na den dood niet te verwagten hebben, het ſy dan „ al dat zy onſtervelyk waren, daar ſoude de religie geen na„ deel by hebben.

De Eerwaarde *Martinius* brengt in dit Stukje verſcheiden' goede bewyzen voor zyne ſtelling te berde; doch indien hy zyn ſtyl wat meer beſchaafd, en zyne denkbeelden in een geregelder orde geſchikt had, (dat in twistſchriften van de uiterſte nuttigheid is,) zou hy ongetwyfeld zyne gedagten in een helderer daglicht geſteld hebben.

Un-

Amſterdam in zyne Opkomst, Aanwas, Geſchiedenisſen enz. beſchreeven door JAN WAGENAAR, *Hiſtorieſchryver der Stad. Zesde Stuk. Te Amſterdam, by* Iſaak Tirion. MDCCLXIV.

ONze geagte Hiſtorieſchryver, het geſchiedkundige gedeelte van zyn voortreffelyk Werk, in dit Stuk vervolgende en beſluitende, tekent met den aanvang aan, hoe de ſtad, in 't begin van 't jaar 1673, terwyl men de buitenposten beveiligde, en zich inzonderheid te Weesp en te Muiden verſterkte, inwendig gevaar liep van brandſtigting, dat egter nog by tyds afgewend werd: als mede hoe de Raad, in die dagen, een en anderwerf beſloot geldſommen te ligten, om de zwaare kosten der ſtad in den oorlog goed te maaken: waar op hy verder meldt, hoe de Franſchen zich derlang genoodzaakt zagen, naa dat die van Amſterdam hen uit hunne verſchanſing by Muiderberg verdreeven hadden, op 't aanraaderen van 's Prinſen leger, niet alleen Naarden te verlaaten, en de wyk na Utrecht te neemen, maar ook die Provintie en verſcheidene Steden van Gelderland te ruimen.

Amſterdam zag zich hier door, gelyk de Heer *Wagenaar* vervolgt, nog voor 't afloopen van dit jaar, van de vreeſ voor den vyand ontlaagen; en naa 't tekenen der Vrede met Groot-Brittanje, den 19 Febr. 1674, voorts in gerustheid geſteld. Men ſprak in die dagen van den Prins, nu tot Erfſtadhouder verklaard zynde, tot trouwen aan te raaden; doch Burgemeesteren van Amſterdam ſloegen voor, of men niet eerst 's Prinſen boedel van eene ſchuld van twee millioenen zou ontheffen; dat ingewilligd werd, met dezelve over te nemen voor rekening van de Provintie; 't welk ook in 't jaar 1679 ten grooten deele geſchiedde, met eene ſchuld van 400000 guldens, die Amſterdam nog van zyne Hoogheid te vorderen had. In de Lente van dit jaar had men hier te Lande eene buitengemeene ſpoedige verandering van Koude en Warmte, en in de maand Augustus een zwaaren ſtorm, in welken de ſtad veel nadeels leed. Amſterdam, reeds drie Compagnien vrywillige Ruitery afgedankt hebbende, beſloot ook in deezen tyd twaalf Compagnien Soldaaten af te danken; doch op verzoek van zyne Hoogheid hield men dezelven aan, en ze wenden voorts na Breda in bezetting geſchikt.

Toen Gelderland in 't volgende jaar zyne Hoogheid de hooge Regeering aanbood, was Amſterdam ook onder die Steden, welken hem het aanvaarden dier waardigheid ont-

rieden, die ook door hem vervolgens werd afgeweezen. In dit jaar werden de Keurvorst en Keurvorſtin van Brandenburg alhier deftig onthaald. Het beſlag in Zweeden op de goederen der Ingezetenen van den Staat, bragt hier ook een dergelyk beſlag op de Zweedſche goederen te wege. Voor 't afloopen van dit jaar, waar in men verſcheiden ſchikkingen maakte tot veiligheid, gemak en aangenaamheid voor de inwoonders, en inzonderheid middelen aanwendde, om het vuile Stads water buiten den Amſtel te houden, en kelders en pakhuizen van onderloopen te bevryden, trof der ſtad een geweldige ſtormwind, en hooge watervloed. De twee volgende jaaren zyn inzonderheid aanmerkelyk door 't byleggen der geſchillen tuſſchen de Coccejaanen en Voetiaanen hier ter ſtede, op den raad der Regeeringe; midsgaders door 't huwelyk van zyne Hoogheid met de Prinſeſſe *Maria*, 't welk Amſterdam gereedlyk goedkeurde. Ook werd de Admiraal *de Ruiter*, aan zyne wonde in den ſlag by Sicilie geſneuveld, in 't jaar 1677 alhier begraaven. Intuſſchen handelde men te Nieuwmegen over de Vrede, die, door Amſterdam ſterk voortgezet, eindelyk getroffen werd op den 10 Augustus 1678: 't bleek in die onderhandelingen zeer klaar, dat de ſtad, hoe zeer voor de Vrede, egter niet dan op redelyke voorwaarden wilde ſluiten; en Burgermeester *Hoofd* gaf by die gelegenheid zeer duidelyk te kennen, dat hy in 's Prinſen belang zou zyn, zo lang de Prins in 't belang des Vaderlands was; ook wil men dat de ſtad, door 't toedoen van Burgermeester *Hoofd*, die den 12 December deezes jaars overleed, den Prins meer begon te vertrouwen. In dit zelfde jaar beſloot men eenige manſchap van hier na de Zaankant te zenden tot het ſtillen eeniger oproerige beweeginge over 't invoeren eener nieuwe turftonne, doch de uitvoering hier van blykt niet. Ook werd 'er eene overeenkomst getroffen tuſſchen Amſterdam en Weesp, wegens zekere gabelle in Weesperkarſpel, en beide die Steden verwierven in 't volgende jaar Octroi, om de gabelle op het zandpat en de vaart te verhoogen. De Prins verbood in deezen tyd den Amſterdamſchen Courantier iets te ſchryven van den Hertog van York, dien zommigen verdagt hielden van verraad in England; en de ſtad ſtelde orde op ſchepen, die van beſmette plaatſen kwamen. In dit jaar werd de oudſte en grootſte Poëet *Joost van Vondel* in de nieuwe, en de Veldmaarſchalk *Paul Wirtz* in de oude Kerk begraaven. De raadpleegingen omtrent het verſterken van Naarden, werden, in deeze dagen, op het voorſtel van zyne Hoogheid,

weder hervat; doch Amſterdam kon niet goedvinden daar in te bewilligen, het welk eenig misnoegen baarde, en ten gevolge had, dat dit werk voor eerst niet ſterk werd voortgezet; zelfs werd de afzanding van Naarden, na den Gooiſchen kant, in 't jaar 1680, door tusſchenkomende zwaarigheden door Amſterdam ingebragt, vertraagd. Men arbeidde voorts alhier aan 't verbeteren van der ſtede inkomſten, het maaken eener nieuwe waterkeeringe aan den Ykant, en meer ſchikkingen ten nutte der ſtede. De Gereformeerden, in Frankryk vervolgd, herwaards vlugtende, in de jaaren 1681 en 1682, werden hier gunſtig aangenomen, en ter voortzettinge hunner Fabriquen in ſtaat geſteld; ook vonden de Presbyteriaanen uit Engeland en Schotland gevlugt, alhier eene veilige ſchuilplaats, in 't jaar 1683. Intusſchen ſtond de ſtad in 't jaar 1682, als Gevader over een Zoon des Hertogs van Brunswyk Luneburg, en bekwam in 't volgende jaar een derde in de Volkplanting van Suriname; verwervende daar op, in 't jaar 1684, van de Staaten van Holland verlof, om misdaadigen, die anders tot het Tugthuis veroordeeld werden, na Suriname te vervoeren, om aan de openbaare werken te arbeiden.

Middelerwyl waren 'er onlusten ontſtaan tusſchen Frankryk en Spanje, waar in ook de Staat ingewikkeld werd; men beſloot, in 't jaar 1683, de zyde van Spanje te ondersteunen, met 8000 man, waar in Amſterdam ongaarne bewilligde; en toen zyne Hoogheid veel meer dan 8000 man ten dien einde deed optrekken, verklaarde zich de ſtad rondlyk daar tegen; beweerende dat men veel eer behoorde te tragten, om de Vrede tusſchen die twee Mogenheden door een Verdrag te herſtellen: dit lei den grond tot eene verwydering tusſchen zyne Hoogheid en de Stad, die nog meer toenam, wanneer zyne Hoogheid aanſtond op eene werving van nog 16000 man, waar tegen Amſterdam zich zo ſtandvastig, als bekend is, verzettede. De Heer *Wagenaar* geeft hier een nauwkeurig berigt van 't voorgevallene deswegens in de jaaren 1683 en 1684, als mede van 't aanhoudende misnoegen des Prinſen, die niet voor 't jaar 1685 volkomen met de Stad verzoend werd; met eenige aanmerkingen over 't geene de Franſche Ambasſadeur *d'Avaux* hier van gemeld heeft.

Behalven dit tekent onze Hiſtorieſchryver, onder andere byzonderheden, nog aan, dat de Stad in 't jaar 1684 het getal der Predikanten met één vermeerderde; en zich in 't jaar 1685 verdeedigde wegens eene beſchuldiging van 't

Engelſche Hof, als of zy de onderneming des Hertogs van Monmouth begunſtigd had. In dit jaar verwierf de ſtad een Octroi ter verbeteringe van den weg tuſſchen Duivendrecht en Abkoude; en maakte nieuwe ſchikkingen om het vervallene onderwys in de Latynſche School te herſtellen. Met het herroepen van 't Edict van Nantes nam het getal van Franſche vlugtelingen hier ter ſtede nog merkelyk toe; de Stad begunſtigde dezelven, en ſtrekte by 't Franſche Hof ten voorſpraake van veele Hollanders, die zich in Frankryk ter neder hadden gezet, en nu weder ſtonden te keeren; 't welk in verſcheidene gevallen van een gelukkigen uitſlag was. In 't jaar 1686 verzogt Burgermeester *van Beuningen*, die men wil dat nog in de ongunst van zyne Hoogheid ſtond, om van zyne ampten ontſlaagen te worden; wat daar op beſlooten zy blykt niet, doch 't is zeker, dat hy, in 't jaar 1685 afgegaan zynde, niet weder verkooren, maar zyne Vroedſchapsplaats niet dan naa zyn overlyden vervuld is. De Heer *Wagenaar* geeft ons, dit meldende, tevens een verſlag van deszelfs character, en de ongelukkige krenking des verſtands, waar in hy zyne laatſte dagen doorbragt. In dit zelfde jaar werd de Gasthuiskerk vergroot, en 't Gasthuis verklaard geen Proveniershuis te zyn: ook ſtond de ſtad Gevader over eene Dogter van den Prins van Naſſau, en verkreeg octroi op een gedeelte van den Wagenweg op Utrecht. De inlaag in de Societeit van Suriname werd ook diestyds verhoogd; en men ontdekte dat de Wisſelbank merkelyk beſtoplen was, 't welk de Regeering alle moeite deed aanwenden om de handdaadigen op te ſpooren en te ſtraffen, dat ten deele ſchynt gelukt te weezen. Met den aanvang van 't jaar 1687 nam de Regeering deel in zeker geſchil tuſſchen den Hoogen Raad en 't Hof, wegens de zaak van *Adriaan Bouwman*, Predikant te Alſen, waar in ze de zyde van den Hoogen Raad hielden, en hunne eer, wegens aangedaanen hoon, by die gelegenheid, handhaafden. Men maakte diestyds op nieuw ſchikkingen om den ſtank der wateren in de ſtad te weeren; ook trof men met Utrecht eene overeenkomst wegens het ſlegten van de ſchans te Nieuwerſluis, waar in Amſterdam eindelyk bewilligde. In 't volgende jaar ſtond men toe dat die van Durgerdam, in 't voorige jaar een zwaaren brand geleeden hebbende, hier ter ſtede hunne Lotery ten behoeve hunner armen bekend maakte: ook vond men goed eenige belastingen op 't eene en 't andere te leggen, ter onderſteuninge der Franſche vlugtelingen; en men vergunde aan de Nederduitſche Gereformeerde Diaconie eene plaats

tot

tot het oprigten eener Brouwerye, ten behoeve van dezelve.

De vervolging in Frankryk, en 't gedrag van Koning *Jacob* den II. in England, was dien van Amsterdam zeer tegen de borst; dit gaf den Prins te gereeder aanleiding om te hoopen dat Amsterdam zyne onderneeming op England, welke hy in die dagen bedoelde, zou begunstigen; ingevolge hier van handelde hy eerst geheim, byzonderlyk met drie Burgermeesteren; en de zaak werd eerlang zo ver gebragt, dat de stad bewilligde in de ondersteuning van den Prins; op wiens krooning in England in 't jaar 1689 eene overgroote vreugde alhier bedreeven werd: doch de Amsterdamsche kooplieden leeden kort daar op aanmerkelyke schade, door den oorlog met Frankryk die 'er op volgde. De stad vond in deeze omstandigheden geraaden het getal haarer soldaaten te vermeerderen, of haar ook eenig ontheil mogt naaken; en op een gerugt van voorgenomene brandstigting, nam de Regeering de noodige voorzorg daar tegen: een aanslag van Frankryk op Suriname, dat Amsterdam voor een derde toekwam, mislukte ook in die dagen. In dit zelfde jaar stond de stad als Doopgetuige over den Prins van Saxe. De afweezigheid van Koning Willem gaf reeds in 't voorjaar gelegenheid tot een verschil tusschen hem en de stad, wegens de Nominatie van Schepenen, dat in 't volgende jaar nog hooger liep. Men begreep alhier dat het, by afweezigheid van den Stadhouder, de zaak van 't Hof was, uit eene overgeleverde Nominatie de verkiezing te doen; uit kragt hier van zond men de Nominatie aan 't Hof, doch 't zelve maakte 'er zwaarigheid in. De Stad vervoegde zich hier op aan de Staaten, en eindelyk werd 'er beslooten de Schepenen in hunnen dienst te doen volharden, tot dat 'er eene wettige verkiezing gedaan zou zyn. Het Hof zond daar na, buiten kennis van Amsterdam, de Nominatie na England, en Koning *Willem*, eenigzins misnoegd om dat hem dezelve niet regtstreeks van Amsterdam was toegezonden, deed eerst in Maart de verkiezing. Dit dus afgeloopen zynde in 't jaar 1689, vond men in 't jaar 1690 goed, van de Staaten te verzoeken, dat of het Hof, of de Burgermeesteren de verkiezing mogten doen, zo lang de Stadhouder afweezig was. De Staaten zonden het Vertoog der Regeeringe tot Koning *Willem*, die 't niet gunstig beantwoordde; waar op de Stad zich nader verklaarde en haar gevoelen ook tegen de Edelen, die 't begrip der Regeeringe zogten te wederleggen, verdeedigde; de Stad protesteerde tegen alle handelingen, die gedaan mogten worden, ten nadeele haarer Privilegien in dit geval; en

zond vervolgens haare Nominatie weder aan 't Hof; doch 't zelve zond ze ongeopend wederom te rug. Eer dit geſchil afliep, bevond zich Amſterdam, in nog twee andere gevallen, van een ſtrydig gevoelen met Koning *Willem*, ten aanzien van den Heer Mr. *van Halewyn*, die te gelyk Vroedſchap van Dordrecht en Raadsheer in den Hove was; en ten opzigte van den Heer van Rhoon, die, tot Graaf van Portland in England verheven zynde, egter alhier zitting behield onder de Edelen van Holland. De Stad kantte zich tegen het eene en 't andere, dat des Konings misnoegen vermeerderde: 't eerſte liep van zelve ten einde, toen die Heer eerlang zyn Raadsheersplaats vrywillig nederlei, en 't tweede werd te gelyk met het verſchil over 't verkiezen van Schepenen vereffend, waar omtrent naa herhaalde onderhandelingen, in 't najaar van 1691, bepaald werd; dat de Nominatie, by afweezen van den Stadhouder, jaarlyks aan hunne Edele Grootmogenden overgebragt, en telkens aan zyne Majeſteit verzonden zou worden, om daar uit de verkiezing, als Stadhouder, te doen; agtervolgens welk beſluit ook hier in gehandeld is, tot op den dood van dien Vorst. Voor 't afloopen van dit verſchil, onderſtond zeker perſoon eenige Amſterdamſche Regenten van ongeoorloofden handel met Frankryk te beſchuldigen, doch de laſter was te baarblykelyk om hen te benadeelen, en de Raad van Staate deed den lasteraar ſtraffen.

Het Collegie ter Admiraliteit lei in deeze dagen aan *Meeuwes Bakker*, van wegens het uitvinden der Kameelen of Schipligters, die van zeer veel dienst op 't Pampus waren, een daggeld toe. De Walſche Gemeente, op nieuw onderſtand behoevende, werd diestyds uit Stads Caſſe onderſteund; doch de Vroedſchap beraamde tevens middelen, om den toevloed van vlugtelingen te doen verminderen; ook beſloot men in 't jaar 1691 eene belasting op allerleie wynen, brandewynen en azynen te leggen, ten behoeve van 't Aalmoeſeniers Weeshuis. Verder was dit jaar aanmerkelyk door 't inſtellen der bedeſtonden; het overlyden van den Luitenant Admiraal *Cornelis Tromp*, die te Delft begraaven werd; en een zo ruimen overvloed van Visch, dat 'er 190 Schelvisſen voor niet meer dan 10 ſtuivers hier ter Stede verkogt wierden. In 't volgende jaar gevoelde men hier eene aardbeeving, die maar omtrent twee minuuten duurde, zeer merkbaar was, doch geen ſchade veroorzaakte; de Stads Compagnien werden diestyds op honderd man gebragt; ook werd een verſchil tusſchen de Regeering van Amſterdam, en den Dyk-

graaf

graaf en Heemraden van Rhynland, wegens het regtsgebied over de overtreedingen op het ſlagturven, in de Ambagtsheerlykheden van Slooten, Slooterdyk enz. door den Hoogen Raad in diervoege beſlegt, dat beide de partyen hier toe geregtigd gehouden moesten worden. De Stad ſtelde in 't jaar 1693 eene vaste orde op het ontſcheepen der beesten op Zeeburg. De Regeering, die zedert het jaar 1683 meermaals gemoeid was door onlusten in de Lutherſche Gemeente, zag zich in dit jaar genoodzaakt de moedwilligheid onder zommigen hunner op nieuw te keer te gaan. In 't volgende jaar werd 'er beſlooten een nieuw Beterhuis op te regten, en men maakte ook deeze en geene ſchikkingen ter verbeteringe van den Staat van der Stede geldmiddelen; ſtaande tevens egter in dit, en ook nog in 't jaar 1695 der Walſche Gemeente, om haare drukkende armoede, een buitengewoonen onderſtand toe. Men verleende ook in dit jaar een Octroi aan den Heer *Hille*, met opzigt tot zyn ontwerp om versch water in de Stad te brengen; doch de uitvoering van dit ontwerp blykt niet. Voorts vindt men aangetekend, dat de Regeering gelastte geen rekening in de Wisſelbank te verleenen, ten behoeve der Loteryen van byzondere Steden; doch dat men zulks diestyds nog aan Haarlem om byzondere reden vergunde.

Het jaar 1696 was hachlyk voor Amſterdam, uit hoofde van dien bekenden geweldigen oproer, van wegens de nieuw gemaakte keur op het begraaven; welks begin, voortgang en einde, met de gevolgen daar van, door onzen Hiſtorieſchryver nauwkeurig in 't breede opgegeeven wordt; meldende verders eenige ſchikkingen, in dit en 't volgende jaar voor 't gemak en de veiligheid der opgezetenen ten platten Lande, in de nabuurſchap der Stad, als mede ter vercieringe en verbeteringe van 't Stadshuis, gemaakt. De Vrede met Frankryk te Ryswyk getekend zynde, werd hier vervolgens een plegtige vreugdedag gehouden; en de Stad dankte voorts zes Compagnien haarer Soldaaten af. In dit jaar hield de Czaar van Muscovie zich eenigen tyd alhier op, oefende zich zelven in 't Scheepstimmeren; deed in 't volgende jaar eene reis na Engeland, en vertoefde in zyne te rugreize nog eenige dagen hier ter Stede. Toen ter tyd ſteeg de prys der graanen by ons en onze nabuuren allengskens hooger, 't welk 's Lands Staaten de noodige voorzorg deed aanwenden; ook ſtelde men hier van tyd tot tyd alle middelen in 't werk, die men, naar geraade der omſtandigheden, nuttigſt oordeelde, zo in 't jaar 1698 als in 1699.

Omtrent dien tyd zogt zeker Koopman van Maaslandsfluis de Haaringvaart alhier weder te doen bloeien; de Regeering ondersteunde deszelfs poogingen; doch men is 'er niet gelukkig in geslaagd: voorts werden 'er in de volgende jaaren eenige schikkingen ten nutte der Stede gemaakt, en verleende men de Walsche Diaconie herhaalde reizen buitengewoonen onderstand.

Met den aanvang van 't jaar 1702 ontstond 'er op nieuw een zwaare oorlog, waar in 't magtige Amsterdam den staat kragtdaadig ondersteunde. De dood van Koning *Willem* in dien tyd, waar over men ook te Amsterdam veele tekenen van rouw toonde, bragt eene merkelyke verandering in de bestelling der Wethouderschap te wege; de Stadhouderlyke waardigheid niet begeeven wordende, bragt men de Magistraats bestelling weder op denzelfden voet als in 't jaar 1650; doch wat het voortzetten van den Oorlog betrof, hier in was Amsterdam zo yverig als voorheen, en was 'er zelfs voor om Frankryk den oorlog te verklaaren, en den kryg moedig voort te zetten, gelyk ook vervolgens geschiedde; houdende de Hertog van Marlborough gestadig nauwe gemeenschap met de Stad; ook had die Veldoverste zo veel agting by de ingezetenen, dat het denkbeeld, dat hy geen gezags genoeg had, in 't jaar 1705, alhier min of meer onlust baarde, die egter voorzigtig gestild werd. In tusschen was de Regeering gestadig oplettend in 't maaken veeler byzondere schikkingen tot nut der Stede, terwyl ze den Oorlog tot welzyn van 't Land hielp voortzetten; en ze had niet minder de hand in de herhaalde onderhandelingen tot de Vrede, die eindelyk in 't jaar 1713, door bewerking van 't Engelsche Hof, geslooten werd, op nadeeliger voorwaarden, dan men voorheen zou hebben konnen maaken. Deeze Oorlog, die roemrugtig maar kostlyk was, kostte Amsterdam te meer, uit hoofde van een inval der Franschen in Suriname, die 't zelve eene brandschatting van 800000 guldens deeden betaalen.

In 't jaar 1713 verbood de Stad de ontgronding bezuiden Amsterveen; in 't volgende jaar nam ze op zich de zorg voor de herstelling van den dyk beoosten Muiden ten laste van 't gemeene Land, en in 't jaar 1715 bewilligde ze in een Octroi voor Dykgraaf en Heemraden van de Diemermeer, tot het heffen eener gabelle. De Czaar van Moscovie in 't afloopen van 't jaar 1716, en zyne Gemaalin in 't voorjaar van 1717 alhier gekomen zynde, werden met alle eer ontvangen en geduurende hun verblyf pragtig onthaald: men bedoelde een verdrag van Koophandel met den Czaar te treffen, doch hy

was

was niet te beweegen tot ſluiten, en vertrok in den Herfſt over Berlyn weder na Petersburg. In dit jaar had men op Kerstyd een hoogen watervloed hier te Lande, die voor veele plaatſen zeer ſchadelyk was, doch 't nadeel in Amſterdam geleeden was niet groot. In 't volgende jaar werd de beruchte *Jacob* geradbraakt, wiens herhaald appelleeren den Staaten aanleiding gaf tot het maaken eener nieuwe Wet, waar by het appelleeren op de hooge Geregtshoven aan openbaare Booswigten verbooden werd. In dit jaar werd het Oude Mannenhuis der Diaconie geſtigt, en de Amſtel-jagthaven aangelegd. Omtrent deezen tyd ontſtond 'er geſchil over het onderhouden van den Diemerdyk, dat niet, dan na herhaalde onderhandelingen, in 't jaar 1720 vereffend werd. De Actiehandel, ſchoon de Regeering dezelve niet begunſtigde, werd in deeze dagen ook alhier ſterk gedreeven, doch liep eerlang ten einde; veelen leeden eene onherſtelbaare ſchade; 't gemeen, tegen de Actionisten verbitterd, had ook intuſſchen eene groote moedwilligheid gepleegd in zeker Koffyhuis, daar deeze handel ſterk gedreeven werd, het welk de Regeering middelen in 't werk deed ſtellen om de daaders te ontdekken; men tragte insgelyks brandſtigters op te ſpeuren, die hier en daar in de Stad hunne euvelmoed betoond hadden; ook werd 'er, by gelegenheid van de peſt te Marſeille, zorg gedraagen tegen het inkomen van beſmette goederen. In dit jaar 1721 liet de Ruſſiſche Reſident alhier een pragtig vuurwerk affleeken, ter gelegenheid der Vrede tuſſchen Rusland en Zweeden.

In 't volgende jaar werd *Willem Karel Henrik Friſo*, Prins van Oranje en Naſſau en Erfſtadhouder van Vriesland, reeds ook Stadhouder van Groningen, insgelyks tot Stadhouder van Drente aangeſteld, en voorts tot Stadhouder van Gelderland verklaard: dit was niet naar 't genoegen der andere Provintien, doch men had het niet konnen afweeren; en gaf vervolgens Holland, Zeeland, Utrecht en Overyſſel aanleiding, tot een beſluit, om zich, by de tegenwoordige Regeering zonder Stadhouder, te handhaaven, waar in Amſterdam gereedlyk bewilligde. De volgende jaaren beheizen geen byzonderheden van belang, met opzigt tot de geſchiedenis der Stad, dan dat het getal der Predikanten in de Nederduitſche Gemeente met nog twee Predikanten vermeerderd werd in 't jaar 1725; dat de Stad in 't jaar 1724 aanmerkelyke ſchade leed door een geweldigen ſtormwind; dat de Regeering in dit jaar de Ambagtsheerlykheden van Kudelſtaart, en in 't jaar 1727 die van Leimuiden en Vriezenkoop

koop aankogt; in dit laatstgemelde jaar heerſchten hier zeer hoete koortſen die veelen ten grave ſleepten.

In 't jaar 1728 gaf Amſterdam zyne toeſtemming aan een ontwerp tot beſlisſing der geſchillen onder de Leden van Holland, tot vastſtelling van een Reglement op de overſtemming ter vergaderinge van Holland; doch men kon het geſchikte ontwerp ter Vergaderinge niet ſmaakelyk maaken, en de vastſtelling hier van is tot heden agtergebleven. Men maakte ook in 't volgende jaar eenige nadere bepaaling alhier wegens het Regtsgebied der Admiraliteit, volgens welke men zich voortaan zou gedraagen; en in 't jaar 1730 werd 'er eene keur afgekondigd tegen de ſchimpſchriften, die men alhier verſpreidde, ter gelegenheid der raadpleegingen over 't toelaaten van een Pauslyken Vicarius. In dit jaar hield zich een Gezant van Marokko eenigen tyd te Amſterdam op, en de Prins van Oranje, zyne ſtudien te Utrecht volbrokken hebbende, keerde door Amſterdam weder na Vriesland. In 't volgende jaar, waar in het Pesthuis afbrandde, dat egter terſtond weder opgebouwd werd, kogt de Stad nog de Ambagtsheerlykheden van Ouderkerk en Diemen: ook trok de Prins van Oranje anderwerf door Amſterdam, en de Hertog van Lotharingen eene keer herwaards doende vertoefde alhier vyf dagen. In 't jaar 1734 kwam de Prins van Oranje, in England met de Kroonprinſeſſe van Groot Britanje gehuwd zynde, met zyne Gemaalin hier ter Stede; de Regeering ſloeg voor hunne Hoogheden plegtig te komen opwagten, doch hun kort verblyf liet zulks niet toe; vermids zy, uit het rytuig in 't jagt gegaan zynde, naa verloop van nauwlyks een uur, onder zeil gingen. In dit jaar beſloot men nog eene Steenen Kerk op 't Bikkers Eiland te ſtigten. Verder was dit jaar aanmerkelyk door den bekenden gevreesden opſtand der Roomschgezinden, op den t'zamenloopenden Sacraments en St. Jans dag, die hier, gelyk elders, zonder eenigen oproer afliep. In dit en 't volgende jaar verbood men ook alhier de Vergaderingen der Vrye Metzelaaren, die men toen als gevaarlyk aanzag, doch heden zo niet beſchouwd en ongeſtoord gelaaten worden. In 't jaar 1736 werd 'er eene overeenkomst tusſchen de Stad en Amſterveen getroffen, wegens de betaaling der verpondinge van eenige ſtukken lands; en in 't volgende jaar ging men aan 't bouwen eener nieuwe Vleeschhalle op de Botermarkt, als mede aan 't herbouwen van de Logementen der Stad in 's Hage: de bekende Koning *Theodorus* geraakte in die dagen alhier in gyzeling, doch werd wel dra ontſlagen. In 't jaar 1738 vier-

de

de men alhier op den Schouwburg het eeuwfeest van deszelfs ſtigting; en 't jaar 1740 was boven al aanmerkelyk wegens den ſtrengen winter, die zeer groot gebrek aan regen- of ander versch water veroorzaakte; 't welk aanleiding gaf tot het graaven van eene put op 't Amſtelveld, in hoope dat men hier door de Stad in dergelyke omſtandigheden voortaan van zoet water zou konnen voorzien; doch dit ontwerp mislukte, naa 't ſpillen veeler vergeefſche kosten.

Onze geëagte Historie ſchryver beſluit hier mede zyn geſchiedkundig verhaal, naa een korte ſchets van 't gebeurde zedert het jaar 1740 gegeeven te hebben, zonder op byzonderheden ſtil te ſtaan; als zynde de zaaken, gelyk hy zegt, „ nog te versch geſchied, dan dat zy, met de ver„ eischte gegrondheid, omſtandigheid, en naauwkeurigheid, „ zouden konnen verhaald worden ".

Phyſiologia of Natuurkundige Verhandeling over het Leven, en de Gezondheid der menſchen, door J. G. KRUGER. *Uit het Hoogduitsch vertaald en met Aantekeningen vermeerderd, door* D. VAN GESSCHER. *Met Plaaten. Tweede Deel. Eerſte en Tweede Stuk. Te Amſterdam, by* J. Morterre 1763. en 1764.

VAn de twee eerſte Stukken, van het eerſte Deel, hebben wy, by derzelver Uitgaave geſprooken (*). In het eerſte van deeze Stukjes, wordt eerst geſproken van de *Ademhaaling*. En ſchoon dit Hoofdſtuk omtrent 127 bladzyden beſlaat, heeft de naarſtige Vertaaler het echter, in veele opzichten, zo onvolkomen gevonden, dat hy 'er zeer lange Aanteekeningen op gemaakt en bygevoegd heeft. De Heer KRUGER, naamlyk, maakt veel werk, om alles door wydluftige redeneering, uit de algemeene wetten der Natuure, (ſchoon zyne uitweidingen, dikwils, maar vooroordeelen en onderſtellingen zyn) te verklaaren; zonder het maakzel der Deelen van het menſchelyk lichaam genoeg in aanmerking te neemen, om de werkingen daar uit op te maaken. Dit heeft de Heer VAN GESSCHER, met een goed oogmerk, aangevuld; waar door het Werk, ondertusſchen, te uitgebreider is geworden. Wy zouden dit, met veele voorbeelden konnen aantoonen.

Hoe

(*) *Vaderl. Letter-Oefen.* Deel III. bladz. 484 enz. Deel IV. bladz. 109.

Hoe de Heer KRUDER hier in te werk gaat, ſullen wy eens doen zien, met zyne beſchryving van het maakzel der Longen, in het Hoofdſtuk *van de Ademhaaling*, voor te ſtellen. Dus ſpreekt Hy: „ Dat de Long in de Borst gelegen; „ en van alle andere ingewanden, het naast by het Hert ge„ plaatst is; dat ze zig laat opblaazen; en aan zig zelfs ge„ laaten zynde, wederom famenvalle; dit alles zyn zaaken, „ welken uit de dagelykſche ondervinding bekend zyn. Wat „ haar inwendig maakzel aangaat, zo koomen daar by drie „ voornaame hoofdzaaken in aanmerking. Lugtvaten naamlyk, Bloedvaten, en Blaasjes, zyn de eigenlyke deelen, uit „ dewelken de Long is famengeſteld. De Lugtvaten ontleenen haaren oorſprong van de Lugtpyp, met dewelken ze „ ten allernaauwſten vereenigd zyn; en uit deezen ontſpruiten ontallyk veel kleine vliesagtige Blaasjes, over welker „ oppervlakte zulk eene groote menigte bloedvaatjes verſpreid „ zyn, dat het alle verbeelding zelve te boven gaat. Deeze „ bloedvaten zyn, voor het meeste gedeelte, zo klein, dat „ ze naauwlyks met het bloote oog, konnen gezien worden; „ en, wanneer ze met een wasagtige ſtoffe zyn opgeſpoten, „ zo vertoont het zig niet anders, dan als of de geheele op„ pervlakte der Longe, geheel en al, met eene roode verwe, „ beſtreeken is. Goede Vergrootglazen egter, toonen zeer „ duidelyk, dat deeze kleur, alleen aan een ongelooflyk ge„ tal van onbegryplyk kleine bloedvaasjes, moet worden toe„ geſchreeven. De Heer LIEBERKUHN heeft de goedheid „ gehad, om my dezelve, met zyne eigen Vergrootglazen, „ aan te wyzen; en ik twyfele met regt, of iemant buiten „ hem, deeze waarneeming met zulk een gelukkigen uitſlag, „ heeft te werk geſteld. Alle deeze bloedvaten neemen haaren oorſprong uit de Long-ſlagader en Long-aderen; de „ eerſte van welken met de regter, en de laatſten met de linker holte van het Hert gemeenſchap oefent. Behalven deezen heeft de Long nog een byzondere Slagader, die kleiner zynde dan de Long-ſlagader, de Longepyps-ſlagader genaamd wordt; en waarſchynlyk, tot niets anders verordend is, dan om dat bloed aan te voeren, dat tot voeding en onderhouding der Longen gevorderd wordt ".

De Vertaaler merkt hier op aan, dat deeze beſchryving van het maakzel der Longe zeekerlyk zeer onvolledig zy, en geheel niet geſchikt, om tot een grondſlag van de tegenwoordige Verhandeling, der Ademhaaling namelyk, gebruikt te worden; en dit heeft hem bewogen zulks, door een breedvoesige Aanteekening, te vervullen. Hy geeft, hier in, eene beſchry-

ving

ving van het Strottenhoofd, de Lugtpyp en Longepypen, de Longen zelve, derzelver Slagaderen, Aderen, en Zenuwen. Welke Aanteekening, ſchoon met een kleine letter, byna tien geheele bladzyden vervult.

Na dat de Schryver zyne aanmerkingen gemaakt heeft, in dit zelfde Hoofdſtuk van de Ademhaaling, of 'er eenige Lugt, in de Longen, met het bloed gemengd worde, 't welk Hy tegenſpreekt; vat de Heer VAN GESSCHER dit ſtuk nog eens op, en voegt 'er het zyne by. Wy zullen deeze Aanteekening, ſchoon wat lang, eens overſchryven, om onze Leezers een ſchets te geeven van 't gene de Vertaaler aan dit Werk heeft toegebragt, en hoe Hy zich hier in heeft gekweeten.

„ Verſcheiden Geneeskundigen hebben vastgeſteld, dat 'er, „ by iedere Inademing, een zeker gedeelte Lugt, door de „ zelfſtandigheid der Longen heen-dringende, met het om„ loopende bloed vermengd worde. De oogmerken egter, aan „ dewelken zy, op deeze wyze voldoen wilden, waren ver„ ſchillende. BORELLUS beweerde zulks alleen, om dat hy „ onderſtelde, dat de Lugt volſtrekt noodzaaklyk was, om „ aan het bloed een ſlingerende beweging mede te deelen. „ SYLVIUS, om dat hy zig verbeeldde, dat het bloed, door „ de beweging van het Hert te zeer verhit zynde, niet gemak„ lyk door de Longvaten konde heen gaan, zonder dat 'er, „ door de bygemengde Lugt, een verkoelende Salpeter, on„ der het zelve gebragt werde, die den omloop van het zelve „ door de gezegde vaten te hulp kwam. En LOWER eindelyk, „ om te konnen verklaaren, van welk eene oorzaak, de roo„ de kleur van het bloed af hanglyk ware.

„ De bewysredenen, van de welken zy zig tot ſtaaving van „ dit gevoelen bediend hebben, waren even zo verſcheiden, „ als de oogmerken, welken zy, met dusdanig eene onder„ ſtelling, bereiken wilden. De voornaamſte egter, en die „ wel de meeste aanmerking verdienen zyn deeze. Het bloed, „ in de Longaderen, is rooder van kleur, dan in de Longſlag„ ader. SYLVIUS en SWAMMERDAM hebben, door het op„ blaazen der Lugtpyp, de Lugt tot in de holligheden van „ het Hert doen doordringen. TRUSTON een zwartagtig vogt „ in de Longſlagader geſpooten hebbende, zag het zelve, door „ de takken der Lugtpyp, wederom uitvloeijen. BERGERUS „ Lugt in de takken der Lugtpyp geblaazen hebbende, zegt, „ dat dezelve, te gelyk met het vogt, tot in de Longaderen „ doordringt: en hy voegt 'er by, dat by de inſpuiting van ge„ kleurde vogten, in deeze zelfde Lugtvaten, het zelfde ver„ ſchynzel wordt waargenomen. By dieren, welken verdikt

„ zyn,

„ zyn, is het bloed in de Halsſlagaderen zwartagtig; en het
„ is rood, wanneer dezelven wederom geademd hebben. BEL-
„ LINUS, eindelyk, heeft aangemerkt, dat de Lugt, door de
„ vliezen van een ey zelve kan heen dringen; en dus ſchynt
„ het niet moeilyker te moeten zyn, dat het zelfde omtrent
„ de Longen plaats hebbe.

„ Na zulk een aantal van bewysredenen, door de bekwaam-
„ ſte Mannen zelve voortgebragt, ſchynt het weinig beeter
„ dan een enkele vermetelheid, aan de waarheid der voorop-
„ gegeevene Stelling te twyfelen; en nog veel meer, dezelve
„ te willen tegenſpreeken. Men heeft egter, meer dan ge-
„ noegzaame redenen, om te beſluiten, dat de indringing van
„ de Lugt in het bloed, door middel van de Longen, inder-
„ daad niet anders, dan als een enkele onderſtelling moet
„ worden aangemerkt. Want, alle de bewysredenen, wel-
„ ken tot ſtaving van dit Gevoelen worden bygebragt, zyn
„ zo weinig geſchikt, om het zelve, op een voldoende wy-
„ ze te bekragtigen, dat 'er niet anders, dan eenige weinige
„ aanmerkingen behoeven gemaakt te worden, om de onge-
„ grondheid derzelven te konnen aantoonen. Dat het bloed,
„ immers, in de Longaderen een rooder kleur heeft, dan in
„ de Longſlagaderen, bewyst niets voor de indringing van de
„ Lugt in het bloed, door de Longen; want, waarom is het
„ aderlyk bloed, dat uit de Milt voortkomt, dunner en roo-
„ der dan het ſlagaderlyke, dat in dit zelfde ingewand wordt
„ ingebragt? De waarneemingen van de Heeren SYLVIUS en
„ SWAMMERDAM, dat, naamlyk, de Lugt, in de Lugtpyp
„ ingeblaazen, tot in de holligheden van het Hert zou door-
„ dringen, is door die van HARVEUS, BOHNIUS en HIGMORUS
„ tegengeſprooken. En deezen hebben aangemerkt, dat
„ zulks, zonder verbreeking van de zelfſtandigheid der Lon-
„ gen, by geene mogelykheid, kan plaats hebben. De waar-
„ neeming van TRUSTON, die door deeze zelfde Proeven we-
„ derlegd wordt, is niet anders, dan op een evengelyk toeval
„ gegrondvest. En, geſteld eens, dat het inderdaad, zon-
„ der eenige verbreeking van den ſamenhang der Longen ge-
„ beurd ware; waarom vloeit 'er dan in den ſtaat der Natuur,
„ niet een gedeelte van de wey van het bloed, die immers fy-
„ ner is, dan een dergelyk gekleurd vogt zyn kan, uit de Va-
„ ten in dewelken het bevat is; en waarom geſchiedt 'er gee-
„ ne uitſtorting van dezelve, in de Longblaasjes? De waar-
„ neeming van BERGERUS, gelyk ze overeenkomſtig is met die
„ van TRUSTON, kan op dezelfde wyze wederlegd worden.
„ En PECQUET, daar en boven, heeft aangemerkt, dat;

„ als

„ als de borst van een dier voorzigtiglyk geopend, en de Lugt,
„ op een zagte wyze, in de Lugtpyp wordt ingeblaazen; dat
„ 'er zegge ik, geen een enkel Lugtbelletje, door de opper-
„ vlakte der Longen, wordt uitgeperst. Dat by verſtikte die-
„ ren, het bloed, 't welk in de Halsſlagaderen begreepen
„ wordt, een zwartagtige kleur heeft; en na de herſtelling der
„ Ademhaaling, wederom zyn natuurlyke kleur aanneemt,
„ ſchynt meer afhanglyk te zyn van de enkele ophouding der
„ Ademhaaling, geduurende den tyd der verſtikking; dan wel
„ van een verhinderden indrang der Lugtdeeltjes, aan dewel-
„ ke men het zelve heeft toegeeigend. Het dringen der Lugt,
„ door de vliezen van een ey, eindelyk, uit dewelke BELLI-
„ NUS, tot de Longen beſlooten heeft, is met zo weinig
„ regt, op deeze laatstgemelde deelen toegepast, dat ik naauw-
„ lyks begrypen kan, hoe het zelve, in het denkbeeld van
„ zulk een groot Natuurkundigen, heeft kunnen plaats vin-
„ den. In het ey, immers, vindt men een groote menigte
„ buisjes, welken gemeenſchap hebben met zekere openin-
„ gen, welken over de oppervlakte van deszelfs ſchaal ver-
„ ſpreid liggen. En niemant der Ontleedkundigen, heeft,
„ tot heden toe, een eenige van dergelyke buisjes en openin-
„ gen, in de zelfſtandigheid der Longen konnen aantoonen.

„ By alle deeze aanmerkingen, die inderdaad zeer voldoen-
„ de zyn, voege ik nog eenige anderen, welken dit ſtuk, op
„ een meer bellisſende wyze, aantoonen; en, ten duidelykſte,
„ doen zien, dat het geheel niet waarſchynlyk zy, dat de
„ Lugt, by de Inademing, en door tusſchenkomst der Lon-
„ gen, met het omloopende bloed, vermengd worde. De
„ Waterblaas, opgeblaazen, zynde; het Hertzakje, Darm-
„ ſcheil, Tusſchenſchot, of het harde Herſenvlies, tot zak-
„ jes gemaakt, opgeblaazen, toegebonden, onder de Lugt-
„ pomp gelegd, en de Lugt uit den Ontfanger weggepompt
„ zynde, zal men geen de minſte Lugtbel, op de oppervlakte
„ deezer zakjes, zien te voorſchyn koomen. Deeze zelfde
„ vliezen egter, die geen Lugt door derzelver weefzel laaten
„ doordringen, geeven doortogt aan het water, de olie, en
„ zelfs aan het vogt, dat in den Dampkring bevat is. Want
„ als men een weinig Suiker, Zout van Wynſteen, of andere
„ dergelyke dingen, in dezelven, beſlooten houdt, zullen
„ dezelven, in een zeer korten tyd, door het vogt, dat door
„ de openingen deezer vliezen heen dringt, ſmelten, en in
„ eene vloeiſtof veranderd worden. De binnenſte oppervlak-
„ te van de Longblaasjes wordt beſproeid met een ſlymagtig
„ vogt, dat door zekere kleine Klieren, in dezelven, wordt,

„ afgeſcheiden; en het is bekend, dat die lichaamen zelve, „ welken de Lugt door haare openingen laaten heen gaan, als „ ze met eenig olie- of ſlymagtig vogt beſmeerd zyn, geen den „ minſten doorgang aan de Lugt zullen toelaaten. Indien de „ Lugt door de Longblaasjes, of door de Vaten, welken in „ dezelven verſpreid zyn, met het omloopende bloed ver- „ mengd wierdt; zo moest dezelve door het weefzel deezer „ blaasjes, of door dat der zo evengemelde Vaten, konnen „ heen dringen. En dewyl het buitenſte bekleedzel der Lon- „ gen, van even het zelfde maakzel, als dat deezer blaasjes „ is; was het noodzaaklyk, dat deeze zelfde Vloeiſtoffe, ook „ door de buitenſte oppervlakte der Longen konde heen drin- „ gen. Maar dat dit laatſte niet waar zy, blykt daar uit, dat „ 'er nooit eenige de minſte Lugt, tuſchen het Ribbenvlies „ en de Longen gevonden wordt; en, de Lugtpyp van een „ dier, met een kurk wel toegeſtopt, de Long onder de Lugt- „ pomp gelegd, en de Lugt, uit den Ontfanger weggenomen „ zynde, ondergaat geen de minſte verandering, en blyft even „ zo uitgeſpannen, als te voren.

„ Zie daar derhalve, wat men van het indringen der Lugt „ in het bloed, door middel van de Longen, te denken hebbe. „ Ik zoude hier nog meerder waarneemingen, om de onge- „ grondheid deezer Stelling aan te wyzen, konnen bybren- „ gen: maar de voorgemelden zullen genoeg zyn, om de ge- „ grondheid van het tegengeſtelde Gevoelen, dat ook door „ onzen Schryver is aangenomen, ten allerduidlykſte te be- „ vestigen ".

Na het Hoofdſtuk van de *Ademhaaling*, volgt, van de *Afſcheiding der Vogten;* van de *Milt;* van het *Netvlies;* van de *Lever;* de *Nieren;* de *Waterblaas;* de *Gewaarwording in 't algemeen*, een hoofdſtuk 100 bladzyden lang, de Aanteekeningen van den Vertaaler 'er ingetrokken zynde; het *Gezicht;* het *Gehoor;* de *Reuk;* de *Smaak;* het *Gevoel;* de *inwendige Zinnen;* de *Werking der Spieren;* en eindelyk, de *Voortteeling en Voeding*, waar by de Vertaaler de Stellingen van LEEUWENHOEK; de BUFFON en HALLER gevoegd heeft. En hier mede wordt deeze *Phyſiologie* beſlooten.

Wy vinden niet nodig meer van dit Werk te zeggen; nademaal uit dit, vergeleeken met onze Berigten over de twee Stukken van het Eerſte Deel, het Werk, benevens de Vertaaling en Aanteekeningen, kan gekend worden. De naarſtigheid en moeite, welke de Heer VAN GESSCHER hier aan toegebragt heeft, is pryswaardig; en zyne Aanteekingen zyn doorgaans, zeer goed, ſtrekken tot opheldering en verbeetering;

en

en zyn in 't algemeen van goede Schryvers ontleend. Wy kunnen echter, niet nalaaten te zeggen, dat zyne verkiezing van deezen Auteur, niet gelukkig is geweest. Behalven de onvolkomenheden, heeft de Heer KRUGER meer naar den Duitſchen, dan naar onzen Vaderlandſchen ſmaak geſchreeven; en de Vertaaler zou waarſchynlyk meer nut hebben konnen doen, met zynen arbeid aan eenig ander en volkomener Werk te beſteeden.

Het Leven der doorluchtige Nederlandſche en eenige Hoogduitſche Schilders, door KAREL VAN MANDER *beſchreeven, vollediger gemaakt door wylen* JACOBUS DE JONGH, *en na deszelfs overlyden door eene bekwaame hand. Twee deelen, met de afbeeldingen der voornaamſte Schilders. Te Amſterdam, by* S. van Esveldt, 1764. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 624 *bladzyden in groot octavo.*

DE Levensbeſchryving der doorluchtige Nederlandſche en eeniger Hoogduitſche Schilderen, door den beroemden Konſtſchilder *Karel van Mander* reeds in den jaare 1604 uitgegeeven, en in den jaare 1618 herdrukt, by alle Liefhebbers der Konſte zeer begeerd en ſchaars te vinden zynde, ziet in dezen ten derdenmaale het licht, met eene merkelyke verandering en vermeerdering. Men heeft naamlyk, ten gevalle der Konſtminnaaren, die zich in de oude Rhetoriſche taal niet zeer geoefend hebben, en van daar eenigzins klaagden over 't ongemaklyke verſtaan veeler ſpreekwyzen; den ſtyl geſchikt naar den hedendaagſchen ſpreektrant, en ſchryfwyze. Verder heeft men zich benaarſtigd om eenige misſtellingen van den Autheur te verbeteren, zommige daar in voorkomende zaaken op te helderen, en wat nader berigt te geeven van 't leven van deze en gene Schilders, die door den Heer *van Mander* ſlegts in 't voorbygaan gemeld waren; ook heeft men het getal der afbeeldingen der Schilderen grootlyks vermenigvuldigd, zo dat 'er omtrent 150 Pourtraiten in dit Werk gevonden worden; en eindelyk heeft men de oude levensbeſchryving van *Karel van Mander*, mede in den hedendaagſchen ſtyl gebragt zynde, met eenige byzonderheden, tot zyne leerlingen betrekkelyk, vermeerderd. De Beminnaars der edele Schilderkonſte zullen over 't algemeen de Uitgeevers dank weeten voor hunne aangewende moeite, en deze nieuwe uitgaave met genoegen plaatſen by den beroemden *Schouwburg der Nederlandſche Konst-Schilders en Schilderesſen* van de Heeren *A. Houbraken* en *J. v. Gool*.

Leerzaame Zinnebeelden en Voorbeeldlyke Zedelesſen, door HENDRIK GRAAUWHART. *met* 175 *plaatjes. Te Dordregt by* Abraham Blusſé 1764. *Derde Druk, Twee Deelen. behalve het Voorwerk enz.* 494 *bladzyden in octavo.*

DEze twee deelen behelzen eigenlyk twee afzonderlyke ſtukjes van den ſtichtelyken Schryver *Hendrik Graauwhart*, doch die men, gelyk in dezen geſchiedt, zeer wel kan t'zamenvoegen, uit hoofde der eenſtemmigheid van 't oogmerk waar mede dezelven geſchreeven zyn. Het eerſte vervat etlyke zinnebeelden van Dieren, Vogelen, Gewasſen enz. en 't laatſte etlyke voorbeelden van 't Menschlyke leeven, en der Menschlyke werkzaamheden, waar uit onze Autheur nutte zedelesſen ter Deugd afleidt; die hy onder ieder printverbeelding in een kort versken voorſtelt, en in proza wat breeder voordraagt. De Schryver heeft deze ſtukjes aanvanglyk geſchreeven ten nutte zyner kinderen, om hen op eene vermaaklyke wyze de Deugd in te boezemen; doch ze zyn by gelegenheid wat verder uitgebreid, om ze ook van dienst te doen zyn voor-zulken, die tot wat meerder jaaren gekomen zyn. — Men heeft dan in dit Werkje juist geen zedekundige beſchouwingen te zoeken, die voor lieden van min of meer oefening nuttig zyn; maar 't is van dien aart, dat het met vrugt gebruikt kan worden voor de Jeugd, en min ervaarenen; om hen dus op eene niet onaangenaame wyze, geſchikt naar hunne vatbaarheid, heilzaame zedelesſen in te ſcherpen. Het verdient dus onder andere huisboekjes van die ſoort wel eene plaats, en is zeer wel geſchikt om by deze of gene gelegenheid aan de Jeugd ter aanmoediginge vereerd te worden.

Mr. LUCAS WILLEM KRAMPS *Zeemans Nagtkyker. Te Amſterdam, by* J. Kok 14 *bladzyden in folio.*

DE Heer en Mr. *Lucas Willem Kramp* verdeedigt zich in dit Stuk tegen eenige beſchuldigingen, die hem ten laste gelegd worden; doch die meerendeels buiten het weezenlyke verſchil, waar toe zyne voorgaande papieren betrekkelyk zyn, omloopen (*). Daar ſchynt ter wederzyde eene zeer groote *animoſiteit* plaats te hebben, die aanleiding geeft tot het uitſtrooien van pasquillante ſchriften en 't wederleggen van beſchuldigingen, die voor 't gros der Leezeren van geen aanbelang zyn.

(*) Zie *Vaderlandſche Letter-Oefeningen* IV *D. bl.* 514 *en* V *D. bl* 178.

Vrymoedige en Onpartydige Gedagten, wegens het voorgevallene in de wisſelvallige en dangereuze zaak van Mr. LUCAS WILLEM KRAMP. *Gedrukt voor den Autheur.*

BRabbeltaal, die met opzigt tot de zaak van *Mr. Lucas Willem Kramp* niets betekent: men vindt hier eenige ſpreuken en gezegdens over de ſtilzwygendheid, lydzaamheid en 't eerbiedige klaagen, die aan elkanderen hangen als heet zand: en voorts des Schryvers verwondering over eenige byzonderheden in 't laatſte geſchrift van *Mr. Kramp.*

LETTER-OEFENINGEN.

Beſchouwing van de voornaamſte Schriften der Deisten, die in deeze en de voorgaande eeuwe in Engeland zyn uitgekomen; in eenige brieven aan een Vriend, door den Wel Eerwaarden en zeer geleerden Heer JOHN LELAND, Doctor in de Godgeleerdheid en Bedienaar des Godlyken Woords te Dublin, *naar den tweeden druk uit het Engelsch vertaald, door* E. NOTEBOOM. *Eerſte deel; met eene Voorreden van den Wel Eerw. en zeer geleerden Heer* JACOB ALBERT VOS, Bedienaar des Godlyken Woords te Montfoort. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, *behalven de Voorredens* 574 *bladz. in groot octavo.*

DE Eerwaarde Voorredenaar, die de zaak van den Chriſtelyken Godsdienst zeer ter harte neemt, betoont zich in zyne Voorreden, aan het hoofd des gemelden werks, een verſtandig, een Godvrugtig en geleerd Verdediger der geopenbaarde Leere, en geeft een berigt hoe deeze vertaaling, onder zyn opzigt, ondernoomen en uitgevoerd is, naar den tweeden druk in den jaare 1755 te *Londen* uitgegeeven; als mede hoe hy tot cierlykheid van 't werk, en het gemak der Leezeren, verſcheide ſtukken, uit het *Supplement*, op de plaatſen daar zy behoorden, ingevoegd heeft. In 't byzonder bevlytigt hy zich om twee ſtukken, door den Heer LELAND, maar ter loops aangeroerd, en die, zyns oordeels, eene breedere aantooning vereischten, te ontvouwen. Het eerſte betreft eene plaats van *Victor* van *Tmuis*, waar in gezegd wordt, *dat de Heilige Euangelien* op bevel van Keizer *Anaſtaſius* zyn *overgezien en verbeeterd* geworden, 't welk Mr. COLLINS, *een verhaal van eene algemeene verandering der vier Euangelien in de zesde eeuwe*, noemt. Het tweede gaat over eene andere tegenwerping, welke de *Deisten* ontleenen uit het groot aantal van verſchillende leezingen, die men aantreft in de Handſchriften van het Nieuwe Teſtament. Dit oordeelden wy noodig van deeze dubbel leezenswaardige Voorreden te moeten melden. De vertaaling zelve is getrouw en duidelyk, de vloeibaarheid van ſtyl zou merkelyk te verbeteren zyn, en in 't vervolg, mogelyk ongevoelig komen, wanneer de Heer NOTEBOOM, den arbeid van Vertaalder langer beoefend hebbe, en deeze hem, daar door hebbelyker geworden zy.

Om nu van het Werk zelve te ſpreeken, en het onzen Leezeren te doen kennen, zullen wy eerſt eene zeer korte algemeene ſchets opgeeven, en vervolgens 't een of ander ſtuk uitkippen om ten voorbeelde van LELANDS ſchryf en handelwyze te dienen.

Dit eerſte deel vervat XV brieven. De I Brief geeft eenig berigt aangaande de geenen, die eerst den naam van *Deisten* hebben aangenomen, en handelt verder in 't byzonder over de Schriften van Lord *Herbert* van *Cherbury*, wiens ontwerp, om het gevoelen der *Deisten* tot een geſchikt zamenſtel te brengen, overwoogen en wederlegd wordt. De IIde behelst verdere aanmerkingen op het ontwerp van den Lord *Herbert*; en overweegingen over eenige andere tegenwerpingen van dien Lord, als mede eene opgave van de Schryvers die tegen hem te voorſchyn zyn gekomen. In den IIIden vindt men aanmerkingen over de Schriften van Mr. *Hobbes*, en welke Schryvers hem wederlegd hebben. De IVde betreft de werken van Mr. *Charles Blount* en Mr. *Toland* tegen den Christlyken Godsdienst. De Vde handelt over de Schriften van den Graaf van *Shaftesbury*. De VIde geeft op den inhoud der Schriften van Mr. *Collins* met derzelver wederleggingen. De VIIde gaat over de *Vertoogen* van Mr. *Woolſton*. De VIIIde betreft het werk van Dr. *Tindal*, genaamd: *Het Christendom zo oud als de Schepping*. De IXde geeft berigt van een nieuwen aanſlag tegen het Christendom in het boek van Dr. *Morgan*, dat ten tytel heeft: *De Zedenkundige Philoſooph*, met bygevoegde wederleggingen. De Xde behelst aanmerkingen op, en wederleggingen van het Geſchrift genaamd: *Het Christendom niet gegrond op bewys*. De XIde dient ter wederſpreeking van een geſchrift, geheeten: *De Opſtanding van Jeſus overwoogen*. De XIIde handelt over de Werken van Mr. *Chubb*, die naa zynen dood in het licht gegeeven zyn. De XIIIde behelst verdere aanmerkingen over *de nagelaatene werken van* Mr. Chubb. De XIVde ſtrekt ter wederlegging van een Geſchrift genaamd: *Het gevoelen der Deisten regt voorgeſteld en volkomenlyk bevestigd*; en vervangt verder eenige Aanmerkingen over de onderneeming van Lord *Bolingbroke* tegen de Heilige Schrift in zyne *Brieven over het Leezen en 't gebruik der Geſchiedenisſen*; en wordt beſlooten met algemeene Aanmerkingen over de Deistiſche Schryvers. De XVde draagt in een kort Vertoog de Bewyzen voor het Chriſtendom by. — Elk onzer Leezeren, die eenig begrip van dit ſlag van zaaken heeft kan gereedlyk nagaan, uit deeze zeer korte ſchetſe, dat het Werk van den

Eerw.

Eerw. LELAND eene groote verſcheidenheid van de gewigtigſte ſtukken behelst; en hoe 't zelve, door by ieder Deistisch Schryver of Geſchrift, de voornaamſte Tegenſchryvers en Tegenſchriften optenoemen, en 'er dikmaal een breedvoerig uittrekzel van mede te deelen, gelyk het ook den voornaamen inhoud der werken van de vyanden der Openbaaringe opgeeft, te regt een Boekzaal mag heeten der Deistiſche Schryveren en van hunne Tegenſtanderen; ja elk Beminnaar van den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst moet deeze Brieven aanmerken als een welvoorzien Wapenhuis.

De aanmerkingen des betreffende van den Heer *Henrich Gottlieb Schmid*, Conrector van de Oudſte Stadsſchoole te *Hanover*, die eene Hoogduitſche vertaaling van dit werk vervaardigd, en in 't licht gegeeven heeft, door den Eerw. *Vos*, in de boven gepreezene Voorreden, bygebragt, kunnen wy niet nalaaten hier kortlyk over te ſchryven, als behelzende met weinig woorden het character der *Deisten*, den aart van dit werk te hunner wederlegginge, en den regtmaatigen lof, welken den Eerw. LELAND toekomt. „ Ik herhaale het," *ſchryft hy naa het voordraagen eeniger andere bedenkingen.* „ Ik herhale het. De vyanden van den Godsdienst ſchynen van verre ſchroomlyk. Hoe nader zy ons bykomen hoe nauwer wy met hun bekend worden; dies te kleinder worden zy in onze oogen. Hunne tegenwerpingen, die ons op den verren afſtand menigvuldig en gewigtig ſcheenen, worden weinig, eenvoudig en gering. Het blanketzel, waar mede zy hunne gedagten eene valſche geleende ſchoonheid geven, ſchilfert af. Het ongerymde, het zig zelven tegenſpreekende, het welk verſtrooid en op eenen verderen afſtand onze oogen ontweek, word door eene Syſtematiſche aaneenſchakeling van hunne gedagten en een nauwer onderzoek kenbaar. Hun iever voor de waarheid en het welzyn van het menſchdom verandert in eene menigte van vooroordeelen en gemoedsgebreken.

„ Het is alleen maar nodig, dat ons alle de *Deisten* en hunne twyfelingen naby gebragt worden. Het is noodig, dat ons het onderzoek en de beoordeeling daar van door korte uittrekzelen uit hunne Schriften, door korte en nadruklyke beantwoordingen daar van, en door aanwyzing van uitvoerigere wederleggingen ligter gemaakt worden. Het is noodig dat ons door de vergelyking van de *Deisten* en hunne tegenſtanders de ſchaal in de hand gegeeven wor-

„ de om de gronden en bewyzen, die van weerskanten wor-
„ den bygebragt, tegen elkander op te weegen. Zulk een
„ onderzoek is tot hier toe door de verſtrooide tegenwer-
„ pingen, tegen den Christlyken Godsdienst en de even zo
„ verſtrooide en wydluftige beantwoordingen daar van te
„ zwaar gemaakt geweest.

„ De Christenen zyn derhalven veel verpligt aan den Heer
„ LELAND, dat hy hun, in het volgende Werk, zulk eene
„ beproeving van de *Deistiſche* en Christelyke gronden, die
„ in onze tyden een zo noodwendig ſtuk der overtuiginge
„ is, ongemeen ligter gemaakt heeft.

„ De Heer LELAND behoort onder die verdeedigers van
„ het Christendom, (wier getal men wenſchen mogte veel
„ grooter te zyn,) die door hunne ſchranderheid, beſchei-
„ denheid, zagtmoedigheid en liefde der waarheid voor de
„ vyanden daar van ſchroomlyk zyn. Hy heeft reeds zedert
„ verſcheide jaaren door deeze manier van ſtryden menige
„ zege voor onzen Godsdienst bevogten. Echter gelove
„ ik, dat hy zyner goede zaake nooit geen zo algemeen
„ voordeel hebbe toegebragt, als in dit Boek. Hy lokt de
„ tot nog toe ſteeds rondom zwervende vyanden des Chris-
„ tendoms, te gelyk op één Slagveld, en in één leger te
„ zaamen. Hy brengt aan de andere zyde de voorſtanders
„ van den geopenbaarden Godsdienst, die te voren elk op
„ zich zelven ſtonden in één leger by elkanderen. Hy voert
„ hen aan, ſlaat, aan hunne ſpits, de tegenparty, en ont-
„ wapent hunnen ganſchen hoop op eenmaal." (*)

Wy zullen, by dit getuigenis, zo regtmaatig en naar verdienſten als groot en uitſteekend, nog deeze bedenking voegen, voor onze Vaderlandſche Leezers byzonder geſchikt. Weinig *Deistiſche* Schriften zyn 'er in ons Land ontworpen, en verre de meesten zyn van *Engelſchen* oorſprong: in dat Koningryk deeden zich ook de voornaamſten op, dit weet ieder die geen volſlaagen vreemdeling is omtrent de aanvallen op den Christlyken Godsdienst gedaan. Deeze aanzienlykſte Hoofden en Voorvegters van het ongeloof zyn door den Eerw. LELAND, als een braaf Verdeediger der Euangelie-waarheid, in dit Werk, nagegaan, voorgeſteld, overwogen en wederlegd: en dus ook de ganſche bende van min geleerde, min vernuftige, en (is het mogelyk dat ze 'er gevonden worden?) van min opregte beſtryders der Openbaaringe of van den Natuurlyken Godsdienst zelve. — Ook kunnen de re-

de-

(*) Zie de Voorreden van den Eerw. *Vs.* bladz. 12—14.

delyke gronden, op welke de Eerw. Schryver zyne wederleggingen vestigt, dienen om middagklaar te toonen, hoe de geopenbaarde Godsdienst, verstaan en uitgelegd moet worden, zal die met den Natuurlyken, ja met zich zelven bestaanbaar en te verdeedigen weezen. Lof derhalven verdient de Eerw. *Vos* van zyne Landsgenooten voor het beschikken der Vertaalinge en de moeite daaromtrent genoomen: van welke de jonge Vertaalder, de Heer *Noteboom*, zyn deel toekomt.

Om nu nog eene schets van de schryf en handelwyze door den Heer LELAND, in dit hoogloflyk Werk gehouden, op te geeven, verkiezen wy, dewyl die Schryver onzen Vaderlanderen eenigermaate bekend is, 't geen hy zegt omtrent den Lord Burg-graaf *Bolingbroke*.

Daar is, *luiden de woorden van* LELAND, *in den XIV. Brief*, „ nog een Schryver, die zich onlangs opdeedt voor „ de zaak der *Deisten*, en die wel eene byzondere aanmer„ king schynt te verdienen, zoo wegens zynen rang en aan„ zienlyken staat in de weereld, als uit hoofde van zyne be„ kwaamheden en de achting, die Hy als Schryver hadde. „ Het is de geweezen Lord Burg-graaf (*) *Bolingbroke*, dien „ het geluste, in zyne onlangs uitgekomene *Brieven over „ het leezen en het gebruik der geschiedenissen*, eenen openly„ ken aanval te doen op het gezag van de Heilige schriften, „ stellende byzonder alle zyne krachten in het werk, om de „ geloofwaardigheid van de Geschiedenissen der Heilige „ Schrift om verre te werpen. Maar het beleid, dat Hy in „ deezen houdt, schynt noch wel gekoozen, noch bestaan„ baar met zig zelven te zyn. Eene voornaame reede, die „ zyne Lordschap meent te hebben, waarom Hy het gezag „ en de geloofwaardigheid van de geschiedenissen van het „ Oude Testament verwerpt, is deeze, dat de *Grieken* daar „ van geene kennis gehad hebben: en dat de berichten der „ *Grieken* niet overeenstemmen met die, welke in de Schrif„ tuur gegeeven worden, en wel byzonder ten aanzien van „ het *Assyrische* Ryk. Doch Hy heeft zelf zeer veel moeite „ aangewend om te toonen, dat de oude Grieken fabelach„ tige Schryvers waaren, en, dat op hunne verhaalen, van „ de oude tyden, zoo wel van hunne eigene, als van andere „ Natien, in 't geheel geen staat te maaken zy. En dus laat „ Hy genoeg blyken, dat, indien dezelve al volkomenlyk „ over-

(*) Eng. *Viscount*.

„ overeenſtemmen met de berichten, die in de *Joodſche*
„ Schriften gegeeven worden, Hy daar op zeer weinig acht
„ geſlaagen zoude hebben, en zulks geenzins willen aanzien
„ als een bewys van de waarheid derzelver. — Het is be-
„ kend, dat veele geleerde Schryvers getuigenisſen uit *Hei-*
„ *denſche* Schriften bygebragt hebben om eenige aanmerk-
„ lyke gezegden van de Heilige Geſchiedſchryvers te beves-
„ tigen (†). Maar hier tegen heeft zyne Lordſchap zeer veel
„ in te brengen; ja Hy houdt het voor eene partydige en
„ ongerymde handelwyze, dat men het getuigenis van *Hei-*
„ *denſche* Schryvers aanneeme, indien het nu of dan gebeu-
„ re, dat dezelve met de ſchriftuurlyke berichten overeen-
„ ſtemmen, en hun getuigenis verwerpe, wanneer zy daar
„ mede niet overeenkoomen. Maar de zaak regtmaatig over-
„ woogen zynde zal men bevinden, dat dit in allen deele
„ gansch reedlyk en billyk zy. Want, wanneer wy acht
„ geeven op de ſterke vooroordeelen van de *Heidenen* tegen
„ de *Jooden*, wier geheele Godsdienst en Burgerſtaat, zoo
„ ſtrydig was tegen de hunne, is het klaar, dat op hunne
„ gezegden tegen de *Jooden* en derzelver geſchiedenis, wei-
„ nig ſtaat te maaken zy: maar in tegendeel, wanneer in
„ hunne ſchriften iet gevonden word, het welk ſtrekt ter
„ bevestiging van de gebeurtenisſen, die in de Heilige
„ Schriften der *Jooden* beſchreeven zyn, is het billyk, dat
„ men daar van gebruik maake; aangezien het blykt, dat
„ zulks niet toe te ſchryven zy aan een gunſtig vooroordeel
„ jegens de *Jooden* en hunne geſchiedenisſen, maar aan de
„ kragt der waarheid, of aan eenige overleeveringen, die zy
„ voor echte gehouden hebben. Want, alhoewel het ge-
„ tuigenis van vyanden niet veel te achten zy, wanneer het
„ ten nadeele is van hun, van wien zy openlyk verklaaren
„ afkeerig te zyn, is echter het getuigenis van vyanden ten
„ voordeele van de zoodanige tegen wien zy als vyanden
„ uitkomen, altoos voor zeer gewigtig gehouden geweest.
„ Om het Schriftuurlyk geſchied-verhaal krachtloos te
„ maaken gelust het zyne Lordſchap te herhaalen het gene
„ meenigmaal door de Schryvers van die party is ingebragt
„ geworden. Te weeten, dat de Heilige Boeken van de
„ *Jooden* in de Babyloniſche gevangenis verlooren zyn; dat
„ 'er zulke veranderingen en vervalſchingen omtrent de af-
„ ſchriften van dezelve hebben plaats gehad, dat 'er nu
„ geen

(†) Zie byzonderlyk GROTIUS *de veritate Religionis Chriſt. Lib. I. Sect.* 16.

„ geen ſtaat op te maaken zy: en dat 'er geen bewys voor
„ handen zy, dat de Euangelien ten tyde van de Apostelen
„ geſchreeven zyn; dat zy niet onderſcheiden zyn gewor-
„ den van de valſche Euangelien; dat in voorige tyden be-
„ wyzen tegen het Christendom geweest zyn, maar dat
„ dezelve nu weeh geraakt zyn, als meede, dat de Geeste-
„ lyken onder de Christenen, door wier handen de Schrif-
„ tuur aan ons overgeleeverd is, ſchuldig ſtaan aan ontelbaa-
„ re vervalſchingen en bedriegeryen; dat de meenigvuldige
„ verſchillen onder de Christenen omtrent den zin der
„ Schriftuure doen zien, dat dezelve volſtrekt onzeeker zy,
„ en dat 'er op het Christendom in het geheel geene zeeke-
„ re en vaste peil geſteld kan worden. —— Deeze en an-
„ dere teegenwerpingen worden door zyne Lordſchap met
„ eenen zeer grooten ophef voor den dag gebragt. Maar het
„ is thans myn oogmerk niet, eenige byzondere aanmer-
„ kingen daar over te maaken; dewyl ik dezelve heb over-
„ woogen en teegengegaan in de *Aanmerkingen op de Brie-*
„ *ven van Lord* Bolingbroke *over 't leezen en het gebruik der*
„ *Geſchiedenisſen, inzonderheid in zoo verre als ze betrekkelyk*
„ *zyn op het Christendom en de H. Schriftuur*, uitgegeeven te
„ *Londen*, 8vo. 1753. (*) Omtrent denzelfden tyd, wierd door
„ den Hoog-Eerwaardigen Lord Bisſchop van *Clogher* in het
„ licht gegeeven eene *Verdeediging van de Geſchiedenisſen van*
„ *het Oude en Nieuwe Testament, beantwoordende de teegen-*
„ *werpingen van den geweezenen Lord* Bolingbroke (†). Waar
„ in Hy bloot gelegd en ten toon geſteld heeft, verſcheide
„ misſlagen, die zyne Lordſchap begaan heeft in het aanhaa-
„ len van andere oude Schryvers: en de Heilige Schriften
„ verdeedigt tegen de aanſlaagen, welke in deeze Brieven
„ gemaakt worden om de geloofwaardigheid en het Godlyk
„ gezag van dezelve te ontzenuwen. Deeze en de *Aanmer-*
„ *kingen van Mr.* Harvey *over de Brieven van Lord* Boling-
„ broke — *in zo verre als zy op de Geſchiedenisſen van het Ou-*
„ *de Testament betrekkelyk zyn* (§), zyn de eenigſte antwoor-
„ den die ik gezien hebbe, en gy zult my wel willen verſchoo-
„ nen,

(*) Eng. Bolingbroke's *Letters on the ſtudy and uſe of History, eſpecialy as far as they relate to Christianity and the holy Scriptures.*

(†) *Vindication of the Histories of the Old and New Teſtament, in anſwer to the objections of the late Lord* Bolingbroke.

(§) Mr. Harvey's *Remarks on Lord* Bolingbroke's *Letters — as far as they relate to the History of the Old Testament.*

„ nen, dat ik geen byzonder verſlag van dezelve doe, om „ dat ik alreede buiten myn voorgeſteld beſtek getreeden „ ben". —— Het oogmerk van den Eerw. LELAND in deezen Brief was naamlyk Aanmerkingen te geeven over een Geſchrift genaamd: *Het gevoelen der Deisten regt voorgeſteld en volkomenlyk bevestigd:* zo dat het bygebragte omtrent den Lord *Bolingbroke* alleen als een bykomend ſtukje te houden zy, van waar het ook veel korter is dan het geen de Heer LELAND omtrent anderen zegt. —— Veel breedvoeriger behandelt hy doorgaans de tegenwerpingen en de wederleggingen: en wel allerbreedvoerigst de *Nagelaatene Werken van Mr. Chubb*, in den XIIden en XIIIden Brief, welker korten inhoud wy ten beſluite onzen Leezeren zullen mededeelen. Dus behelst de XIIde Brief. „ Een Berigt aan„ gaande *de Werken van* Mr. *Chubb*, die *naa zynen dood in 't* „ *licht gegeeven zyn.* Zyn ſchoonſchynende uitdrukkingen „ en goed voordoen van het oogmerk zyner ſchriften. Hy „ erkent geene byzondere Voorzienigheid: en ontkent dat „ het gebed tot God een pligt zy. Hy is zeer onzeeker en „ zich zelven ongelyk ten opzigte van de leere van een toe„ komend leeven en aanſtaande oordeel. De Joodſche open„ baaring verwerpt hy volſtrektlyk. Het gene hy teegen „ dezelve voortbrengt kortlyk naagegaan. Hy geeft een „ goed gevoelen van de leere der Mahomedaanen te kennen, „ en wil niet toeſtaan, dat dezelve door het zwaard zy „ voortgeplant geworden. Hy houdt zig als of hy de God„ lyke zending van Christus erkende, ja zomtyds ſpreekt „ hy zeer voordeelig van het Christendom. Nochthans „ word klaarlyk getoond, dat hy alles, wat hy kan, in het „ werk ſtelle om het Christendom te verzwakken en in „ kleinachting te brengen, en om de geloofwaardigheid en „ het Godlyk gezag daar van om verre te werpen". De XIIIde Brief vervat. „ Verdere aanmerkingen over *de Na„ gelaatene Werken van* Mr. *Chubb.* Zyne onopregte voor„ ſtellingen van de gebooden van onzen Zaligmaaker, in „ zyne redenvoering op den berg voorgedraagen. Des „ Schryvers groote verdraaijingen van de H. Schrift. Hy „ beweert ten onregt, dat de H. Schrift onzeker en door „ de Roomſche Kerk grootlyks bedorven en vervalscht zy. „ Aanmerkingen over zyne onderneeming om het bewys uit „ de Profezien en Wonderwerken krachtloos te maaken. „ Zyn voorgeeven, dat de Apoſtelen het oirſpronglyk ont„ werp van het Christendom geheel veranderd, en een leer„ ſtelzel, gefchikt om rykdom en magt in de weereld te

„ be-

„ bekoomen, ingevoerd hebben, onderzogt. Zyne berispin-
„ gen en beſchuldigingen van den Apostel *Paulus* iedel en
„ ongegrond. Hy reekent allen Godsdienst ten opzigt van
„ de gunſte van God even gelyk, en geeft voor aan den
„ mensch eenen onfeilbaaren leidsman aan de hand te gee-
„ ven".

Die dit deel geleezen en eenigen ſmaak in ſchriften van dien aart hebben, moeten zeker na het volgende verlangen, als mede na eenige Brieven, welke de Eerw. *Vos* in zyne Voorreden meldt, dat uit het Hoogduitsch vertaald worden, en eerstdaags ter drukperſe ſtaan te komen; betreffende het perſoonlyk Character en de hoedanigheden der *Deistiſche* Schryveren, die in dit Werk gemeld worden.

De Historie der Arabieren, onder de regeering der Khalifen, volgens de Hedendaagſche Historie, Derde Deel, Eerſte Stuk. Te Leyden, by P. van der Eyk enz. *in quarto* 452 *bladz.*

DE Uitgeevers der *Hedendaagſche Historie* vervolgen in dit Stuk, naar het voorgeſtelde plan (*), weder de Historie der Arabieren, naa dat ze in een tuſſchenkomend Deel de opkomst en den voortgang der Spaanſche Heerſchappye ontvouwd hebben. We zullen, by deze gelegenheid onze aangevangen berichten van de Arabieren eerst agtervolgen, en ons dan voorts tot andere Volkeren wenden, om zo den ſtaat van ieder Volk agter elkander na te gaan.

Wy hebben in ons laatſte Berigt reeds aangemerkt (†), dat de ſtaat van 't Muſulmanſche Ryk onder de laatſte *Khalifen* zeer begon te verzwakken, en dat het zelve voor al, onder het *Khalifaat* van *Al Moti* nog veel van zynen glans verloor; en 't verdere beſchouwen dier geſchiedenisſen leert ons duidelyk hoe 't trapswyze, door zyne aanhoudende verdeeldheden, tot den val neigde. Van hier beſtaat het vervolg dezer Geſchiedenisſe grootlyks in een verhaal van binnelandſche onlusten en buitenlandſche krygen, die niet wel in een kort begrip op eene gevoegelyke wyze te melden zyn. Dit heeft ons doen beſluiten, om de regeering der volgende *Khalifen* ſlegts kortlyk aan te tekenen, en niet ſtaan te blyven op byzonderheden, dan alleen op zulken, die een aanmerkelyken invloed hadden op den algemeenen ſtaat van dat Ryk,

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. II D. bl.* 413. (†) *ald. bl.* 666.

Ryk, het welk wy in weinig jaaren zich zeer wyd hebben zien uitbreiden; tot dat het te uitgeſtrekt werd voor de beheerſching van één Perſoon; dat het aanſtellen van Onder-Beſtierders in de afgelegen Wingewesten noodzaaklyk maakte, die zich van tyd tot tyd meerder heerſchappy aangematigd, en eerlang het Ryk verdeeld hebben.

In zodanige omſtandigheden volgde *Al Tai* zynen Vader op in 't *Khalifaat*, met het afloopen van 't jaar der *Hejra* 363, dat den 20ſten September 974 naar onze gemeene telling eindigde, en regeerde, of liever behield deeze waardigheid, (zynde genoegzaam het geheele gezag in de handen van den *Emîr Al Omrâ*, of eerſten Staatsdienaar van 't Ryk,) ruim zeventien jaaren. Naa verloop van dien tyd vond hy zich, door den *Emîr Al Omrâ*, die op des *Khalifs* ſchatten het oog had, gedwongen van zyne waardigheid af te ſtaan. Men zegt dat deeze Vorst, die twaalf jaaren laater overleed, in den ouderdom van omtrent zes en-zeventig jaaren, milddaadig en zeer eergierig was; doch hy heeft zo weinig gezags gehad, dat zyn character misſchien niet regt bekend geweest zy.

Kort naa dezen afſtand werd *Al Kâder Bi'llah* tot nieuwen *Khalif* verkoozen, en nog voor 't afloopen van 't jaar der *Hejra* 381, dat van *Christus* 991 tot deze waardigheid ingehuldigd; welke hy ruim een-en veertig jaaren tot op zynen dood bekleed heeft. Deze Naamvorst, (zynde het ganſche gezag in die dagen in 't huis van *Buiya* gevestigd,) die in den ouderdom van ruim zes-en tachtig jaaren overleed, was in 't algemeen bemind, vermids hy zich regtvaardig, oprecht, Godvrugtig en weldaadig gedroeg.

Op den dood van *Al Kâder Bi'llah* werd deszelfs Zoon, dien hy 's jaars te vooren, met goedkeuring van den *Emîr Al Omrâ* tot zynen Opvolger verklaard had, onder den naam van *Al Kayem Beamri'llah* tot *Khalif* aangeſteld, op den 12den der laatſte maand van 't 422ſte jaar der *Hejra*, in 't afloopen van 't jaar van *Christus* 1031. Hy overleed in den ouderdom van ruim zes-en-zestig jaaren, naa dat hy meer dan vier-en-veertig jaaren op den Muſulmanſchen throon gezeten had. Hy komt voor als een geleerd, geduldig, milddaadig en oprecht man; als een Vorst, die een uitmuntend ſtaatkundig verſtand bezat, bekwaam was om by alle voorvallen den heilzaamſten raad te geeven, en zich ſchikte tot een regtvaardigen en Godvreezenden wandel.

Geduurende het leeven dezer *Khalifen* voerden de nieuw opgeworpen Vorſten, alomme in 't Muſulmanſche Ryk, onder-

derlinge oorlogen; de eene opſtand volgde den ander, nu hier, dan daar; ieder tragtte zich in zyne bezitting te handhaaven of dezelve verder uit te breiden; de zwakſten moesten voor de ſterkſten buigen, of ten minſte hun heul by ſterker zoeken, om tegen anderen beſtand te zyn; 't welk eerlang ten gevolge had dat het Muſulmanſche Ryk in verſcheiden *Khalifaatſchappen* verdeeld werd, en ieder *Khalif* in 't zyne onafhangelyk tragtte te heerſchen. Intusſchen bleef de *Khalif* van *Baghdâd* ſlegts een Vorst in naam, terwyl de *Emîr Al Omrâ* uit het huis van *Buiya*, (waar in deze waardigheid gebleeven was zedert de eerſte aanſtelling van een *Emîr Al Omrâ*, door den Khalîf *Al Râdi*, in het 324ſte jaar der *Hejra*,) als Koning van *Baghdâd*, de heerſchappy voerde; welke waardigheid egter in de dagen van *Al Kader Bi'llah* in de handen der *Seljûkken* overging. Een Turk met naame *Al Baſâſiri* genaamd, van den *Khalif* van *Baghdâd* afgevallen en tot dien van *Egypte* overgegaan zynde, maakte zich eerlang meester van 't *Arabiſche Irâk*, verwoestte het ganſche land tot voor de poorten van *Baghdâd*, en nam voor ook die Stad benevens het Keizerlyke Paleis in te neemen. In die omſtandigheden ſchreef de *Khalif* onmiddelyk een Brief aan *Togrol Bek*, den *Soltân* der *Seljûkken*, waar in hy denzelven verzogt hem ter hulpe te komen. *Togrol Bek*, die zich reeds onafhangelyk van den *Khalif* van *Baghdâd* gemaakt, de *Seljûkiſche* Heerſchappy gevestigd, en zyne overwinningen uitgebreid had, maakte hier van gebruik ter vermeerderinge van zyn gezag. Hy trok, in de negende maand van 't 447ſte jaar der *Hejra*, in 't afloopen van 't jaar van *Chriſtus* 1055, in *Baghdâd;* zettede eerlang den *Emîr Al Omrâ* gevangen, en nam zyne woonplaats in 't Keizerlyke Paleis. De *Khalif* trouwde in 't volgende jaar met de Zuster van *Togrol Bek*, en deed dien *Soltân*, in 't jaar der *Hejra* 449, als Koning van *Baghdâd* kroonen. *Togrol Bek* in 't volgende jaar met een magtig Leger uitgetoogen zynde, om een opſtand in zyn eigen Ryk te dempen, nam *Al Baſâſiri* deze gelegenheid waar, om *Baghdâd* te overmeesteren, den *Khalif* gevangen te neemen, en vervolgens den *Khalif* van *Egypte* aldaar voor Vorst te doen erkennen. Doch toen *Togrol Bek*, in 't jaar der *Hejra* 451, den gemelden opſtand gedempt had, en weder na *Baghdâd* trok, verliet *Al Baſâſiri* deze Stad; waar op de *Khalif* weder in *Baghdâd* herſteld werd, *Al Baſâſiri* in een volgenden veldſlag ineuvelde, en *Togrol Bek* deszelfs hoofd op eene piek langs de ſtraaten van *Baghdâd* rond deed draagen. *Togrol Bek*, die nog vier jaaren langer leef-

de,

de, en aan een bloedloop overleed, zo als hy in 't huwelyk ſtond te treeden, met de Dogter van den *Khalif*, werd door zynen Neef *Alp Arſlân* opgevolgd in de heerſchappy van zyne uitgeſtrekte ryken, als mede in den post van *Emîr Al Omrâ* te *Baghdâd;* waar door deeze waardigheid bevestigd werd in de magtige heerſchappy der *Seljúkken*, die, met het geſtadig nog verder uitbreiden hunner overwinningen, den luister van 't *Khalifaatſchap* van *Baghdâd* ook vermeerderden; edoch zo, dat het weezenlyke gezag niet ware by den *Khalifaat*, maar by den *Emîr Al Omrâ*, in wiens handen de heerſchappy der *Seljúkken* was.

Onder deeze beheerſching beklom *Al Moktadi*, naa 's Grootvaders dood, volgens deszelfs benoeming, den Muſulmanſchen throon, tegen het einde van 't 467ſte jaar der *Hejra*, in dat van Christus 1075. Hy bekleedde deze waardigheid omtrent 20 jaaren, en overleed in den ouderdom van ruim acht-en-dertig jaaren. Deze Vorst wordt ons beſchreeven als uitermaate kundig in de plegtigheden en inſtellingen van het *Mohammedaansdom;* als iemand die Godsdienſtig was; de geregtigheid hoog ſchattede; zich dapper, beleefd en weldaadig gedroeg; men vindt hem ook gepreezen als een zeer goed Dichter, en een beminnaar van geleerde en eerlyke lieden; en hy draagt den roem van een braaf en grootmoedig Vorst geweest te zyn, die van alle zyne Onderzaaten ten hoogſte geëerbied werd.

Door de ſteeds zegenpraalende magt van den *Emîr Al Omrâ*, *Mâlec Shâh*, die de *Seljúkiſche* Heerſchappy uitbreidde, van de grenzen van *Egypte* tot die van *Tibet*, bloeide *Baghdâd* in deze dagen; ook genoot de *Khalif* door hem eene voorſpoedige regeering, erkennende geheel *Syrie*, *Arabie*, *Paleſtina* en *Irâk* het gezag van den *Khalif* van *Baghdâd*. Deze eerſte Staatsdienaar leefde, tegen de doorgaande gewoonte zyner voorgangeren, ſteeds met den *Khalif* in eene goede verſtandhouding, ja zelfs in volmaakte vriendſchap; en bewees hem meer ontzag, dan die eerſte Staatsdienaars den *Khalif* gewoonlyk toedroegen. Alleen ontſtond 'er, in 't jaar der *Hejra* 485, eenige onmin tuſſchen beiden, 't welk zo ver ging, dat de *Emîr Al Omra* den *Khalif* gebood, zich buiten de hoofdſtad van 's Muſulmanſche Ryk te begeeven; ſtaande hem egter, op zyn aanhoudend verzoek, eindelyk toe, nog tien dagen aldaar te mogen verblyven. Op den dood van *Malec Shah*, die voor 't afloopen van dien tyd inviel, bewilligde de *Khalif*, op 't aanraaden der Huisvrouwe van den overleedenen, die den jongſten Zoon den throon

zyns

zyns Vaders wilde doen beklimmen, tot het aanſtellen van *Mahmûd*, in 's Vaders plaatſe; doch toen deze in 't volgende jaar aan de kinderziekte overleed, viel de regeering in handen van den oudſten Zoon *Barkiârok*, die dezelve zynen jonger Broeder tot dus ver met de wapenen betwist had. *Barkiârok* trok daar op na *Baghdâd*, en verwierf van den *Khalif*, kort voor deszelfs dood, de aanſtelling tot *Emîr Al Omrâ* of *Soltân*, gelyk de eerſte Staatsdienaar van den *Khalif* ten dien tyde genaamd werd.

Zo dra het overlyden van *Al Moktadi* bekend was, werd deszelfs Zoon *Al Mostadher Bi'llah*, door het volk van *Baghdâd* voor *Khalif* erkend, en vervolgens ingehuldigd; welke aanſtelling *Barkiârok* ook door zyn gezag bevestigde, verzekerende tevens de bediening van *Soltân* voor zich zelven. Deze *Khalif* overleed in het twee en veertigſte jaar zynes ouderdoms, in 't vyf en twintigſte zyner regeeringe, in de vierde maand van 't jaar der *Heira* 512, dat van *Christus* 1118. Men zegt, dat hy een zagtzinnig en milddaadig Vorst was; dat hy zich zeer wel geoefend had in de welſpreekendheid en dichtkunde, en geleerde lieden begunſtigde.

Het aanmerkelykſte in deze dagen, dat een byzonderen invloed had op de zaaken van 't Muſulmanſche Ryk, was, dat de *Franken*, (onder welke benaaming de Europeaanen of Westerſche Christenen gemeenlyk by de Oosterſche Schryvers begreepen worden,) naa dat ze eenigen tyd te vooren zich van *Toledo* en andere Steden in *Andaluſie* meester gemaakt, de Muſulmannen uit *Sicilie* verdreeven, en een aanmerkelyk gedeelte van *Africa* uit hunne handen gewrongen hadden; in 't 491ſte jaar der *Hejra*, met een groot leger in *Syrie* vielen, voorttrokken tot in *Palestina*, en in 't volgende jaar *Jeruſalem* innamen: behaalende verder van tyd tot tyd hier en daar in de Landen van 't Muſulmanſche Ryk verſcheidene overwinningen, die hun in 't bezit veeler plaatſen ſtelden: 't welk te ligter geſchiedde, door de inwendige verdeeldheden, en onderlinge verbitternisſen der Vorſten tegen elkander, die dezelven geſtadig verzwakten. Het *Seljûkiſche* Ryk was mede in die dagen zeer verdeeld; doch de magtigſte, die de overhand behield, handhaafde zich ook in de waardigheid van *Soltân* te *Baghdâd*, onder welken de *Khalif* regeerde.

Wy konnen niet nalaaten van by deze gelegenheid nog te melden, dat de *Koptiſche* manier van jaartelling, in *Egypte*, in 't 501ſte jaar der *Hejra* werd afgeſchaft. De Christenen van *Egypte* naamlyk telden hunne jaaren, in 't burgerlyke,

zo

zo wel als de Mohammedaanen, van den tyd der *Hejra*; doch ze bedienden zich hier in van *Khardjiſche* of Zonnejaaren; van hier verſchilde hunne jaartelling, met die der Muſulmannen, welke Maanjaaren gebruikten, een geheel jaar, naa 't verloop van drie en dertig jaaren: doch deze manier van tellen werd diestyds afgeſchaft, en men vindt dezelve naa dit jaar, niet meer gebruikt. Men merke hier by aan, dat deze *Koptiſche* manier van jaartelling den grooten *Scaliger* onbekend geweest is.

Eén der zoonen van *Al Mostadher* volgde den Vader op in 't *Khalifaat*, en werd terſtond als *Khalif*, onder den naam van *Al Mostarshed* begroet. Het begin zyner regeeringe werd ontrust door zynen broeder *Abu'l Haſan:* die mede na 't *Khalifaat* ſtond. Ook getaakte *Mahmûd*, de tegenwoordige *Soltân*, in verſchil met zynen Oom *Sanjâr*, over de beheerſching van 't *Seljûkiſche* Ryk; doch de eene en andere onlusten werden eerlang gedempt. Maar toen *Mahmûd*, in 't 525ſte jaar der *Hejra* overleed, ontſtonden 'er nieuwe onlusten over dat Ryk, en de opvolging van *Mahmûd;* die zich op den dood van *Soltân Togrol* den tweeden, in 't jaar 529, weder vernieuwden, en zo ongelukkig voor den *Khalif* uitliepen, dat hy in een veldſlag tegen *Mas'ûd*, die na de waardigheid van *Soltân* te *Baghdâd* ſtond, gevangen genomen, en op eene verraaderlyke wyze om 't leeven gebragt werd. Deze Vorst, onder wiens regeering de zaaken van 't Muſulmanſche Ryk in de gewoone oneenigheden, op denzelfden voet bleeven, overleed in 't vier en veertigſte jaar zynes ouderdoms, naa eene regeering van ruim zeventien jaaren. Hy komt voor als een kundig Schryver, en als een Vorst van eene vreedzaame gemoedsgeſteltenis, die egter een krygshaftiger geest bezeten moet hebben, dan veele zyner Voorzaaten; dewyl hy meermaals aan 't hoofd zyner krygsbenden was, en in eigen perſoon in 't veld verſcheen.

Naa dat *Al Moſtarshed* dus omgebragt was, werd deszelfs Zoon, onder den naam van *Al Râshed* te *Baghdâd* tot *Khalif* ingehuldigd, op 't einde van 't jaar der *Hejra* 529, in 't jaar van Christus 1135; doch hy regeerde ſlegts elf maanden en tien dagen. Zich misliandeld oordeelende van *Soltân Mas'ud*, had hy eenen anderen *Seljûk* tot de waardigheid van *Soltân* verheven; waar op *Mas'ûd Baghdâd* belegerde; de Prinſen in *Baghdâd* oneens geworden zynde, verliet de nieuwverkoren *Soltân* eerlang de Stad, en de *Khalif* zag zich vervolgens genoodzaakt zyn heil in de vlugt te zoeken. *Soltân Mas'ûd* toen *Baghdâd* intrekkende, zettede voorts *Al Râshed* af, die om-

omtrent twee jaaren laater in zynen slaap vermoord werdt, en deed *Al Moktafi* den Zoon van *Al Mostadher* tot *Khalif* verklaaren.

Al Moktafi, die zyne verheffing ganschlyk verschuldigd was aan *Soltân Mas'ûd*, oefende geen het minste gezag, zo lang die *Soltân* leefde; doch toen deze, in 't 547ste jaar der *Hejra*, overleeden was, deed de *Khalif* zyne onafhangelykheid gelden, beroofde de *Seljûkken* van alle gezag in *Baghdâd*, wederstond de poogingen der geenen die *Soltân Mas'ûd* in deze waardigheid wilden opvolgen; en bleef alleen Meester in zyne staaten, die *Arabie* en het *Babylonische Irâk* behelsden; ook wordt hy gezegd byna alles herwonnen te hebben, wat *Soltân Mas'ûd* zich aangematigd had in de Provincien van *Fârs* en *Al Jebâl* of 't bergagtige gedeelte van 't *Persische Irâk*; en verder voorspoedig geregeerd te hebben, zonder door eenige aanmerkelyke oproeren of opschuddingen in zyne rust gestoord te zyn. Dus was deze Vorst, (onder wiens regeering anderszins het verdeelde Musulmansche Ryk door onderlinge oneenigheden allenskens meer en meer verzwakte,) de eerste die in 't *Arabische Irâk*, zonder *Soltân*, en naar zyn eigen goedvinden regeerde; zedert dat het Turksche krygsvolk, onder *Al Montaser Billah*, over de *Khalifen* den meester begonden te speelen, en de eerste Staatsdienaars, zedert hunne aanstelling door *Al Râdi*, de opvolgers van *Mohammed* van hun wettig gezag beroofden. Deze *Khâlif*, die zeer geroemd wordt, van wegen zyne voorzigtigheid, zagtheid, ingetogenheid en regelmaatige waarneeming der Mohammedaansche Godsdienstplegtigheden, bekleedde ruim vier en twintig jaaren die waardigheid, en overleed in den ouderdom van zes en zestig jaaren in 't 555ste jaar der *Hejra*, 't welk met den 12den January 1160 naar onze gemeene telling een aanvang nam.

LUDOVICI ROUPPE, Medicinæ Doctoris, *De Morbis Navigantium, Liber unus. Accedit Observatio de Effectu Extracti Cicutæ Storkiano in Cancro.*

Van de Ziekten der Scheepvaarenden. Hier is by gevoegd eene Waarneeming van de Uitwerking van het Extract der Cicuta van STORK *in de Kanker. Door* LODEWYK ROUPPE, Med. Doctor. *Te Leiden, by* D. Haak, 1764. *groot Octavo*, 338 *bladz.*

MEn heeft wel, in den laatſten tyd, verſcheiden werken over de Ziekten der Zeevaarenden zien in 't licht koomen; doch weinigen, welken door Zeevaarende Geneesheeren waren opgeſteld. Op gebreklyke berigten van zeevaarende perſoonen of Heelmeesters, waar onder weinigen gevonden worden, die in ſtaat zyn, de zaaken naar behooren op te geeven, of zelven waarneemingen te maaken, waar op men vertrouwen kan, ſteunende, zo is het niet vreemd, dat men tot nog toe geene Verhandelingen heeft, waar in het beſchouwlyke, en het werklyke der geneezing, op goede gronden gezet is. De Schryver van dit Werk heeft, veele jaaren, te lande en ter zee, de uit- en inwendige Geneeskonst geoefend; en hier uit waarneemingen gemaakt hebbende, eindelyk deeze Verhandeling ſamengeſteld. Meer gevorderd in het beſchouwlyke der Geneeskunde, dan de Heelmeesters gewoonlyk zyn, die te land, onder het Krygsvolk, of ter zee, onder de Scheepvaarende, voor Artzen dienen, heeft hem dit bekwaam gemaakt, de Ziekten, welken hy voor zich kreeg, met oordeel na te gaan, en de geneeswyze hier naar te ſchikken. Behalven dat Hy ter zee, gelegenheid hadt, om alles wat, in 't Schip, aanleiding tot Ziekten gaf, op te merken; en hoe dezelven af te weeren of te herſtellen, door omſtandigheden en middelen, welken binnen boord, 't zy in volle zee, of in havens, kunnen te werk geſteld worden. Hier in munt het Werk zeer uit, dat men 'er in ziet, wat in een Schip, ten opzichte van de ziekten, moet in acht genomen worden. Wy vinden het zelve, in 't algemeen zeer wel uitgevoerd, en waardig om van allen die zich aan de Ziekten der Zeevaarenden gelegen laaten zyn, geleezen te worden. Wy zullen 'er tragten eenig denkbeeld van te geeven, door eenige ſtukken, uit het zelve aan te haalen.

In een *Voorberigt* geeft de Heer ROUPPE eene beſchryving van de geſteldheid van een Schip; neemende tot voorbeeld, een

een Oorlogsſchip van vyftig ſtukken; met betrekking tot de verſcheiden ruimten, en lugtgaten of openingen, welken in het zelve gevonden worden. Dan ſpreekt Hy van de manſchap op een Schip; met opzicht op het getal, gezondheid, ouderdom, de zee gewoon of niet; van het gene zy medebrengen tot kleeding of dekking, van de naauwte van hunne hangmatten of ligplaatzen; al 't welk veel invloed heeft op de gezondheid en ziekte van het ſcheepsvolk. De gewoone ſpyze en drank wordt insgelyks gemeld; als ook de levenswyze van het volk, in het rooken en kaauwen van Tabak, het drinken van ſterken drank, gulzigheid en onmaatigheid in het eeten, zo eerst te ſcheepkoomende, als naderhand in zee, of in eenige haven; ſlaapen en wagt houden, enz. Hier op volgt het onderſcheid van tyd of Saiſoen, wanneer een Schip in zee gaat, en naar welk een gewest; de langheid of kortduurendheid van eene reize, 't zy wegens de afgelegenheid van de beſtemde plaatze, 't zy door tegenſpoed op zee.

Dit Voorberigt, of deeze *Prolegomena*, zo als 'er de Auteur bovengezet heeft, gelyk het vry naauwkeurig is, ſchoon kort, is van veel nut, om een goed denkbeeld te maaken van het ontſtaan der Ziekten, onder het Scheepsvolk; ook wyst 'er de Schryver dikwils op in het Werk. Zo dat dit met opmerking, en niet overloopender wyze behoort geleezen te worden. De Heer ROUPPE beſluit deeze *Voorverhandeling* dus: „ Niemant is het onbekend, dat de zeevaarende, even „ eens als menſchen, welken op het land woonen, van aller„ hande Ziekten worden aangegreepen: maar de ondervinding „ heeft doen zien, dat de zeevaarenden, meer van ſommige „ Ziekten, en, wegens veele ongemakken des levens, heftiger worden aangetast, dan die aan land zyn. Hierom heb „ ik voorgenoomen, die ziekten alleen te verklaaren, welken „ het ſcheepsvolk meest onderworpen is, en voornaamlyk, „ welken onder de Matroozen de meeste ſlagting maaken. En „ ſchoon Ik niets nieuws voortbrenge, hoope Ik, echter, vol„ gens waarneemingen te zullen toonen, dat de Ziekten der „ Zeevaarenden zo doodlyk niet zyn, als ſommigen geloofd „ hebben; of in dezelven iet byzonders gevonden worde, het „ welk de Geneeskundigen nog onbekend zou zyn; ſchoon zy „ veelen doen ſterven. Indien, naamlyk, iemant den ſtaat „ der genen, die in de ſcheepen huishouden, te recht in aan„ merking neemt, voornaamlyk, wanneer zy ziek zyn, alle „ omſtandigheden behoorlyk overweegt, en alle de ſaamenloo„ pende oorzaaken beſchouwt, zal hy zich over den dood van „ zo veele menſchen niet verwonderen.".

Het Werk zelf is in vier deelen afgedeeld. In het eerſte wordt gehandeld van de Ziekten en derzelver oorzaaken, waar van de menſchen, nog in 't Vaderland, overvallen worden, in het tweede van de Ziekten, welken op Zee regeeren; in het derde, van zulken, waar van het ſcheepsvolk, in een vreemde haven wordt aangegreepen; en het vierde heeft tot onderwerp de Voorhoede, zo verre het mooglyk is tot afweering van Ziekten.

In het eerſte Hoofdſtuk van het eerſte Deel *van de Ziekten in het Vaderland*, wordt geſprooken van de Koortzen met Ontſteeking; waar in het Zydwee en de Longontſteeking uitvoerig, zo ten opzichte van derzelver oorzaaken, met betrekking tot het ſcheepsvolk, en deszelfs levenswyze, als geneezing, verhandeld wordt. De valſche of bastaard-Longontſteeking, wordt hier na, afzonderlyk verklaard. Het tweede Hoofdſtuk heeft tot opſchrift van de Koortzen; en de Schryver brengt hier toe Koortzen met Zinkingen, Verkoudheid, Zeere keel, en Benaauwdheid op de Borst. Hy voegt hier ook by Kliergezwellen aan den Hals; om dat ze, naar zyn gevoelen, uit gelyke oorzaaken voortkoomen, naamlyk de belette doorwaasſeming. In het derde Hoofdſtuk wordt geſprooken van de Vallende Ziekte. Deeze, zegt de Heer ROUPPE, komt voornaamlyk in 't begin van de uitrusting, en duurt zo lang als de ſcheepen nog in 't Vaderland zyn. Met het onderzoek van de oorzaaken zich niet ophoudende, meldt Hy alleen, dat ſommige berugte drinkebroers, ſchoon noit Vallende Ziekte gehad hebbende, eenige reizen op een dag 'er van aangegreepen worden; anderen ſchoon noit deze Ziekte gevoeld hebbende, veinzen dezelven te hebben, om, onder dit voorwendzel, ontſlag te verkrygen. Weshalve een Heelmeester wel acht geeven moet, of de ziekte haar eige oorzaak hebbe, dan toevallig of gemaakt zy. Heeft iemant weezenlyk de Ziekte, dan moet de Kaptein gewaarſchouwd worden, om zulk eenen van het ſchip te doen gaan; want de zodanigen zyn niet bekwaam voor hunnen dienst, en zyn een akelig ſchouwſpel voor anderen. Maar die zich deeze Ziekte, door dronkenſchap, hebben over den hals gehaald, worden 'er van zelfs van geneezen; want als de ſcheepen eenige weeken in zee geweest zyn, raaken de jenever-vaatjes ledig, en de ziekte houdt op. En de Veinzaards kan men, door de vlam van een kaars tegen de toppen hunner vingeren te houden, geneezen.

Het tweede Deel handelt *van de Ziekten, welken op Zee, en onder het vaaren, waargenomen worden.* In het eerſte Hoofdſtuk ſpreekt de Schryver van Ziekten, welken voorkoomen, als

als een ſchip uit een koud naar een warmer gewest zeilt. Op zulk een togt zyn, doorgaans, ſchoon de regel niet algemeen is, minder zieken, dan of een ſchip in een kouder land of lugtſtreek komt. Een ſchip, waar op, by het uitvaaren, eenige zieken zyn, zo dra het eenigen tyd in de Spaanſche of Middelandſche zee heeft gezeild, wordt het getal van de zieken minder. De reden is, om dat de meeste Ziekten uit koude ontſtaan, en uit een belette doorwaasſeming, welke daar van het eerſte gevolg is. Hier koomt by, dat de Lugt, in warme gewesten, doorgaans, beſtendiger is, dan by ons. En hier door geniet men, op een ſchip, in veele opzichten, gemak. En gemeenlyk zyn 'er meer zieken, als het ſchip in een haven is, dan in ruime zee; om dat de Lugt hier zuiverder en minder met kwaade uitwaasſemingen bezwangerd is, dan in een haven. En dit heeft niet alleen plaats, zegt de Schryver, in de Spaanſche en Middelandſche zee, maar zelfs ook onder de verzengde Lugtſtreek. Evenwel wordt dit niet altyd zo ondervonden. Een langaanhoudend windig regenagtig weder, kan het tegendeel van het gene gezegd is, doen gebeuren, in aanmerking genomen zynde de uitwerkingen, welken hierop noodzaaklyk moeten volgen. Hier kunnen byzondere oorzaaken bykoomen, welken in 't eene ſchip plaats hebben, terwyl een ander hier van vry is, waar van hier verſcheiden opgenoemd worden, zo ten opzichte van het maakzel van een ſchip, als het beſtier, welk op het zelve gehouden wordt.

In het tweede Hoofdſtuk van dit Deel koomen voor de *Ziekten, welken voorvallen, als het ſchip uit een warme naar een koude Lugtſtreek vertrekt.* Gelyk hier de Lugtgeſteldheid omgekeerd is, is het ook met derzelver uitwerkingen. De Zomer mag met recht, als voordeeligst voor de zeevaarenden worden aangemerkt; de Herfst en de Winter, daarentegen als ongunſtig voor de gezondheid. Maar als een ſchip, langzaamerhand, uit een warm in een koud gewest komt, krygt het volk herfstziekten. Als het geduurende den Winter niet zeer koud, maar deeze aan den Herfst, of het einde van den Zomer gelyk is, met warm en regenagtig weder; hoedanig de Winter wordt aangemerkt onder de verzengde Lugtſtreek, en ook, dikwils, in de Spaanſche of Middelandſche zee ondervonden wordt; moet dezelve voor een langen Herfst, of een natten Zomer gehouden worden. Doch, als de Winter koud is, met regen, ſneeuw en hagel, gelyk in de Middelandſche of Spaanſche zee, dikwils, en ſomtyds in de Britannniſche zee-engte, of de Duitſche zee, gebeurt, dan ontſtaat een ander ſoort van ziekten dan in een warme en vogtige Lugt. Van de

Herfstziekten ſpreekt de Heer ROUPPE eerst, en gaat dan over tot zulke welken uit ſcherpe koude ontſtaan.

Op de *Vliegende Jigt* (*), welke eerst voortkomt, volgt eene verklaaring van de *Scheurbuik*, waar van zo uitvoerig geſproken wordt, dat deeze Afdeeling byna eene Verhandeling op zich zelve maakt; zeer uitgewerkt, en met groote naauwkeurigheid voorgeſteld. Alles hangt zo aan malkander, dat wy moeite vinden, onze Leezers, hier van een behoorlyk begrip te geeven, en het fraaije en nutte 'er van te doen zien. Na den Heer LIND, over zyn Werk van de Scheurbuik, in 't Engelsch geſchreeven, zynen behoorlyken lof gegeeven te hebben, zegt Doctor ROUPPE, dat Hy alleen de beſchryving van deeze Ziekte zal geeven, zo als ze, op onze Oorlogſcheepen, gewoonlyk voorkomt; en zo veel Hy heeft konnen nagaan, in de genen, welken hier aan ziek waren, of in de lyken van de zodanigen welken daar aan geſtorven waren; en in de volgende orde. 1. Van de oorzaaken deezer Ziekte. 2. Van de kenteekenen. 3. Van de waarneemingen aangaande de geſteldheid van het bloed der Scheurbuikigen. 4. Van de ontledingen van doode lichaamen der Scheurbuikigen. 5. Van de toevallen. 6. Van de natuur of aart der Ziekte. 7. en eindelyk van de geneezing.

De oorzaaken worden verdeeld in voorafgaande en bykoomende. Onder de voorafgaanden worden geteld; eene lichaamsgeſteldheid ligt tot deeze ziekte overhellende; drooge en zwaare ſpyze van het ſcheepsvolk, inzonderheid hier by, een werkloos of zittend leven; het onmaatig rooken of kaauwen van Tabak, en drinken van ſterken drank; en eindelyk, ontbeering van verſche groente. Onder de bykoomende oorzaaken behoort alles, wat de onzichtbaare uitwaaſeming kan doen verminderen of beletten, gelyk koude, droefgeestigheid, en een vogtige Lugt. Deeze oorzaaken worden in 't byzonder overwoogen, en van elk derzelven getoond, wat uitwerkingen dezelven op de lichaamen hebben, en hoe zy dezelven tot de Scheurbuik doen overhellen; en wel zo, dat een behoorlyke onderſcheiding gemaakt wordt, hoe veel en hoe verre dezelven hier toe werken, en ook tegen het algemeene gevoelen, niet minder werken, dan van veele Geneeskundigen geſteld wordt. Wy zullen tot een voorbeeld bybrengen hoe de droefgeestigheid als een bykoomende oorzaak van de Scheurbuik verklaard wordt. Onder de gemoeds bewegingen, welken tot voortkomst van deeze Ziekte werken, zegt de Schry-

(*) *Rheumatismus.*

Schryver, zyn de voornaamſten, vreeze, droefheid, en de ſchrik ook eenigzins. Door deezen worden de Vaten, inzonderheid, de uitwendige, ſamengetrokken, en het bloed naar binnen gedreeven; hier uit volgen bleekheid in het aangezicht, rillingen over de huid, en koude van de uiterſte ledemaaten. Indien de aandoeningen ſterk zyn, volgen trillingen in de leden, hertkloppingen, enz. want behalve dat zy de beweging van het bloed ontſtellen, weerhouden zy ook de onzichtbaare uitwaasſeming, en verzwakken de verteering en chylmaaking; waar door de geſteldheid der vogten wordt veranderd. Indien ze lang duuren, worden de vogten verdikt, en 'er geſchieden inpakkingen in de Ingewanden; waar uit verſcheiden ſleepende ziekten kunnen geboren worden; en hier uit blykt, dat deeze onaangenaame gemoeds ontroeringen veel tot de Scheurbuik konnen toebrengen. Dit wordt bevestigd, zegt de Doctor, door voorbeelden van zulken, die door nood, of met geweld op de ſcheepen gebragt worden; want naauwlyks zyn zy 'er eenige maanden op geweest, of de zwelling van den buik toont, hoe de Ingewanden geſteld zyn; en zo 'er eenigen van de andere oorzaaken bykoomen, zyn zy de eerſten welken van de Scheurbuik aangegreepen worden. Meer dan eens heeft de bevinding doen zien, dat die, om een begaane misdaad, zwaar geſtraft waren, kort daar op in de Scheurbuik vervielen. En zo de droefheid aanhoudt, neemt de Ziekte ſchielyk toe. Gelyk dit ook ondervonden wierdt op de reize van ANSON rondom den Aardkloot, dat, wanneer het volk de hope verloor van het Vaderland immer weer te zien, de Ziekte zeer ſpoedig verergerde. De blydſchap in tegendeel, kan veel doen, om de Scheurbuikigen ſchielyk te doen beeter worden; 't welk ook door bevinding getoond wordt. Schrik of ontſteltenis doet niet zo veel kwaad, als vreeze en droefheid; om dat ze zelden van zo langen duur is.

Om in tyds tegen de Scheurbuik te voorzien, noemt de Schryver de zulken, welken meest van dezelve aangegreepen worden, op de Oorlogſcheepen. Hier onder worden geteld, allen die reeds hoog bejaard zyn, van welk eene geſteldheid zy zyn; zwaarmoedigen en miltzugtigen; allen bykans, die, door nood, zich tot het ſcheepsleven begeeven hebben, armen en behoeftigen, of die door het gerecht 'er toegedwongen zyn, inzonderheid, als zy reeds boven de dertig jaaren zyn; die, wegens hun ampt, geen werk hebben te doen; zwakken en uit eene ziekte opkoomenden; luijen, kwaalyk gekleedden, drinkebroers, en ſterke Tabakrookers en kaauwers.

De Scheurbuik eens vat genomen hebbende, neemt, trapswyze toe, indien ze niet door bekwaame Middelen wordt tegengegaan; by den eenen ſchielyker, by eenen anderen langzaamer, naar maate van de mindere oorzaaken. In drie tyden of ſtaaten kan dezelve bekwaamlyk verdeeld worden; in een begin, wanneer de gezondheid begint gekrenkt te worden; in een midde, wanneer de toevallen zichtbaarder worden; en een einde, wanneer de ſtaat doodlyk wordt. De algemeene teekenen, welken, door alle de drie tyden gezien worden, worden eerſt uitvoerig opgegeeven; en hier op, de zulken, welken in de twee andere ſtaaten meest doorſchynen.

De Heer ROUPPE voegt hier by, om de Historie van de Scheurbuik volkoome te maaken, den ſtaat en hoedanigheid van het bloed der Scheurbuikigen, en der doode lichaamen, aan deeze ziekte geſtorven, en geopend, naar de gelegenheid, welke hy op de ſcheepen hier toe hadt; welke niet gunſtig was, om met netheid en de uiterſte naauwkeurigheid gedaan te worden; evenwel genoegzaam tot het einde, waar toe zulks geſchiedde. Het bloed was in alle drie ſtaaten altoos dik en zwart, minder of meer, naar maate de ziekte tot den tweeden of derden trap was gekomen, of nader aan den eerſten was (*a*). In de meeste geopende lichaamen waren de Longen wat verhard, de Vaten vol zeer zwart bloed; in de regter holligheid van het Hert ſamengeronnen bloed; en een ſlym propagtige ſtoffe, zich tot in de groote Vaten uitſtrekkende. Die waterzugtig geweest en zo geſtorven waren, hadden bedorven of half verſlenschte Ingewanden; de Galblaas vol groene en zwartagtige gal; en de klieren van het Darmſcheil waren verſtopt. En by ſommigen waren,

(*a*) De Heer LIND vond ook in de geopende doode lichaamen, „ rood, geronnen bloed, buiten de Vaten geloopen, op „ meest alle plaatzen van het lichaam, niet alleen, in het Vet„ vlies, maar binnen de Spieren zelfs; inzonderheid, in die der „ Dyen en Beenen, die daar van dikwils geheel opgepropt, en „ mismaakt worden. De Darmen en het Darmſcheil zyn, dikwils, „ met roode vlakken van uitgeſtort bloed bezet. En heb ik „ groote *Ecchymoſes*, of vlakken van uitgeſtort bloed, op de „ Maag gevonden, die zich, in den eerſten opſlag, als een ver„ ſterving of het koude Vuur vertoonden, waar door ſommige Ont„ leedkundigen zich bedroogen hebben". Aanhangzel *op den tweeden Druk der Midd. ter bewaaring der Gezondh. Vert. door* P. DE WIND, pag. 15.

ren, gelyk POUPARTIUS ook heeft ondervonden (†), de Banden der gewrigten verknaagd, de Beenderen bedorven, de kraakbeenen der Ribben verteerd, de Beenderen gezwollen enz.

Uit al het gezegde beſluit de Schryver, dat by de Scheurbuikigen een dik taai, en met kwaalyk te ondergebragte deelen vervuld bloed plaats heeft, tegen de zulken die ſtellen, dat een dun vogt by dezelven de overhand heeft. Het gebeurt wel, zegt Hy, dat de vogten, in den uiterſten ſtaat van Scheurbuik, tot een dunnen verrotten ſtaat overgaan; maar dit moet eer als een gevolg, door de aanhoudendheid der kwaale, dan als de Ziekte zelve aangemerkt worden. En dit wordt te meer bevestigd door de Verſtoppingen der Ingewanden; traagen Afgang; hardheid en opkrimpingen der Spieren, Inzonderheid der beenen, zonder zwelling; droge, dorre en ſchilferagtige Huid; zwelling van het Tandvleesch; bleekheid van het Aangezicht; hygende Ademhaaling, op de geringſte beweeging. Zo dat de ſtaat van het bloed niet vergeleeken moet worden, met die, welke men, in kwaadaartige koortzen, waarneemt, waar in het zelve tot een geheel dunne, en ontbonde vogt is overgegaan. De Toevallen der Ziekte hier uit afgeleid hebbende, vervolgt de Schryver. „ De Scheurbuik ſchynt derhalve te zyn, een „ zodanige ontaarting der Vogten, welke uit een langduurige ontbeering van vernieuwing van goede ſappen, en „ kwaade te onderbrenging der genen, welken daaglyks bereid worden, wegens de verminderde veerkracht der Vaten en Ingewanden, beweeging en warmte, gehooren „ wordt; waar uit een dik, taai, en met ongelykdaantige „ deelen vervuld, kwaalyk t'ondergebragt, tot de voeding „ onbekwaam, maar zeer bekwaam tot verſtoppingen voort „ te brengen bloed in 't lichaam gemaakt, veele werkingen „ des lichaams verzwakt worden, en eindelyk het lichaam „ van verrotting wordt aangegreepen ". Niet tegenſtaande dit, komt de Schryver, meest al in de geneezing, volkoomlyk overeen met de zulken, die een ſtaat van verrotting, van den beginne af, gelooven plaats te hebben.

Tot de Geneezing overgaande, erkent onze Auteur, dat by veele Schryvers goede Middelen, ter geneezing, voorgeſteld worden, waar aan Hy zich gedraagt; zullende alleen ſpreeken van de zulken, die op de ſcheepen in voorraad, of gemaaklyk te bekoomen zyn. De geneezing wordt on-

(†) *l'Acad. Royale des Sciences*, 1699.

onder vier Aanwyzingen vervat. 1. De Zieken zulke Spyzen te bezorgen, als zy eenigen tyd gemist hebben, namelyk versch vleesch en groenten. 2. Behoorlyke kleeding en dekzelen, om het lichaam te dekken, en in een maatige warmte te houden. 3. Lichaams beweegingen naar de krachten der Lyders geſchikt. 4. Eindelyk, de dringende toevallen te hulp te koomen, door bekwaame geneesmiddelen.

Raakende de tweede Aanwyzing, zegt Doctor ROUPPE. „ Noit heb Ik eene reize gedaan, waar in Ik niet gezien „ hebbe, dat veelen, alleen uit gebrek van kleeding en „ dek, het leven verlooren; en veelen, uit dezelfde oor„ zaak, ziek wierden; zo dat ik durve zeggen, dat de helft „ van de menſchen, welken nu ziek worden, niet ziek zou„ den worden, als zy maar behoorlyk gekleed waren, ja „ iemant, die het niet gezien heeft, zal het niet konnen „ gelooven, dat gebrek van kleeding, op de ſcheepen, meer „ kwaads doet, dan de Spyze ". En dit gebrek vondt hy bezwaarlyker te verhelpen, dan verandering in de ſpyze te verkrygen. De geneezing wordt voorts van den Auteur zeer wel uitgevoerd, en is, gelyk deeze geheele Verhandeling van de Scheurbuik, overwaardig geleezen te worden. Ons beſtek laat ons niet toe, 'er verder in uit te weiden; om ook nog iet van het overige van dit Werk te melden.

Eer de Schryver tot het derde deel overgaat, ſpreekt hy nog van de *Buikloop* en *Roodeloop uit koude ontſtaan*; twee ziekten, welken, als ze kwaalyk behandeld worden, veele menſchen, op de ſcheepen, doen ſterven. Deeze twee gebreeken, welken in trappen, alleen, van elkander verſchillen, ontſtaan meest op de ſcheepen, in den Herfst; of wanneer ze uit een warm in een koud gewest koomen; te ligter en te meer, naar maate zy zulk eene verandering ſchielyk ondergaan; en die dan bloedryk, en kwaalyk gekleed zyn, worden 'er, doorgaans, eerst van aangegreepen. De Buikloop gaat ligt over tot Roodeloop, en wordt beſmetlyk. De Doctor heeft, echter, ondervonden, dat kwaadſappigen en ſcheurbuikigen 'er niet zo ligt van aangedaan worden, dan die gezond en bloedryk zyn; ook wordt de ziekte, in de eerstgemelden, zelden zo kwaadaartig of gevaarlyk. Men kan uit het gezegde afleiden, dat een belette doorwaaſeming, als de voornaamſte oorzaak wordt aangemerkt.

De geneezing oordeelt Hy niet bezwaarlyk, als ze maar, ter behoorlyke tyd ondernomen wordt. Het eerſte moet zyn, den zieken in de kooi te houden, en wel te dekken, dat het lichaam geheel en overal gelyke warmte hebbe. Als

de

de koude ſcherp is, moet men flesſen met warm water, aan de zyden, dyen en voeten van de zieken leggen, en eerze koud worden, anderen in plaats geeven. Hier door byna alleen, zegt de Schryver, dat Hy veelen heeft geneezen. Als 'er Koorts by is, moet eene Aderlating gedaan worden. En als 'er vermoeden is van een bedorve ſtoffe in de Ingewanden, of de ziekte, door beſmetting is aangekoomen, eens of tweemaal, wat *Ipecacoanh* gegeeven worden, om te doen braaken; of wat Rhabarber, om naar beneden te leiden. Eindelyk moet de ſcherpe ſtoffe, welke het Gedarmte prikkelt, of doet ontſteeken, verzagt en ſtomp gemaakt worden, door lymige Dranken, olieagtige Middelen, Klisteeren enz. waar onder eenige ſamentrekkende en verſterkende Middelen moeten gebruikt worden; zonder de Rustmiddelen te vergeeten.

Hier op volgt nu het derde Deel, *van de Ziekten, welken in de Havens voorkoomen;* in vreemde havens, namelyk, ſchoon ze ook wel in Zee en in het Vaderland ontſtaan, maar niet zo algemeen woeden. Deeze worden ook in twee ſoorten onderſcheiden, in winterſche en zomerſche ziekten. Onder die van den Winter worden begreepen, welken op het einde van den Herfst beginnen, en geduurende den Winter en het Voorjaar, in koude havens waargenomen worden. Onder de zomerſchen, die in warme havens, of in de zomerſche warmte, of het begin van den Herfst invallen. In het eerſte hoofdſtuk wordt geſproken *van de ziekten, welken in koude havens gezien worden.* En hier onder koomt voor, de Zuiverende of enkele aanhoudende Koorts, en de Scheikoorts, of aanhoudende Rotkoorts. Deeze Koortzen welken zeer moeilyk van andere Koortzen te onderſcheiden zyn; en welker naamen dikwils gegeeven worden aan afgaande Koortzen, waar van de aanvallen zo lang duuren, dat reeds een nieuwe verheffing is begonnen, eer de voorgaande geeindigd ware; worden hier ook wel uitvoerig verhandeld: maar wy twyfelen of de Schryver deezen, wel altyd, met genoegzaame naauwkeurigheid heeft onderſcheiden. Hy heeft, in ſommigen, de Koortsbast met nut gebruikt. Schoon nu wel ſommigen beginnen te zeggen dat de Kina Kina in aanhoudende enkele en Rotkoortzen, met nut, gegeeven wordt; is het ons echter bedenklyk, of men zich, in zulke gevallen niet vergist, en de eene Koorts voor de andere houdt. Inzonderheid om dat in het Najaar de eene Koorts kort op de andere volgt, en dezelven dikwils, met zwaare toevallen verzeld gaan. En de Schryver is hier in, niet zo

klaar, dat zyn gezegde van alle de zeevaarende Heelmeesters genoegzaam zal begreepen worden. En de duistere plaatzen uit oude Schryvers bygebragt, geeven geene opheldering; waarom dezelven beeter waren uitgelaaten geweest. Zyn eigen bedenkingen zyn niet ongegrond en waardig bedagt te worden.

In het tweede hoofdſtuk handelt de Schryver, *van de Ziekten, welken in de havens van warme Gewesten, of in den Zomer en Herfst gezien worden.* En hier in komt voor *de Galkoortſ van den Zomer; de Rottige uitdroogende Koortzen; Koortzen met Uitſlag; het Bort, en de Roodeloop, in 't jaar* 1760, *onder het Scheepsvolk, in de haven van Kurasſau.* Het vierde Deel geeft eenige regelen, *om de gezondheid van het Scheepsvolk te bewaaren.* Dit wordt onder vier hoofdzaaken vervat; 1. Aangaande eenige verbeetering in de gewoone ſpyze en drank. 2. In de zuivering en verdrooging van de Lugt tuſſchen deks. 3. In de verzorging, dat de Maats behoorlyk gekleed en gedekt zyn, en zich zindelyk houden. 4. In behoorlyke ruimte te verſchaffen voor de hangmatten van het volk.

Hier mede loopt het Werk ten einde: maar achter het zelve is gevoegd eene *Waarneeming van de uitwerking van het Extract van de Cicuta in de Kanker.* Doch om dat het gebrek niet tot geneezing kwam, by ontbeering van genoegzaam *Extract;* en zich een Kankeragtig gebrek, zonder gebruik van de *Cicuta*, wel eens wat vleijende vertoont, zonder dat 'er eenige ſtaat van geneezing op is te maaken, kan men ook, uit deeze Waarneeming niets beſluiten.

Men vindt nu dit Werk, ten dienſte van Zeevaarende Heelmeesters, uit het Latyn vertaald, gedrukt by *T. Tjallingius* te Hoorn, en de Drukkers deezer *Letteroefeningen.* De ſtyl der Vertaaling is zindelyk, en ruim zo klaar dan de Latynſche text, welke niet van eenige duisterheden kan vrygeſproken worden.

Onledige Ouderdom van Mr. JOAN JACOB VAN MAURICIUS. *Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* G. de Groot en Zoon, *en* P. Schouten 1765. *Behalve het Voorwerk en den Bladwyzer* 328 *bladzyden in groot octavo.*

DE Heer en Mr. *Mauricius*, die zich reeds in zyne vroege jeugd ter Letteroefeninge bevlytigde, dezelve in ryper jaaren rustig voortzettede, toont in zynen ouderdom, daar hy meer dan zeventig jaaren telt, dat hem die zelfde

lust

luſt blyft bezielen; ſchoon 't lichaam nu en dan door ongemakken afgemat worde, vindt hy in gemaatigder omſtandigheden zyne uitſpanning in 't leezen, en 't is hem nog een vermaak zyne gedachten op 't papier te ſtellen, en dezelven door den druk gemeen te maaken. Hier van ſtrekt de uitgaave van dit eerſte deel, dat eerlang door een tweede ſtaat gevolgd te worden, ten bewyze; waar in die geachte Gryzaard, na 't uitſpreeken van zyn *Vaar wel aan den Zangberg* ons eenige *taallievende en hiſtoriſche uitſpanningen* mededeelt, *over 't gebruik en overneeming van vreemde woorden*; by welke gelegenheid hy ook den *Krygsroem onzer Voorvaderen verdedigt tegen de zwetzeryen der Romeinen*. Men vindt in dit ſtuk eene groote beleezenheid, en meer leevendigheid dan men wel in een Man van die jaaren en in die omſtandigheden zou verwachten: is niet alles even bondig en nauwkeurig uitgevoerd, ontmoeten ons hier en daar uitweidingen, die men 'er niet noodig oordeelt, gelyk hy zelf erkent, men zie op zynen ouderdom met verſchooninge; zy die vermaak ſcheppen in 't nagaan van onderwerpen van dezen aart zullen 'er nog wel het eene en 't andere in vinden, dat hun nadenken waardig is.

Dit Deel vangt aan met des Autheurs *Vaar wel aan den Zangberg*, waar mede hy betuigt affcheid te neemen van de Dichtkunde, in zo verre, dat hy in goeden ernst zich bepaalt, om voortaan geen Verzen meer te maaken, vermids hy zich door zynen toeneemenden Ouderdom daar toe onbekwaam vindt.

Verder is het zelve verdeeld in XV Hoofdſtukken, waar in hy, na eene voorafgaande Inleiding, eerst handelt, over *den algemeenen loop der taalen; het vermogen van 't gebruik in de taal; het gebruik van vreemde woorden in 't algemeen; het gebruik van vreemde woorden, zo Oosterſche als Griekſche, in de Franſche taal*, midsgaders *het gebruik van Latynſche woorden in die Spraak voor en ſedert Julius Cæſar*. Hier op nader tot ons eigen land komende, gaat hy na *het gebruik van vreemde woorden in de Duitſche taal, zo Oosterſche als Griekſche en Latynſche*. Dit laatſte hem aanleiding gegeeven hebbende, om te toonen hoe weinig gemeenſchap de Romeinen met de Germaanen gehad hebben, voor de komst van Cæſar in Gallie, zo neemt hy deze gelegenheid waar, om dit onderwerp te vervolgen, en tevens het denkbeeld tegen te gaan, dat Germanie oudtyds onder 't Romeinſche Gebied geſtaan, en wel byzonder dat *Julius Cæſar* groote veroveringen over den Rhyn gemaakt zou hebben. Ten dien einde handelt hy in

de

de volgende hoofdſtukken over *de gemeenſchap der Germaanen met de Romeinen door Oorlogen, by en na den tyd van* Cæſar; *de natuurlyke redenen van de bevreesdheid der Romeinſche Soldaaten en Legerhoofden voor de Germaanen; de bevreesdheid der Romeinſche Regeeringe voor de Germaanen, en haare Staatkundige maatregelen uit die bevreesdheid;* en toont in 't laatſte hoofdſtuk, *hoe de bevreesdheid der Romeinen geregtvaardigd werd door de uitkomst, en derzelver overheering door de Germaanen,* aan welken zy zich, gelyk onze Autheur in 't volgende Deel zal doen zien, eindelyk moesten onderwerpen. Dit afgehandeld hebbende zal hy ons vervolgens in dat Deel onder 't oog brengen, wat verder mede gewrogt heeft om 't gebruik van Latynſche woorden in onze taal te vermeerderen; midsgaders hoe 't gebruiken van Franſche woorden in onze taal is ingevoerd, en wat men daar omtrent in acht heeft te neemen: het welk ons een geregeld verſlag van dit onderwerp aan de hand zal konnen geeven.

Stichtelyke Gedichten van ÆGIDIUS PETRÆUS, *Bedienaar van 't H. Euangelie, te Capelle in Zuidbeveland. Te Goes, by* Jacobus Huysman, 1764. *In groot octavo* 358 *bladz.*

DE Eerwaardige PETRÆUS betuigt, in de korte Voorreden voor dit Werkje geplaatst, hoe hy, *zo zeer als hem doorgaans het leezen van goede en vooral Stichtelyke Gedichten* geſmaakt hadt, *eertyds zo traag was om de Snaaren met eigen vingeren te roeren: doch dat hem onlangs een dichtluim bekroop met zo veel kragts dat de volgende* Bundel *zyn beſlag bekwam.* —— De aandrang van *geliefde Vrienden* heeft hem bewogen *om alle zwaarigheden hoe groot en veele ook, aan eene zyde te zetten,* en deeze *Stichtlyke Gedichten* uit te geeven. — De vergevorderdheid en kieschheid der tegenwoordige eeuw in Nederlandſche Taal en Dichtkunst betreffende, *treedt* zyn Eerwaarde, volgens gewoonte, *niet dan met ſchroom ten zangtranſt,* en wantrouwende van aan de kieschſte en keurigſte ten dien opzigte te zullen voldoen, ('t welk ook, gelyk hy verklaart, *zyne eerſte bedoeling niet is,*) zal het *hem lief weezen by deeze verſchooning over 't gebrekkige te erlangen:* wy voegen 'er nevens, dat hy deeze by de keurigſte Taal en Dichtminnaars ook wel zal behoeven: verder zullen zy die *het tot leering en ſtichting leezen,* en in den ſmaak van denken des Dichters vallen, hier voldoening kunnen vinden. „ Hy „ zoekt " dit is, volgens 's Maakers eigene opgave, de hoofd-

ſom-

ſom van 't geheele werkje, „ den beſcheiden Leezer, in „ Dichttafereelen, *onder 't ooge te ſtellen* 's HEILLANDS loffe„ lykheden, de Wonderen der Genade, het beminnelyke „ *der* Deugd *en* 't Geluk van JEHOVAHS Lievelingen, *of* „ *tragt hem*, uit de Natuur *en* heilige Schrift *tot* geestlyke „ *en* hemelſche dingen *op te leiden; tot blyk van 't* ware zoet, „ dat den heiligen Wandelaar op zynen weg bejegent ".

Uit dit volgende ſtaal vorme zich onze Leezer eenig denkbeeld van den trant welken de Eerwaarde PETRÆUS houdt:

„ *Aandacht op den Negentienden Pſalm*

„ VOORZANG.

„ Een Natuurkundige pryst de natuurlyke wetenſchap aan, als „ tot GODS heerlykheid opleidende.

'k Aanbid, met eerbied en ontſag, 't geducht vermogen,
Dat aarde en hemel ſchiep;
't Heelal te voorſchyn riep.
Myn tong wil God verhoogen.
Wy zien met de oogen
Der Sterren eindeloos getal,
Dat, met een aangenaamen val,
Accoort ſlaat in zyn gloênde kringen.
Spant, Dienaars van het Hemelhof,
Uw kunſtvermogen in; geeft lof
Den HEER *en* KONING *aller dingen.*

De Dag-toorts, opgehuld met ſchitterende ſtraalen
En glanſig morgenlicht;
Waar voor het donk're zwigt,
Komt duidelyk afmaalen,
En ons verhaalen
Des MAAKERS *roem en heerlykheid,*
Van Noord *tot* Zuider-pool *verſpreid.*
GODS *grootheid kent geen eind noch kluister*
De nachten roemen 't wys beleid
Der hooge HEMEL-MAJESTEIT,
Die helder ſchittert in het duister.

Wie

✿

Wie ſchryft door 't licht den kreits om twee paar Waereldeelen?
De alwyze en ſterke hand,
Die 't groot Heelal beſpant,
't Geſtarnt voetſ in gareelen.
'k Mag niet verheelen,
Hoe de Oost- *en* Wester-Indiaan,
Die grootheid zien verwondert ſtaan,
Gantsch van verbaasdheid opgetoogen,
Wanneer die ſchoone komt getreên
Ter praal-tente uit, met wakk're ſchreên,
Langs duizenden van Starrebogen.

„ TEGENZANG

„ Een Godgeleerde pryst, en verheft de Bybelwysheid bo-
„ ven de Natuurkunde.

Het Boek van GODS *geheimen raad,*
Waar in 't beloop der aarde en heem'len ſtaat beſchreeven,
En, wat in de eeuwigheid voor Elk te wachten ſtaat;
Waar een geheim gebleven,
Zo niet, uit gunſt, het HOOGSTE GOED
De Bondrol, rein en honigzoet,
Ontzegeld hadt gegeven.

✿

Gods wetten, boven al volmaakt,
Om 't ſpoor der deugden aan den Wandelaar te leeren,
Zyn prys- en roemens-waard: zy wyzen hoe men raakt
Naby den HEER *der Heeren.*
Zy brengen dwaalenden te rechte
Die, zonder weetenſchap, en ſlecht
Zich naar JEHOVAH *keeren.*

✿

Wat blydſchap is de vreugd gelyk,
Daar Salems *Burgery, die naar Gods recht mag leven,*
Zich met geſtreeld vindt, wen de HEMEL, *blyk by blyk*
Van zyn genaê komt geven!
Wyk, waereldſchoonheid uit myn oog!
De weg des levens naar om hoog
Wordt in GODS *Boek beſchreven.*

„ SLOT

„ SLOTZANG.

„ Een verzekerd Geloovige velt vonnis naar bevinding.

Amen! ja amen! het is alles waar
Dat GODS *Gezant ons verkondigd heeft daar,*
Het woord, tot zyn' Kneght
Geſprooken, is recht
Gelouterd en klaar.

✻

'k Vrees niet, maar wagt op genadigen loon.
'k Vind in de Wet van den hemelſchen Throon,
Myn blydſchap en lust,
Myn zoetheid en rust,
En wacht op de kroon.

✻

Hemelſche Koning, wiens glans zich verſpreidt,
Laat all' myn' redenen en myn beleid
Zyn naar uw gebod,
Myn KONING *myn* GOD,
Tot in eeuwigheid.

Verſaameling van verſcheide Geſchriften 't Concilie van Utrecht raakende. Amſterdam, 1764. *Behalve het Voorberigt* 126 *bladzyden in octavo.* En *Brief aan de Heer* STIPHOUT *Biſchop van Haarlem*, 12 *bladzyden in octavo.*

DEze Brieven behelzen hoofdzaaklyk klagten over en protestatien tegen het zogenaamde Janſenisten Concilie, in de maand September 1764 te Utrecht gehouden. De Heer *Pierre le Clerc*, Onderdiaken van de Rouanſche Kerk en Meester der Konſten van de Univerſiteit te Parys, een ernſtig Voorſtander van de Leer der Griekſche Kerke zynde, en eenige geſchriften uitgegeeven hebbende, die ſtrydig zyn met de vastgeſtelde Leere der Roomſche Kerke, beklaagt zich wegens de onregtmaatige handelingen door 't opgemelde Concilie hem aangedaan, in 't veroordeelen zyner ſtellingen, zonder hem te hooren, of gelegenheid ter betere onderrigtinge te geeven: en protesteert tegen alles wat dat Concilie deswegens tot nu toe gedaan heeft, en in 't vervolg zou kon-

konnen doen. Men vindt by die gelegenheid ook in deze Papieren eene *Korte Verdeedigingvan de Leer der Griekſche Kerk*; welke de Autheur vervolgens breeder ſtaat voor te draagen, wanneer hy, met het uitgeeven van eenige andere geſchriften tot dit onderwerp behoorende, ook het voorgevallene ten zynen opzigte in 't gemelde Concilie in een helder daglicht zal poogen te ſtellen.

Gereformeerde Landrechten en de Gewoonten van het Ryck van Nymegen; van de Ampten van tuſſchen Maes en de Wael, Over- en de Neder-Betuwen, mitsgaders van de Heerlykheden en de Gerighten daar onder reſorterende. Met eenige nadere Reſolutien dienende ter Interpretatie. Te Nymegen by J. van Campen. 1765. *in quarto* 216 *bladzyden.*

DEze Landrechten enz. door 't Hof Provinciaal, na ingenoomen hoogwys Advys van zyne Hoogheid, gerevideerd, geexamineerd en gereſumeerd zynde, om dezelven door den druk gemeen te maaken, in den jaare 1686, worden in dezen op nieuw uitgegeeven, met de nadere reſolutien, tot op den 1 May 1761; met goedvinden van de Ed. Agtb. Heeren Raaden, onder 't opzicht van eenen perſoon, door hun Ed. Agtb. daar toe gedeſpicieerd en aangeſteld.

Geographiſche Beſchryving van de Provintie Gelderland. Te Amſterdam by Jacobus Kok. *behalve de Voorreden en 't Regiſter* 212 *bladzyden in octavo.*

DE Schryver van dit Stukje heeft ten oogmerk eene Geographiſche Beſchryving van de Vereenigde Nederlanden, naar de verdeeling in zeven Provintien, te geeven, en maakt daar toe een aanvang met de Provintie Gelderland; waar uit men kan nagaan op hoedanig eene wyze hy dit onderwerp ſtaat te verhandelen.

Op een kort bericht van de ligging, uitgeſtrektheid en verdeeling dezer Provintie, volgen eenige Alphabetiſche lysten: als eene van de Steden en Dorpen; eene van de Heerlykheden, Kasteelen en Adelyke Huizen; eene van de Buurſchappen en Gehuchten; eene van de Forten en Sterktens of Schanszen; eene van de Kloostergebouwen, die 'er oudtyds geweest, of waar van nog eenige overblyfſelen te vin-

vinden zyn, en eene van de Bosschen, die in deze Provintie gevonden worden. In deze Alphabetische Lysten geeft onze Auctheur een kort verslag van 't merkwaardigste, dat omtrent de ligging, min of meer aanzienlykheid en andere voornaame byzonderheden dezer plaatsen, te melden is. Hier aan hecht hy eene dergelyke beknopte beschryving van de Meiren, van de Veengronden, van de Heidelanden, van de Gebergtens en Zanduinen, en eindelyk van de Rivieren en Beeken deezer Provintie.

Men bemerkt gereedlyk dat zodanig eene manier van beschryving in geenen deele geschikt is, om iemand een geregeld en geleidelyk denkbeeld van eene Landstreek te geeven; maar alleen dient tot eene soort van Woordenboekje voor zodanig eene Provintie; dat zyne nuttigheid kan hebben voor dezulken, die slechts ter loops deze of gene byzonderheid desaangaande willen vernemen.

De Deken van Killerine, Zedekundige Geschiedenis. t'Samengesteld uit de Gedenkschriften van een doorluchtige Ierssche Familie. Uit het Fransch vertaald door J. T. N. *Te Nymegen by* J. Tosyn 1765. *Eerste Deel, behalve de Voorreden* 259 *bladzyden in octavo.*

DEze Roman is over 't geheel genomen wel opgesteld, en behelst zeer veele zedelyke aanmerkingen, die met vrugt geleezen kunnen worden; zo dat het redelyk wel beantwoordt, aan 't groote oogmerk dat zich de Schryver heeft voorgesteld, om te stigten en te vermaaken. 't Is eenigermaate jammer, dat dezelve in 't Nederduitsch niet vloeibaarder vertaald, en op beter papier gedrukt zy. Deze Roman bestaat in 't oorspronglyke zes deelen; indien men voortgaat met deszelfs uitgaave, gelyk men belooft, zullen we misschien by gelegenheid wel eens een byzonderder bericht van 't beloop van dit werkje geeven.

Konst-kabinet van Verborgentheden der Natuur. Vervattende in zich eene menigte Chimiſche, Sympathetiſche, Magiſche, Magnetiſche en Spagiriſche Konſtſtukken, by een verzameld; door den Heer J. C. LUDEMAN. *Uit desſelfs nagelaten Schriften in 't licht gegeven. Eerſte en Tweede Stuk. Te Amſterdam, by* G. Bom 1765.

EEne verzameling van 265 zogenaamde Kunstſtukken, die over 't geheel genomen niet veel betekenen, en waar onder eene menigte van volſtrekte zotheden gevonden worden. Ten voorbeelde hier van dienen de twee volgende aan 't ſlot van het tweede Stukje.

„ *Een aartig middel tegen de Koorts.*

„ Wanneer iemand de Koorts heeft, en alle andere middelen vergeefsch zyn, zo moet men den Lyder de Nagels „ van Handen en Voeten afſnyden, dezelve in een doekje „ doen, en een levendige Vyverkreeft op de rug binden, „ en de Kreeft wederom in vlietend Water werpen, het „ helpt gewis.

„ *Om zich ſterk te maken.*

„ Neemd goede heldere Roode Wyn, bewaard dezelve „ wel in een Vles, en zet die op eenen Donderdag in een „ Mierenhoop; laat ze een gantsch Jaar daar in ſtaan, neemd „ ze dan een Jaar daar na op Vrydag wederom daar uit en „ drinkt deeze Wyn uit, zoo bekomt gy Reuzen krachten „ en gy kont wonderen doen.

Om den Leezer aan te moedigen geeft men op het Tytelblad te kennen, dat ze *by een verzameld zyn door den Heer* J. C. LUDEMAN, *en uit desſelfs nagelaten Schriften in 't licht gegeven* worden. Doch men denke daarom niet dat ze door dien Heer uitgevonden zyn; wat gebruik de Uitgeever al of niet hebbe van nagelaten Schriften van dien Heer, laaten wy onbepaald; maar dit is zeker dat deze Kunstſtukken veel al vertaald zyn uit een Hoogduitsch werkje, dat ten tyte! voert. **Zwey hundert und vier und zwantzig mehrentheils wunderſeltzame und wahrhafte auch beſonders nutzbare Geheimniſſe oder Kunſtſtucke / probater experimentente naturlichen verſuche geſammlet und entworfen von einen ſonderbaren liebhaber. Franckf. und Leipzig.**

BERICHT,

wegens een Prentwerk, volgens de nieuwe Uitvinding van den Heere

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL (*).

HEt is den Liefhebberen der Schilder- en Tekenkonst genoegzaam bekend, hoe al voor eenige jaaren, in Vrankryk, zekere Prenten, van meer dan éene hand, gedrukt als tekeningen van rood en zwart kryt, zyn in het licht gekomen: ook in Engeland een fraai werk, mede in den smaak als tekeningen na verscheide vermaarde meesters; door *Knapton* en *Pont* is uitgegeeven. Stondt men by het uitkomen dezer werken verwonderd, zo wel over het nieuwe als het nuttige dier ontdekking, waar in twee der beschaafdste Natiën van Europa deel hadden, het moet dan zekerlyk, den minnaaren van *Pittura* geen gering genoegen verwekken, ook in ons Vaderland, de voldoenendste blyken te zien van eene uitvinding, die, in alle mooglyke betrekkingen, de bovengemelde niet alleen evennaart, maar zelfs, volgens het algemeene oordeel der kenneren, verre overtreft. En op dien grond is het, dat wy meenen den Liefhebberen geen' ondienst te zullen doen, met het geeven van een Bericht, zo wel van de aanleiding tot dit werk, als wegens deszelfs begin, voortgang en volvoering, en inzonderheid, van eene naauwkeurige beschryving der Prenten, die tot dus verre het Werk uitmaaken, en waar toe de Uitvinder ons gunstiglyk heeft gelieven in staat te stellen.

De Autheur of Uitvinder is de Heer CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, welke, al voor veele Jaaren, zyne uitspanningen, onder verscheide andere fraaije wetenschappen, inzonderheid, bepaalde tot de edele konst van tekenen en schilderen; en aan deeze oeffening zyn wy verschuldigd het werk, 't geen wy thans bekend maaken, en waarvan wy de aanleiding kortelyk zullen melden.

Eenige jaaren geleden werden onzen Uitvinder eenigen der bovenbeschrevene Fransche Prenten na verscheide meesters, gemaakt als tekeningen van rood en zwart kryt, vertoond. De redeneering hier over met sommige bekwaame lief-

(*) Dit Bericht is opgemaakt, en ons ter hand gesteld door een Vriend van gemelden Heer.

liefhebbers, welken, hoewel te onrecht, meenden dat deze konst, in het koper, door een *Ponsoenyzer* werdt gewrocht, gevoegd by de herinnering aan zekere aanleiding, door een onbedacht toeval, onder het etſen, in vroeger jaaren, onzen Konstminnaar zelven voorgekomen, deeden hem nu beſluiten zyn gedachten hierover met meerder opmerking te laaten gaan, en eenige proeven te neemen, waar van de uitſlag hem volkomen in zyn denkbeeld, wegens die manier van behandeling, bevestigde, en hem genoegzaam overtuigde dat hy, zo niet op den zekeren, immers op den mooglyken weg was om dat oogmerk te bereiken. Intusſchen vondt onze Autheur tot zyn genoegen, het middel om dit ſoort van konst in het werk te ſtellen, en ter uitvoer te brengen, zo verre zelfs, dat zy niet alleen voor weinig bekwaamen, maar zelfs voor genoegzaam ongeöeffenden, ten uiterſten gemaklyk was.

Deze naſpooringen en ontdekking zyn, eigenlyk, het middel en de waare aanleiding geweest tot dat verder onderzoek, waaraan hy den oorſprong van deze zyne nieuwe uitvinding te danken heeft: eene uitvinding, geheellyk verſchillende van die der Franſchen, en, ſchoon zy in eenige deelen gemeenſchap hebben mogt met die der Engelſchen van *Knapton* en *Pont*, echter, niet alleen tot genoegen der liefhebbèren, maar vooräl ter byzondere voldoening van onzen Autheur, ontworpen, ter uitvoer gebracht en voltooid, eer hem ooit het fraaije werk van *Knapton* en *Pont* was onder het gezicht gebracht: eene uitvinding, zo verſchillende in manier met die der gewoone graveer- en etskunde, als zy voor allen derzelver oeffenaaren duister is, ſchoon zy, voor een gedeelte, daar toe kan betrekkelyk gemaakt worden, ja, waar in men zelfs by ſommige gelegenheden de genoemde konſten niet kan ontbeeren.

Wanneer men de moeite en kosten dezer onderneeming behoorlyk overweegt, zou het zekerlyk ten uiterſten onbillyk zyn, een naauwkeuriger beſchryving van deze Wetenſchap te vorderen, en het openbaaren van een geheim, 't geen de Heer PLOOS VAN AMSTEL, tot genoegen der liefhebberen, geheel alléén bezit; vooräl, wanneer men bedenkt, indien het zelve al wierd bekend, welk een kwaad gebruik 'er, ten opzichte der tekeningen, van gemaakt zou konnen worden; waarby nog komt, dat deze konst bekwaame handen, groote onkosten, veel tyd en vlyt, en ('t geen het moeijelykſte van allen is,) eene gantsch byzondere behandeling in het drukken vereischt.

Overgenoeg is het, onzes bedunkens, dat wy den Liefhebberen, uit naam van den Uitvinder, mogen verzekeren, dat zyn oogmerk in geenen deele gericht is om de nakomelingſchap te berooven van eene konst, wier fraaiheid ieder kenner ſtraks in 't oog moet vallen; maar dat hy omtrent deze vinding, welke hem zo veel moeite heeft gekost, de behoorlyke voorzorg zal gebruiken welke, tot den verderen opbouw en voorzetting van iets dat zeldzaam blyven moet, noodzaaklyk is.

Wat nu het Werk zelve betreft, dit beſtaat uit vier Prenten, gemaakt als tekeningen, na de *origineelen* van beroemde meesters, in den beginne des voorleden jaars uitgekomen, en nu met nog een Prent en Tytel vermeerderd, welken nog deze maand het licht zien, en dus te ſamen zes Konſtſtukken, welken, ieder in het byzonder, eene naauwkeuriger beſchryving vereiſchen. Van de vier reeds uitgekomen Prenten is 'er

Een na Adriaan van de Velde, verbeeldende een aangenaam en zonächtig landſchap. Op den voorgrond ſtaat, aan den kant van een helder beekje, even buiten het lommer van eenen weeligen boom, een Koebeest, bukkende om te drinken; ter zyde een bevallig vrouwtje vaardig om blootsvoets, het beekje te doorwaaden; daar naast, op den oever, een zittende Herder welke zyn voeten wascht; vervolgens een drinkende hond, benevens eenige ſchaapjes en lammeren, zich allen, door hunne ſchaduw, in het ſpiegelend water verdubbelende. Om deze voorwerpen, allen in een helder zonlicht geplaatst, nog fraaijer en krachtiger te doen voorkomen, ziet men, op den tweeden grond, een Koe en eenige Schaapjes graazen, onder begunſtiging van eene ſombere ſchaduw; welke geheele party uitkomt tegen eene aangenaame zomerlucht, en het helder verſchiet van een grootsch landſchap.

De *origineele* tekening is eene der allerfraaiſten van den beroemden *A. van de Velde*, en is weleer in bezit geweest van den Heere SYBRAND FEITAMA, doch thans onder onzen Autheur berustende.

De natuurlyke Zonlichten en de tedere ſchaduwen, door de verſtandigſte ſchikking van het licht en bruin, met zo veel omzichtigheid als oordeel geplaatst, en door eene losſe, bevallige en naauwkeurige behandeling van tekenpen en penceel, in eenigszins geelachtigen Oostindiſchen Inkt, door den grooten *van de Velde* uitgevoerd, zyn door onzen Konſtenaar, den Heere BLOOS VAN AMSTEL, zo juist waarge-

nomen, zo keurig nagevolgd, dat men tusschen de Prent en tekening bynaar geen het minste onderscheid bemerkt. Zelfs zyn de kleinste toetsen met potlood en rood kryt, welken het *origineel* niet weinig luister byzetten, in de Prent, in eenen zachten toon, echter met de vereischte kracht, en als het ware, op de achteloosste wyze te passe gebracht.

Een na H. Zaftleven, verbeeldende een Schuitemaakers werf. Op den voorgrond, naarby een klaar water, ligt een schuit op de helling, benevens eenige kromhouten, gereedschap, enz. In het verschiet ziet men twee huisjes, gelyk ook twee beeldjes en een belommerd boschje, alles zeer bevallig door de Zon verlicht.

Een insgelyks na H. Zaftleven, zynde een weergaê van de voorige; verbeeldende den uithoek van eene bochtige rivier, waar voor een scheepje, zich in den stroom spiegelende. Op den somberen voorgrond zit een Mannetje, by eenige omgehouwen boomenstammen, en in het heldere verschiet, waartegen de gemelde partyën uitkomen, ziet men nog een diergelyk beeldje in een schuit, ook nog een' molen, welke uit het welig geboomte ryst.

Deze beide tekeningen, met zwart kryt en een weinig geelachtige, Oostindische Inkt, door den Schilder *Zaftleven* zeer natuurlyk gemaakt, zyn ook met de grootste naauwkeurigheid zo wel in 't koper gebracht als gedrukt: berustende beiden de *origineelen* in de keurige Verzameling van onzen Uitvinder.

Een na Rembrand, verbeeldende een Vrouwtje van achteren, liggende over eene onderdeur en ziende naar buiten, naar het geboomte, tegen de Zon, terwyl door de deur een natuurlyk en treffend zonlicht komt invallen, het geen strookt voorby de openstaande bovendeur, en dus een fraai en teder schamplicht veroorzaakt, welks zachte flagschaduw en verëischte byschaduw ongelooflyk dun en natuurlyk behandeld zyn. Kortom alles, zonder onderscheid, is in licht en donker, zo krachtig en bevallig uitgevoerd, als men van de bekwaamheid van eenen onvergelykelyken *Rembrand* zou konnen verwachten; zynde de *origineele* tekening, met de pen gemaakt, met eene bruinachtige kleur gewasschen, en met een lichter *tint* gehoogd, even gelukkig als de voorgemelden door onzen Konstenaar in Plaat gebragt, mede onder hem berustende.

By deze vier Konstprenten komt nu nog.

Een mede na Rembrand, verbeeldende een Jongetje vlak van vooren, van de Zon gedaagd, hebbende eenen hoed op, wel-

welke een flagſchaduw geeft op zyn aangezicht; voorts aardig gekleed, en liggende met beide zyne armen over de onderdeur van eene ronde poort, alles met de verëischte, natuurlyke kleuren, kracht en levendigheid van licht en donker, in den byzonderen ſmaak van den grooten *Rembrand* allerkeurigſt behandeld; behoorende het *origineel*, thans tot dezelfde Verzameling als de voorige. Onze Uitgeever is niet vreemd van het gevoelen eeniger Liefhebberen, dat deze twee tekeningen de Vrouw en Zoon van den Schilder zelve zouden verbeelden. In hoe verre dit gevoelen grond heeft, behoort niet tot ons beſtek.

Eindelyk volgt nog.

Een Tytel, Verbeeldende een groote Pedeſtal, ſtaande op dezelve een kindje, houdende het Wapen van den Ed. Grbot Achtb. Heere Burgermeester Mr. JONAS WITSEN, en neveris het kindje de tekenen der Burgermeesterlyke waardigheid. Op het Voetſtuk zelve, van geboomte, kruiden en planten omringd, is deze toewyding, in het Latyn, te leezen:

Viro
Amplisſimo, Nobiliſſimo,
JONÆ WITSENIO,
Ictо, civium Amſtelædamenſium
Patri Conſulique
Vigilantisſimo;
Omnium artium ac disciplinarum
Patrono;
ſed inprimis Picturæ ejusque partium
Mæcenati & Exercitori
Hæreditario;
Hunc æri inciſorum Extyporum faſciculum;
quaſi manu exarata & delineata,
Excellentisſimorum inter Belgas Pictorum
imitantium;
ei qui par est reverentia
D. D. D.

D. 1 Febr. 1765.

Inventor
CORNELIUS PLOOS VAN AMSTEL.

De-

Deze tytel, door den Autheur met de pen geteekend, op een' bruinen grond, en met wit gehoogd, is ook in dien smaak in het koper gebracht en gedrukt.

Om alle bedrog, zo wel omtrent Liefhebberen als onkundigen voortekomen, en vooral te verhoeden dat deze tekeningen niet voor *originaelen* geveild worden, zyn ze, alleen van achteren getekend met het wapen van den Uitvinder, welke voorneemens is, by leven en gezondheid, van tyd tot tyd, de Verzameling der gemelde tekeningen te vermeerderen met eenige anderen van de uitmuntendste Nederlandsche Meesters, tot welke Verzameling dan, hoe groot die ook worden mag, de laatstbeschrevene tekening of Opdragt den beschendigen tytel zal verstrekken.

Het fraaije en voortreflyke dezer uitvinding, boven die der reedsgenoemde Fransche en Engelsche Werken, moet ieder in het oog vallen, die slechts overweegt hoe elk der laatsten alleenlyk bepaald is aan eenige byzondere manier; daar deze bekwaam is om, in alle verscheidene manieren; de tekeningen met derzelver kleuren en verëischte *tinten*, allernaauwkeurigst gelykende te vertoonen, en om die reden (behalven het nut ter aanmoediging van de toeneemende kennis dezer fraaije wetenschappen) inzonderheid, geschikt om elk nieuw Liefhebber in staat te stellen zich bekend te maaken met den omtrek en manier der beroemdste Meesteren van ons Nederland, en dus te verhoeden, dat hy, een kopy voor *originéel* aanziende, schandelyk bedrogen worde.

Tot Naricht der Konstminnaaren, welken zich van dit Werk zouden willen voorzien, dient, dat het zelve te bekomen is by den Konst- en Boekverkooper *Matth. Woortman*, in Amsterdam.

Dit Werk wordt niet in *commissie* verzonden, echter konnen de onbekende Liefhebbers, welken niet verkiezen het by den Konstkooper *Woortman* zelve te zien, het tegen de waarde by hem laaten afhaalen, en, indien het hun niet mogt gevallen, binnen vier-en-twintig uuren, mits onbeschadigd, tegen hun uitgeschoote penningen, te rug geeven.

LETTER-OEFENINGEN.

H. VENEMA *Commentarius ad Librum Prophetiarum Jeremiæ. Leovardiæ, apud* H. A. de Chalmot. MDCCLXV. *Pars prior, præter præfationem* 611 *pp. in quarto.*

H. VENEMA, *Verklaaring der Godſpraaken van Jeremia. Eerſte Deel.*

DIt eerſte Deel gaat over de XXIV eerſte Hoofdſtukken van 't boek van Propheet *Jeremia*, welker inhoud de geachte *Venema* geleidelyk nagaat en opheldert, volgens zyne gewoone manier van verklaaren; die hy ook in 't ontvouwen van andere gedeelten der Heilige Schriften in 't oog gehouden heeft. Zyn Hoog-Eerwaarde naamlyk ſtelt zich zelven voor, den Leezer een geregeld denkbeeld van 't verband der Leerredenen van den Propheet te geeven, het geſchiedkundige waar van hy ſpreekt, of waar op hy doelt, geleidelyk onder 't oog te brengen; en den inhoud der Godſpraaken met derzelver vervullingen te doen opmerken. Intuſſchen tracht hy de daar in voorkomende ſpreekwyzen licht by te zetten, daar 'er nog verder eenige duisterheid mogte overblyven; zonder zich in 't breede uit te laaten over zodanige uitdrukkingen, wier zin by manier van uitbreiding, op 't beſchouwen van den t'zamenhang en 't oogmerk des Spreekers, gereedlyk te bemerken is. Onze Hoog-Leeraar ſtelt zich over 't algemeen voor niet uit te weiden; en 't geen door anderen, zynes oordeels, breedvoerig, of duidelyk en bondig is voorgeſteld niet te herhaalen, maar den Leezer tot derzulker Schriften te wyzen; en voornaamlyk ſtaan te blyven op zodanige byzonderheden, die, naar zyne gedagten, zo veel hem bekend is, niet behoorlyk ontvouwd, of in geen genoegzaam dagligt geſteld zyn. Men mag dus deze Verklaaring met regt aanmerken als eene oordeelkundige naleezing, op 't geen door anderen, ter opheldering dezer Godſpraaken, in 't licht gegeeven zy; waar in men niet zo zeer menigvuldige herhaalingen van 't reeds gezegde, (dat in 't leezen veeler Verklaaringen der Heilige Schriften dikwerf lastig is,) als wel nieuwe opheldering en gedachten over deze en gene byzonderheden ontmoet, die zelfs van geoeffende verſtanden met vrugt en vermaak nagegaan konnen worden.

Om den Leezer iets van dien aart onder 't oog te brengen, zullen wy ons in dezen bepaalen tot het mededeelen van den inhoud van 's Hoogleeraars aanmerkingen, over Jeremia XX. 14 – 18; na dat we kortlyk zyne verdeeling van des Propheets Leerredenen opgegeeven zullen hebben.

Op 't eerſte Hoofdſtuk, 't welk ons een bericht geeft van de Godlyke aanſtelling van den Propheet, volgt in 't tweede deszelfs eerſte Leerrede, die haaren aanvang neemt H. II. 1. en eindigt H. III. 5. Deze heeft hy uitgeſproken in 't dertiende jaar der regeeringe van Koning *Joſia*; om 't Volk te beſtraffen van wegen hun wangedrag, en aan te maanen ter bekeeringe, om de anderszins naakende onheilen te ontvlieden.

Eene tweede Leerrede, kort na de eerſte voorgeſteld, begint H. III. 6., en loopt door tot op het einde van 't VIde Hoofdſtuk. De Propheet, bemerkende dat het Volk moed ſchepte uit de hervorminge door Koning *Joſia* ingevoerd, maar hun zedelyk gedrag niet verbeterde, toont hier de verkeerdheid hunner denkbeelden deswegens; en tracht hen te beweegen tot berouw en bekeering, om daadlyk afſtand te doen van hunne zonden, en Gods oordeel voor te komen.

Voorts vinden we in dit Boek eene derde Leerrede, H. VII——X. vervat. Doch ſchoon dezelve hier in deze orde voorkome, is ze echter waarſchynlyk tot een laater tyd te brengen (*), en wel tot het begin der regeeringe van *Jojakim*; zynde veelligt die Leerrede, waar van in 't XXVIſte Hoofdſtuk gewag gemaakt wordt, met meldinge van 't geen den Propheet by die gelegenheid wedervaaren is. Het Volk dat, na den dood van Koning *Joſia*, onder de regeering van *Jojakim*, zich gerust ſtelde, en weder overgaf tot den Afgodendienst, wordt by deze gelegenheid door den Propheet ſcherplyk beſtraft, van wegen hunne geveinsdheid en afval; terwyl hy hun tevens aankondigt, dat ze zich op verkeerde gronden gerust ſtellen, en eerlang zeker door de Chaldeen t'ondergebragt zullen worden.

Hier aan volgt eene vierde Leerrede H. XI. en XII. voorgeſteld, die echter in vroeger tyd uitgeſproken zal weezen, naast denkelyk op 't laatſte der regeeringe van Koning *Joſia*, toen

(*) 't Is naamlyk bekend dat de tydorde niet altoos nauwkeurig gevolgd is, in 't byeenvoegen dezer Leerredenen; 't zy dat zulks uit eene toevallige oorzaak ontſtaan, of met opzet door den Propheet, of iemand anders, uit byzondere redenen dus geſchikt zy, 't welk niet wel met zekerheid bepaald kan worden.

toen 't Volk, ſchoon niet openbaar, echter heimelyk weder begon over te hellen tot het pleegen der Afgoderye; het welk den Propheet beweegt hun voor te draagen, de regtmaatigheid van 't Godlyke oordeel dat hun ſtond over te komen, van wegen hunne ongeneesbaare hardnekkigheid, en ondankbaare verſmaading van Gods langmoedigheid, die den Godvrugtigen zelfs aanleiding ſcheen te geeven tot billyke klagten.

Het XIIIde Hoofdſtuk vervat op zich zelve eene vyfde Leerrede, die men ſchynt te moeten brengen, tot de dagen van *Zedekia*, of wel tot den tyd der wegvoeringe van *Jehojachim* naar Babel, toen de ganſche verwoesting van Jeruſalem kort op handen was. In deze gelegenheid geeft de Propheet hier eene zeer leevendige beſchryving van de reeds treffende en nog verder naakende onheilen, midsgaders van derzelver oorzaak, de verregaande verbastering zo van 't Hof als van 't Volk; waar uit hy nogmaals aanleiding neemt, om hen ter bekeeringe te noopen.

In 't XIVde en XVde Hoofdſtuk wordt ons eene zesde Leerrede opgegeeven, die men op goeden grond mag denken door *Jeremia* uitgeſproken te zyn, omtrent denzelfden tyd, als de derde boven gemeld, in 't begin der regeeringe van *Jojakim*, by gelegenheid eener groote droogte; welke den Propheet aanleiding geeft om den Volke aan te kondigen, dat zy, van wegen hunne verregaande verbasteringe, niet anders dan onheil op onheil te wagten hebben; zo dat deze droogte, die eene toeneemende ſchaarsheid en volgenden hongersnood veroorzaakte, aan te merken ware, als een beginſel dier rampen, welke niet dan met hunnen ondergang een einde zouden neemen.

Eene zevende Leerrede, voorgedraagen H. XVI. en XVII, behoort tot denzelfden tyd als de voorgaande, en komt bykans voor als eene breedere uitbreiding der opgemelde ſtoffe; nadien ze grootlyks ſtrekt, om het Volk te verzekeren, dat God zyn gedreigde oordeel zal uitvoeren, en wel regtmaatig; vermids zy aanhoudend hardnekkig blyven in 't wederſtreeven der Godlyke vermaaningen tot bekeering; waar toe de Propheet hen nog geſtadig roept.

De drie volgende Hoofdſtukken behelzen eene achtſte Leerrede, die echter niet op dezelfde plaats noch achter elkander door den Propheet is voorgeſteld. Het eerſte gedeelte H. XVIII. ſprak de Propheet in 't huis eens Pottenbakkers; het tweede H. XIX. 1—13. in 't dal van *Hinnom*; het derde H. XIX. 14, 15. in 't voorhof van den Tempel; hier

op wordt gemeld hoe *Jeremia*, uit hoofde dezer predikinge, in de gevangenis werd geworpen, H. XX. 1,2; en wat hy eindelyk, als 't vierde gedeelte dezer Leerrede, na dat hy uit de gevangenis weder voortgebracht was, vermoedelyk nog in den Tempel, verkondigde vs. 3—18. Deze vier deelen zyn zo nauw aan elkanderen verknocht, dat men dezelven met regt, ſchoon ze onderſcheiden voorgeſteld zyn, moge aanmerken als zo veele deelen van ééne en dezelfde Leerrede. De Propheet heeft deze Leerrede waarſchynlyk gepredikt in 't allereerſte begin der regeeringe van *Jojakim*, voor die openbaare vervolging tegen hem ingerigt, H. XXVI, en dus voor die bovengemelde derde Leerrede. De groote inhoud dezer Leerrede is eene ernſtige vermaaning ter boetvaardigheid, onder de verkondiging van Gods naakend oordeel, tot ſtraf van 's Volks hardnekkigheid.

Verder komt ons in 't XXIſte Hoofdſtuk eene negende Leerrede voor, die de Propheet gedaan heeft, by gelegenheid dat *Zedekia* hem deed verzoeken om den HEERE te vraagen; dat men mag denken geſchied te zyn in die omſtandigheden, toen *Nebucadnezar*, na het verſlaan der Egyptiſche hulpbenden, tegen Jeruſalem optrok, kort voor de allernauwſte belegering, die 'er eerlang op volgde; des deze Leerrede eigenlyk te plaatzen zy voor het XXXVIIIſte Hoofdſtuk, in 't welke ons verhaald wordt wat *Jeremia* wedervaaren is, na dat hy in deze Leerrede had voorgeſteld, dat 'er geene hoop van verloſſing overig was; en dat ze niets beters, ter behoudenisſe van zich zelven, en ten beste van de ſtad, konden doen, dan zich gewillig in de handen der Chaldeen over te geeven.

Het XXIIſte en XXIIIſte Hoofdſtuk, dat door de plaatzing der laatstgemelde Leerrede, van 't XXſte Hoofdſtuk afgeſcheiden is, behoort mede nog tot de aldaar voorgeſtelde Leerrede, en is dus aan te merken als het vyfde deel dier achtſte Leerrede; dat de Propheet, uit den Tempel na 't huis van den Koning afgaande zynde, in 't Vorſtlyke Paleis uitgeſproken heeft: van waar ook de inhoud van denzelfden aart is; alleen met dit onderſcheid, dat de Propheet in dit laatſte gedeelte zyne aanſpraak byzonder rigt tot den Koning, de Staatsmannen van 't Joodſche Gemeenebest, de valſche Propheeten en huichelachtige Prieſters van dat Volk.

Eene tiende Leerrede, in 't XXIVſte Hoofdſtuk vervat, behelst een gezigt van den Propheet, benevens de verklaaring van 't zelve, dat de HEERE hem voorgeſteld heeft, kort na dat *Jechonia* gevanglyk weggevoerd, en *Zedekia*,

in

in deszelfs plaatſe, tot Koning gehuldigd was. Het voorſpelt de Godlyke gunst over de reeds gevanglyk weggevoerden, die zich zouden bekeeren, en de verdere oordeelen over hen, die nog in 't land overgebleeven waren, en in hunne onbekeerlykheid volhardden.

De oplettende *Venema* ſtaaft gemeenlyk deze ſchikking der Leerredenen met gegronde bewyzen, doch ons beſtek laat niet toe, om dit in dezen afzonderlyk na te gaan; waarom wy liever, tot een byzonder ſtaaltje, 's Hoogleeraars verklaaring van H. XX. 14—18, volgens 't voorgezegde, zullen opgeeven.

De ſpreekwyzen daar in voorkomende hebben geene duisterheid van aanbelang, en zyn gemeenlyk door de Uitleggers zeer wel verklaard; waarom ook onze Hoogleeraar zich naar gewoonte hier over niet breedvoerig uitlaat; en ſlechts eenige weinige aanmerkingen opgeeft, die meerendeels betrekkelyk zyn tot zyne vertaaling, welke echter niet veel van onze gewoone verſchilt, en aldus luidt,

14. *Vervloeckt zy de dagh! in welcken ick geboren ben, in welcken myne moeder my gebaert heeft; die zy niet*, of, *die zy niets minder dan gezegent.*

15. *Vervloeckt zy de man! die mynen vader een blyde boodſchap gebracht heeft, ſeggende; U is een mannelicke ſoon geboren; ende hem verblydt heeft.*

16. *Die man zy, als de ſteden, die de HEERE heeft omgekeert, ende 't en heeft hem niet gerouwt: of als yemant die in den morgenſtont een geroep hoort, ende op den middaghstyt een vreugde geſchreeuw.* Hy zy nacht en dag vol vreeze, als iemand die wel dra het gejuich der vyanden op den wapenkreet der zynen om hulp hoort volgen.

17. *Waerom en heeft hy* [te weeten God] *my niet gedoot van de baermoeder aen? ofte is myne moeder myn graf, ende haere baermoeder niet eeuwighlick bezwangert geweest?* naamlyk door my als eene doode vrucht met zich om te draagen.

18. *Waerom ben ick, ick*, [nadrukshalve, zo veel als ik ongelukkige, of ik, een perſoon van zo veel aanziens] *uyt de baermoeder voortgekomen, om afmattende moeylickheden ende kwellende droeffenis te aenſchouwen? op dat myne dagen in verlegen beſchaemtheyt vergaen?*

Deze woorden behelzen de taal van een wanhoopenden, die op 't beſchouwen van den jammerlyken en ſchandelyken ſtaat, waar in hy zich bevindt, zynen geboorteſtond vervloekt. Dit is klaar, maar wie is de perſoon die hier dus ſpreekende wordt ingevoerd? Mogelyk ben ik de eerſte,

(zegt onze Hoogleeraar,) die deze vraag voorſtelt: want alle de Uitleggers, zo veel 'er my bekend zyn, ſtemmen hier overeen, om 'er den Propheet zelven door te verſtaan. Dit is waarlyk te verwonderen; want zodanig eene vervloeking voegt geenszins in den mond van *Jeremia*, zelfs niet in dien van eenig mensch van een gezond verſtand; 't ſchynt veel eer de taal van een zinneloozen, die door wanhoop van zyn verſtand beroofd is; *Jeremia* kon ook, in zamenhang met zyne voorgaande woorden op zodanig eene wyze niet ſpreeken; hier by komt nog, dat de reden dezer vervloekinge, *om dat hy ſyne dagen in ſchaemte moet doorbrengen*, by den Propheet in genen deele plaats heeft. 1. *Jeremia*, ſchoon hy nu en dan door veele moeilykheden gekweld wierd, en zomtyds zyn lot beklaagde, heeft echter nooit in zodanigen toeſtand geweest, dat hy tot zulk eene vervloeking zyner geboorte kon overſlaan. De ſtaat van *Job*, die hem eene ſoortgelyke vervloeking deed uiten, was van een geheel anderen aart, gelyk de beroemde *Schultens* zeer wel getoond heeft (*a*); ook komt het boek, waar in *Job* die woorden in den mond geleid worden, ons in een gansch ander gezichtpunt voor, als veelszins geſchikt naar den aart der tooneeldichten. 2. 't Heeft ook *Jeremia*, in 't midden zyner onderdrukkingen, nimmer ontbroken aan de vertroosting des Allerhoogſten, die hem ſteeds opbeurde, en welke hy ook in deze omſtandigheden, volgens zyn getuigenis, ondervondt. Men vergelyke hier mede zyne taal, Klaagl. III. 20, en vervolgens; men hoore hem aldaar, in zyne uiterſte elende, in de laatſte dagen van *Zedekia*, (die ongelyk zwaarder was, dan deze welke hy nu had te draagen,) men hoore hem aldaar zyne klagten wel uitſtorten, doch te gelyk moed ſcheppen, en op den HEERE betrouwen. 3. Deze vervloeking beantwoordt daar benevens niet aan de voorgaande betuiging, vs. 11 en 12, in welke hy uitdrukkelyk zegt, dat hy zyne zaak Gode aanbeveelt, dat die zyne twistzaak zal twisten, en dat de HEERE met hem is als een verſchrikkelyk held tegen zyne wederpartyders; waarom hy ook, vs. 13, de Godvruchtigen opwekt, om te juichen in den HEERE. De Uitleggers, die dit willen overeenbrengen, geeven hier niet dan gedrongene verklaaringen. 4. 't Is eindelyk ver van daar, *dat hy ſyne dagen in ſchaemte moest doorbrengen*. Hy ſpreekt vs. 8. en elders wel van den *ſmaet en ſchimp*, dien hy moest doorſtaen, maar hy beſchryft zich nim-

(*a*) Ad Job. III. 3.

nimmer als *beschaemd* en *verlegen:* dit is in tegendeel het lot zyner vyanden; vs. 11, *sy zyn seer beschaemt geworden, om dat zy niets vermogt hebben*, [en sullen nog verder beschaemt worden] *door eene eeuwige schande, die niet en sal vergeten worden.*

Men heeft hier derhalve om iemand anders dan den Propheet te denken; om een godloozen, een wanhoopenden, die zich in de uiterste tegenheid bevindt, zonder eenige hoop van redding; en die hier ingevoerd wordt, als tegen God murmureerende, om dat hy tot zo jammerlyken staat vervallen is; als iemand die in woede zynen geboortestond verwenscht; niet zonder verbittering tegen God, en lastering van den Allerhoogsten, op hoedanig eene wyze de godloozen beschreeven worden, Jez. VIII. 21, Openb. XVI. 9, 21. en elders. Wel byzonder mag men denken, dat de Propheet hier 't oog heeft, op *Pashur*, die hem wel in de gevangenis deed zetten, maar des anderen daags weder ontsloeg, vs. 1—3; 't zy dat hy hem niet langer kon of dorst bewaaren: op dezen slaat uitneemend wel het gezegde vs. 18, overeenkomstig met de voorspellende taal van den Propheet vs. 4 en 11. *Siet ik stelle u tot eenen schrik voor u selven, ende voor alle uwe liefhebbers; die sullen vallen door 't sweert harer vyanden; uwe oogen sullen 't aensien; ende ick sal gantsch Juda geven in de hant des Koninghs van Babel, die se na Babel gevangelick sal wechvoeren, ende slaense met den sweerde: myne vervolgers zyn seer beschaemt geworden, om dat zy niets vermogt hebben*, [en sullen nog verder beschaemt worden] *door eene eeuwige schande, die niet en sal vergeten worden.*

Wat den zamenhang betreft, het is niet vreemd te denken, dat hier, na het 12de vers, voorgesteld wordt, wat het gevolg zou zyn van 't Godlyke vonnis, na dat de HEER de twistzaak van den Propheet getwist had; te weeten vreugderyk voor de Godvruchtigen, en wanhoopend voor de Godloozen. De Propheet, dit voorziende, wekt de Godvruchtigen, vs. 13, op tot eene blyde lofzegging; *Singet den HEERE, pryset den HEERE: want hy heeft de ziele des nootdruftigen uyt de hant der boosdoenders verlost:* en legt daar op den Godloozen, vs. 14, de beschouwde wanhoopende taal in den mond. Zo iemand zich hier stoote aan deze afgebrokene rede, zo herhaale hy het woord שירו of een tegenovergesteld woord, dat een droevig gekweel aanduidt, hoedanige invullingen meermaals plaats hebben; zo dat de redevoering dus volledig zy. *Singet den HEERE*, te weeten gy Godvruchtigen; *Singet*, maar met getraan en geween,

of *Quelet*, te weeten gy Godloozen, uit wier hand de nooddruftige verlost is, inzonderheid gy *Pasbur*, het hoofd en de voornaamſte dier Godlooze vyanden. Met de herhaaling van 't woord שׁיר *Singet*, zou hier ook geoogd konnen worden op die blyde Liederen, waar mede de Godloozen zich gewoonlyk vermaaken, die nu in weeklaagen veranderd zouden worden, gelyk we zo leezen, Amos VIII. 3; *de geſangen des Tempels ſullen te dien dage huylen*, wanneer naamlyk, gelyk 'er vs. 11. volgt, *de Feesten in rouwe, en alle hare liederen in weeklage verandert ſullen worden.* Gelyk nu Propheet *Jeremia* in 't eerſte lid vs. 13. de Godvruchtigen, dien hy een vreugdegezang voorſtelt, niet uitdrukkelyk noemt, zo maakt hy ook vs. 14. geen uitdrukkelyk gewag van de Godloozen, die hy dus ſpreekende invoert; zo dat men in 't eene en 't andere geval de perſoonen uit den *inhoud* van 't gezegde moete erkennen; dat ook geen zwaarigheid in zich heeft. Op deze wyze hangt alles zeer wel zamen, en men ontgaat de grootſte moeilykheden in 't verklaaren dezer woorden, die niet wel te boven te komen zyn, indien men ze voor de taal van den Propheet zelven neemt.

Noodig Tegengift voor de Verhandeling over de Verdraagzaamheit in het ſtuk van Religie. Door de Heer DE VOLTAIRE. *Te Leeuwarden, ter Drukkery van* H. A. de Chalmot 1765. *Behalve eene korte Voorreden van den Drukker* 166 *bladz. in octavo.*

TOen we voor eenigen tyd de hier bedoelde Verhandeling beſchouwden, hebben we reeds aangemerkt, dat 'er verſcheidene byzonderheden in voorkwamen, die dezelve haatlyk maakten, zo met opzicht tot de Openbaaring in 't algemeen, als tot de Christenen in 't byzonder (*). Tegen eenige van die byzonderheden nu wordt dit geſchrift als een tegengift gegeeven; zynde het oogmerk van den Autheur de ongegrondheid van zommige losſe ſtellingen daar in voorkomende aan te toonen; en deze en gene zwaarigheden daar in voorgeſteld op te losſen; waar nevens hy ten ſlot eenige aanmerkingen voegt over de onderſcheidene ſoorten van *Deïsten*, en den voortgang van 't *Deïsmus* in onze dagen. Het Stukje is briefswyze opgeſteld, en behelst hier en daar goede aanmerkingen; doch 't is over 't algemeen te oppervlakkig, om in dit geval van weezenlyken dienst te zyn.

(*) *Zie boven bl.* 187.

De

De Val van Adam, in drie Boeken; en de Bekeering van Saulus, Dichtkundig beſchreeven, door CAROLUS VLIEG. *In 's Gravenhage, by de Wed.* Ottho van Thol en Zoon. 1765. *Behalve het Voorwerk* 144 *bladz. in groot quarto.*

DEze Verzen zyn, over 't geheel genomen, redelyk vloeibaar berymd, ook is de taal vry wel beſchaafd, en de Heer *Vlieg* heeft gemeenlyk de regels der *Rymkunde* wel gade geſlaagen; doch men zou vruchteloos in dezelven zoeken, na dat geen, dat men eigenlyk *Dichtkunde* noemt. Men kan juist niet zeggen dat de Verzen kruipen, de ſtyl is doorgaande nog al manlyk; maar dezelve is niet zo verheven, als die van een Dichter behoort te zyn, over onderwerpen van dezen aart. De Val van Adam en de Bekeering van Saulus zyn onderwerpen, vervuld met grootſche, met tedere en veelerleie hartstogtlyke denkbeelden, die uit eigen aart geſchikt zyn, om de verbeeldingskracht van een Dichter ten leevendigſte op te wekken, en dus een ſchilderachtigen ſtyl te veroorzaaken, die den Leezer moet verrukken; dat in dezen geen plaats heeft. De ſtyl is meerendeels, niet die van een Dichter, wiens verbeeldingskracht getroffen is; maar die van een Godgeleerden, welke zyn onderwerp bedaarder beſchouwt; en dit in agt genomen zynde is 't werk in zo verre met ſtichting te leezen. Men hoore, ter proeve hier van, hoe Adam zich beklaagt van wegen zyne ongehoorzaamheid.

Hier ſtaat myn Adam by den oever van d'Eufraat,
Gedekt met vygenbladn; het bloozende gelaat
Staat doodsch; de wanhoop, ſchrik, 't beſchuldigend geweeten,
Gods wraak die by voorziet, zyn reeds de ſlangebeeten,
Die knaagen in zyn ziel: Hy roept, by ſchreit: myn God!
Dat aangenaam vergif maar pas voorby den ſtrot.
Naar 't ingewand gedaald, wierd ik wel baast bevangen
Door eene angſtvalligheid, die eerlang uit myn hangen
Beknelden boezem wierp, ô Hemel! zucht op zucht.
Wat bittre naſmaak baart my de allerzoetſte vrucht!
De Alzegenaar had my een ruim bezit gegeeven,
Waar in ik vergenoegd kost eeuwig zalig leeven;
Ik ſla dus onbezuisd Gods gunst ondankbaar af,
En geef dit ſchoon verblyf voor een beſtooven graf.

Ik heb, (ach! kost ik my, doch 't is te laat, beraaden)
Den donder zyner wraak op mynen hals gelaaden.
't Is waar, ik heb myn tong gestreeld een' oogenblik,
Maar wat doch volgt 'er op? dat ik aan d'appel stik.
Welk eene droefheid zal myne arme ziel nu treffen,
Als zy, daar 't nimmer daagt, een' treurtoon aan zal heffen,
Te meer als zy herdenkt, hoe zy zich had gevleid,
Dat de onbegrensde lof der Hemelmajesteit
Haar werk zou zyn geweest een eindloos aantal eeuwen.
My dunkt ik hoor bereids myn kroost om wraake schreeuwen,
Daar 't zich beklaagt, hoe 't staag om myn' gepleegden hoon
Aan de Oppermogendheid, moet lyden duizend doôn.
'k Heb niet alleen de hand geslagen aan myn leven,
Maar kindren, die my God nu in zyn' toorn zal geeven,
Heb ik, wyl 't lieflykst oeft, aan deezen schoonen oord,
Myn' smaak niet kost voldoen, met eigen hand vermoord.
ô Bitter wereldwee! .... ik ben een lyk! .... myne erven
Staan dunkt my om my heen, op 't punt van meê te sterven.
Door deezen maaltyd wordt Gods gunst aan my ontzegt;
Ik laa zyn' vloek op my: ô yslyk nagerecht!
Een liefdevlam, door Hem ontstooken, liet ik smooren,
Die in myn' wezensstand had eeuwig moeten glooren.
Een spruit der dankbaarheid genomen uit den hof,
Daar Cherubynen zich vermaaken in zyn' lof,
Stond in den schoonen tuin van myne ziel te bloeijen,
Doch ik verstoutte my, die schandlyk uit te roeijen.
ô! Zag ik eens den stroom, die langs myn aangezicht
Nu vloeit, door Hem die ryk beglanst, in 't zalig Licht
De bruiloft siert, voor my, in Englen wyn, verkeeren.
Wat zegt ge ondankbre? neen de wraak zal u verteeren!
Uw nazaat zal misschien, of in een' pekelpoel,
Of in een zwavelvlaag Gods gramschap staan ten doel.
Hoe wordt myn ziel geschokt door naare nagedachten,
Gedenkende, hoe zy haast eeuwig zal vernachten,
Na dat dit wormenaas met doodzweet is bedaand,
Daar God de zonde wreekt, daar wanhoop tongen kaaut! ....
Zie 't bliksemt reeds van verr', haast zal zich de Almagt wreeken;
De winden huilen door deez' lommerryke streeken. ....
Ik hoor den donder .... zie hoe zwart wordt 's Hemels trans;
Ach! dit voorspelt my, hoe ik eerlang voor den glans

Der

Der Heilzon, en in plaats van 't aangenaam geſlonker
Der gunst van mynen God, in 't aaklig eenvig donker,
De felle blikſems van zyne ongenade zal
Zien lichten..... Hemel! daar komt de oorzaak van myn' val....
Zy dekt haar naaktheid met.

Natuurlyke Historie, of uitvoerige beſchryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Eerſte Deels zevende Stuk. De Viſchen. Te Amſterdam, by* F. Houttuin, 1764.

WY hebben van de voorgaande Stukken, onze Leezers, telkens, by derzelver uitgaave, eenig verſlag gedaan; en dit Werk is reeds by veelen bekend geworden. Wy vinden dit zevende Stuk op gelyke wyze behandeld. Het begint met een Hoofdſtuk, over de Eigenſchappen der Viſchen in 't algemeen, hunne menigte in 't Noorden, Bepaaling in onze Provinciën omtrent den Vischvangst, de Voortteeling, het Zwemmen, de Lugtblaasjes, Schubben, Kieuwen, Vinnen; de uit-en inwendige Geſtalte, de Zintuigen van den Smaak, Reuk, Gehoor en Gezicht in dezelven. Aangaande het Zwemmen der Viſchen wordt aangemerkt: dat veelen zich verbeelden, dat de Vinnen der Viſchen de Riemen en de Staart het Roer zy; doch dit denkbeeld, zegt de Schryver, is valsch. De Borstvinnen, meent Hy, die dan eigenlyk de Riemen zouden moeten zyn, zyn veel te kort en te zwak, om de Viſchen die ſterke bewegingen te doen maaken, welken in het voortſchieten plaats hebben. In de Staart is ongelyk meer kracht. En men ziet dat Prikken en Aalen, die naauwlyks Vinnen hebben, ja de Slangen, die 'er geene hebben, evenwel ſnel voortſchieten in 't water. Men ziet ook de Viſchen, onder het zwemmen den Staart, en inzonderheid de Staartvin geduurig beweegen. Een Vischje 't welk de Staartvin was afgeknipt, maakt met het ſtompje zo veel grooter beweeging, en zwemt zeer ſober; terwyl een Vischje welk de Borstvinnen waren afgeſneeden, naauwlyks minder ſnel voortſchiet; ſchoon het waggele en over zyde valle, om dat het geen beſtuur heeft. Dikwils ziet men ook, dat een Vischje in 't water ſtilſtaande, echter de Borstvinnen geduurig beweegt, gaande zelfs, onder die beweging, en als door dezelve, achter uit.

„ Uit

„ Uit hoofde van dit alles, ſchroom ik niet ", zegt de Schryver, „ met den vermaarden BORELLI, te verzeke-„ ren, dat de Staart, in de Viſchen, het werktuig van 't „ zwemmen zy. Men moet zig deeze ſchepzels voorſtellen „ als een ſchuit, die met een lange ſterke Riem, op 't ach-„ terſteven gewrikt wordt; terwyl een ander met twee hoos-„ vaten, in plaats van Riemen, dezelve voort zou willen „ ſcheppen. Niemand zal twyfelen, wat meest doen zou „ tot den voortgang. Ook heeft BORELLI aangetoond, „ dat de Viſchen hun zwaarheids middenpunt niet, gelyk „ de Vogelen, om laag, maar boven het middenpunt van „ hunne figuur, en dus in de Rug hebben. Derhalve zyn de „ Borstvinnen hun, als Vleugels noodig om zich op te hef-„ fen en in postuur te houden; terwyl de Buikvinnen hun „ als Pooten dienen, om op te rusten, en de Aarsvinnen „ met de Rugvinnen tot hun beſtuur, zo LINNÆUS aan-„ merkt. Ik geloof, egter, dat alle die Vinnen elkander, „ zo wel in 't zwemmen, als in 't omdraaijen, inzonder-„ heid, in zig ſchielyk tegen te houden in hunne vaart, tot „ behulp ſtrekken. In de Platviſchen, die dun en breed van „ van lyf, en aan den geheelen omtrek van het zelve ge-„ vind, ja als gevlerkt of geveugeld zyn, gelyk de Rochen; „ hebbende de Staart zeer dun, kan men klaar zien, dat de „ Vlerken tot zwemmen dienen, en de Staart tot beſtuur. „ Daar de Haaijen, in tegendeel, hoe zeer ook gevind, een „ duidlyk blyk geeven van de kragt, die 'er plaats heeft in „ de Staart der Viſchen van dergelyke figuur ".

Lang heeft men getwist of men in de Viſchen het Zintuig van het Gehoor moet erkennen, 't welk nu, van onzen Schryver, voor een afgedaane zaak wordt gehouden. Hy beroept zich op de getuigenisſen en ondervindingen van Ouden en Hedendaagſchen, welken dit bevestigen; en brengt onder anderen by, het voorbeeld, op de Lustplaats van de Hertogin van Holſtein, by Konigsberg, waar, volgens het zeggen van den Heer KLEIN, de Viſchen, nog dagelyks, met een ſchelletje ſamengeroepen worden, wanneer menze te eeten geeven wil. En men kan hier op niet zeggen, dat zy de beweging van het ſchelletje door het water zien, 't welk in de afgelegen deelen van de Vyvers immers geen plaats kan hebben. Dat het geluid zich, zo wel in de Lugt als onder het Water gemaakt, onder water, aan het menſchelyk gehoor doet gewaar worden, is van den Heer NOLLET, door Proeven bevonden. 't Kwam 'er dan maar op aan, of de Viſchen werktuigen tot Gehoor hadden;

den; het welk, ten deele door DU VERNEY en GEOFFROY; en eindelyk, door de onderzoekingen van den Heer CAMPER is beweezen. Zo dat nu alle twyfeling, hier over, ſchynt weggenomen te zyn. Schoon het niet nalaate vreemd te ſchynen, dat Dieren welken geen geluid maaken, evenwel met een Zintuig van Gehoor zyn voorzien.

Na eene opnoeming der Schryveren over de Visſchen, zo ouden als hedendaagſchen, de Verdeeling van GRONOVIUS, de Rangſchikking van LINNÆUS, en Kenmerken der Geſlagten, welken men in het Werk zelf moet zien; volgt eene beſchryving van het geſlacht der Aalen; waar onder ook de gewoone Paalingen en verſcheiderleie Zeeſlangen worden begreepen. De Aalen werpen leevende jongen, gelyk de Waarneemingen leeren. En hier toe wordt aangehaald, 't gene FAHLBERG dit aangaande aan de Akademie van Stokholm berigt heeft. Behalven een voorgaande ondervinding, vondt hy in een aalkorf een Aal, van omtrent twee ponden zwaar, uit wiens Navel een jong met den Kop en 't halve lyf uithing; en vervolgens in de Rob van deezen Aal nog veertig jonge Aaltjes, van een tot twee Duimen lang; die met een Vergrootglas, naauwkeurig beſchouwd, de geſtalte hadden van Aalen. Het zelfde was reeds door andere Onderzoekers der Natuure opgemerkt, gelyk de Heer DE GEER aanteekent, die met regt beweert, dat de Darm, waar van FAHLBERG ſpreekt, de Lyfmoeder zy geweest.

Onder het geſlacht der Blootruggen wordt de vermaarde Beef-Aal, of Sidder-Visch beſchreeven. Hy wordt gezegd, zich voornaamlyk te onthouden in de Rivieren van Zuid-Amerika, onder de verzengde Lugtſtreek. Het Lyf van dit Dier wordt gezegd, zeer lang, ſpilrond, dikker en bynarond te zyn by den Kop, daar het ook breeder is; naar den Staart toe langzaam en allengs verdunnende, en wordende aldaar hooger dan breed. De eigenſchappen, welken thans niet meer zo onbekend zyn, als voor deezen, worden, volgens den Heer GRONOVIUS, dus voorgeſteld. „ Een mensch „ of beest hem, terwyl hy leeft aanraakende, wordt, door „ geweldige beeving en ſchudding aangedaan; en die ſchok, „ van een grooten en vluggen Visch toegebragt, is ſom„ tyds zo ſterk, dat de aangeraakte op den grond geſmee„ ten, en de ſlag door het geheele lyf gevoeld wordt, met „ kraaking der Leeden; doch zonder dat 'er eenig onge„ mak op volgt. Wanneer iemant, in de Rivier, met een „ Voet of Lid, onverhoeds, den Visch aanraakt, valt hy, „ en komt in gevaar van te verdrinken. De meesten die

„ den

„ den Visch met hand of voet aanraaken, voelen den schok
„ niet verder, dan tot in den Elleboog of Knie. De schud-
„ ding en kraaking gaat vergezeld met eene verdooving,
„ welke byna een Minuut duurt. De smert, die door den
„ schok veroorzaakt wordt, gelykt meest naar de aandoe-
„ ning, welke men heeft, als de Elleboog ergens hard te-
„ gen aan wordt geslooten. Zelden wordt 'er iemant ge-
„ vonden, die veilig, en zonder gevoel van dit verschyn-
„ sel, den Visch behandelen kan. De verandering van het
„ Weer doet niets om die kracht in den Visch te vermin-
„ deren: maar verscheiden maalen achtereen aangeraakt
„ zynde, vermindert dezelve kracht voor een tyd, herstel-
„ lende zich naderhand. In alle deelen van den Visch, voor-
„ naamlyk in de Staart en Aarsvin, wordt deeze beevende
„ kracht waargenomen; doch zo, dat 'er geen stip des li-
„ chaams van ontbloot zy. De Heer OUMILLA wil, dat
„ de grootste kracht plaats hebbe in de openingen der
„ Kieuwen. (Hoe nader aan den Kop, hoe sterker de slag
„ is, onder aan de Keel hem aanraakende, is de slag gewel-
„ dig, schryft de Chirurgyn VAN DER LOTT, voegt 'er de
„ Schryver, in eene Aanteekening, by.) Hoe grooter de
„ Visch zy, en in hoe sterker beweeging, hoe meer ook
„ zyne kracht vernomen wordt: zo dat iemant, in een
„ schuitje zynde, vyftien of meer voeten van den Visch af,
„ en zyn vinger in 't water steekende, de beeving duidlyk
„ en tamelyk sterk waarneeme".

Op andere Visschen zegt de Schryver, heeft de Beef-Aal, naar men aanmerkt, zo veel aandoening, dat in een Rivier, waar hy zich bevindt, wel agt of tien Roeden ver, geenen gevonden worden. In een tobbe met water sterft ook binnen weinig Minuuten, alle Visch, dien men 'er indoet, uitgenomen de Garnaalen (*Squilla*) alleen, die zelfs den Beef-Aal kunnen dooden. Dit schepzel verslindt allerlei soort van Visschen, ingewanden van Dieren en Wormen: met brood kan men het ook voeden en in 't leven houden. Zy worden van veelen, zo Blanken als Indiaanen en Negers gegeeten.

Aanmerkelyk is het gene men aangaande de Smelten of Zand-Aalen vindt aangeteekend. Dit Vischje komt voor aan de Zeekusten van Europa, doch op eenige plaatzen meer dan op anderen: misschien, zegt de Auteur, om dat men 'er overal niet even vlytig naar zoekt; want het verschuilt zich, byna een half Voet diep onder het zand. Het schynt, dat hetzelve, op zekere tyden des jaars, 't zy, om de groote Visschen, zyne vyanden, te ontwyken, of door

eene

gene ingeeving der Natuure, zich in 't zand verberge. Misschien ook, wordt het enkel toevallig, door de Zee-baaren, op het ſtrand geſpoeld, en dat het zich daarin een verſchuiling zoeke. Immers het ligt in het zand, op de wyze der Slangen opgerold, en, met de voeten gedrukt wordende, openbaart het zich door een rond gaatje, in het zand te maaken, met zyn Kop. Dit Vischje, hoe klein en gering ook van aanzien, ſtrekt voor de menſchen van een aanmerkelyk nut. „ Wanneer de Oevers van Cornwall en 't Eiland „ Man, door 't afloopen van de Zee, ontbloot worden, „ haalen 'er de Visſchers de Zand-Aaltjes uit met daar toe „ gemaakte Haaken, zegt RAY. CHARLETON getuigt, „ dat men 'er houten Harken, van een Voet groot, toe ge„ bruikt. Aan de kust van Boulogne in Frankryk, geſchiedt „ het met ſtokken, daar toe bekwaam gemaakt. In de Oost„ zee, aan de Zweedſche Oevers, vindt men het ook over„ vloedig; zo wel, als aan onze ſtranden, by Wyk op Zee, „ te Zandvoort en elders. Aan de Westkust van 't Eiland „ Walcheren, in Zeeland, wordt 'er een byzondere manier „ toe gebruikt, die aantoont, hoe veel dit Vischje daar in „ waarde zy, onder 't Landvolk. Men gaat, naamlyk, het „ ſtrand, in den Nazomer, met den Kouter ploegen, of „ met de Spade omſpitten; als wanneer de Smelt, in de „ gemaakte Vooren, met zulke menigten te voorſchyn „ komt, dat 'er naauwlyks handen genoeg zyn, omze te „ grypen: want, doet men dit niet ſchielyk, zo kruipt het „ Vischje weder weg in 't zand". De kleur van onze Smelt is, op de Rug en Zyden, hemelsblaauw, aan den Buik ſierlyk zilverkleurig geſtreept, hebbende, terwyl hy leeft, over het geheele Lyf, een ſchoonen luister. By de Ontleding heeft men, in veele Smelten, geen Zwemblaasje gevonden.

Men merkt aan, zegt de Schryver, dat de Mannetjes korter en dikker, de Wyfjes dunner en langer; de eerſten veel voller van Hom, dan de laatſten van Kuit zyn. WILLOUGHBY getuigt, dat de Engelſche Zand-Aal onder den lekkerſten Visch gereekend worde, en een keurlyk aas zy, om andere Visſchen te vangen. De Amerikaanſche van MARKGRAAF ſmaakt, gekookt of gebraden, by uitſtek wel, en komt overeen met den Hollandſchen Post, als zynde zeer wit en kort van vleesch. By ons, in tegendeel, wordt de Smelt voor een drooge ſpyze gehouden, en, in Zeeland veelal, voor het Land- of Strandvolk overgelaaten.

In het Hoofdſtuk, van de Kabeljaauwen, wordt uitvoerig geſproken van de wyze, hoe men de Kabeljaauw, in Noor-

we-

wegen vangt, 'er Zoute Visch of Labberdaan en Stokvisch van maakt, en in hoe groote menigte dezelve daar gevangen en vertierd wordt, uit PONTOPPIDANS. Als ook, hoe dit op Ysland geschiedt, en op de Terreneufsche Banken. En hier na wordt ook berigt gegeeven van de Kabeljaauvangst der Nederlanderen. Deeze wordt als drieërlei aangemerkt; naamlyk of aan de kust van Ysland, of op het Dogger Zand, of aan onze Stranden. Met de eerstgemelde, welke in vorige jaaren, toen ieder Schip, dooreen, wel dertig of veertig Lasten Zoute Visch t'huis bragt, veel opgang maakte, is het in de laatste jaaren zeer verloopen; brengende dezelve, somtyds minder dan tien Lasten, Schip voor Schip aan. In 't jaar 1761 is de Vangst wederom zeer ryklyk geweest, hebbende 123 Vaartuigen t'huis gebragt by de derdehalf duizend Lasten. De Visschery op het Dogger *Zand* wordt de Doggevaart geheeten; niet zo zeer, wegens dat Zand, als wegens den Kabeljaauw zelf, welke men, oudtyds, hier te Lande, *Dogge* noemde. De Doggevaart, zegt de Auteur, komt, in de Plakkaaten van onze Overheden, voor, als de kleine Visschery, in onderscheiding van de Haringvaart: zo dat de Walvischvangst, van sommigen, zeer oneigen, de kleine Visschery genoemd wordt. Men vangt 'er zo wel Schelvisch als Kabeljaauw; en van deezen wordt, naar de omstandigheden, sommige wel levendig ter Markt gebragt, doch veel ook ingezouten tot Labberdaan. De Vangst geschiedt meest met lynen en snoeren; hebbende de laatsten, daar men, als hengelende, mede vischt den naam van *Kollen*, en de anderen, welken men langs den grond legt, of laat sleepen, als een Aalreep, dienen tot de Beugvaart; zynde allen met hoeken en aas voorzien. De Visschery, aan onze Stranden, geschiedt door de schuiten van onze Zee-Dorpen, en die der Eilanden, in den Voortyd, zo wel met de Kol als met de Beug; doende aan de hoeken Prikken of Osfen-Lever. Doch naderhand worden, daar toe, een soort van Sleepnetten gebruikt, dat men Korren noemt: waar mede echter, zelden, veel Kabeljaauw gevangen wordt.

Het Voedzel der Kabeljaauwen bestaat in allerlei soort van Visschen, als ook groote of kleine Zee-Krabbetjes en Zee-Sterren, welken men, in derzelver Robben vindt. Als eene byzonderheid wordt uit ANDERSON, aangemerkt; hoe deeze onverzaadlyke Visch, zo dikwils als hy een brok houts, of iet anders, 't welk onverteerbaar is, heeft ingeslokt, het vermogen heeft, van zyne Maag uit te braaken, en dezelve, buiten den Bek, om te keeren; maakende dezelve dus, niet al-

alleen ledig, maar dezelve ook afſpoelende; waar na hy ze dan, door ze intehaalen, weder op haare plaats brengt, en zich aanſtonds weder aan 't eeten begeeft.

De Kabeljaauw ſchynt geen inwooner te zyn van de verzengde, noch ook van de bevroozene; maar van de gemaatigde Lugtſtreek. Men vindt hem naauwlyks, of geheel niet, zelfs in de Middelandſche of Zwarte Zee, daar de Oostzee zodanig van dezelve krielt. Weinig komt hy aan de kust van Frankryk voor, in vergelyking van die met Engeland en de onzen. In de groote Zuidzee ontmoet men hem in de Inhammen van Kamtſchatka, waar het zeer koud is, weinig: in tegendeel vondt de Kommandeur ANSON, in de Baay van het Eiland Juan Fernandez, aan de kust van Chili, dat ver buiten den Keerkring ligt, naar ſommigen van zyn volk, die weleer de Viſchery van Newfoundland hadden bygewoond, verzeekerden, niet minder veel Kabeljaauw, dan op de Terreneuffche Banken; en ongemeen groot.

De *Remora* of Zuiger-Viſch is vermaard wegens de eigenſchap, of het vermogen welk men hem toeſchryft, om een zeilend ſchip, waar aan hy zich, met de plaat van zyn Kop, vast hegt, te kunnen tegenhouden. Van ſommigen wordt deeze Viſch ſlegts van grootte geſteld als een Haring; maar onze Schryver beweert, uit bereekeningen van de Plaat en Kop van den Visch, dat 'er wel zyn, die grooter zyn dan een Schelvisch. De beſchryving van dit Vischje, volgens den Heer GRONOVIUS, is dusdanig. Het Lyf is byna rond van omtrek; de Kop van boven plat, met een Schild gedekt, 't welk over dwers, met zeventien of agttien verheven ſtreepen is voorzien, welken, door een verheve Linie, overlangs, in twee deelen zyn geſcheiden. In het gedeelte naar den Staart toe, zyn de ſtreepen voorzien met beweeglyke, aan elkander raakende, ordentlyk geſchikte Steekels, door middel van welken zy aan de ſcheepen en Zee-Monſters blyven hangen. Onze Schryver merkt echter aan, dat Hem gebleeken is, dat de ſtreepen eigenlyk Plooijen zyn, en geen groefjes, ribbetjes, ſtreepen of naaden; en dat zy ſchubswyze liggen over, en niet op elkander, maakende zo veele gaapingen achterwaards. Het zyn, zegt Hy, platte dunne Blaadjes, op den rand, zeer zichtbaar, met kleine tandjes voorzien als een Kam. Daar is geen ſtreep, welke deeze Blaadjes in tween verdeelt: zy zyn als door zekere knobbeltjes, daar zy, in 't midden, op rusten, aan elkanderen gehegt, en deezen maaken die ſchynbaare middenſtreep, of verdeeling in het Schild.

Wat nu het tegenhouden van een ſchip, door zulk een Visch aanbelangt; het ſchynt wel niet mooglyk, dat een enkele van deeze Visſchen, ſchoon hy zich aan het ſchip mogt vast hegten, in ſtaat zal zyn, dit te konnen doen: maar men zal niet konnen ontkennen, dat de vaart van een ſchip zal konnen vertraagd worden, als 'er zich veele van deeze Visſchen, te gelyk aan hegten. Want kunnen dit Mosſelen of Schulpvisſchen, alsze zich, in menigte, aan een ſchip zetten, veroorzaaken, kunnen het de Zuiger-Visſchen nog meer doen; inzonderheid, dewyl men 'er dikwils, in de West-Indiën, een groote menigte, aan de huid der ſcheepen vindt zitten.

Onder de Platvisſchen munt de Heilboth uit. Men vindt hier van eene beſchryving gegeeven volgens PONTOPPIDANS. „ Hy zweemt, zegt deeze Schryver, naar een Both, „ zynde aan de eene zyde wit, aan de andere donker, en de „ Oogen aan de eene zyde hebbende. Hoe aanzienlyk groot „ hy zy, is hier uit te beſluiten, dat hy een groote Boot „ geheel bedekken kan, en dat 'er een geheele, ja wel ander- „ halve Ton vol gemaakt worde met zyn vette vleesch, wan- „ neer men 't zelve aan ſtukken ſnydt en in 't Zout legt. Hy „ leeft van andere Visch, inzonderheid van Krabben en „ Snottolfen. By gebrek van voedzel eet de een den ande- „ ren de Staart van 't Lyf, gelyk men dikwils gezien heeft. „ De Heilboth heeft in zynen Staart zo veel kracht, dat de „ Visſchers zorg moeten draagen, dat de Visch, daar mede, „ niet aan de bovenkant van de ſchuit koome, anders zou „ hy 'er de Boeiplank ligt afſlaan, of zelfs het vaartuig om- „ ver ſmyten kunnen. Zy koomen wel, op zekere tyden, „ nevens andere Visch, onder 't Land, inzonderheid, in 't „ Voorjaar; doch worden, met en benevens de Leng, voor- „ naamlyk gevangen op *Stor-Eggen*, 't welk een Zandbank „ is, die, voor de Scheeren heen, langs het Noordſche ſtrand „ loopt. Men vangtze, aldaar, door middel van het *Gang-* „ *vaad*, dat is een menigte van lange touwen, die ieder in „ 't byzonder, met een groote hoek voorzien zyn, en op de „ grond zich uitbreiden, doch naar boven toe allen in een „ Hoofdtouw ſamenloopen, welks end door een dryvende „ plank, of boey, wordt aangeweezen. Wanneer dit *Gang-* „ *vaad* een nagt in 't water is uitgezet geweest, heeft men „ hope, om 's morgens drie, vier of vyf, van deeze groote „ Visſchen, daar mede optehaalen. De ſtukken van een „ Snottolf, indien men die heeft, worden gemeenlyk, voor „ Aas, aan den hoek geſlagen.

„ Behalven het gene van de Heilbothen in 't Zout gelegd „ wordt, ſnydt men van de vette Vinnen de bekende *Raf*; „ en van het Vleesch de *Rekel*, die inzonderheid van An„ denaes en Tromeſen in Noordland herwaards naar Bergen „ gebragt, en dan verder vervoerd wordt. — Men is met „ deezen vangst niet langer gewoon aan te houden, dan tot „ St. Jan; dewyl de groote vettigheid van deezen Visch „ geen warme Lugt verdraagen kan".

Kleine ſchubbetjes, zegt onze Auteur, heeft deeze Visch, en nergens eenige ruwheid of ſteekeltjes, aan 't Lyf, of aan de Vinnen. De Bek is, daarentegen, zo veel te meer gewapend; zynde voorzien met een dubbele ry van Tanden, welken een weinig inwaards gekromd en ſcherp zyn; hebbende ook, aan 't Gehemelte, twee ruuwe getande knobbels, en de Kieuwen zyn zeer ſteekelig.

Dit zal genoeg zyn, om onze Leezers eenig aangenaam begrip te doen hebben aangaande den inhoud, en de uitvoeringe van dit zevende Stuk van het Werk, waar van wy; meermaalen, met genoegen geſproken hebben. Het huishoudlyke der Dieren, welk de Natuurlyke Historie aangenaam maakt, leevert mindere byzonderheden op in de Visſchen, dan wel in de Land-Dieren; 't zy, om dat 'er minder byzonderheden onder dezelven plaats hebben; of, om dat menze onder diepe wateren, in alle hunne bedryven, niet gemaklyk kan nagaan.

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwſte Werken van de Societeiten der Weetenſchappen in Europa, en van andere Geleerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. N. 36. zynde het ſlot van het Negende Deel.

DIt Stukje wordt begonnen met *Natuurkundige Waarneemingen, op eene reize van Kairo naar de Egiptiſche Pieramiden, en naar de Graffteden der Momien. Door den Heer* Dr. HASSELQUIST. Dit is een ſoort van Dagverhaal, wat den Heer HASSELQUIST, op zynen weg ontmoette en wat hy waarnam; doch alles zeer kort, zonder van iet, 't welk hy hadt gezien of waargenomen, een omſtandige beſchryving te geeven. By oud Kairo, zegt de Doctor, is de *Nylmeeter*. Die beſtaat in een tamelyk groot vierkant huis, dat aan de Nyl gebouwd is; en welks dak in een daar op gemetzelde witte Pieramiede uitloopt. Op eenigen afſtand van den grond zyn openingen, die aan het water een vryen

inloop geeven, en, in 't midden van het gebouw ſtaat een marmeren pylaar of kolom, waar aan een Maatſtok geplaatst is, daar men de daaglykſche toe- of afneeming des waters zo lang op waarneemt, tot dat de Rivier in de ſtad en over 't land geſtroomd zy. De Regeering beſtelt iemant, om aldaar deeze waarneemingen te doen; en, geduurende deezen tyd, gedoogt hunne bygeloovigheid niet, om menſchen, die van een anderen Godsdienst dan den Mahometaanſchen zyn, daar in te laaten; ſchoon dit op andere tyden wel vergund wordt. Eenige gewasſen en dieren, welken de Schryver vondt, worden gemeld; de Pieramieden, Graffteden der Momien, en de Levenswyze en Gastvryheid der Arabieren kortelyk aangeteekend.

Hier op volgt. *Aanmerkingen over de Voortteeling der Haaijen en de Haaijen-tasjes, zogenaamd.* Deeze Haaijen-tasjes, waar van hier twee, in Plaat, afgebeeld zyn, worden aangemerkt als de Tasjes van de Rochen, en dat in dezelven de vrugt van een Haay, buiten het lichaam groeit, en ter werêld gebragt wordt.

De zogenaamde Bloed Regen, die, den 15 November des jaars 1755 te Ulm in Zwaben gevallen is, onderzogt, en met andere dergelyke Verſchynſelen vergeleeken. Door den Heer Dr. WOLFFGANG THOMAS RAV. Deeze Regen wordt hier beſchreeven, als zo genaamd te zyn, om dat het Water, als het, eenigen tyd, in vaten hadt ſtilgeſtaan, van een paarſche kleur was; allermeest dat gene, het welk, onmidlyk uit de Lugt gevallen zynde, was gevangen. De Natuur- en Scheikundige Proeven met dit water worden hier gemeld; en het beſluit hier uit op gemaakt 'er nevens gevoegd: dat namelyk, een zeer fyne en zuivere zwavel, door inwendige en volkomene vermenging, met dit Regenwater, die ongewoone kleur zou hebben voortgebragt; zynde met de aardbeevingen, onder de gedaante van dampen uitgeborſten, en in de Lugt opgeheeven.

Proefneemingen, waar uit blykt, dat Water niet onſamendrukbaar zy. Door den Heer J. CANTON. De berugte Florentynſche Proeve, met water in een gouden bol, wordt hier wederſproken; en getoond, dat het Water zich uitzet, door het gewigt van den Dampkring weg te neemen; en ſamen gedrukt wordt door de zwaarte van den Dampkring te verdubbelen, in een Pers-Pomp.

De Elektriciteit der zyden en wollen Stoffen, en de ſterke aankleeving, die dezelve vervorzaakt, onderzogt: door den Heer Abt NOLLET. De Heer SYMMER die deeze Waarneemingen, in

in Engeland, eerst gedaan hadt, waar van in het VIII Deel deezer *Uitgezogte Verhandelingen* geſproken is, en wy ook eenige melding gedaan hebben, in onze *Letteroefeningen* (*), hadt hier over een Werk in 't licht gegeeven, en aan den Abt NOLLET gezonden. Dees heeft de Proeven van den Engelsman, niet alleen nagedaan en bewaarheid: maar ook dezelven verder voortgezet en 'er nieuwen bygevoegd; en van ſommige verſchynzelen andere redenen dan den Heer SYMMER gevonden en opgegeeven.

De nuttigheid van de vlugge Alkalia tegen de Honds-Dolheid of Watervrees, in een Brief van den Heer DARLUC. Om dat de Vlugge Alkalia in de beeten van Adders nuttig gevonden zyn, en in 't algemeen geoordeeld worden; heeft de Schryver van deezen Brief, dezelven willen overbrengen op de toevallen, welken door den beet van een Dollen Hond veroorzaakt worden. Tot ſtaving wordt alleen een enkel geval bygebragt, en 't welk nog niet tot zyn volkomen hoogte was gereezen.

Het maakzel en de voordeeligheid van een nieuwen Katheter, of buigzaame holle Sonde, aangetoond door den Heer DARAN. De maaking van deeze Katheter wordt beſchreeven, en de nuttigheid der zelve door het gebruik, in eenige moeilyke gevallen aangetoond.

De Scheykonst op de Huishouding toegepast, ten opzigt van het kooken en braaden der ſpyzen. Hier in worden verſcheiden aanmerkingen voorgeſteld, welken waardig zyn, omtrent het kooken en braaden der ſpyzen, in acht genomen te worden. Onder anderen, wordt de gewoone wyze van Koffy te trekken tegengeſproken; en de Schryver wil, dat, zo men het poeijer niet een uur of twee, in koud water wil laaten weeken, men het ten minſte, met het water, te gelyk moet op het vuur zetten, en in een digt geſlooten vat laaten kooken.

Waarneemingen omtrent de Lugtsgeſteldheid en Ziekten te Amſteldam, in de maanden Oktober, November en December des jaars 1764. Hier wordt gezegd: „ Ongemeen nat is het Saizoen, „ hier te lande geweest in dit jaar. De Heer DE GORTER, „ gewezen Lyf-Arts van de Keizerin van Rusland, thans „ tot Wyk te Duurſtede woonagtig, heeft aangeteekend, „ dat in de maand Oktober 40, in November 36, in De„ cember 29½ Lynen water gevallen zyn. Dit maakt, in „ deeze drie maanden, omtrent 9 Duimen; en in 't geheele „ jaar

(*) IV Deel. bladz. 62.

„ jaar was de veelheid geweest 36 Duimen 8½ Lynen; daar
„ de gemiddelde hoogte van het gevallen water, tien jaaren
„ door een genomen, volgens de waarneemingen van wy-
„ len Profesſor MUSSCHENBROEK, te Utrecht, maar 24
„ Duimen, in een jaar bedroeg: alles Rynlandſche maat.
„ In deeze ſtad zyn meer menſchen geſtorven dan ge-
„ woonlyk. De Ziekten hebben, in de drie laatſte maan-
„ den, meest beſtaan in Kinderpokjes, als ook in Koortzen
„ met Uitſlag en Derdendaagſche. Van de eerstgemelde
„ Koortzen waren veele kwaadaartig, de Patienten op den
„ twaalfden dag wegrukkende.

An Eſſay on the Methods of ſuppreſſing Hæmorrhages from divided Arteries. By THOMAS KIRKLAND, Surgeon. *London*, 1763. Octavo 53 pagg.

Proeve aangaande de manieren van Bloedſtemping in gekwetſte Slagaders, door TH. KIRKLAND, Heelmeester.

HEt ſtempen van Bloedſtortingen uit gekwetſte Slagaderen, is ten allen tyde van de Heelmeesters aangemerkt als een van de moeilykſte ſtukken van hunne konst. Zonder ſpoedige hulp zyn zodanige Bloedſtortingen met het uiterſte gevaar verzeld; en zodanige hulp is niet altyd even gemaklyk, of met genoegzaame verzeekerdheid toe te brengen. Veele middelen, werktuigen en behandelingen zyn hier toe van tyd te tyd uitgedagt en voorgeſteld, zonder dat het nog tot die volmaaktheid is gebragt, welke men in dit opzicht zou verlangen. De Schryver van deeze Proeve heeft aan dit gedeelte der Heelkunde een nieuw ligt tragten te geeven; en door beſchouwing van het gene in een Slagader eigenlyk geſchiedt, of moet geſchieden, willen aanwyzen, wat en hoe de middelen, werktuigen en behandeling op de gekwetſte Slagaderen moeten aangewend worden, om de gewenschte Bloedſtemping te erlangen. Wy vinden het Werkje zo aangenaam, en zo vol nutte aanmerkingen, dat wy gelooven onze Vaderlandſche Leezers vermaak en dienst te zullen doen, hun een korten inhoud van het zelve voor te houden.

De Verhandeling is verdeeld in vier Hoofdſtukken. In het eerſte ſpreekt de Heer KIRKLAND *Van de natuurlyke Bloedſtemping by gekwetſte Slagaderen; of welke van zelfs volgt.* In het tweede, *Van de Binding.* In het derde, *Van de Bloed-*

ſtem-

ſtemping door oplegging van zwammige zelfſtandigheden, door geklonterd bloed, door ſamentrekkende middelen, en door regtſtandige drukking. En in het vierde, *Van de Bloedſtemping door Brandyzers, bytmiddelen* enz.

Om te verklaaren, hoe eene Bloedſtemping in gekwetſte Slagaders, door de natuur of van zelfs geſchiedt, waar van in het *eerſte Hoofdſtuk* geſproken wordt; zegt de Schryver: Wanneer de Eiken-zwam (*Agaricus*) in Engeland, eerst in gebruik gebragt werdt, om de bloeding uit gekwetſte Slagaders te ſtempen, maakte Ik verſcheiden Proeven, om te zien, op wat wyze dit middel werkte; en Ik was in 't kort verzeekerd, dat het geen andere eigenſchap hadt, dan vast aan den mond van een Vat te kleeven. Deeze omſtandigheid, te gelyk met de aanmerking, hoe dikmaals kleine Slagaderen, zich zelve, door haar natuurlyke ſamentrekking ſluiten; ja zelfs grooter Slagaders, op dezelfde wyze geſlooten raaken, wanneer de aandrang van het bloed verminderd, door een Flaauwte van den Lyder, bragt hem tot de gedagten, dat het zelfde moest gebeuren in de groote Slagaders, als de loop van het bloed, door dezelven, eenigen tyd, onderſchept wierdt; en de naauwe ſamentrekking, welke men hadt gevonden in de Slagaders, waar tegen de Zwam was aangelegd geweest, enkelyk moest toegeſchreeven worden, aan den beletten loop van het bloed, om dat het eind van het Vat verſtopt was.

In deeze gedagte, zegt de Schryver, werd Ik door de daaglykſche ondervinding bevestigd: want Ik bevond, dat de ſtroom van vry groote Slagaderen, gemaklyk en wezenlyk geſtuit wierdt, alleen door een regtſtandige drukking tegen het einde van een Vat, geduurende eenige weinige minuuten. Doch om zich hier van te meer te verzeekeren, begaf hy zich tot Proeven.

Een groot paard onder de voet gehaald zynde, werdt een van zyn achterſte pooten, omtrent het midden van de dye, afgenoomen. Zo als het been was doorgezaagd, trok het paard de ſtomp tegen zyn lichaam, waarop het tourniquet afſlipte, en vyf Slagaders, de kleinſte zo groot als een ſtroo van Tarwe; en anderen, zo groot als een ganze-ſchaft, en één nog grooter, bloedden geweldig. Doch de vloed werdt aanſtonds geſtuit, door het drukken van iemant, met beide handen op de wond; en door deeze drukking vyftien minuuten lang, werden de Vaten zo vast geſlooten, dat ze geen drup bloeds uitlieten. Men bondt evenwel een van de grootſten, met naald en draad.

De klopping was in 't eerst, by de uiteinden, zeer klaar te zien; doch, na eenigen tyd, minder te bemerken. De wond werdt gedekt met Werk, en een gemeen verband. Het paerd werdt agt en-veertig uuren, na de Operatie, in 't leven gehouden; en schoon het zeer worstelde, om zich overend te helpen, 'er kwam geene bloeding, en men bemerkte geen de minste klopping.

Het beest gedood zynde, werdt de dye opengesneden; en men bevondt dat de bloeding niet was gestuit door geronnen bloed, maar om dat alle de Vaten zeer naauw samengetrokken waren, byna een duim lengte, of meer van derzelver uiteinden. Meer Proeven op dieren hebben altyd gelyke gevolgen gegeeven. Doch boven al een geval van een Slagaderspat, welke de Heer KIRKLAND opereerde. De aandrang van het bloed, tegen den band, zegt Hy, was, op den tyd der Operatie, zeer groot; en dewyl een gedeelte van de Slagader, (welke zeer verwyd was) bloot was, was derzelver klopping zeer zichtbaar: maar by het afneemen van het Verband, op den derden dag, na de Operatie, kon de klopping naauwlyks nader aan den band, dan op een afstand van anderhalve duim, gezien of gevoeld worden. En de Auteur besloot hier uit, dat de Slagader was samengevallen en allengs geslooten, tot aan de naaste zydtakken, wyl de tegenstand naar den band verminderde, door den loop van het bloed door die Vaten. En het scheen my toe, zegt de Schryver, dat de Natuur altyd zo werkt, om de bloeding uit gekwetste Slagaders te stempen, wanneer Ik bedagt, dat het zelfde altyd gebeurt, wanneer de Navelvaten, by de geboorte van een kind afgesneeden worden.

Een andere Proeve, in een paerd, 't welk de staert, naby het lichaam was afgesneeden, de bloeding alleen door eenige drukking met de vingers, eenige minuuten achter een gestuit was; en den volgenden dag gedood zynde, naauwkeurig, omtrent het gewonde deel, onderzogt werdt, bevestigde deeze gedagten (a).

Zou

(a) Wy kunnen hier byvoegen, dat dit ook volmaaktelyk overeenkomt met het gene de Heer HALLER, in levende dieren heeft opgemerkt. Hy onderschepte, in een Kikvorsch, door een band, eene slagader in het Darmscheil. Oogenbliklyk stondt het bloed stil in de slagader; en men zag menigvuldige bolletjes, in 't midde van het stammetje, zonder eenige zwelling, tot aan de plaatze van den band toe, by malkander opgehoopt. Een gedeelte van den gebonden stam, naar het Hert toe, ontbloot zynde, zag hy dat

Zou het niet hier aan toegeſchreeven moeten worden, vraagt de Schryver, dat geene bloedſtorting geſchiedt, by zulke verſtervingen, waar het grootſte gedeelte van een been vernield is en ſcheidt? Want zo de groote Vaten niet verder geſlooten waren, dan waar het Koudvuur eindigt, moest by de ſcheiding van de verſtorven deelen, noodzaaklyk bloedſtorting ontſtaan. In een geval van Koudvuur, 't welk zich niet hooger, dan twee duimen boven den Enklauw verſpreid hadt, is het zeer waarſchynlyk, dat de groote Slagaders zich geſlooten hadden, ten minſte, tot waar de Dyſlagader zich verdeelt beneden de knie, wyl zich noch klopping noch bloeding vertoonde, na dat het been was afgezet.

Dat de ſluiting van het eind van een Vat, alleen een duim, of nog minder ver, genoeg ſchynt, om de kracht van den loop des bloeds tegen te ſtaan, zal niemant, volgens den Heer KIRKLAND, vreemd voorkoomen, als men aanmerkt, dat deeze aandrang, tegen het eind van de Slagader, aanſtonds minder wordt, en in 't kort geheel ophoudt; om dat het bloed tegenſtand vindende, de naaste zydtakken verwydt en doorloopt; gelyk zeer klaar is, uit de trapswyze afneeming, en eindelyk volſtrekte ophouding der klopping. Dat zulks ſchielyk geſchiedt, wordt door eenige ondervindingen aangetoond. Onder anderen met een geval, door den Heer WARNER aangeteekend (*), waar in, een uur na de Operatie, de monden der Vaten, geheelenal, ſamengetrokken gevonden werden, zo datze de geheele kracht van den omloop des bloeds konden tegenſtaan; waar na zy, denkelyk, gelyk de Navelvaten, in vaste banden, en zonder eenige holte veranderd worden.

Zie daar, hoe de Schryver de bloedſtemping, door de Natuur, tot een grondſlag legt, om van de behandeling en middelen, welken tot bloedſtempingen, waar in de hulp van een Heelmeester nodig is, te konnen oordeelen. Wy hebben geoordeeld dit wat breedvoerig te moeten voorſtellen, om dat men anders van het volgende geen behoorlyk denkbeeld

dat geen bloed ging in den gebonden ſtam, of tegen het ſtilſtaande bloed aandrong, maar geheelenal in een anderen tak afweek. Eindelyk vlood het bloed, welk hier vergaderd was, dermaate, uit de gebonde ſlagader, dat 'er, boven den band, niets overbleeve; maar beneden den zelven was overvloed en ſtilſtand. Zie de *Vaderl. Letteroefen.* boven bladz. 325.

(*) *Caſes in Surgery.* p. 147, 148.

beeld zou konnen maaken; en de beſchouwing hier van onze Vaderlandſche Heelmeesters niet dan aangenaam kan zyn. De Auteur beſluit dit Hoofdſtuk met deeze woorden. „Zien „ de dan, dat de Natuur de bloeding uit gekwetſte Slagade„ ren ſtuit, door een natuurlyke ſamentrekking van derzel„ ver rondloopende vezelen, wanneer het beletzel van dee„ ze ſamentrekking is weggenomen, en de aandrang van het „ bloed onderſchept is; laat ons nu naauwkeurig onderzoe„ ken, welke manier tot dit einde de beste zy".

Dus ſpreekt Hy, in 't volgende *tweede Hoofdſtuk, van de Binding*, als een geacht en veilig middel. En Hy beweerd dat, hier door, een Vat geſlooten wordt, niet alleen aan deszelfs uiteinde, maar dat het zich ook; door eigen ſamentrekking, ſluit: zo dat men hier door bekomt al wat tot een veilige bloedſtemping vereischt wordt; als maar de band zo, en zo ver van de zydtakken gelegd wordt, dat hy niet kan afflippen, of, naby de zydtakken afflippende, nieuwe bloedſtorting doe voortkoomen. De Schryver merkt aan; dat een band, behoorlyk gelegd, in alle gevallen van uitwerking is, het zy de Slagader ten deele geopend, of geheel afgeſneeden zy, vryheid hebbe van zich in te trekken, of aan eenig been gehegt. En als de naald behoorlyk diep door de byliggende deelen kan gebragt worden, kan geen toeval denzelven uit den weg ſtooten, als die deelen gezond zyn, voor dat de ſtaat van ſamentrekking en Ontſteeking over zy.

Vervolgens worden de zwaarigheden overwogen, welke tegen de binding der Vaten ingebragt worden; en wel eerst, de Pyn, welke 'er dikwils mede verzeld is. Hier op wordt geantwoord, dat de binding, by geluk, met weinig of geen pyn kan geſchieden, alsze wel gedaan wordt, overal, waar ze meest nodig is: om dat de groote Slagaderen doorgaans omringd zyn van veel celagtig vlies, en dit met het bloedvat, alleen in den band begreepen wordende, wyl het byna zonder gevoel is, maakt de bewerking geen pyn, en ſchoon de Zenuw, welke de Slagader verzelt, in de knoop vervat zy; het maakt geen onderſcheid. En dewyl het iemant ligt vreemd zou voorkoomen, dat een Zenuw, een werktuig van het gevoel, gedrukt wordende, geen merklyke pyn zou veroorzaaken, voegt 'er de Schryver by; dat men uit veele gevallen in de Heelkunde, ziet, dat de Zenuwen niet aangedaan worden, voor datze van haare bekleedzels ontbloot zyn; ten zy men, door de bekleedzelen ſteeke tot in de mergagtige zelfſtandigheid. En eene doofheid, welke het gewoone gevolg is der drukking van eene Zenuw, is hier niet

niet te ſchroomen, om dat de deelen, waar voor de Zenuw geſchikt was, zyn weggenomen.

Het is echter waar, dat als de Vaten zo gelegen zyn, dat eenige Spiervezelen, mede moeten vervangen worden, de binding met veel pyn zal verzeld gaan; waarſchynlyk ontſtaande, om dat de Zenuwen van haare bekleedzels ontbloot zyn, en haare mergagtige zelfſtandigheid alleen uitgeſpreid is over elke vezel van een Spier; niet, gelyk Ik, zegt de Heer KIRKLAND, my verbeelde, in de gedaante van tepeltjes, maar op dezelfde wyze, ſchoon veel dunner, als het Netvlies in den grond van het Oog. Maar deeze pyn is van korter duur, om dat alles wat ingeſlooten is, aanſtonds na de binding, gevoelloos wordt. En hier heeft Hy eene aanteekening, welke wy, om derzelver byzonderheid, onze Leezers niet mogen onthouden.

„ Indien Ik my niet zeer bedrogen hebbe, in het naſpoo-
„ ren der Zenuwen, door de Spieren, heb Ik dezelven op
„ deeze wyze, een volmaakt ſlym zien worden. En een
„ iegelyk, die met behulp van een goed glas, het mergag-
„ tige van de Herſenen, of van een opengeſneede Zenuw,
„ wil vergelyken met Spiervezelen, welken niet door aan
„ de lugt blootgeſteld geweest te hebben, verdroogd zyn,
„ zal bevinden, dat zy bedekt zyn met een foort van pap-
„ agtigheid, welke volmaaktlyk het zelfde aanzien heeft.
„ En ſchynt niet eene aanmerking van HALLER (*Senſib. & Irritab.* p. 59.) dit te bevestigen? Want willende bewy-
„ zen, dat de beweegvaardigheid gezeeten is in een lilagtige
„ ſlym, zegt hy: de beweegvaardigſte deelen verliezen
„ deeze eigenſchap, wanneer zy deeze lil alleen door ver-
„ drooging kwyt geraakt zyn: het welk gemaklyk verklaard
„ wordt, indien dit in plaats van een enkele Lil, blykt het
„ mergagtige van de Zenuw te wezen.

„ Hier uit kan men insgelyks, gemaklyk zien, hoe elk ge-
„ deelte van het lichaam, (zulken uitgezonderd, welken
„ door een byzonder geſtel beveiligd zyn) aandoening kan
„ hebben van een ſteek met de fynſte naald. En hoe de
„ pyn, door medelydendheid der deelen, over het geheele
„ lichaam kan verſpreid worden, 't welk niet voldoende
„ verklaard kan worden, als men ſtelt, dat de Zenuwen on-
„ derſcheiden koorden blyven tot derzelver uiteinden ".

Een andere zwaarigheid tegen de binding is: men meent, dat de band, door de byliggende Zenuw te drukken, ſomtyds oorzaak is van Stuiptrekkingen. Doch dit wordt ontkend; om dat 'er geene voorbeelden voor handen zyn, welken

ken dit bevestigen; en deeze tegenwerping alleen uit beschouwing en redenkaveling schynt opgemaakt te zyn. LE DRAN schynt het gevoelen van het gemeen hier toe te hebben doen overhellen. Maar, by ongeluk, strydt zyne behandeling tegen zyne redenkaveling. Want spreekende van de zulken, die in het doen van de Operatie, op een Slagadersspat, het naastgelegen vleesch, in den band vervangen, zegt hy: schoon zy, door deeze maniere van doen, de Zenuw te gelyk met de Slagader binden, zelden is dit van kwaad gevolg, om dat de menigte van vleesch, in den band ingeslooten, belet dat de Zenuw sterk gedrukt werde. Dezelfde reden moet dan ook gelden in Afzettingen van ledemaaten, in welken niet minder nabyliggende deelen in den band vervangen worden.

Indien de Stuipen, in zodanige gevallen, niet ontstaan, om dat de Lyder storvende is; zullen ze, naar de gedagten van den Schryver veroorzaakt worden, of door eenige scherpe stoffe, welke de Zenuwen met een pynlyk gevoel aandoet; na dat 'er Ontsteeking is gekomen, waar door de Zenuwen gespannen en teergevoeliger worden. Want alle zodanige toevallen, zelfs ook de Kramp in den mond, welken men heeft aangemerkt als gevolgen van het binden der Slagaderen, en der nabygelegen deelen, koomen niet, zo veel Hy heeft konnen nagaan, dan na dat het beledigde deel ontstoken en pynlyk is geworden.

Uit het gene gezegd is, besluit de Heer KIRKLAND, dat 'er reden is, om de binding te verontschuldigen van de Stuiptrekkingen te hebben voortgebragt, welke somtyds een wond, waar in dezelve te werk gesteld was, verzeld hebben.

En wat eenige trekkingen, met pyn in de deelen, welken men zegt, den naald en den band altyd te verzellen aangaat: moet men toestaan, dat dikwils zulk een stuip komt, wanneer een Spier met den naald doorgesteeken wordt; maar deeze houdt ook op zo dra de binding gedaan is. Of zo dit nog eenigen tyd duurt, is het waarschynlyk, dat een Zenuw door het mes, door de lugt, of door het verband, gevoelig geraakt zal zyn. Want Stuiptrekkingen, by voorbeeld, welke op de Afzetting van een Lid volgen, zal men aanstonds in de Spieren zien ontstaan, zo dra ze doorgesneeden zyn, en voor dat men nog eenigen naald gebruikt hebbe. En deezen kunnen wel eenigen tyd duuren, schoon de beledigende oorzaak niet meer werkt, naar dat de Zenuwen meer of min aangedaan zyn. Eindelyk, 'er volgen wel

wel Stuiptrekkingen, waar geene binding in 't geheel geſchied is.

Een andere zwarigheid tegen de binding is, dat ze de toevallige koorts verzwaart, om dat ze een heftige pyn veroorzaakt. Doch deeze, meent de Schryver, moet aan de opkoomende Ontſteeking, welke misſchien even zwaar zou geweest zyn, al ware 'er geene binding geſchiedt, toegeſchreeven worden. Ook ziet men deeze koorts volgen, waar geene binding gedaan is. En de bevinding leert, dat deeze meer of min heftig zy, naar dat het geſtel van den Lyder meer ſterk en ſtyf, dan zwak en ſlap is.

Men brengt nog in, dat Ettergezwellen gevolgen zyn van de binding: maar als dit gebeurt, zegt de Heer KIRKLAND, zal het zyn, om dat men den naald te diep ingevoerd heeft, 't welk vermyd kan worden.

In het *derde Hoofdſtuk* word eerst geſproken van de bloedſtemping door het aanleggen van Kampernoeljes. Het is niet evenveel, zegt de Schryver, hoe deeze zelfſtandigheden aangelegd worden. Als zy wel tegen het eind van het Vat aangelegd worden, ſluiten zy den doorgang van het bloed; en de Slagader trekt zich toe, gelyk te voren gezegd is. Wanneer dit niet waargenomen wordt, zullen ze wel de bloeding ſtempen, door de opening van het Vat te ſtoppen, met geronnen bloed, maar dit zal de natuurlyke ſluiting van het Vat beletten, en de bloeding zal ligt weerom komen. Onder deeze zelfſtandigheden, oordeelt de Heer WHITE de Spons de beste te zyn: maar deeze, zegt onze Auteur, kleeft met de grootſte vastheid, als het minst nodig is: want ſchoon ze, na eenigen tyd, zo vast zit, dat ze bezwaarlyk kan weggenomen worden; is de aankleeving gering, voor dat de deelen beginnen te zwellen en nat te worden. Zy moet derhalve door een goed verband wel op haar plaats gehouden worden. En deeze omſtandigheid hadt men ook behooren in acht te neemen, in plaats van op een byzondere eigenſchap van de Eikezwam te vertrouwen; want daar de *Agaricus* onvoldoende was, heeft men de bloeding, door een goed verband geſtempt gezien. En men zou menigvuldige voorbeelden konnen aanhaalen, zegt de Schryver, dat al wat vast tegen het einde van een Vat aangehouden kan worden, hier toe bekwaam is. Evenwel, voegt Hy 'er by, zo het gene aangaande de binding van groote Slagaderen gezegd is, waarheid zy, zullen de meeste Chirurgyns dezelven beveiligen door de binding. Want geen ſoort van verband, kan in Afzettingen van Ledemaa-

ten,

ten, zo wel aangelegd worden, of de zwam kan verglyden, door Stuipen, Hoest, Braaking enz. Op kleine Vaten, tusschen de Spieren gelegen, kan het aanleggen van de Spons voldoen, of iet anders, 't welk zich tegen de uiteinden der Slagaders vast aanplakt. Doch de Spons moet by het tweede of derde verband weggenomen worden: anders begroeit het nieuw vleesch in derzelver openingen, en zy zal veel pyn maaken, als men ze afhaalt. Als het vleesch zo week is, dat het voor de binding wykt, schynt de Spons het beste middel te zyn: gelyk ook, wanneer de Vaten zo diep gelegen zyn, dat men 'er den naald niet onder door kan brengen; mids dat ze wel tegen de opening van de Slagader gelegd worde. Voor af echter schynt het nodig te onderzoeken, of de Slagader geheel afgesneeden zy. Want zonder deeze voorzorge, zou men, somtyds, in zyne verwagting bedrogen worden, en het gebrek van voldoening aan deeze manier toeschryven, gelyk ook omtrent de Eikezwam geschied is; terwyl het afhing van dat het Vat maar ten deele gekwetst was, en dus geene onderschepping van het bloed kon bewerkt worden. En in wonden welken geneeslyk zyn, door een onmidlyke vereeniging van de gescheiden deelen, zyn geene sponsagtige zelfstandigheden nodig, vermids een gemeen verband, in zulke gevallen, de bloeding kan stuiten, al komt ze uit aanmerklyke Slagaderen.

„ Indien evenwel ", zegt de Schryver, „ de Slagader „ groot is, en eenige moeilykheid geeft; indien het deel „ verwyding van de wond toelaat, zal het mooglyk beeter „ zyn, de binding te doen: voornaamlyk, zo dezelve vast „ is aan een ongekwetste Spier, of het been; en geen ver„ band naar behooren kan aangelegd worden. En waar de „ voornaame stam van een groote Slagader, in de lengte „ gewond is, zou, meene ik, de wyze van dezelve toe „ te naaijen, van den Heer LAMBERTS (†), moeten be„ proefd worden ".

Wanneer eene bloeding ontstaat uit de dunheid van bloed, en het zelve loopt uit de geheele oppervlakte der wonde, oordeelt de Heer KIRKLAND de Bovist voor het beste; en beeter dan de Spons of iet dergelyks; om dat het bloed hier door heen zou loopen. Het eerste voldoet, mids het met een behoorlyk verband gesteund worde, tot dat de staat van het bloed, door inwendige middelen verbeeterd zy.

Som-

(†) *Med. Inq. Vol.* II. *p.* 366.

Sommigen zullen misschien denken, dat stempende en samentrekkende middelen, de samentrekking der Vaten zullen bevorderen. Maar zy worden gezegd, in plaats van dit, het tegendeel uitgewerkt te zullen hebben, indien het niet belet ware, door derzelver vermenging met het bloed in de wonde. En hoe zeer dit tegen het gemeene gevoelen aanloope, is 'er de ondervinding voor. Want schoon ze op kleine Slagaders voldoen, door zich met het bloed te vermengen, vindt men ze onvoldoende op groote; ten zy te gelyk, een zeer vast verband aangelegd worde; en waar aan men, ongetwyfeld, het goed gevolg moet toeschryven. Want veele van deze gewaande stempmiddelen, hebben, zeekerlyk, geen andere hoedanigheid tegen de bloeding, dan de monden der Vaten te stoppen.

In het *vierde* en laatste *Hoofdstuk*, welk zeer kort is, spreekt de Schryver *Van de bloedstemping door Brandyzers en Byt of Brandmiddelen.* Een Slagader geopend zynde aan het Verhemelte van den mond, kan een brandyzer nodig zyn, om de bloeding te stuiten. Doch het yzer moet dan niet heeter zyn, dan dat het de nabuurige deelen, tot een korst kan schroeijen, op het eind van de Slagader. Dus wordt de loop van het bloed gestuit, en het Vat vryheid gelaaten van zich samen te trekken. Daar in tegendeel, als het yzer gloeijend heet is, het niet alleen het eind van de Slagader, ver op, brant, maar ook door de vezelen derzelve, boven de korst te verharden, haar buiten staat stelt van samen te vallen. Waarom het niet te verwonderen is, dat zodanige wonden, na het afvallen van de korst wederom bloeden.

Doch het Brandyzer heeft altyd een aanzien van wreedheid, en moet zo veel men kan, vermyd worden; en het Brandmiddel is nog erger, om dat het zich verder over de nabuurige deelen verspreidt. Het is evenwel niet ongewoon, by sommige Chirurgyns, by het doen van Operatien, pluksel in heete Terpentyn olie natgemaakt, aan te leggen; als men niet gemaklyk by de Slagader, al is ze niet groot, kan koomen.

Bytmiddelen enz. worden, zo de Auteur gelooft, in 't algemeen verworpen, in bloedstempingen; en hierom merkt Hy alleen aan, dat, schoon zy de Slagader, door het verharden van haare wanden, niet onbekwaam maaken, om samen te vallen, boven het vernielde deel; zy evenwel, door te maaken, dat het eind scheide, het tegendeel uitwerken van het gene vereischt wordt. Gevolglyk raaden zy niet wel, die hoog opgeeven, van, na de binding, een stuk Vitriool aan te leggen.

Dus

Dus uitvoerig hebben wy onzen Vaderlandſche Heelmeesteren wel willen verſlag doen van dit klein doch keurig en nuttig Werkje: te meer om dat het in een vreemde taale, en in een ander gewest gedrukt, niet gemaklyk van elk een te bekoomen zal zyn, of geleezen konnen worden: terwyl het ondertusſchen overwaardig is om gekend te worden.

DE PROEFONDERVINDELYKE NATUURKUNDE,

volgens het beloop der

Natuurkundige Leſſen van den Heer Abt NOLLET. *Vyfde Deel, eerſte Stukje.*

Tweede Bericht.

GElyk de *Gezichtkunde*, in 't voorgaande beſchouwd (*), het rechtlynig licht ten onderwerp heeft, zo komen in de *Spiegelkunde*, tot welker verklaaring de Heer *Nollet* met den aanvang zyner zestiende leſſe overgaat, in aanmerking de lichtſtraalen, die belet worden in hunnen rechtlynigen loop te volharden, en daar van afwyken, door dien ze een lichaam ontmoeten, dat hun den doorgang weigert en dwingt te rug te keeren. Deeze afwyking noemt men *Weerſtuiting* of *te Rugkaatſing*; dezelve heeft inzonderheid plaats by 't ontmoeten van ondoorſchynende lichaamen, en is op 't kragtigſte, als die lichaamen zeer digt in een geſlooten, geheel glad, en genoegzaam wit van kleur zyn. De oorzaak deezer Weerſtuiting heeft men, gelyk onze Leermeester in 't breede toont, volgens zyne voorgemelde gronden over de algemeene verſpreiding en voortſtraaling van 't veerkrachtige licht, toe te ſchryven aan de lichtbolletjes die op de oppervlakte van 't lichaam zyn; welken, door de op hun vallende ſtraalen in beweeging gebragt zynde, en een gelyken trap van veerkragt als deeze bezittende, die ſtraalen te rug ſtooten. Dit nu heeft minder of meer en op verſchillende wyze plaats, naar de geſteldheid der ondoorſchynende lichaamen, waar op de lichtſtraalen vallen; doch van hoedanig eene geſteldheid ze ook zyn, 't licht dat 'er op valt verdeelt zich in drie deelen. Een gedeelte wordt regelmaatig te rug gekaatst, een gedeelte ſtuit op eene onregelmaatige wyze, en een gedeelte wordt in de aanraaking ge-

(*) *Zie boven bl.* 334.

gedoofd: en naar geraade het eene of 't andere de overhand hebbe, vertoonen zich verſchillende uitwerkſelen, en ontvangen de lichaamen verſchillende benaamingen. In 't eerſte geval noemt men de lichaamen *Spiegels*; deeze laaten hun eigen beeldtenis naauwlyks zien, maar toonen ons zeer duidelyk de voorwerpen, wier lichtſtraalen op hun vallen. In 't tweede zyn 't *helder* of *blinkende* lichaamen; deeze ſpiegelen niet, en geeven geen andere vertooning dan die van hun eigen lichaam. In 't laatſte geval noemt men de lichaamen *dof* en *donker*, deeze laaten zig zo bezwaarlyk als de Spiegels op 't gezigt onderſcheiden, doch ze hebben gelyk deezen de eigenſchap niet van te ſpiegelen. De eerstgenoemde lichaamen, de Spiegels, komen in deezen eigenlyk in aanmerking, vermids men op derzelver regelmaatige wederkaatſing alleen een geregeld ſamenſtel van leerwyze kan gronden: en men beſchouwtze in dit geval als volmaakte ſpiegels, zonder agt te geeven op derzelver oneffenheden, of andere gebreken, die min of meer zelfs in de besten gevonden worden, en de oorzaak konnen zyn, dat een gedeelte van 't licht verſtrooid of gedoofd wordt.

De hoofdwaarneeming hier omtrent is, dat een lichtſtraal, die of loodrecht of ſchuins op een ſpiegel moet komen, in 't eerſte geval langs denzelfden weg weder te rug ſtuit, en in 't laatſte, 't zy de ſtraal eene mindere of meerdere ſchuinte hebbe, altoos den hoek van weerſtuiting gelyk heeft aan dien van invalling: het welk ons toont, dat de veerkragt der deelen, die de wederkaatſing veroorzaaken, volmaakt is; en dewyl dit plaats heeft op Spiegels van allerleie ſoorten van ſtoffen, die van verſchillende veerkragt zyn, zo heeft men te denken, dat, niet de eigen deeltjes der oppervlakten, maar de lichtbolletjes, die op de oppervlakte zyn, het licht te rug kaatſen. Dit geeft ons die algemeene Wet aan de hand, *dat het Licht in zyne weerkaatſing den ſtuithoek gelyk maakt aan den ſtoothoek*; en deeze Wet is de grondſlag der geheele Spiegelkunde; waarom ook de Heer *Nollet* vervolgens maar tragt te doen zien, welke voornaame hoofduitwerkſels, waar toe men alle de andere verſchynſels kan brengen, hier uit gebooren worden.

Ten rechten verſtande hier van heeft men in aanmerking te neemen, dat de lichtſtraalen, welken op eene wederkaatſende oppervlakte vallen, *evenwydig* met elkanderen voortloopen, of *naderende* of *wyderende* zyn, zo dat ze met elkanderen allengskens tot een punt t'zamenloopen, of zich in tegendeel hoe langs hoe meer van elkanderen verſpreiden;

als mede dat de Spiegels of *Vlak*, of *Hol-* of *Verheven-rond* konnen zyn: welk alles merkelyke veranderingen in de verſchynſelen te wege brengt. Het hoofdzaaklyke komt hier op uit.

Neemt men een vlakken Spiegel zo worden de Straalen wedergekaatst in die zelfde rigting, waar in ze op den Spiegel vielen: de evenwydige keeren evenwydig te rug, en de naderende of wyderende behouden, na de wederkaatſing, dien zelfden trap van nadering of wydering, dien ze te vooren hadden. Bedient men zig van een Holronden Spiegel, zo ziet men, na de wederkaatſing, de evenwydige ſtraalen naderen, de naderende ſterker naderend en de wyderende minder wyderend worden. Gebruikt men in tegendeel een Verheven-of Bolronden Spiegel, zo wordt men het tegenovergeſtelde gewaar; de evenwydige ſtraalen wyderen, de naderende worden min naderende en de wyderende worden meer wyderende.

De Heer *Nollet* deeze hoofdverſchynſelen door proefneemingen opgehelderd hebbende, geeft telkens by ieder deezer ſoorten van Spiegels eene verklaaring van derzelver gebruik, en doet by die gelegenheid wel byzonder zien, hoe de beeldtenisſen in deeze gevormd worden, en hoe men reden kan geeven van veele byzondere verſchynſelen welken daar uit ontſtaan. Van de vlakke Spiegels ſpreekende maakt hy ook gewag van de Spiegels, die uit verſcheiden vlakke zyden beſtaan, waar aan men de gedaante van een *Kantzuil* of *Puntzuil* geeft; en op eene dergelyke wyze doet hy, na 't afhandelen van de effene geboogen Spiegels, melding van de gemengde Spiegels; wier oppervlakte ten deele rechtlynig is, en ten deele krom, 't zy hol of bolrond, loopt, als daar zyn de *Kegel* en *Rolronde* Spiegels; welker verſchynſelen op dezelfde gronden, gelyk hy doet zien, te verklaaren zyn.

Op de *Spiegelkunde* volgt de *Doorzichtkunde*, welke het gebroken licht, of de ſtraalbreeking van 't licht, ten onderwerp heeft. Het Licht naamlyk wordt in zeer veel gevallen gebroken; zo menigmaal als het uit de eene middelſtof in eene andere overgaat, daar het, of gemakkelyker of bezwaarlyker kan doordringen, vindt het zig genoodzaakt, om zig naar deezen of geenen kant te buigen. Deeze afwyking noemt men *Straalbreeking*, en dezelve wordt niet gezien dan in doorſchynende lichaamen: in 't doorloopen van dezelven zyn 'er wel veele ſtraalen, die zig zonder orde na deeze en geene zyden verſpreiden; doch, om een geregeld ſamenſtel

van

van leerwyze te houden, zullen we, zegt onze Leermeester, hier maar alleen acht geeven op die ſtraalen, die vereenigd blyven, en met eene regelmaatige beweeging in de ſtraalbreekende middelſtof voortgaan.

Men heeft hier, op de voorgemelde gronden, de doorſchynende middelſtoffen aan te merken als lichaamen, wier openingen, regelmaatig volgens allerhande ſoorten van ſtreeklynen recht doorloopende, vervuld zyn met Lichtſtof: en zich te verbeelden, dat, wanneer die lichaamen in andere, ſchoon van verſchillenden aart; echter ook doorſchynend, geheel en al gedompeld worden, dat dan het buitenlicht zyne werking mededeelt aan 't binnenlicht, dat in die lichaamen huisvest, en dat dit weder zyne werking voortzet tot aan de tegenoverſtaande oppervlakte dier lichaamen. Dus kan men zich eenigermaate een denkbeeld vormen van de Straalbreeking, waar toe twee zaaken vereiſcht worden: eerst, dat de Straalen overgaan uit de eene middelſtof in eene andere, die minder of meerder digtheid heeft; en ten tweede, dat hunne ſtreeklynen ſchuins op het vlak vallen, welk die twee middelſtoffen van elkanderen ſcheidt: buiten dit zouden de ſtraalen geen breeking of verbuiging ondergaan, als hebbende hier omtrent het licht even het zelfde plaats, dat we in andere bewoogen en botzende lichaamen gewaar worden. — De waare en eigenlyke oorzaak deezer Straalbreeking is tot nog toe niet ten vollen bekend; maar men kent haare wetten vry naauwkeurig, en brengt dezelven gevoeglyk tot de vyf navolgende, die de Heer *Nollet* door duidelyke proeven toont.

I. *De Lichtſtraalen breeken altoos, als ze met een ſchuinzen Val van de eene Middelſtof overgaan in een andere, die van een verſchillende Digtheid of van een verſchillenden aart is.*

II. *Als de Lichtſtraalen breeken, terwyl ze uit een Yler Middelſtof overgaan in een Digter, is de Breekhoek kleiner dan de Invalhoek. Het tegendeel heeft plaats als ze uit een Digter Middelſtof in een Yler vallen.* Deeze Wet lydt eenige uitzonderingen, doch is in de meeste en doorgaans voorkomende gevallen ten vollen waar.

III. *Hoewel de Breeking der Lichtſtraalen grooter wordt of kleiner, 't zy door de meerder of minder trap van ſchuinsheid, waar meê de Straal valt; 't zy door den byzonderen aart der Straalbreekende Middelſtof, waar in hy valt; blyven egter de Hoekmaten van de twee Hoeken, die van den Breekhoek naamelyk en die van den Invalhoek, altyd dezelfde Evenredigheid beſtendig tot malkander behouden.*

IV. *De Straalbreeking vermindert, even als de Weerkaatzing, zoo veel men immer merken kan, de werkzaamheid van 't Licht niet; dewyl een gebroken Straal, dien men denzelfden weg, zo als hy kwam, dwingt te rug te keeren, als hy uit de Straalbreekende Middelſtof komt, de Streeklyn weer aanneemt, die hy by zyn Invalling had.*

V. *De gebroken Straal en de Invallende Straal bevinden zig altyd in één en 't zelfde Vlak, 't welk Loodregt ſtaat op de Oppervlakte van de Straalbreekende Middelſtof.*

De Heer *Nollet* het verſchil over de oorzaaken der Straalbreeking, tuſſchen de *Carteſiaanen* en de *Newtoniaanen*, en de zwaarigheden ter wederzyde ontvouwd hebbende, verklaart voorts etlyke verſchynſels, die, inzonderheid in 't Water en de Lugt, uit deeze Straalbreeking ontſtaan; hoe 't bykome, dat dezelve den ſtand of plaatſing van een voorwerp dikwils verandert, door 't ons te doen zien op eene plaats daar 't niet is. En hier op gaat hy over om te verklaaren, op hoedanig eene wyze de gebroken ſtraalen zig onderling in orde ſchikken, welk een beloop en geſtalte zy tot elkander aanneemen, naar maate van den verſchillenden aart hunner geſteltenis by de Invalling, 't zy ze evenwydig of naderende of wyderende zyn; en de byzondere vorm der Straalbreekende Oppervlakten, 't zy die vlak, of bol-of hol-rond is. De voornaamſte gevallen, die hier in aanmerking komen, en waar toe men alle anderen gereedlyk kan brengen, nagaande, en met proefneemingen toonende, leert hy ons de volgende uitwerkſelen kennen.

Eerst, met platte ſtraalbreekende Oppervlakten.

1. Als evenwydige Straalen ſchuins vallen, uit eene yler in eene digter, en uit eene digter in eene yler middelſtof, die eene platte oppervlakte heeft, behouden ze hunne evenwydigheid.

2. Zo ze naderende Straalen zyn, ziet men dat dezelven uit eene yler in eene digter overgaande minder, en in 't tegengeſtelde geval meerder naderen.

3. Zo ze wyderende Straalen zyn, bemerkt men, dat dezelven uit eene yler in eene digter overgaande minder en in 't tegenoverſtaande geval meerder wyderen.

Ten tweeden, met bolronde ſtraalbreekende Oppervlakten.

1. Als evenwydige Straalen vallen, uit eene yler in eene digter middelſtof met eene bolronde oppervlakte, worden ze naderende.

2. Zo ze naderende Straalen zyn ondergaan ze geen breeking, indien ze hun punt van ſamenloop hebben in het mid-

middelpunt zelve van de bolrondheid der ſtraalbreekende oppervlakte; maar is 't dat ze hun punt van ſamenloop hebben binnen dat middelpunt, zo worden ze minder, en in tegendeel meer naderende, indien ze 't buiten of verder dan dat middelpunt hebben.

3. Zo ze wyderende Straalen zyn verliezen ze hunne wydering ten minſten voor een gedeelte, 't welk wel zo ver kan gaan, dat ze evenwydig en zelfs naderende worden.

Indien men de lichtſtraalen in tegendeel, in eene yler, uit eene digter middelſtof, die binnen bolronde oppervlakten beſlooten is, doet overgaan, ziet men, dat de lichtſtraalen, die in de digter middelſtoffe evenwydig waren, naderende worden, als zy in de yler overgaan; dat de naderende ſterker naderen, en de wyderende minder wyderen of evenwydig worden, of eindelyk zelfs naderen.

Ten derden, met holronde ſtraalbreekende Oppervlakten,

1. Als evenwydige Straalen overgaan, uit eene yler in eene digter middelſtof, die eene holronde Oppervlakte heeft, worden ze van evenwydig wyderende.

2. Zo ze naderende Straalen zyn, verliezen ze hunne trap van nadering voor een gedeelte, en worden minder naderende.

3. Zo ze wyderende Straalen zyn, ondergaan ze geen breeking, indien ze hun wyderpunt in het middelpunt zelve van de holrondheid der ſtraalbreekende oppervlakte hebben; maar is 't dat ze hun wyderpunt binnen dat middelpunt hebben, zo worden ze minder, en in tegendeel meer wyderende, indien ze 't buiten of verder dan dat middelpunt hebben.

Onze Natuurkundige, deeze uitwerkſelen breeder verklaarende, neemt daar uit aanleiding om verſcheiden' verſchynſelen te ontvouwen, die ontſtaan uit het loopen der lichtſtraalen, zo door 't water en de lugt, als door platte, bolle en holle glazen, die men op verſchillende wyzen kan ſchikken en gebruiken. — Doch 't geen onze Leermeester in deeze Les, zo wegens de *Spiegel-* als *Doorzichtkunde*, van die natuur mededeelt, is gemeenlyk van dien aart, dat men het inzien der nevensgaande figuuren noodig hebbe, om 'er zich een geregeld denkbeeld van te konnen vormen; waarom wy ons in dit bericht in zodanige byzonderheden niet ingelaaten, maar alleen de hoofdverſchynſelen, waar uit alle anderen te verklaaren zyn, gemeld hebben.

Verzameling van Hekelſchriften, uit het Hoogduitsch van den Heere G. W. RABENER, *tweede deel. Te Amſterdam, by* Pieter Meijer, 1765. *In groot octavo* 348 *bladz.*

ONze Landsgenooten, die ſmaak gevonden hebben in de voorgaande vernederduitschte Hekelſchriften van den volgeestigen RABENER, waar van wy een berigt gaven in het III Deel onzer Letteroefeningen (*), benevens een oordeel over den lofwaarden Schryver, zullen ongetwyfeld op nieuw te gaste gaan in dit *tweede Deel*, 't welk mede vernuftige Hekelſchriften in zich behelst, die de volgende Opſchriften draagen: *Bewys dat het Rym in de Duitſche Dichtkunst niet kan ontbeerd worden.* Verhandeling *over de Vignetten der Boekdrukkers. Hinkmar van Repkows Nooten of Aanteekeningen zonder Tekst. Verhandeling over de voortreflykheid van het Gelukwenſching ſchryven. De waare hoedanigheid van een' rechtſchaapen Burger, aangetoond in eene Redevoering van* MARTINUS SCRIBLERUS, *den jongen, by zyne Intrede in het wenſchende Genootſchap. Brief van den Gelukwenſcher aan den Schryver. Gedachten des Schryvers over den Brief des Gelukwenſchers. Bewys dat de begeerte om kwaad van anderen te ſpreeken, uit hoogmoed noch boosheid des harten, maar uit waare menschlievendheid voortkomt; aangetoond in eene Verhandeling, welke den prys, door de Koninglyke Akademie te Pau in Bearn vastgeſteld, zekerlyk behaalen zal. Proeve van een Register der Zaaken tot deeze bovenſtaande Verhandeling. Het Sprookje van den eerſten April. Zevenmaal zeven Waarzeggingen van den eerſten April. Sleutel tot de zevenmaal zeven Waarzeggingen van den eerſten April. Advys van Rechten wegens de vraag, of een Dichter, als Dichter, gehouden zy eenig hoofdgeld te betaalen.*

Wy zullen uit de bovengemelde Hekelſchriften een en ander ſtaaltje onzen Leezeren mededeelen. —— In de *Verhandeling over de Vignetten der Boekdrukkers*, vinden wy onder eene menigte van volgeestige aanmerkingen, deeze volgende. „ Ik ben lang doch te vergeefsch bedacht geweest „ om voor de Schriften van onze ſterke Geesten een Vignet „ uit te vinden. —— Om met de waarheden te ſpotten, „ welke wy kleine Zielen onder elkander gewoon zyn de „ gewigtige waarheden van den Godsdienst te noemen, „ daar toe wordt eene gantsch byzondere bekwaamheid ver-

„ eischt,

(*) III. Deel. p. 414.

„ eischt, welke men gewoonlyker wyze by redelyke ſchep-
„ zelen niet ontmoet. Verre zy het dat ik van allen ſpreek.
„ Aan *Spinoſa* wil ik, wat het diepzinnig verſtand betreft,
„ zyn recht laaten wedervaaren; en ik gun onze ſterke gees-
„ ten het genoegen zich even zo wel Spinozisten te noe-
„ men, als ik my voor eenen yverigen Wolffiaan uitgaf,
„ toen ik nog in 't eerſte ſchool zat. Het zoude wreed ge-
„ handeld zyn, wanneer men aan onze Vrygeesten niet
„ ſlechts deezen tytel wilde toeſtaan. Een ſchepzel, dat
„ zich zelven zo veel geweld aandoet; dat zyne aandoenin-
„ gen verloochent; dat zaaken beweert, waar in het door
„ zyn eigen verſtand wordt tegengeſproken; dat zyn reden
„ ontkent, om ons de reden, als het eenigſte middel ter
„ gelukzaligheid, aan te pryzen; dat zich aan de verachting
„ der gantſche waereld bloot ſtelt, om onze Leermeester
„ te worden; dat in deeze waereld zyn geluk van zich
„ ſtoot, om ons te verzekeren, dat wy in de toekomende
„ waereld geen geluk te hoopen hebben; dat een zot wordt,
„ om een Schryver te mogen heeten, zou zodanig een
„ ſchepzel niet zo veel medelyden verdienen, dat wy aan
„ het zelve den tytel van Spinozist toeſtonden? De tegen-
„ werping deugt in 't geheel niet en is ongerymd, wan-
„ neer men zich op de ondervinding verlaat, dat het zwak-
„ ſte brein veelmaals de ſterkſte geest is, dat 'er veel minder
„ verſtand vereischt wordt om de gronden van den geopen-
„ baarden Godsdienst te ontkennen, dan die te bewyzen:
„ dat die geen, welke de inſtellingen der Openbaaringe
„ zoekt over hoop te werpen, de wetten van den Staat be-
„ ledigt, dat de pligten der ſaamenleeving 'er door verbro-
„ ken worden, wanneer men zynen Medeburgeren de mid-
„ delen, om hun gemoed te bevredigen, met geweld ont-
„ neemt, zonder hen beter middelen aan de hand te geeven,
„ alle deeze tegenwerpingen zeg ik zyn ongegrond: zy zyn
„ ongerymd. Ik heb dit boven reeds gezegd en zeg het
„ hier nog eens. Dit is een rechtmaatig bewys en veel ge-
„ gronder, dan dat bewys het welk onze ſterke Geesten ee-
„ nige Engelſchen trouwhartig napraaten, wanneer zy de
„ Bybelſche geſchiedenis van de Schepping der waereld
„ zoeken belagchelyk te maaken.

„ Uit eenen pryslyken yver voor de rechtvaardige zaak
„ onzer ſterke Geesten, ben ik van myn hoofdzaak ganſche-
„ lyk afgedwaald. Ik meende van de Vignetten te hande-
„ len, welke voor hunne geſchriften paſſen, en ten zelf-
„ den tyde geraak ik in zulk een' hevigen yver, om hunne

„ zaak te verdeedigen, als of men reeds van begrip was om „ hen in 't dolhuis te zetten. Het mag geen kwaad, en „ het is ten minſten nu buiten myn toedoen, wanneer men „ nog goed vindt hen derwaards over te brengen, waar „ zulken, die, uit gebrek aan verſtand, zich zelven en ande„ ren zouden kunnen ſchaaden, opgeſlooten en bewaard „ worden. Ik heb het myne gedaan, en keer weder tot myn „ hoofdzaak.

„ Myne Leezers, zullen zich wel te binnen brengen, „ dat ik reeds in 't begin deezer Verhandeling gemeld heb, „ hoe lang en vergeefsch ik op het uitvinden van eenige „ Vignetten of Boekdrukſieraaden ben bedacht geweest. Ik „ wierd daar door bewogen om een der nieuwſte Schriften „ onzer ſterke Geesten op te ſlaan, en indien de anderen „ allen zodanig zyn, houd ik myne zorg byna voor over„ tollig; dewyl ik bevond, dat de Vignetten met goed over„ leg zyn uitgekoozen. Deeze geheel nieuwe, en, zo ik „ niet dwaal, de allernieuwſte Verhandeling, begint met „ een I. Deeze letter ſtaat in een ſierlyk vierkant ſieraad, „ dat een zittende Vos vertoont, die een hoofd in zyne poo„ ten houd. Dewyl het maar eene hout-ſnede is, heb ik „ niet duidelyk genoeg kunnen onderſcheiden, of het een „ menſchen hoofd, dan een kop van een redenloos dier is, „ en over zulks ben ik nog tot dit uur in twyfel gebleeven „ of het een borstbeeld van den ſchranderen Opſteller ver„ toont, dan of het op de bekende fabel ſlaat, welke *Phe„ drus* ons van het momaangezicht vertelt, dat wel eene „ voortreflyke gedaante, maar geen hersſens had. Ik ben „ daar omtrent nog vry wat in 't onzekere; doch hoe meer „ ik in de Verhandeling zelve lees, hoe meer ik geloof dat „ de Opſteller, volgens de gewoonte van andere groote „ Schryvers, zyn beeldtenis aan de Nakomelingſchap heeft „ willen mededeelen. In 't voorbygaan moet ik hier aan„ haalen, dat ik *in veteri triclinio a Jul. Urſino exhibito in Ap„ pendice ad Ciaccon. pag.* 120. *Edit. Sanctandr.*, nageſlaagen, „ en onder andere geſchilderde momaangezichten een ge„ vonden heb, dat myn gemelden Schryver volkomen ge„ lykt, en zulks overtuigt my nog meer van zynen goeden „ ſmaak".

In *Hinkmars van Repkows Nooten of Aantekeningen zonder Tekst*, een Hekelſchrift dat in deeze Verzameling, onzes oordeels, voor geen der minſten moet gehouden worden, maakt hy, op de woorden (*welke Heidens en elendige Poeëten,*) de volgende noot. „ Ik zal my verantwoorden, hoe ik heb

„ dur-

„ durven waagen, de elendige Dichters met de Heidens te
„ vergelyken. —— Myne meening is op verre na niet ge-
„ weest, dat tusſchen de Heidens en de elendige Dichters
„ eene doorſtaande gelykheid plaats heeft. Indien dit nog-
„ tans myne meening ware, zoude ik toch in ſtaat denken
„ te zyn om dezelve te verdeedigen. Een Heiden zou mis-
„ ſchien eene gantsch andere leevenswyze verkiezen, in-
„ dien hy tot iets beters geſchikt was, en een rymend
„ Schryver moet zeker de reſt van het verſtand verlooren
„ hebben, 't welk de medoogende natuur, hoewel met eene
„ kaarige hand, hem toegedeeld heeft, wanneer hy zulke
„ jammerlyke ſchriften vervaardigde, indien hy anderszins
„ in ſtaat was om iets beters voort te brengen. De verwon-
„ dering, die zich een Heiden door zyn waarzeggen by het
„ gemeen verwekt, is zeer overeenkomende met die welke
„ een Rymelaar, door zyn betooverend vernuft, by het
„ leezend gemeen verkrygt. Onder het leezende volk ree-
„ ken ik lieden van allerleiën rang; en indien men my ge-
„ rechtelyk noodzaaken wilde, om dit ſoort van volk naauw-
„ keuriger te bepaalen, dan zou het waarlyk kunnen gebeu-
„ ren dat men daar onder mannen, met Profesſoraale en
„ Doctoraale hoeden, mannen met ſtarren op de borſt,
„ mannen in eerwaardige kleederen, aantrof. Wat de rove-
„ ryen der zwervende Heidens betreft, zo behoeven 't zich
„ myne Dichters geenszins te ſchaamen, wanneer men ook
„ daar in tusſchen hen en de Heidens veel gelykheid meent
„ te kunnen vinden. Deezen plunderen zo wel als geenen;
„ doch heiden plunderen zy op gelyke wyze enkel uit hon-
„ gersnood, en uit hongersnood te rooven is, gelyk men
„ weet, naar de burgerlyke rechten, geen dievery. Zy roo-
„ ven derhalven maar uit hoofde van hun beroep. —— Ik
„ weet niet waarom ik zo vaardig ben om armhartige Schry-
„ vers te verdeedigen, veel licht geſchied het uit eene alge-
„ meene menſchlievendheid; maar mooglyk komt het ook
„ uit eenige vooroordeelen voort, die my nog van myne
„ eerſte jeugd zyn bygebleeven, en welke veroorzaaken,
„ dat ik diergelyke Schryvers niet aanzien kan, zonder door
„ medelyden bewoogen te worden. *Schryf, myn Zoon! ſchryf*
„ *en ſchaam U niet! ſchryf onvermoeid, want de natuur heeft*
„ *U gezonde vingeren gegeeven!* Deeze was de laatſte zegen
„ dien myn Vader, wien God vertrooste! want hy was
„ mede een Schryver, nog op zyn ſterfbed my toedeelde".
Hier aan hegt de Heer RABENER nog eenige aanmerkingen over het lot der Schryveren; doch wy moeten ook voor-

beelden van eenen anderen aart onzen Leezeren onder 't oog brengen, zy mogten anders denken dat deeze Hekelſchriften alleen over geleerdheid en ſchryvers handelden, gelyk mede de Hoofdſchriften derzelven aanleiding tot zulk een denkbeeld geeven, en de zeven eerſte Stukjes ook grooten deels die onderwerpen betreffen, ſchoon met veele andere zaaken van een algemeener verkiezing doormengd.

Vol uitſteekende Characters is de *Verhandeling over het kwaad ſpreeken van anderen &c.* Gaarne zouden wy hier onzen Schryver aanhaalen, maar de geheele Verhandeling, een puikſtuk van Hekelſchrift, verdient geleezen te worden. Als mede de voorgaande Brief, welke met dit Naſchrift beſlooten wordt, waar in de Heer RABENER, gelyk op veele plaatſen *in dit Deel* de Franſchen doorſtrykt. „ *Op het oo-* „ genblik dat ik deezen ſluite, valt my eene twyfeling *in*, „ die my ten uiterſten ongerust maakt, en in ſtaat is *om* „ alle myne groote oogmerken om ver te ſtooten. Mogelyk „ verſtaat niemand van u lieden, Myn Heeren! Hoogduitsch, „ en mooglyk is 'er in geheel *Bearn* niemand *die* het u ver- „ tolken kan. Ik ongelukkige Schryver! Hoe zullen wy met „ elkander te recht komen? Latyn te ſchryven is *in Duitsch-* „ land ſedert langen tyd geheel geen mode meer, en in „ Vrankryk is het ſedert lang geen mode meer *geweest het* „ te verſtaan. Van uwe taal verſtaa ik te weinig om het „ ſchryven in dezelve te onderneemen. Ik zou u wel *dur-* „ ven aanmoedigen om Hoogduitsch te leeren, *om* myn Ge- „ ſchrift te kunnen leezen en verſtaan: want in geen land „ word eenig Schryver gevonden, die zyn werk *niet gewig-* „ tig genoeg houd, om van Vreemdelingen zulks te vorde- „ ren: doch ik ken de Heeren Franſchen te wel. *Zy ge-* „ looven dat alle Duitſchers ſpreeken gelyk hunne Zwit- „ ſchers, en om die reden willen zy hunnen gorgel aan 't „ Hoogduitsch niet waagen. Wat zal ik doen? *Want om* „ op eene huishoudelyke wyze over de zaak te oordeelen, „ ligt 'er my meer aangeleegen dat ik door u verſtaan *word*, „ dan u by mooglykheid aan het leezen van myn geſchrift „ kan gelegen zyn. Ik weet 'er iets op. Op dat gy ten *min-* „ ſten door de Gothiſche gedaante myner letteren niet ver- „ ſchrikt word, zal ik onderneemen myne Verhandeling „ met Latynſche boekſtaaven te laaten drukken. Ziet gy, „ Myn Heeren, ik doe den eerſten en gewigtigſten ſtap: „ het is billyk dat gy lieden den tweeden doet. Leert *Hoog-* „ duitsch".

Hier by zullen wy nog twee of drie van zyne *Zevenmaal* ze-

zeven waarzeggingen van den eerſten April voegen. „ De te-
„ genwoordige dag is voor de pracht van Narciſſus niet
„ gelukkig. Narciſſus, na dat hy lang op zich zelven in
„ verliefd geweest, verliefd thans ook op een voornaam
„ vrouwsperſoon, en is verwaand genoeg om te geloo-
„ ven, dat om de oplettenheid eener Juffer te winnen niets
„ meer behoort dan een welgepoeijerd hoofd, een kostbaar
„ kleed, fyn linnen; een fraaije kwast aan den degen, een
„ paar kostlyke ſnuifdoozen, een goud horlogie en een
„ ring, met wiens waarde men zich een poos kan bezig
„ houden, wanneer men van niets anders te ſpreeken weet.
„ Van dit alles voorziet zich Narciſſus, en borgt het, de-
„ wyl hem het vermogen om het te betaalen ontbreekt. Hy
„ heeft het geluk van twee dagen achter een in 't huis der
„ Dame toegelaaten te worden; doch in 't kort ontdekt de
„ Juwelier dat hy zynen ring in zeer gevaarlyke handen
„ vertrouwd heeft. Hy neemt hem te rug, de overige ſchuld-
„ eiſchers volgen zyn voorbeeld, en eerlang is Narciſſus
„ geheel uitgekleed, en kruipt weder in zyn ouden rok.

„ Celſus heeft deezen dag den eerſten ſteen tot een prach-
„ tig gebouw gelegd, het geen hy voor de poort zal laaten
„ ophaalen, om zynen naam te vereeuwigen, en zyne Na-
„ komelingen van eene gevoeglyke woonplaats te voorzien.
„ Wist Celſus dat hem dit bouwen zyn gantsch vermogen
„ zal kosten; dat hy nog even zo veel zal moeten opneê-
„ men, om de ſchande en het verwyt van een kwalyk over-
„ legd ontwerp ter hand genomen te hebben, het geen hy
„ niet in ſtaat is te kunnen volvoeren. Wist hy, dat zyne
„ ſchuldeiſchers, hem gerechtlyk uit het huis zullen zetten,
„ zo dra het voltooid zal zyn; dat dit prachtig paleis den
„ naam van eenen geheel vreemden en onbekenden verkry-
„ gen zal, die tegenwoordig nog maar eene geringe hantee-
„ ring met vlyt en geluk oefent. Wist Celſus, dat zyne on-
„ gelukkige kinders in dit zelfde huis om brood zullen die-
„ nen, hoe treurig zou hy zyn, hoe zeer zoude hy zich
„ over zyne zo ſlecht overleide eergierigheid ſchaamen!

„ Ziet gy gindsch dien dikken burger, die met een kort
„ pypje in den mond, op een bierkan in den hoek van den
„ haart zit te leunen, op dit oogenblik is hy 'er achter ge-
„ komen, of Osman tegen Rusland, dan tegen Perſien zal
„ te veld trekken. Zie eens met welk eene vergenoeging
„ hy ſtaat te lagchen. De Czaarin mag wel op haare hoede
„ zyn: want zy heeft aan deezen Staatkundigen burger een
„ heimlyke vyand. In zyn handwerk is hy een eerlyk man,

„ maar

„ maar een zot zo dra hy een Courant in handen krygt,
„ En dat hy heden een dubbele zot is veroorzaakt de *Eerſte*
„ *April*".

Dat tog de Jufferſchap, in 't leezen der *Waarzeggingen*, volgens den raad des Schryvers, een ſprong doe van *zeven* op *twintig*.

Zedelyke-Burgerlyke-Wysgerige-Proeve ener Verbeteringe des Menschdums in Natuur, Kennis en Zeden, door DANIEL VAN EYK, Med. Doct.

Deze Proeve ſtrekt tot een Voorlooper van een daar aan volgend Werk, dat ten Titel heeft.

Groot-Aanbelang der Menſchelyke-Maatſchappye, ofte middelen ter verbeteringe van het tegenwoordige en volgende Geſlachte der Menſchen, na hunne Natuure, Kennisſe en Zeden. Door DANIEL VAN EYK, *Med. Doctor. Te Amſterdam, by* Pieter Mortier *Stads-Drukker, MDCCLXV. in groot octavo.* Van dit Werk ziet thans het licht de *Inlyding*, *Algemeene Voorreede* en *Byzondere Voorreede*, die met den bovengemelden Voorlooper ruim 10 vel beſlaan.

DIt Werk, zegt onze Schryver, „ moet, en, zo ik my „ niet bedrieg, zal, een zamenſtel zyn, van leer en „ toepaſſing der middelen, de Maatſchappy in het gemeen, „ elk lit in het byzonder, dienſtig, tot de verkryging ener „ Beste Natuur, Uitgeſtrekte Kennis, Heerlykſte Zeden".

Vraagt men na 's Mans bekwaamheid ter uitvoeringe van zulk een Werk, hy leert ons dat hy door eene goede opvoeding, onderwys, voorbeelden, veel leezens en overdenkens daar toe geſchikt is. „ Grootdeels, zegt hy, is, myn werk „ ingericht tot de Verbetering van de volgende geſlachten, „ door eene Leere, van het beſtier, dat men ſchuldig is aan „ kinderen, en een betaamlyk gedrag van Ouders en Voed- „ ſters, waar toe ik natuurlyk ſchyn geſchikt te weezen, „ dewyl goet kints te zyn, heerſchende geweest is in myn „ geſlacht voor myn geboorte, tot hier toe en by my erflyk, „ daar by gedaan een twintig Jaarige waarneeming met lust „ omtrent kinderen, in welker opvoeding ik deel gehadt „ heb, of die bygewoont, in een redelyk groot aantal, waar „ door my geen klyne gelegentheit en genegentheit gege- „ ven is om over dit myn onderwerp te ſchryven". Men kan derhalve niet wel twyfelen aan 's Mans verzekeringe van zyne bekwaamheid.

De

De Leezer is veelligt al nieuwsgierig om 't beloop van 't Werk van zo gefleepen vernuft te kennen; wy zullen hem voldoen, door het met de woorden van onzen Autheur te melden, die ons onderrigt, dat „ Vier Deelen, behalven „ een Schets des Werks en Register van zaaken over het „ gehele werk, het werk des uitgevers zaamen ſtellen, dat „ by hem reeds in geſchrift vervaardigt is". Men hebbe des niet te vreezen dat dit Geſchrift van zo *Groot-Aanbelang* nimmer voltooit zou worden.

„ In het eerſte Deel, zegt onze Autheur, zal ik my op- „ houden, met het noodige dat zyn betrekking hebbe tot „ de Verhandeling in het gemeen, -- met het Menschdom „ namentlyk, -- en, haare byzondere Leeden, -- onder, zo „ veel Caracters en Staaten, als ze gewoonlyk voorkomen „ in de Burger-ſtaaten of Volks Gemeentens, -- voor zo „ veel, zy, zig verbeeteren, konnen, of, voorſchikken, tot „ verbeetering van het Menſchelyk Geſlacht; -- Lieden, van „ by de Sexe, boven den Ouderdom van negentien Jaaren, „ zyn, de Onderwerpen des eerſten Deels, hunne, pligten, „ zullen, de Voorwerpen, van onze beſchouwing en lee- „ ring zyn.

„ Na dat, zal ik handelen, over, Ouders, -- Voedſters -- „ Voogde -, en, andere, welke, zig ſtellen, of, gebeeſigt „ worden, tot de opvoeding van Kinderen, -- of, welken, „ men meer openbare -- gecaractizeerde, noemen mag.

„ Het derde Deel, zal de Opvoeding -- en, beſtiering, „ eenes Kinds leeren -- in de tederheit -- beneden den Ou- „ derdom van zeven Jaaren.

„ Laastelyk, moet het vierde Deel dienen, -- tot een al- „ lergewigtigst onderregt, van, een gedrag, en middelen, „ -- om, de aankomende Menſchen, -- gelukkig voor zig, „ en nuttig voor de Maatſchappy te maken, en, zal dit Deel „ eindigen, daar, het eerſte, begin nam".

Men wraake deeze Verdeeling niet; want „ de Schryver, „ gelyk hy betuigt, meint onſchuldig te wezen om reeden „ te geven van zyne wyze van ſchryven of uitgeven, *die* „ *willekeurig zyn.*

Men vreeze niet overlaaden te zullen worden door eene verhaaste uitgaave, of te ſchielyk veel gelds voor dit Werk te zullen moeten uitſchieten; neen, onze Autheur zal het „ in vier tyden doen in 't licht komen".

„ Verſchyden, zegt hy, zyn daar de reden van, maar „ zoude deze niet genoeg zyn? -- het is geen werk ten uy- „ terſte noodig voor Geleerde, -- van Natuure ſtrydt het

„ te-

„ tegen de lust van het vervalle Menschdom, *wie nit zal*
„ trek krygen een vry uitgestrekt werk tot zyn verwyt te
„ leezen, *wie* het niet naauwlyks begonnen, agter den
„ bank smyten. —— Juyst tegen myn oogmerk, *die het*
„ geern in levendigen geheugen wilde bewaart hebben, en
„ daarom, een groote moeyte verschoont, met telken ryze
„ een klyn deel aandagts te vorderen.

„ Aan Prulschriften of Erger besteet men door den tyd
„ een aanzienlyke stuiver; - *de prys*, van dit Werk in geld,
„ hoe groot van wezentlyker waarden; zoude veelen af-
„ schrikken, *dan*, dus doende, wort het ligtelyk bygebragt;
„ en, het Werk sluypt intusschen in, daar het anderssins niet
„ komen zouden". Dit is zeker eene schrandere vinding zo grooten geest waardig.

Ieder een die het tot dus ver voorgestelde beschouwt, bemerkt gereedlyk dat onze Schryver geen gemeen vernuft is; dat hy zich zeer duidelyk onderscheidt van 't gros der Schryveren; en men op goeden grond uit zyne pen een Werk heeft te verwagten; waar over niet alleen het tegenwoordige geslacht, maar ook de Nakomelingschap, zo 't tot derzelver kennis komt, zich altoos ten hoogste zal moeten verwonderen. —— De vraag is nog maar, of zodanig een Vernuft zich in dit Werk zal konnen schikken, maar de vatbaarheid van het tegenwoordige Menschdom? dit is bedenkelyk voor zulke *Origineelen*, gelyk onze Autheur waarlyk een *Origineel* is; die in een Werk van deezen aart; en op die wyze geschikt, niet alleen zyn wedergaa niet heeft, maar zelfs geen Voorganger vindt, die hem eenigermaate op dit spoor kon brengen. Trouwens hier voor is hy zelf eenigermaate bedugt; dit beweegt hem deeze *Inlyding* enz. als eene Proeve uit te geeven; „ tot proefneming, zegt hy; of ik met
„ steyl van schryven, de gewone vatbaarheit der menschen
„ na genoeg kwam". Wy vreezen, op 't doorbladeren deezer Proeve van Neen; en dit zou veelligt van gevolg konnen zyn, dat dit Werk niet gunstig ontvangen werd, by menschen, die, volgens hunne Natuur, begeeren, dat een Geschrift verstaanbaar geschreeven zy. Zo 't Werk niet geheel afgeschreeven ware, wy zouden den Schryver raaden het zelve te staaken; hem nu te vergen zyn styl te veranderen, en zig te schikken naar de gewoone vatbaarheid der menschen, zou misschien het onmogelyke gevergd weezen; jammer zou 't intusschen zyn, dat een Werk, waar in zich de Schryver zo groote zaaken heeft voorgesteld, en welks opstel hem ongetwyfeld veel nadenkens gekost heeft,

vrugt-

vrugtloos zou weezen by mangel van verſtaanbaarheid.

Men zie tot een ſtaaltje hier van des Autheurs beſchryving van de Menſchelyke-Natuur, behelzende, gelyk hy zegt, „ *Een korte omſchryving van weezen en wyze t'zamen* „ *genomen, of een volleedige bepaling van Eén Mensch, om hem* „ *te onderſcheiden van alle andere Schepzelen.*

„ De Menſchelyke Natuur, is, te zamen genomen, al wat „ de Mensch zamenſtelt, Ziel, Lighaam, Menschelykheid, „ -- met -- de *wyze*, Hoedanig des geheels, of, der deelen, „ -- *vermogens*, het konnen, tot gebruik making van zig, -- „ *toevalligheeden* van verbeetering vermindering, verlies, „ van, vermogens, deelen &c. -- *werken*, het dadelyk doen, „ denken, beweegen &c. -- *zo, als hy van daag is, en, morgen* „ *zyn kan*, -- *geheel*, -- *gedeeltelyk*, *op deze thans, en, op gene* „ *wyze op* eenen anderen tyd.

„ *De Mensch, levende, ſtervende, geheel of zonder zeker Deel,* „ *maar, genoegzaam verſcheiden, van al wat buyten hem is, hoe* „ *onderſcheiden* ook, van anderen, Menſchen, door, mis- „ maaktheid van Lighaam of gebrekkig na de Ziel ".

De Historie van Engeland verkort. Beginnende met de Regeering van Egbert den I. *omtrent den Jaare* 801. *en eindigende met den Jaare* 1760. *Te Amſterdan, by* Pieter Spriet en Zoon. MDCCLXIV. *Twee Deelen, behalve de Voorreeden enz.* 651 *bladzyden in octavo.*

DIt Stukje geeft ons een beknopt en in zyne ſoort volledig bericht van de Engelſche Geſchiedenisſen, by wyze van Vraagen en Antwoorden voorgeſteld; waar door men zich een geleidelyk denkbeeld kan vormen van het beloop der Historie dier Natie; en de Characters der hoofdperſoonaadjen, die de voornaamſte hand in 't bewind gehad hebben, gereedlyk beſpeuren; midsgaders den invloed, die de omſtandigheden van dat Ryk gemeenlyk op onzen Staat hebben, ligtlyk nagaan; des het ook gevoeglyk eene plaats verdiene naast de bekende *Vaderlandſche Historie verkort; en by Vraagen en Antwoorden voorgeſteld.*

Crimineele Proceduuren, gevoert by de Heer Procureur Generaal, van de Provincie Vriesland, R. O. Eiſcher, op en jegens Jonker O. Z. van Haren, *Griefman over Stellingwerf, met de Sententien in die zaake gevallen. Te Haarlem, by* Jan van Lee 16 *bladzyden in folio.*

MEn vindt hier ten beſluite der Papieren, zo we vertrouwen, over dit onderwerp, het Libel van den Klaager, het Antwoord van den Beklaagden, het Replycq van

van den Klaager, en het Duplycq van den Beklaagden, alles voor den Hove van Vriesland, met de interlocutoire en definitive Sententie van opgemelde Hof, welke laatſte, den 27ſten October 1762 uitgeſprooken, hier in beſtaat.

„ Dat het Hof den Klaager verklaart voor als nog tot zyn „ genomen Eisch en Concluſie niet ontfangbaar, de Be„ klaagde abſolveert ab inſtantia, en daar te boven de Be„ klaagde voor als nog zyn verzoek ontzegt, in het tweede „ Lid van deszelfs Concluſie gedaan, en om redenen de „ kosten van den Proceſſe compenſeert.

Wiskunſtig Betoog om de Stad Amſterdam in 't vervolg van ſtank te bevryden, met een geannexeerd Request der Schoonmaakſters tegen zodanige plans. Zyn te bekomen in 's Hage en elders, 16 *bladz. in quarto.*

DIt Stukje behelst eenige Projecten of Plans van de Heeren *A. Grave*, *J. van Wattens*, Maakelaare, en G. *ten Sande*, met betrekking tot het doen circuleeren en ververſchen van water, door de grachten en canaalen der Stad; welke een ſpotter vermeerderd heeft met een bygevoegd Request van de gezamentlyke Schoonmaakſters der Stad, aan 't Geregts-hof van 't Publyk; tot weering der uitvoeringe van zodanige Plans, die ze als zeer nadeelig voor haar Handwerk, en dat van verſcheiden anderen aanzien.

Zo niemand der Heeren Opſtelleren door zyn gehouden gedrag, aanleiding gegeeven heeft, ter beſpottinge, komt ons de ſpotterny, ſchoon 't request in zyne ſoort wel zy, wat laag voor. Als iemand welmeenend een Project maakt, over een onderwerp, dat van een weezenlyk nut is, en den bal naar zommiger oordeel al misſlaat, verdient hy eer onderrigting dan beſpotting; of hy moest 'er zich wat veel op laaten voorſtaan, en Rodomontades maaken, dat altoos belachelyk is.

Leevensgevallen van Mejuffrouw Cronel *bygenaamt* Fretillon. *Uit het Frans vertaalt door* C. B. *Te Nymegen, by* J. van Campen, 1765. *In octavo* 386 *bladzyden.*

EEn ſchaamteloos verhaal van de dertele en onkuiſche leevenswyze eener overgegeeven wellustige lichte Kooie; wier ſchandelyke handelingen en geſprekken zo ruw afgemaald, en zo onbeſchoft voorgeſteld worden, dat geen mensch, die nog eenige denkbeelden van ſchaamte heeft, ſlegts eenige weinige bladzyden kan doorbladeren, zonder eene verfoeiende aandoening, tegen 't uitgeeven van zodanige geſchriften, in zich opkomende te gevoelen. Een Schryver, een Vertaalder van zodanige papieren vervult te jammerlyk zyne Ziel met eene reeks van denkbeelden, die een redelyk weezen onteeren.

LETTER-OEFENINGEN.

De Artz of Geneesheer. In aangenaame Spectatoriqale Vertoogen, op eene klaare en eenvoudige wyze leerende, wat men moet doen, om gezond, lang, en gelukkig te leeven. Te Amsterdam, by Kornelis van Tongerlo, 1765. *Eerste Deels, eerste Stukje, in groot octavo* 309 *bladz.*

DE Schryver dezer Vertoogen heeft, gelyk hy in zyn eerste Vertoog meldt, ten oogmerk, „ om het Gemeen allengskens nader bekend te maaken met, en te onderregten wegens de algemeene grondregels, naar welke „ de Huishouding der Menschelyke Natuur, en de toevallen die ze in wanorder brengen beoordeeld moeten worden. —— Om daar door tevens den Lezer in staat te stellen, om niet slegts in honderd gelegenheden, de hulp der „ Geneesheeren te kunnen ontbeeren, maar ook de waare „ van de valsche te onderscheiden, welk beide elk regtgeaard mensch natuurlyker wyze wenschen moet.

„ Wy zullen dit ontwerp, dus drukt hy zig elders (*) „ uit, steeds volgen; alles wat in de Geneeskunde in 't „ algemeen, en in alle derzelver byzondere deelen nuttig „ voorkoomt, om van alle Lieden, die hun beroep niet van „ deze weetenschappen maaken, tot een gezonder, gelukkiger, en langer leeven geweeten en betragt te worden, „ zal het hoofdoogmerk wezen dat wy ons gestadig voorstellen zullen. Alles wat of de *Theorie* der konst leerryk „ en aangenaam, of de *Practyk* dienstig en voordeelig oplevert, zullen wy onze Lezeren op eene korte en duidelyke „ wyze trägten voor te draagen. Dit eerste Stukje moest „ slegts algemeene beschouwingen bevatten, om den Lezer „ in staat te stellen, om de byzonderheden, die nu allengskens volgen zullen, des te beter na te gaan. Als men de „ regelen eener goede levenswyze in het algemeen wel „ kent; als men de voorschriften der Maatigheid, Soberheid, en het bestier zyner driften wel gevat heeft; als „ men weet, hoe zig in de verandering van Weder en Saisoenen te gedraagen, en wat in agt te neemen ten opzigt „ der Natuurlyke werkingen van alle de deelen onzes lig-

„ haams

(*) *Zie de* Voorrede.

„ haams enz. Als men van dit alles in het algemeen ze
„ gen wy, genoegzaame kundigheden heeft, zal men
„ volgende Stukjes over byzondere ſoorten van ſpyzen
„ dranken, over byzondere hartstogten, byzondere ver-
„ deringen van lugt en weder, byzondere omſtandighed
„ van ons lighaams geſtel, en wat meer van dien aart is, me
„ meer vermaak en nut leezen, en, zonder moeite, zel
„ *medicinaal* leeren denken; dat is te zeggen, alles wat on-
„ ze gezondheid en leeven betreft, op eene verſtandige wy-
„ ze beoordeelen. Dit is eigenlyk, wat wy in onze Lezeren
„ bedoelen uit te werken; dit is de wezenlyke grondſlag
„ van ons beſtendig vermaak in de wereld; dit de grondſlag
„ zelfs van 't nut, dat wy in dezelve aan *anderen* kunnen
„ doen; en met deze duidelyke kundigheden *op zulk* eene
„ aangenaame en gemaklyke wyze te verkrygen, *zullen* wy
„ de Geneesheeren minder noodig hebben, en, wanneer
„ wy verpligt zyn, onzen toevlugt tot hen te neemen, ten
„ minſten onderſcheid kunnen maaken tusſchen zo veele
„ kwakzalvers, die onze beurs, ons lighaam, ons leven
„ ondermynen, en anderen daar wy, het geen ons boven
„ alles dierbaar is, althans behoort te zyn, gerustelyk aan
„ vertrouwen mogen".

Zie daar het oogmerk en Plan van onzen Schryver, hoe hy nu het zelve hebbe uitgevoerd, kunnen wy niet beter voorſtellen, dan met de woorden van de Heeren Schryveren van de *Bibliotheque des Sciences & des Beaux Arts*, wier oordeel van des te meer gewigt moet gerekend worden, om dat zy volmaakt bevoegd zyn, om in dezen te kunnen vonnisſen, en van geene partydigheid verdagt kunnen gehouden worden; dus drukken zy 'er zig *Bibliotheque des Sciences, & des Beaux Arts Tom.* XVIII. *p.* 515. over uit. „ De Weduwe „ *Grund* vervolgt het Periodiek Werk, de Geneesheer met „ den gelukkigſten uitſlag des werelds te drukken; daar zyn „ reeds zeven Stukken van in 't ligt. Dit Werk zal by ge„ brek van Lezers niet afgebrooken worden. De Genees„ heeren, de Lieden van ſtudie in 't algemeen, de fraaije „ wereld, de Dames, elk beyvert zig om het te leezen, en „ men zoude inderdaad nauwelyks iets leerzaamers, en, ter „ zelfder tyd, iets aangenaamers leezen kunnen; uitmun„ tende raadgeevingen voor de behoudenis of herſtelling der „ gezondheid, eene oordeelkundige en fyne berisping van „ de zeden der eeuw, eene goede moraale, verſtandige zin„ ſpeelingen, veel levendigheid, vrolykheid, geestige ſchers, „ en het geen de Engelſchen *Humour* noemen, karakters,

by-

„ byzondere gevallen, trekken uit de Historien, met één „ woord, eene bekoorlyke verſcheidenheid, en een ſtyl altoos „ zuiver en aantrekkelyk, ſtellen dit blad in den rang van „ de beste tydwerken, die in eenige taal, welke die wezen „ moge, ooit zyn uitgekoomen. Men behoorde 'er de onze „ mede te verryken'. En dus wordt 'er in het zelfde werk nader van geſprooken, *Bibl. des Scienc. &c. Tom.* XXI. *p.* 503. „ Het Periodiek Blad, het welk de Weduwe *Grund* hier alle „ weeken uitgeeft, onder den tytel van Geneesheer, houdt „ zig nog geduurig ſtaande, en wordt zelfs onder de hand „ nog al volmaakter. De bekwaame Schryver heeft verſchei- „ de zeer gunſtige veranderingen aan zyn ontwerp gemaakt, „ en is inzonderheid omſtandiger dan hy in den beginne ge- „ weest is, in de beſchryving der ziektens, en derzelver ge- „ neezing. In het tiende Deel, waar van het laatſte blad nu „ onlangs is uitgekoomen, vindt men uitmuntende zaaken „ over de heete koortſen, over de longziektens, vallende „ ziekte enz. Zo de Schryver op dezen voet voortgaat, ge- „ lyk hy doet hoopen, zal zyn werk een der beste Verhan- „ delingen over de Geneeskunde worden, welke in Duitsch- „ land ooit zyn uitgekoomen'.

Men ziet hier uit dat dit Werk oorſpronkelyk in het Hoogduitsch is geſchreeven, en weekelyks by Vertoogen uitgegeeven; wy hebben niet geſchroomd het oordeel over het zelve, zo als het in het gemelde Journal voorkoomt, woordelyk over te neemen, om dat het zelve volmaakt ſtrookt met de gunſtige gedagten, welke wy van dit uit- muntend Werk hebben, en die gedagten zo kort en zaake- lyk uitdrukt, als wy, met moogelykheid, zouden hebben kunnen doen. 't Zal 'er maar op aankoomen, of de Vertaa- ling beantwoordt aan het gunſtig getuigenis, dat van het *origineel* gegeeven is; en hier omtrent verpligt ons de waar- heid te zeggen, dat deze vrye Vertaaling, waar in men eene oordeelkundige keus heeft gedaan en verder voorheeft te doen van het beste en zakelykſte, dat in ieder Deel des Werks voorkoomt; en waar in alles met een' natuurlyken, beval- ligen ſtyl wordt voorgedraagen, voor onze Landsgenooten eene wezenlyke verdienſte heeft boven het oorſpronkelyke, om dat ons, in het doorbladeren van het Hoogduitſche Werk allezints is voorgekoomen, dat inzonderheid die dingen zyn afgeſneeden, welke onze Natie min, de Duitſchers meest betreffen; zo dat wy ook ten opzigt van deze Nederduitſche uitgave verwagten. „ Dat dit Werk niet ligt by gebrek van „ Lezers zal afgebrooken worden". Wy zullen ſtraks een

klein ſtaaltje van de manier van verhandelen des Schryvers zo wel als van den ſtyl des Vertaalers opgeeven, na dat wy den algemeenen inhoud van dit eerſte Deel uit de opſchriften der Vertoogen aan onze Lezeren eerst nader hebben doen kennen.

Iſte Vertoog. *Wat tot eene regtſchaapene beoeffening der Geneeskonst vereischt worde? —— Verſchrikkelyk groot getal van kwakzalvers. —— Oogmerk van dit Werk.*

IIde Vert. *Over de Voorjaars geneezingen. —— Algemeene leefregelen ter onderhouding der gezondheid. —— Oorzaak van der menſchen nieuwsgierigheid in ſtukken tot de Geneeskonst betrekkelyk.*

IIIde Vert. *Nuttigheden der Bronwateren. —— Melk-Diëet; en eenige voorſchriften van Medicinaale melk.*

IVde Vert. *Droom wegens de Karpers. —— Volſtrekte noodzaakelykheid der vrye lugt om gezond te leeven. —— Verregaande dwaasheid en verwyfdheid der aanzienlyke Lieden ten dezen opzigte.*

Vde Vert. *Van de drie Natuurlyke ontlastingen, Uitwaasſeming, Waterloozing, en Stoelgang. —— Brief van den Heer* Flatus, *en aanmerking over de Winden.*

VIde Vert. *De Huisbouding des menſchelyken Ligbaams, of de vier oogmerken der Natuur, namelyk onze Onderhouding, Gewaarwording, Beweeging en Voortplanting, opgehelderd.*

VIIde Vert. *Gevaaren en Schadelyke uitwerkzelen eener Heete en Drooge lugt. —— Onderrigtingen, wat men in zulk eene Lugtsgeſteldheid ter bewaaring der Gezondheid moet doen.*

VIIIſte Vert. *Of Dierenmelk beter voedzel zy voor jonge kinderen, dan het Zog van Vrouwen? —— En of het laatſte tot derzelver Opvoeding volſtrektelyk vereischt worde?*

IXde Vert. *Over de Natuur der Dronkenſchap, en of het moogelyk zy, derzelver uitwerkzelen door eenige middelen voor te koomen?*

Xde Vert. *Der Menſchen gewoone dwaasheid en ongeduld, doet hen medicineeren tegen Kwaalen, daar geen ander Hulpmiddel voor is, dan 'er zig wyſelyk naar te ſchikken.*

XIde Vert. *Welke voorzorgen men in Onweders moet gebruiken; en welke veiligheid de kennis der Electriciteit ons tegen het treffen der Blikſemſtraalen kan verſchaffen?*

XIIde Vert. *Algemeene beſchouwing van het Dierlyk Leven, en de wederkeerige werking van Ziel en Ligbaam op malkander.*

XIIIde Vert. *Het karakter en gedrag van goede en kwaade Geneesheeren.*

XIVde Vert. *De gewaande Invloed der Hondsſtarre is enkel aan*

aan de zomerhitte toe te ſchryven; — welke ziektens in de zogenaamde Hondsdagen meest te vreezen zyn.

XV^de Vert. *Dwaaze begrippen van het Menſchelyk verſtand, wat goed en kwaad het zelve in de dierlyke Huishouding doet, en wat gebruik een Geneesheer 'er van maaken moet.*

XVI^de Vert. *Natuurlyke en Medicinaale Historie van de Kina Kina.*

XVII^de Vert. *Alle menſchen worden door hunne hartstogten gedreeven; en deze hebben alle een merkelyken invloed op onze Gezondheid en Leven.*

XVIII^de Vert. *De Historie der Hypocondrie.*

Wy zullen uit dit laatſte Vertoog, als betreffende eene Ziekte, die zo algemeen, als weinig bekend is, eenige trekken over neemen, om, volgens onze belofte den Schryver en Overzetter tevens te doen kennen; wy zullen ons byzonderlyk bepaalen moeten tot de beſchryving van de toevallen, welke zig naar Lighaam en Geest in de Hypocondristen openbaaren; met byvoeging ſlegts van eenige weinige algemeene aanmerkingen over de oorzaak en zetel der Ziekte, laatende de verdere byzonderheden des aangaande bevolen aan de nieuwsgierigheid van hen, welke het, in een zaak van dit belang, der pyne waard zullen agten het werk zelve raad te pleegen.

Voor eerst. Dus begint, na eene korte voorafgaande aanmerking, de Historie der Hypocondrie. „ Voor eerst ge„ voelen zy eene ſpanning, drukking en trekking onder de „ korte ribben, 't zy in de beide zyden tevens, of ſlegts in „ de ééne. Zy worden hardhyvig en verſtopt, en kunnen de „ winden niet meer kwyt raaken. Zo lang zy nog beweeging hebben, blyft het veele weeken, maanden, ja jaaren „ lang, in dezen toeſtand; geduurende welken tyd, zy niet „ altoos, maar nu en dan, en by tusſchenpoozingen, klaagen, allengskens kruipt het kwaad verder voort, men „ verliest den eetlust, of dezelve laat zig, op het oogenblik, als men begint te eeten, aanſtonds ſtillen. Na de „ maaltyd wordt men opgeblaazen, geſpannen, en benauwd, zomtyds gevoelen zy eene drukking in de maag, „ zo wel nugteren, als na het gebruik der geringſte ſpyzen. „ Deze drukking gaat zomtyds van eene benauwde walging „ vergezeld, zelfs des morgens nugteren, welke niet eer„ der overgaat, voor dat men of eenige winden opgegee„ ven, of wezenlyk gebraakt, of eenige ſpyze genuttigd „ heeft. Als zy met een nugtere maag aan 't braaken koo„ men, zo gaat dit of zeer gemaklyk, of zy ſtaan vooraf

„ grouwelyke benauwdheden uit; de Maag is hen opgeſpan
„ nen; zy klaagen, dat het hen als een ſteen op 't hart ligt
„ dat zy geen adem kunnen krygen, zy hebben eene be
„ nauwdheid, als of zy gejaagd wierden, het welk dikwi
„ door het loozen van een enkelen wind overgaat, terwy
„ zy, op andere tyden, door een bang hoesten meenen t
„ ſtikken, tot dat zy een witte taaije ſlym hebben opge-
„ geeven. In deze omſtandigheden beginnen zy doorgaans
„ eenige hulpmiddelen te gebruiken; nu eens heete maag-
„ druppelen, dan eens braakmiddelen. De eerſte helpen
„ hen een weinigje tot zo lang, dat zy 'er aan gewend zyn;
„ het wordt egter wel haast weder erger, en daar koomt
„ dikwils eene verhitting by; zo dra zy ondertuſſchen de
„ maagdruppels gewend zyn, ondervinden zy geene verlig-
„ ting meer, maar worden 'er ſlimmer van. De braakmid-
„ delen geeven voor eenige dagen wat verligting, maar
„ daar na worden zy 'er ook al weder erger van; zy hebben
„ zig hier door de winden derwyze opwaards getrokken,
„ dat zy met onophoudelyke oprispingen geplaagd zyn;
„ zomwylen koomen 'er buikpynen by, en de winden loo-
„ pen met zulk eene luidrugtig geraas de darmen op en
„ neer, als dronke Studenten op de ſtraat. Dikwils koo-
„ men by de verſtoppingen en de hardlyvigheid de heime-
„ lyke ſmarten der Aambeijèn aan die deelen des lighaams,
„ welke de Philiſtynen voormaals in goude kasjes afbeelden
„ lieten, zomwylen krygen zy wel open lyf, of zelfs een
„ buikloop, maar de winden worden hier egter niet mede
„ weg geholpen. Men begint de oorzaak dier ongeſteldheid
„ te onderzoeken, men legt de ſchuld op de ſpyzen en dran-
„ ken, men vraagt de Geneesheeren, wat moet ik eeten?
„ Wat moet ik drinken? Het één veroorzaakt my winden,
„ benauwdheid, en kolykpynen; het ander verhit my te
„ zeer; het derde maakt my verſtopt; het vierde verwekt
„ zuur; het vyfde is onverteerbaar voor my. Hoe meer
„ ſpyzen men afſchaft, en hoe naauwkeuriger men de ge-
„ zondheids regelen volgt, hoe erger het wordt; en ein-
„ delyk, men moge eeten en drinken, wat men wil, het
„ bezwaart tog alles, men tragt zig op allerhande wyzen te
„ helpen, dan met ſterke *purgantia*, om het lighaam eens
„ ter degen ſchoon te maaken, waar van men egter altoos
„ ſlimmer wordt, na dat zy hunne werking gedaan hebben;
„ dan eens met *Carminativen* en windwateren, welke even
„ veel helpen als de maagdroppelen; dan met warme ſteê-
„ nen, die men op den buik legt, en daar men zig wel by

„ be-

„ bevindt, zo lang zy 'er op liggen, ſchoon zy het onge-
„ mak evenwel ook niet altoos verhelpen, maar zelfs wel
„ eens erger maaken, zomtyds is het hen als of zy iets le-
„ vendigs in 't lighaam hadden, zo piept en kwaakt het
„ hen, en loopt het in hunne darmen op en neder. Hunne
„ *Urine* is zomtyds overvloedig en geheel dun, als heldér
„ bronwater, zomtyds weinig en vuur-rood, zomtyds zó
„ drabbig, als of 'er lym in geroerd ware In den Rug, iſſ
„ den omtrek der Nieren, lyden zy meenigmaal onver-
„ draagelyke ſmarten, welke de ervare SYDENHAM zodá-
„ nigen genoemd heeft, die een valsch vermoeden van ſteen
„ geeven, naardien zy wezenlyk met de ſteenſmarten over-
„ eenkoomen, en véele misleiden, die ze voor wezenlyke
„ ſteenſmarten houden, ſchoon ze inderdaad niets minder
„ dan den ſteen, maar enkelyk een kramptrekking ten
„ grondſlag hebben. Terwyl zy nu deze pynen in den Rug
„ lyden, verbeelden zy zig vastelyk, dat zy een ſteen in de
„ Nieren hebben, en gebruiken hierom afdryvende, ſteen-
„ verbryzelende, en dergelyke middelen, droppen, poeders,
„ en pillen. Zy verheugen zig, als zy, na derzelver gebruik,
„ gruis kwyt raaken, dog ſchoon zy hier door verligting
„ meenen te krygen, zo ondervinden zy egter, met dit ge-
„ bruik voortgaande, dat deze middelen niet meer helpen,
„ en zy moeten zelfs wel vreezen, dat zy zig een wezen-
„ lyken ſteen in de Nieren veroorzaakt hebben.

„ Dit alles valt nu, by deze ziektens, ſlegts in het onder-
„ lighaam voor; maar ter zelfder tyd is hen ook de Borſt
„ bezet en geſpannen, als of daar een band om gelegd ware;
„ het ademhaalen wordt moeijelyk, men gevoelt dikwils
„ een ſteeking in de Borst, men kan de trappen niet wel
„ meer opklimmen, nog ſterk gaan, nog een glas wyn drin-
„ ken, zonder een droogen hoest te krygen. In het Hoofd
„ gevoelen myne Patienten dikwils van agteren, dikwils
„ van voren, ſpannende, drukkende, ſteekende pynen, die
„ zomtyds zo hevig zyn, als of het hoofd van malkander
„ ſcheuren zoude, menigmaal hebben zy een plaats, daar
„ zy eene verkoudende gewaarwording, even als van een
„ ſtuk ys ondervinden; op andere tyden wederom eene hit-
„ te, als of 'er een glooiende kool lag; op andere tyden ee-
„ ne klopping en ſteeking, als van een hamer of boor, en
„ als of 'er een nagel aan deze plaats wierdt ingeſlaagen;
„ dan wederom zit het hen voor de ooren, als of 'er geklopt
„ wierdt, ruischt en ſuist het, of maakt eenig ander geluid;
„ of zy hebben het in de tanden, en het trekt hen van den

„ eenen kant naar den anderen. Nu valt het hen op de oo-
„ gen, en veroorzaakt een duister en beneveld uitzigt, als
„ of zy door een ſnoer zagen, of, als of Muggen, Vliegen,
„ en Spinnewebben voor de oogen om zworven, welk alle
„ weder ſchielyk kan verdwynen. Eer men 'er om denkt,
„ wordt het hoofd hen zwaar, daar volgt een draeijing op,
„ welke dikwils zo heftig wordt, dat men niet voor over
„ bukken durft, en toe zien moet, om niet te vallen. De
„ ſlaap is doorgaans onrustig, en wordt door angſtige droo-
„ men afgebrooken, terwyl zy op andere tyden, geduurig
„ zouden willen ſlaapen. De uitwendige leden zyn zwaar,
„ traag, loom, als of zy met lood gevuld waren, en, als zy
„ hunne gewoone bezigheden willen waarneemen, zo zyn
„ zy door mattigheid daar zo onbekwaam toe, en het valt
„ hen zo lastig, dat niets wil voortſpoeden.

„ Dit is de toeſtand des lighaams in die vermaarde ziek-
„ te, waar onder de Geleerden, de Kooplieden, de ryke
„ Lediggangers, zittende Vrouwen, Konſtenaars, Hand-
„ werkslieden, die eene zittende levenswyze leiden, Likke-
„ broers, Drinkers, en alle die ongelukkigen kwynen, wel-
„ ke hun vermaak in ledigheid, gemak, weelde, en wellust
„ zoeken. Ik zal die verſchrikkelyke Vyandin van het ramp-
„ zalig Menschdom met een woord doen kennen. Deze
„ ongeſteldheid des lighaams, deze deerniswaardige ziekte
„ heet *Hypocondrie;* men heeft reeds kunnen opmerken, dat
„ de voornaamſte vertoonplaats van alle de elenden, die haar
„ vergezellen, de onderbuik is, en dat de oorzaak in eene
„ bedorve Spysverteeringskragt der Maag en Darmen ge-
„ zogt moet worden. Het zy dat deze oorzaak van al te
„ groote bloedrykheid, of van de zwakte der zenuwen, of
„ van overlaading, gebrek van beweeging of iets anders is
„ voortgekoomen, waar door de Spysverteering van Maag
„ en Ingewanden verhinderd en bedorven is".

Wy moeten het overige dier verklaaring daar laaten, gelyk ook de beſchryving der ongeſteldheden van den Geest der Hypokondristen, ten opzigt van welke laatſte wy de volgende byzonderheid alleen zullen overneemen, en daar mede deze aankondiging, welke reeds al te lang is uitgedyd, beſluiten.

„ Het gemoed van een Hypokondrist is met eene bange
„ treurigheid, en met ſchadelyke inbeeldingen bezwaard,
„ welke dikwils van uitgelaate vrolykheid tot de uiterſte
„ neerſlagtigheid of dwaasheid overſlaan. De Naargeestig-
„ heid maakt deze Lieden zwaarmoedig, neerſlagtig, be-

„ vreesd,

„ vreesd, angſtig, verſaagd; zy zien hunne Ziektens veel
„ gevaarlyker in, dan dezelve zyn; zy meenen altoos te
„ ſterven, en leeven met anderen voort. Doctor *Mead* ver-
„ haalt hier een geval van. Een Geleerde wierdt door vad-
„ zigheid en gebrek van Lighaams-oefening zo hypokon-
„ drisch, dat hy te bed bleef liggen, en zyn dood voor-
„ ſpelde. Hy beval deswegen, dat men op het klokkenſpel
„ zyn ſterflied ſpeelen zou. Hy hadt dit in zyn jeugd, ter-
„ wyl hy zig in die konst oeffende, zelve meermaalen ge-
„ ſpeeld, en kon deze wys in 't byzonder zo wel ſpeelen,
„ dat, toen hy dezelve van een ander hoorde, hy een ſchrik-
„ kelyk verdriet hadt, dat dezelve zo kwalyk wierdt uitge-
„ voerd, en naardien dit zyn laatſte eer zou zyn, en hy tog
„ ſterven moest, zo wilde hy beter geſpeeld hebben; hy
„ ſprong verbolgen den bedde uit, liep na 't klokkenſpel,
„ en toonde den Klokkenist, hoe hy ſpeelen moest; hy ge-
„ raakte hier door ſterk aan 't zweeten, en kroop weder in
„ zyn bed, om zyn einde af te wagten; maar door dit zwee-
„ ten bekwam hy zyne gezondheid weder, en het ſpeelen
„ van zyn Uitvaart verdreef den gevreesden dood. Men
„ heeft veele dergelyke voorbeelden, waar uit de bange be-
„ naauwdheid en treurige neerſlagtigheid der Hypokondris-
„ ten blykt, en waar uit men tevens ziet, welke Martelaars
„ zy zyn van hunne ontſtelde inbeelding, enz.

Verhandeling over de natuurlyke oorzaaken der Ziekte onder het Rundvee, en derzelver langere duuringe als te vooren; waar in zeer waarſchynlyke reedenen gegeeven worden van vreeze, dat deeze Ziekte een Land-Ziekte zal blyven, en daarom de Inenting derzelve aan kalvers en jonge beesten, als het beste Middel, tot voorkooming van de kwade gevolgen deezer Ziekte, en te gelyk als zeer nuttig en voordeelig wordt aangepreezen. Gaande vooraf twee Vertoogen, gezonden aan de Hollandſe Maatſchappy der Weetenſchappen, ter beantwoording eener Vraag over deeze Stoffe, in 1759 *voorgeſteld en in* 1760 *herhaald. Door* EELKO ALTA, *Predikant te Booſum. Te Leeuwaarden, by* W. Wigeri, 1765. *octavo* 215 *bladz.*

DE Ziekte onder het Rundvee, welke nu zo veele jaaren gewoed, en zulk een ongemeen getal beesten, ook in ons Land, heeft doen ſterven, heeft de opmerking van veele menſchen zich doen inſpannen, om derzelver natuure en oorzaaken, en, ware het mooglyk, middelen uit

te vinden, om dezelve te ſtuiten, of reeds in de beesten gevallen zynde, dezelve te geneezen. Al wat men, hier over, tot nog toe, heeft zien voor 't licht koomen, heeft de toets niet konnen uitſtaan; en is doorgaans, door de ondervinding wederſproken. Voornaame Hoogleeraars op veele Hooge Schoolen, de Geneeskunde onderwyzende, hebben, ſomtyds afzonderlyk, ſomtyds gezamenlyk, hunne bedenkingen, over dezelve opgegeeven, en met eenige waarſchynlyke redenen bekleed; doch dezelven hebben geen gewenscht gevolg gehad. En geen wonder: want behalve dat het huishoudlyke des lichaams van de Runderbeesten veel verſchilt van dat der menſchelyke lichaamen, bekennen de verſtandigſten onder hen, dat men nog geene *der ziekten*, in menſchen voorkoomende, welken beſmetlyk zyn, *in haar* eigen aart en wezen kent; of weet, waar in eigenlyk *de* natuur der beſmetting of het beſmetlyke beſtaat. De ziekte nu van het Rundvee, in een hoogen trap beſmetlyk zynde, is het niet wonder, dat deeze, door behulp van de Geneeskunde, niet heeft konnen verklaard worden. In zodanige gevallen kan ſomtyds door toevallige ondervinding iet ontdekt worden, 't welk als een tegengift of behoedmiddel werkt: doch dit is ook, tot nog toe, in deeze ziekte, waar in zeer veele dingen beproefd zyn, niet gelukt: waarom men daar van hoe langer hoe minder hoort ſpreeken; en men ſchynt thans de ziekte eenigzins aan te merken als onverwinlyk, alsze een beest heeft aangegreepen, door menſchelyke middelen; en onvoorkoomelyk, dan alleen door de gelegenheid tot beſmetting te vermyden.

De Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen heeft het van belang geoordeeld een Vraagſtuk, met aanbieding van een prys, op te geeven, in het jaar 1759 en in het jaar 1760 voor de tweedemaal: *Welke zyn de Natuurlyke Oorzaaken, waarom de Rund-Vee Sterfte nu zoo veel langer duurt dan in voorige tyden: en welke zyn de beste Voorzorgen, om dezelve van ons Vee af te wenden, als het op Stal ſtaat, en de Ziekte in onze nabuurſchap begint te ontſteeken.*

De Heer E. ALTA heeft hierop een antwoord aan de Maatſchappye gezonden; en deeze betuigd hebbende, dat geen voldoende antwoorden waren ingekoomen, en de Vraag nogmaals opgeevende, nog een tweede antwoord, of een byvoegzel op het voorgaande, gezonden. Doch de Maatſchappy, voor de tweedemaal verklaarende, dat haare Vraag, door niemant, op een voldoende wyze beantwoord ware, heeft van dezelve afgezien, en dezelve niet wederom voorge-

geſteld. De Schryver heeft echter goedgevonden, zyn eerſte en nader antwoord in 't licht te geeven; denkende dat zyne oplosſingen gegrond zyn. Doch Hy heeft het hier by niet gelaaten; maar hier by gevoegd eene *Verhandeling over de natuurlyke oorzaaken der Ziekte onder het Rundvee* enz. en ook byzonderlyk *over de voordeelen van de Inenting der Ziekte, tot voorkooming van de kwaade gevolgen derzelve.*

Wat de Antwoorden op de Vraage der Maatſchappye belangt; Op het eerſte Lid der Vraage: *Welke de natuurlyke oorzaaken zyn, waarom de Rund Vee ſterfte nu langer duurt als ten tyde der voorige Ziekte*? Antwoordt de Schryver: om dat deeze Ziekte, in den beginne veel zwaarder en algemeener geweest is dan de voorgaande. En dit bewyst Hy uit berigten van oude menſchen, die van de voorgaande Ziekte geheugenis hebben; en uit den hoogeren prys van de beesten, ſtaande deeze Ziekte, in vergelyking van de voorgaande. En dat de oorzaak der langere duuring natuurkundig gelegen is in de grootere woede, bewyze Ik, zegt de Schryver: „ door deeze natuurkundige waarneeming, die ik meene vry algemeen door te gaan, en in ſommige zaaken zeker te zyn; dat hoe veel ſterker en zwaarder zich beſmettende deelen in de lugt of op plaatzen, zaaken en lichaamen nederzetten, zy 'er ook zo veel te bezwaarlyker en langzaamer weer uitgaan". En hier toe wordt gebragt, dat in Landen, waar de Peſt, onder de menſchen, zedert een langen reeks van jaaren gewoed heeft; dezelve doorgaans zwaarder en algemeener is; als by voorbeeld, in Turkye, waar men byna altyd de Peſt, onder de menſchen, ziet heerſchen; daar men, in de Noordelyke Deelen van Europa, dezelve zelden beſpeurt; en dan nog meest by toevallen, die dezelve ſchynen mee te brengen en te verſpreiden, uit zulke doorgaans beſmette landſtreeken.

Hier komt, als een gevolg by: „ Dat 'er, in die districten, waar in de Ziekte meest gewoed heeft, ook terſtond de meeste Mest van de beſmette beesten op de landeryen gekoomen is; en dat die Mest, ook in 't vervolg, gelegenheid zal hebben gegeeven, om de beſmettende deelen aan de gang te houden, en by continuatie meer te ontſteeken". En dit poogt de Schryver ook door eenige uitbreiding op te helderen en te bekrachtigen. Uit dezelfde oorzaaken beſluit Hy ook, in 't gevolg, dat de Ziekte wel kon in eene Land-Ziekte overgaan, en ons noit verlaaten; of zo ze al eens ophieldt, wederom, op nieuw ontſteeken.

Het

Het tweede Lid van de Vraag der Maatſchappye was: *Welke de beſte Voorzorgen zyn, om, zo de Ziekte, in onze Naburſchap, ontſtoken is, dezelve uit onze Stallen te keeren?* De Schryver merkt hier op aan, dat geen zeeker en onfeilbaar middel geeischt wordt; 't welk Hy, niet zonder reden, ſtelt, onmooglyk te konnen gegeeven worden. Het Antwoord op de Vraag is; Alle gelegenheid tot beſmetting te vermyden; de Stallen te zuiveren door het branden van teer of pik; en eindelyk, jonge beesten de Ziekte in te enten.

In het zogenaamde tweede Vertoog, of byvoegzel op het voorgaande, wanneer de Maatſchappy der Weetenſchappen, dezelfde Vraag, voor de tweedemaal hadt opgegeeven; merkt de Heer ALTA alleen aan; dat Hy geen andere *Fabrieken* heeft konnen bedenken, welken de beſmetting gaande houden, dan alleen de Lymziederyen, waar in de voeten van beesten, en ook van zieke en geſtorvene beesten verwerkt worden.

Hier op gaat de Schryver over tot zyn volgende Verhandeling of naauwkeuriger bedenkingen over de zaaken in de voorgaande Vertoogen verhandeld. In twee Hoofdſtukken is dit Werk verdeeld. In het eerſte wordt gehandeld *over de wyze, op welke de beſmetlyke Ziekte onder het Rundvee zich verſpreidt; en over de natuurlyke Oorzaaken deezer Ziekte, zo wel in den beginne, als in de geduurige herhaalde Ontſteekingen.* Hier in wordt veel werk gemaakt, om te toonen, dat de Ziekte niet onmidlyk van Gods hand als een oordeel, maar uit natuurlyke oorzaaken voortkoome; en dit zo langwylig, dat het van de meesten niet zonder verveeling zal konnen geleezen worden. Dan gaat onze Auteur over tot het opgeeven van eenige giſſingen, aangaande de natuurlyke oorzaaken der Ziekte. Hy denkt: „ dat in den beginne „ deezer Ziekte, zich in de Lugtſtreek, waar dezelve zich „ eerst geopenbaard heeft, een menigte van zulke deelen „ hebben opgehouden, die juist geſchikt waren, om te wer„ken op het geſtel der Runderbeesten; 't zy, dat die dee„len daar onmidlyk van den Heer der Natuure geformeerd „ zyn, 't zy dat dezelve, door de ſchikking van den Al„magtigen Beſtierder derzelfder Natuure, uit de inwendige „ en onderſte deelen der Aarde zyn uitgevloeid en als „ voortgebragt, dat my, voor als nog, waarſchynlykst „ voorkomt; en daar uit nog eenigermaate kan bevestigd „ worden, dat als deeze ziekte nu tweemaal eerst in Italiën „ zich geopenbaard heeft (gelyk ik meen) de brandende „ bergen en Aardbeevingen, daar geduurig woedende, mis-

„ ſchien

„ ſchien de eerſte natuurlyke gelegenheid, tot de formeering deezer deeltjes gegeeven hebben; te meer, om dat „ Ik wel geleezen hebbe, dat 'er geobſerveerd is, dat 'er na „ hevige Aardbeevingen wel meermaalen Pest-ziekten, onder de menſchen ontſtaan zyn, welker natuurlyke oorzaaken, door Natuurkundigen, aan die Aardbeevingen worden toegeſchreeven". Zie daar eene Onderſtelling! welke, ſchoonze van den Schryver niet hooger dan eene gisſing wordt opgegeeven, echter van Hem, zo beredeneerd en geliefkoosd wordt, dat ze van Hem voor niet veel minder dan een gegronde waarheid ſchynt aangezien te worden; Waarom nu de Runderbeesten, en geen andere dieren, door die eerst beſmettende deeltjes, een doodlyke ziekte kreegen, was, volgens een tweede Onderſtelling, om dat deeze alleen zulk eene ſtoffe in zich hadden, welke voor dezelve vatbaar was; eerst ſtelt Hy deeze ſtoffe, van natuure, en door eigen aart in de Runderbeesten te zyn, doch naderhand wil Hy, datze uit het voedzel, in die beesten, oorſprong heeft genomen. Vervolgens over den voortgang en aanhoudendheid der Ziekte ſpreekende, worden niet dan gemeene zaaken voorgeſteld, welken dikmaals en van veelen aangemerkt zyn; en worden van den Schryver gebruikt, om zyn antwoord aan de Maatſchappy der Weetenſchappen, waarom de Ziekte nu langer duurt dan in voorige tyden, te ſtaaven. Het lust ons niet Hem hier in langer te volgen, of 'er onze Leezers mede op te houden: wy zullen alleen nog iet melden uit het tweede Hoofdſtuk, waar in *de nuttigheid en voordeeligheid van de Inenting der Ziekte, in jonge beesten, voorgeſteld worden.*

Overſlaande het gene voorafgaat, en waar in de Schryver van het een tot het ander geleid wordt, zullen wy alleen blyven ſtaan by het gene de Inenting eigenlyk betreft. Dat men door de Inenting der Kinderpokjes gebragt is, tot de gedagten, dat ook de Ziekte van de Runderbeesten zou konnen ingeënt worden, is bekend; en wyl een Hoornbeest ziek geweest zynde, de beſmetting kon wederſtaan, zonder op nieuws ziek te worden, gaf dit hope, dat men een beest de Ziekte ingeënt hebbende, het zelve naderhand voor een nieuwen en zwaaren aanval beveiligd zou zien. Hier van zyn eenige Proeven genomen, eenigen met kwaaden, eenigen met goeden uitſlag: maar niet genoeg, om het Gemeen aan te moedigen deeze maniere van doen te volgen. De menigte der Proeven zou den goeden uitſlag moeten toonen; doch zy zyn nog niet menigvuldig genoeg, om het gene 'er voor

voor en tegen gezegd kan worden, te beſlisſen. De Heer ALTA geeft zich veel moeite om dezelve aan te dringen; jammer is het, dat hy geene voorbeelden van goede uitſlagen by de hand heeft, om zyn gezeg te ſtaaven, welke van meer kracht zouden zyn, dan al zyne redenkavelingen.

De wyze om ze te doen ſtelt Hy dus voor: Een bindgaarn van een vinger lang, gewreeven in de vuiligheden van een ziek beest, dat ligt of niet zeer zwaar ziek is, of in 't begin van beeteren, en dan nog liefst uit een Stal of Land, waar de Ziekte, in 't algemeen, niet hevig ſchynt, moet door middel van een groote naald, door de huid gedreeven, en aan de korte ribben gehegt worden, om dat het daar best kan blyven zitten; ſchoon het anders even veel zy, waar. Aan Kalveren moet deeze bewerking gedaan worden, en wel zulken, die niet al te jong zyn; doch in de zelfde Meytyd alsze geworpen zyn. Voor af wil de Schryver een kleine Aderlaating gedaan hebben, zonder reden of bewys te geeven, waarom. De Koekalvers, die beeteren of overblyven, wil Hy, den volgenden Herfst, in de Maand September, of 't begin van Oktober, wederom ingeënt hebben, of den volgenden Meytyd daar aan, als 't hokkelingen zyn, met wat meer Entſtoffe, met 2 bindgaarns, of zelfs met een vlaswiek. Die dan weer overblyven, in den Herfst, alsze niet met kalf worden; en anders den volgenden Meytyd, als de kalvers 'er uit zyn, wederom; en die met nog wat zwaarder Entſtoffe. Waarom de Inenting dus tot driemaalen te hervatten, en telkens, met zwaarder Entſtoffe? Een Runderbeest eens ziek geweest zynde, ſchynt veilig te zyn voor nieuwe beſmetting. Waarom dan een beest driemaal, en telkens zwaarder ziek gemaakt? Wy vinden hier van geen reden gegeeven: de Auteur begrypt het zo. En Hy hegt 'er dit gevolg aan: „ Op deeze wyze zal men altyd twee a 3 „ zaaken voorkoomen, die, in de natuurlyke Ziekte, groote „ ongemakken zyn. 1. Dat 'er geene reeds gebeeterde koei- „ jen of Rieren ſterven terſtond op de Ziekte, door het af- „ gaan van het kalf, of andere natuurlyke gevolgen van het „ kalven. 2. Dat 'er lang zo veel kalvers niet in, of voor „ de geboorte, geſmoord zullen worden: want men heeft „ weinige voorbeelden, dat de kalvers in de zieke beesten „ levendig blyven. Eindelyk, zullen 'er na advenant, ze- „ veel beesten, na myn gedagten, niet ſterven: want ik „ twyfele 'er niet aan, of de beesten, die zeer zwaar met „ kalf zyn, (gelyk meesttyds gebeurt in het tydſtip, dat de „ Ziekte heevigst omgaat, namentlyk in de winter) hebben

„ meer

„ meer gevaar van ſterven als andere, zelf in de Ziekte, „ buiten het ongemak van 't kalf afgaan". Dit is onderſtelling op onderſtelling gebouwd.

Vervolgens keert zich de Auteur tot de Zwaarigheden en Tegenwerpingen, welken tegen de Inenting opgeworpen worden. Maar wy denken, wat moeite Hy hier toe ook aanwende, dezelve vrugteloos zal zyn, om zyn dſiemaalige Inenting de boeren behaaglyk te doen worden; en dan zal het aanwyzen van de nuttigheid en het voordeel, hier uit te verwagten, van gelyke geringe vrugt wezen.

Beſchryving der Stad Bommel. Door een Gelders Regtsgeleerde. Te Arnhem, by J. H. Möeleman, 1765. *Behalve het Voorwerk enz.* 264 *bladzyden in groot octavo.*

DE Uitgeever dezer Beſchryvinge meldt ons in de Voorreden, dat hy eertyds een Manuſcript magtig geworden is, het welk eene *Beſchryving van Bommel en den Bommelerweerd*, door eene hem onbekende hand opgeſteld, behelst; dat hy dit Manuſcript vermeerderd heeft, met het gene hy by etlyke Autheuren en in zyne Adverſaria vond aangetekend; waar door hy deze Beſchryving in dien ſtaat gebragt heeft, in welken dezelve tans het licht ziet. Hier uit is waarſchynlyk ontſtaan, dat dit Werkje niet zo zeer eene geregelde beſchaafde beſchryving dezer Stad behelst, als wel eenige aantekeningen over de voornaamſte byzonderheden daar toe betrekkelyk, die onder zekere hoofden geſchikt zyn: als mede dat 'er veele tusſchengevoegde aanmerkingen en uitweidingen in voorkomen, die 't leezen eenigzins lastig maaken; te meer daar ze veel al van geen dienst zyn met opzicht tot de beſchryving der ſtad, maar meest ſtrekken om des Autheurs beleezenheid te toonen, en 't Stukje wat te doen uitdyen, dat anders merkelyk beknopter zou weezen. — Wat hier van ook zy, wy zullen, de orde van onzen Regtsgeleerden volgende, het aanmerkelykſte wegens deze Stad, in dit geſchrift gemeld, hoofdzaaklyk opgeeven.

Betreffende den ouden toeſtand dezer plaatſe, en de beheerſching, waar onder dezelve eertyds en vervolgens geweest is. Men vindt dezelve reeds onder den naam van *Bommel*, in 't jaar onzes Heeren 999. Het was diestyds een *Dorp* met een *Regtsgebied*, dat zich verder dan 't Dorp uitſtrekte; het bezat eene heffing van den *Tol*, van 't *Gruitgeld*, of der belastinge op 't bier brouwen, en het *Muntregt*, met wel-

welke voorregten het zelve, in zyne gantſche uitgeſtrektheid, in dat jaar, door Keizer *Otto den IIIden*, aan de St. Martens Kerk te Utrecht, zo men wil, vereerd werd. Dit Dorp was in die dagen een gedeelte van 't oude Graafſchap *Teisterband*, het welk op eene dergelyke wyze van tyd tot tyd meerendeels een eigendom der *Utrechtſche* Kerke werd; dat vervolgens den Biſſchoppen aanleiding gaf, om verſcheiden' deelen van 't zelve aan deze en gene Heeren te leen uit te geeven; by welke gelegenheid de Graaven van *Gelderland* de *Thiel* en *Bommelwaard*, met het Ampt van Jaager des Biſſchops van *Utrecht*, kreegen. Volgens de laatere verdeeling dezer Landen is *Thiel* en *Bommel* ook onder de bezittingen van *Gelderland* te tellen.

Wat aangaat de nadere beſchryving dezer ſtad. Ze heeft tot nabuurige Steden, den *Bos*, *Heusden*, *Thiel* en *Buuren*, en ligt aan de Noordzyde van den Bommelerweerd op de rivier de Waal. *Otto van Naſſau de III*, de zevende Graaf van Gelder, heeft *Bommel*, in of omtrend het jaar 1231, van een open Vlek tot eene ſtad gemaakt, deze plaats met een ſteenen muur omtrokken, en met rondeelen verſterkt: zo, om dat ze op de grenzen gelegen ten voormuur tegen den Vyand kon dienen, als om dat ze zeer geſchikt lag tot den Koophandel, dat veele inwoonders derwaars lokte, voor al toen men 'er veilig kon woonen. —— De ſtad zelve is van eene tamelyke grootte, met geregelde ſtraaten en vyf Poorten voorzien. Men begroot het getal der Huizen tegenwoordig op ruim zes honderd, en dat der Ingezetenen op omtrent twee duizend zeven honderd. Voor 't inneemen van *'s Hertogenbosch*, door Prins *Fredrik Hendrik*, in 't jaar 1629, was de ſtad volkryker: het getal der Huizen is zedert wel drie a vier honderd afgenomen; en men vindt 'er, na dat de *Bosch* in plaats van *Bommel* tot eene grensplaats gebruikt is, zo veel Compagnien niet in bezetting als te vooren Regimenten. De Burgery is verdeeld in vier *Quartieren*, die ieder eene Compagnie Burgers uitleveren, welken onder hunne byzondere *Quartiermeesters* of *Quartiersluiden* ſtaan, die, als het de nood vereiſcht, ook ſeſſie in den Raad hebben.

In de ſtad ligt eene ſchoone ſtreek Lands, de *Vogelzang* genaamd, waar op veel gebleekt wordt: ook is 'er een groot Merktveld of Plein, tot gerief van den handel. Men heeft hier, behalve de twee Jaarmerkten, op Pinxteren en in October, ook twee Weekmerkten, des Dingsdags en des Vrydags. Hier benevens is 'er eene Vischmerkt, die gemeenlyk met zeer goede Riviervisch voorzien is. De voornaamſte

Gebouwen zyn het Raadhuis; dat goede en ruime vertrekken heeft, en thans zeer fraai en modern herbouwd is: verder een Weeshuis, dat onder tien, een Oud Mannen en Vrouwen Huis dat onder vyf, en een Gasthuis, dat ook onder vyf Regenten ſtaat. Hier benevens eene Kerk, die van een gelyk en eendragtig maakſel is, zynde het geheele gebouw uit één hand, door één werkbaas, begonnen en voltooid. Ze is in 't jaar 1304 geheiligd, en aan *St. Marten* toegewyd. De Toren op dit gebouw ſtaande ſteigt nog hooger dan de Martens Toren van Utrecht: hoewel de top 'er aan ontbreekt, die door Hemels Vuur in 't jaar 1538 verbrand is. Men had 'er oudtyds een Capittel van Wereldlyke Canonici; ook vond men hier in vroeger dagen een Mannen en een Vrouwen Klooster. Thans wordt de Gereformeerde Gemeente in *Bommel* door twee Predikanten bediend; en daar is eene ſtatie van Roomschgezinden, die door een Priester bediend wordt; maar andere byzondere Gezindheden hebben hier geen Gemeente. Deze ſtad heeft nog daar en boven eene Latynſche School, waar over drie *Scholarchen* of *Curatoren* geſteld zyn. Men vond hier ook eertyds een Schutters-Doelen, doch die is thans tot een ander gebruik geſchikt; als mede een Blokhuis; maar dit is, gelyk verſcheiden' andere ſoortgelyke Dwingers in andere Steden, reeds in 't jaar 1537 door de burgers tot den grond geſlegt. Buiten de ſtad ligt eene *Gemeinte*, waar op het *Geregt* ſtaat. In 't jaar 1523 bleef 'er, by een zwaaren brand, niets ongeſchonden over dan de Groote Kerk; doch de ſtad werd eerlang heerlyker dan te vooren opgetimmerd. Zy voert ten wapen een ſtaand bloot zwaard, hebbende ter wederzyde een Blom of Roos.

Vyf uuren boven de ſtad ligt een ander *Bommel* in 't *Ampt van Maas en Waal*, dat daarom den naam draagt van *Maas-Bommel*. Men noemt deze ſtad, ter meerdere onderſcheidinge van dit andere *Bommel*, met den naam van *Salt-Bommel*, zo veel als *Zout-Bommel*; veelligt was het zoutmaaken hier eertyds zeer gemeen. Ze komt ook voor onder den naam van den *Hang van Bommel*, misſchien, om dat men hier in vroeger dagen gewoon was veel Bokking, in daar toe gemaakte *Hangen* te rooken.

Met opzicht tot de Regeering tekent onze Schryver verder aan, dat het Regtsgebied van *Bommel* zig uitſtrekt over de twee Weerden, te weeten, niet alleen den *Bommelerweerd* maar ook den *Thielerweerd*. De Regeering der ſtad, zegt hy, beſtaat uit tien Raaden, waar onder twee Burgemeesteren en acht Schepenen zyn, of, zoo andere liever willen, uit

een Amptman, twee Burgemeesteren en acht Schepenen: het hooge Geregt heeft eertyds geſtaan aan zestien Schepenen, die half uit het Land, half uit de Stad gekoozen werden; maar om den last der Schepenen te verligten heeft de Vorst van Gelder in laater tyd nog vier Regtbanken ten platten Lande aangeſteld, om der Huislieden zaaken te beregten. Deze Geregten mogen zig, in geval van zwaarigheid, vereenigd met de Bank van Bommel, vervoegen tot de Schepenen van Nymegen, om hun hofvaard of advys te haalen. Het halsgeregt is aan 't geregt der ſtad gelaaten. De Vonnisſen worden hier vermaand door een Amptman, die te gelyk Amptman van beide de Weerden is, en te *Bommel* een Rigter of Schout onder zig heeft. Voor dezen waren hier vier Gemeenslieden, doch zedert eenige jaaren zyn 'er geene. De Rigter mag by het ſtemmen der Schepenen niet tegenwoordig zyn, maar hy moet verzogt worden de uitſpraak by te woonen; en hy mag niemand aanſtellen om zyn ampt, in zyne plaats, waar te neemen. In 't jaar 1681 heeft de Landſchap geoordeeld, dat men in Burgerlyke zaaken met het meerdere getal, en in ſtrafbaare ten minſte met zeven Schepenen zou mogen vonnisſen. Die meer byzonderheden begeert na te gaan, zie het *Stadrecht* in den jaare 1722 opgeſteld, en door den druk gemeen gemaakt.

Naast hier aan komen de Voorregten der ſtad in aanmerking. Zy is de derde ſtad van 't *Nymeegſche Quartier*, dat het eerſte deel van *Gelderland* is: haare Gedeputeerden hebben, onder de Gedeputeerden van *de Ed. Mog. Heeren Staten des Furſtendoms Gelre en Graafſchaps Zutphen*, in alles gelyk regt, ſtem en beurte als de twee andere Steden van dit quartier, te weeten *Nymegen* en *Thiel*, ieder voor haar hoofd hebben. *Slichtenhorst* telt *Bommel* ook onder de Hanze-ſteden; doch de gegrondheid hier van blykt niet. Volgens de Voorregten door Graaf *Otto*, die *Bommel* tot eene ſtad gemaakt heeft, verleend, werden de Buitenlieden, welken men hier ter ſtede toeliet, voor regtſchapene en welgeboorene of vrye lieden verklaard. De Burgers van *Bommel* zyn alleen beroepelyk voor de Regtbank hunner ſtad. Ze zyn ten platten Lande niet ſchatbaar over hunne erven, maar alleen gehouden te lasten de gewoonte der Nabuuren in 't maaken van Dyken, Wegen en Slooten; doch die van *Bommel* mogen op alle Ingezetenen der ſtad Keuren en Ongelden zetten. Men wil ook dat de ſtad oudtyds ten voorregte gehad zou hebben, dat 'er geen Bieren ten platten Lande verkogt mogten worden, dan alleen dezulken, die te *Bommel* gebrouwen waren.

De-

Deze Voorregten gemeld hebbende maakt onze Schryver voorts gewag van eenige uitſteekende Mannen, op welker herkomst de Stad en 't Land van *Bommel* mag roemen; van welker leeven en roem hy ons een kort bericht mededeelt. Hier onder telt hy, *Elbertus Leoninus* of *Elbert van Leeuwen*, een beroemd Regtsgeleerde, die in de gewigtigſte handelingen van den Staat gebruikt is. *Jan Glummer* geagt, als Burgemeester van *Bommel*, als Penſionaris van *Nymegen* en eindelyk als Raadsheer van 't Vorſtlyke Hof van *Arnhem*. Voorts *Henricus Bommelius* Regtsgeleerde; *Johannes Bommelius* Th. Dr. te *Leuven*, als mede Do. *Bommelius* of van *Bommelen*, geweezen Predikant te *Wezel*. Midsgaders *Gerardus Moringus* Dr. en Prof. Theol. te *Leuven: Gysbertus Maſius*, Biſſchop van *'s Hertogenbosch*; *Lambertus Barlæus*, of *van Baarle*, Hoogleeraar in de Griekſche taale te *Leiden*; *Thomas Lineus*, of *Vlas*, ook genaamd *Buſchius* of *van den Bosch*, die te *Bredá* Raad geweest is van 't Huis van *Naſſau*; *Martin Schook*, Hoogleeraar en Keurvorſtlyke Hiſtorieſchryver en Raad te *Frankfort aan den Oder*; *Andreas Eſſenius*, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Leiden*; *Willem Cub*, Hoogleeraar in de Regtsgeleerdheid te *Franeker*; en *Johan Leo*, Predikant te *Bommel*. Behalve deze Geleerden zyn ook alhier veele voornaame Krygslieden geboóren, onder welken boven allen uitgemunt heeft, de Marſchalk *Marten van Roſſem*, zo bekend in 's Lands Geſchiedenisſen.

Op 't gewag van dezen Krygsheld volgt eene opgaave van eenige byzondere gevallen, ten blyke dat die van *Bommel* wakkere Mannen in de wapenen geweest zyn; en voorts een verſlag van de Oorlogen, Belegeringen en Vredehandelingen, waar in *Bommel*, voornaamlyk geduurende de Gelderſche onlusten, veel geleeden of deel gehad heeft.

Vervolgens vinden we eenige aanmerkingen over 't Geeſtlyke Regtsgebied alhier, voor de Reformatie, en een bericht van 't merkwaardigſte by de Reformatie in *Bommel* voorgevallen. *Bommel* behoorde, zegt onze Regtsgeleerde, oudtyds onder de Geeſtlyke Vierſchaar van den Biſſchop van *Utrecht*; maar, met het optregten der nieuwe Biſdommen in de Nederlanden, werd het onder 't Biſdom van *'s Hertogenbosch* gebragt. In die dagen had de Leer der Hervormden al merkelyken invloed in *Bommel*, en ze werd reeds in 't jaar 1566 in 't openbaar gepredikt door *Joannes Ceporinus*. En, ſchoon zyn dienst, door de vervolging onder den Hertog *van Alva* zeer kragtig geſtuit wierd, zag men eerlang *Bommel*, in 't jaar 1572 openlyk de zyde van den Prins *van Oranje* kiezen; waar

op de Paufelyke dienst een einde nam, en de Leer der Hervormden geheel ingevoerd werd. Van dien tyd af heeft de ſtad *Bommel* de goede zaak ten kragtigſte voorgeſtaan: ze werd in 't jaar 1574 door *Don Louis de Requeſens* belegerd, verdeedigde zig dapper, en noodzaakte den Vyand eerlang het beleg op te breeken, door hem, met het doorſteeken van den dyk, in 't water te zetten. *Bommel* was in die dagen de eerſte Gelderſche ſtad, die zich ten naauwſte verbond met de Provintien *Holland* en *Zeeland*; en ook de eer had, dat haar naam genoemd werd, onder de Tytelen van dat Bondgenootſchap tegen Spanjes dwinglandy; ſchryvende het zelve: *De Ridderſchap en de Steden van Holland en Zeeland en de haare geäſſocieërde Steden van* Bommel *ende* Buren. Zy heeft zich beſtendig gehouden aan 't Stadhouderſchap van den Prins *van Oranje*, en vervolgens aan een byzonderen Eed aan den Graaf *van Leycester*. In 't jaar 1587 maakte men hier wel zwarigheid in de ſatisfactie van den Prins aan te neemen; maar men betuigde egter in eendragt te willen blyven met die van *Utrecht*, en de andere Eedgenooten in 't afzweeren van den algemeenen Vyand. In 't jaar 1599 wederſtond de ſtad, onder 't beleid van Prins *Maurits*, de belegering door den *Admirant*, die zig na verloop van eenige dagen genoodzaakt vond hier van af te zien. In 't jaar 1602 zyn de Gedeputeerden van *Gelderland* met die van *Bommel* verdraagen, waar door de oude unie tuſſchen het Land en de Stad hersteld werd. Verder vinden we hier niet byzonders aangetekend, dan 't voorgevallene in 't jaar 1672, toen *Bommel* mede Prins *Willem van Oranje* voor Stadhouder erkende, door den Hertog *van Turenne* belegerd werd, by verdrag overging, en na 't ondergaan eener zwaare brandſchattinge van den vyand weder verlaaten werd.

Ten ſlot tekent onze Autheur nog eenige rampen aan, die *Bommel* van tyd tot tyd, zo door Brand als Watersnood, getroffen hebben; waar by hy nog twee gevallen voegt; 't gedrag van een zinneloozen Hannekemaaier in een Schip voor *Bommel*, en 't ongelukkig omkomen van een Heere-knegt in de ſtad; die niet byzonders doen tot de beſchryving der ſtad, en ſlegts dienen om plaats te vullen: dat ons bevestigt in de gedagten, die wy in den aanvang reeds gemeld hebben. Hier by komt nog dat onze Schryver 'er eindelyk een Hoofdſtuk aan hegt, dat etlyke feilen, en byvoegzels behelst, waar van de laatſten niet onduister zodanig eene manier van verzamelingen van aantekeningen aanduiden.

BLAD-

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In het Vyfde Deels, Eerſte Stuk.

A.

Aal werpt leevende jongen. 485

—— (Beef) zonderling vermogen van dit ſchepzel. *ibid.*

—— (zand) waar ze gevonden en hoe ze gevangen wordt. 486

Abrahams offerande zinnebeeldig uitgelegd. 406

Afgang door een koud voet-bad zonderling bevorderd. 205. 206

Aken, korte beſchryving dier Ryksſtad. 293

Albini (*B. S.*) Academicarum Annotationum. Liber VI. *Berigt.* 240

Alta (*E.*) *Verhandeling over de ziekte onder het Rundvee.* Berigt. 529

Amſtel (*C. P. van*) *Berigt, wegens een door hem uitgevonden Prentwerk.* 467

Amſterdam voornaamſte lotgevallen dier ſtad, geduurende de jaaren 1632—1651. 59—68

—— wat die ſtad gebeurde in 't verloop der jaaren 1652—1674. 144—155

—— wat in 1674—1740. 415—425

Antwoord (*noodig*) *geſchreeven door C. B.* Berigt. 232

Arabieren (Historie der) onder de regeering der Khalifen. 441

Armen van hoe veel belang hunne goede genegenheid. 142

Arts (*de*) *of Geneesheer.* Berigt. 521

Avondmaal (het H.) eene eenvoudige plegtigheid gansch oneigen tot een onderwerp van twist gemaakt. 14

B.

Bedenkingen (*Oordeelkundige*) *over het onderſcheid tuſſchen enkele Beſtaanlykheden en Zelfſtandigheden.* Berigt. 310

Beenbreuken, hoe te behandelen. 122

Beenderen groeijen door uitzetting. 241. in derzelver eerſte begin geen vliezen, maar Kraakbeen. 243

Beenen (zwelling der) by die aan opſtyging onderhevig zyn, beſchreeven. 161

Beenvlies en Kraakbeen verſchillen. 242

Beenweer (wat) is. *ibid.*

Begrip (een kort) over de Weetenſchappen is zeer nut voor de Leerlingen, wat 'er vereischt wordt in een' Schryver daar van. 24

Belladona, de beziën van dit kruid gebruikt, van eene zonderlinge uitwerking. 36

Belliac, zie Buikpyn.

Beminnelykheid (*de*) *der Deugd, vertoond in eene Zamenſpreeking op Mellenium-Hof.* Berigt. 254

Bericht (*Echt en nauwkeurig*) *der twee Sileſiſche Landverraaders.* Berigt. 304

Berigt van de Hollandſche Maat-

ſchappy der Weetenſchappen, te Haarlem. 348
Beſchouwing (Beknopte en algemeene) der Geleerdheid en Weetenſchappen. Berigt. 301
Beſchryving der ſtad Bommel. Berigt. 535
——— ——— (*Geographiſche*) *van de Provintie Gelderland.* Berigt. 464
Beſmetting hoe meubels en kleederen daar van te zuiveren. 249
Betoog (wiskunſtig) om de ſtad Amſterdam van ſtank te bevryden. Berigt. 520
Bezoar (de Orientaalſche) heeft die kragt niet welke men 'er doorgaans aan toekent. 80
Bilzenkruid, ſchadelyke uitwerkingen van het zaad daar van. 36
Blaaze, doorbooring derzelve in eene opſtopping van Pis hoe te werk te ſtellen. 118
——— ontleedkundig beſchreeven, Pypzweeren in dezelve hoe te geneezen. 165
——— (breuken der) beſchreeven. 167
Blair (R.) Gedagten over het Graf. Berigt. 96
Blauw (G.) Leerreden over 1 Tim. IV. 12—16. Berigt. 231
Bloed (hoe het) in de Slagaderen beweegt, door Proeven opgehelderd. 322
Bloedſtemping in gekwetſte Slagaders hoe door de Natuur zelve volbragt. 496
——— ——— hoe door binding te weeg te brengen, zwaarigheden des aangaande opgelost. 498
——— ——— hoe deeze door oplegging van zwamagtige zelfſtandigheden, door geklonterd bloed, door ſamentrekkende middelen, en door regtſtandige drukking geſchiedt. 501
Bloedſtemping door Brandyzers, byt of brandmiddelen, hoe te verrigten, en wat men 'er over 't algemeen van te houden hebbe. 503
Bochel hoe veroorzaakt. 159
Boekweit in een hoogen zandgrond met veel voordeels gezaaid. 345
Bolingbroke door *Leland*, wederlegd. 437
Bommel eerst een dorp. 535. wanneer een ſtad geworden. 536. 't getal der huizen en inwoonderen daar ter ſtede. *ibid.* optelling der voornaamſte gebouwen. *ibid.* Regeering aldaar hoe geſchikt. 537. Voorregten dier ſtad. 538. welke geleerde en aanzienlyke mannen daar gebooren zyn. 539. Beſchryving der voornaamſte gevallen Bommel overgek. 540
Bosch (J.) Harmonie der vier Euangelisten. Berigt. 404
Brauner (J. J.) Medicinaal of Genees en Heelkundig handboek. Berigt. 173
Brieven (Deenſche). Berigt. 233
Brieven gewisſeld tuſſchen Theodoſius en *Conſtantia.* Berigt. 394
Bruin (F. de) Leer uit Jeſus mond. Berigt. 267
Buikpyn hoe deeze uit natte voeten ontſtaat. 163
——— *Belliac* geheeten, komt overeen met het Kolyk de *Poitou*, hoe de geneezing daar van te bewerken. 284
Buikwater een band by het op eenmaal aftappen van 't zelve te gebruiken van geen goede uitwerking. 374
Burſcheid (het Ryks-ſtift) beſchreeven. 296

Buſching (*A. F.*) *Nieuwe Aardryksbeſchryving*. Berigt. 15, 291
Buſing (*J. C.*) *Salomons wyze Leſſen*. Berigt. 308
Buttſtett (*J. A.*) *Redenkundige Gedagten, over de Verborgenheden in de H. Drieëenheid*. Berigt. 56
Bydraagen (*Nieuwe*). Berigt. 126
Byen (Honig) byzonder gevoelen aangaande hunne voortteeling. 213

C,

Camper (*P.*) Demonſtrationum Anatomico Pathologicarum, Liber ſecundus. *Berigt*. 156
Cander (*J.*) *de ſchoone Hollanderin*. Berigt. 347
Chamæleon, de kleurverandering van dit beest zo als men die gewoonlyk gelooft, ontkend. 105. leeft niet van den wind. 106. geſtalte van dit dier. *ibid.*
Chevalier (*P.*) Oratio de Literis Humanioribus optimo Religionis Christianæ præſidio. *Berigt*. 360
Cicero beſchroomd om te ſpreeken over 't geen hy aangaande GODS Eenheid oordeelde. 229
Cicuta. *Zie* Dolle kervel.
Claesſen (*J.*) *Leerreden over Jer. XXII. vs.* 10. Berigt. 231
——— ——— *Geloofsroem van Abraham*. Berigt. 406
Conſideratien over zekere drie Propoſitien raakende het Scheependoms of Zuidbellands verſterf-recht. Berigt. 124

D.

Darmen van een jong geboorenkind ontleedkundig beſchreeven. 245
Deisten, hun Character, hoe best te wederleggen. 435
Deken (*de*) *van Killerine*. Berigt. 465
Dichters by zwervende Heidenen vergeleeken. 512
Dieren van beiderlei leeven wat men gemeenlyk daar door verſtaat. 101. tot drie rangen door *Linnæus* betrokken, opgave van derzelver onderſcheidene kenmerken. 102
——— (of de) konstwerken of met eene verſtandlyke ziele begaafd zyn? 413
Different noopende het verzoek in de zaake van Jonkheer Jan Floris, enz. Berigt. 258
Dollekervel inwendig gebruikt gevaarlyk. 87
Doorzigtkunde (wat tot de) behoort. 506
Droefheid (de) is dikmaal oorzaak van de Scheurbuik. 452

E.

Eenvoudigheid (welke) in de Leerredenen noodig, verkeerde begrippen des aangaande. 353
Eerde (*E. v.*) *Noodige verdeediging*. Berigt. 14
Eer hoe best te bewaaren. 138
Egeling (*G.*) *Papieren betrekkelyk tot de Procedures jegens hem*. Berigt. 41
Erzey (*A.*) *wiskunſtige beſchryving der reguliere Lichaamen*. Berigt. 303
Eſopus (*het leeven en de Fabelen van*) Berigt. *ibid.*
Exteroog in den voet beſchreeven. 244
Eyk (*D. van*) *Zedelyke, Burgerlyke en Wysgeerige Proeve eener verbeteringe des menschdoms in Natuur, Kennis en Zeden*. Berigt. 516

F.

Faramond (*L. E. v.*) *Het gelukkigſte Eiland*. Berigt. 131
Fermin (*P.*) *Traité des Maladies les plus frequentes a Surinam*.

BLADWYZER.

Berigt. 277

G.

Gallandat (D. H.) Grondbeginzelen der Vroedkunde. Berigt 328

Gebeden moeten kort en niet te zeer verlaagend weezen. 395, 396

Gedagten over de zaak van L. W. Kramp. Berigt. 432

Geest (H.) (waar in de zonde tegen den) beſtaat. 399

Geesten (ſterke) hun ſtrydig Character aartig geſchetst. 511

Geld hoe best te beſteeden ter verlustiging. 235

George II. Koning van Groot Brittanje, hoe zyn lyk by het openen gevonden werd. 382

Geregtigheid (toegerekende) van CHRISTUS hoe verbonden met de Heiligheid des leevens. 265

Gewrigten ſponsagtige uitzetting derzelven beſchreeven. 25. hoe te geneezen. 26

Gezondheid, leſſen om dezelve te bewaaren. 233

Gezwellen (Rok en Knoest) wat men daar door verſtaan moet, hoe weg te neemen. 29, 30

—— —— (koude of waterige) beſchreeven. 370

GOD en Godsdienst, denkbeelden deswegen veel al overeenkomſtig met de geaartheid der volken. 49

Godsdienst (voorouderlyke) van hoe veel kragts op de gemoederen, wordt doorgaans ter goeder trouwe aangenomen. 227

Goederen (Geluks) welke men voor valſche te agten hebbe. 236

Gomarus (F.) Over de Sacramenten. Berigt. 57

Graanen (de) aan welke ziektens onderhevig. 341

Graf (het) in eenen laagen winderigen ſtyl beſchreeven. 96

Grasbuis (J.) Diſſertatio de Generatione Puris, & Morbi, non ſatis deſcripti hactenus, Delineatio. *Berigt.* 38

Grauwbart (H.) Leerzaame, Zinnebeelden en voorbeeldlyke Zedelesſen. Berigt. 432

Gimmer (D. de) ontledende Verklaaring van Pſalm XXII. Berigt. 10

H.

Hairen (wortels der) beſchreeven. 246

Haller (A. V.) Opera minora. *Berigt.* 317

Hart (het) door de aanprikkeling van het aderlyke bloed alleen bewoogen, proeven des aangaande. 320

Haver in een hoogen zandgrond, zonder mest, met een goeden uitſlag gebouwd. 345

Heilboth, byzonderheden des aangaande, hoe ze gevangen wordt. 490

Heister (L.) Kort Begrip der Heelkunst. Berigt. 24

Historie (de) van Engeland verkort. Berigt. 519

——— *der ziekte Oikomania gebeeten.* Berigt. 347

——— (*Hedendaagſche*). *Derde Deel, Eerſte Stuk.* Berigt. 441

——— (*Natuurlyke*) *volgens het Zamenſtel van Linnæus. I Deels zesde Stuk.* Berigt. 101

——— —— ——— *I Deels zevende Stuk.* Berigt. 483

Heuman (C. A.) Belydenis en Betoog aangaande de Leer des H. Avondmaals. Berigt. 191

Horst (A. v. d.) de gevallen van Ruth. Berigt. 298

Hypoconderie beſchryving deezer kwaale, en de verſchynzels,

zels, die haar vergezellen. 525

I.

Insecten komen niet uit verrotting voort. 212
Irroe (de) of verfrisfend Purgeermiddel. Berigt. 209

J.

Jacobs klagte op het ontvangen van Josephs bebloeden Rok. Dichtstukje. 127
Jansenisten (Hollandsche) Brief over hun oorsprong, voortgang en verfterf. Berigt. 177
Jeremia opgave van de tydorde der Leerredenen diens Propheets in de XXIV eerste Hoofdstukken van zyn Boek. 473
Jerem. XX. 14—18. uitgelegd. 477
Job. XIII. vs. 18. verklaard. 224
Julianus welke middelen hy aanwendde om het Heidendom te herstellen, en den Chr. Godsdienst uit te roeien. 261. het Character van dien Keizer. 265

K.

Kaarsjes (looden) by de opstopping van 't wateren in de blaaze te brengen afgekeurd. 380
Kabbeljaauwvangst der Nederlanderen, beschreeven. 488
——— ——— byzonderheid omtrent de maag dier visschen, waar ze gevonden wordt. 489
Keulen, korte beschryving dier Ryksstad. 291
Kina, een slaap verwekkend middel, na dat het *Opium* vergeefsch gebruikt was. 117
Kirkland (T.) Proeve aangaande de manieren van bloedstemping in gekwetste slagaders. Berigt. 494
Kleeding (welke) voor de gezondheid dienstigst. 178
Klem (de) eene Surinaamsche kwaal, beschreeven. 284
Kleman (D.) Eerste waarheden der ondervindelyke en redelyke Geestkunde. Berigt. 310
Knieschyf dwers gebrooken hoe te herstellen. 379
Kogels hoe uit de wonden te haalen, en hoe den gewonden te behandelen. 113
Kolyk (van Poitou) van waar het bykome dat in deeze kwaal het fundament veeltyds zo ingetrokken is. 162
Konst-kabinet van Verborgenheden der Natuur. Berigt. 466
Kooplieden, de regels der Regtvaardigheid hun velliger te volgen dan die van gesleepen bedrog. 143
Koorts (heete) *Causus* geheeten hoe te geneezen. 279
——— (Rot) hoe te geneezen. 281
——— (geele) het lichaam van een man daar aan overleeden ontleed, beschreeven. 250
Koraal geen gewas, maar een huisvesting van Polypen. 79
Kouk, eene verstopping van de Lever of Milt, beschreeven. 284
Kramps (L. W.) Zeemans Nagtkyker. Berigt. 432
Krampvisch, zeldzaam vermogen van dit schepzel. 111
Krokodil (de) beschreeven. 104
Kruger (J. G.) Natuurkundige Verhandeling over het leeven en de gezondheid der menschen. Berigt. 425

L.

Landbouwen (Nieuwe wyze van) derde Stuk. Berigt. 340
Landrechten, (Gereformeerde) en de Gewoonten van het Ryk van Nymegen. Berigt. 464

Laster hoe best af te weeren. 139
Leeven (Buiten) welke aantrekkelykheden het voor een Wysgeer hebbe. 236
Leevensgevallen van Mejuffrouw Cronel bygenaamd Fretillon. Berigt. 520
Leevenswyze (welke) de beste voor een man van middelen. 133
Leibnitz, Proeve van Gods Goedheid, enz. Berigt. 362
Leland (J.) Beschouwing van de voornaamste Schriften der Deisten. Berigt. 433
Letteren (het beoefenen der fraaije) eenen Christen-Godgeleerden noodig. 360
Licht (wat) is. 334. het gevoelen van *Descartes* daar omtrent. 335. de voortstraaling daar van overwogen. 336. vier stellingen uit het wyderen en naderen der lichtstraalen opgemaakt. 339
Liefde (de) van Pfiche en Kupido. Dichtstuk. Berigt. 383
Lind (J.) over de middelen ter bewaaring van der Matroozen gezondheid. Berigt. 249
Long dezelve beschreeven 426. in de Longen wordt geen lugt met het bloed gemengd. 427
Losfigheid (van de) eener jonge Juffrouw zich te bedienen is zeer snood. 256

M.

Majesteitschennis. Vraag of deeze tegen de Oost- of Westindische Maatschappyen kan begaan worden, beantwoord. 272
Mander (K. van) Leeven der doorluchtige Nederlandsche en eenige Hoogduitsche Schilders. Berigt. 431
Martinius (B.) wysgeerige Aanmerkingen. Berigt. 413
Mauritius (J. J.) Onledige Onderdom. Berigt. 458
Mibles (S.) Gronden der Heelkonst. Berigt. 112
Millar (R.) Historie van de voorplanting van den Chr. Godsdienst. Berigt. 250
Miller (J. P.) Geschied en Zedekundige Beschiegelingen. Berigt. 100
Misdaaden, in 't crimineele hoe te onderscheiden. 272
Monkje of Staart-aapje beschreeven. 252
Moorman (J.) Verhandeling over de Misdaaden en derzelver straffen. Berigt. 271
Mosheim (J. L.) Leerredenen, vyfde Deel. Berigt. 136
— *zesde Deel.* ——— 349
Muilman (P.) Leerreden, over Openb. XI. 1. Berigt. 405
Muller. P. L. S. Eenzaame Nagtgedagten 2de Deel, eerste Stuk. Berigt. 50

N.

Nollet Proefondervindelyke Natuurkunde. Berigt. 334, 504
Noodweer (wat) zy, bedenkingen desaangaande. 275—277
Nylmeeter by oud Kairo, hoe gemaakt. 495

O.

Oefening der Weetenschappen, Iste Deel. Berigt. 160
Onderzoek (Godsdienstig vry) hoe zeer altoos bykans verhinderd en waar door. 227, 228
Onderwys (nauwkeurig) in de Toneelpoëzy. Berigt. 296
Ontdekking van de Staatkunde der Natuur. Berigt. 210
Ontwrigting des Hoofds, wat die zy. 124
—— —— van den Voet, Verhandeling daar over. 197
Oogen zeldzaam gebrek in 't Hoornvlies beschreeven. 244

Oordeel (gemaatigd) in zaaken van den Godsdienst te verre getrokken. 193
Oordeel (het) van de Godgeleerden enz. der Hooge School te Gottingen, over het boekje van Heuman. Berigt. *ibid.*
Oost en West-Indiſche Compagnie hoe ten opzigte van den Staat aan te merken. 272
Openb. XI. 1. uitgelegd. 405
Opvoeding (ligtvaardige) eener jonge Juffrouw hoe gevaarlyk. 255

P.

Pad (levende) in een ſteengroeve in vaste en digte ſteenen gevonden. 34
—— *Pipa* genaamd, byzonderheden des aangaande. 286
Pearſal (R.) Godvrugtige Beſpiegelingen. Berigt. 309
Peesknoopen hoe veroorzaakt, en hoe te geneezen. 374
Pelletier (J.) Brief van hem, en Brieven deswegen gewiſſeld. Berigt. 176
—— —— *Tweede en laatſte Brief.* Berigt. 231
Petræus (Æ.) Stichtelyke Gedichten. Berigt. 460
Pipa. Zie Pad.
Plaaten (kraakbeenige) tuſſchen de lichaamen der wervelbeenderen beſchreeven. 158
Platner (J. Z.) Handleiding tot de Heelkonſt, Tweede Deel. Berigt. 370
Polsſlagen, veranderingen daar in veroorzaakt door het zitten in een warm voetbad, en de reden daar van. 202, 203
Polypus. Zie Slymprop der neuze.
Predikanten, hun ampt en character. 51. hoe zy moeten aangezien, en, als in de gewigtigſte bediening geſteld, hoog geagt worden. 53. aan welke gebreken zy zich veel al ſchuldig maaken, die de kragt van hun ampt doen verlooren gaan. 54. en waar door zy den Godsdienst grootlyks benadeelen. 56
Predikanten welke weetenſchappen zy te beoefenen hebben. 306
Predikatien welke gebreken die hier te lande veel al hebben: hoe lang zy weezen moeten. 306
Prediken (de vraag of zinryk en Philoſophisch) geoorloft is? beantwoord. 357
Prediktrant van den Hoog-Eerw. *Mosheim.* 350
Prentwerk (Berigt van een nieuw uitgevonden.) 467 enz.
Proceduuren (Criminéele) op en jegens Jonker O. Z. van Haren. Berigt. 519
Pſalm XV. berymd en opgehelderd. 85
—— XIX. in Dichtmaat uitgebreid. 461
—— XXII. van wien, en by welk eene gelegenheid opgeſteld, ziet in de eerſte plaatſe op *David*, en in de tweede op CHRISTUS. Verklaaring van het 17de vers. 1—3
—— XXIII. Geen Danklied, maar eene betuiging van *Davids* vertrouwen; by welk eene gelegenheid gedicht, heeft geen uitzigt op de dagen des N. T. 4, 5
—— XXIV. ontvouwd, kan op de dagen des N. V. overgebragt worden. 6
—— XXV. Voornaame inhoud, by welk eene gelegenheid opgeſteld; hoe men vers 11. beter vertaalt, wegens de ſchikking der verzen. 7—9
—— XXVI. by welk eene gele-

gen-

genheid, door Koning *David* opgeſteld, deszelfs inhoud. 87
Pſalm XXVII. wanneer, door Israëls Vorst gedicht. 88
—— XXVIII. deszelfs inhoud en tydsbepaaling. *ibid.*
—— XXIX. Oogmerk van dit Zangſtuk. 89
—— XXX. opengelegd. 91
—— XXXI. wanneer opgeſteld en hoe te verſtaan. 92
—— XXXII en XXXIII één Zangſtuk, deszelfs inhoud en tydsbepaaling 93
—— XXXIV. by welk eene gelegenheid gedicht. 179
—— XXXV. ontvouwd, door wien en wanneer gemaakt. 180
—— XXXVI inhoud van dit Zangſtuk, verklaaring van vers 2—5. 182
—— XXXVII opengelegd, by welk eene gelegenheid opgeſteld, ziet op de dagen des N. V. 184
—— XXXVIII en XXXIX by welk eene gelegenheid gedicht. 219--221
—— XL. van wien en wanneer opgeſteld, ſlaat op den *Meſſias*. 222
—— XLI. ontvouwd, voor wien en by welk eene gelegenheid gedicht, oogt niet op den *Meſſias*, het 10de vers kan niet dienen om zulks te bewyzen. 224

R.

Rabener (*G. W.*) *Hekelſchriften*. Berigt. 516
Ratelſlang, beſchreeven. 110
Remora. *Zie* Zuigervisch.
Röhr (*J. B. van*) *Godleerende Plantkunde*. Berigt. 412
Roller (*J. G. de*) *Ledige Uuren*, Berigt. 40
Roodeloop wanneer ze meest onder de zeevaarenden heerscht, hoe te geneezen. 456
Rouppe (*L.*) *van de Ziekten der Scheepvaarenden*. Berigt. 448
Royen (*G. v.*) *Brief aan Egb. v. Eerde*. Berigt. 95
Ruggegraad (Splyting der) waar in deeze beſtaat, hoe te herſtellen. 27, 28
—— hoe zy voortkomt. 372
—— (Kromming van den) hoe die voortkomt. 159
Rundvee (redenen waarom de ſterfte van) nu langer duurt, dan ten tyde der voorige ziekte. 531. natuurlyke oorzaaken der Runderziekte. 532. de inenting der ziekte hoe te verrigten. 534
Ruysch (*M.*) *Vervolg van het Hiſtoriſch verhaal &c.* Berigt. 177

S.

Salamander, hoe ver men de onverbrandbaarheid van dit beest mag aanneemen, uit proeven opgemaakt. 106
Saxe (*Ch.*) *Noodige Aanmerkingen*. Berigt. 41
Schets (*Korte*) *van kunſten en weetenſchappen*. Berigt. 178
Scheurbuik, wegens de onderſcheidingen in Land- en Zeeſcorbut. 71. over de oorzaaken onzer Land-ſcorbut 72—75. van de ziekten daar uit ontſtaan 75. van de behoedmiddelen, of verbetering der ſchadelyke Leevenswyzen tot afwending der Land-ſcorbut. 76. van de geneezing dier kwaale. 77
—— der zeevaarenden, waar uit ze ontſtaat. 452. geſteldheid van het bloed der ſcheurbuikigen. 454. hoe te ge-

geneezen. 455
Schildpad, Zee-Schildpadden, waar meest gevonden, verbaazende grootte van zommigen 102. onderſcheidene wyzen om ze te vangen, voortteeling deezer dieren. 103. hun voedzel. 104
——— (Rivier en Land) beſchreeven. *ibid.*
Schinck (Scinus marinus) beſchreeven. 107
Schleſien. Zie *Sileſien.*
Schlos (*B. A.*) Diſſertatio Antiquario Medica de valetudine Hominis nudi & cooperti. *Berigt.* 171
Schrage (*A.*) *Brief aan J. Pelletier.* Berigt. 191
Schriftuur (H.) hoe in de Leerredenen te verklaaren. 351
Schriftuurplaatſen (de) hoe in de Leerredenen best te gebruiken. 307
Schutte (*R.*) *Stichtelyke Gezangen.* Berigt. 84
Sepp (*C.*) *Nederlandſche Inſecten.* Berigt. 287
Siddervisch. Zie Beef-aal.
Sileſien, de voortbrengzels van dat Hartogdom. 16. Manufactuuren aldaar. 19. Grootte en volkrykheid van 't zelve. 20, 21. Lotgevallen dit Land overgekomen en oorlogen deswegen gevoerd. 21
Slymprop der neuze hoe weg te neemen. 31
Spiegelkunde wat daar omtrent aan te merken. 504
Spina bifida. Zie Ruggegraad.
—— *ventoſa. Zie* Winddoorn.
Staatsmannen welke regels zy veiligst volgen kunnen. 141
Stapfer (*J. F.*) *Zedenleer*, IIde *Deel.* Berigt. 43
——— IIIde *Deel.* Berigt. 397
Staringh (*J. G.*) *Bybels zaakſyk woordenboek.* Berigt. 271
Steenſnyden, van de gedaante en plaatzing der deelen, welke onder 't Steenſnyden noodzaaklyk gekend moeten worden. 163
Stevenſon (*J.*) *Proeve over de Oorzaak der Dierlyke Warmte.* Berigt. 200
Stocke (*L.*) *over de kwynende ziekten der Nederlanders enz.* Berigt. 58
Straalbreeking (de eigenlyke oorzaak der) is nog niet ten vollen bekend; de wetten daar van voorgeſteld. 507. Hoofdverſchynzels van de onderlinge in orde ſchikking der gebrookene ligtſtraalen door verſchillende oppervlaktens. 508
Suriname veranderlykheid der Jaarſaiſoenen aldaar. 278. doorgaande leevenswyze der menſchen in dat Land. 279

T.

Tanden (een gansch ſtel nieuwe) in hoogen ouderdom gekreegen. 81
——— (Menſche) hoe dezelve groeijen. 241
Tarwe in een hoogen zandgrond met een goeden uitſlag gebouwd. 343
Tegengift (*noodig*) *voor de Verhandeling der verdraagzaamheid, door den Heer de Voltaire.* Berigt. 480
Temperamenten, wat die in den mensch zyn, hoe zy bedorven worden. 46. welk een invloed zy verdorven zynde op het verſtand en den wil hebben. 47
Tobitſon (*J.*) *het gevoelen der Predestinatie ontbeft van nieuwe zwaarigheden.* Berigt. 190

To-

Tooneel (het) hoe hier te Lande beschaafd; waar in het nog veel verbetering behoeft. 297
Tong der kinderen hoe los te maaken als dezelve aan 't verhemelte klemt. 32
Tongriem hoe deeze in de kinderen te snyden. 31
Torpedo. Zie Krampvisch.
Traanfistel hoe te opereeren. 377

U.

Uitwaasleming (de ongevoelige) des menschlyken lichaams beschreeven, met de gevolgen daar aan verbonden. 74
Uitwassen (vleesige) hoe weg te neemen. 29

V.

Venema (*H.*) Commentarius ad Psalmos. XX—XLI. *Berigt.* 1. 87. 179. 219
——— Commentarius ad Librum Prophetiarum Jeremiæ, *Berigt.* 473
Verdeeldheden (de) onder de Christenen waar door voornaamlyk gaande gehouden. 227
Verdronkenen hebben water in de maag, in de longen en in de lugtpyp. 326
Verhandelingen (*Uitgeloezene Natuurkundige en Filosofische*). Berigt. 78
——— (*Uitgezogte*). Berigt. 32. 168. 251. 381. 491
Verhandeling (*Ontleed- en Heelkundige*) *over den ontwrigten voet.* Berigt. 193
Verlossing. *Zie* Vrouwen (zwangere).
Verhistigingen hoedanig die zyn moeten, welke een ryk en verstandig man kan genieten. 235
Versterf-recht consideratien des aangaande. 224
Vertellingen der Schilgodinnen. Berigt. 388
Verzameling van Geschriften 't Concilie van Utrecht raakende. Berigt. 463
Vieroot (*T.*) *Wegwyzer na het Hemelsch Vaderland.* Berigt. 99
Vignet om voor de schriften der sterke geesten te plaatsen. 510
Vilsteren (*S. v.*) *Volkomen wederlegging der Brieven van Vlaming.* Berigt. 232
Visschen maaken in 't zwemmen over 't algemeen met de staart den meesten voortgang. 483
——— hebben gehoor. 484
Vleeschbreuk (Operatie van de) volgens *Platner.* 375
Vlinder (de groote Hermelyn) beschreeven. 288
Voetbad (een warm) uitwerkingen daar van in welke gevallen niet dienstig 201—203. wanneer te gebruiken. 204
——— (een koud) heilzaame uitwerkingen daar van met voorbeelden getoond. 205
Voltaire (*Brief van*) *aan den Eerw. Vader de la Tour.* Berigt. 177
——— *Verhandeling over de verdraagzaamheid.* Berigt. 187
Voortteeling (de) hangt van de beide Sexen af. 168
Voorweetenschap (Gods) en 's menschen vryheid hoe met elkander bestaanbaar, volgens den Heer *Leibnitz.* 363 enz.
Vorsten welk eene regeeringsregel de Godsdienst hun voorschryft. 140
Vrouwen (zwangere) welk eene leevenswyze zy moeten houden. 329. Ziektens waar aan zy byzonder onderhevig zyn. 330.

330. aanmerkingen omtrent de verlosſing. *ibid.*
Vrugt (de) op eene zonderlinge wyze geloosd. 165
Vrydenker (*de regtzinnige*). Berigt. 178
Vry-metzelaars, vertoog over de ongegrondheid der lasteringen die Orde aangeworeven. Berigt. 174
Vuller (*A. de*) *de waare en gezegende Staatkunde van een Jongen Vorst.* Berigt. 96
Vuurpylen kunnen dienen om de ligging der plaatſen te bepaalen en Seinen op zee te geeven. 83
Vyanden (onze) lief te hebben is een veilige regel voor onze tydlyke rust. 137

W.

Waarheden, die tot het Geloof of de Godzaligheid behooren hoe te verhandelen. 352
Waereld-wysheid. *Zie* wysheid.
Wagenaar (*J.*) *Beſchryving van Amſterdam.* Berigt. 58. 244. 415
Walvischvangst, zeer oneigen van zommigen de kleine vischery geheeten. 488
Warmte (Dierlyke) de oorzaak daar van niet wel mogelyk te bepaalen. 200
Waterzugt der gewrigten, aanmerkingen daar over. 372
Wats (*J.*) *Nagelaten Werken.* Berigt. 225
Wiegen (het) den kinderen niet nadeelig. 81
Winckelman (*J. P.*) *Bondel van Mengeldichten.* Berigt. 216
Winddoorn geen oorzaak van de Engelſche ziekte. *ibid.*
Witherſpoon (*J.*) *Proeve over het noodwendige verband tuſſchen* CHRISTUS *toegerekende Gerechtigheid, en de heiligheid des leevens.* Berigt. 265
Wonden, het misbruik van de hegtingen derzelven aangeweezen. 37
——— (geſchootene) hoe best te geneezen. 113 enz.
Wotton (*W.*) *Bedenkingen over de beſte wyze van ſtudeeren in de H. Godgeleerdheid.* Berigt. 305
Wysheid (Waereld) wat daar door te verſtaan. 136. alle haare regels door den Ch. Godsdienst niet gewraakt. *ibid.* welke zy afkeurt. 137. 't is veel veiliger voor ons tydlyke belang de regels van den Ch. Godsdienst dan die der Waereldwysheid te volgen, voorbeelden hier van. *ibid.* enz.

Z.

Zandgronden (hooge) kunnen naar de nieuwe wyze van Landbouwen, zonder mest, met veel voordeels aangelegd worden. 342—346
Zeden uit en inwendige oorzaaken van derzelver bederf opgeteld. 397
Zenuwen, welke in het Bekken en in de plaats van de Bilnaad zigtbaar zyn, beſchreeven. 160
Zenuw-tepeltjes van de Huid beſchreeven. 246
Zenuw (tusſchenribbige) van hoe groote nutheid in de gewoone werkingen der Natuure. 163
Ziekte (Engelſche) der kinderen wat die zy. 378
Ziekten der Scheepvaarenden in het Vaderland. 450. welke op zee en onder het vaaren waargenomen worden. 450. 451. welke in de havens voorkomen. 457

Ziel

Ziel ('s Menſchen) niet alleen van het lichaam maar ook van de zielen der andere Dieren onderſcheiden 313. haaren oorſprong. 315. haare onſterflykheid. 316
—— der Beesten of zy onſterflyk is. *ibid.*
Zielsvermogens van hoogeren en laageren rang beſchreeven. 311. welke in de Beesten plaats vinden. 312
Zomer (de) dicht en zedekundig beſchouwd. Berigt. 129
Zuiger-visch beſchreeven. 489
Zuiker en Honig in groote maate gebruikt voor zommigen niet ſchadelyk, aanmerklyke voorbeelden hier van. 80
Zweeren (kwaadaartige en langduurige) welke men daar voor te houden hebbe, hoe te geneezen. 29
Zweetgaten (de) van 's menſchen huid beſchreeven. 246
Zyde-worm ontleding van dit diertje. 214. hoe dezelve adem haalt, en Zyde ſpint. 215

REGISTER
VAN
BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in het vyfde Deels eerſte Stuk van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

ADvocaat (de) van Fortuin, Leiden by *C. v. Hogeveen junior*, in 8vo. *f* 1-0-0 Pag. 258
Albini (B. S.), *Academicarum Annotationum Liber ſextus*, *Lugd. apud* J. & H. Verbeek, *in 4to. cum fig.* *f* 2-10-0 240
Alta (*E.*) Verhandeling over de ziekte van het Rundvee, Leeuw. by *W. Wigeri*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 529
Amſtels, (*C. P. van*) nieuw uitgevonden Prentwerk, Amſt. by *M. Woortman.* 467
Antwoord (noodig), geſchreeven door *C. B.* Amſt. by de *Wed. J. v. Egmond*, in 8vo. 232
Arts (de) of Geneesheer, Amſt. by *K. v. Tongerlo*, I. Deels Iſte Stukje, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 521

B.

BEdenkingen (oordeelkundige) tegen *Spinoſa* en *Wolff*, Gravenh. by *J. du Mee*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 310
Beminnelykheid (de) der Deugd vertoond in een zamenleeving op Melleniumhof, Rott. by *J. Burgvliet*, in 8vo. *f* 1-16-0 254
Berigt (Echt en naauwkeurig) der twee Sileſiſche Landverraaders, Amſt. by *Baalde* &c. in 8vo. 304
Beſchryving (Geographiſche) van Gelderland, Amſt. by *J. Kok*, in 8vo. *f* 0-14-0. 464
—— —— der ſtad Bommel, Arnhem, by *J. H. Moëleman*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 535
Beſchouwing (beknopte en algemeene) der Geleerdheid, Amſt. by *G. Bom*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 301
Betoog (wiskunſtig), om Amſterdam in 't vervolg van ſtank te bevryden, in 4to. *f* 0-4-0 520
Blair (*R.*), Gedachten over het Graf, Hoorn, by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 — 96

Blauw (G.), Leerreden ter bevestiging van Do. *B. Doornboſch*, Amſt. by *F. Houttuin*, in 4to. *f* 0-6-0. Pag. 231
Boſch (J.), Harmonie der vier Euangelisten, Leeuw. by *A. Eenwerda en G. Tresling*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 404
Brauner (J. J.), Medicinaal of Genees en Heelkundig Handboek. Tweede Stuk, Amſt. by *G. Bom*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 173
Brief van een Boekverkooper aan *Aminadab Pierman Davidszoon*, Utr. by *Kribber* &c. in gr. 8vo. *f* 0-5-8 176
—— over den oorſprong enz. der Hollandſche Janſenisten, in 4to. 177
—— van *Voltaire* aan den Eerw. Vader *de la Tour*, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 *ibid.*
—— aan den Heer *Stiphout*, Biſchop van Haarlem, *f* 0-1-0 463
Brieven (Deenſche), vyfde Deel eerſte Stuk, Leid. by *J. Haſebroek en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 233
—— gewisfeld tusſchen Theodoſius en Conſtantia, Rott. by *J. Burgvliet*, in 8vo. *f* 0-16-0 394
Bruin (*F. de*), Leer uit Jeſus mond vertoond in XXXIV Leerredenen, Utr. by *J. S. Boſch*, I Deel in 4to. *f* 2-14-0 267
Buſching (*A. F.*), Nieuwe Geographie, derde Deels eerſte Stuk, 's Hage, by de Wed. *O. van Thol* enz. in gr. 8vo. *f* 2-10-0 15
—— —— derde Deels tweede Stuk. *f* 2-0-0 291
Buſing (*J. C.*), Salomons wyze lesſen, Amſt. by *G. de Groot en Zoon*, in 8vo. *f* 0-18-0 308
Buttſtett (*J. A.*), Redenkundige Gedachten over de Verborgenheden, en inzonderheid over de Drieëenheid, Amſt. by *S. v. Esveldt*, in 8vo. *f* 1-0-0 56
Bydraagen (Nieuwe), te Leid. by *P. v. d. Eyk*, in gr. 8vo. Eerſte Deels, derde en vierde Stuk, *f* 1-15-0 126

C.

CAmper (P.), *Demonſtrationum Anatomico Pathologicarum, Liber ſecundus, cum fig. Amſt. apud* J. Schreuder, enz. *in plano*, *f* 9-0-0 156
Candet (*J.*), de ſchoone Hollanderin, Alkmaar by *J. Maagh*, in 8vo *f* 0-12-0 347
Chevallier (P.), *Oratio. Lugd. Bat. apud* S. en J. Luchtmans, *in* 4to. *f* 0 6-0 360
Claesſen (*J.*), Leerreden op het overlyden van Do. *J. Groenewegen*, Utr. by *J. C. ten Boſch*, in 4to. *f* 0-8-0 231
—— —— Geloofsroem van Abraham, Utr. by *J. C.* *ten*

ten Bosch, in 4to. *f* 2-8-0 Pag. 406
Conſideratien over zekere drie Propoſitien, raakende het Scheependoms of Zuidhollands Verſterf regt, 's Hage, by *P. v. Thol*, in fol. *f* 0-10-0 124

D.

DEken (de) van Killerine, Zedekundige Geſchiedenis, eerſte Deel, Nymegen by *J. Tosſyn*, in 8vo. *f* 0-15-0 465
Different noopende het verzoek in de zaaken van Jonkheer *Jan Floris* &c. in fol. Nym. by *J. v. Campen*. 258

E.

EErde (Egb. van), Noodige verdediging van het Pleidooi en Voorberigt van *Philekkleſius*, tegen 't zedige en vrymoedige onderzoek van *J. C. Appelius*, Grón. by *H. Spandauw*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 14
Erzey (A.), Wiskunſtige beſchryving der Reguliere Lichaamen, Amſt. by *J. Morterre*, in gr. 8vo. met pl. *f* 1-16-0 303
Eſopus, (het leeven en de Fabelen van), Amſt. by *B. Mourik*, in 8vo. met pl. *f* 1-16 0 *ibid.*
Eyk (D. van), Zedelyke Burgerlyke- en Wysgerige Proeve ener verbeteringe des Menschdoms in Natuur, Kennis en Zeden, Amſt. by *P. Mortier*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 516

F.

FAramond (L. E. van), het gelukkigſte Eiland op de gantſche waereld, Amſt. by *S. v. Esveld*, in 8vo. met pl. 1-0-0 131
Fermin (P.), *Traité des Maladies les plus frequentes a Surinam & des Remedes les plus propres a les guerir, &c. Maſtricht, chez* J. Lekens, *avec fig. in* 8vo. *f* 0-16-0 277

G.

GAllandat (D. H.), Grondbeginzelen der Vroedkunde, Middelb. by *J. v. d. Sande*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 328
Gedagten, (vrymoedige en onpartydige), wegens het voorgevallene in de wisſelvallige en dangereuſe zaak van Mr. *L. W. Kramp*. *f* 0-4-0 432
Gimmer (D. de), Ontleedende Verklaaring van Pſalm XXII. Amſt. by *T. Loveringh*, in 4to. *f* 2-0-0 10
Gomarus (F.), over de Sacramenten, Leeuw. by *H. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 0-5-0 57
Graauwhart (H.), Leerzaame Zinnebeelden, Dordr. by *A. Blusſé*, derde druk, in 8vo. *f* 2-16-0 432
Grashuis (J.), *Diſſertatio de Generatione Puris, Editio Nova.*

Et Morbi, non ſatis deſcripti hactenus, Delineatio, met de Duitſche Vertaaling, Hoorn by *T. Tjallingius*, enz. in gr. 8vo. *f* 0-18-0 Pag. 38

H.

HAller (A. v.), *Opera Minora, Tom. I. cum Fig. Lauſannæ, apud* F. Grasſet, in 4to. 317

Heister (L.), Kort begrip der Heelkonst, Amſt. by *J. Morterre*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 24

Heuman (C. A.), Belydenis en Betoog, dat de Leer der Gereformeerde Kerke aangaande het H. Avondmaal, de regte en waare Leer is, Amſt. by *H. Vieroot*, in 4to. *f* 0-8-0 191

Historie (de Hedendaagſche), derde Deel, eerſte Stuk, te Leid. by *P. v. d. Eyk*, &c. in 4to. *f* 2-10-0 441

——— (de) van Engeland verkort, Amſt. by *P. Spriet en Zoon*, 2 Deelen, in 8vo. *f* 1-16-0 519

——— der vreemde en tot nog toe onbeſchreevene Ziekte *Oikomania*, Dord by *Blusſé*, enz. *f* 0-6-0 347

——— (Natuurlyke), volgens *Linnæus*, Iſte Deels zesde Stuk, Amſt. by *F. Houttuin*, in gr. 8vo. met pl. *f* 3-6-0 101

——— zevende Stuk. *f* 3-6-0 483

Horst (A. v. d.), de gevallen van Ruth, Enkhuizen, by *R. Callenbach Klenk*, in 4to. *f* 1-0-0 298

I.

IRroe (de), of verfrisſend Purgeermiddel, enz. Amſt. by *M. Magerus*, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 210

K.

KIrkland (T.), *Eſſay on the Methods of ſuppreſſing Hæmorrhages from divided Arteries, London*, in gr. 8vo. 494

Kleman (D.), Eerſte waarheden der ondervindelyke en redelyke Geestkunde, 's Gravenh. by *J. Bouvink*, in 8vo. *f* 1-0-0 310

Konstkabinet van Verborgentheden der Natuur. Eerſte en tweede Stuk, Amſt. by *G. Bom*, in 8vo. *f* 0-13-0 466

Kramp (L. W.), verſchuldigd Antwoord, Amſt. by *J. Kok*, in folio, *f* 0-11-0 178

——— ——— Zeemans Nagtkyker, ibid. by *J. Kok*, in fol. *f* 0-6-0 432

Kruger (J. G.), Natuurkundige Verhandeling over het Leeven en de Gezondheid der menſchen, Tweede Deels eerſte en tweede Stuk, Amſt. by *J. Morterre* in gr. 8vo. met pl. *f* 2-3-0 425

L.

LAndrechten (Gereformeerde) en de Gewoonten van het Ryck van Nymegen enz. by *J. van Campen*, in 4to. *f* 2-2-0. 464

Leevensgevallen van Mejuffrouw *Cronel* bygenaamd *Fretillon*. Nymegen by *J. van Campen*, in 8vo. *f* 1-0-0. 520

Leibnitz Proeven van Gods Goedheid, 's Menſchen Vryheid, en den Oorſprong van het Kwaad. Derde Deel. Utrecht, by *R. de Meyere*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0. 362

Leland (*J.*) Beſchouwing van de voornaamſte Schriften der Deïsten. Utrecht by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0. 433

Liefde (de) van Pſiche en Kupido, Dichtſtuk. Leiden, by *P. v. d. Eyk*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0. 383

Lind (*J.*) Aanhangzel over de Middelen ter bewaaring van der Matroozen gezondheid. Middelburg, by *P. Gillisſen*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0. 249

M.

Mander (*K. van*) Het Leeven der doorlugtige Nederlandſche en eenige Hoogduitſche Schilders. Amſt. by *S. v. Esveld*, in gr. 8vo. met pl. *f* 7-10-0. 431

Martinius (*B.*) Wysgeerige Aanmerkingen over het gevoelen van den Wel Eerw. Heer *A. Buurt*. Amſt. by *G. de Groot en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0. 413

Mauritius (*J. J. van*) Onledige Ouderdom. Eerſte Deel. Amſt. by *G. de Groot en Zoon*, enz. in gr. 8vo. *f* 1-10-0. 458

Mengelingen (Dichtlievende) door *D. K.* Leid. by de Wed. *A. Honkoop* &c. in gr. 8vo. *f* 0-14-0. 217

Mihles *Elements of Surgery*. London. in gr. 8vo. 112

Millar (*R.*) Historie van de voortplanting van den Christlyken Godsdienst, II Deelen, Tweede Uitgave. Amſt. by *F. de Kruiff*. &c. in 4to. *f* 3-10-0. 259

Miller (*J. P.*) Magazyn der Jonge Heeren. Tweede Deel. 's Hage, by de Wed. *O. v. Thol en Zoon*. in 8vo. *f* 1-12-0. 100

Moorman (*J.*) en *J. J. v. Hasſelt*, Verhandeling over de Misdaaden en derzelver ſtraffen. Arnhem, by *J. Nyhoff* in 4to. *f* 2-4-0. 271

Mosheim (*J. L.*), Leerredenen. Te Amſt. by *P. Spriet en Zoon*. in gr. 8vo. vyfde Deel. *f* 1-8-0. 135

——— ——— zesde Deel. *f* 1-8-0. 349

Muilman (*P.*), Leerreden over Openb. XI. 1. 's Hage, by de Wed. *O. v. Thol en Zoon*. in 4to. *f* 0-6-0. 405

Muſſer (*P. L. S.*), Eenzaame Nagtgedagten, Tweede Deel, Eerſte Stuk. Te Amſt. by *A. D. Selſchap*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0. 50

N.

Nollet, Natuurkundige Leſſen, Vyfde Deel, Eerſte Stuk. Amſt. by *K. v. Tongerlo.* in 8vo. met pl. *f* 2-4-0. 334. 504

O.

OEfening der Weetenſchappen, Eerſte Deel. Hoorn, by *J. Duyn*, enz. in 8vo. *f* 1-0-0. 100

Onderwys (Naauwkeurig) in de Toneel-Poëzy, en eenige andere deelen der Kunst. Leiden, by *C. v. Hoogeveen*, in 8vo. *f* 1-12-0. 296

Ontdekking van de Staatkunde der Natuur. Amſt. by *S. v. Esveld.* in 8vo. *f* 1-0-0. 210

Oordeel (het) van de Godgeleerden &c. over 't boekje van *Heuman.* Amſt. by *E. Smit.* in gr. 8vo. *f* 0-6-0. 193

P.

PApieren wegens de Procedures jegens *G. Egeling.* 41

Pearſal (*R.*), Godvrugtige Beſpiegelingen. Tweede Deel. Amſt. by *P. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0. 309

Pelletier (*J.*), Brief aan een Vriend geſchreeven. ibid. by *J. v. Stendel*, in 8vo. *f* 0-6-0. 176

——— (Antwoord aan,) ibid. by *J. Kok*, in 8vo. *f* 0-5-8. *ibid.*

——— Tweede en laatſte Brief, ibid. by *J. v. Stendel*, in 8vo. *f* 0-16-0. 231

Petraus (*Æ.*), Stichtelyke Gedichten, Goes, by *J. Huysman*, in gr. 8vo. *f.* 1-14-0. 460

Platner (*J. Z.*), Handleiding tot de Chirurgie of Heelkonst, Tweede Deel, Amſt. by *F. Houttuin*, in gr. 8vo. met pl. *f* 2-8-0. 370

Proceduren (Crimineele), op en jegens Jonker *O. Z. van Haren*, Haarlem by *J. van Lee*, in fol. *f* 0-7-0. 519

R.

Rabener (*G. W.*), Verzameling van Hekelſchriften, Tweede deel, Amſt. by *P. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0. 510

Röhr (*J. B. van*), Godleerende Plantkunde, Haarlem, by *J. Bosch*, in gr. 4to. *f* 4-0-0. 412

Roller (*J. G. de*), Ledige uuren, Amſt. in 8vo. *f* 0-12-0. 40

Rouppe (*L.*), de Morbis Navigantium, Liber unus, &c. Lugd. Bat. apud *D. Haak*, 8vo. *f* 1-10. 448

Rouppe (L.), van de Ziekten der Scheepvarenden, Hoorn, by *T. Tjallingius*, enz. in gr. 8vo. *f* 1-5-0. 458
Royen (G. v.), Brief aan den Eerw. *Egb. van Eerde*, Utr. by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 95
Ruysch (M.), Vervolg van het Historisch verhaal der Handelingen en Proceduuren van de E. Clasſis van Delf en Delfland. Delft, by *E. v. d. Smout*, in 4to. *f* 0-6-0 177

S.

Sax (Christoph.), Noodige Aanmerkingen op de wydloopige Deductie, ter zogenaamde verdeediging van Mr. *P. Burman*, Utr. by *W. H. Kroon*, in gr. 4to. *f* 0-16-0 41
Schets (Korte), van Konſten en Weetenſchappen, in 't Nederduitsch en Engelsch, Amſt. by *S. J. Baalde*, in 8vo. *f* 0-14-0 178
Schlos (B. A.), *Diſertatio Antiquario Medica de valetudine Hominis nudi & cooperti, apud* M. van Grient. in gr. 8vo. *f* 0-12-0 171
Schrage (A.), Brief aan *J. Pelletier*, Amſt. by *P. Hulsman*, in 8vo. *f* 0-5-8 191
Schutte (R.), Stichtelyke Gezangen, Tweede Deel, Amſt. by *J. Covens Jun.* in gr. 8vo *f* 0-17-0 84
Sepp (C.), over de Nederlandſche Inſecten. Eerſte Stuk, vierde Verhandeling, en vierde Stuk, vyfde Verhandeling, in 4to. Amſt. a *f* 0-18-0 ieder Stuk. 287
Stapfer (J. F.), Zedenleer, IIde Deel, 's Gravenh. by *P. v. Cleef & Comp.* in gr. 8vo. *f* 2-0-0 43
——— IIIde Deel. *f* 2-2-0 397
Staringh (J. G.) Bybels zakelyk Woordenboek, Tweede Deels tweede Stuk. Amſt. by *G. de Groot en Zoon*, in gr. 4to. *f* 2-16-0 271
Stevenſon (J.), Proeve over de Oorzaak der Dierlyke Warmte &c. Haarl. by *J. v. Lee*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 200
Stocke (L.), over de kwynende ziekten der Nederlanders. Utr. by *G. T. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 68

T.

TEgengift (Noodig) voor de Verhandeling over de Verdraagzaamheid in het ſtuk van de Religie, door de Heer *de Voltaire*, Leeuw. by *H. A. Chalmot*, in 8vo. *f* 0-12-0 480
Tobitſon (J.) Het gevoelen der Prædestinatie ontheft van nieuwe zwaarigheden, Leeuw. by *A Ferwerda en G. Tresling*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 190

V.

V.

VEnema (H.), *Commentarius ad Pſalmos* XX — XLI. *Lugd. Bat. apud* H. A. de Chalmot, *in* 4*to.* *f* 4-6-0 1. 87. 179. 219

——————— *Commentarius ad Librum Prophetiarum Jeremiæ, Lugd. Bat. apud* H. A. de Chalmot, *Tom.* I. *in* 4*to.* *f* 3-12-0 473

Verhandelingen (Uitgezogte), in gr. 8vo. Amſt. by *F. Houttuin*, met plaaten.

——— No. 32. *f* 0-18-0 33

——— No. 33. *f* 0-18-0 168

——— No. 34. *f* 0-18-0 251

——— No. 35. *f* 0-18-0 381

——— No. 36. *f* 0-18-0 491

——— (Uitgeleezene Natuurkundige enz.) Derde deels tweede ſtukje, Amſt. by *F. Houttuin*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 78

Verhandeling (Ontleed en Heelkundige) over den Ontwrigten voet, Utr. by *G. T. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 194

Vertellingen der ſchikgodinnen, Amſt. by *D. Onder de Linden*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 388

Vertoog over de ongegrondheid van de lasteringen de Order der Vrymetzelaars te onregt aangewreeven, in 8vo. *f* 0-8-0 174

Verzameling van verſcheide ſchriften het Concilie van Utrecht raakende, Amſt. 8vo. *f* 0-6-0 463

Vieroot (T.), Wegwyzer naar het Hemelſche Vaderland. Amſt. by *H. Vieroot.* in 8vo. *f* 1-0-0 99

Vilſteren (S. v.), Volkomen Wederlegging der Brieven van *Vlaming*, Vierde Stukje, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 232

Vlieg (C.), De Val van Adam, 's Gravenh. by de Wed. *O. van Thol en Zoon*, in gr. 4to. *f* 1-5-0 481

Voltaire Verhandeling over de Verdraagzaamheid, Leeuw. by *A. Ferwerda*, in 8vo. *f* 0-16-0 187

Vrydenker (de Rechtzinnige), Zaltbommel, in 8vo. *f* 0-14-0 178

Vulder (A. de) De waare en gezegende Staatkunde van een Jong Vorst, Rotterd. by *R. Arrenberg*, in 4to. *f* 0-10-0 96

W.

Wagenaar (*J.*), Beſchryving van Amſterdam, vyfde Stuk, met pl. Amſt. by *J. Tirion*, in gr. 8vo. *f* 1-14-0 in fol. *f* 1-16-0 in gr. fol. *f* 2-12-0 Pag. 58. 144
——— ——— ——— zesde Stuk, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 in fol. *f* 1-6-0 in gr. fol. *f* 2-0-0 415
Wats (*J.*), Nagelaten Werken, 's Hage, by *J. Thierry*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 225
Winckelman (*J. P.*) Bondel van Stichtelyke Mengeldichten, Middelb. by *H. Sas*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 216
Witherſpoon (*J.*), Proeve over het noodwendig verband tuſſchen het Leerſtuk van Christus toegerekende Geregtigheid en de heiligheid des leevens, Utr. by de Wed. *J. J. van Poolſum*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 265.
Wotton (*W.*), Bedenkingen over de beste wyze van ſtudeeren in de H. Godgeleerdheid, Leeuw. by *H. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 305
Wyze (Nieuwe) van Landbouwen, Derde ſtuk, met pl. Amſt. by *F. Houttuin*, in gr. 8vo. *f* 2-5-0 340

Z.

Zomer (de) Dicht en Zedekundig beſchouwd, naar 't Engelsch van den Heer *Tomſon*, 's Hage, by *E. Boucquet* enz. in groot 8vo. *f* 0-11-0 129

Zinſtoorende Drukfeil aldus te verbeteren.

Bladz. 312 regel 13. *ſtaat* uiterlyk. *lees*, uiterlyk geweld.